

Hümayi- ars

*Qarabağlı Şeyx
Mir Həmza Nigarinin
Mənaqibnaməsi*

Mirzadə Mustafa Fəxrəddin Ağabəli

*"Balaca ikən itirdiyim
gözümün nuru Səniham üçün"
M.F.Ağabali*

Hümayi-ərs

Hümayi-ərs

Qarabağlı Şeyx Mir Həmzə Nigarinin Mənaqibnaməsi

MİRZADƏ MUSTAFA FƏXRƏDDİN AĞBALI

Nəşrə hazırlayan
MEHMET RIHTIM

Hümayi-ərs

Qarabağlı Şeyx Mir Həmzə Nigarinin Mənaqibnaməsi

Müəllif MİRZADƏ MUSTAFA FƏXRƏDDİN AĞABALI

Önsöz, açıqlamalar,
transliterasiya ilə
nəşrə hazırlayan

Prof. MEHMET RIHTIM

Azərbaycan türkcəsinə
uyğunlaşdıran

FƏRİDƏ ƏLİYEVA

Redaktorlar

Fil.el.doktoru, prof.
Fil.el.doktoru, prof.

MİNAXANIM TƏKLƏLİ
ÖMER OKUMUŞ
NAZİM ƏKBƏROV
ƏLİ FƏRHADOV

ISBN: 978-9952-468-45-8

© Mehmet Rihtım, 2015

Qafqaz Universiteti
Qafqaz Araşdırmalar İnstitutu nəşri № 26

Qafqaz Universitetinin elmi şurasının QU-15000-000/144
saylı 24.12.2014 tarixli qərarı ilə nəşr olunur.

"NURLAR" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
çap olunmuşdur.

QAFQAZ UNIVERSİTETİ
QAFQAZ ARAŞDIRMALAR
İNSTITUTU

MÜNDƏRİCAT

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	15
MİRZADƏ MUSTAFA FƏXRƏDDİN AĞABALI VƏ “HÜMAYİ-ƏRŞ”	16
A. MÜƏLLİF MİRZADƏ MUSTAFA FƏXRƏDDİN AĞABALI	16
B. HÜMAYİ-ƏRŞ	18
QAYNAQLAR VƏ ƏDƏBİYYAT	34

HÜMAYİ-ƏRŞ

MÜƏLLİFİN MÜQƏDDİMƏSİ	38
ŞEYX HACI HƏMZƏ ƏFƏNDİ	43
HƏZRƏTİ PİRİN MİR HEYDƏRƏ ÇATAN SİLSİLƏSİ	47
TƏHSİLİ	49
NİGARİ TƏXƏLLÜSÜNÜN SƏBƏBİ	50
ŞEYXİ İSMAYIL ŞİRVANİ İLƏ GÖRÜŞMƏSİ	50
HİCAZDAN QAYIDIŞINA BİR GƏLİNİN KÖMƏYİ	51
RUSİYAYA [QARABAĞA] QAYIDIŞI	51
TƏRİQƏTƏ SÜLUKUNDA DAVRANIŞI	53
MÜRŞİDİNİN ƏMRİNƏ İTAƏTİ	57
İZDİVACI	69
RUSİYADAN TƏKRAR HİCRƏTİ	69
XURŞİDBANU XANIM	75
ŞEYX ƏFƏNDİNİN İZLƏDİYİ YOL	76
İSTANBULA SƏFƏR	82
ƏRZURUMA QAYIDIŞI	82
AMASİYAYA QAYIDIŞI	87
ŞİRVANİZADƏ RÜŞDÜ PAŞA	92
BARSAMIN EVİNDƏ ƏRBƏİN	94
NƏLEYNİ-SƏADƏT	95
RÜŞDÜ PAŞA HƏZRƏTLƏRİ	98
RÜŞDÜ PAŞA HƏZRƏTLƏRİNİN ŞEİRLƏRİNDƏN	105
SİRACƏDDİN ƏFƏNDİNİN XƏSTƏLİYİ	107
SİRACİNİN ŞEİRLƏRİNDƏN SEÇMƏLƏR	115
SƏDİ	137
SƏBATİ	154
SİVAS VALİSİ HACI İZZƏT PAŞANIN HƏDİYYƏSİ	165
LÜTFİYƏ XANIMLA İZDİVACI	165
QAZI MƏHƏMMƏD PAŞANIN TƏŞRİFİ	178

1290-CI İL [M.1873/74] VƏ HƏZRƏTİ PİRİN HƏYATI.....	178
MERZİFONA SƏFƏRİ.....	180
NİGARİZADƏ MAHMUD ƏFƏNDİNİN GƏLMƏSİ	191
HACI MAHMUD ƏFƏNDİNİN RUSİYADAN TƏŞRİFİ.....	194
SEYİD YASİN.....	195
CƏVAHİR.....	196
HACI İBRAHİM ƏFƏNDİ.....	196
HÜSEYN DAYI	197
HƏSƏN ƏFƏNDİ	198
İSMAYİL ƏFƏNDİ	198
ŞEYX ƏBDÜRRƏHİM MERZİFONİNİN QƏBRİNƏ TƏŞRİF ETMƏSİ.....	204
PEYĞƏMBƏR SÜNNƏSİ VƏ ADƏTLƏRİNƏ TAM BAĞLILIQ.....	207
KİTABIN QARŞILANMA MƏRASİMİ.....	208
HƏZRƏTİ PİRİN HAVZAYA TƏŞRİFİ.....	214
MERZİFONA QAYIDIŞI	220
MERZİFON HƏYATI	220
MERZİFONDAN AYRILIŞI	224
SAMSUNA GƏLİŞ	227
İSTANBUL SƏFƏRİ	227
İSTANBULA MÜRACİƏT	236
HƏBSXANAYA APARILARKƏN.....	240
ANADOLUYA GÖNDƏRİLMƏLƏRİ	241
XARPUTA SÜRGÜNÜ VƏ SƏBƏBLƏRİ	241
XARPUTA HƏRƏKƏT	246
HƏZRƏTİ PİRİN VƏSİYYƏTİ.....	256
VƏFATI VƏ SƏBƏBİ	257
SƏADƏTLİ NƏŞİNİN DƏFNİ	262
TÜRBƏNİN BİNASI	263
TÜRBƏ.....	267

TƏLİF ETDİYİ ƏSƏRLƏR

NİGARNAMƏ	272
TÜRKÇƏ DİVANIN MƏZMUNU	272
MƏNAQİB (İ-SEYİD NİGARİ).....	284
FARSCA DİVANI.....	288

XƏLİFƏLƏRİ

XƏLİFƏLƏRİ	294
QAZI OSMAN ƏFƏNDİ	294
HACI ZƏKƏRİYYA ƏFƏNDİ	295
XOCA MUSTAFA ƏFƏNDİ	295

HACI MAHMUD ƏFƏNDİ	295
HACI TAYYİB ƏFƏNDİ	297
XƏLİFƏ ŞAŞI MUSTAFA ƏFƏNDİ.....	297
MƏHƏMMƏD ƏFƏNDİ	299
POSLU MAHMUD ƏFƏNDİ	300
HACI ƏHMƏD ƏFƏNDİ	305
HACI İSMAYIL ƏFƏNDİ.....	305
HACI MAQSUD ÇƏLƏBİ	305
HACI MƏHƏMMƏD ƏLİ ƏFƏNDİ	306
ÖNDƏ GƏLƏN MÜRİDLƏRİ.....	307
HACI MUSTAFA ƏFƏNDİ	307
HACI İSMAYIL ƏFƏNDİ.....	310
XOCA BƏHAƏDDİN ƏFƏNDİ	311
HACI MƏHƏMMƏD ƏFƏNDİ	313
MUSTAFA ÇAVUŞ	317
HACI ÇOBAN	317
ZARALI MAHMUD ƏFƏNDİ	318
HACI VƏLİ ƏFƏNDİ	319
XÜLUSİ ƏFƏNDİ	320
İSMAYIL ƏFƏNDİ	326
HACI SALMAN	237
SEYİD SƏDƏDDİN ƏFƏNDİ HƏZRƏTLƏRİ.....	331

ŞƏCƏRƏSİ, ZAHİRİ VƏ BATİNİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

ŞƏCƏRƏNİN SURƏTİ	342
HƏZRƏTİ PİRİN ZAHİRİ VƏ BATİNİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	343
ZAHİRİ ŞƏMAİLİ	346
HƏZRƏTİ PİRİN MƏNƏVİ ŞƏMAİLİ	347
HƏZRƏTİ PİRİN TAC, ÇARIQ, MƏST, İÇ PAMBIQLISI.....	355

HƏZRƏTİ PİRİN TƏRİQƏTİ

HƏZRƏTİ PİRİN TƏRİQƏT TƏLİMİ TƏRZİ	362
XƏTMİ-XACƏGAN	364
HƏZRƏTİ PİRİN VERDİYİ XİLAFƏTNAMƏLƏRDƏN BİR SURƏT.....	371
XACƏGAN SİLSİLƏSİNİ EHTİVA EDƏN FARSÇA MƏNZUMƏ ..	372
NƏQSİBƏNDİ TƏRİQƏTİNİN QOLLARI	373
İCAZƏTLİ OLDUĞU TƏRİQƏTLƏRİN SİLSİLƏLƏRİ	374
MÖVLANƏ ƏŞ-ŞEYX XALİDİN MƏKTUBATINDAN	377
HƏZRƏTİ PİRİN TƏSƏVVÜFÜ	380

MƏKTUBAT

HƏZRƏTİ PİRƏ GƏLƏN MƏKTUBLARIN SURƏTİ	384
HƏZRƏTİ PİRİN YAZDIĞI MƏKTUBLAR	401
XOCA BƏHAƏDDİN ƏFƏNDİ HƏZRƏTLƏRİNİN SƏNƏDLƏRİ ARASINDA OLAN MƏKTUBLARIN SURƏTİ	421

ƏLAVƏLƏR

MƏZARLARA AİD BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR	428
CİCİMLİDƏKİ MƏZAR DAŞLARININ YAZILARI VƏ MÖVQELƏRİ	428
TƏXMİSLƏR	431
ƏLAVƏ	436
MƏŞHUR XƏTTAT DAĞDUROĞLU	439
MERZİFONLU HACI BAYRAMZADƏ XOCA SİDQİ ƏFƏNDİ.....	441
NƏCİB BƏY.....	442
RƏNCUR XANIM.....	444
BU NƏCİB AİLƏYƏ MƏXSUS QƏRİBƏ XÜSUSİYYƏTLƏR BARƏDƏ OLAN RƏVAYƏTLƏR	469
ƏHLİ-BEYT HAQQINDA BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR	480
XATİMƏ DUASI	496
ƏLYAZMADAN SƏHİFƏLƏR.....	497

ÖN SÖZ

Türk sufi məktəblərinin formalaşmasında böyük rolu olan Azərbaycan irfani fikir və ədəbiyyatını ehtiva edən zəngin bir tarixi mirasın bu torpaqların bağrında təşəkkül tapdığına şahid olmaqdayıq. XII əsrdən öncə inkişaf etməyə başlayan Azərbaycan sufiliyi Sührəverdiyyə, Əbhəriyyə, Zahidiyyə, Səfəviyyə, Xəlvətiyyə kimi islam təsəvvüf mədəniyyətinin ən mühüm beş böyük irfan məktəbinin zəminini təşkil edir. Bununla bərabər, o, Nəqşibəndilik, Mövləvilik, Əxilik, Hürufilik və Ələvilik kimi təriqətlərin və mistik cərəyanların təşəkkülündə də çox önəmli rola sahib olmuşdu. Belə ki, Şəmsi-Təbrizi, Əxi Fərəc Zəncani, Əxi Mahmud Xoyi (Evrən), Əbun-Nəcib Sührəverdi, Əbul-Hafz Sührəverdi, Şihabəddin Sührəverdi (Məqtul), Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Qütbəddin Əbhəri, Cəmaləddin Təbrizi, İbrahim Zahid Gilani, Səfiyyəddin Ərdəbili, Ömər Xəlvəti, Mahmud Şəbüstəri, Nemətullah Naxcuvani, Seyid Yəhya Şirvani, Yusif Müşkürü, İbrahim Gülşəni, Şah İsmayıl Xətayi və s. kimi orta əsrlərdə yaşamış sufi mütəfəkkirlər bu nəcib millətin dilinin, dininin, ədəbiyyatının, təfəkkürünün, sənətinin təşəkkülündə, zənginləşməsində və davam etməsində vəsilə olmuşdular.

XVI-XVIII əsrlərdə yaranmış ictimai-siyasi şərait üzündən qismən tənəzzülə uğrayan Azərbaycan sufiliyinin XIX əsrin başlanğıcında yenidən dirçəlməyə başladığı müşahidə olunur. Kürdəmirdə Şeyx İsmayıl Şirvani ilə başlayan Nəqşibəndilik qısa müddətdə Azərbaycanın şimal bölgələrində özünə münbit mühit tapdı. Bu fikri hərəkət Şimali Qafqaza sirayət edərək yerli xalqın yadelli işğalçılara qarşı istiqlal mübarizəsinə qalxmasında lazım olan birliyi və mücadilə əhvali-ruhiyyəsini təmin etdi. Əslində, sülhsevər səciyyəyə sahib olan bu hərəkətə qoşulanlar işğalçıların təxribat və güc tətbiqi qarşısında sükut nümayiş etdirə bilməmiş, azadlıq yolunda mübarizə aparmağa məcbur qalmışdılar. Beləliklə, İsmayıl Kürdəmirli ilə başlayan və Şeyx Şamilin adıyla məşhurlaşan Qafqaz xalqlarının azadlıq mücadiləsi sonralar əsarət altındakı bütün dünya xalqları üçün örnək təşkil edəcəkdə.

Bu dövrdə irfani təfəkkür, hürriyyət mücadiləsinin ən önəmli təmsilçilərindən biri də “Hümayi-ərs” adlı bu mənaqibnamənin mövzusunı təşkil

edən Qarabağlı Mir Həmzə Nigarinin həyat və şəxsiyyəti haqqında bilgilər olmuşdur. Qarabağ torpağının yetişdirdiyi müstəsna şəxsiyyətlərdən olan Mir Həmzə Nigari (1799-1886) seyid nəslindən, mütəfəkkir, alim, şair, ədib bir arıfdir. XIX əsrdə Azərbaycanda və Osmanlı Türkiyəsində yaşamış bu ulu şeyx yaşadığı dövrdə və daha sonralar özünəməxsus təsəvvüfi fikirləri və mələmi-rindi anlayışı ilə geniş bir çevrəyə təsir etmişdir. Nigari haqqında son illərdə Türkiyə və Azərbaycanda aparılan tədqiqatlar, keçirilən simpoziumlar, yazılan dissertasiyalar və əsərlərinin yenidən yayınlanması onun şəxsiyyətinin, ədəbi və fəlsəfi fikirlərinin günümüzdə də öz aktuallığını qoruyub saxladığını göstərir.

Bir çox tarixi şəxsiyyət kimi, onun haqqında da xoş niyyətin məhsulu olaraq çoxlu rəvayətlər, kəramət hekayələri söylənilmiş, beləcə, onun böyüklüyünün dərk olunması arzu edilmişdir. Avam, sadədil düşüncənin nəticəsi olan bu rəvayətlərlə Nigarinin mənəvi şəxsiyyəti ucaldılmamış, əksinə, mövhumat obyektinə çevirilmişdir. Eyni zamanda, müxaliflər tərəfindən uydurulan iftiralar və əsilsiz töhmətlərlə xalqın bağlılıq və sevgisi yox edilməyə çalışılmışdır. Əsərin yazılmasının təməl səbəblərindən birinin məhz bu məqsədin olduğuna diqqət çəkən müəllif Ağabali: “Bu zat haqqında rəvayət edilən əhvalatların həddi-hesabı olmamaqla bərabər, bizə gəlib çatmış rəvayətlər ya qəsdən, ya da məhəbbətdən təhrif və təğyir edilmişdir. O dərəcədə ki, şəxsi həyatına dair məlumatlar belə dolaşmaq, nağılvari xarakter almışdır”, – deyir.

Vəfatından 130 il keçməsinə baxmayaraq onun günümüzdə də diqqət mərkəzində olması və sevənlərinin, ardıcılarının çoxluğu nə ilə izah oluna bilər?

Mir Həmzə Nigari ilə əlaqəli məsələlərin cavabı təxminən 90 il əvvəl yazılan “Hümayi-ərş” adlı bu bioqrafiyada öz əksini tapır. Nigarinin həyatına dair doğru bilgiləri ehtiva edən və bilinməyən çoxlu məqamlara aydınlıq gətirən bu əsər XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan və Türkiyə ədəbi-irfani mühitində mühüm rol oynamış Mir Həmzə Nigarinin həyatını, onun ətrafında cərəyan edən dini-ictimai və siyasi hadisələri ətraflı şəkildə açıqlaması baxımından bənzərsiz tarixi mənbədir.

“Hümayi-ərş”in müəllifi Mustafa Fəxrəddin Ağabali Osmanlının son dövründə yetişmiş, geniş elmi, ədəbi-irfani təcrübəsi olan, sağlam zövq sahibi, intellektli bir şəxsiyyətdir. Atasını Həmzə Nigarinin yaxın qohumu və öndə gedən müridi olmuşdur. Uzun müddət dərs aldığı müəllimi Xoca Bəhaəddin də Həmzə əfəndinin davamçılarından. Mövzu ilə çox yaxın bağlılığı müəllifin bir çox məsələni birinci qaynaqlardan dinləməsinə və uşaqlığından etibarən həyatının bu mühit içərisində keçməsinə səbəb olmuşdur. “Hümayi-ərş” məzmunu və xarakteri baxımından bir mənəqibnamə olmaqdan daha çox bir həyat tarixçəsi, bioqrafiyadır. Ağabali topladığı yüzlərlə məlumatı müəyyən bir sistem və prinsip daxilində qələmə almış, bunları tənqidi baxışla əql və məntiq süzgəcindən keçirdikdən sonra doğruluğuna qənaət gətirdiklərini əsərə daxil etmiş, şübhəli olanları kənarlaşdırmışdır. Beləcə, bəzi mənəqibnamələrdə görünən inanılması çətin rəvayətlərin, məntiqə zidd hekayələrin qarşısını almağa çalışmış, xürafat kimi töhmətlərdən əsərini

uzaq tutmağa sөy göstərmişdir. Eyni zamanda, istifadə etdiyi sistem, başlıqlar, şərhlər və qaynaq bilgiləri əsərin müasir elmi üsulda yazıldığını göstərir. Müəllifin bu işdə məsuliyyəti, göstərdiyi qayğı və diqqət, heç şübhəsiz, “Hümayi-ərş”in dəyərini artırmış, onun sağlam bir mənbə olaraq dəyərləndirilməsini təmin etmişdir.

Əsərin məzmunu, sadəcə, mövzunun əsasında duran bir mütəfəkkir və şairdən, eləcə də, bu şəxsiyyətin sahib olduğu düşüncə və dəyərlər sistemindən bəhs etməklə kifayətlənmir, onun böyük məhəbbətlə bağlı olduğu vətəni Qarabağın tarixini, zəngin mədəni və ictimai mühitini də əks etdirir. Nigarinin Qarabağla sıx bağlılığı və onun vətən sevgisini göstərən şeirləri Qarabağ həqiqətlərinin təbliğində istifadə edilməsi zəruri dəyərli materiallar olması baxımından da əhəmiyyətə malikdir.

“Hümayi-ərş”in əlyazma mətni həcm baxımından 834 səhifədən ibarətdir; həcmcə böyük bir əsər olması ilə yanaşı, dil baxımından da çətinliyi nəşrə hazırlanma müddətinin uzanmasına səbəb oldu.

Əsərin nəşrində görülən işlər isə başlıca olaraq bunlardan ibarətdir:

- Ərəb əlifbası ilə Osmanlı türkcəsində yazılan əsər Azərbaycan latın əlifbasına nəql edilməklə müasir Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırıldı.

- Əsərdəki ərəbcə və farsca hissələr tərcümə edildi; tərcümələr və zəruri hallarda verilən qısa şərhlər kvadrat mötərizə içərisində göstərildi. Bəzi qismlər və şeir parçaları müəllif tərəfindən tərcümə edilmişdir ki, bunlar dairəvi mötərizə içərisində verildi.

- Əsərdə müəllif tərəfindən qara qələmlə çəkilmiş xəritə, kroki və başqa şəkillər də var idi. Bunlardan Ağabalinin “Hümayi-ərş”i şəkillərlə zənginləşdirmək istədiyi, ancaq imkan tapa bilmədiyi anlaşımaqdadır. Belə bir əsərdə şəkil olmaması əksiklik ola bilərdi. Buna görə də müəllifin şəkillərinin yenilənməsi ilə yanaşı, əlimizdən gələn qədər əsərdə adı keçən yerlərə, şəxslərə, əsərlərə, sənədlərə, əşyalara və s. aid əldə edilmiş qravür, rəsm, foto kimi materialları müvafiq yerlərə qoymağa çalışaraq bu nöqsanı tamamlamağa cəhd etdik. Ümid edirik ki, bu zəhmətimiz oxucular tərəfindən də hüsn-rəğbətlə qarşılansın.

- Əlavə etdiyimiz şəkillərin uzun araşdırmalar nəticəsində əldə edildiyi işin əhli tərəfindən anlaşılaqdır. Xüsusilə də, mövzuya aid bəzi tarixi sənədlər və əşyalar ilk olaraq bu əsərlə gün üzünə çıxmış oldu. Demək olar ki, hamısı özəl kolleksiyalarda olan Ağqoyunlu, Səfəvi, Osmanlı və Çar Rusiyası dövrlərinə dair 500 ildən artıq yaşı olan sənədlər çox dəyərli tarixi mənbədir. Əsərə ağırlıq verməməsi üçün bu sənədlərin bir qismini burada təqdim edə bildik. Bunlar sadəcə Həmzə Nigari və nəslinin keçmiş üçün deyil, Azərbaycan və Türkiyənin mədəniyyət tarixinə də işıq tutacaq mənbələrdir. Böyük əhəmiyyətə malik bu sənədləri ehtiva edən müstəqil bir əsər hazırlamaq düşüncəsində olduğumuzu da oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirik.

- Dil baxımından əsərdə iki fərqli üsluba rast gəlirik. Birincisi, Həmzə Nigarinin həyatına, xəlifələrinə və digər mövzulara dair olan hissəsi ki, bunlar asan anlaşılan, sadə bir türkcə ilə yazılmışdır. İkincisi isə, Hz. Pirin məktubları, təsəvvüfə dair məsələlər və bəzi izahlardır ki, bunlar ağır və anlaşılmaması nisbətən çətin bir ədəbi dil ilə yazılmışdır. Əsərin daha rahat an-

laşıla bilməsi üçün bu bölmələri mümkün olduğunca sadələşdirərək kitabda üslub vahidliyini təmin etməyə çalışdıq. Bununla birlikdə, məktubların orijinallarını sadələşdirilmiş şəkilləri ilə birlikdə verərək ifadə zənginliyini göstərmək istədik.

- Müəllif az da olsa əsas mövzu ilə əlaqəsi olmayan bəzi məsələlərə sərhətlər verməklə yanaşı, şəxsinə aid yanaşma və mülahizələrini də əsərə daxil etmişdir. Bunlar arasında əsərin ümumi xəttinə xələl gətirən və dilə gətirilməsinin artıq heç bir əhəmiyyəti qalmamış məsələlər də mövcud idi. Mövzunun vahid xəttinin mühafizəsi düşüncəsilə bir neçə yerdə bu cür məqamlar qısaldılmalı oldu. Bununla birlikdə, müəllifə hörmət olaraq, bu bölmələr əlyazma şəkli ilə əsərin sonuna əlavə edildi.

- Müəllif əsərinin ilk variantını tərtib etdikdən sonra onu xəttata yazdırmışdır. Daha sonralar əlinə keçən məlumatları və sənədləri isə özü yazıb müvafiq gördüyü yerlərə əlavə etmişdir. Sonrakı əlavələrin yerlərinin qarışdırıldığı və mövzu bütünlüyünün pozulmuş olduğu görüldü. Odur ki, mövzuya aidiyyətini əsas götürərək bu əlavələr uyğun yerlərə yerləşdirildi. Məsələn, Hz. Pirin şəmaili, təsəvvüf və silsiləsi ilə əlaqəli qisimlərin birləşdirilməsi kimi.

- Əsərdə yer alan əsas mövzulara dair məlumatların bir araya gətirilməsi nəticəsində mövzulara görə başlıqlar qoyularaq xüsusi bölmələr təşkil edildi.

- Əsərin əvvəlinə Giriş bölməsi əlavə edilərək müəllif Mirzadə Mustafa Fəxrəddin Ağabali və “Hümayi-ərs”ə dair yığcam məlumat verildi.

- Müəllifimiz M.F.Ağabalinin həyatında iki acınacaqlı faciə baş vermişdir. Bunların ilki, ailə həyatı quralı hələ altı ay olmuş ikən Çanaqqala cəbhəsinə yola düşməsindən bir müddət sonra qız övladının dünyaya gəlməsi, ancaq doğum əsnasında xanımının vəfatı etməsidir. İkinci faciə isə, bütün sevgisini verdiyi və üzərində titrədiyi qızı Sənihanın 13 yaşında ikən xəstəliyə tutulub vəfat etməsi olur. Əsərində bu ələmli hadisəni böyük bir iztirab içində təsvir edən Ağabali Sənihasının adını yaşatmaq arzusu ilə öz övladı kimi gördüyü “Hümayi-ərs”i ona ithaf etdiyini bildirir. Buna görə də onun vəsiyyətinə hörmət əlaməti olaraq, kitabda keçən “Balaca ikən itirdiyim gözümün nuru Səniham üçün” ithafını kitabın ilk səhifəsinə dərc etməyi özümüzə borc bildik.

Kitabın istər əlyazmasındakı bəzi qarışıqlıqlardan dolayı, istərsə də oxuma və sadələşdirmə işi ilə bağlı ortaya çıxan çətinliklər səbəbilə xətalara ola bilər. Əziz oxuculardan kitabın hazırlanmasında meydana gəlmiş hər cür xətalarmızdan ötrü üzr istəyərək bizi bu istiqamətdə məlumatlandırmaları halında minnətdar olacağımızın bilinməsini istərdik.

“Hümayi-ərs”in varlığından bizi ilk dəfə xəbərdar edən və əldə etməmizə vəsilə olan dəyərli təsəvvüf alimi prof. Mahmud Erol Kılıca, əsərin təminində vasitəçilik edən dos. Elşad Mahmudova, kitabın ikinci nüsxəsindən bizi xəbərdar edən və əksik səhifələri göndərən prof.Necdet Tosuna, Həzrəti Pirə aid çox qiymətli əşya və sənədləri, şəkilləri əldə etməkdə göstərdikləri yardımlarına görə möhtərəm Aybars Özbay və Yusuf Özbaya, araşdırmamıza öz məlumatları ilə zənginlik qatmış hörmətli Orhan Kayıhan, prof.İbrahim Yıldırım və Bəha Doğramacıya, Amasiya və Merzifon-

dakı dostlara, “Hümayi-ərş”in hazırlanmasında və redaktəsində böyük səy və iştiyaqla çalışan prof. Minəxanım Təkləli və Fəridə Əliyevaya, farsca-dan tərcümələrin redaktəsini həyata keçirən dr.Rüstəm Lazımov və prof. Ömer Okumuşa, kitabın bu nəşrini böyük bir istəklə dəstəkləyən Həzrəti Pirin aşiqlərindən və onun əqrəbalarından möhtərəm Hacı Siracəddin və Nizaməddin Babaoğlu qardaşlarına təşəkkür və minnətdarlığımı ərz edirəm.

Sözün nəhayətində islam təsəvvüf mədəniyyətinin yetişdirdiyi dəyərli şəxsiyyət Mir Həmzə Nigari həzrətlərini və bu bənzərsiz mənəqibnaməni yazaraq o uca şəxsiyyətin dürüst tanınmasına vasitə olan Mustafa Fəxrəddin Ağabalını minnət, rəhmət və şükranla yad etməyi özümüzə borc və vəzifə bilirik.

Mehmet Rıhtım

Bakı-2015

Xəttat: M.Yusif

Təzhib: H.Rıhtım

*Sənə Əhmədmi, Muhammədmi, məhəbbətmi diyəm?
Yoxsa məhbubu-Xuda, şahı-mələhətmi diyəm?*

Mir Həmzə Nigari

نصفه ساراوان مورثه ...

لا اهل معاف مسلک و کفر ...

مسلک و کفر ...

مسلک و کفر ...

مسلک و کفر ...

کدام صاوان معاف ...

انور ...

و طمان ...

و در کار ...

مولانا ...

مسلک ...

و در کار ...

و در کار ...

و در کار ...

نصفه ساراوان مورثه ...

لا اهل معاف مسلک و کفر ...

مسلک و کفر ...

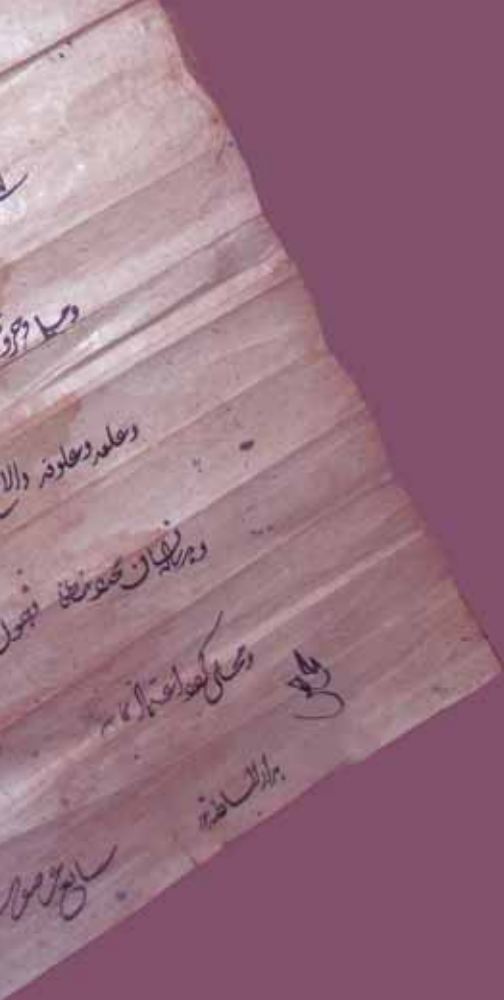
مسلک و کفر ...

کدام صاوان معاف ...

انور ...

و طمان ...

Giriş

MİRZADƏ MUSTAFA FƏXRƏDDİN
AĞABALİ VƏ “HÜMAYİ-ƏRŞ”

A. MÜƏLLİF MİRZADƏ MUSTAFA FƏXRƏDDİN AĞABALI

“Hümayi-ərş”in müəllifi Mirzadə Mustafa Fəxrəddin Ağabali Mir Həmzə Nigari ilə eyni soya mənsubdur. Ağabalinin atası Seyid Sədəddin əfəndi Qarabağdan Amasiyaya gələrək ömrünün sonuna qədər Mir Həmzə əfəndinin xidmətində olmuşdur. O, “vəli-nemətim, dayağım” dediyi atası Seyid Sədəddin əfəndi və soyu haqqında “Hümayi-ərş”in 497-502-ci səhifələrində bu məlumatı verir:

“Atam 1264-cü il [m.1847/48] tarixində Mir Mustafanın pak sülbündən dünyaya qədəm basmışdır. Ali-qədr atası Mir Mustafa ibn Mir Cəfər ibn Mir Məhəmməd Rza ibn Mir Heydər həzrətləri o diyar xalqının bir sahibüz-zaman Xızırı imiş. Həzrəti Pir Mir Mustafa Baba adı ilə yad edilirmiş. Zati səxavəti Mürtəza kərəminə bərabər olan bu mələk xislətli zat, mübarək nəfəsi ilə ölümləri belə dirildəcək bir qüdsiyyətə sahib imiş. Ondan zühur edən xariqüladə hekayələrin hədd və hüdudu yoxdur. Cümləsi səhih olan və üləma, ürəfanın rəvayətinə istinad edilən hekayələri yazmaq lazım gəlsə, müntəzəm bir əsər meydana gələr. Bunlarla məşğul olmayacağam. Bu zətin ömründə uzanıb yatmaması onun irfani bəhrəsinə ən böyük dəlildir. Bir dəfə Cicimlidə evində oturarkən “mənim atımı çəkiniz, Cəbraili ilə Mərcanlı bir-birini qırıb keçirmək üzrədir”, deyərək atına minərək Xızır kimi, bir-birinə düşmən yüzlərcə insanın arasına girib kimsəyə xəlif bir zərbə vurmağa belə imkan verməyən bu mübarək zat vəfatında da oturduğu yerdə ruhunu təslim etmişdi.”

Bəha Doğramacının M.F.Ağabalinin “Ankayı-Qafi-lahut Kəlimi-Sinayi-Cəbərut Əli göründü gözümə” adlı əsərinin girişində yazdığı tərcümeyihala əsasən, Fəxrəddin Ağabali Həmzə əfəndinin vəfatından üç il sonra 1305/1889-cu ildə Amasiyada dünyaya gəlmişdir. İlk və orta təhsilini tamamladıqdan sonra zamanın tələbinə görə mədrəsəyə davam edərək icazənamə almağa müvəffəq olmuşdur. Ərəb və fars dilləri dərslərini tanınmış azərbaycanlı alim, Həmzə əfəndinin müridlərindən Seyid Məhəmməd Bəhaəddin əfəndidən almışdır. İlk vəzifəsi Maarif idarəsində katiblik olmuş, daha sonra müəllim və müfəttiş olaraq çalışmışdır. Əsgərliyini Birinci Dünya müharibəsində Osmanlı ordusunun ehtiyat zabiti olaraq Çanaqqala cəbhəsində tamamlamış, hərbdən sonra Amasiyaya gələrək xüsusi mühasibatlıqla məşğul olmuşdur. Uzun müddət Varidat (gəlir idarəsi) müdiri də olmuş və nəhayət, son iş yeri olan Gökhöyük Dövlət Çiftliyindən 31.12.1948-ci il tarixində təqaüdə çıxmışdır.

1949-cu ildə İstanbula gələrək, bura yerləşən Ağabali 1952-ci ildə “İstanbul kitabxanaları təsnif komissiyası” üzvlüyünə təyin edilmişdir. Bu komissiyanın ləğvindən sonra müxtəlif kitabxanalarda ərəb və fars-

ca əsərlərin tərcüməçisi və mütəxəssisi olaraq işləmişdir. Buradakı son iş yeri Millət Kitabxanası olmuşdur. 2 noyabr 1968-ci ildə buradan ayrılaraq Aksaraydakı evində guşənişinliyə çəkilmiş, ziyarətinə gələnlərlə elmi və mənəvi söhbətlər etmişdir. Dörd ay davam edən xəstəlikdən sonra, 25 oktyabr 1972-ci il tarixində vəfat etmişdir. Qəbri İstanbulda Ədirnəqarı məzarlığındadır.

Qəbir daşında özünün ölüm haqqında dediyi bu sözlər yazılmışdır:

*Silinirsə içində hissi-ışrak (şirk hisləri),
Bəlirir qəlbində sirri-idrak.
Bu sirr edər səni mütləq peyvəstə,
Rahi-həqiqətə ahəstə bəstə.
Tə ki ruhun aqibət olur pür-nur,
Həqiqəti elm də eylər zühur.
Ölümdür bil həqiqi həyatın,
Vasiləsi budur bütün nəcatın.
Çıxar isə tən pərdəsi aradan,
Hüviyyətlə zahir olur Yaradan.*

Üç dildə qələm sahibi məhsuldar bir yazar olan Ağabali, az danışan, çox düşünən güclü bir tənqidçi və savadlı bir mühəqqiq (alim) imiş. Yazdığı əsərlərdən sahib olduğu yüksək elmi-irfani səviyyəsini isbat etmiş kamil bir insan olduğu anlaşılmaqdadır. Əsərləri bunlardır:

1. “Səmərəyi-ilham”: 1330-cu ildə (m.1911/12) Amasiyada çap edilmişdir.
2. Fərəzdəqin İmam Zeynəl-Abidin haqqında yazdığı qəsidənin tərcüməsi.
3. Seyid Həmzə Nigarinin farsca divanının tərcümə və şərh: Əlyazma olub 495 səhifədir (tərəfimizdən nəşrə hazırlanır).
4. “Hümayi-ərş”: Həmzə Nigarinin həyatından və irşad sahəsində tutduğu yoldan bəhs edir. Tək nüsxə olub nəşr olunmamışdır.
5. “Rəhbəri-irfan və ya Dəfiyyə-i-hikmət”: 7 cildə ibarət, kitabiyata dair bir əsər olub nəşr edilməmişdir.
6. “Mənaqibi-Xoca Bəhaəddin əfəndi”: Öz müəlliminin mənaqibindən bəhs edən 238 səhifəlik bir əsər olub nəşr edilməmişdir.
7. “Əl-fikrul-istiqlal limən yuhibbul-Al”: Sivashlı Şeyx Fəzlullahın Müaviyəni tərifiylən əsərinə rəddiyədir. Nəşr edilməmişdir.
8. “Din Simsarları”: 586 səhifə olub nəşr edilməmişdir.
9. “Fəzlullahı-Hürufi”: Fəzlullahın həyat hekayəsi və mənaqibindən bəhs edən və onun əleyhinə deyilən iddiaları çürüdən bir əsərdir. Əsaslı tədqiqat əsəri olub nəşr edilməmişdir.
10. “Veysəl-Qərani”: Fəridüddin Əttarın “Təzkirətul-övlia” əsərindən tərcümə olub nəşr edilmişdir.
11. “Ənqayi-Qafi-lahut, kəlimi-Sinayı-cəbərut, Əli göründü gözümə¹”: Əhli-beytin fəzilətləri haqqında olub, nəşr edilmişdir.

Ağabalının farsca divana yazdığı şərhin ilk səhifələri

¹ Ağabali Mirzade Seyyid Mustafa Fahreddin. Anka-yı Kaf-ı Lahut Kelim-i Sina-yı Ceberut, Ali göründü gözümə, Haz. Baha Doğramacı-Gaye Yeşiltepe, İstanbul, 2012. sh.15-18.

*Mirzadə Mustafa
Fəxrəddin Ağabali
(1889-1972)*

Bəha Doğramacının verdiyi bu siyahıdan başqa “Hz. Ömər deyir ki” adı ilə nəşr olunmuş bir əsərinin varlığı da bilinir. Müəllifin əsərlərindən başqa mətbuatda yayınlanmış yazıları da vardır. Xüsusilə, “Azərbaycan Yurd Bilgisi” dərgisindəki məqalələri “Hümayi-ərş”dəki mövzularla əlaqəlidir.

Fəxrəddin Ağabali Mir Həməzə əfəndi ilə görüşə bilməsə də həyatının ilk dövrü Amasiyada Həməzə əfəndinin yaxınları və sevənləri arasında keçmişdir. Başda atası Seyid Sədəddin əfəndi və müəllimi Bəhaəddin əfəndi olmaqla yaşadığı mühtdə Həzrəti Pir haqqında nəql edilənləri və bu mövzu haqqındakı söhbətləri dinləyərək böyümüşdür. “Hümayi-ərş”dən aydın olur ki, Ağabali, Həməzə əfəndinin sahib olduğu xüsusiyyətlərdən biri olan Mələmi məşrəb üzrə ömür sürmüş və bu anlayışa uyğun olaraq məşhurlaşmaq istəməmiş, səssiz yaşamış və eləcə də Haqqa yürümüşdür.

M.F.Ağabali əsgərliyə getməzdən dörd ay əvvəl ailə həyatı qurmuş, lakin o Çanaqqala cəbhəsində ikən həyat yoldaşı uşaq üstə vəfat etmişdir. Gənc yaşında yaşadığı bu zərbədən sonra Səniha adlı qız övladı ilə təsəlli tapan müəllif 13 yaşında tutulduğu xəstəlik nəticəsində onu da itirmişdir.

B. HÜMAYİ-ƏRŞ

1. Əsərin adı və janrı

Müəllif əsərin adını sonradan kitabın ilk səhifəsinin üst tərəfinə “Həzə kitabı-Hümayi-ərş” şəklində öz əl yazısı ilə qeyd etmişdir. Farsca Hüma/Hümay adlanan bu əfsanəvi quşa bəzi türk ləhcələrində Kumay, Azərbaycanda Hüma quşu, Humay, Anadolu türkcəsində Hüma/Huma deyilir. İslamdan əvvəlki qədim türk inanclarında da adı çəkilən Hüma quşunun ağlın kəsməyəcəyi, gözün görə bilməyəcəyi qədər yüksəklərdə və hüdudsuz bir genişlikdə yaşadığı təsəvvür edilmişdir.

Qaynaqlarda şəkli, xüsusiyyətləri və yaşadığı yer barəsində müxtəlif məlumatlar verilən Hüma bəzilərinə görə Hind okeanındakı adalarda yaşayan göyərçin böyüklüyündə, yaşıl qanadlı, bəzilərinə görə də Çin, Xita, Dəşti-Qırçaq və ya Hindistanda yaşayan sərçədən böyük, boz sağsağanı xatırladan bir quşdur. Bəzi orta q xüsusiyyətlərinə əsasən, Hüma Simurq, Zümrüd quşu, Ənqa, Garuda, Kaknus və Phoenix kimi digər əfsanəvi quşlarla eyniləşdirilmişdir. Hümanı digərlərindən ayıran ən mühüm xüsusiyyət isə cənnət və dövlət quşu olmasıdır. Onun göyün yeddi qatı üzərində, fələklər və bürclər arasında dolaşır Allaha qovuşduğuna inananlar vardır: Dövlət quşu deyimindəki “dövlət” anlayışı həm iqtidar (hümayun kəliməsinin “hüma”dan gəlməsi), həm də səadət və iqbal mənalarını ehtiva edir. Klassik Türk və İran ədəbiyyatlarında Hüma ilə əlaqədar çox məsəl, deyim vardır. Məsələn, “hümayi-laməkan” (Allah), “hümayi-beyzayidin” (Hz.Peyğəmbər), “hüma-pərvaz” (yüksəkdən danışan), “hüma-sayə” (xeyirxahlığı yer üzünə yayılmış), “hüma-payə” (yüksək dərəcəli), “hümayi-iqbal” (gözəl tale, dövlət quşu) kimi. Təsəvvüf ədəbiyyatında haqq aşığı dərvişlər üçün Hüma təşbehli işlədilmişdir. Yunus Əmrə: “Dərviş bilir

dərvişi/ Haq yoluna durmuşu/ Dərvişlər Hüma quşu/ Çaylaqu bayquş degil” demişdir.

“Ərş” kəlməsinin lüğəvi mənası “yüksəklik, yüksək yer və yüksək şey” deməkdir. Məcəzi olaraq, “hökmranlıq, şan, şərəf və taxt” mənalarında istifadə edilir. Qədim astronomiyada ərş, bütün əflakı əhatə edən, doqquzuncu, ən böyük mühit, fələk olaraq qəbul edilirdi. Dini baxımdan isə, bütün göyləri və yerləri örtən, bürcləri əhatə edən, maddi-mənəvi ümum kainatlarla əlaqəli ilahi əmr, iradə və istəmənin ilk təcəlli və zühur yeri, məhəlli, ülvi aləmin ünvanı kimi işlədilmişdir.²

“Ərş” sözünün dini-təsəvvüfi ədəbiyyatda da geniş istifadə sahəsi vardır. Bir mənaya görə varlıq mərtəbəsi olub maddi aləmin (aləmi-xəlv) başlanğıcıdır. Digər bir mənaya görə, ərş, Allahın zühur və təcəlli edəcəyi bir “tənəzzül məhəlli, məqamı”dır. Ərş, daha altdakı varlıq mərtəbələrinə görə əhatə və mülk mənasını verən bir sifət olaraq da düşünülür və bu mənada Rəhmanın ərşinin bütün varlıqları əhatə etdiyi qəbul edilir. Ümumi olaraq, Allahdan başqa bütün varlıqlara Allahın ərşi (ərsullah) deyilir. Xüsusi olaraq isə, Allah adının məzhəri olan insana da bu ad verilir. Sufilər, yerlərə və göylərə sığmayan Allahın mömin qulunun qəlbinə sığdığını ifadə edən bir hədisi-qüdsi nəql etmişlər. İnsanı-kamilin ürəyi yer və göydən daha genişdir, elə isə Allah ərşə istiva etdiyi kimi mömin qulunun qəlbinə də istiva edər, yəni orada ad və sifətləriylə təcəlli edər. Bu vəziyyətdə ərş ilk və ən geniş varlıq mərtəbəsi, insanı-kamil ürəyidir. “Qəlb Allahın ərşi, könül Çalabın (Allahın) taxtı” halına gəldiyindən bütün ilahi adların məzhəri olan insanı-kamilə “əl-Ərşül-məhdud” deyilir.³

Hüma təsəvvüfdə insanı-kamili təmsilən istifadə edildiyinə görə, “Hümayi-ərs”in “Könül aləminin hüması” şəklində bir mənə ifadə etdiyini söyləyə bilərik. Bu tərkibdən ilk olaraq Ağabali istifadə etmişdir. Onun kitabına bu adı verməsinin səbəbini Mir Həməzə Nigarinin mənəvi vəsfləri ilə əlaqələndirmək mümkündür. Bununla birlikdə, Nigarinin divanında Hüma təsvirini bir neçə yerdə verməsini və hamısında da özünü nəzərdə tutduğunu da göstərmək mümkündür. Məsələn, divanın bəzi mövzu başlıqları belədir: “Vəsiyyət kərdəne-be nəzmi-be Hümayi-göftar” (Söz Hümasının nəzm ilə vəsiyyəti), “Dər bəyane-rücu kərdəne-Hümayi Göftar be tərəfe-Azərbaycan” (Söz Hümasının Azərbaycan tərəfinə dönüşünün izahı)

Türkcə divanın bir yerində isə yenə özündən “Balızadənin Hüma quşu” deyərək belə səslənir:

*Ey mürgi-Hümayi Balızadə,
Be qeydi-übalü bali sadə.
Mövla səni eyləyə mükrim,
Hər iki cahanda şadu xürrəm.*

² Süleyman Uludağ. Tasavvuf Sözlüğü, Kabalıcı, İst. 2002, s.46; Fethullah Gülen. "Arş", Kalbin Zümrüt Tepeleri, Nil y., 2008, c.4, s.78-86; Mustafa Tatcı. Dərvişlər Hüma Kuşu, H Yay., İst. 2009, s.88-89; Cemal Kurnaz. "Hümâ", DİA, 1998, c.18, s. 478; İskender Pala. Ansiklopedik Divan şiiri sözlüğü, Akçağ, Ankara, 2000, s.238-239.

³ Süleyman Uludağ. "Arş", DİA, c: 03, s. 410.

*Ta şiri-ləban cahanda baqi,
Silsileyi-zatın ola, saqi.”*

Əsərin “Mənaqibnamə” olduğu müəllif tərəfindən yazılmış müqəddimədə qeyd edilmişdir. Mənaqib “mənqəbə” sözünün cəm forması olub, ümumiyyətlə, dini şəxsiyyətlər, pirlər, vəlilər, sufilər, qəhrəmanlar kimi mənəviyyatca zəngin şəxsiyyətlərin həyatları, məziyyətləri, fəzilətləri və kəramətlərinin fəvqəladəliklərinə dair nəql edilən məlumatlara, heka-yələrə verilən addır. Bu məlumatların toplandığı ədəbi əsərlərə “Mənaqibnamə” deyilir. Bunlar yazıldığı dövrə aid mədəni, dini, tarixi, ədəbi, fəlsəfi, ictimai və folklorik məlumatları ehtiva edən qiymətli mənbə kimi qəbul edilir.

2. Əsərin mövzusu: Mir Həmzə Nigari

Nəşrə hazırladığımız bu əsərin mövzusu; Azərbaycanlı böyük sufi mü-təfəkkir və şair Mir Həmzə Nigarinin həyatı, fikirləri, əsərləri, şəxsi, tə-səvvüfi dünyası, ətrafında cərəyan edən ictimai-siyasi, fikri mübahisələr və yaxınında olan şəxsiyyətlərlə əlaqəli hadisələrdir.

Qarabağlı Mir Həmzə Nigari XIX əsrdə “Rusiya Azərbaycanı”nda və Osmanlıda yaşamış, önəmli bir sufi mü-təfəkkir və şairdir. Türkcə və farsca iki divanın, “Nigarnamə”, “Saqinamə”, “Çaynamə”, “Mənaqibnamə” və “Həştbehiştnamə” adlı nəzm əsərlərinin müəllifidir. Nigarinin Qarabağda başlayıb Xarputda sona çatan 87 illik ömür yolu, çilə, həsrət, acı, dərd və çətinliklərlə dolu olmasına müqabil, iman, eşq, riza, təvəkkül, səbr və şükür-lə keçmişdir. Onun həyatı, əsərləri və düşüncələri ən geniş şəkildə Mustafa Fəxrəddin Ağabali tərəfindən yazılan “Hümayi-ərs” adlı əlinizdəki bu “Mənaqibnamə”də qələmə alınmışdır.

İlk gənclik illərinin başında təhsil üçün yola çıxan Həmzə əfəndiyə Qaraqaşda hamilik edən Haqqın sirtinə sahib kamilə və arifə Nigar xanım onun bir kibrit misali fitrətində gizli olan eşqi-ilahini tutuşduran ilk mürşidi olmuşdur. Həmin müstəsna xanımın tərbiyəsində əldə etdiyi bu iksiri və gördüyü yaxşılığı əsla unutmayan bu vəfa əhli onun adını özünə həm məxləs almış, həm də eşqi-ilahinin simvolu olaraq şeirlərində işlətməmişdir. Azərbaycanda təhsil həyatına davam edərkən, bir rəvayətə görə məna aləmində gördüyü mübarək cəddi Hz.Əlinin işarəsi ilə Mövlanə Xəlid-Bağdadinin xəlifəsi, Qafqazın mürşidi Şeyx İsmayıl Şirvaninin yanına gələrək tədris və irşad halqasına qatılmışdır.

Şimali Qafqazdakı hürriyyət hərəkatının ideoloji əsasında dayanan İsmayıl Şirvaninin fəaliyyətinin Qafqazda meydana gətirdiyi həyəcan işğalçı rus hökumətini narahat etdiyindən təhdidlər nəticəsində vətə-nindən ayrılmış, əvvəl Ahıskeyə, sonra da Anadoluya hicrət etmək məc-buriyyətində qalmışdır. Bu müddətdə Nigari şeyxi ilə birlikdə olmuşdur. Əvvəl Amasiyada, sonra Sivasda yaşayan və təhsilini tamamlayan Həmzə əfəndi təkrar şeyxi ilə birlikdə Amasiyaya gəlmişdir. Həcc ibadətini əda etdikdən sonra şeyxinin əmri ilə vətəni Qarabağa gələrək Cəcimli və Mirlərdə özünə xas mədrəsəsində həm təsəvvüf təlim etmiş, həm də dini elmlər oxutmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Çar üsul-idarəsinin qadağalarına baxmayaraq, Nigarinin təsəvvüf anlayışını ifadə edən vəcd halında yazılmış təsirli şeirləri Azərbaycan [Borçalı, Qazax, Qarabağ] və Şərqi Anadolu türkləri ilə Amasiya ətrafındakı müridlər tərəfindən illərcə cəzm adı verilən zikr məclislərində xüsusi muğam üstə, mistik bir həyəcan və mənəvi zövqlə oxunmuş, bəstələnmiş, dillər əzbəri olmuşdur. Onun Füzulivari:

*Canan diləyən dağdağai-cana düşərmə?
Can istəyən andişeyi-canana düşərmə?
Girdik rəhi-sevdaya cünunuz, bizə namus
Lazım deyil, ey dil, ki bu iş şana düşərmə?-*

beytlərində təzahür edən ilahi eşq və cəzbə halının ifadəsi, qürbətdə vətən, vətəndə qürbət duyğuları yaşayan Haqq yolunun yolçuları və həqiqət aşiqləri üçün həyat düsturu olmuşdur.

Nigarinin, günümüze qədər heç səngiməyən coşğulu lirizm hiss edilən sufyanə şeirlərində şairin güclü bir vətən sevgisinə və məcnunluq dərəcəsinə ilahi eşqə mübtəla olduğu görünür. O, Əhməd Yəsəvi və Yunus Əmrə ilə başlayan ədəbi ənənədə düşüncələrini yayma vasitəsi olaraq şeiri seçmişdir. Ondakı mənəvi tərənnümləri eyni duyğu və coşğunluqda ifadə edə bilən bir çox könül insanı yetişmişdir. Nigarinin ədəbi irsi oğlu Siraci olmaqla, Səbati, Sədi Qarabaği, Şahnigar xanım Rəncur, Alvarlı Lütfi Əfə və başqa şairlər tərəfindən davam etdirilmiş, Nəqşibəndi şeyxi Mahmud Əsəd Ərbili və Əbdüləziz Bəkkinə kimi bir çox alim-ariflər tərəfindən şeirlərinə nəzirələr yazılmışdır.

Həmzə Nigarinin türkcə divanı 1883-cü ildə İstanbulda və 1908-ci ildə Tiflisdə; farsca divanı 1911-ci ildə İstanbulda nəşr edilmişdir. “Nigarnamə” də 1888-ci ildə İstanbulda nəşr olunmuşdur.

Mürşidi İsmayıl Şirvani onun haqqında: “Mir Həmzə ilahi eşqlə məhvi-vücut etmişdir. Onun mürşidi eşqdir” demişdir.⁴ “Amasiya tarixi”nin IX cildində müasiri, tarixçi Hüseyn Hüsameddin Amasi Hz. Pirin vəsflərini belə təsvir edir: “Qayət fazil, ülumi-əqliyyə və diniyyədə (əqli və dini elmlərdə) mühəqqiqi-kamil, əlsineyi-səlasədə (üç lisanda) şair, elmi-təsəvvüfdə mütəbəhhir (dərindən bilik sahibi), qayət müşəkkil (vücutca düzgün), uzunca boylu, qalın vücutlu, əsmər bənizli, saç və saqqalı qumral, əndamı qayət mütənasib, muhibb, nəzəri cazibədar, vəqur, sükutu qalib, əzayı-ixvana na-mütəhəmmil (dostlara əziyyət edilməsinə qarşı), həcvi şədidd, Hənəfiyyəül-məzhəb, Xalidiyyəül-təriqət, musalli (namaz qılan), aşiq-məşrəb, vəcdi-səri (tez vəcd halına girən) bir zat idi”.⁵

M.F. Ağabali də onu bütün insani və irfani məziyyətləri ilə təsvir etmiş, tanıyanlarının yazdığı şeirlərlə maddi-mənəvi vəsflərini şərh etmişdir. Nigari səmimi və mahiranə yazdığı lirik şeirlərində, adətən, Allah eşqi, Hz.Peyğəmbər və Əhli-beyt məhəbbəti, vətən sevgisi və həsrəti kimi dini-

⁴ İbnül-Emin Mahmud Kemal İnal. Son Asır Türk Şairleri, İstanbul, 1988, c. III, s. 1627-1629; Mustafa Kara. Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı, İstanbul, Dergah yay., 2005, s. 461.

⁵ Hüseyn Hüsameddin Amasi. Amasiya tarixi, c.9. (Yayınlanmamış bu hissə Hüseynin Məncə bəy tərəfindən istifadə edilmək üçün verilmişdir.).

ictimai mövzulardan bəhs etməklə yanaşı müxaliflərini həcv etmişdir. Onun sözlərindən və həyatına dair nəql edilən rəvayətlərdən özünəməxsus təsəvvüfi bir yolunun olduğunu söyləmək mümkündür. Sufiliyin ən çox yayılmış qollarından biri olan Nəqşibəndiliyə mənsub sufi şeyxi olmaqla birlikdə bu məktəbdə çox rastlanılmayan məlami-ələvi-rindi bir nəşvəyə sahib olması diqqətləri cəlb edir. O bu halını belə ifadə edir:

*Həlqeyi-rindanın çalaram nayin,
Giriftaram eşqin çəkəram yayin,
Tanımazam məzhəb, bilməzəm ayin,
Kəlisayı-eşqin Məsihasıyam.*

...

*Zahiri məlami, batini bi-kin,
Peymanəsi məmlu, badəsi rəngin,
Səhni-meyxanədə səccadə-nişin,
Zümreyi-rindanın müqtədasıyam.*

Həmzə Nigari, məsləyinə əsaslarından olan məxluqatı Allah üçün sevmə düsturunu həyatında özünə şüar əxz edib daima səmimi olaraq bu duyğu ilə yaşamış və bu halını şeirlərində əks etdirmişdir. Xüsusən, məzhəb ayrı-seçkililiyinə yol vermədən, sünni-şiə müsəlmanlar arasında orta mövqedə dayanmış, hər kəsi məhəbbət və cəsarətlə qucaqlamaq istəmişdir.

*Xariciyəm, sevməsəm damadını peyğəmbərin,
Rafiziyəm, fərq edərsəm Heydəri Faruqdan.*

...

*Allahu və Muhəmmədi və Ali sevən dostaniyiz,
Nə sünniyiz, nə şiiyiz, bir xalis müsəlmanız.*

Onun bu xüsusdakı qəti tövrünü ifadə edən sözləri, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir və Mirməhəmməd Kərim Bakuvi kimi Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri tərəfindən də səsləndirilmişdir. Bu anlayışın, xüsusilə, müasir cəmiyyətimizdəki dini-etiqadi tolerantlığın təsisi üçün çox önəmli olduğunu nəzərə alsaq, Nigarinin şeirlərinin bu ideya üçün şüar ola biləcək gözəllikdə kəlamlar olduğunun şahidi olarıq.

Ancaq istisna olaraq, onun zalımlara, satqınlara, vətən və iman düşmənlərinə böyük nifrəti var idi. O, islam dininin ən önəmli məxəzlərindən olan ulu əcdadı, müsəlmanların göz bəbəyi, Allah elçisinin sevgililəri, müqəddəs Əhli-beyt mənsublarına edilmiş ürək parçalayan zülm və qətlamlar qarşısında susmamış, o zalımlara qarşı tənqidi, müxalif mövqedə durmuşdur.

Hz. Pirin bəhs edilən bu Əhli-beyt həssasiyyəti içində yaşadığı cəmiyyətin bəzi təbəqələri tərəfindən onun şiə və ya ələvi olmaqla ittiham edilməsinə səbəb olmuşdur. Əslində, Əhli-beyt məhəbbətinin türk təsəvvüründə və təsəvvüfi ədəbiyyatımızda çox əhəmiyyətli bir yeri vardır. Hətta, sufi təriqətlərin ələvi məşrəb olduğu, yəni məcaz olaraq Hz. Əli (r.a.) əfəndimizə dayandığı məlumdur. Məhz bu məsələni düzgün anlamayan, ya da anlamaq

istəməyən mütəəssiblər tərəfindən ona edilən haqsız hücumlar və yersiz ittihamlar ömrünün son illərində həyatının ən çətin anlarını yaşamasına səbəb olmuşdur. Əslində, bu iftiralарın əsl səbəbi o cür məsələlər deyil, Həməzə əfəndinin cəmiyyət tərəfindən sevilməsi və geniş bir mürid kütləsinə sahib olmasının bəzilərini həsədə sövq etməsi idi. Bunda bir qüsur axtarıb tapmağa çalışan müxalifləri onun bu həssasiyyətindən istifadə etmək istəmiş, siyasəti də öz məkr və hiylələrinə alət etməklə əleyhində dedi-qodularla dolu intensiv bir kampaniya başlatmışlar. Siyasi dairələr təhrik edilmiş, şikayətlər və oyunlar nəticəsində 1885-ci ildə İstanbula cəlb edilərək istintaqa çəkilmişdir. Tarixçi Hüseyn Hüsəməddin bəyin nəqlinə görə, şeyxül-islam Üryanizadə Əhməd Əsəd əfəndinin hüzuruna çıxarılaraq ondan Müaviyə və onun kimilərin tənqid və təhqir edilməsinin səbəblərini izah etməsi soruşulmuş, o da: “Cəddimin əleyhinə qiyam edən adamlara büğz və lənət etmək mənə aid bir vəzifeyi-nübüvvətdir. Bu xüsusda xalqın mənə ayaq uydurması, tabe olması doğru deyildir” cavabını vermişdir. Bu məntiqli cavab üzərinə bəraət alaraq sərbəst buraxılmışdır.⁶

Ağabalinin verdiyi məlumata görə, bundan bir nəticə əldə edə bilməyən məlum dairələr taktika dəyişdirərək işi daha da irəli aparmağa çalışmışlar. Həməzə əfəndinin mütləq cəzalandırılması üçün Amasiyanın irəli gələnlərindən razı sala bildikləri şəxsləri bir araya gətirərək saxta yolla hazırladıqları “dövlətin təhlükəsizliyini təhdid etdiyi, sahib olduğu çoxlu tərəfdar kütləsi ilə üsyana hazırlandığı” şəklində yalan və böhtan dolu bir məktubu imzaladaraq hökumətə göndərmişlər. Bunun nəticəsində səksən yaşını keçmiş, heç bir dünyəvi təmənnası olmayan bu mübarək münzəvi Allah adamının Xarputa sürgün edilməsinə səbəb olmuşlar. Allah dostlarının çoxunun başına gələn bu hala böyük bir razılıq və təslimiyyət ilə dözən Mir Həməzə əfəndinin 87 illik ömrü, 12 məhərrəm 1304/11 oktyabr 1886-cı ildə başa çatmış, Xarputda sürgündə ikən məzlumanə Haqqa qovuşmuşdur.

Həməzə əfəndinin Çar Rusiyası zamanı Azərbaycanda, xüsusilə, şimal-şərq bölgələrindəki təsirinin qarşısını almaq üçün tətbiq edilən təzyiqlər bolşevik idarəsi zamanında getdikcə artmışdır. Sovet üsul-idarəsi İsmayıl Şirvani və davamçıları tərəfindən Azərbaycanda yayılan Nəqşibəndi təriqətinin təsirlərini aradan qaldırmaq üçün uzun müddət mübarizə aparmışdır. Yüzlərlə şeyx və din xadimi edam və sürgün edilmişdir. Ateizm siyasətinin dini dəyərlərə qarşı apardığı mübarizənin hədəfində ən çox milli, dini və irfani ədəbiyyat olmuşdur. O cümlədən, Həməzə əfəndinin divanlarının da oxunması yasaqlanmış və hətta, evində saxlayanlar barəsində ağır cəza tədbirləri görülmüşdür. Bununla da kifayətlənilməmiş, əleyhində ciddi bir təbliğat fəaliyyəti başlatılmışdır. Bu dövrdə İslami dəyərlərin və dini şəxsiyyətlərin gözdən salınmasına dair kitabların yazılıb nəşr edilməsinə, səhnə əsərlərinin tamaşaya qoyulmasına və filmlərin çəkilişinə xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Bunların mövzu və məzmun baxımından sovet ideologiyasına nə qədər xidmət etdiyini müəyyən etmək mümkün olmasa da, Azərbaycan xalqının dini-mənəvi dəyərlərinə qarşı

⁶ Hüseyn Hüsəməddin Amasi. Amasya tarixi, c.9.

yönəldilmiş iftira və təxribatlardan olaraq tarixə keçmişdir. Həmzə Nigarinin təsirini yox etmək üçün aparılan bu kimi yalan və iftiralarla dolu təbliğat, təhdid və sair fəaliyyətlərə baxmayaraq, xalqın böyük hissəsinin qəlbində onun məhəbbəti yaşamağa davam etmişdir. Hər cür möhnəti gözə alan mühibləri gizli-gizli onun şeirlərini oxumaqdan, zikr məclisləri düzəldərək qəzəllərinin müşaiyətində zikrlər və səma ayinləri təşkil etməkdən əl çəkməmişlər.

Həmzə Nigari, “Vətən sevgisi imandandır” hökmü ilə hərəkət edərək ayrı düşdüyü cənnət vətəni Azərbaycana və xüsusilə də, Qarabağa olan həsrətini və bağlılığını şeirlərində tez-tez dilə gətirmişdir:

*Əzm eylə diyarı-Şirvanı,
Qət eylə rəhi-Azərbaycanı.
Bir yer deyəm ismidir Qarabağ,
Cənnət yeri abu şirü qaymağ.*

“Mənim o diyarın uşaq-böyük, qadın-kişi, cavan-qoca – bütün əhalisinə və onların mənə olan məhəbbətinin dərəcəsinə yalnız Mövla bilir” deyən Seyid Nigarinin vətəni Qarabağa və əhalisinə olan məhəbbətini ifadə edən misralarını oxuduqda insanın gözləri istər-istəməz dolur. Nigari yalnız həyatında deyil, hətta ölümündən sonra da Qarabağ camaatını fikirləşir, onların arzularını yerinə yetirməyi, Allah dərğahında onlara şəfaətçi olmağı düşünürdü. Qarabağ camaatı da heç zaman Nigarini unutmamış, hətta ən çətin zamanlarda belə Nigarinin şeirləri Qarabağ xanəndələrinin və xalqının dilində əzbər olmuş, daima oxunmuşdur”.⁷

Nigari doğma vətəni Qarabağın ruslar tərəfindən işğal edilişini görmüş, yaşamış, hürriyyət eşqi ilə azadlıq yollarını axtarmış, ancaq vətəmindən tələm-tələsik ayrılaraq didərgin düşmək məcburiyyətində qalması, onun cəhdlərini boşa çıxarmışdır. Vətəmindən ayrı qalmanın verdiyi həsrət və iztirab ilə belə xitab edir:

*Can qurban eylərəm peyki-Səbaya,
Xəbər versə bir gün ol Qarabağdan.*

Eyni zamanda həmin illərdə və çox sonralar Qarabağın başına başqa bir işğal faciəsinin gələcəyini bilirmiş və o fəlakətləri də görürmüş kimi:

*Sinəmə çəkilən qara dağımdır,
Qara bağrım qanlı Qarabağımdır-*

deyərək bir tərəfdən Qarabağın qanlı əsarətindən xəbər verərkən, ardından:

*Mövla verə ömrü bir zamanı,
İslam ilə bir də görək anı-*

sözləri ilə bu əsarətin daimi olmayacağı müjdəsini vermiş, vətənlərindən ayrı düşmüş insanları ümidə, cəhdə və mücadiləyə ürəkləndirmişdir.

3. Əsərin məzmunu

Fəxrəddin Ağabali əsərə yazdığı müqəddimədə onu yazma səbəblərini açıqlayır. Müqəddimədən sonrakı hissədə Həməzə Nigarinin həyatı, nəsli, doğulduğu və həyatının bir hissəsini keçirdiyi Qarabağın Cicimli və Mirlər kəndinin təsviri, kənddən ayrılması, təhsili və Nigari təxəllüsünün səbəbi izah edilir. Bundan sonra Osmanlıya gedişi, Şeyx İsmayıl Şirvaniyə bağlanması, tələbəlik və müridlik illərinə dair bəzi xatirələr, Hicaz səyahəti, Qarabağa qayıdışı və ata ocağında keçən irşad günləri, izdivacı, Xan Xasay və Xurşidbanu xanım, Osmanlı dövlətinə yazılan məktub və ardından meydana gələn hadisələr, Qarabağdan məcburi ayrılış, Təbrizdə tutulması kimi həyat səhnələri nəql edilir.

Amasiyada keçən mürşidlik illərini əhatə edən hissədə Qarabağdan Ərzuruma qayıdışı və burada keçən illəri, İstanbula gedişi, Mustafa Rəşid paşa ilə görüşü, Amasiyaya qayıdışı, dərslər hazırlanması və oxutduğu dərslər, Rüşdü paşa ilə olan danışıqları, Siracəddin əfəndinin xəstəliyi və vəfatı; Siraci, Sədi, Səbatinin şairlik istiqamətləri, Qazi Məhəmməd paşanın təşrifləri, Merzifona səfəri və buradakı həyatı, Azərbaycanlı gələn dostları, divanının nəşri və nəticəsi, Amasiyadakı fəaliyyəti və nəticəsi, İstanbul səfəri, saraya getməsi, Xarputa sürgünü, vəsiyyəti, vəfatı, vəfat tarixi, cənazəsinin nəqli, dəfni və türbəsinin binası barədə söhbət açılmışdır.

Bundan sonrakı bölmədə Həzrəti-Pirin şəcərəsinin surəti, təriqət təlimi, əxlaqı, təsəvvüf, zahiri və mənəvi şəmaili, tac, xirqə və əşyaları, verdiyi xilafətnamənin (mürşidlik diplomu) surəti, xacəgan silsiləsi, Nəqşibəndiliyin qolları, əsərləri, xəlifələri, Həzrəti-Pirə gələn və Həzrəti Pirin göndərdiyi məktublar, Cicimlidəki qəbirlərə dair məlumat, onun üçün yazılan şeirlər, təxmislər, Əhli-beytin fəzilətinə dair rəvayətlər və mülahizələr, mənsub olduğu ailəyə dair bəzi hekayətlər və başqa əlavə məlumatlar yer tutur.

4. Əsərin yazılma səbəbi

Qeyd etdiyimiz kimi, müəllif “Hümayi-ərş”in yazma səbəblərini əsərin müqəddiməsində oxucusuna çatdırmışdır. Belə ki, onun ifadəsinə görə “Mənaqibnamə”nin yazılmasına səbəb təşkil edən üç xüsüs vardır.

Bunlardan birincisi, özünün şəxsən belə bir arzuya sahib olmasıdır. Ancaq bu niyyətini dərhal həyata keçirməmiş, gözləmişdir. Həməzə əfəndinin yaxınında olanların bir-bir vəfat etməsi, mövcud məlumatların məhv olacağı və necə böyük zatlar kimi onun da unudulmaq aqibətinə məruz qalacağı əndişəsi ilə təşəbbüsə qərar vermişdir. Eyni zamanda, onun kimi düşünən və eyni əndişəni daşıyan yaxın dostlarının təşviq və ısrarları da onun işə başlamasında təsirli olmuşdur. Müəllif bu hadisəni belə nəql edir:

“Çoxdan bəri Amasiyanın Bəyazid paşa məhəlləsində yerləşən, öz məscidinə bitişik türbədə dəfn olunmuş Nəqşibəndi şeyxlərindən əş-Şeyx əl-Hac əl-Əmir Həməzə (qaddəsallahu sırrahu) üçün bir mənaqib yazmaq arzusunda idim. İllərdir fikrimi məşğul edən bu ümidimin hasil olmasına heç cür imkan olmurdu. Odur ki, mən istər-istəməz, bu vəziyyətin əhəmiyyət və qüdsiyyətini idrak edən böyük zatlar tərəfindən

bunun işlənməsini gözləyir və çıxacaq əsərlərin intizarını çəkərək bu işin altına girmək istəmirdim. Fəqət bu vəzifəyə istər qələm və irfan əhli tərəfindən, istərsə də digər qardaş və dostlar tərəfindən, təəssüf ki, maraq göstərilmədi. Hər kəsin elə mənim kimi, belə bir əsər meydana gətirəcək bir şəxsi gözləməkdə olduqları anlaşıldı. İntizar dövrünün arzu dairəsini aşmaması, zati-şərif görmüş mübarəklərin bir-bir axirət yoluna üz tutmaları səbəbilə bu işin getdikcə daha müşkül bir vəziyyətə girəcəyi anlaşıldıqda əlimdən gələn qədər buna aid məlumat toplamağa başladım. Bu qeydlərimdən xəbərdar olan Hafiz Yəhya və Hafiz Osman əfəndilərin müsahibə əsnasında meydana çıxan təklifləri məndə tələqnedici bir hissəyə gətirdi. Mehmed Bəyzadə Lütfi bəy və Hacı Vəli Əfəndizadələrin təşviqi və həvəsləndirməsi də bu tələqnedici hissi artırdı. Əsasən, bunu etmək üçün bir vicdani vəzifə hiss edir və bəzi qapalı qalacaq məsələləri də hekayə edərək aydınlaşdırmağa məcbur qalırdım.”⁸

Ağabali, təvazökarlıq göstərərək bu işə özündən daha qabiliyyətli olanların girişməsinə gözləyir kimi görünəndə ifadələrindən, əslində, bu işə çox istəklili və hazırlıqlı olduğu görünür. Onu düşündürən ən mühüm məsələlərdən birinin isə yazacağı əsərin nəşri məsələsi olduğu hiss edilir. Bu məsələnin yuxarıda adı çəkilən şəxslərin dəstək olacaqlarına dair vədləri ilə həll olunacağı ümidindədir.

Özü barəsində mövzunun əhli olub-olmadığına dair meydana gələ biləcək şübhələri aradan qaldırmaq istəyən müəllif, kitab yazmağın nə qədər çətin bir iş olduğunun bilinməsindən, buna dair üsullara, həqiqətən, vaqif olunmasından və yenə bu mövzuda sahib olunması lazım gələn ağır məsuliyyəti dərk etdiyindən bəhs edərək, bu işə vicdani bir vəzifə hissilə və hər şeyi gözə alaraq başladığını söyləyir.⁹

İkinci səbəb kimi, bəzi önəmli insanların bu kitabın yazılması ilə bağlı ondan xüsusi olaraq xahiş etmələrini göstərir. Bunlar İsmayıl Şirvaninin türbəsində imamlıq etmiş Həməzə əfəndinin mühiblərindən Hafiz Osman əfəndi ilə Bəyzadə paşa məscidi imamı Amasiyalı Kadızadə Yəhya Nəcməddin əfəndidir. “Bəzən yanıma gələn bu iki şəxs, bir münasibətlə sözü Həzrəti Şeyxə nəql edərək “Buna bir mənaqib yaz, qalsın, vaxt olar ki, çap etmək üçün tələb olunan xərcə nail olar, nəşr etdiririk” deyərlerdi. Bu iki zata bəylik sözlərdən olaraq “Bu kimi tərcümeyi-hal və mənaqib yazanların, tənqidi bir istedadla, qüvvətli təxəyyülə, lətif bir üsluba malik olması şərtidir. İki-üç ədəd rəvayət toplamaq bu işi icra etməyə kifayət etməz, bu xüsusda lazım olan məlumatın cəm edilməsi və tərtibi belə, bu işin müvəffəqiyyətinə kifayət etməz. Bununla ancaq vəzifənin kiçik bir hissəsi tamamlanmış olar. Bir həqiqəti bəyan edə bilmək üçün ona həyat verilməlidir. Necə ki, heykəltəraş bir həqiqəti öz düşüncələrinə görə görür və yaratdığı əsərdə onu canlandırmağa bilmə qabiliyyətini göstərir. Və nə qədər qüvvətli və haqq olursa, mənqəbə yazanların da həqiqətləri bitərəf surətdə tədqiq və təhqiq etdikdən sonra o zatın əhvalını olduğu kimi göstərmək üçün şəxsi yaradıcılıq qabiliyyətinə qabil olmaları lazım

⁸ Mirzadə Mustafə Fəxrəddin Ağabali, Hüməyi-ərs, s.2-3.

⁹ Eyni yer.

gəlir. Heç şübhəsiz ki, əldə yaxşı bir alətin olması kifayət etməz, başda yaxşı bir istiqamətləndirici fikir olmalıdır. Odur ki, bu kimilərin birinci xüsusiyyəti doğrunu söyləmək, vəzifəsi isə idrak və təqdir edə bilmədiyi hallara məruz qaldığında bitərəf qalaraq mühakimə ilə həqiqəti meydana çıxarmağa imkan verən seçicilik xüsusiyyətinə malik olmaqdır. Halbuki, əhval və adətlərinə tamamilə vaqif olmaq imkanı hasil olmayan bir zat haqqında fikir bildirmək bağışlanılmaz bir xəta olar, çünki bu zat haqqında rəvayət edilən əhvalatların həddi-hesabı olmamaqla bərabər, bizə gəlib çatmış rəvayətlər ya qəsdən, ya da məhəbbətdən təhrif və təğyir edilmişdir. O dərəcədə ki, şəxsi həyatına dair məlumatlar belə dolaşmaq, nağılvari xarakter almışdır. Bunların yanlısını doğrusundan ayırmaq və seçmək qabiliyyətinə malik olmadığını çox gözəl bilirsiniz,” deyərək cavabların kədər və təəssüflə qarşılanması məni özümə etimad etməyə sövq etdi.”¹⁰ - bu sözlərlə, əslində, bu işdən ehtiyat etdiyini də dilə gətirmişdir.

Ağabalinin əsərin yazılmasına səbəb olan üçüncü xüsus olaraq dilə gətirdiyi məsələyə gəlincə isə, bəzi kəslərin ortaya çıxaraq özlərini Mir Həmzə əfəndinin vəkili-xələfi olaraq təqdim etmələri və təriqət adı altında ona yaraşmayan şəkildə yanlış fikirləri ətrafa yaymaqla maddi və mənəvi istismar obyektinə halına gətirmələridir. Bu kəslər şeyxin bəzi tövr və hallarını mübaligə edərək ağıl və məntiq xaricinə çıxarmağa, xürafat halına gətirərək yaymağa çalışmaqdadırlar. Həqiqətən, bu cür rəvayətlər artıb-azalaraq dildən-dilə keçməyə başlamış, hətta, bəziləri bunları yazıya köçürmüşdülər.

Həmçinin, o zaman “Tövhid-i-əfkar” qəzetində çıxan Həmzə əfəndini təhqir məqsədilə yazılmış bir yazı bu qərarın tezləşdirilməsinə vəsilə olur. Ağabali, bu yazıdan sonra Həmzə Əfəndi sağ ikən əleyhində yazmağa cəsarət edə bilməyən bir qism müxalif şəxslərin indi hücumu keçə biləcəkləri ehtimalı üzərinə qələmə sarıldığını söyləyir.

Əsərin yazılmasına daha bir başqa səbəb olaraq, Ağstafanın Qaraqoyunlu əşirətindən Mustafa adlı saf könüllü bir müridin bu barədə ondan tez-tez xahiş etməsi üzərinə verdiyi sözü əlavə etməkdədir. Ağabali onun səmimi xahişləri qarşısında yazacağına söz versə də, o şəxs kitabın yazıldığını görmədən vəfat etmişdir. Odur ki, bu gəncə verdiyi sözü də yerinə yetirmək istəmişdir.

Ağabali əsər üzərində xeyli irəlilədikdən sonra məmləkətdə idarə dəyişmiş, arxasından gələn inqilablarla hər şey alt-üst olmuşdur. “Artıq dövr dəyişmişdir və bu əsərin nəşr imkanı da, oxucusu da qalmamışdır,”-deyə düşünərək ümidsizliyə qapılmış və yazmaqdan əl çəkmək istəmişdir. Bu sırada dostlarının olduğu bir məclisə getmiş və orada olarkən aralarında keçən söhbət nəticəsində yenidən şövqə gəlmiş, əsəri yazıb-bitirməyi qərara almışdır. Hadisəni əsərinin 182-184-cü səhifələrində belə nəql edir:

“Bu kitabı, adətən, axşam yeməyindən sonra otağıma çəkilərək yazırdım. Necə oldusa, kanunu-saninin iyirmi ikinci bazar günü yeməkdən sonra vücuduma bir ağırlıq çökdü. Nəsə yazı biləcəyimə inana bilmədim.

¹⁰ Hümayi-ərs, s.6-7.

Yemək otağında bir müddət qaldım. Bu zaman ağıma, bu kimi qiymətini itirmiş keçmişin dərinliklərinə gömülmüş əlavə məşğələlərlə məşğul olmağın münasib olmadığı tərzində qəribə, əcaib xəyallar gəlməyə başladı. Bu kitabın, necə olursa-olsun, tamamlanmasının müvafiq olduğunu düşündükcə, bunun ziddinə üstünlük verməyə başladım, çünki tamamlasam da, nə olacaq ki, unudulub bir küncdə qalacaq, o qədər...

Buna səbəb isə bir kərə çap və nəşri üçün lazım olan sərmayəni tapa bilməyəcəyim düşüncəsi idi. Tapsam belə, bu kitabın çapından irəli gələn məsrəfin qarşılınması mümkün olmayacaqdı. Bu hala görə əməklərim boşa gedəcək və yazdığım yazılar da itib gedəcəkdə. Odur ki, boşuna çalışmış olacağam, deməkdir. Ən yaxşısı, bu məşğələni tərk etməyə qərar verdim. Və qalxıb qonşulardan birinin evinə getməyi düşündüm. Bu sırada xatirimə bir neçə dost gəldi ki, hər gecə birisinin evində oturdular. O gecə sıra Şirvani Hacı Vəli Əfəndizadələrin evində idi. Mən də yatsı vaxtı oraya getdim. Məclisin özünəməxsus bir idarə tərzini və müsahibəsi vardı. Bu dostların bir-birilə olan xoş söhbəti və müsahibəsi illərin əmələ gətirdiyi səmimiyyətlə əlaqədar görünürdü. Mən təbii biganə bir tövr ilə müsahibəyə diqqət edirdim. Birdən-birə məclis dostları sözü mənqəbə sahibi olan zata intiqal etdirdilər. İntiqalın nə şəkildə hüsula gəldiyindən qafil olmuşam. Ancaq Şamlar məhəlləsindən Oltulu Məhəmmədbəyzadə Lütfi bəyin “Həzrəti Pirin neçə dəfə Hicaza getdiyini” soruşduğunu və iştirakçıların mənə baxdığını gördüm. Təbii, mən də məlumatsızlığımı bəyan etdim. Daha başqa bir şey söyləmədim. Lütfi bəy sözü uzadaraq bir mənəqib yazılması lüzumundan bəhs etməyə başladı. Yenə bu müsahibəyə də əlaqədarlıq göstərmədim. Ancaq doğrusunu söyləyim ki, bu sözlər can damarlarımı təhrikə başladı. Özümü ələ almağa çalışdım. Bu məcrada cərəyan edən sözlər məni “Mənəqib yazılarsa nə olacaq ki” dedirtməyə məcbur etdi. Bu xüsusda hər kəs bir cür fikir bölüşdü. Artıq sözümlü gizləməyib, “Mən yazıram, fəqət nəşr etdirməyəcəyəm. Təmizə çəkdiyim nüsxəsini ümumi kitabxanaya vermək fikrində olduğumu” söylədim. Bu mənəqibin yazılmasına ən hərərlə tərəfdar görünən Hacı Vəli Əfəndizadələrlə Lütfi bəy tərəddüd etmədən “Nəşrini biz öhdəməzə götürürük” dedilər. Bu vəd digər yoldaşlar (ki, Oltulu Mədəd Ağazadə Əhməd, Oltulu Nədim bəylərlə Təmiz Əlizadə, tacirlərdən Məhəmməd əfəndi, Şəkinin Dodu məhəlləsindən Hacı İbrahim əfəndi, yegəni Hacı Yaqub əfəndilər idilər) tərəfindən dəstəkləndi. Həqiqətən də, bu vədə əsasən əvvəlki fəallıq hissini baş göstərdi. Çox təsirləndim. Və yaxında təmizə çəkib verəcəyimi söylədim. Doğrusu, bundan sonra yazılacaq qismdə onların təsirini inkar edə bilmərəm. Ancaq əvvəlcə sərmayəsizlik dolayısıyla məşğul olmaqdan əl çəkərək getdiyim qonaq evində heç əlaqəsi yox ikən belə bir hal qarşısında qalmağım təəccübümə səbəb oldu. Sanki bir mənəvi rəhbər digər bir vasitə ilə bu işi tamamlamağımı əmr edirmiş kimi bir düşüncə meydana gəldi.

Bu gözlənilməz hallar qarşısında bu vədin əsl çıxsa da, çıxmasa da, tamamlamağa qərar verdim. İnayət vermək Cənabi-qadiri-mütləqdəndir. Bu vəqəni, Həzrəti Pirin ruhaniyyətinə isnad edirəm. Kövnü məkanın xalığı kərəmli mürşidin ruhaniyyətinə yaxın olmaq şərəfinə nail etməsi

duasını qeyd ilə yenə o irfan sarayının gülşəninin bülbülünün həyat bəxş edən nəğmələrinə qayıdıldı”.¹¹

5. Yazıldığı yer və tarix

Müəllif müqəddimənin sonunda yazıldığı yer və tarix xüsusunda bu məlumatlara yer vermişdir:

Yazarı: Mirzadə Mustafa Fəxrəddin

Yazıldığı yer: Amasiya Məhəmməd Bəyazid paşa məhəlləsi 7 nömrəli ev.

Yazıldığı tarix: 23/24 çərşənbə, şabanı-şərif 1347; 6\7 fevral 1929

Ağabali yuxarıda bəhs etdiyi səbəblər nəticəsində topladığı qeydləri bir araya gətirərək kitab halına salır. Əsərin müqəddiməsinin yazıldığı tarixlə müqayisə edincə kitabın iki ilə yaxın bir müddət ərzində hazır olduğu görülür. Ancaq sənədlərin və məlumatların toplanılması, qeydlərin tutulması kimi hazırlıq müddətinin daha əvvəldən başladığı şübhəsizdir. Qarabağ –burada beş gün qala bildiyini deyir- və Qazax tərəflərə aid məlumatları 1918-ci ildə topladığı diqqətə alınarsa, bu ildən əvvəl tədqiqə və yazmağa başladığı qənaətinə gələ bilərik. Müəllif əsəri tərtib etdikdən və xəttata yazdırdıqdan sonra da əlinə keçən məlumat və sənədləri qeydlər halında əlavə etməyə davam etmişdir. Bu söylərin 1940-cı illərə qədər davam etdiyi əlavələr üzərinə qoyduğu tarixlərdən aydın olur. Buna görə də əsəri biri ilk mətn olaraq -səhifənin üzərinə qoyulan rəqəmlərlə-, digəri əlavələr, -səhifə altında qoyulan rəqəmlərlə- olmaq üzrə iki dəfə nömrələmişdir. Bütün bunları nəzərə alsaq əsərin hazırlanması və yazılması təxminən 10 ildən artıq sürmüşdür, deyə bilərik.

6. Həcmi və sistemi

Osmanlı türkcəsində, ərəb əlifbası ilə yazılan əsərin əsas mətni 724, əlavələri ilə birlikdə 837 səhifə həcmindədir. “Hümayi-ərş”in əsas mətn hissəsi xəttat Hesabdarzadə Əbdülmüttəlib oğlu Rəsul əfəndi tərəfindən çox düzgün bir nəsx xətti ilə yazılmışdır. Müəllif bu xəttat haqqında, qısa da olsa, məlumat verməyi diqqətdən qaçırmamışdır. Həmzə Nigarinin Divanının minlərlə nüsxəsinin əskik səhifələrini də böyük bir səbir və dəqiqliklə yazmış olan bu xəttat Qarabağın Qaradağlı kəndindən olub atası və özü Həmzə əfəndinin müridlərindən imiş. Ağabali Rəsul əfəndini təqdirədirici sözlərlə belə tərif edir: “Doğrusunu söyləmək lazım gəlicə, onun o gözəl, ruha can verən yazısı mənə çox yaxşı təşviq vasitəsi oldu. Mən də bu sayədə Allaha həmd olsun ki, bu əsəri tamamlamağa müvəffəq oldum.”¹²

“Hümayi-ərş” müəllifin öz əl yazısı ilə yazdığı uzun bir mündəricat və müqəddimə ilə başlayır. Müqəddimədə yuxarıda bəhs etdiyimiz kimi, əsərin təlif səbəbləri izah edilir. Daha sonra bir başlıq altında ilk uşaqlıq illərindən başlayaraq Həmzə əfəndinin həyatı ilə əlaqədar məsələləri xronoloji ardıcılığa görə nəql edir.

Qarabağlı xəttat Rəsul əfəndinin dəsti-xətti ilə Hümayi-ərşin səhifələrindən biri

¹¹ Hümayi-ərş, s. 183-184.

¹² Hümayi-ərş, s. 573.

Hər məsələ bir başlıq altında qeyd edilir. İlk baxışda başlıqların çoxluğu diqqəti cəlb edir. Yeri gəldikcə müəllif haşiyələrlə mövzu ilə əlaqəli öz mülahizələrini verir. Bu kimi haşiyələrdə daha çox Qəzali və İbn Ərəbi kimi məşhur ariflərdən nəqllər edir. Bu izahların bəzən mövzudan kənara çıxdığı müşahidə olunsada, faydalı olduğu şübhəsizdir.

Əsərdə Həməzə əfəndinin Qarabağdakı ilk həyatı ilə əlaqəli məlumatlar çox geniş olmamaqla birlikdə çox maraqlıdır. Bu hissənin az olması onun Qarabağda vur-tut beş gün qala bilməsi səbəbindən olmuşdur. Qarabağa aid Cicimli, Mirlər, Şıxlı kimi bəzi yerlərin xəritələrini öz əli ilə çəkərək buraların coğrafi mühiti haqqında fikir vermək istəmişdir.

Bunu da qeyd etməliyə ki, müəllif irəlindəki səhifələrində və xüsusilə də, əlavələrdə kitabın tərtibindəki nizamı, sanki, itirmişdir. Belə ki, bir-birilə əlaqəli mövzular kitabın başqa-başqa yerlərində təsadüfi şəkildə yerləşdirilmiş, əlaqəsiz mövzular isə bir araya gətirilmiş kimidir. Bu cür halları aradan qaldırmağa söy etdiyimizi oxucunun nəzərinə çatdırmaq istəyerdik.

7. Əsərin ortaya çıxması

“Hümayi-ərs”dən ilk xəbərdar olmağımızın tarixi 2002-ci ilə gedib çıxır. Bu tarixdə Fariz Xəlilli ilə birlikdə Mövlənə İsmayıl Siracəddin Şirvani ilə bağlı tədqiqata davam edərəkən şeyxin xəlifələrini də araşdırmalı olmuşduq. Bunların arasında adını tez-tez eşitdiyimiz Mir Həməzə Nigari də var idi. O günlərdə Həzrəti Pir haqqında əlimizdə lazımınca məlumat yox idi və onun Azərbaycandakı qohumlarından da xəbərsiz idik. Bəha Doğramacının yazdıqlarının ancaq bir hissəsi əlimizə keçmişdi. Kitabı bu halı ilə nəşr etmək bizi məyus etmişdi.

2005-ci ilin yayında İstanbulda təsəvvüf alimi prof. Mahmud Erol Kılıç bəylə görüşümüzə söz Həməzə Nigaridən açılınca bir mənaqibnamənin varlığından bəhs etdi. Məni olduqca maraqlandıran bu əsəri daha sonralar Bakıda görüşdüyüm Türkiyədə doktorantura təhsili alan ilahiyyatçı Elşad bəy vasitəsilə əldə etmək mümkün oldu. İlk dəfə gördüyümdə əsərin həcmi və məlumat zənginliyi məni çox heyrətləndirdi. Bu əsərin nəşrinin həm Azərbaycan, həm də Türkiyə elmi və mədəniyyəti üçün faydalı bir xidmət olacağı qənaətinə gəldim. Bu sırada Seyid Yəhya Şirvani ilə əlaqəli tədqiqlər və Universitetdəki işlərin ağırlığı səbəbi ilə “Hümayi-ərs”in transliterasiya və sadələşdirmə işləri uzun müddət istədiyim şəkildə irəliləyə bilmədi. Nəhayət, latın əlifbasına köçürülmə işi 2013-cü ildə tamamlandı. Bundan sonra bir il ərzində gərgin əmək sərf edərək Minəxanım Təkləli və Fəridə Əliyeva ilə birlikdə əsərin Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılmasını yekunlaşdırdıq. Daha sonra mətn redaktə edildi. Əsərin tərtibatının qarışıq olması və bəzi bölümlərin sadələşdirilməsindəki çatışmazlıqlar yenidən mətn üzərində işləməyə sövq etdi. Bir ilə yaxın bir müddətdə davam edən düzəlişlərdən sonra əsər tərtibata verildi. Müvafiq şəkillərin təmini ilə uyğun yerlərə yerləşdirilməsi, giriş hissəsinin yazılması kitabın uzun və gərgin keçən nəşrə hazırlıq prosesinə nöqtə qoydu.

Əsərin hazırlıqları davam edərkən eyni zamanda müəllif Ağabali və əsərdə adı keçən yerlərlə əlaqəli bəzi tədqiqatlar aparmaq lüzumu hasil oldu. Türkiyəyə hər səfərimizdə bu işlə məşğul olsaq da, nəticə ala bilmirdik. 2011-ci ildə əziz dostum, dəyərli alim Prof. İbrahim Yıldırım ilə bir müddət Ağabalının izini axtardıq, amma əlimiz boşa çıxdı. Bu arada Süleymaniyyə və Millət kitabxanalarının keçmiş müdirləri M. Ülkər və M.S. Tayşi ilə görüşmələrimiz də istənilən nəticəni vermədi. Nəhayət, Kadıköydə Bəha Doğramacı ilə görüşümüz baş tutdu. Doxsan yaşını ötən Bəha bəy kitabın nəşr edilməsinin çox yaxşı olacağını vurğulayaraq bizi bu işə təşviq etdi. Yaşlılıq səbəbilə çox şeyi unutduğundan Ağabali ilə əlaqəli suallarımıza geniş cavablar verə bilmədi. Lakin Ağabalının “Ənqayi-Qafi-lahut, kəlimi-Sinayı-cəbərut, Əli göründü gözümə” adlı əsərini yenidən nəşr etmişdi və buradakı məlumatlardan istifadə etməyimizi məsləhət bildi. Beləcə, nəşir Salahi Çiloğlu bəydən təmin etdiyimiz kitabda Ağabali haqqında kifayət qədər məlumat əldə edə bildik.

Əsərdəki fotoların bir hissəsi 2009 və 2011-ci illərdə Amasiya ziyarətlərimiz sırasında əldə edilmişdi. Digər bir qismi isə 2012-ci ildə təşkil etdiyimiz “Qarabağdan Amasiyaya könül körpüsü Mir Həmzə Nigari” simpoziumundan sonra görüşdüyümüz dəyərli insanlar - Mir Həsən əfəndinin nəslinin nümayəndəsi Aybars Özbay və Hacı Mahmud əfəndinin kötücəsi Orhan Kayıhan bəylərin etimad və lütfələri sayəsində əldə edildi. Qarabağ şəkilləri isə Siracəddin bəy tərəfindən təmin edildi. Digərləri zaman içərisində müxtəlif şəxslərdən və araşdırmalardan əldə olunan və xüsusi arxivimizdə olan materiallardır.

8. Bir mənbə kimi əhəmiyyəti

“Hümayi-ərs”dən ilk dəfə xəbərdar olan tanınmış Türk ədəbiyyatşünası Bəhaəddin (Bəha) Doğramacı olmuşdur. O 1948-ci ildə Amasiyada əsgərlik çəkərkən Ağabali ilə tanış olmuş və müəllifin icazəsi ilə “Hüma”nı alıb oxumuş, hətta, qısa bir xülasəsini də çıxarmışdır. Bəzi müəlliflər yazılarında bu xülasədən istifadə etmişdilər. Bunun ardından uzun müddət səssizliyə bürünmüş, bu qiymətli əsər işıq üzü görə bilmədiyi kimi, Həmzə Nigaridən də uzun müddət bəhs edilməmişdir. 2003-cü il tarixində Türkcə divanının nəşrində Azmi Bilgin “Mir Həmzə Nigari” başlıqlı "Giriş" hissəsində “Hümayi-ərs”dən istifadə etdiyini qeyd etmişdir. Nəzakət Məmmədli də Divanın Azərbaycan nəşrinin önsözündə ondan istifadə etdiyini qeyd edir. Ahmet Özkılnc “Mürşidi eşq olan arif Seyid Nigari” kitabında haradan istifadə etdiyini qeyd etməsə də, mənbələr sırasında adını verir. Təsəvvüf tarixçisi Mustafa Kara da “Xarputda Qarabağlı bir dərviş Həmzə Nigari” adlı məqaləsində Bəha Doğramacının qeydlərindən istifadə etmiş, “Hümayi-ərs”i görə bilmədiyinə heyfəsilənmişdir.

Azərbaycanda Nigari barəsində çoxlu bilgi sahibi şəxslər olmaqla birlikdə, haqqında yazanlar Firidun bəy Köçərli, Mirvari Dilbazi, Məmməd Aslan, Şamil Cəmsidov, Təriyel Cahangir, İsmayıl İlməzli və başqaları olmuşdur. Bəha Doğramacının “Hümayi-ərs”dən çıxardığı xülasəni isə

ilk dəfə şairə Mirvarid Dilbazi 1990-cı ildə Türkiyə ziyarəti dönüşündə gətirərək məqalə halında "Elm" qəzetində nəşr etdirmişdir.¹³ Daha sonra bu yazını C.Tariyelə vermiş, o da Mir Sədi Ağa haqqındakı kitabında dərc etmişdir. M.Rıhtım və F.Xəlillinin birgə nəşr etdirdikləri "Mövlanə İsmayıl Siracəddin Şirvani" adlı monoqrafiyanın ikinci nəşrindəki Həmzə Nigari ilə əlaqəli hissə "Hümayi-ərş"dən istifadə ilə yazılmışdır.

Yazılmasından təqribən 90 il keçəndən sonra oxucuların və tədqiqatçıların istifadəsinə verilən "Hümayi-ərş" Həmzə Nigari və çevrəsi haqqında qiymətli məlumatları ehtiva etməklə yanaşı, Qarabağ və Amasiya tarixi üçün də olduqca əhəmiyyətli bir qaynaq mahiyyətindədir. Qarabağ mühitində Cicimli və Pirlər kəndi haqqında verdiyi məlumatlar və sxemlərlə yanaşı, bu kəndlərdə yaşanan adət-ənənələr, inanclar, gündəlik həyat, evlərin memarlığı kimi bir çox maraqlı mövzu yer almışdır. Bundan əlavə, Qarabağ xanı ilə əlaqəli və buranın insanların xarakterik özəllikləri haqqında təsbitlər vardır. Bu məlumatlar indiki şəraitdə işğal altında olan Qarabağın Azərbaycanla tarixi əlaqəsini milli və mənəvi cəhətdən vəziyyətini göstərməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Qarabağdan başqa əsərdə yer alan məlumatların əksəriyyətinin XIX əsrin ikinci yarısında Amasiyada Mir Həmzə əfəndi və onun ətrafında cərəyan edən hadisələrlə əlaqədar olduğu görülür. Bu məlumatlar arasında Amasiyanın önəmli şəxsiyyətləri, xüsusilə də, Azərbaycandan köç edərək bura gələn şəxslər, Şeyx İsmayıl Siracəddin Şirvani və oğlu sədrəzəm Mehmed Rüşdü paşa, Həmzə Əfəndi ilə müridləri, üləma (alimlər) və ümərə (dövlət adamları) arasında cərəyan edən hadisələr və s. kimi bir mürşidin ətrafında bir dövrün tarixi nəql edilməkdədir. Dar dairədə iç-içə keçən bir şəhər və təriqətin tarixi izah edilərkən, daha geniş müstəvidə isə Azərbaycan ilə Osmanlı arasındakı əlaqələrin tarixinə də işıq tutulmaqdadır.

9. Məlumatların doğruluğu və obyektivliyi ilə əlaqədar bəzi dəyərləndirmələr

"Hümayi-ərş" istər tərtibat sistemi, istərsə də öz metodu baxımından müasir elmi əsaslara görə hazırlanmışdır. Mövzuların ara başlıqları, haşiyələrdən istifadə şəkli, məsələlərin ələ alınışı və işlənmə tərzii günümüz tədqiqat üsulları ilə böyük bənzərlik nümayiş etdirir.

M.F.Ağabali "Hüma"ya daxil etdiyi məlumatları kortəbii şəkildə toplamamış, seçici davranmışdır. Azərbaycandakı məlumatları əldə etmək üçün bu torpaqlara səfər etmiş, Hz. Pirin buradakı həyatı və mühitinə dair bilgiləri yerindən toplamışdır. Aldığı bilgilərin doğruluğunu elmi kriteriyalar təsdiqləməklə yanaşı əqli və məntiqi olaraq dəyərləndirmişdir. Buna görə də aydın olur ki, bir çox məlumatı qaynağı məlum olmadığı və doğruluğu da şübhəli olduğu üçün dərc etməmişdir. Beləcə, Mir Həmzə əfəndinin ətrafında əmələ gətirilən ağıl və məntiqi xarici rəvayətlərlə meydana gələn xürafatın qarşısını almağa çalışmışdır.

Ağabali bununla da kifayətlənməmiş, əsərində topladığı məlumatları tanıyıb etimad etdiyi mövzuya yaxın şəxslərə oxudaraq bu məlumatları onların tənqid və ya təsdiq etmələrini istəmişdir. Müəllifin bu məsələni təsdiqləyən sözlərinə qulaq verək: “Bu kitabı yazdıqdan sonra Həzrəti Pirin xüsusi və ümumi həyatına daha yaxşı bələd olan alimlərdən Amasiya müftisi kamil hafiz və təsəvvüfdən tam nəsibi olan, mükəmməl bilgisi ilə seçilən Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinə, həmçinin Həzrəti Piri görüb-əşidən və haqlarında özlərinə görə məlumatı olan ona yaxın zatlara verdim. Və bunu yaxşıca mütalə edərək lazım olan tənqidlərin edilməsini xahiş etdim. Təəssüf ki, heç kim istər söz və məna, istərsə də sair xüsusda müsbət, mənfi bir tənqid etmədi. Ancaq rəvayətlərin bəzilərinə olan nöqsan və yanlış qisimlər Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətləri tərəfindən göstərildi. İftixarla o göstərilən xətalara -həqiqətə uyğun olduğu üçün ayrıca əlavə edilməsinə və bir xüsusi bölmə olaraq dərcinə- minnətdarlıqla səy etdim. Bu həzrət tərəfindən göstərilən xətalara, ifadəsinin əsasını dəyişdirməməyə etina etmək şərt ilə, eynən yazdım. Səhifə və sətir nömrələrini də - aid olduğu cəhətlər asanlıqla tapılsın deyərək, göstərdim. Bununla belə, bu şərait dairəsində tamamlamağa müvəffəq olduğum kitabın bu surətlə hər cür ləkədən qorunması mənim üçün iftixar və şükranla qeydə layiqdir. Bunun üçün Cənabı-Əhkamül-Hakiminə (Hakimlərin hakimi olan Allaha) minlərcə təşəkkür edər, dünya durduqca istifadə edib feyz alanların çoxluğunu, əlaqəli olaraq da kamal əhli və vicdanın xeyirli dualarına məzhər olmağımı İlahinin dərgahından dua və niyaz edərəm”.

Ağabalinin bəhs etdiyi bu hal “Hümayi-Ərş”in dəyərini artırmaqla yanaşı, onun sağlam bir tarixi mənbə olaraq ələ alınmasını və dəyərləndirilməsini təmin etməkdədir. Əgər hər əlinə keçən məlumatı dərc etsə idi, əsərin həcmindən bundan daha artıq olacağı şübhəsiz olsa da keyfiyyəti daha az olacaqdı.

Buna rəğmən, bir balaca tənqid olaraq, bəzi məsələlərdə müəllifin bitərəf ola bilmədiyini qeyd etməliyik. Ağabalinin mövzuya çox yaxın olması, bəzi şəxslərlə arasında ədavət olması kimi səbəblərin onun bəzi mübahisəli məsələlərin izahatında hissi və tərəfkeş davranmasına bəis olduğu görünməkdədir. Belə ki, Həmzə əfəndi ilə fitri yaxınlıq səbəbilə Amasiyada onun müxaliflərinə və əleyhində aparılan fəaliyyətlərə qarşı reaksiyasındakı sərtlik diqqət çəkməkdədir. Hətta, bəzi şəxslərə qarşı istifadə etdiyi ifadələr olduqca ağırdır. Bu məsələdə, sadəcə, müxalifləri deyil, Həmzə əfəndiyə yaxın olan bəzi şəxslərin də ciddi tənqidlərə məruz qaldıqları görünməkdədir. Əslində, bu məsələlərin çoxunun istər İsmayıl Şirvaninin, istərsə də Həmzə Nigarinin mənəvi mirasının paylaşılmasından irəli gəldiyi hiss edilməkdədir. Ağabali bu məsələnin xaricində imiş kimi görünsə də, bəzi ifadələri onun hadisələrin tam ortasında iştirak etdiyini göstərməkdədir. Lakin, təbii ki, bəhs etdiyimiz bu kimi hallara dair ifadələri bu böyük əsərin dəyərini əsla kiçiltmir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, “Hümayi-Ərş”in böyük dəyərə sahib nadir bir əsər olduğuna, bənzərinə çox təsadüf edilməyən tərzdə və zəngin məlumatlara sahib olaraq təsəvvüf və ədəbiyyat tariximizdə müstəsna bir yer alacağına, hamı tərəfindən maraqla oxunacağına heç şübhə yoxdur.

QAYNAQLAR VƏ ƏDƏBİYYAT

1. Ağabali Mirzade Mustafa Fəhreddin. Azərbaycan Ürefa və Üdebasına ait notlar, Azərbaycan Yurt Bilgisi, il:12, № 24, İst., 1933, s. 444-448.
2. Ağabali M. M. Fəhreddin. Azeri aşıklarından Sarı Aşık, Azərbaycan Yurt Bilgisi, il: 3, №: 29, İstanbul, 1934, s. 176-178.
3. Ağabali M. M. Fəhreddin. Azeri şairlerinden Rencur Hanım, Azərbaycan Yurt Bilgisi, il: 3, №: 25, İstanbul, 1934, s.24-26.
4. Ağabali M. M. Fəhreddin. Bahaeddin efendi, Azərbaycan Yurt Bilgisi, il:3, №: 27, İstanbul, 1934, s.109-112.
5. Ağabali M. M. Fəhreddin. Farsca divan şerhi, əlyazma, fotosurət.
6. Ağabali M. M. Fəxrəddin. Hüməyi-ərş, Marmara İlahiyyat fakültəsi kitabxanası, y. no 711.
7. Ağabali M. M. Fəhreddin. Anka-yı Kaf-ı Lahut Kelim-i Sina-yı Ceberut, Ali göründü gözüme, haz. Baha Doğramacı-Gaye Yeşiltepe, İstanbul, 2012.
8. Akkuş Muzaffer. Seyyid Nigari Divanı. Niğde Üniversitesi yay., 2001.
1. Amasi Hüseyn Hüsəməddin. Amasya tarixi c.9. (Yayınlanmamış bu bölüm Hüseyn Mençdən alınmışdır.)
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, Bakı, Şərq-Qərb, 2006.
3. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, Şərq-Qərb, Bakı, 2004.
4. Bayram Pərvanə. Qarabağlı Seyid Mir Həməzə Nigari'nin həyatı, yaradıcılığı və türkcə divanının poetik strukturu. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Yayınlanmamış dissertasiya, Bakı, 2008.
5. Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı müəllifləri, İstanbul, 1915-24 (3 cildə).
6. Cahangir Tariyel. Mir Sədi Ağa, Bakı, 2001.
7. Caferoğlu Ahmet. XIX. asır bir Azeri şairi Siraci, İstanbul, Azərbaycan Yurt Bilgisi, il: 1, №: 4-5, İstanbul, 1932, s.193-197.
8. Develioğlu Ferid. Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Ankara, 1986.
9. Ergin Osman. Menakıb-ı Mir Hamza Nigari, Atatürk Kitaplığı, OE. 888.
10. Gomap onlayn naviqator. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi (www.gomap.az).
11. Gülen Fethullah. Kalbin zümrüt tepeleri, Nil yay., İzmir, 2008.
12. İki Gavs-ı Güzin ve Muhteremin Menakıb-ı şerifi, Milli Kütüphanə, 06 Mil. Yz. A. 8894 (müəllifi naməlum əlyazma).
13. İnal İbnül-Emin Mahmud Kemal. Son Asır Türk Şairleri, İst. 1988, c. III, s.1627-1629.
14. Kanar Mehmet. Farsça-Türkçe Sözlük, İstanbul, 2010.
15. Kara Mustafa. Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı, Dergah yay., İstanbul, 2005.
16. Karabağ'dan Amasya'ya Gönül Köprüsü. I Uluslar arası Hamza Nigari Sempozyumu materialları, Nurlar, Bakı, 2013.
17. Kılıç M. Erol. Sufi və Şiir, İnsan yay., İstanbul, 2004.
18. Koç Nagihan. Hafız Mehmed Sebati Divanı'nın transkripsiyonlu metni və incelenmesi, Sakarya universitesi, sosyal bilimler enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2006.
19. Köçerli Firudinbəy. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları, Bakı, 1926.
20. Kurnaz Cemal. "Hüma", DİA, 1998, cilt: 18, s.478.
21. Kuran-i Kerim meali, T.C.Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011.
22. Kutlu Hüseyn. Hacı Muhammed Lütfi (Efe hazretleri). Hayatı, şahsiyeti və eserleri, İstanbul, 2006.
23. Lütfiyə xanımın şeirləri, Atatürk kitablığı, OE, Yzm.

24. M.Şakir. Anadoluda Azeri şairlerine dair bir kaç not - Nigarizade Mahmut, Azərbaycan Yurt Bilgisi, il:2, №:23, 1933, s.402-405.
25. M.Şakir. Anadoluda Azeri şairlerine dair bir kaç not - Sebatı, Azərbaycan Yurt Bilgisi, il:2, №:15, 1933, s.97-100.
26. Menç Hüseyin. Fotoğraflarla geçmişte Amasya, Ankara, 2010.
27. Menç Hüseyin. Tarih içinde Amasya. Amasya Belediyesi yay., Ankara, 2014.
28. Mir Həməzə Nigaridən alınan elmiyyə icazətnamə; əlyazma, M.Rıhtım kolleksiyası.
29. Mucəmul-məani, ərəbcə izahlı lüğət (www.almaany.com)
30. Nəsimi İmadəddin. Əsərləri, Elm, Bakı, 1973 (3 cildlə).
31. Nigari Mir Hamza. Fərisi Divan (Elyazma), Amasya Kütüphanesi, BA, 1187.
32. Nigari Mir Hamza. Fərisi Divan, (Nəşr edən: İ. Haqqı), Matbaai-Huquqiyyə, İstanbul, 1329.
33. Nigari Mir Hamza. Nigarname, İstanbul, 1305.
34. Nigari Mir Həməzə Seyid. Nigarname, haz: Nəzakət Məmmədli, Elm və təhsil, Bakı, 2012.
35. Nigari Mir Hamza. Divan-ı Seyyid Nigari, haz. Azmi Bilgin, İstanbul, 2003.
36. Nigari Mir Həməzə Seyid. Divan, haz. Nəzakət Məmmədli, Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
37. Nigari Mir Hamza. Divan-ı Seyyid Nigari, haz. Kurtuluş Altunbaş, Samsun, 2004.
38. Nigari Seyyid Hamza. Divan-ı Türki, İstanbul, 1883; Tiflis, 1326.
39. Olcay Osman Fevzi. Amasya şəhri, sadələştiren: H.Küçük-K.Altunbaş, Amasya, 2010.
40. Ocak Ahmet Yaşar. Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
41. Özkılıç Ahmet. Mürşidi Aşk Olan Arif Seyid Nigari, Seçil Ofset, İstanbul, 2013.
42. Pala İskender. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ, Ankara, 2000.
43. Raqub Kərimov, İlahə Vəliyeva. Sədi Sani Qarabağının həyat və yaradıcılığı, Bakı, Elm və Təhsil, 2014.
44. Rıhtım Mehmet. Seyid Yəhya Bakuvı, Elm və Təhsil, Bakı, 2013.
45. Rıhtım M., Xəlilli F. Mövlənə İsmayıl Siracəddin Şirvani, Bakı, birinci nəşr (2003), ikinci nəşr (2011).
46. Rumi Mevlana Celaluddin. Mesnevi tercümesi, 6 cilt, Ötüken yay., İst., 2000.
47. Rumi Mevlana Celaluddin. Mesnevi-yi şerif, tam metin, Timaş, İst., 2010.
48. Rumi Mevlana Celaluddin. Mesnevi, haz: Karaismailoğlu Adnan, Akçağ, İst, 2007.
49. Sadi. Şark-İslam klasikləri, Gülistan, MEB, İst., 1991.
50. Şəcərə, əlyazma, Xələddin Xələddinovda.
51. Şəcərə. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arxivləri, BOA BEO 3524/264273-3.
52. Taşlıova Mete, Mir Hamza Nigarinin "Nigarname" mesnevisi (yüksek lisans tezi), haz: Çanakkale, 1998.
53. Tatçı Mustafa. Dervişler Huma kuşu, H Yayınları, İstanbul, 2009.
54. Uludağ Süleyman. Tasavvuf terimleri sözlüğü, Kabalıcı, İst., 2002.
55. Uludağ Süleyman. "Arş", DİA, cilt: 03, s.410, İstanbul, 1991.
56. Velikahyaoglu Nazif. Sümbüliyyə Tarikatı ve Kocamustafapaşa külliyesi, Çağrı yay., İstanbul, 2000.

یونولرمدن خبردر اولان حافظیحی و حافظ عثمان افندیلرک اثنا ای صاحبه ده
وقوعبولان یونولرکلیغای بنده تلفیقی نرحس وجوده کیردی . محکمیکزاده لطفیلر و حاجی
ولی افندی زاده لریک ارنشوق و زنجی بو حسن تلفیقی بی ناید ایتدی . اساساً : یونولر
ایچین برونظیفه وجدایه حسن اییورد . و بعضی قالی قالیق خصوصان حکایه ایله تبیین حقیقه
مجبور قالیوردم .

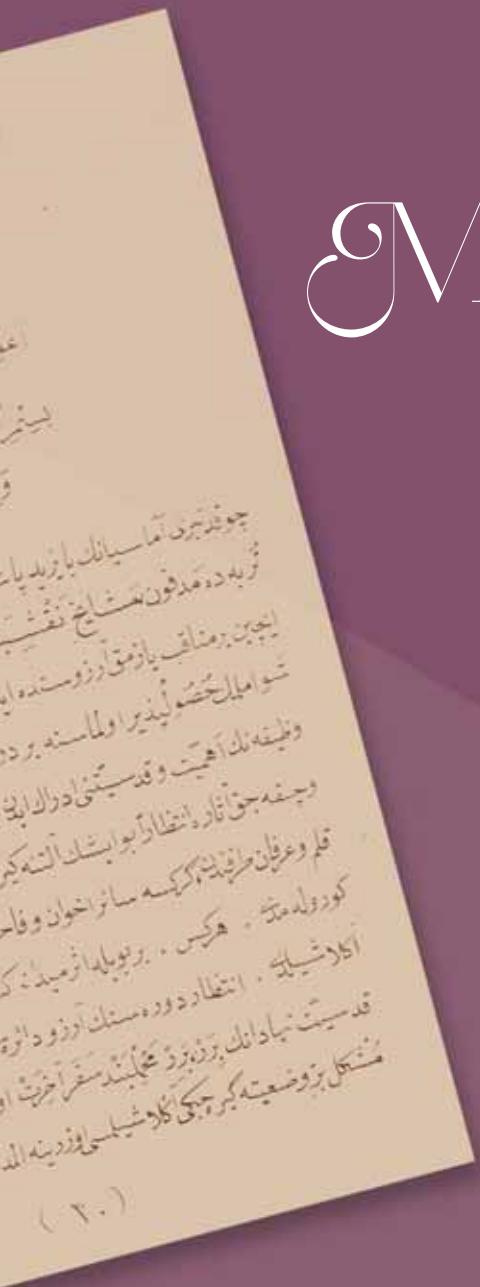
فقط : « هنر ده اولورسه اولسون » . بکتاب تالیفی قدر کوچ رشیک در عهد
« معلوماتی قصه اولان ایچون » . بزرغ کندی حاله قوقسراق دیکدر که بونک ده عین
جمالت دیک اولدوغنی ادوک ایتدی ایدم .
مؤلفیک - هنر - در اولورسه اولسون - اصول تالیفی بیسی اوزرینه محکم اولان
الک بونوک وظیفه بولوندوغنی ؛
اصوله واقف اولنا اولدک بوجرین . حکمت تالیف ایله قالی توفیق اولمایان برخه نایشانلو
اولدوغنی ؛

پک ای آکلایورد و بیلیورد ایدم .
بو اذاعه نم طرفیدن بوضوینه سرزد ایلیله کد نصرکه میدان عرفانک شهنشورلری آراستدره
دکنک او بیاتغه محل قالیروی ؟
اینه قالملاز . چاره که : « یونولر ایچون وظیفه وجدایه
حسن اییورد . تبیین حقیقه مجبور قالیوردم . » دیشمه یا : بونلر و بعضی
دیگر اسباب : هرچه باد آباد بو وظیفه بی بوکانه کیکمه سبب اولدی .

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطيب الطاهر
والآله الطيبين الطاهرين
الجعفرين

شاهه مسنده کاین ؛ کندو جامعی اتصالنده ک
تدیته دن الشیخ الحاج زامیر تیزه قدس لله سره
ده . سه لرحبه ذهنک اشغاله سبب اولان
اولان امکان الوبور میوردی . بالضرور . بو
بونوک ذواتدن بونک حصولی بکلور .
مک ایسته میوردم . فقط گریک اصحاب
لایندن بو وظیفه ای علاقه - مع الاسب
بوجله بر ذاعه بکون انتظار ایتدیله اولد قاری
شیخاوز ایتمه مسی . ذلت شریفه نیشون
لما لونی سببیه بوایشک کیندکجه ده
ن کلدی کی قدر بوکامانه معلوماتی ملوبلادم .
یونولرمدن

Mir Həmzə Nigarinin ömür yolu

MÜƏLLİFİN MÜQƏDDİMƏSİ

Əuzü billahi minəş-şeytanir-racim
Bismillahir-Rahmənir-Rahim
Və bihi nəstəin¹⁴

Çoxdan bəri Amasiyanın Bəyazid paşa məhəlləsində yerləşən, öz məscidinə bitişik türbədə dəfn olunmuş Nəqşibəndi şeyxlərindən əş-Şeyx əl-Hac əl-Əmir Həmzə (*qaddəsallahu sırrahu*)¹⁵ üçün bir mənəqib yazmaq arzusunda idim. İllərdir fikrimi məşğul edən bu ümidimin hasil olmasına heç cür imkan olmurdu. İstər-istəmöz, bu vəzifənin əhəmiyyət və qüdsiyyətini idrak edən böyük zatlar tərəfindən bunun ərsəyə gətirilməsini gözləyir və çıxacaq əsərlərin intizarını çəkərək bu işin altına girmək istəmirdim. Fəqət bu vəzifəyə istər qələm və irfan əhli tərəfindən, istərsə də digər qardaş və dostlar tərəfindən, təəssüf ki, əlaqə görülmədi. Hər kəsin elə mənim kimi belə bir əsər meydana gətirəcək şəxsi gözləməkdə olduğu anlaşıldı. İntizar dövrəsinin arzu dairəsini aşmaması, bu mübarək zət görmüş zatların bir-bir axirət yoluna üz tutmaları səbəbilə bu işin getdikcə daha müşkül bir vəziyyətə girəcəyi anlaşıldıqda əlimdən gəldiyi qədər buna aid məlumat toplamağa başladım. Bu qeydlərimdən xəbərdar olan Hafiz Yəhya və Hafiz Osman əfəndilərin müsahibə əsnasında meydana çıxan bir təklifləri məndə təlqinedici bir hiss əmələ gətirdi. Mehmed Bəyzadə Lütfi bəy və Hacı Vəli Əfəndizadələrin təşviqi və həvəsləndirməsi də bu təlqinedici hissi artırdı. Əsasən, bunu etmək üçün bir vicdani vəzifə hiss edir və bəzi qapalı qalacaq məsələləri də hekayə edərək aydınlaşdırmağa məcbur qalırdım. Fəqət hər nədə olursa olsun, məlumatı az olanlar üçün bir kitab yazmaq qədər çətin bir şeyin öhdəyə götürülməsi, bir növ, öz halına bələd olmamaq deməkdir ki, bunun da cəhalət demək olduğunu idrak etməkdə idim.

Müəllif üçün, hər nəyə dair olursa olsun, əsər yazmaq üsulunu bilməsinin ən böyük vəzifə olduğunu, üsula vəqif olmayanların bu cürətinin, əsər yazmağın hikməti ilə uzlaşmayan bir özbaşnalıq olduğunu çox yaxşı anlayır və bilirdim.

¹⁴ (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم باسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين): [Qovulmuş Şeytanın şərindən Allaha sığınırım. Rəhman və Rəhim olan Allahın adı ilə, yalnız ondan yardım diləyirik]

¹⁵ Allah onun sirrini müqəddəs qılsın. Bundan sonra ərəb variantının qısaldılmış forması (q.s) şəklində işlənəcəkdir. (MR)

Bu iddia mənim tərəfimdən bu surətlə irəli sürüldükdən sonra irfan meydanının şahsuvarları arasında dəyənək oynatmağa macal qalarmı? Əlbəttə, qalmaz. Nə çarə ki, azacıq yuxarıda “bunu etmək üçün vicdani bir vəzifə hiss edir və həqiqəti aydınlaşdırmağa məcbur qalardım” demişdim, bu səbəblər və bəzi digər yoldaşlar, *istər-istəməz* bu vəzifəni yüklənməyimə səbəb oldu. Vicdani bir vəzifə hiss edirdim, çünki nəhayətdə Şeyx Hacı Həməzə əfəndinin də əksər bənzərlərinin uğradığı aqibətə düçar olaraq *Baqi (əbədi) qalan bu qübbədə bir xoş səda imiş* hikmətamiz ifadəsinin mənasını təsdiq edəcəyi çox aşkar görünməkdə idi. Hər nə qədər farsca divanında:

باب میخانه گشاد است شریب مبدول
 من از این رتبه نهیم تا به قیامت معزول
 [Meyxanənin qapısı açıqdır, çox içirəm,
 Mən bu rütbədən qiyamətə qədər uzağam.]

-məzmunlu gözəl mənzuməsində dünya durduqca namının qalacağını təmin edəcəyi iddia olunsa da həqiqəti aydınlaşdırmağa məcbur qalardım. Çünki gələn nəsilin incələmələri nəticəsində - həqiqət nişanələrinin olmaması üzündən - şeyxə layiq olmadığı iftirası ilə ittihama üz tutulacağı ehtimal dairəsində olduğunu zənn edirdim. Hər nə qədər “*Məqali-tənicaıldən nə qəmərbəbi-irfana*” [cahilin tənəsindən irfan əhlinə nə qəm] deyilmiş isə də.

Əsəri yazmağıma **birinci səbəb**, Rusiyanın¹⁶ Ağstafa qəzasına tabe Qaraqoyunlu əşirətindən Hacı Cəlil dayı adlı bir zətin Mustafa adlı oğluna həyatda ikən verdiyim bir sözdür. Adaşım olan bu oğlan oxuma-yazma bilsə də elmi yox idi. Bilmirəm niyə? Mənə qarşı atəşin bir məhəbbət göstərir, kasıb olsa da arzu etdiyim kitabları İstanbuldan gətizdirir, hər fikrimi eynən qəbul edir və hər mülahizəmi mütləq həqiqət kimi qarşılayır, kiçik bir nöqsanı görmək bir yana dursun, eşitmək belə istəmir. Haqqımda bəslədiyi məhəbbəti zahirən göstərməyə çalışır, əxlaqi fəzilətlərə yetişməyimi son dərəcə arzulayırdı. Qeyrətli, vəfakar, əsil, nəcabətli bir hissiyyatla doymuş bu bədbəxt belə bir əsər – mənəqib yazılmasını vaxtlı-vaxtsız məndən rica edib dururdu. Nə faydası olacaqs... Bu kitab üçün lazım olan xərclərin *onun tərəfindən* məmnuniyyətlə və dərhal qarşılanaçağını, vədini yerinə yetirməyə tələsəcəyini bildirərək tam ciddiliyyətlə məni razı salmağa və təşviqə səbəb ola biləcək hər bir fədakarlığı maddi və mənəvi vasitələrlə möhkəmləndirməyə çalışırdı. *Çap məsrəflərinin sərəvət ilə müttənasib olub-olmadığını düşünə bilmirdi. Ara-sıra mərhum atasının Həzrəti Pir üçün hicrət etdiyini, mənim yazacağım kitabın bir bucağına?! dərc etməyimi səmimiyyət və itaətlə rica edər, kəndə gedib-gəldikcə kitabın yazılıb-yazılmadığını soruşardı. Onun fikrincə, bir gecədə hər şeyin bitib meydana gələcəyi qənaəti vardı. “Mən bu işin əri deyiləm” dediyimdə çox kədərlənir, “bismillahi çəkdik ikmal yaxındır” dediyimdə xoşnud olurdu.*

¹⁶ Müəllif Rusiya dedikdə o zamanlar Çar Rusiyasının tərkibində olan Şimali Azərbaycan, bəzən isə daha konkret Qarabağ torpaqlarını nəzərdə tutur. (MR)

Bu israrından əl çəkməyən bu biçərə 1342-ci ildə [m.1923/24] mübtəla olduğu çarəsiz bir xəstəlikdən şəfa tapmayaraq dörd yetimini tərک edib dünyadan köçdü.

Doğrusu, çox kədərləndim. Hələ də təsiri fikrimdən çıxmır. Bəlkə, vəfasızlıq etməsəm, heç unutmayacağam. *Allah ona rəhmət eləsin.* Bu biçərənin israrını bir növ vəsiyyəət hesab etməyim, daha doğrusu, ona söz verməyim, açıqcası isə həyatda mənə qarşı göstərdiyi hörmətə bir təşəkkür üçün adını əbədiləşdirməyə bir vasitə axtarmağım ilk bismillahın çəkilməsinə səbəb olmuşdur.

İkincisi, Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətlərinin rəşadətli ustadı Mövlanə Şeyx İsmayıl Şirvani həzrətlərinin müqəddəs türbəsində imamlıq etmiş, Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətlərinə qarşı ifrat sevgi bəsləyənlərdən, Əmir Buxari həzrətləri dərgahının postnişini mərhum və məğfur Amasiyalı Taşabadizadə Mustafa əfəndi həzrətlərinin himayəsində illərcə xidmət görmüş təriqətpərəst Hafiz Osman əfəndi və məhəlləmizdə yerləşən Bəyazid paşa camesinin imamı Amasiyalı Kadizadə Yəhya Nəcməddin əfəndi qardaşlarımın təlqinedici tələbləri idi.

Bəzən, lütf edərək, yanıma gələn bu iki zat, yeridir, yeri deyildir demədən, sözü Həzrəti Şeyxə nəql edərək “Buna bir mənqibə yaz qalsın, vaxt olar ki, pul olar, nəşr etdirərik” deyərlərdi. Bu iki zata bəylik sözlərdən olaraq: “Bu kimi tərçümeyi-hal və mənəqib yazanların, tənqidi bir istedadla, qüvvətli təxəyyülə, lətif bir üsluba malik olması şərtidir. İki-üç ədəd rəvayət toplamaq bu işi icra etməyə kifayət etməz, bu xüsusda lazım olan məlumatın cəm edilməsi və tərтіbi belə, bu işin müvəffəqiyyətinə kifayət etməz. Bununla ancaq vəzifənin kiçik bir hissəsi tamamlanmış olar. Bir həqiqəti nəql edə bilmək üçün ona həyat verilməlidir. Necə ki, heykəltəraş bir həqiqəti öz düşüncələrinə görə görür və yaratdığı əsərdə onu canlandırma bilmə qabiliyyətini göstərir. Və nə qədər qüvvətli və haqq olursa, mənqibə yazanların da həqiqətləri bitərəf surətdə tədqiq və təhqiq eylədikdən sonra o zatın əhvalını olduğu kimi göstərmək üçün şəxsi yaradıcılığa qabil olmaları lazım gəlir. Heç şübhəsiz ki, əldə yaxşı bir alətin olması kifayət etməz, başda yaxşı bir istiqamətləndirici fikir olmalıdır. Odur ki, bu kimilərin birinci xüsusiyyəti doğrunu söyləmək, vəzifəsi isə idrak və təqdir edə bilmədiyini hallara məruz qaldığında bitərəf qalaraq mühakimə ilə həqiqəti meydana çıxarmağa imkan verən seçicilik xüsusiyyətinə malik olmaqdır. Halbuki, əhval və adətlərinə tamamilə vaqif olmaq imkanı hasil olmayan bir zat haqqında fikir bildirmək bağışlanmaz bir xəta olar, çünki bu zat haqqında rəvayət edilən əhvalatların həddi-hesabı olmamaqla bərabər, bizə gəlib çatmış rəvayətlər ya qəsdən, ya da məhəbbətdən təhrif və təğyir edilmişdir. O dərəcədə ki, şəxsi həyatına dair məlumat belə dolaşmaq, nağılvari xarakter almışdır. Bunların yanlısını doğrusundan ayırmaq və seçmək qabiliyyətinə malik olmadığımı çox gözəl bilirsiniz,” deyə verdim cavabların kədər və təəssüflə qarşılınması məni özümə etimad etməyə sövq etdi.

Üçüncü səbəb, Həzrəti Şeyxlə maddi və mənəvi əlaqələri büsbütün aradan qalxmış olan bəzi kimsələrin, avam xalqa həqiqət, təriqət, mərifət pərdəsi altında dini təlqinat ilə qarışmış, mürşidi-əkrəmin adı ilə birləşmiş zəlil ruh aşıladıqları görülməsidir. Bununla belə, o mələksima zata aid o

qədər xürafat nəql edilməkdə idi ki, hər biri məkan, zaman və eşidənin dərəcəsinə və mühakiməsinə görə artır və içindən çıxılmayacaq bir səviyyəyə gəlmiş olurdu. Əgər, mürsid haqqında bir tərəfdən sorğu-sual vaqə olarsa (elə də oldu) əli qələm tutan nə qədər tərəfdar var isə hər biri bir cür rəvayət ilə bir-birindən gizli surətdə cavaba təşəbbüs göstərirdilər. O cümlədən, “Tövhid-i-əfkar” qəzetində “Şeyx Hacı Həmzə əfəndi namında bir şair tanımıram. Bilən varsa bizləri bu xüsusda məlumatlandırın”, deyərək məqalə yazan bir zatın bu məqaləsinin intişarından sonra zühura gəlmiş və təəccüblü bir mənzərə kəsb etmişdi.

Bunlardan başqa, bir də əvvəllər məcburən, elmi müzakirəyə qüdrəti yetmədiyi üçün Həzrəti Pir barəsində onun sağ vaxtında susmuş bacarıqsızların şeyxin vəfatından sonra meydanı boş görüb ədəb dairəsindən və müzakirədən xaric kinayə və müdaxilə etdiklərinə şahid olmağımıdır. Yuxarıdakı nəşrin və hər hansı səbəblərdənsə nəşr edilə bilməmiş bir neçə risalənin bir küncdə gözləməkdə olduqları xəbərini də inandığım bir mənbədən eşitdim. Bu və buna bənzər bir sıra səbəbin toplanması 26 cəməziyə-axir 1345-ci hicri ilində və 23 kanunu-əvvəl 1343-cü rumi ilində [m.23 dekabr 1927] cümə günü qeydlərimi bir yerə cəm edərək bir kitab halına salmağıma səbəb oldu. Bu xüsusda görülən nöqsanlarımı göstərildikdə, xoş niyyətli olmaq şərtiylə, hər kim tərəfindən olursa olsun, yaxşı qarşılamağa və qəbula hazırım. Ediləcək tənqidlərə və həyatım boyunca bu zata aid veriləcək suallara cavab verməyi vəd edirəm. *Köünü məkanın xalığı həqiqətin ortaya çıxmasına bəis olan vicdan əhlini həqiqətə vəqif eyləyə* duasını bargahi-əhədiyyətə yönəltdir və bunu risaləyə xeyirli başlanğıc hesab edərək müqəddiməyə nəhayət verirəm. *Uğur və hidayət Allahdandır.*

1345-ci il [m.1926/27]

Mirzadə Mustafa Fəxrəddin

Amasiya Mehmed Bəyazid paşa məhəlləsi 7 nömrəli ev.

23/24 çəharşənbə, şabanı-şərif 1347, 5/6 kanunu-sani sənə 1345

[m.19/20 yanvar 1929]

Bismillahir-Rahmānir-Rahim

الحمد لله الذي ليس لأوليته افتتاح كما لسائر الأوليات الذي له الأسماء الحسنى و الصفات العلى
الازلليات، العالم في العماء بجميع المعلومات، القادر الذي لا يعجز عن الجائزات، المرید الذي
يقصد فلا تعجزه المعجزات.
و الصلاة و السلام على سيدنا و رسولنا و نبينا محمد أشرف المخلوقات و سيد الجسمانيات و
الروحانيات صاحب الوسيلة في الجنات العاليات و على آله و صحبه أجمعين.

*[Həmd sadəcə Allaha məxsusdur. O, Əvvəldir. Onun digər məxluqat kimi
başlanğıcı yoxdur, ən gözəl isimlər və ən uca, əzəli sifətlər Onundur. O,
Alimdir, gizli-açıq hər şeyi biləndir. O, mükəfətləndirməyi bilən Qadirdir.
O, iradə sahibidir, dilədiyini eyləyən, gərəkdiyində möcüzələrini ayan edən
Müriddir.*

*Yaradılmışların ən şərəflisi, bütün cismani və ruhani varlıqların əfəndisi,
ulu cənnətlərə varmaq üçün vasitə olan əfəndimiz, peyğəmbərimiz
Mühəmmədə, ailəsinə və əshabın hamısına salam və salət olsun.]*

از غرض حرم تو قول حر شنو
که شهود بندگان نه ارزد دو جو
گر هزاران بنده باشند گواه
شرع نپذیرد گواهیشان بگاہ

*[Hürrəm dedim ki, bir hürr kəlmə eşidəsən,
Biləsən ki, bəndələrin şahidliyi bir cüt arpa dəyərində belə deyil.
Minlərlə bəndə gəlsin, şahid dursun,
Zamanla onların şahidliyi öz hökmünü itirir.]*

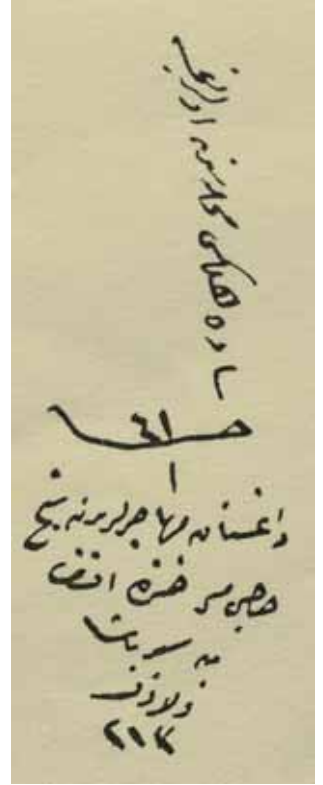
ŞEYX HACI HƏMZƏ ƏFƏNDİ

Şeyx Hacı Həməzə əfəndi indiki Azərbaycan Respublikasına tabe Qarabağ əyalətinin Zəngəzur uyezdinin (mahalının) Cicimli kəndində 1213-cü il [m.1798-99] tarixində seyyidül-əvan Seyid Mir Rükəddin əfəndi həzrətlərinin mübarək, pak zürriyyətlərindən dünyaya qədəm basmışdır. Anasının ismətli adı Qızxanımdır. Bu kənd şərqdən Şuşa qalası və Gödünzür adlı erməni kəndi, qərbdən Bərgüşad çayı, şimaldan Gorus qəsəbəsi, cənubdan Həkəri çayının arasında 150 evdən ibarətdir. Evləri qədim üsulla tikilmiş, basıq dam tikililərdir. Küçələri dardır. Şimaldan başlayaraq şərq tərəfini bütünlükdə təqib edən və cənuba doğru uzanan Həkəri çayına yetişən bir dərənin üstündə 30-40 metr yüksəkliyində bir tərənin ətəyində yerləşmişdir.

Ərazisi daşlıq və dağlıqdır. Mövqeyi yaylaya oxşayır. Meşəsi yoxdur. Suları boldur. Çeşməsi və təbii şəkildə yerdən qaynayan suları da vardır. Dərədən bir-iki dəyirman çevirəcək miqdarda daimi bir su axmaqdadır. Bu kəndin qərbində Cəbrayıl uyezdindən gələn bir yol vardır ki, Qızılqaya adlandırılan bu qayanın ətəyindən keçir. Qızılqayanın yüksəkliyi yoldan 60-70 metr qədərdir. Bu Qızılqayanın üzəri düzbucaqlı şəkildə və müstəvi səthinə bənzər bir halda olub, təqribən 3000 kvadrat metr sahəsi vardır. Bu tərənin üzəri başdan-başa məzarlıqdır. Bu məzarlıqda Siffin hərbinin məşhur qazilərindən Malik Əştərə (r.a) isnad edilən iki günbəz vardır. Rəvayətə görə, bu iki günbəzin biri Malik Əştərin mədfəni, digəri də ibadətگاهی imiş. Adları oraca “Cüt günbəz” mənasını ifadə edən “Qoşa günbəz” ismi ilə məşhurdur.

Evlərin memarlıq üslubu

Hamısı iri, qalın divarlı, döşəməsi yer təni, pəncərəsiz, iç-içə iki-üç otaqdan təşkil olunmuş, beş metr yüksəkliyində tikilmiş otaqlardan ibarətdir. Üstləri qübbəli olub, ocaq evin tam ortasındadır. Ocaqları bacalı deyildir, yalnız otağın tam mərkəzində odunları yandırmaq üçün zəminə bir neçə ədəd düz daşlar qoyulmuş və bu daşlara paralel olaraq qübbənin üstündə 80-100 santimetr ölçüsündə geniş bacalar düzəldilmişdir. Bu bacaların ən yüksəyinin ancaq 1 metr hündürlüyü ola bilər. Bununla belə, 80 santimdən aşağı olan baca yoxdur. Bu evlərin çətin zamanlarda müdafiə mövqeyi olduğu hiss olunur. Ziya ancaq bacalardan gəlməkdədir. Odur ki, günəşdən əbədiyyən məhrumdur.

Həməzə əfəndinin məskunlaşdığı məhəlləni və doğum tarixini göstərən sənədin surəti. “Dağıstan mühacirlərindən şeyx Hacı Mir Həməzə əfəndi ibn Mir Paşa vəladəti: 1213/1798-99”

Səfəvi şahı Məhəmməd Xudabəndə tərəfindən 989 (1581)-ci il tarixində Həmzə əfəndinin ata-babalarına verilən, onların seyidliklərini və Qarabağın Bərgüşad mahalında yaşadıklarını təsdiq edən tarixi sənəd

Səfəvi şahı Süleyman şah tərəfindən verilən 1080 (1670)-ci il tarixli eyni mahiyyətdəki sənəd

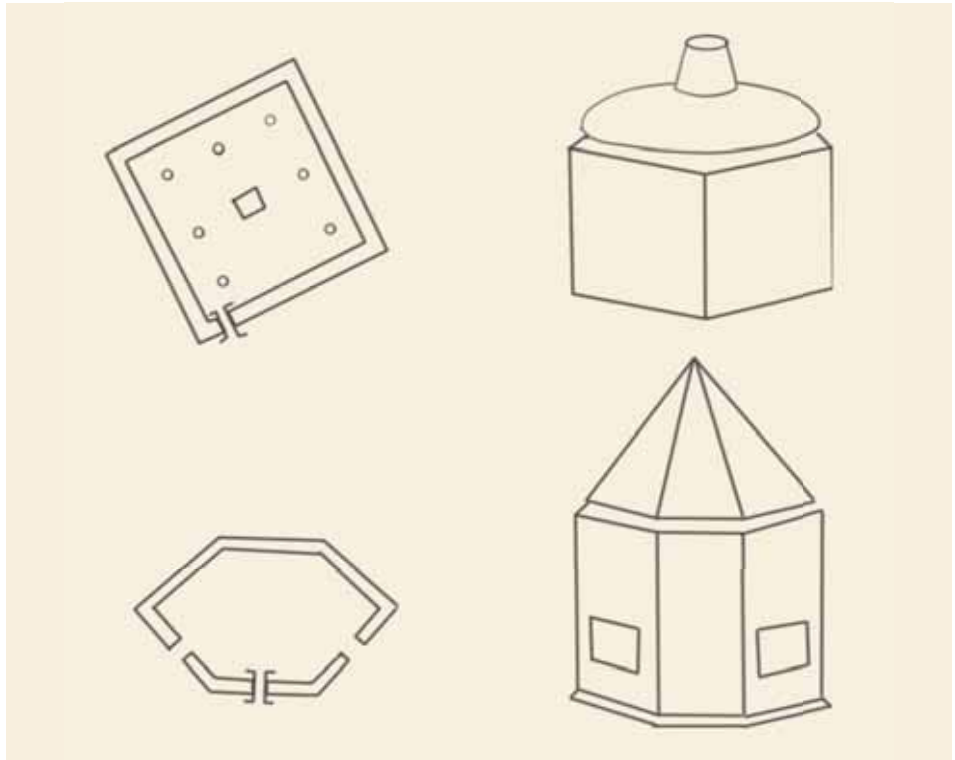

Osmanlı sultanı III Mehmed
tərəfindən 1005-ci il (1597) tarixində
verilən sənədlər

Eyni məzmununda Osmanlı sultanı III
Murad tərəfindən verilən fərman

Şeyx əfəndinin evi

Kəndin vəziyyəti etibarilə cənub tərəfindəki (cənub-şərqi) dərədən kəndə çıxdığında ilk təsadüf edilən birinci evin -Ağabali və Mir Heydər həzrətlərinin- qərbindən şimala doğru gedən yolun qərbində birinci, indi də viran bir evdir. Dərədən gələn sudan ayrılan arxın suyu üzərində dəyirman vardır.

Bu kənddəki evlərin hamısının memarlığı eyni tərzdədir. O civarda Malik Əştərin günbəzinə bənzər, yəni eyni memarlıq tərzində olan bir neçə günbüz vardır. Bunlardan biri Sarı Aşığın, digər ikisi Cavanşir və Dəmirçilər adlı kəndlərdəki günbəzlərdir ki, hamısı çox az fərqlə bir-birinə oxşarırlar.

Kəndin əsl adı

Bu kəndin qədim adı Nevşəhər olub olduqca möhkəm bir qəsəbə imiş. İçərisində məscid və kilsə xarabalıqları durur. Qəbristanında böyük şəxslərin məzarları vardır. Daşları üzərində yazısı olub oxuna bilən qisimlərin üzü köçürülərək kitabın sonuna eynən dərc edilmişdir (Lazım gələn məzar daşlarının rəsmləri çəkilməmişdir).

Bu kəndin cənubi-qərbində və Həkəri çayının tam kənarında təqribən yeddi kilometr məsafədə (kəndə nəzərən) o bölgənin məşhur və tanınmış simalarından Sarı Aşıq namındakı zatın günbəzi vardır. Təəssüf ki, bu zatın şeirlərini və beytlərini toplamağa imkan olmadı. Bu aşığın məşuqəsinin adı Yaxşıxanım olub təmiz təbiətli, mələk-xislətli bir xanım imiş.

Həqiqətən, Həzrəti Pirin divanında:

*Mir Həmzə əfəndinin
Cicimlidəki evi*

*Ol dairəyi-Həkəri vü Bərgəd,
Eşqin yeridir bu yurdu-ustad-*

deyə qeyd edilən hikmətamiz ifadə o mühit xalqının əhvali-ruhiyyəsini ifadə nöqtəyi-nəzərindən ən müxtəsər, ən kamil bir cümlədir. Bu qiymətli zat haqqında Həzrəti Pir:

*Ol qürbdədir məzari-aşiq, əlqabi-şəhiri Sarı Aşiq,
Ol aşiqi-sadiq olsa layiq, sərdari-cünunü Qeysü Vamiq-*

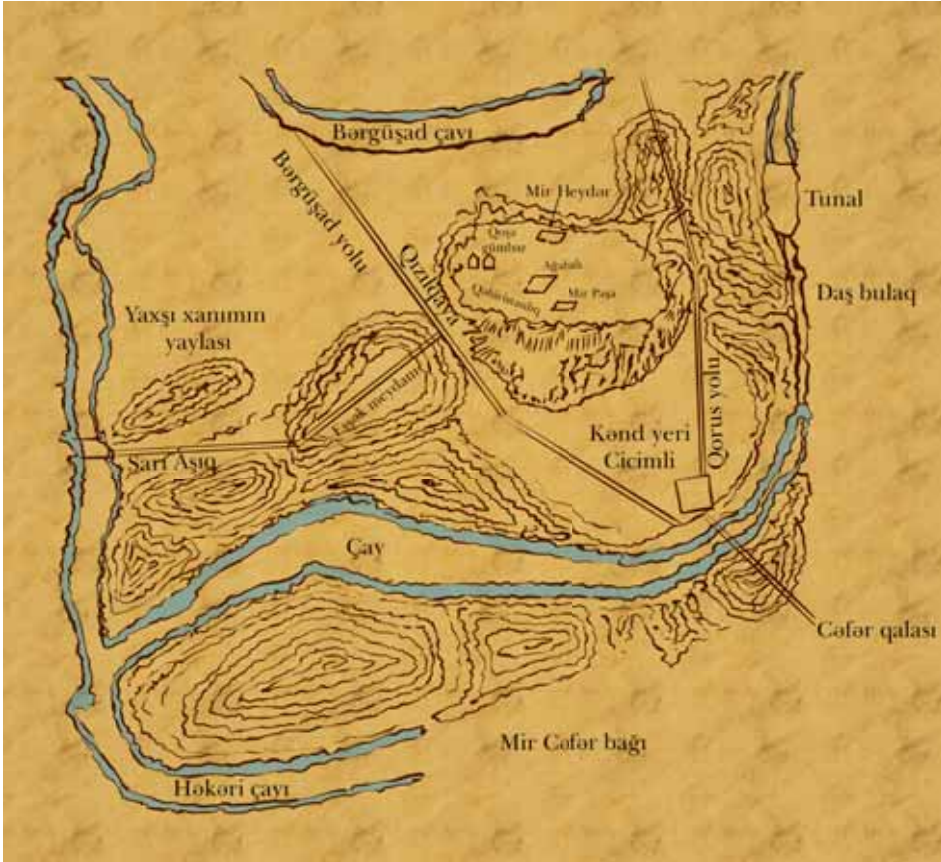
deyə vəsf etmişdir. Aşığın qəbri civarında daşdan düzəldilmiş arslan və bargir (dövə), köpək (ev köpəyi) heykəlləri vardır. O bölgənin xristianları tərəfindən də aşığın qəbri ziyarətə gəldir.

Ağabalının bəhs etdiyi qoç tipli qəbir daşları. Laçın

HƏZRƏTİ PİRİN MİR HEYDƏRƏ ÇATAN SİLSİLƏSİ

Əş-Şeyx əs-Seyyid əl-Əmir əl-Həmzə ən-Nigari ibnu Əmir Rükəddin, əl-məşhur bi Əmir paşa, ibnu əs-Seyyid Mir Məhəmməd Rza, ibnu əs-Seyyid əl-Əmir Heydər Qarabaği əl-Bali olub ikinci bətdə Mir Heydərə qovuşmaqdadır.

Cicimlinin Ağabali tərəfindən çəkilmiş xəritəsi

Cicimlidə Qoşa günbüz

Rüknəddin əfəndi həzrətlərinin övladları

Həmzə adında bir oğlu ki, haqqında bəhs etdik. Gözəl xanım namında da bir qızı olub seyyidül-əvan Mir Cəfər (*q.s*) həzrətlərinin böyük övladı qüdsiyyətli nəfəs sahiblərindən Mir Cabbarın pakizə zövcəsi olmuşdur. Bir də Salihə adlı bir qızı vardır ki, Mir Qasımla izdivac bağlamışdır. Başqa övlada malik olmamışdır. *Allah sirlərini müqəddəs qılsın.*

Rüknəddin əfəndi həzrətlərinin vəfatı

Rüknəddin əfəndi bölgə xalqı arasında çox tanınmış bir sima olub camaatın bütün işlərində və məsələlərində yeganə üz tutduqları qapı olduğundan Mirpaşa ünvanı verilmişdir.

Həzrəti Şeyx divanında *Görün nələr söyləyir imdi Mirpaşazadə* deyər özünü atasının bu şöhrəti ilə adlandırmışdır.

Nə təəssüf doğuran bir haldır ki, həsəd ərbabı, bu alivicdanlı seyidi Cavanşir günbəzinin yaxınlığında Boğasiyirtməz mövqeyində şəhid etmişlər. Bu işlərlə əlaqədar olanlar Naxçıvana fərar etmiş və Naxçıvanın ŞərİL kəndində uzun müddət yaşadıqdan sonra Həzrəti Şeyxin Osmanlıya ilk hicrətində öz yurdlarına geri qayıtmışlar. Şəhadət edilmə şəkli bir tarla məsələsindən meydana gəlmiş təcavüz haqqında yazdığı bir məktubda, dolayısıyla anlatılmaqdadır. Bu məktub digər məktublarda eynən yazılmışdır. Atasını şəhid edildiyi sırada Həmzə əfəndi altı aylıq olaraq anasının qucağında qalmışdır.

Cicimlidə Qoşa günbüz

Tərbiyəsini öhdəsinə götürən zat

Əmiləri Mir Cəfər və Mir Ağalar əfəndilər həzrətləridir. Bununla belə möhtərəm anası, o civar xanımlarında olan ülvi xüsusiyyətlərini mühafizə edərək, bir daha izdivaca girməmiş, üç övladına analıq etmiş və əmilərindən ziyadə, bu xanım öz övladlarını tərbiyə etmişdir.

TƏHSİLİ

15 yaşına qədər hər hansı xocaya göndərilmişsə də getməkdən imtina etmişdir. İbtidai həyat yaşayan bu kənddə yaşdıları və tay-tuşları kimi silah və barıt, qurşun, saçma kimi odlu silahlara həvəs edər, bunlardan alar, hər zaman evində və hətta, yanında saxlayarmış. Anasının heysiyyətinə toxunan¹⁷ davranışından bezmiş, tək oğul olduğundan nazlılıq qüruru da birləşərək kənddən qaçmış və o zamanlar məşhur müderrislərdən Qaraqaş kəndindəki Mahmud əfəndi həzrətlərinin yanına gedərək orada təhsilə başlamışdır.

İbtidai təhsilini başa vurduğu sıralarda Qaraqaşda Mahmud əfəndinin tədris məşğələsində oxuduğu xəbər alınmış və doğulduğu torpağa qayıdıb gəlməsini təmin etmək üçün ard-arda gələn xəbərlər və adamlar üzərinə adını çəkdiyimiz kənddən uzaqlaşmağa məcbur qalmışdır.

Buradan ayrıldıqdan sonra Şəki tərəfə getmiş və bu qəzaya bağlı (Dəhnə kəndində) Şikəst Abdullah əfəndi həzrətlərinin tədris halqasına daxil olmuşdur. Bu zat 1337-ci ildə [m.1918/1919] vəfat edən Şirvani Xoca Abdullah əfəndinin dayısıdır. Mərhum alimdən “Mütavvəl”¹⁸ qədər dərs görüb, “istəval-mau vəl-xaşəbə” ifadəsindən doğan sualına aydın bir cavab almadığı üçün¹⁹ bu həzrəti tərək edərək Osmanlı tərəfə səfər

Sarı Aşığın qəbri və sonradan qoyulan abidəsi

¹⁷ “Həmzə, sənə verdiyim çörəyi elə bil bir zalım qanıçənə yedirirəm. Sənin tərbiyəyə üçün heç bir şeydə qüsur etmədim, əsla dəstəməzsiz bir loxma yedirmədim, körpəliyində dəstəməzsiz süd vermədim. Halbuki, sən haramilər kimi silah və barıtlarla oynayırsan. Sənə verdiyim əməklərə heyif olsun. Sən bu gedişlə çörək və rahat üzü görməzsən” deyərmiş*(Möhtərəm anasının dilindən Siracəddin əfəndinin anası Əminə xanım rəvayət etmişdir).

*Həqiqətən, Həzrəti Pirin anası son zamana qədər Pirə dəstəməzsiz bişirilmiş çörək və yemək yedirmədiyi yayılan rəvayətlərlə sabitdir, belə ki, Həzrəti Pirin hərəmi Böyük xanım adı ilə tanınan Şəhnisa xanım Həzrəti Pirin mənsub olduğu ailə qızlarından olduğu üçün qayınana ilə gəlin arasında bir bağlılıq varmış. Gəlin ona qızı imiş kimi naz edirmiş. Yalnız xanım ana evinin çörəyini öz əlilə bişirir və Həzrəti Pir üçün bişirdiyi çörəyi qaldırıb dolaba qoyduqdan sonra gəlin xanıma “siz də öz çörəyinizi bişirin” deyərək geri qalan xəmiri təknəsilə önünə verirmiş. Bu işə ruhu sıxılan Şəhnisa xanım bir gün: “Bu nədir? Oğlunun çörəyini ayrı bişirir, onun üçün xüsusi dəstəməz alır, onun yeməyini bizim yeməyimizə qarışdırırsan”, deyərək söyləyəncə, anası “Sən mənim oğlumun qiymətini nə biləsən”, dediği Ciciqli, Mirlər, Dondarlı kəndlərinin xalqı arasında yayılmış rəvayətlərdəndir. Xüsusilə, Şəhnisa xanımın üzərinə nikahladığı Siracəddin əfəndinin anası da bunu bir neçə kərə rəvayət etmişdir.

¹⁸ Mədrəsələrdə oxudulan ərəb ədəbiyyatı tarixi kitabı (MR).

¹⁹ Dəhnədə oxuduğu sırada yanında olub hicrətdən sonra Türkiyədə rəşadət halqasına daxil olaraq müqəddəs məqamlara nail olan Dəhnəli Hacı Mustafa əfəndi mərhumdən nəql edilmişdir.

etmişdir. Bunun 1250/51-ci illərdə [m.1834/1836] olduğu güman olunur, çünki Şeyxin beş ilə qədər Qaraqaşi Mahmud əfəndi mərhum yanında, üç yaxud dörd ilə yaxın da Abdullah əfəndi yanında qaldığı rəvayət edilməkdədir.

NİGARİ TƏXƏLLÜSÜNÜN SƏBƏBİ

Qaraqaşda (xalq arasında Qarağacı şəklində bilinir) təhsili əsnasında Nurəddin əfəndi adlı birisinin möhtərəm zövcəsi, iffətli qadınların baş tacı Nigar xanım hər cür ehtiyacını təmin etmiş və təhsilində lazım gələn yardımı göstərmiş. Bu sayədə feyzə nail olmasının bu xanımın dəstəyinin təbii bir nəticəsi olduğunu nəzərdə tutaraq, adına əlavə olaraq “Nigari” təxəllüsünü götürmüş və divanında bu adı istifadə etmişdir. Bu xanımın kiçik bir köməyi üzündən adını əbədiləşdirəcək qədər edilən yaxşılığı unutmayıb haqqını verməyə çalışması nəcib fəzilətlərindən birini təşkil edir.

ŞEYXİ İSMAYIL ŞİRVANİ İLƏ GÖRÜŞMƏSİ²⁰

Rusiyadan [Azərbaycandan] hicrət edərək ilk əvvəl hara getdiyinə dair bir rəvayət əldə edilməmişdir. Ancaq təhsilini tamamlamadığı üçün o zamanlar Sivasda yaşayan Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] hüzuruna gəlməsi çox böyük ehtimaldır. Çünki o həm şəriət icazətnaməsini, həm də təriqət xilafətnaməsini Həzrəti Mövlanənin mübarək adına izafə olaraq təliblərinə vermişdir.

Sivasda Həzrəti Mövlanədən [İsmayıl Siracəddin Şirvani] mədrəsə təlimini tamamladığı da məlum deyildir. Ancaq bu müqəddəs zatla əlaqəsinin ardınca təriqətə davam etməsi mütləqdir. Həzrəti Mövlanə Sivasda olduğu 1255-ci ildə [m.1835/36] Gümüşlü Saraçxana mədrəsələrində riyazətlə (nəfs mücadiləsi) məşğul olmuşdur.

Kərəmli mürşidinin əmrilə 1255-ci ildə [m.1835/36] Həcc vəzifəsini tamamlayıb qayıtdıqdan sonra yenə mürşidinin xanəqahında xidmətə davam etmişdir.

²⁰ Həzrəti Mövlanəyə [İsmayıl Siracəddin Şirvani] birbaşa gəldiyinə dair belə bir rəvayət vardır. Guya Şikəst Abdullah əfəndi mərhumdan dərş oxuyarkən təqva əhlinin günəşi Həzrəti Əliyül-Mürtəzanı yuxuda görmüş və bu yuxuda Həzrəti-şahı-vəlayət Sivasda gedərək Şeyx İsmayıl Şirvaniyə bağlanmasını əmr etmişdir. Əmrə tabe olaraq Rusiyadan [Azərbaycandan] hicrət edib Sivasda gəlmiş və Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] qüdsi hüzurları ilə şərəf qazandığında “Nə xoş ol kimsəyə ki, mürşidi Həzrəti-şahı-vəlayət olsun” demişdir. (Yegənləri Seyid Səədəddin əfəndi rəvayətindən)

*Nigar xanımın
Qarapirəm kəndindəki
qəbri*

HİCAZDAN QAYIDIŞINA BİR GƏLİNİN KÖMƏYİ

Hicaza piyada olaraq gedib gəlmişdir. Qayıtdıqda çarıq ayağını sıxmış və ayaqları şişmiş, son dərəcə çətin vəziyyətdə olduğundan dar zamanda bir kənddə bir evə sığınmağa məcbur qalmış. Qapını döyüb müsafir qəbul edib-etmədiklərini soruşduqlarında ev sahibəsi olan gəlin dərhal “buyurun” deyər içəriyə almış. Taqəti kəsilən bu həqiqət-pənah səyyah göstərilən yerə cansız düşmüş. Şeyxin təəssüf doğuran halı bu nəcib qadınıcağazın mərhəmət nəzərini cəlb etmiş. Tezcə duzlu sularla ayağını yumuş və xına yaxmış. Onun bu Allahpərəst xidmətinə rəğmən gəlinin qaynanası bu müsafiri qəbul etməmək üçün lazım gələn hər səbəbə baş vurmuş isə də gəlin qəbul etməmiş. Əmrinin dinlənməməsindən qıcıqlanan bu qaynana oğlu gəldiyində oğlunun hissiyatını təhrik edəcək hər cür vasitələrə müraciət etmiş. Ancaq oğlu gecə gəlmiş bir müsafiri dışarı atmağın insanlığa yaraşmadığını, sabah ilk iş olaraq əmrini yerinə yetirəcəyini söyləyərək qoca qarını yatışdırmaq istəmiş. Bu xanım qaynana oğlu ilə də qovğaya başlamış isə də əhəmiyyət verilməmiş, bu surətlə o gecə səhər edilmiş. Ertəsi gün bu alicənab oğlan müsafirinin yanına gələrək kədərli halını gördüyündə üç gündən əvvəl evindən ayrılmaması üçün and içdirmiş. Və üç gün içərisində həm gəlin, həm ev sahibi olan zat *islamiyyətə və insaniyyətə yaraşan bir şəkildə* qonaqpərvərlik vəzifəsini ifa etmişlər. Vəfatına qədər o gəlin ilə o ev sahibinə xeyir-dua edirmiş²¹.

RUSİYAYA [QARABAĞA] QAYIDIŞI

Hicazdan qayıtdıqdan sonra bir il də kərəmli mürşidinin qüdsiyyət-pənah dərğahına bağlanıb, hicri 1256/1257 [m.1840/1842] illəri içərisində ustadın qəti əmri üzərinə Rusiyaya [Azərbaycana] qayıtmışdır.

Bu dönüş əmri haqqında yayılmış rəvayətə görə “Guya Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətlərinin möhtərəm anası, övladının yeddi-səkkiz ildən bəri sağ və ya ölmüş olduğuna dair bir xəbər almadığından gecə-gündüz oğlundan xəbərin gəlməsi üçün Allah dərğahına dua etməkdə imiş. Bu vaqəə Həzrəti Mövlanəyə [İsmayıl Siracəddin Şirvani] aşkar olduqda ona anasının yanına getməsini əmr etmişdir və bunun üzərinə o da Rusiyaya [Azərbaycana] qayıtmışdır.²²”

Rusiyada [Qarabağda] atası ocağında

Doğulduğu torpaq olan Cicimliyə gedər-getməz ilahi istedadada malik bu zətin şöhrəti dərhal yaşadığı mühitdə yayılmış;

Sivas. Göy mədrəsə

²¹ Siracəddin əfəndinin anası Əminə xanım rəvayətindən.

²² Siracəddin əfəndinin anası Əminə xanım rəvayətindən.

elm və irfan təhsil etmək üçün mərifət suyuna susamışlar hər tərəfdən axışb gəlmişlər.

كما ترى الحجيج بيت الله معتركا [Hacıların Beytullahda bir-birilə yarışdıqlarını gördüyün kimi].

Cicimlidə və Bərgüşadın Mirlər kəndində tədris və tərbiyə ilə məşğul olmuşdur. Cicimlidə qışda Həkəri çayının kənarında Sarı Aşıq adlı Allah məczubunun nurlu məzarı civarında inşa edilən mədrəsələrdə tədrisatla və Bərgüşadda da Mirlər kəndində Bərgüşad çayının kənarında özünə xas hücrədə elm və irfan yaymaqla məşğul olmuşdur.

Əmisi oğlu Seyid Mühəbbüddin əfəndiyə (Yanya vilayətinin Bərat sancağı vergi məmuru ikən 1315-ci ildə [m.1897/98] vəfat etmişdir. Qəbri Bərat qəsəbəsindədir.) cəzbə halı gələrək məcnun olmuşdur.

Mirlər kəndi

Mirlər kəndi Bərgüşad çayının tam sahilindədir. Cicimliyə baxanda havası əngindir. Bu kənd təbiət mənzərələri baxımından nadir bir mənzərəyə malikdir. Bir dağın düz ətəyindədir. Dağ meşələrlə örtülmüşdür. Şərqdən Dondar kəndi, şimaldan dağ, qərbdən və cənubdan Bərgüşad çayı ilə həmsərhəddir. Cənub-şərqində Saray kəndi vardır. Əhalisi comərd, nəcib, qonaqpərvər insanlardır. Burada (Mirlər kəndində) Vəli Çələbi adlı xoşsöhbət bir zatın evində qaldıq. Dondarlı ilə Mirlər kəndi arasında böyük övliyaullahdan Şeyx Səfiyyəddin Ərdəbili həzrətləri tərəfdarlarından Seyid Mir Məhəmməd həzrətləri vardır. Qəbrində yazı yoxdur. Ətrafı dörd divarla çevrələnmiş və üzərində böyük bir ağac vardır. Evləri Cicimliyə nisbətən daha yaxşıdır. Dağdan çıxan bir burun Dondarlı ilə Mirləri bir-birindən ayırır. Lətif, könülaçan olan bu kənd hər cəhətdən həyat bəxş edən bir vəziyyətdədir. Möhtərəm anası və əmizadələri də bu məzarlıqdadır.

Mirlər kəndinin Ağabali tərəfindən çəkilmiş xəritələri

Mirlər kəndi qəbiristanlığı

Ağabalinin çəkdiyi Həkəri və Bərgüşad hövzəsinin Cədicimli və Mirlər kəndlərinin birləşdikləri xətti göstərən xəritə

TƏRİQƏTƏ SÜLÜKUNDA (DƏRVIŞLİK ZAMANI) DAVRANIŞI

Həzrəti Mövlanə [İsmayıl Siracəddin Şirvani] Amasiyanın Gümüşlü camesində tələbəsinə dərs oxudurmuş. Tələbə Həzrəti Mövlanədən [İsmayıl Siracəddin Şirvani] əvvəl gəlir, camedə gözləyər və digər yoldaşı ilə müzakirə edərmiş. Bunlarla bərabər Gümüşlü hərəmindəki mədrəsədə iqamət etməkdə olan Həmzə əfəndi də gəlir, bunların arasında olurdu. Fəqət heç lüzumu yox ikən oturduğu yerdən birdən-birə ayağa qalxar, ayaqda ədəb və ehtiramla dururmuş. Ayağa qalxdığından beş-on dəqiqə sonra Həzrəti Mövlanə [İsmayıl Siracəddin Şirvani] təşrif edərmiş. Bu hadisənin hər zaman bu şəkildə baş verməsi o zamankı təxminə görə, Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] evində tədris üçün ayağa qalxdığı zamana təsadüf etməkdə imiş. Təəccüb doğuran məqam odur ki, Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] təşrif etməyəcəyi gün o da dərsə gəlməzmiş. O zamankı yoldaşlarının rəvayətinə görə bu xəbər qüvvətli bir rəvayətdir.

Mürşidinə qarşı xətası

Həzrəti Mövlanə [İsmayıl Siracəddin Şirvani] dərs oxudarkən Həzrəti Şeyx hər zaman arxada ayaq üstə, başı sol tərəfə, qəlbinə yönəlmiş bir surətdə əyilmiş olaraq tam itaətkar bir vəziyyətdə dayanırmış. Həzrəti Mövlanə “Qadı Mir”²³ oxutduğu bir sırada təsadüfən məruzə əsnasında

²³ Ağqoyunlu dövrü alimlərindən Qadı Mir Beymuni tərəfindən yazılan və adına istinadən “Qazi Mir” deyə məşhurlaşmış əsər məşhur azərbaycanlı alim Əsirüddin Əbhərinin “Hidayətül-hikmə” adlı əsərinin şərhidir. İslam dünyasında mədrəsələrdə əsrlərcə yaygın olaraq oxudulan bu əsərin mövzusu fəlsəfə və əqli elmlərə daırdır. (MR)

birdən-birə susmuşdur. Aləmə pənah mürşidinin susmasını arzu etməyən bu həqiqət yolunun yolçusu ayaq üstündə bu mövzu haqqında məlumat verməyə başlamış, bunu görən ustad ona xitabən

- “Ya ..., demək ki, sənin mollalığın da vardı” demiş.

Ömrünün sonuna qədər bu halı söylər və peşman olmuş.

Bu münasibətlə Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] Mövlanə Xalid [Xalidi-Bağdadi] hüzurundakı xətasını da qeyd edə bilərik.

Gümüşlü məscidi.
Amasiya

Bu xəta Mövlanə Şeyx İsmayıl Şirvani həzrətlərinin Mövlanə Xalid həzrətləri ilə ilk görüşündə baş tutan müsahibədə meydana çıxmışdır.

Həzrəti Xalid (Mövlanəyə xitabən)

- “Xoca əfəndi, hansı dillə, ərəbcə, farsca, yoxsa türkcə görüşək?” - demiş. Mövlanə da:

- Hansı dillə arzu buyurulursa... – deyər cavab vermiş.

Mövlanə İsmayıl Siracəddin həzrətləri bu hekayəni şəxsən söylər, işlədiyi bu xətadan²⁴ son dərəcə utanır və peşman olmuş. Ömrü boyunca bu nöqsanı qeyd etməkdən əl çəkməmişdir. Və hər dəfə hekayə etdiyində sanki mürşidinin hüzurunda imiş kimi peşmançılıq əlamətləri simasında aşkar olmuş.

Mülahizə

Yanlış və ya doğrunun, sağlam ağıl və düşüncə sahiblərinin mülahizələri ilə həqiqətə daha da yaxınlaşacağına şübhə yoxdur. Bir də buna bəsirət nuru birləşincə, xəta və doğrunun mahiyyətinin tamamilən aşkar olacağına şübhə qalmaz. Ancaq istər Həzrəti Pirin Mövlanəyə [İsmayıl Siracəddin Şirvani], istərsə də Mövlanənin Həzrəti Xalidə qarşı bu hərəkətlərində bir xəta hiss edilmir, çünki bu hərəkət həqiqətən xəta da olsa, mənfəi niyyətli olmadığından illərcə peşmançılığa dəyəcək bir səviyyədə qiymətləndirilməməlidir. Bu halların xoş niyyətli olması ağıl-məntiqə müvafiqdir. Əslində, xəta xoş niyyətlə ifa edilmiş olsa belə qəbul edilənlərdən deyiləm. Fəqət öz nəzərimə görə bir xəta görmürəm.

Təşəvvüfi nöqtəyi-nəzərdən görülən bu xətalardan daha təəccüblüsü şəxsən Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinin Merzifonda seyrü sülukü əsnasında baş vermişdir ki, yanlışın, doğrunun incəliyinin daha yaxşı anlaşılması üçün qeyd edilməlidir.

Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətləri Merzifonda təcrid (xəlvət) zamanında məlum olan müddəti-ərbəini (qırx günlük guşənişinliyi) ikmal edib müvəffəqiyyətlə tamamladıqdan sonra Merzifonlu kərəm əhlindən bir zat böyük bir səbətlə üzüm gətirib ona verir və “bunu sən üçün gətirdim, öz bağımın məhsuludur, öz əlimlə kəsdim” -deyir. Xoca həzrətləri xətm-xacəgana getməzdən əvvəl bu üzümdən bir salxım yeyir. Və xətm-xacəgan vaxtında xətmə gedir. Ancaq qırx günlük bir təcridin meydana gətirdiyi təbii nöqsanlardan olmaq üzrə üzümün verdiyi izzət səbəbilə xətmədən qalxaraq çölə çıxmağa məcbur qalır. Çölə çıxdıqdan sonra xətm-xacəgan

²⁴ “Hansı dillə arzu buyurulursa? –deyə varlığı ifadə edən cümlə istifadə etməməli imiş, “Siz bilirsiniz”, yaxud təvazökarlıqla buna bənzər bir ifadə ilə cavab verilməli imiş.

otağının yanındakı nərdivanın başında durur. Xətm bitdikdən sonra Şeyx bayıra çıxaraq “Bəhaəddin harada?” deyə səslənir. Bu zaman itaət və təvazökarlıqla orada olduğunu göstərmək üçün ayağa qalxır. Həzrəti PİR (Xoca Bəhaəddin əfəndiyə xitabən):

- Xətmədən nə üçün çıxdın?

Xoca Bəhaəddin əfəndi - sükut.

Həzrəti PİR sualını təkrar edir.

Xoca - sükut.

Həzrəti PİR sualını təkrar edərək:

- Nə üçün çölə çıxdın deyirəm?

Xoca:- Üzüm yemişdim də... əfəndim.

Həzrəti PİR:-“Sənə kim üzüm ye dedi” -deyərək, hiddətlə otağına gedir. Bu halı şəxsən ifadə edən xocanın şeyxinin qayudısına qədər dərin, daxili iztirablarını hekayə etməkdən aciz bir vəziyyətdə olduğu müşahidə edilir. Şeyx on dəqiqə sonra lütf edib yenə geri qayıdaraq bu dəruni iztirabları sanki hiss etmişcəsinə, rəşadətinin hikmətinə yaraşan arifanə bir tövrlə Xoca Bəhaəddin əfəndiyə xitabən:

- Canın nə istəyir, söylə hazırladaq.

Sükut.

Sual təkrar edilir.

Sükut.

- Mənə bax, sənə deyirəm, nə istəyirsən söylə hazırladaq.

- Plov (Qısıq, sakit, yalvarış dolu bir səda və tövrlə).

- Həzrəti PİR bu dəfə də təbəssümlə:Söyləyin yaxşıca bir plov hazırlasınlar, Bəhaəddinə götürsünlər –deyərək, hücrəsinə geri qayıtmışdır²⁵.

İndi gələk məsələnin təhlilinə:

Bunda da Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərini dinləmək lazımdır.

-“Əvvəldə izinsiz, istər riyazət vaxtı, istərsə sərbəst olduğu zamanda bütün hərəkətləri, təkmini, davranışı, rəftarı mürrşidin əmrlərinə hər nöqtədə mütabiq və o ilahi feyz qaynağından sızacaq hikmət çeşməsinə müvafiq olması lazım gəlirmiş”.

Düzdür, riyazət vaxtı bu nöqtəyə itaət və təslimiyyət göstərilməsi lazım gəlirdi hər cəhətdən ağılabatandır. Lakin sərbəst olduğu vaxt niyə belə olsun. İkincisi, “nə istəyirsən” deyə vəqə olan mürrşidənə xitabə qarşı susaraq, bir cavab verilməməli imiş. Özü söyləyib, söyləyib geri qayıtmalı, istərsə bişirdib göndərməli, istəməzsə göndərməməli imiş. Bu və buna bənzər əhvalda mürrşidin hüzurunda danışmaq – feyz və tərəqqi imiş.

Bir də öz aqlımıza görə təhlil edək. Mənə qalsa bu üç xətanın elə də əhəmiyyətli olmaması lazım gəlir. Lakin xoca həzrətləri bu hadisəni hekayə edərək göstərdiyi kədər və peşmançılıq əlamətləri həqiqətən də heyratəmiz bir səviyyəyə gəlib çatmaqda idi. “Allahın əxlaqı ilə əxlaqlanınız” hikmətamiz kəlamına uyaraq batınını saflaşdıran və

²⁵ غلام همت دردی کشان بکرنگم
نه آن گروه که ازرق لباس و دل سپهند
قدم منه بخرابات جز بشرط ادب
که سالکان درش محرمان پادشاهند

[Şərab qədəhini sonuna qədər içən tək-rəng (səmimi) tayfanın nökrəiyəm,

Mavi libaslı, qara qəbli camaatdan deyiləm.

Ədəb qaydalarını pozmadan xarabata qədəm bas,

Çünkü onun qapısının nökrələri padşaha məhrəmdirilər, yaxındırlar. Hafiz Şirazi]

Cicimlinin kosmosdan çəkilmış indiki şəkli (google.map)

Cicimlinin havadan çəkilmış şəkli

nəfsini təzkiyə edən zatlarm hərəkət və təmkinini xüsusunda riayət göstərdikləri əhvəla bir kərə baxmalı, xətaya hesab edib həyat davam etdikcə təəssüf və pəşmançılığını aşkar etməkdən geri qalmadıqları məqamları düşünmə üfqünə yerləşdirməli, sonra bir kamil pirin mürsidənə nəzərlərinə təsadüf edərək tədqiqindən keçməli, ondan sonra şeyxlik, dəvəşlik iddiasına qalxışmalıdır. Mütəşəyyixlər (şeyxlik iddiasında olanlar) ilə müstəmriddlər²⁶ bir az insaf edib xalqı zəlalət vədisinə sürükləməkdən vəz keçsələr daha dini və insani hərəkət etmiş olarlar. Hacı Mustafa əfəndi mərhumun²⁷ dediyi kimi: hay hu, hay hu.

*Bir məsələnin təfərrüatlarını ifadə etmək məqsədilə mövzudan uzaqlaşdıq.
Əsl arz etmək istədiyimiz məqama qayıdaq.*

MÜRŞİDİNİN ƏMRİNƏ İTAEƏTİ

Təriqətə süluku əsnasında şeyxinin evinə aid bütün işləri o icra edirdi. Xalq arasında yayılmış səhih bir rəvayətə görə Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] bir ulağı varmış. Amasiyaya yarım saat məsafədə yerləşən Ziyərədəki bağından onunla odun gətirməsini əmr edərmiş. Çox gətirməsini, fəqət heyvanı incitməməsini də əlavə edərmiş. Həmzə əfəndi əmrə tabe olaraq bağa gedər, odunu tədarük edər, az bir qismini heyvana və olduqca çox hissəsini də öz arxasına yükləyir, Gümüşlü cəmey-i şərifinin yanındakı dar küçüyə qədər gətirir, orada arxasındakı yükü endirərək heyvanın arxasına yüklər və ustadın evinə aparırmış.

Müləhizə:

Bu ibadət kimi edilən xidmətə qarşı Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] bir kərə də olsa zahirən təqdiredici bir söz söyləmiş olmaması rəvayəti tamamlayan məlumatlardandır. Bu yolda həqiqətpərəstlik iddiası edənlərə arifanə dərs olmaqla bərabər qərribə bir itaətkarlıq tərzii və təslimiyyət, hökmranlıq və ağılıq tövrü deyilmi?

Doğrusunu söyləmək lazım gələrsə, bunun bu qədəri məncə təhəmmülsüz (dözülməz) görünür. Digər xüsuslarda mürsidindən alacağı əmrləri yerinə yetirməkdə göstərəcəyi əlaqə və bağlılıq bununla müqayisə edilsin.

Mürid və mürsidin əhvəla, davranış və hərəkətlərinə dair təsəvvüf dilində səlahiyyət sahibi olan din böyükləri və Allah yolunda olan böyük mücahidlərin bu mövzuya dair fikirlərini eşitmək faydalı olacağı müləhizəsi ilə nəticə çıxarmaq üçün burada qeydinə lüzum hiss etdim. Bu vasitə ilə qüdsi ruhaniyyətdən mədəd və yardım diləyirəm. “Burada münasibəti yoxdur, heç də lazım deyildi” deyənlər

²⁶ Müriddlik iddiasında olanlar demək istədim. Əslində, ərəb dilində belə bir söz yoxdur, çünki müridin mimi kəlmənin kökünə daxil deyildir. Burası var ki, (mürid) dilimizdə (aləm) xüsusi isim olaraq istifadə edilməkdədir, mənim də ağılıma gəldi, xoşuma gəldi, icad etdim.

²⁷ Bu zat Rusiyanın Kür çayı kənarında Qarayazı meşəsi yaxınlığında Kosalı kəndindən bir fəzilət-pənah səyyah idi. Hicri 1315-ci ildə [m.1897/98] Amasiyaya (Hindistan, Bağdad, Hicaz səfərindən dönüşündə) gəldi və bir ilə yaxın bizim evimizdə qonaq qaldıqdan sonra Buxaraya doğru hərəkət etdi. İrfan əhli olduğu güman edilirdi.

*Mirlər kəndi.
Qarabağın
işğaldan öncəki
fototəkstidir.*

olsa da, mürid və mürsid haqqında qibləgahı-vicdanım olan imamül-müslimin, hüccətül-islam imam Qəzalini [Əbu Hamid Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzali] dinləyəm.

İslama şərəf bəxş edən qiymətli, əbədiyaşar “İhyaul-ülum” [İhyau-ülumid-din] adlı dəyərli əsərlərinin “İradətin şərtləri, mücahidənin başlanğıcının bəyanı və müridin riyazət yolunda tədrisi sülüku” fəslində “Bir kimsə yəqini müşahidə nəticəsində qəlbi ilə axirət dünyasını murad və ona müştəq (şövqlü) və tərifiyə salıq olursa dünya nemətləri və ləzzətlərinə xor baxar və həqir görər. Necə ki, muncuğu olan bir kimsə almaz parçasını gördüyü vaxt muncuğu xor görər və o kimsə daha sonra muncuğa rəğbət etməz, əlinə keçən buna bənzər əşyanı almaz, axirət aləmini istəyən bir kimsə də malik olduğu hər cür əşyanı, axirəti satın almaq uğruna sərif edər.

Yox belə deyil, dünyanı murad edər və Allaha qovuşmağı tələb etməyə ehtiyacı olmadığına etiqad edərsə, o kimsənin bu halı, Allaha, axirət gününə etiqadsızlığından irəli gəlir. İmandan məqsəd, nəfsin hekayəsi la ilahə illallah, deyə nəfs və dilini sidq və ixlasdan uzaq təhrik deyil, çünki bu söz, almazın nə olduğunu görüb bilməyərək muncuqdan üstün olduğunu ifadə edən və almazın həqiqətindən qafil olan kimsələrin təsdiq və ifadəsinə bənzəyər, halbuki, bu kimi təsdiqlər muncuğa ünsiyyət və ülfət etmələri üzündən cövhərə ehtiyac görmürlər: (ünsiyyət məsələsinin əhatə dərəcəsi haqqındakı dərin mənalı misala diqqət edilsin) Məhz belə zavallıların feyz və müşahidə qazanmalarına mane olan axirət yoluna süluq və təşəbbüs etməmələridir. Süluqlarına mane - iradəsizlik, iradələrinə mane - imansızlıq, imansızlığa səbəb - hədi (yol göstərici rəhbər) və mürsidin yoxluğu.²⁸ Odur ki, belələri üçün muncuq ilə almaz arasındakı fərqi göstərə biləcək Allah adamları vardır. Bunlar, dünyanın alçaqlıq və zillətini, fənaya uğrayacağını, axirət işlərinin əzəmət və əbədiyyətini gözlə göstərmək surətilə həqiqətin inkişaf və təcəllisinə xidmət edirlər. Bığarə xalqın qəflət yuxusuna dalmaları və dünya şəhvetlərinə aludə olmaları onları bu səadətdən məhrum etmişdir. Din alimlərindən hidayət yoluna istiqamətləndirə biləcək bir kimsə yoxdur. “Doğru bir ifadə olub olmadığını insafı olanlar təqdir edər”. Fərz edək ki, bunlardan birisi (din alimləri) axirət işlərinə qarşı tənbehə, xəbərdarlıq və irşada yönəldən, aparar olsun. Nə çıxar ki ? Heç... Çünki bu dəfə də onun bu rəhnümalığına, axirət məsələləri ilə əlaqədar cəhaləti mane olur. Üsuli-təriqdən

²⁸ Həzrəti-imamın [Əbu Hamid Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzali] təşəbbüs, iradə, iman, rəhbər xüsusundakı müxtəsər bəyanatları hər sinif bəşər üçün diqqət yetirilməsi lazım gələn xüsurlardan olduğuna mühakimə edərək qənaət gətirənlərdənəm, yalnız axirətdə deyil, dünyəvi məsələlərdə də buna malik olmaq hər fərdə vacibdir.

sapmış və öz hisslərinə meyl etmiş bir üləmanı rəhbər qəbul etmək, ondan hidayət almaq, hidayət dilənmək iradənin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Artıq məsələ bu qədər aşağı səviyyəyə düşdükdən sonra, yəni mətlub məhcub (gizli), dəlil qaib, həva (nəfs) qalib, talib qafil olduqdan sonra da təriqi-ilahiyə salik olacağını təsəvvür etmək artıq olmazmı?! Əlbəttə... Odur ki, bu sadalanan hallar təriqi-ilahiyədə saliklərin çox azalmasına səbəb olmuşdur.

Bu surətlə həqiqətə qovuşmaq namümkün və təriqətlərin tərki edilmiş olacağı sübhə götürə bilməz. Bir kimsə, daha doğrusu, mürid nəfsinin və yaxud başqalarının xəbərdarlıq və məsləhəti ilə axirət aləmini qazanmaq üçün özündə bir həvəs oyanarsa, iradəti istəyinin əvvəlində təqdimi lazım gələn bir sıra şərtlər vardır.

O kimsənin salik olduğu hidayət yolunda önünə gələcək əngəllərə mane və yolunu kəsənləri dəf etmək üçün tutunacaq bir dayaq və qorunmaq üçün bir qalaya malik olması lazımdır. (Yəni ayırd etmək, təmyiz, mühakimə, seçicilik qabiliyyətinin tam olması və öz təcrübəsinin doğru və yanlışını anlaması *زندیت بیازمای وانگه زن مردیت* [Öncə mərdliyi, kişiliyi öyrən, sonra qadın al və ailə qur. -Sədi Şirazi] düsturuna müvafiq olaraq öz-özünü yaxşıca tədqiq edərək ondan sonra bu dilavərlər meydanına girməsi lazımdır).

Təriqətə süluku anında da bir sıra vəzifələr lazımdır ki, ona da riayəti zərurətdir. Arzusunun əvvəlində təqdimi lazım gələn şərtlər, onunla Haqqın arasında əngəl olacaq hicab və səddin qalxmasıdır. Çünki pərdələrin sıxlığı və çoxluğu, təriq üzərində səddin olması xalqın Haqdan məhrum qalmasına səbəbdir. *Vacibi-taala* həzrətləri də buna işarə edərək: *وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَا لَهُمْ قُلُوبَهُمْ لَا يَبْصُرُونَ* [Biz önlərində bir sədd, arxalarında bir sədd çəkdik. Beləcə, onları örtüdük, artıq görməzlər] (Yasin: 9) buyurmuşdur.

İndi gələk mürid ilə Haqq arasında əmələ gələn səddə:

Bunlar dörd ədəddir: mal, mənsəb, təqlid, masiyyət. Bir kərə maldan hicabı qaldırmaq lazımdır. Bunun da çarəsi, öz ehtiyacına kifayət edəcək qədərini almaq, qalanını Allah-taalanın rızası üçün sərf etməkdir. Çünki nə qədər olursa olsun, bir dirhəm belə, ona qarşı qəlbində bir iltifat mövcud olduğu müddətcə o kimsə o pulun, o malın pərəstişkarıdır. Buna əsasən də, Allah yanında əbədiyyətə qədər xəcalətli, məhcub qaldığının rəsmidir.

Məqam, mənsəb örtüsünün də qaldırılması lazımdır. Bu da ictimaiyyət arasındakı mövqeyi ilə müttənasib olmayacaq bir surətdə təvazökarlıq nümayiş etdirmək, zikr səbəblərindən qaçmaq, ad-sandan vaz keçmək, xalqın nəzərində özünü alçal-dacaq işlər etməklə hasil olur. Bunlardan sonra təqlid adlanan hicabın rəfinə təşəbbüs etmək lazım gəlir. Bunun da çarəsi, məzhəblərə aid təəssübü tərki, “La ilaha illallah, Muhammədün rəsulullah” mübarək kəlməsinin mənasını imanla təsdiq və bu təsdiqin təhqiqinə can atmaqla mümkündür. Hətta, bu o dərəcə olmalıdır ki, ən çox aludə olduğu həva və digər masivəullah (Allahdan qeyrisi) onun nəzərində gizli, örtülmüş və ortadan qalxmış olmalıdır. Buna bu surətlə diqqət edərsə təqlidən mənim sədiyi etiqadının ehtiva etdiyi əmrin həqiqəti o kimsəyə açılar. Fəqət müridə layiq olan bu qeyd edilən halları mücadilə yolu ilə deyil, mücahidə yolu ilə araşdırıb üzə çıxarmağa cəhd etməkdir, çünki etiqadında təəssüb üstün olarsa, başqa xüsusları həzm və təmsilə qüdrəti çatmaz, bu hal onun təriqi istifadə və feyz almasına mane təşkil edər. Odur ki, həqiqətləri həzm və təmsilə səbəb olacaq bu təəssübdən xilas olduqca bu bənd və hicab altında zəlalətdə qalmasına səbəb olur, çünki müridliyin şərti əsla müəyyən məzhəbə intisab etməməkdir.

Dördüncü olan masiyyət (günah) hicabının rəf'inə (dəf'inə) gəlincə: bu, ancaq məzalim tövbəsindən çıxmaq, günahlara bir daha dönməməyi qəti qərara almaq, keçmiş günahlarına pəşmançılıq, zülmü rədd etmək müxaliflərlə razılaşmaqla təmin edilə bilər. Çünki tövbəsini doğrultmadan, zahiri günahlarından uzaqlaşmadan mükaşəfə ilə dinin əsrarına vəqif olmağı arzu edən kimsənin halı, ərəb dilini öyrənmədən Quranın əsrarına və təfsirinə vəqif olmağı arzu edəninin halına bənzəyir. Məsələn, Quranın əsrarına vəqif olmaq üçün öncə Quranı tərcüməyə iqtidar qazanmaq, sonra mənə sirlərini öyrənmək lazım deyilmi? Burada da əvvəl və axır şəriətin zahiri şərtlərini doğrulamaq, sonra dərinliklərinə və sirlərinə yetişməyi tələb etmək gərəkdir.

Bu dörd şərti yerli-yerində haqqı ilə ifa edən kimsə, yəni mal və mənəbdən uzaq duran kimsə, eynilə arınıb dəstəmaz alaraq namaz qılmağa hazır bir kimsə halına gəlmiş kimidir. Fəqət bu namaza duran iqtida etmək üçün bir imama ehtiyac hiss etmirmi? Müridin də beləcə doğru yola hidayət edə biləcək itaətə layiq bir yol göstərən ustada və şeyxə böyük ehtiyacı vardır. Çünki²⁹ din yolu incə və mürəkkəb məsələlərlə doludur. Şeytanın yolları çoxdur, aşkardır. Hidayət edəcək şeyxi olmayan bir kimsəni şeytanın asanlıqla öz yoluna sövq edə biləcəyi şübhəsizdir. Yolu açan biri olmadan təhlükəli çöllərdə yol alan kimsə nəfəsini ziyanə uğradar və həlakına səbəb ola bilər.

Ustad olmadan, Haqqın yoluna yönələn kimsələr öz-özünə bitib qol-budaq salan və həmişəyaşıl qalan ağaca bənzəyərlər, nə faydası var ki, meyvə verməzlər.

Qeyd edilən şərtləri yuxarıda göstəriləyi şəkildə ifa edən mürid, şeyxinə tabeçilikdə bütünlüklə işlərini dərya sahilində öz rəhbərinə həvalə edən kor kimi olmalıdır. Onun əmr və qadağalarının heç birində müxalifət etməməli, itaətində bir şeyi nöqsan buraxmamalıdır. Bunu yaxşı bilməlidir ki, şeyxi xəta belə etsə bunun bu xətasındakı faydası belə öz nəfəsindəki savabından daha faydalıdır.

Alimi-billah olub hidayət yoluna istiqamətləndirəcək bir müridə al yetdikdə (ah nə bəxtiyarlıqdır!) zahiri və daxili bəlalardan himayə və yola çıxan əngəllərdən müridi mühafizə etməsi o şeyxin üzərinə düşən vəzifələrdəndir.

Himayə və mühafizənin şəkli üçün də dörd məsələ vardır. Bunlar da xəlvet, sumt (sükut), cu (acliq), səhərdir (gəcə yatmamaq).

Bu qeyd olunan amillər, yola çıxan əngəllərdən qorunmağa imkan verir; çünki müridin istəyi, qəlbini islah edərək ilahi müşahidəyə nailiyyət və Xudavəndi-zülcəlalə yaxınlığa səlahiyyət qazanmaqdır.

Cuun nə faydası var ki deyiləcək.

Acliq qəlbini qürurunu əksildir və onu ağardır, paklaşdırır. Qəlbini nuraniyyəti məhz bu bəyazlıqla mövcud olur.

Acliq, könlün piyini əridir və bu ərimə sayəsində qəlb, rıqqət kəsb edir. Rıqqət isə, mükaşəfənin açarıdır.

Necə ki, qəlbini qatılığına bəis hicabdır. Qəlbədəki qan azaldıqda düşmənçilik yolu da o dərəcədə daralır; cövlan yeri nöqsanlaşır; çünki düşmənin cövlan yeri şəhvətli qan dolu damarlardır.

Həzrəti İsa (peyğəmbərimizə və ona salatü-salam olsun) əfəndimiz həvarilərinə xitabən “ey həvarilər, qarnınızı ac tutmağa səy göstərin, ehtimal ki, bu sayədə Uca Allahın hüzuruna yaxınlıq imkanı əldə edə bilərsiniz” demişdir.

²⁹ عيسى نتوان گشت بتصدیق خری چند

بنمای به صاحب نظر گوهری خود را

[Nəzər sahiblərinə öz gövhərini və bacarıqlarını nümayiş etdir; çünki bir neçə uzunqulağın təsdiqi ilə heç kim İsa ola bilməz. Saib Təbrizi]

Səhl İbn Abdullah əl-Tüstəri (q.s) həzrətlərinə - Abdal, necə abdal olmuşdur? - deyər verilən bir suala qarşı: "Dörd xislətə malik olmaqla nail olmuşdur. Onlardan: "Qarnının şişini endirmək, səhər (yatmamaq), sükut (danışmamaq), insanlardan kənar durmaqdır"-deyə buyurmuşdur. Təcrübə ilə müəyyən olmuşdur ki, aclığın qəlbi nurlandırmaqda faydası çox açıq bir işdir.

Səhərə gəlincə: Qəlbi aydınlaşdırır, saftaşdırır və nurlandırır. Səhərlə aclıq birləşincə qəlb inci, ulduz, parlaq, saf ayna kimi olur. Səhərə davam sayəsində Haqqın camalı müridlə aşkar olar, axirətdə uca dərəcələri müşahidə edər, dünyanın həqarəti və bəlaları eynəl-yəqin təzahür edər. Bu hal müridi dünyadan üz çevirməyə, axirətə yönəlməyə sövq edər.

Səhər, aclığın nəticəsidir, çünki yuxusuzluq toxluqla mümkün deyildir. Yuxu, zərurət miqdarından artıq olarsa qəlbin qatılığı və ölməsinə gətirib çıxarar. Səhər qeybin əsrarının açılması üçün vasitədir. Ehtiyac nisbətində yemək, yuxu üstün gəldiyi zaman yatmaq, zərurət olduqda danışmaq abdalların vəsfi haqqında söylənilən sözlərdəndir. Yuxu çoxluğunun suyu çox içməkdən qaynaqlandığına dair yetmiş siddiqin ortaq fikri olduğunu İbrahim əl-Xavvas nəql etmişdir.

Üçüncüsü olan sumta (danışmamaq) gəlincə, sumut üzləti (guşənişinlik) asanlaşdırar. Fəqət, guşənişin yeyəcək-içəcəyinin və bəzi ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün danışmağa məcbur ola bilər. Mötəzilə (guşənişinə) layiq olan zərurət miqdarından artıq danışmamaqdır, çünki söz qəlbi işğal edər. Qəlbin kəlamə can atması ən böyük bəlalardandır, çünki rahatlığa sövq edər. Zikir, fikr üçün təcərrüdü (yalnızlığı) ağırlaşdırar. Sükut ağı aşılayır, vəranı cəlb edir, təqvanı təlim edir.

Xəlvət məşğuliyyətləri dəf edir, eşitmə və görməni idarə altına almağa faydası olur. Çünki eşitmə və görmə qəlbin dəhlizləridir. Qəlb hər cür çirkli su axıb tökülən hovuzə bənzəyir. Riyazatin əsl məqsədi hovuzun bu qəbil pis sülardan təmizlənməsidir.

Çaylar töküldüyü halda hovuzun təmizlənməsi qabilmidir? Əlbəttə, qabil deyildir. Çayın axması davam etdiyi müddətcə o hovuzun təmizlənməsinə və paklaşmasına nə qədər diqqət edərsən et, hər an təkrarlanır. Odur ki, duyğuları idarə altına almağa çalışmalıdır. Duyğuları zəbt etmək də, ancaq qaranlıq bir otaqda xəlvət ilə mümkündür. Əgər qaranlıq yer tapa bilməsə başını yaxasının içərisinə doğru büksün, yaxud bir kəsvə (libas) və ya bir köynək ilə örtünsün, bu halda ilahi nidanı eşitməyə, Həzrəti Rəbbin cəlalını müşahidəyə istedad qazanır. Aləmlərin fəxri Həzrəti peyğəmbər (səlləllahu aleyhi və səlləm) belə etdiyi bir zamanda vəhy gələrək **يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ** [Ey örtünüb bürünən (Peyğəmbər)!] (Müzəmmil: 1) **يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ** [Ey (libasın) bürünən!] (Müddəssir: 1) izzətli xitabına nail olduğunu görmürsənmi?

Ona görə də bu dörd şey mürid üçün bir möhkəm qaladır ki, yoluna çıxan əngəllər müdaxilə etməyə imkan tapmazlar.

Sülukun xalisliyi uqubatın (əzab-əziyyətlərin) kəsilməsi sayəsində hasil olur. Allah yolunda qəlbin sifətlərindən başqa əzab yoxdur. Bunun da səbəbi dünyaya meyl və iltifətdir. Əzablar da bir-birindən fərqlidir. Bəzisi bəzisdən böyükdür. Əzabların dəfi də, kəsilməsi də asandan-asana ötürmək surətilə tərtibə riayət etməklə mümkündür. Qəza namazlarının ifasındakı tərtib kimi. Hansı tərtib, anlaşıldımı? Müqəddimədə bəhs etdiyim kimi, iradənin əvvəlində mal, mənsəb, dünya eşqi, xalqa iltifat, günahlardan arınmaq.

Bunların zahirən izlərini kəsib atdığı kimi bunlardan batini təmizləmək də lazımdır. Bu da uzun mücahidə ilə mümkün olur. Çox kimsələr vardır ki, sifətlərin əksəri ilə kifayətlənərlər. Onlar üçün uzun mücahidəyə lüzum yoxdur.

Yuxarıdakı bəyanatların təfsilatını ixtisar edəcək olsaq, mücahidə yolunu səhvətə ziddi olmaqla, bütün üstün sifətlərdə həvavü-həvəsə müxalifət göstərməklə ifadə edə bilərik.

Müridin halında, Allahın zikrindən qəlbini işğal edən əlaqələrdən uzaqlaşdığını göstərən əlamətlər görülərsə davamlı surətdə qəlbinə bağlılıq, zahiri viridləri çoxaltmaqdan uzaq durmaq, fəraiz (fərzlər) və rəvatib (sünnələr) və Vahid virdilə kifayətlənməsi əmr olunur. Çünki Vahid virdi viridlərin ən yaxşısı və faydalısıdır. Vahiddən murad qəlb, başqalarının zikrindən xali olmaq şərtilə zikrullahə riayətidir; çünki qəlb, başqa bir əlaqəyə üz tutduqca əsl işini ifadə çətinlik çəkir.

Bu məqamda Şeyx Şiblinin, Hasriyə söylədiyi sözü kamillik üçün ən mənalı bir ifadədir. O, “Ey Hasri, bir cümə məni ziyarət etmək istəyi qəlbinə düşərsə və ikinci bir cümə də başqa bir şey ağılına gələrsə məni ziyarət etmək sənə haramdır” - demişdir. Fəqət bu təcərrüd özündə Vahidin qayğısından başqa bir şey olmayan aşiqi-müstəhtər³⁰ kimi qəlbə Allah sevgisi hakim olmaqla hasil və sidqi-iradə ilə qaimdir.

Mürid bu hala nail olduqdan sonra, şeyx onu bir zaviyədə təcrid edər və gündəlik ruzisinə kifayət edəcək miqdarda halal ərzaq ilə qidalandırar. Çünki din yolunda əsl olan halal qidadır.

Bunlar yerinə yetirildikdən sonra müridin dil və qəlbini məşğul etmək üçün zikrlərdən biri təlqin edilir. Məsələn, “Allah, Allah”, yaxud, “Sübhənəllah, sübhənəllah” və yaxud, bunlara bənzər kəlmələrdən birisi kimi. Mürid ona əmanət edilən bu vəzifəyə davamiyyət göstərər, ta ki, dili hərəkətdən aciz olur və bu kəlmələr dilini qımıldatmadan dilində axar. Bununla olmuş, bitmiş deyil ya... O, yenə bu kəlmələrdə dil əlaməti yox olana və qəlbə ləfzin surətinin izi əbədiləşincəyə qədər saymaqdan geri qalmaz.

Bu da kafi deyildir. Qəlbə də ləfzin hərfləri, surəti məhv oluncaya qədər virdinə davam edər. Bu halın yaranması mənanın qəlbə istiqrarını təmin edər ki, mətlub olan qayə də məna sirlərinə vəqif olmaq deyildirmi?

Bu halların hamısını özündə bərqərar etdikdən sonra dünya ilə əlaqədar düşüncə və qəlbindəki vəsvəşələri təftiş etməsi lazım gəlir. Bir ləhzə də olsun qəlbini zikirdən boşaltmağa səbəb olan hər bir şey onun üçün bir nöqsandır. Həmmən bunun dəfəndə ciddi cəhd göstərmək lazımdır. Nə zaman vəsvəşələrini dəf etsə və nəfsini bu kəlməyə həsr etsə, yenə o kəlmədən vəsvəşə gələr. Məsələn, “Bu kəlmə nədir? Allah ləfzinin mənası nədir? Hansı məna “Allah” olmasını zəruri etmişdir? Nə üçün məbud olmuşdur?”.

Bu surətlə fikir qapısı ona açılır. Çox zaman şeytan tərəfindən təlqin edilən bu hal küfr və bidətə gətirib çıxara bilər. Əgər bu haldan nifrət edərək, qəlbə çıxarılmasına səy göstərərsə, bu düşüncələr ona zərər vurmaz.

Qəlbə düşən bu düşüncələr bir neçə qismə bölünür:

Birisi, qəti olaraq məlum və sabitdir ki, Cənab Qadiri-Qəyyum, müridin qəlbinə gələn bu fikirlərdən müinəzzəhdir (məsumdur). Fəqət nə çarə ki, şeytan onun qəlbinə girərək istədiyi kimi idarə edir. Bunun çarəsi, əndişəyə düşməmək, məyus olmamaq, Allahı zikr etməyə davam etmək və bu halın dəfini cənab Vahibul-amaldan dua və niyaz etməkdir.

³⁰ “Müstəhtər” ismi-məful vəznilə o adama deyilir ki, bir şeyə məftunluqla can ataraq davamlı onunla məşğul olub o mövzuda haqqında insanların danlaq və ayıblama, əzab və cəfa dolu sözlər və hərəkətlərinə laqeyd yanaşa (Qamusu-Asim əfəndi).

Vacibi-taala həzrətləri də şeytanın bu müdaxiləsinin imkanı və bunun dəfi xüsusunda təqib ediləcək yolları göstərərək فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ [Əgər sənə Şeytandan (bu əmr olunduğun işləri yerinə yetirməmək məqsədilə) bir vəsvəsə gəlsə (fəsad toxunsa), Allaha sığın. Şübhəsiz ki, Allah (hər şeyi) eşidəndir, biləndir!] (Əraf: 200) və

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ [Allahdan qorxanlara Şeytandan bir vəsvəsə (zərər) toxunduğu zaman onlar (Allahın əzabını, lütfünü və mərhəmətini) xatırlayıb düşünərlər və dərhal (gözləri açılıb) görərlər] (Əraf: 201) deyə buyurmuşdur.

Digəri sübutun qatiliyi olmayıb, şəkk və şübhənin müdaxilə imkanı olan haldır. Belə bir hala giriftar olduqda, yəni mürid qəlbində fətrət, sevinc, iltifatı-əlaiq (dünyaya əlaqə), sidqi-iradə və buna bənzər hər nə olursa olsun, bir halın baş verəməsinə müşahidə etdikdə dərhal şeyxinə məlumatı ərz etməsi və ağıyardan (başqalardan) gizləməsi lazımdır.

Bu kimi düşüncələr vəqə və şeyx bu haldan xəbərdar edildiyində şeyx o müridin zaka və fərasəti barədə ətraflı düşünür və halını diqqətə alır.

Şeyxə düşən vəzifə, ona varid olan bu qəlbi xətirələri arifanə düşüncələr və hikmətli bir üslub ilə yorub-yoğuraraq özüinə tabe olmasını əmr etməkdir. Hətta, şeyx müridin qəlbinə nur saçaraq rəbbinin həqiqətindən bir təcəlli peyda olana qədər bəsirətkaranə hərəkət etməlidir. Əgər şeyx müridə əmələ gələn həmin halları bu şəkildə dəf'ə müqtədir olmayacağını anlasa, o müridin idrakına münasib vəz, nəsihət və dəlil ilə müridi, qəlbinin ehtimal verəcəyi etiqada sövq etməyə çalışır.

Şeyx Hacı Həmzə əfəndi həzrətləri bu cür düşüncələri divanlarında “zəhrimar” deyə vəsf edərək çarəsinin də qəlbi rabitə olduğuna işarət edərək:

Ol daşti-təvəlladə ol zəhrimara

Rabiteyi-qəlbdır mücərrəd tiryak-

deyə buyurmuşdur. Bu təhlükələrlə dolu biyabanda müridə qarşı şeyxinin təənnuq³¹ və mülayim davranması lazım gəlir, çünki məhz bu əl çəkməz bəla təriqin təhlükəsi və xətərnək yeridir. Çox biçərə müridlər vardır ki, riyazətlə məşğul oldu. O bədbəxt qənaətini gücləndirəcək kəşfdən nəsibdar olmaması üzündən yanlış xəyal ona üstün gəldi. Həqiqət mərtəbəsinə yetişməyə müvəffəq ola bilmədi. Bu səbəbdən zəlalət vadisinə düşərək mübahların yoluna yönələr ki, ən böyük həlak da məhz elə budur. اللهم احفظنا من أمثال هذه المهلك [Allahım bizi bu cür təhlükələrdən qoru]. Bütün məşğuliyyəti zikr olsa da, qəlbini məşğul edən bu əlaqəni dəf etsə də, bu kimi düşüncələrdən xali ola bilməz, çünki artıq “təhlükə gəmisinə minmişdir”.

Əgər sahilə səlamətə çatarsa, yəni bu cür düşüncələrdən yaxasını qurtararsa, dinin sultanı, Şərq və Qərbin əmiri olar. Qurtara bilməzsə, həlak olar. نعوذ بالله من غضب الله [Allahın qəzəbindən yenə Allaha sığınırıq].

Bunun üçün Həzrəti Peyğəmbər عليمك بدين العجائز [Yaşlı qadınlarmın dininə uyun] deyə buyurmuşdur. Bu, imanın əslinin qəbulu, təqlid yolu ilə zahiri etiqad və xeyirli əməllərlə məşğul olmaq mənasına gəlir, çünki bundan uzaqlaşmaqda çox xətər vardır. Hətta, bunun üçün mürid zahiri etiqadında aqah, sayıq, zəkali olmazsa

³¹ Təənnuq: “təfə’ul” vəznindəndir. Bir şeyi diqqətlə incələyib hikmət yolu ilə əmələ gətirmək məqamındadır (Qamusu-Asım əfəndi)

şeyx bunu sezərək o müridi zikr və fikrlə məşğul etməməlidir. Yaxud o müridi lahut şahrahının irfan atlıları olan dünyadan əl-ətək çəkmiş müridlərin xidmətlərilə məşğul edib onların bərəkətlərindən fayda və feyz alması səbəblərini təmin etməlidir, deyilmişdir.

Çünki ərlərin müharibə səflərində bahadırlıq və qəhrəmanlıq üçün qılınc çəkənlərdən olmaq nəсібindən məhrum, biçarə, zəiflər heç olmazsa o dağ dələn dilavərlərə su vermək və ya miniklərini yedəkləmək xidməti göstərüb mücahidə bəxtiyarlığından nəsiblərini aldıkları kimi; Bu qəbil dirayətsizlərin də lahut şahbazının müqəddəs xidmətində dayanaraq onlara göstərdiyi xidmət bərəkəti sayəsində ilahi feyzdən bəhrədar olmalarını təmin etmək, şeyxə düşən vəzifələrdəndir.

Zikr və fikr üçün təcrid edilmiş müridə lazım olan məsələlərdən biri də tərəqqi və feyz almağa mane olan təkəbbür, riya, ilk kəramətlərdən zahir olan və meydana çıxan hallardan ayıq-sayıq olmalıdır.

Əgər bunlardan birisinə yönələr, onunla kifayətlənər və nəfsin qənaətinə sahib çıxarsa o mürid feyzlənmə yolunda zəifləmiş və geri qalmışdır.

Ona yaraşan, bu kimi xüsuslarda susuzluqdan son dərəcə mütəəssir bir hala gələn bir kimsəyə bənzəməlidir ki, onu dənizlər doyura bilməsin.

عمریست چو آب میخورام
نی باده شود تمام و نی من سیراب
من بحری ام و تشنه لب پایاب
خوان ای ساقی تشنه لب را دریاب

[Bir ömürdür su kimi mey içirəm

Nə badə tükənir; nə də mən badədən doyuram,

Mən dənizə aidəm və dənizin dayaz yerlərində ilişib qaldığım üçün təşnələb və susuzam.

Oxu ey saqi və susuzluqdan dodaqları qurumuş şəxsi anlamağa çalış.]

مستسقی را میان بحر ار یابی
شک نیست که شاکی بود از بی آبی

[Əgər dəniz ortasında su istəyəni görsən

Şübhəsiz, susuzluqdan şikayət edər]

(Burasını Şeyx Hacı Həmzə əfəndi həzrətlərinin bu məqama işarə edərək söylədiyi kəlam ilə təsvir etmək lazım gəldi).

“Dəryalar içərsəm gər (əgər), canım yenə ab(su) istər”ə müvafiq hərəkət etməlidir.

ای برادر بی نهایت درگهیست
تا هر آنجا می رسی مآیست

[Ey qardaş, sonsuz olan (ilahi) dərğahdır;

Çatdığım hər bir yer əslində bizlərə aiddir.]

Mövlanənin bu kəlamı da salikin bu məqama vasil olduğu zamanda izləyəcəyi yolu ifadə nöqtəyi-nəzərindən olduqca mükəmməl bir ifadədir. Yəni nə qədər ilahi

feyzin varidatına nail şərəfinə çatsa da yenə ilahi feyzi axtarmalıdır. Həmən birdən aşıb-daşıb

أنا الحق سبحانه ما أعظم شأنني ليس في جيتي سوا الله [Mən Haqqəm, Sübhanam, şənim böyükdür; cübbəmin içindəki Allahdan başqası deyildir] deməmli, Məhəmməd peyğəmbər kimi mükəmməl sifətlərə sahib olmağa səy etməli və hər an ilahi nura və İlahi lütfün təcəlliyatına məzhər olduqca yenə ما عرفناك حق معرفتك [Biz səni layiq olduğun şəkildə tanıya bilmədik] müqəddəs kəlamında gizli sirlərə müvafiq hərəkət etməlidir.

Bu qabil müridlər bu halları üzrə davam və səbat etməlidirlər. Bunların sərma-yəsi Haqq üçün xalqdan ayrılma və xəlvətdir.

Həzrəti-imam (Qəzali) məsələni buraya gətirdikdə “Xalqa qarışmaq nəticəsində vəqə olan bəlaları təsvir mahiyyətində xalqdan uzaqlaşan abdallarla qarşılaşan bəzi səyyahların aralarında cərəyan edən müsahibəni ehtiva edən hekayəni sual və cavab tərzində söylədiyi şəkildə mən də eynən məlumatı tamamlamaq üzrə dərc etməyə məcbur qaldım.

Çünki Həzrəti imam bu məsələni çox uzadır, halbuki, bu təfəsilat risalənin yazılması qüdrətilə mütənasib olmadığı kimi əsil mətləbə müvafiq olacaq məqamlar da iqtidarım nisbətində tərəcəm edilmişdir. Bununla yanaşı daha geniş məlumat almaq istəyənlər üçün Həzrətin kitabı hazırdır. Ondən istifadə etmək, əlbəttə, mənim ifadəmdən qat-qat yüksəkdir. Odur ki, bunun üçün əsil məqsədə qayıdaraq məsələni uzatmamaq arzusu ilə eyni hekayə dərc edildi.

Səyyah: Təhqiq yolu nə qədərdir?

Abdal: Bir

S: Məni bir əmələ yönəlt ki, onunla birlikdə qəlbimdə daima Allahımı tapım.

A: Xalqa nəzər etmə, çünki onlara nəzər zülmətdir.

S: Mən xalqa nəzər etməməzlik edə bilmərəm.

A: Xalqın kəlamını dinləmə, eşitmə, çünki onların sözünü dinləmək qəsvətdir.

S: Mən bunu da edə bilmərəm.

A: Xalq ilə münasibət qurma, çünki onlarla münasibət rəftarı vəhşət doğurur.

S: Bu necə mümkündür olar. Mən onların bir dəfə arasına düşdüm. İmkan yoxdur, bunu edə bilmərəm. Mənə onların məlumatı zəruridir.

A: Onlar ilə bir arada oturma, çünki aralarında olmaq fəlakətə səbəb olur.

S: Bax, mən bu illətə mübtəlayam. Bu bəlanı dəf etməyə müqtədir deyiləm.

A: Çox qəribədir. Qafillərə baxarsan, cahillərin kəlamını dinlərsən, bivecləri ilə münasibət qurarsan, bir də daima qəlbini masivaullahdan xali etməyə çalışarsan, bu, qətiyyəən mümkün olmaz, ola bilməz.

Həzrəti imamın mülahizələrinə burada nəhayət verərək ondan sonra meydana çıxmış ariflərin hakimi Şeyxül-əkbər Həzrəti Mühyiddin ibn Ərəbi həzrətlərinin bu mövzudakı mülahizələrini görmək məsələyə daha artıq rövnaq bəxş edəcəyindən o məhrəmi-əsrarı-ilahinin ilhamverici kəlamlarını da bu bəhsə əlavə etməyi münasib gördüm.

Ey Allah dostları, gözünüzü, qulağınızı açın. Mürid kimə deyirlər; bilirsinizmi? Cənab Xudavəndi-zülcalal sənə müvəffəqiyyətini dost eyləsin, mən də söyləyim bil. Təsəvvüf istilahlarda “mürid” ləfzi ilahi sirlərə vəqif olan əhlüllahın mühəqqiqləri nəzdində

[Hər şeydən qopub Allaha yönələn, Allah üçün verən, Allahın sevdiyi və razı olduğu əməllərə səy edən] müqabilindədir. Yəni, əhlüllahın mühəqqiq alimlərindən olanlar, (Dilçilərin sərf, nəhv, bəyan, bədi, kəlam, hikmət fənlərinin mühəqqiqləri deyil) bu mürid ləfzini təsəvvüf lisanında "xalqdan Haqqa dönən, Cənabi-Haqqı seçib, Allahın riza və məhəbbətinin calbinə səy edən"ə demişlər. Bəziləri də "mürid demək iradəsindən azad olan" deməkdir söyləmişdir.

Sufi mühəqqiqləri ilə bizim nəzdimizdə müridin ən yüksək mərtəbəsi kəşfə nail olmamaq surətilə iradə sahibi olmasıdır. Kəşf ilə olsa o mürid deyildir.

O kimsə, ancaq olacaq şeyi bilər. Necə ki, iradənin zühuru üçün vücutda və qeyridə meydana gələn şeylər səbəbilə murad şərt deyildir. Məhz bu xüsusə əsasəndir ki, zühur etməzdən qabaq iradəsinə tabe olaraq cücərməyə başlamış halların eynən təcəlli olması da buna şərt olaraq qəbul üçün dəlil sayıla bilməz. Bəzən olmur, bəzən olur, bu hal, şərt olmasını gərəkdirməz.

Müridin halı istər xatirinə xoş, istərsə də naxoş olsun baş verən işlərə razı olmalı və onların zühurundan həzz almalıdır.

Mürid haqqında bu geniş mülahizələrimlə tanış olduqdan sonra bir kimsəyə ki, Cənabi-Allah muradını bildirir, ona Cənabi-Allahdan bir lütf olar.

Əzəli inayətin bu surətlə zühuru o kimsəni təcəlliyyətə görə şükranə sövq etmək üçündür, xüsusilə zühur edəcək şeydə; başqasında deyil.

O vüquf və ittilanı şərən riza, səbr, şükürdən vəqə tələbi necədirsə o şəkildə də onu qəbul edər.

Əgər bu, xəbər verməklə olursa, o kimsə də mürid olur bunu da bil. Fəqət bu istək, razılaşmaq istəyidir. Bu, onunla iradənin qiyamıdır, iradəsini yeritmək deyildir. Bu yolda iradəsi olmayan mürid adlanmaz. O, Allahın mürididir, yaxud yaratdıqlarından birinə Cənabi-Allah tərəfindən bəxş edilmiş bir ilahi nemətdir.

Allahın yaratdıqları içərisində bir kimsənin bu məqama nail olduğunu eşitmədik, çünki bizim nəzdimizdə həm kəşf yolu ilə, həm də nəqlən səhih olan bir həqiqətdir ki, Həzrəti Məhəmmədin (s.ə.v) məqamından daha ali bir məqam yoxdur. Bununla bərabər cahanın fəxri peyğəmbər Cənabi-Allahdan bir şey dilədi. O tələb etdiyi şeylər arasında ümmətinin ümitsizlik və şiddətə məruz qoyulmaması ricası da vardı. Fəqət Cənabi-Haqq qəbul etmədi. Həzrəti Rəsuli-əkrəm (s.ə.v) "Cənabi-Haqq mənə qadağan etdi" buyurdular. Artıq düşünülün. İradəsini göstərmək məqamı Həzrəti-fəxri-ələm üçün bərqərar olmamışdırsa, başqa bir kimsənin bu məqama nail olması qabildirmi? Bir kimsəni Cənabi-Haqq ilahi muradlarına vəqif edərsə və bununla onu xüsusi və seçkin qılarsa, ancaq vəqə olacaq ilahi iradəsidir. Bu surətlə iradəsinin təsiri zahir olur. Cənabi-Haqqın xüsusi ilahi lütfü ilə bəzilərinə əyan etdiyi vəqə muradının o kəsin himmət əsəri olduğunu zənn və təxəyyül edərlər. Halbuki, heç də belə deyil. Mürid, nəzər və bəsrətdən kəsilib Haqqa yönəlmiş, Allah rizasını tələb edən, öz iradəsini tərk etmiş olana deyilir; çünki zərurətən məlumdur ki, meydana gələn hər şey ancaq Allahın iradə etdiyidir; xalqın iradə etdiyi deyildir. Bu əlamətlərlə sosiyyələnen mürid düşünür ki, mən olacağıma və ya olmayacağıma elmim yetməyən nəyi istər və ya nəyi iradə edə bilərəm, çünki Allahın elmində olan həqiqətlərə mənim elmim çatmır.

Həzrəti Pir bu məqamda "aşıqlərə yetər mətləb la mətləb olursa" deyə buyurmuşdular. "Əgər mənim istədiyim şey olarsa, onun baş verməsi Cənabi-Haqqın iradəsi daxilində olmuşdur. Bu halda mənim üçün fərəh və sevinc doğuracaq nə vardır. Əgər vəqə olmaz isə, xəyal qırıqlığına səbəbdir. Bu hal isə kədər və qəm gətirir.

Bu cür süquti-xəyal ilə dərd və kədərə düçar olmaq -muradın hasil olmamasından dolayı- Xudavəndigarın ilahi təqdirinə narazı olmaqdır.

Odur ki, Cənab Yəzdi-Mütəaldan başqasını murad etməmək mənim üçün yolun ən yaxşısıdır; nə olursa qısaca olur. O mürid, nə zaman ki, belə bir halın zühuruna şahid olur, tamliqlə qəbul edib riza göstərərək hüsnü-tələqqi edir. İradəsindən – olacaq olanın hökmündən başqa- təcərrüd edər.

Amma o səadətli müridlər ki, kövünü məkanın Xalığı aləmdəki ilahi muradını onlara əyan edər. Bu, iki yoldan birisilə olar.

Yolun biri, xəbər vermə və ilahi kəşf sayəsində olur.

İkincisi, kainatın yaradılışında tərtib etdiyi üzləri və həqiqətləri aşyaya bəxş və əhsan etdiyi elmi-lədüindən ruzilənmiş olduqları üçün vəqif olurlar.

Bunlar, bu cür mühakimə edərək öyrənməklərlə bir şeyi murad etdikləri vaxt istəklərində xəta vəqə olmaz. Vacib-taala həzrətlərinin iradəsinin istəyi gərəyinca hasil olur. Bu hal Haqqın müridləri olanlar üçündür ki, bunlar haqqında کنت سمعه و بصره [Onun qulağı və gözü olaram] deyilmişdir. Odur ki, bu cür zatlar Haqq ilə eşidib, Haqq ilə görün, müqəddəs zümrədənir. Əgər iradədə xəta vəqə olur isə, həqiqətdə, o kimsə mürid deyildir.

İradəsi özü ilə qaim olan bir kimsənin mürid olmasında bir fayda təsəvvür edilmir. Fayda, ancaq iradə təsirinə malik olmasındadır.

Mürid bu təriqində xoş olmayan məşəqqət və sıxıntılara, bəlalara və dərdlərə dözər. Bəlkə, bunlara Allah üçün və yaxud bunların içində gizli əbədi səadət üçün səbir edər. Bu əməllərinə şükr və Cənabı-Haqqa həmd və səna edər. Taqət kəsən ələmləri udar, səbr edər, çünki bunlara dözməklə ilahi xeyirdə gizlin olan həqiqətlərə elmi çatar.

از مسجد و خانگاہ بخمار آید
می نوشد و مست بر در یار آید
از هر چه ز عشق یار بیزار آید
او را بهزار جان خریدار آید

*[Məsciddən və xanəqahdan mey satanların yanına gələr,
İçər, sonra sərxoş halda yarı qapısına gələr.
Nə qədər yarı eşqindən yorulub zara gəlsə də,
Ona yenə min canla xiridar olar]*

Ricalullahdan (Allah əhli) bəziləri bir cəhətdən mürid, digər cəhətdən murad olurlar. Əhvalı, əhkamın dəyişməsiylə dəyişilər. Baş verən mənfiliklə feyziyab olursa murad, yaxşı bir hadisədən kədərlənərsə mürid olur.

Yuxarıda sadaladığımız keyfiyyətlər müridin halını izah edir. Biz bu məsələni Allah əhlindən dərk edənlər üçün şərh etdik. Allah doğrunu sevər və doğru yola hidayət edər.

Həzrəti Muhyiddinin inci tək kəlamları burada sona çatdı. Doğrusunu söyləmək lazım gələrsə, tərcümə xətası olduğuna qane və nə demək istədiyini anlamadığımı müdrikəm. Əsasən, Allah əhlindən idrak edə bilənlər üçün yazılmış olduğunu mülahizənin ardınca qeyd etməmişdimi? Odur ki, bunu əhli olanlar anlaya biləcəyindən mən də hərfi-hərfinə nəql etməkdə bir ziyan görmədim. Onsuz da mənim ümidim bunu nəql etməklə müqəddəs ruhaniyyətinin dünya var olduqca qaynayan irfan çeşməsindən bu əsərimin də pay almasıdır. Yoxsa məlu-

mat vermək və bu xüsusə aid iddialara istinad etmək kimi bir şey yoxdur. Mən özümü hər kəsdən yaxşı tanıyıram. Burası da var ki, bu müqəddəs tayfanın həm hərəkətlərinə, həm də kəlamlarına çox bağlıyam. Bunları qəbul etməyə vasitə tapmaq üçün bir bəhanə axtarır və ilk fürsətdə istifadəni zay etməkdən çox qorxuram. Nə edək ki, bu cəhətə etiqadım tamdır. Bu hala görə mənim üçün qayə əldə edilmiş deməkdir. Fəqət müridlik, şeyxlik iddiasında olanlara da Allah insaf verib azca öz hallarını düşünsələr, onlar üçün də böyük bir ibrət dərsi olduğunu lüzumsuz iddia saymam.

Məntiqi bir nəticə

Həzrəti-imam [Qəzali] ilə, şeyxi-əkbər [İbn Ərəbi] (q.s) həzrətlərinin sözlərindən belə bir mülahizə irəli sürməyi münasib hesab edirəm. İstər rəsmi dildə istifadə edilən – İmam Qəzalinin [Əbu Hamid Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzali] bəyanına görə – mürid, istərsə də həqiqət lisanında istifadə edilən – şeyxin bəyanına görə – müridin, nə demək olduğuna baxılıb insaf edilsin. Həqiqətən, zikr olunan mülahizəyə uyğun hərəkət etmək iqtidarını özündə görənlər, ər meydanına girsinlər.

Yox belə deyil, iradətdən iradətdən, inabət nədir, şeyx nədir, dəlil nədir, vəzifə nədir bilməyənlər özlərini həlak çuxuruna atmasınlar, çünki nəticəsi ziyan və zərərinin ödənilməsi mümkün olmayan bir təhlükədir. Bu gün inabət (tövbə), sabah iradətdən (müridlik), o biri gün şeyxlik olmaz. Buna Ruhi Bağdadinin:

Gör zahidi kim sahibi-irşad olayım der
Dün məktəbə varmış bu gün ustad olayım der-

dediyi kimi xam sevda arxasınca gedərək nəfsini aldadar. Və ömründə heç bir şeydən fayda almadığı kimi, Allah qorusun, zəlalətdə qalar və bu şəkildə də gedər.

أنهم يحسنون صنعا -
قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيهِمْ فِي
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ
[[Ya Rəsulum!)] De: Sizə əməlləri baxımından ən çox ziyana uğrayanlar barəsində xəbər verimmi? O kəslər ki, onların dünyadakı zəhməti boşa getmişdir. Halbuki, onlar yaxşı işlər gördüklərini (və bunun müqabilində mükafata nail olacaqlarını) zənn edirdilər] (Kəhf: 103-104) ayəti ən gözəl ifadədir.

Mövzudan uzaqlaşsaq da bu məsələdə belə haşiyyə çıxmağa – qüdrətim yetmədiyini üçün məcbur qalmışdım, çünki əhvalından bəhs etmək istədiyim zatın süluk və iradəsinin başlanğıcı ilə mürsidinin qüdrət və nüfuzunun dərəcəsinə bildirmək üçün kamal sahibi olan

Şeyx İsmayıl Şirvaninin
Kürdəmirdəki bağı

zatın mülahizələrinə ehtiyac vardı. O ehtiyacdən qurtarmaqla bərabər arzu etdiyim məcraya sövqə zəmin hazırlamış oluram, o da Həzrəti Pir ilə Həzrəti Mövlanəyə [İsmayıl Siracəddin Şirvani] aiddir. Yəni demək istənilən nöqtə Həzrəti Pir bir kamil mürid idi. İstər imam Qəzalinin [Əbu Hamid Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzali] tərifinə görə istəyinin əvvəlində, istərsə də sonsuz kamallara vasil olduqdan

sonra Həzrəti Şeyxin tərifinin ən mükəmməl təsdiqi idi. Həzrəti Mövlana Şeyx İsmayıl Şirvani də bütöv bir rəşadətə sahib bir kamil mürrşid və mükəmməl ustad idi.

Bunların görüşü də möhtəşəm bir nemət idi. Sanki hidayət məşəlində qovuşmuş bir parlaq sözlə idilər.

Nə gözəl təsadüf, nə gözəl bəxtiyarlıq...

Qəlbdən gələn bir dua

Ey Uca Rəbbim, buraya qədər qələmimə, barmaqlarıma qüdrət verən sənsən, mən sənə maddi və mənəvi irfanından bəhrə almamış aciz, zavallı bir qulunam, istinad etdiklərim bir istinadgaha möhtac, yardım istədiklərim özləri yardımçıya möhtacdırlar, əzəli əhddən cahil, hazırkı zamanda təmbəl (qabiliyyətsiz), gələcəkdən xəbərsizəm.

Yuxarıda gözəl adları keçən bəndələrinin mübarək, müqəddəs adlarını yazmaq iqtidarına nail eylədiyim üçün acizənə şükürümü təqdim edirəm. Sən mənim bu şükranımı əcr və mükafat yerinə qəbul buyur.

Peyğəmbərlərin əfəndisinin hörmətinə, amin.

Rusiyada qohumlarından birinə xəbərdarlığı

Qohumlarından biri guşənişinliyə yönəlmək arzusunda olduğunu bildirərək xəlvətnişin (guşənişin) olmaq üçün ondan icazə istəmiş. Ona bu məsələdə icazə verilməyəcəyini incə bir şəkildə işarə vursalar da, ısrarından əl çəkməmiş. Qəribədir ki, şeyxin hüzurunda inabət xahiş edən bu zatın qısrəqləri o gün Bərgüşad çayının o biri tərəfində olduğu üçün zəhnən də onunla məşğul imiş. Çarəsiz qalan şeyx:

“Hey əmioğlu, sən get qısrəqlərini güd. Bu iş könlü tox sultan əshabının işidir. Bir - iki qısrəq arxasında dolaşan zavallıların işi deyildir” – demişdir.

Bu zavallı təsirlənərək çıxmış və hər yerdə keyfiyyəti belə hekayə edərmiş.³²

İZDİVACI

Rusiyaya [Qarabağa] gəlişinin birinci ilində Bərgüşad çayı kənarında yerləşən Mirlər kəndindən Mir Saleh əfəndinin iffətli kəriməsi (qızı) Əzizə xanımla izdivac bağlamışdır. Bu xanımla iki ilə yaxın həyat sürmüş, bu biçərə dünyaya uşaq gətirdiyi əsnada Rəhmanın rəhmətinə getmişdir. Bu xanımın vəfatından sonra mərhumənin kiçik bacısı Şəhnisa xanımla evlənmişdir. Adı gözəl, özü gözəl bu xanımın uşağı olmadığı üçün dörd il sonra Salvartı yaylağında (Araz çayı kənarında yerləşən Molla Məhərrəmli kəndində həqiqətpərəst fəzilət sahibi Allahverdi əfəndi həzrətlərinin iffətli qızı) Əminə xanımla izdivac bağlamışdır. Rəşadət sahibi oğul övladı Siracəddin əfəndi həzrətləri bu xanımdan olmuşdur.

³² Səhih rəvayət

RUSİYADAN TƏKRAR HİCRƏTİ

Rusiyada [Qarabağda] bu şəkildə övlad və əyalı ilə bağlı qalan bu zat ictimai həyatda üzərinə düşən vəzifəni də yerinə yetirərək özünü bölgə xalqının elm və irfan qazanmasına həsr etmişdi. Belə ki bunların maddi və mənəvi səadətlerini təmin arzusundan hec cür əl çəkə bilmirdi. Hər kəsi elm və irfana təşviq və sövq edir, bir tərəfdən də bunlara islamiyyətin əmr etdiyi dinin ən əsas qaydalarını öyrədirdi. Bu sırada Şəkinin Ağdaş kəndində eyni məqsəd və məfkurə uğrunda özünü fəda edən Əhməd əfəndi³³ həzrətlərilə (dərs şəriki olması ehtimal olunur) Şuşa qalasında Xan Bağı adlanan yerdə Ləzgi xanədanından Xasay xan həzrətlərinin malikanəsində bir məclis vaqə olmuş. Məclisdə müsəlman bir millətin yaşadığı bu bölgənin xristian bir hökumətin idarəsi altında qalması müvafiq olmadığı məsələsi ətrafında bir sıra düşüncələr əmələ gəlmiş və müzakirə əsnasında, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَ أَوْلِيَاءَ [Ey iman gətirənlər! Yəhudi və xaçpərəstləri (özünüza) dost tutmayın!/] (Maidə: 51) ayəsinin məğz və mənasına uyğun hərəkət edilməsi gərəkdinin vacibliyi qənaəti hasil olmuş. Bundan sonra lazımı hərəkət planı müzakirə edilərək aşağıda məzmunu yazılı qərar üzərinə müamilə etmək üçün ittifaq hasil olunmuşdur.

Qərarın məzmunu

O zamankı Qars mütəsərrifinə gəldikləri ortaq qərarı ehtiva edən bir məktub göndərilməsi qərarlaşdırılmış. Qərara əsasən, Osmanlı hökumətilə rus hökuməti arasında hər hansı bir səbəbdən dolayı meydana gələcək ittilafı vəziyyətlərdə iki dövlət arasında düşmənçiliyə səbəb olacaq bir hal baş verərsə, Osmanlı ordusunun hücumunun ardınca Qarabağda Şeyx Hacı Həməzə əfəndi, Şəkiddə Əhməd əfəndi, Dağıstanda Xasay xanın dərhal fəaliyyətə keçərək qəfil və ümumi üsyan meydana gətirməyi söz verdikləri bəyan edilirdi. Məsələ qərarlaşdırıldıqda qərarın surətini bəyan edən məktub yazılaraq bu iki irfan günəşi tərəfindən möhürlənmiş Xasay xan mərhum da müstəar bir adla imza atmış və məktub iki şəxsin əlinə əmanət edilərək Qarsa doğru yola çıxarılmışlar. Həməzə və Əhməd əfəndilər də məclis başa çatdıqdan sonra öz evlərinə qayıtmışlar.

³³ Qarabağın Cəbrayıl uyezdində Araz çayı kənarındakı Molla Məhərrəmli kəndindən olan, indi İstanbulda camaata dərs verən fəzil Xoca Abdullah əfəndi bu rəvayəti zarafatla danışmışdır. Aşağıya olduğu kimi dərc edilir:

Əhməd əfəndi həzrətləri Şəkinin Ağdaş kəndindən deyil, Şirvanın Külüllü (indi İsmayılı rayonuna daxildir-red.) kəndindən, Hacı Əhməd əfəndidir. Həzrəti Pirin dərs şəriki deyildir. Həzrəti Pir ilə bərabər Mövlanə Şeyx İsmayıl Şirvani həzrətlərindən inabət almışdır. Təriqət yoldaşdır. 25 ramazan 1353-cü il tarixli [m.1934/35] məktubunda kəndin adının Küllünlü olduğunu açıqlamışdır. Avam əhali arasında Külüllü deyə yad edilmiş. Müəllim Məsud əfəndinin rəvayətinə görə, Şirvanda ədiblərdən bir Mirzə Cəfər varmış. Kəndin belə adlanmasının səbəbini bundan soruşmuşlar. Bu zat hər kəndin adını bir-bir izah etdikdən sonra sıra Hacı Əhməd əfəndi həzrətlərinin kəndinə gəlmiş, bunun belə adlandırılmasını bu şəkildə bəyan etmiş: “Guya bir zaman İblisə bu kəndin adı nədir deyə soruşmuşlar. O da “küllün li” demişdir, yəni hamısı mənim ümmətimdir demək istəmişdir”. Hacı Əhməd əfəndi bu kənddən müstəsna olaraq yetişmiş mübarək zatlardan imiş.

Məktubu götürən zətlər

Ümmətin bu iki fədakarı Bərgüşad çayı kənarında Sofili³⁴ adlanan kənddə bir biçarə dul qadının oğulları olub, birinin adı Molla Əbdürrəhim, digəri Molla Rəsuldu. Şeyx Hacı Həməzə əfəndidən təhsil görməkdə imişlər. Ustadlarından gələn təklifə qorxmadan dərhal razılıq vermişlər. Nə üçün? Çünki Allahın rızasını vətən və millətlərinin uğrunda çalışmaqda görmüşdülər. Təəssüf ki, ümidləri hasil olmadan həyatlarının sonuna varmış bu iki bədbəxt şəhid olacaqlarını da təxmin etməmişdilər.

Aqibətləri

Xan bağında toplanmış məclis sona yetib hər kəs öz evinə qayıtdıqdan, bu biçarələr də ümid yolculuğuna yönəldikdən sonra bəziləri arasında dediqodu çıxmış ki, guya üç sünni şiə xanədanından bir zətin evində toplanmışlar. Daha doğrusu, sünni üləması qorxmadan onların xanədanlarının evlərinə gəlib-gedib istirahət edirmişlər, müvafiq olmuşmu?! Buna bənzər sözlər. Xəlf arasında şayiələr çoxalmış. İllərdən bəri vicdanlarında gizlənilib qalmış, imkan əl verməmiş arzularını yerinə yetirmək üçün hər yola baş vurmağa başlamışlar.

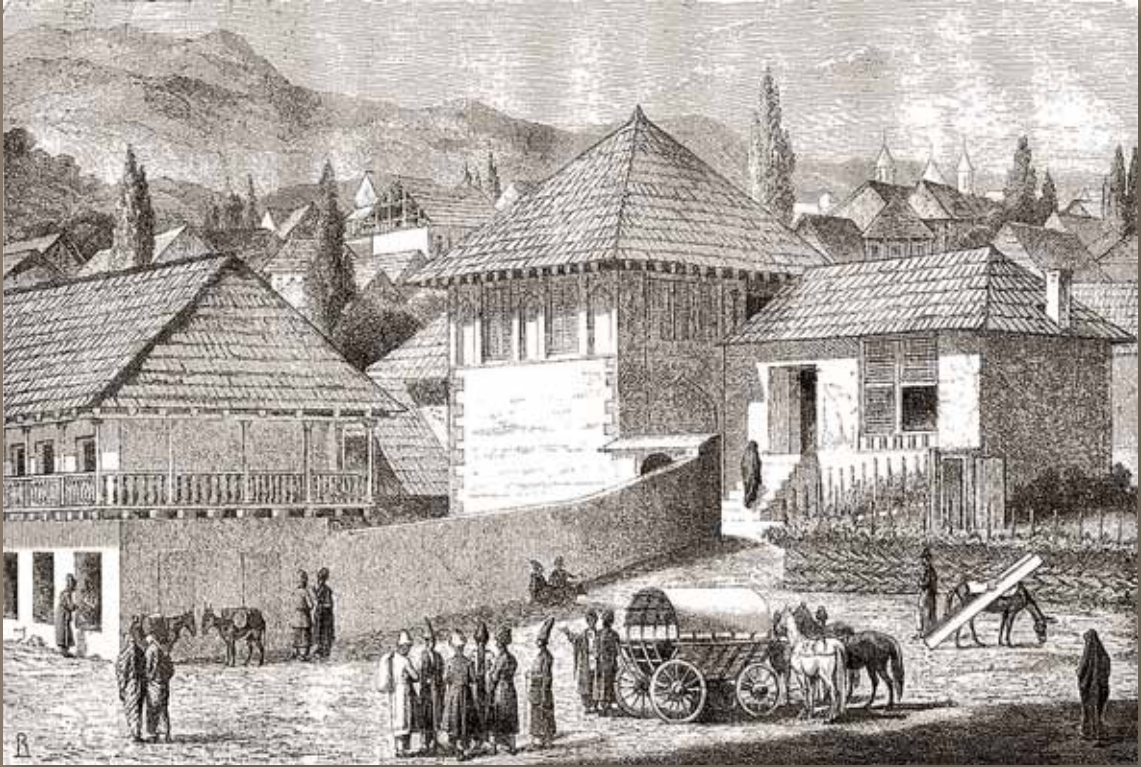
Bu sırada Xasay xanın xidmətçisindən lazım gələn məqamlar da öyrənilirdi. Vicdanlarında gizlənilib qalmış arzuları nə idi. Sünniləri hər nəyə başa gəlirsə-gəlsin, zərəmə uğratmaq və xüsusən də Xasay xan kimi təəssübkeş sünni ləzgi xanədanına mənsub bir zəti Şuşa qalasından uzaqlaşdırmaq arzusu idi. Bunun səbəbi isə Mehdiqulu xanın taxtında Xasay xanı görmək istəmədikləri kimi nə olursa olsun, sünnilərə qarşı dərin bir düşmənçilik, yazıya sığmayan bir ziddiyət mövcud idi. Buna əsasən, Xan qızının evində ən təəssübkeş bir sünni xan zadəsi yaşayır və adı çəkilən xanın yanında da ən çox sünni üləmasının təltif edilməsi və onlara ikram olunması bunların hissiyatını coşdururdu. Hər narazının və müxalifin ilk fürsətdə heç bir mənfi vasitəni qaçırmadıqları kimi bunlar da nə bahasına olursa olsun, bundan istifadəni əldən vermək istəməmişlər. Bir neçə “qabaqcıl şəxs” keyfiyyəti yalan-yanlış Rus hökumətinə xəbər vermiş. Təəssüf ki, Rus hökuməti tərəfindən bu iki zətin şəxsiyyəti və qiyafələrinin təsbit edilməsi gecikməmiş, izləri təqib edilərək Rəvanda tutulmuşlar və axtarış nəticəsində üzərlərində çıxan sənədlər səbəbilə saxlanılmışlar. Aparılan dindirilmədə islamıyyətə yaraşan qəhrəmancasına bir tövr ilə həqiqəti qəti şəkildə inkar etmişlər. Bunlara xeyli əzab və işgəncə verməklə bir nəticə əldə edilməyəcəyi anlaşılaraq çarə olaraq bunları satan kimsələrlə üzleşdirmək qərara alınır. Bu haldan Xasay xan mərhum xəbərdar olur və dərhal iki fədakarı yola çıxararaq gecə ikən birini Cəcimliyə, birini də Ağdaşa göndərmişdir.

Cəcimliyə yetişən fədakar, məsələnin əhəmiyyətini layiqilə təsvir etmiş və Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətləri tərəfdarları ilə o gecədən etibarən bölgəni tərk edərək 12 saat içində Araz çayından İran hüduduna keçmişdir. 1267-ci [m.1850/1851] ilin nəhayətindədir.

³⁴ Qarabağın Araz çayı kənarında Molla Məhərrəmli kəndindən yazıçı alim Abdullah əfəndinin rəvayətinə görə, Bərgüşad çayı kənarında Sofili kəndi olmayıb, Kür çayı kənarında Allahilər kəndindədir. Mərhum Mehreli əfəndi həzrətləri belə rəvayət edirmiş.

Şuşa qalası Xan sarayı altında şəbeh mərasimi. 1865 V.Vereşagin

Şuşa şəhərinin XIX əsrdəki görünüşü

Əhməd əfəndi həzrətləri

Əhməd əfəndi həzrətlərinə göndərilən zat isə, vaxtında yetişə bilmədiyindən Əhməd əfəndi tutulmuş və qandallanaraq fayton içərisində Sibirə göndərilmək üçün mühafizəçilərin arasında olduğu zaman qasid ona gəlib çata bilmişdir.

Çox təəssüflə qeyd edilməlidir ki, “Ruslar Əhməd əfəndinin müəyyən bir zamanda Şuşa qalasına getməsi və qayıtmasına dair təhqiqat aparmaq lüzumunu hiss etmiş və bu təhqiqatını ruspərəst, “müsəlmanıq” deyən dinsizlər vasitəsilə həyata keçirmiş. Və onlar da tərəddüd etmədən –heç bir şeydən xəbərdar olmadıqları halda Rus hökumətinin öyrətdiyi tərzdə üzünə qarşı şahidlik etmişlər. Əgər bu rəvayət doğrudursa, (Allahın lənətinə gəlsinlər) ətrafı rus kazakları ilə əhatə olunmuş araba içərisində qandallanaraq peyğəmbəranə bir əda ilə boy göstərən bu müqəddəs vəsfi zata qarşı dinsiz, vicdansız insanlardan bir neçəsi: “Bu halın iləmi nəhəng hökumətə qarşı durmaq istəyirdin, sarsaq, axmaq” kimi ədəbsizcə təzyiq etmişlər. Bu mələkxislət zat bunların tərbiyəsiz təcavüzlərinə qarşı mübarək başına işarə edərək “Bununla cahana qarşı qoyacaqdım. Fəqət nə edim ki, müqəddəratımızı sizin kimi iblislər pozdu” – demiş və bu sözünün ardınca ovucunu açaraq, içərisindəki barıt və qurşunları göstərmiş. “Bu cür xəbis vasitələr qorxusu, dünya malı həvəsilə dinini dünyaya dəyişənlər hər zaman alçaqdır”- dediyini, rus məmurlarının bu söhbət əsnasında sözünü kəsmədiklərini, ancaq nəticəni haraya bağlayacağı anlaşılmayan bir sıra buna bənzər sözləri bitmədən arabanın dərhal hərəkət etdiyini və Əhməd əfəndinin bir çox mühafizəçilərin nəzarətində uzaqlaşdırıldığını, şübhəsiz, Sibirə aparıldığını bizə öz dürüstlüyü ilə seçilən və əyani surətdə bu hadisəni müşahidə edən, sözünə etibar edilən Nəbi dayı rəvayət etmişdir. Onun yarsız-kimsəz diyarda *من مات قريبا فقد مات شهيدا [qürbətə qərib olaraq ölən şəhid olaraq ölür]* sirrinə nail olduğu çox böyük ehtimal olunur.

Haqqında ailəsi də məlumat ala bilməmişdir. Mübarək məzarı onu sevənlərin və ariflərin qəlblərindədir. Şübhəsiz ki, o ali xislətli zatın bu surətlə yoxa çıxması namus və vicdan ərbabını incitmişdir. Fəqət fələyə qarşı belə iftixar edə bilərəm ki, belə bir mücahidi öz qələmimlə yaşatmağa müvəffəq oldum. Eyni zamanda onu satanların ruhlarını incitmək firsəti də mənim qələmimə nəsib olmuşdur. Bunun üçün də ayrıca iftixar hissi keçirirəm. Namus və vicdan əhlindən bu zatın xeyirlə yad edilməsini rica edirəm. O diyar xalqından olan hər zat bu məsələyə aşına olduqda xatirəsini yaşatmağa çalışmaları böyük bir vəzifədir.

Mübarək ruhu üçün Fatihə.

Rəvanda tutulan “iki qəhrəman” deyə vəsf etdiyimiz Molla Əbdürrəhim ilə Molla Rəsul da şəxsiyyətləri müəyyən edildikdən sonra məchul bir istiqamətə aparılmışlar. Sibirə aparıldıkları yüz faizlik ehtimal daxilində olmaqla bərabər yolda şəhid edilmiş olmaları da güman edilir.

Anaları

Bu iki şəhid məsumun anası Şeyx Hacı Hənzə əfəndinin qaçması barədə xəbər yayıldıqdan sonra gələn-gedəndən oğullarını soruşub-durmuş.

Ağlı başında olanlar Şəkiyə, Dağıstana, Osmanlıya oxumağa getmişlər kimi bəhanələrlə savuşdurmuş. Fəqət ana ciyəri dözərmi? Yanır, sızlayır. Bir xəbər olmadan əvvəl heç bir hissi ağlına gətirmək istəmədiyi halda övladlarının yoxluğunu heç cür gözündən ayırmırdı, yuxunu tərk etmişdi. Gözlərini bağladığı zaman da oğulları vəhşi heyvanlar tərəfindən hücumə məruz qalır kimi xəyallar gözünün önündə canlanırmış. Bu surətlə yuxunu tərk edən bu ananın ağlaması, sızlaması, fəryad və fəğanı gündən günə artır, hər nə bahasına olursa olsun, iki quzusunun xəbər almaq imkanı axtarırmış. Heyhat, bəlkə də o məsum yavrucaqlar artıq Rəbbil-ələminin hüsurunda qulluğa baş qoymuşdular.

Qeyri-insani bir xəbər

Bu qadının fəryadından bezən qara cahilin biri bədbəxtlik qoxan bir sübh vaxtı guya vaveylasına nəhayət vermək ümidilə “Nə ağlayıb, sızlayır, hər kəsi narahat edirsən, Rəvanda tutuldular. Üzərlərində bir kağız çıxmış. Hökumət də onları Sibirə sövq etmiş” demiş. Ana olanlar qadınıcağazın halını təsəvvür etsinlər.

Əzablı bir ölüm

Ana şəfqəti bu iki balanın ələmini bu zavallı qadına unutturmamış, hər gün ağlamış, sızlamış, kimsəsiz, məhrum bu zavallı yeməkdən-icməkdən kəsilmış. Təbii olaraq ölüm yatağına da bu kədərlə uzanmış. Son dəmlərində “Ah, ağrılarını aldığım iki balam, gəliniz sizi çox görəsiyəm, qucaqlayım” – deyərək vəfat etmişdir.

Bu zavallı qadının vəfatına qədər məişət işlərində bir köməkçisi olmadığı da bu kədərli xəbərin ardınca yayılmış rəvayətlərdəndir. *Allah qəni rəhmət eylesin, amin.*

Şəhidlərin başında gedən bu iki balanı da insafı olanların yaddan çıxarmaması xahiş olunur.

Xan Xasay həzrətləri

Xasay xanın bu xüsusə dair sorğu-sual edildiyi eşidilməmişdir. Ehtimal ki, xan həzrətləri, maddi olaraq, bu fəlakəti dəf edə bilmişdir. Sorğu-sual edilmişsə də əhəmiyyətli bir surətdə cərəyan etməmiş olmalıdır ki, xaricə yayılmamışdır.

Məlum olan bir şey var isə, xan bu hadisədən çox zaman sonralara qədər qeyd edilən şəhərdə qalmış və orada mübarək canını tapşırılmışdır.

Bu xüsusdə – məlumat olmasa da – bir ehtimal mümkündür. Məsələn, xan sünni idi. Xan qızı adı ilə məşhur Xurşidbanu xanımın zövcü olması cəhətilə Şuşa qalası əhalisi ilə aralarında daimi bir uyuşmazlıq mövcud idi. Bu xanım isə, əmlak və axar cəhətində Şuşa qalasında hakim bir vəziyyətdə idi və xalqın ona ehtiyacı vardı.

Rus siyasətinin içi məlum deyil axı, bəlkə də bu surətlə həm ümumun nifrətini cəlb etdiyindən dolayı onun nüfuzunu kəsmək, həm də bir ixtilaf meydana gətirmək məqsədi güdməsi mümkün ola bilər. Bəlkə də Xasay xanın mövqe və əhəmiyyətinin göz önünə gətirilməsi, yaxud ona göz

Xasay xan Usmiyev

yumulmasının zamana görə müvafiq olması bu zatın sürgün edilməsinə və əziyyətə düşər olunmasına imkan verməmişdir. Ehtimal ki, məlumatına müraciət edildikdə hikmətli bir üslubla keçirdirmişdir. Hər nə də olursa olsun, ümmət fədakarlarından olduğuna şübhə yoxdur.

Allah qəbrini nura qərq etsin. Amin.

Eyni hadisənin təkrarı

1328-ci il [m.1911/1912] tarixində Rusiyaya [Qarabağa] getmişdim. Cəbrayıl uyezdində Rafadinli kəndində əmimin evində yeddi gün qonaq qaldım. İtaliya Trablus hərbi davam edir, şəhərə gedənlər qəzet gətirir, təəssüf doğuran hadisələr eşidirdik.

Bir gün camaat arasında hissiyatın verdiyi həyəcan nəticəsində bəzi sözlər söylədim. Bu sözü Qozlu çayında oturub oralaradakı kəndli əhalini istismar edən Abdullah əfəndi adlı bir xocaya söyləmişlər. Xoca yemədən-icmədən olduğumuz yerin altı saatlıq məsafəsində yerləşən Malakan bazarı adlı qəsəbəyə gedərək ərizə ilə rəisə xəbər vermiş. Rəis Cəbrayıl uyezdini dövr və təftiş etməyə getdiyindən ərizəni köməkçisinə vermiş. Ləzgi xanədanından olduğunu eşitdiyim, fəqət təəssüf ki, görüşə bilmədiyim bu zat, Abdullah əfəndini rədd etmiş. Abdullah əfəndi, əgər bu ərizəsini icraya qoymazsa, rəis gəldiyində ondan şikayət edəcəyini söyləmiş. Bu şərəfli zat ərizəni almış və dərhal müsəlman jandarmalarından birisini xüsusi olaraq mənə göndərmiş və olduğum bölgədən uzaqlaşmağımı söyləmişdi.

Jandarma, günorta vaxtı yerləşdiyim evə gəldi, verdiyi xəbər üzərinə təbii ki, qaçdım. Bunun nəticəsində yaxamı qurtardım. Ancaq bu nəcəbətli Hüseyn bəylə görüşməməyim bir yana dursun, şəkli-şəmailinə dair də bir məlumat ala bilməməyim məni qəlbən çox təəssüfləndirir.

Bu zatın sayəsində Sibir çöllərindən qurtuldum. Yoxsa Sibir ellərində Veysəl Qərani oxuyacağım şübhəsidir. Əgər bu zat sağ isə ömrü uzun, firavan və məsud olsun, vəfat etmişsə Allah qəbrini nura qərq etsin, övlad və əyalı ilə əbədiyyətə qədər səadətlə ömür sürsün.

*Xurşidbanu Natəvan
övladları ilə*

XURŞİDBANU XANIM

Olduqca gözəl, müstəsna, bir nadir gövhər imiş. Gözəl əndamı, gümüş ağzı göz alan bu xanımın elmi bəhrəsi də varmış. Mərhumə barmağındakı üzüyünə özünün dindaranə ifadəsi olan:

نشسته بر فلک زانو بزانو کنیز فاطمه خورشید بانو

[Fələklə diz-dizə oturmuş, Fatimənin kənizi Xurşidbanu]-

beytini həkk etdiribmiş. Xasay xan ilə izdivacından sonra bəzi tərbiyəsizlər divarlara: *[Fələklə diz-dizə oturmuş, hamamlarda ... zamani Xurşidbanu]* yazmışlar. Şuşa

qalasında təsadüf etdiyim bir zatdan xanımın halını sorğu-sual etdim. Cavabında divarlara yazılı olan bu sözü söylədi. Başqa bir söz əlavə etmədi. Anladığıma görə bu izdivac incikliyi xanımın vəfatından sonra da yaddan çıxmamışdı.

Allah təqsirindən keçsin.

ŞEYX ƏFƏNDİNİN İZLƏDİYİ YOL

Yanında olanlarla birgə sağ-salamat Arazı keçdikdən sonra Culfa, Təbriz, Xoy, Salmas, Rumiyədən keçərək Bəyazid yolu ilə Ərzuruma gəlmiş. Və əmin-əmanlığa çıxmışdır.

Təbrizdə tutulması

Təbrizə gəldiyində İran hökuməti tərəfindən yaşadığı yer mühasirə edilmiş və Rusiyaya təslim edilmək üzrə ikən Təbriz valisinə xitabən jandarmalardan birisi vasitəsilə göndərdiyi məktub sayəsində xilas olmuşdur.

Məktubun məzmunu

Bir dindaşı Rus hökumətinə təslim etmək Müslimin oğullarını İbn Ziyada təslim etmək kimi bir şeydir. Bu hərəkətiniz elə bir zamanda qarşınızda çıxacaq ki, peşmançılıq fayda verməyəcəkdir. Bu hərəkətiniz sizin üçün doğru deyildir. Bizi qaçırmaq İran dilavərlərinə yaraşan mərdanəliklərdəndir. Həm də sizə əbədi səadət, bizə də dünyəvi nicata çatmaqdır. Sizin kimi nəcib vicdanlı valilərə seyidüş-şühədanın şəfaətçi olması duasındayam” şəklində yazdığı bir məktub dərhal təsirini göstərmiş və o gecə yarısında mühasirəni dəf edərək onu xilas etmişlər. Bu alicənab valinin adını öyrənə bilməməyimiz bizdə çox təəssüf doğurur.

Cənabı-Haqq əcrini artıq eyləsin.

Yanıdakı dostlar

Rusiyadan [Qarabağdan] hicrətində uğrunda özünü fəda edə biləcək zatlardan və ümmətin bahadırlarından - Bərgüşad çayı yaxınlığındakı Dondar kəndindən Hacı Himmət, Tumas kəndindən Hacı Məhəmməd, Cicimlidən Molla Əhmədin oğlu Muqim Əbdürrəhman, bacısı oğlu Mir Əbdülcabbarzadə Cəfər Təyyar, əmisi oğlu Mir Mustafazadə Mühibbüddin əfəndilər həzrətləridir.

Geri dönənlər

Ərzuruma sağ-salamat çatdıqdan sonra Muqim Əbdürrəhman, Hacı Himmət, Hacı Məhəmməd Rusiyaya [Azərbaycana] qayıtmış, bacısı uşaqları Təyyar və Mühibbüddin əfəndilər isə mürşidin yanında qalmışlar.

Təyyar əfəndi və hər b

Möhtərəm dayısının təcəllisinin əksi olan bu ali vəsfi zat, Ərzurumda o qışı keçirmiş və 1268 [m.1851/1852] hərbinin başlaması ilə öhdəsinə götürdüyü beş yüz nəfərdən ibarət alaya rəis təyin edilmiş, əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Bu xidmət Ərzurum vali və komandanı, üç tuğlu Əbdürrəhman paşa tərəfindən təqdirə layiq görülmüş və bəzi gizli xüsuslara aid tapşırıqları Təyyar əfəndiyə buyurmuşdur.

O cümlədən, Qars mütəsərrifinə təcili göndərmək istənilən olduqca gizli bir sənəd Təyyar əfəndi vasitəsilə göndərilmişdir.

Məktubun çatdırılma şəkli

Əbdürrəhman paşa mərhum mürşidin yanına gələrək Təyyar əfəndinin bir mühüm iş üçün Qarsa getməyinə icazə istəmiş. Təyyar əfəndiyə bu təklif söyləndiyində dayısının verəcəyi əmrə uyğun hərəkət edəcəyini ifadə etmişdir. Bunun üzərinə paşa mərhum:

“Təyyar əfəndi, sizə etimadım tamdır. Bu, olduqca mühüm bir sənəddir. Çox təcili bir surətdə Qars mütəsərrifinə yetişməlidir. Yolda –müharibə səbəbilə – hər cür maneə çıxma bilər. Bunu götürüb yerinə çatdırmağı və ən qısa bir zamanda cavabını alıb gətirməyi gözlünüz kəsirmi? Qəza ilə mühasirə kimi təhlükəli bir işə uğradığımızda canı verib bu sənədi ələ verməməyiniz lazımdır. Götür-qoy edin və qəti cavabınızı verin” - demiş.

Təyyar əfəndi cavabında: “Mürşidimin ali əmri ilə inşaallah, bu sənədi götürmək və cavabını gətirmək mənə asan bir iş kimi görünür. Allah eləməsin, elə bir hal baş verdikdə can verib əmanəti ələ verməməyə çalışacağıma şübhə etməyin” – demiş.

Bu qəti cavabdan sakitləşən paşa həzrətləri sənədi Təyyar əfəndiyə verərək tez hərəkət etməsini buyurmuşdur. Və o gecə Təyyar əfəndi yanına üç dilavər də götürərək Qarsa doğru yola düşüb Ərzurumdan ayrılmışdır.

Həqiqətən, yaxın bir zamanda Təyyar əfəndi yoldaşları ilə Qarsa yetişmiş və məktubu mütəsərrifə tapşırıraq cavabını almış, dərhal hərəkət etmiş. Paşa həzrətləri bir axşam hökumətdən çıxdığında evinə getməyib Həzrəti Pirin xanəgahına təşrif buyurmuşlar. Paşa davamlı Təyyar əfəndidən və sənəddən bəhs etməkdə imiş.

Həzrəti Pir cavabında: “O, mənim bacım oğludur, Allahın lütfü və kərəmi sayəsində həm sənədi Qarsa aparacaq və həm də cavabını alıb qayıdacaq ümidindəyəm”, demiş.

Bu mövzuda aralıqda söhbət cərəyan etməkdə ikən üç yoldaşı ilə Təyyar əfəndinin sağ-salamat gəldikləri xəbərini Mühəbbüddin əfəndi Həzrəti Pirə ərz etdiyində paşa təəssüf içində “Eyvah, bir maneə çıxıb Qarsa gedə bilməyiblər” demiş, Həzrəti Şeyx isə “Cavabını belə alıb gəlmişdir” - deyə cavab vermişdir.

Təyyar əfəndi yuxarıya çıxıb paşaya möhürlü zərfi verdiyində paşa bu məktubun Qars mütəsərrifinin yazdığı cavab olduğuna inanınca Təyyar əfəndinin gözləndiyindən də qısa bir zamanda Qarsa gedib qayıtmaqla

Həmzə əfəndinin Cicimlidən Ərzuruma təxmini hicrat yolunu göstərən xəritə

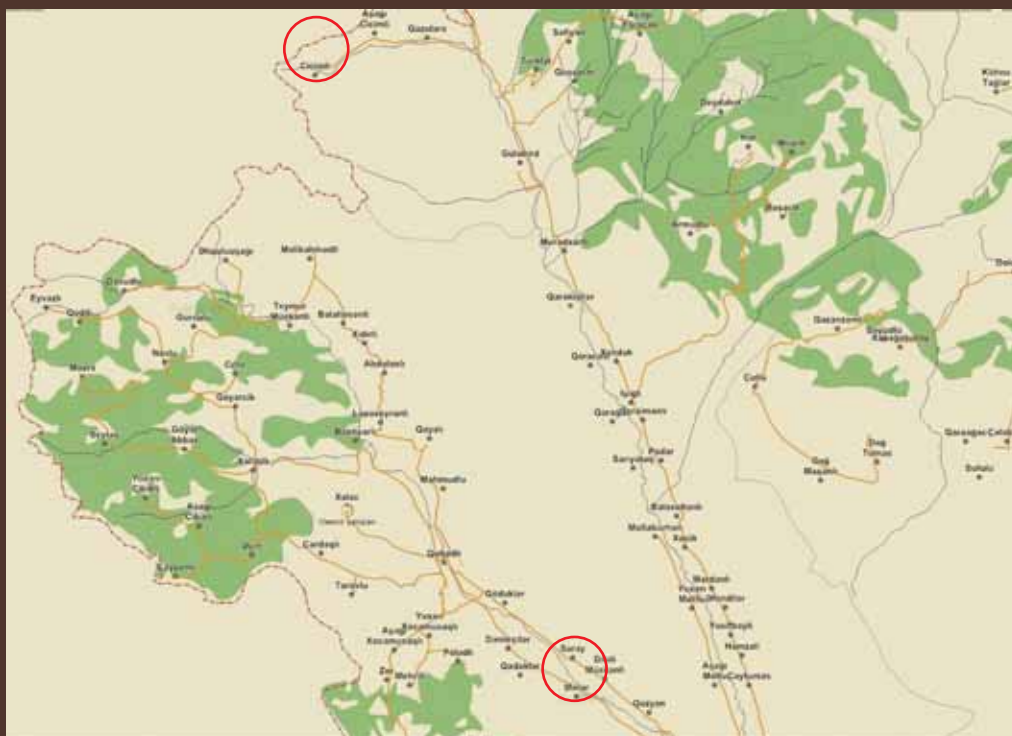

Qarabağın dilbər guşalarından bir mənzərə

Qarabağ xəritəsində Cicimli və Mirlər (qaynaq: gomaph.az)

arzu olunan məsələni sona yetirdiyindən çox duyğulanmış və “Xızırın atına mindin də gedib gəldin, yoxsa ismin Təyyar olduğu üçün uçaraq gedib gəldin?” deyə məmnuniyyət və şükranını bildirmişdir.

Rütbə verilməsi

Bu hadisədən xeyli təsirlənən bu alicənab komandan Təyyar əfəndi və yoldaşlarını xəbərdar edərək hər birinin bir hərbi rütbə ilə təltiflərinə dair arzusunu bildirmişdir.

Bu hərbdəki xidmətləri üçün Təyyar əfəndiyə yüzbaşı rütbəsi verilmişdir. Fəqət Həzrəti Pirin əmrilə Təyyar əfəndi bu rütbədən əfv diləməsini vali paşadan xahiş etmişdir.

Məsələdən xəbərdar olan bu nəcib komandan Həzrəti Pirin yanına gələrək “Əfəndim, bu rütbənin Təyyar əfəndinin ləyaqəti ilə mütənasib olmadığını mən də bilirəm. Fəqət yaxın bir gələcəkdə Təyyar əfəndinin ən böyük rütbələri qazanması üçün sağ qaldıqca çalışacağam, lütfən icazə buyurun, qəbul etsin” – deyə xahiş etmişsə də, “məqsədimiz rütbəni sorğu-suala çəkmək deyil, çox böyük bir lütf, bəxş və təqdir olduğuna qane olduğuma əmin ola bilərsiniz. Ancaq Təyyarın cərəyan edən cihad əmrini dünyəvi rütbəsi müqabilində zay etməsini istəməyərəm. Vacibi-taala həzrətlərinin sizin kimi qiymətdar bir mücahidin hüsnü-şəhadətinə istinadən Təyyara bəxş etdiyi bol əcri dünya mənəblərinin ən ulusundan da yüksəkdir. Bu bazarlıqda Təyyarın aldanmaması üçün bundan istefa etməsini söylədim. Lütfən bu himməti Təyyardan əsirgəməyin” – deyə arifanə cavab verdikdə paşa həzrətləri artıq isrardan əl çəkmiş və bu sözdən daha da məmnun və razı qalmışdır. 1270 [m.1853-54]

Siracəddin əfəndinin doğulması

1268 [m.1851/52] hərbi davam etməkdə ikən Sirac əfəndi Cicimlidə babası ocağında Əminə xanımdan dünyaya gəlmişdir.

Doğum müjdəsini Qarabağın Cəbrayıl uyezdində Gəyən düzü adlanan yerin Həkəri çayına yaxın bir guşəsində və bir tərənin yanında yerləşən Hovuslu adlanan kənddən Dəli Qəhrəman adında bir fədai, hərbin bütün şiddətinə baxmayaraq gəlib Ərzurumda Həzrəti Piri müjdələmişdir.

Ərzurumda yerləşdiyi məhəllə

Mübarək Dərviş ağa camesi yaxınlığında Mıxçızadələrin xanələrində yerləşmişdir. Burada Poslu Mahmud əfəndi və əllamə Şaşı Mustafa əfəndi həzrətləri Həzrəti Pirə intisab etmişdir.

Züleyxa xanım ilə izdivacı

1271-ci il tarixində [m.1854/55] Şəkinin Qurtqaşın kəndindən olub Ərzuruma hicrət etmiş Hacı Əbdüləzim əfəndinin iffətli qızı Züleyxa xanım ilə izdivac bağlamışlar.

Qars qalasının ruslar tərəfindən mühasirə edilməsini göstərən qravür

XIX əsrdə Ərzurum. Qravür

İSTANBULA SƏFƏR

*Xirəyi-şərif
mascidi və məhəlləsi*

1271-ci ildə [m.1854/55] Təyyar, Mühibbüddin, Ləzgi Hacı Mustafa əfəndilərlə Kürd Məhəmməd, Kürd Abdullah, Hafizli kəndindən Hacı İsmayıl, Himmət Əli -İstanbulda xəstəxanada ölmüşdür- yanında olmaqla İstanbula doğru yola çıxmışdır.

İstanbulda yerləşdiyi məhəllə

Fatih yaxınlığında Xirəyi-şərifdə Mehmed bəyin, sonra yenə o ətrafda Zincirliqyuda Qazəskər İsmət Mollanın malikanəsində yerləşmişdir³⁵. Bunu rəvayət edən Rusiyanın [Azərbaycanın] Qarabağ əyalətinin Cəbrayıl uyezdindən Malakan bazarı [indiki Füzuli] ilə Qıraxtın [indiki Cəbrayıl] qəsəbələrinin yaxınlığında Çərəkən kəndindən olan Molla Həsən burada Təyyar əfəndinin yanında xidmət etmişdir. Mühəqqiq alimlərin tabe olduğu Maraşlı Qazi Osman əfəndi həzrətlərinin Həzrəti Pirə İstanbulda qoşulmuş olduğu güman edilir.

Mustafa Rəşid paşa ilə görüşü

İstanbulda iqamət etdiyi müddətcə Mustafa Rəşid paşa həzrətləri mürşidin mübarək hüzuruna gələrək şərəf tapar və ehtiyacını təmin etməyə çalışmış.

Bir dəfə mərhum, məğfur (rəhmətlik) mürşidə Əmiri-Buxari müqəddəs dərgahının postnişinliyini təklif etmişlər. Qəbul edilməməsi üzərinə israr etməmişlər. Paşa həzrətlərinin bu iltifatının Əbdürrəhman paşa həzrətlərinin ərz və məhrəmanə işarələrindən meydana gəlməsi ehtimal daxilindədir. Paşa həzrətləri vəzirliyə yaraşan bir bağlılıq göstərmişdir. *Allah qəbirlərini nurlandırsın.*

Yenə o alicənab zətin xoş niyyətinin əsəridir ki, son zamanlara qədər Əmiri-Buxari şərəfli dərgahına postnişinliyi Həzrəti Şeyxin xas tərəfdarlarından Amasiyalı Taşabadizadə Mustafa əfəndinin öhdəsində qalmışdır.

ƏRZURUMA QAYIDIŞI

1275-ci il tarixində [m.1858/59] İstanbuldan qayıtdıqda yenə Ərzuruma təşrif buyurmuşdur. Ərzuruma qayıtdığı il içərisində Mühibbüddin əfəndini anasının yanına göndərmişdir. Camaat arasında yayılmış rəvayətə görə, anasının həmin il içərisində həyat çiləsini tərk edəcəyini əvvəlcədən bilmiş və cənazəsinin götürülməsi və dəfninin şəriət qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilməsi vəzifəsini Mühibbüddin əfəndiyə məhrəm bir surətdə tapşırılmışdır. Mühibbüddin əfəndinin gəlişinin üçüncü ayında anasının vəfatı və yanında mövcud

³⁵ Kəşriyəli Əhməd paşa nəvələrindən və Darüssəltənə (İstanbul) müderrislərindən Rumeli qazəskəri İsmət Molladır.

olub kimsəyə təslim etmədiyi cənazə xərcini o zaman meydana çıxararaq şəriətə uyğun surətdə sərfinə göstəriş verməsi bu rəvayətin doğruluğuna ehtimal verdirməkdədir. Fəqət bu xəbərin nə surətlə belə yayıldığı məlum deyildir. Vəfatından dərhal sonra Mühibüddin əfəndinin geri qayıtmasına əsasənmi bu nəticəyə gəlinmişdir, yoxsa dostlarından bir zatla bu barədə fikir bölüşmüş, bu şəkildəmi yayılmışdır, bu cəhət tədqiq edilməmişdir.

Mühibüddin əfəndinin Rusiyaya gedişi əsnasında özü də Amasiyaya təşrif etmişdir. Anasının cənazə namazını Bərgüşad çayı sahilində yerləşən saleh əməl sahibi, fəzilətli alimlərdən Qubadlı Məhəmməd əfəndi həzrətləri qıldırılmışdır. Mübarək məzarı Mirlər qəbristanındadır.

Ərzuruma (təkrar) qayıdış

Amasiyada bir il yaşadıqdan sonra Toqatın Ərbaa qəzasına tabe Giranpa kəndindən Xoca Mustafa və Ladikin Bəxşi məhəlləsindən İmam Ağa, Kır Sərdarı Mehmed əfəndilərlə bərabər təkrar Ərzuruma qayıtmışdır. 1276 [m.1859/60]. Yolda bu üç zat şeyxdən icazət almışdır. Xoca Mustafa əfəndi həzrətləri əhdində sabitqədəm olaraq xilafət mərtəbəsinə yetişmiş möhtərəm zatlardandır.

İmam ağa axırda üz çevirmiş və bu halına həmdü-səna edərək “İradət əlimi ilk mən uzatdım, fəqət zəlalət vadisinə düşmədən çəkilən də ilk mən oldum” - deyərək iftixar edərək.

Görəsən, zavallı düşmədiyi zəlalət vadisinin nə olduğunu dərk edirdimi? Burası məlum deyildir. Mühitində əks olunan fikirlərdən əmələ gəlmiş bir təlqinin əsiri olduğuna hökm etməkdən başqa bir səbəb eşidilməmişdir.

Pak zövcələrinin Rusiyadan [Qarabağdan] gətirilməsi

Ərzuruma gəldikdən sonra Qars və Naxçıvan yolu ilə –qeyd edilən xanımlar bərabərində olduğu halda– Rusiyaya [Qarabağa] gedərək Salvartı yaylasında olan xanımları və Mühibüddin əfəndini alaraq təkrar 1277-ci ildə [m.1860/61] Ərzuruma qayıtmışdır. Ərzurumda Züleyxa xanımdan Rükəddin və Zəhra adlı bir oğlu və bir qızı dünyaya gəlmişdir. Rusiyaya [Qarabağa] səfəri əsnasında Qarsda Kuduri mütərcimi və Qarabağın Qara Pirim kəndində xaki-ətirnakda mədfun Qara Pirim həzrətlərinin nəvələrindən olan dövrün alimlərinin irəli gələnlərindən Əmin paşa həzrətləri mütəsərrif imiş. Məmləkətlərindən hicrət edərək Osmanlıya gələn, öz əmisi oğullarından və Həzrəti Pirin dərş şəriklərindən olan Əmin paşanın yanında müsafir qalan ariflərin göz nuru, saleh seyidlərin rəhbəri, övliya məclislərinin qəndili, xeyirli bəndələrin məclislərinin çırağı, şər'i-mübinin görəni gözü, millət və dinin siracı Şəkinin Dəhnə kəndindən, millət və dinin ziyası Hacı İsrail Əfəndizadə Hacı Siracəddin əfəndi həzrətləri ilə görüş baş tutmuşdur. Görüş əsnasında həzrəti hicrət üçün fikrində tutduğu yerdən daşındıraraq Amasiyaya təşrif etməsini təklif etmiş və həzrət də bunu razılıqla qarşılımışdır.

Əmir Buxari təkyəsi

Dərviş paşa məscidinin köhnə fotosu. Ərzurum

Hacı Siracəddin əfəndi vəd verdiyi kimi əhdində vəfa göstərərək Amasiyaya təşrif etmişdir. Rusiyadan [Azərbaycandan] qayıtdıqdan sonra dörd ilə yaxın yenə Ərzurumda yaşamış və ətrafına feyz nuru saçmışdır. 1281-ci ildə [m.1864/65] bu iki qiymətli dürr - Rükəddin əfəndi və Zəhra xanım altı ay fasilə ilə rövzeyi-xüldi-bərrinə [uca əbədiyyət bağçasına] köçmüşlər.

Mühibbüddin əfəndinin xəstəliyi və Zəhra xanımın vəfatı

Mühibbüddin əfəndi çiçək çıxarmış, bu xəstəlikdən son dərəcə iztirablı bir vəziyyətə düşmüş. Hətta, uşaq kimi yaralarını qoparmağa başlamış. Yaralara toxunmamaq üçün Züleyxa xanımın qardaşı İsmayıl əfəndini yanına qoymuşlar. (İsmayıl əfəndinin rəvayətinə görə iki əlini tutmaqdan usanmış imiş.) Bu sırada xəstəlik irəliləmiş, təbiblər sağala biləcəyindən əndişə etməyə başlamış, bəlkə də ümidlərini üzmüşdülər. Zəhra beş yaşları içərisinə gəlmiş. Orada-burada otağın içərisində qaçıb-oynaya bilirmiş. Bu məsum bala Mühibbüddin əfəndini çox sevir və əmi deyirmiş. Bir gün günorta vaxtı uşaq yenə otağın içində ötəyə-bəriyə oynayırdı və Siracəddin əfəndinin anası Əminə xanımla Həzrəti Pir uşağa baxarkən heç bir səbəb və zərurət olmadan atası uşağa xitabən: “Haydı qızım get, əminin ağrısını al gəl” deyərək əmr etmiş. Uşaq da guya atasının əmrinə riayət dərəcəsini göstərəcəsinə tərəddüd etmədən sevdiyi əmisinin otağına getmiş. Qayıtdıqda uşaqda bir narahatlıq əlamətləri görünməyə başlamış. Bayaqqı şənlik, fərəh gedərək uşaq yuxulamağa başlamış, getdikcə hərərət, xəstəliyin dərəcəsini göstərmiş. Qərübədir ki, üçüncü gün bu məsum körpə vəfat etmiş və Mühibbüddin əfəndi də sevgili yegənini öz qucağında məzara apara biləcək qədər iqtidar və qüvvətə malik olmuş.³⁶

Bu rəvayət ilə Mühyiddini-İbni Ərəbi həzrətlərinin “Fütuhati-Məkkiiyə”sində nəql etdiyi bir rəvayət arasında bənzərlik olduğundan o hekayə də buraya eynən nəql edildi.

Şahid olduğumuz bir vəqəyə görə zamanımızın padşahlarından birinin qızı xəstə olmuş. O, xeyir və həsənəti sevən, məxluqatın xeyirlisi, pak təbiətli bir xanım idi. İnsanlar ondan çox xeyir və yaxşılıq görür və mənfəət tapırdılar.

Bir zaman bu xanıma əcəl gəlmədən çarə tapması xüsusunda bəzi şeyxlərimizdən rica etdilər. Bu xahişə qarşılıq verən zat dərhal gəlmək nəzakəti göstərərək doğruca xəstənin yanına getdi və içəri girdi. Xəstənin yanında zövcü padşah vardı. Padşah hörmət və ehtiram bildirmək üçün şeyx girəndə ayağa qalxdı. Şeyx xəstəyə baxdıqda xəstənin can verməkdə olduğunu anladı. Və padşaha xitabən:

- Nə durursan? Bu biçarənin məhv olmasına imkan vermədən çarəsinə baxsana.

- Nə ilə baxım.

- Can bahasını sədəqə verməklə.

Padşah dərhal can bahasını sədəqə verdi. Bu sədəqə üzündən can çəkişmə hali durdu və xəstəliyin şiddəti xəfiflənərək xəstə də gözlərini açdı. Və şeyxə “xoş gəldiniz” dedi. Şeyx də:

- Bundan sonra sənin üçün bir qorxu qalmamışdır. Fəqət ölüm mələyi gəldikdən sonra məhrum bir surətdə geri qayıtmaz. Əlbəttə, onun üçün bir əsər lazımdır, biz səni onun əlindən aldıq, lakin o yenə haqqını bizdən istər, onun getməsinə təmin üçün bir ruh əmanət etmək lazımdır. Halbuki, sən yaşadığın müddətcə xalq səndən faydalanır. Bu səbəbdən çox dəyərlisən. Bunun üçün qarşılıqlı bir fədakarlıq etmək lazım gəlir. Bu fədakarlıq da ancaq mənim üçün çox qiymətli olan qızımı sənin nəfsin qarşılığında fəda etməklə mümkün olacaqdır. Bən də qızlarımın içərisində mənə ən sevgili olan qızımı sənə fəda edəcəm- dedi. Və bundan sonra üzünü ölüm mələyinə çevirdi. Və ona dedi:

- Sənin Rəbbinə dönməyin üçün, əlbəttə, sənə bir ruh lazımdır. O ruh, mənim qızımın ruhu olacaqdır. Mənim o qızıma qarşı olan məhəbbətimi bilirsən. Sən onun ruhunu bu ruh bədəlinə al, çünki mən bunu Cənabi- vacibul- vücuddan satın aldım. O da mənə satdı. Və mən qızımı onun müqabilində sənə əmrinə verdim və bu xüsusda sənə buraya gəlmək haqqına qarşılıq olmaq üzrə qəbul buyurdu- dedi. Sonra oradan qalxdı və qızımın yanına getdi. Qızıma xitabən:

- Qızım səndən bir şey xahiş edəcəyəm ki, o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Xahişim budur ki, sən nəfsini mənə hədiyyə edəsən. Sən bilirsən ki, insanlara mənfəət xüsusunda, əmirəl-möminin qızı Zeynəb kimi deyilsən - dedi.

Qızı da cavabında:

- Ey möhtərəm atam, mən sənə hökmün altındayam, nəfsimi sənə bağışladım - dedi. Bunun üzərinə şeyx, ölüm mələyinə dönərək:

- Bunun ruhunu al, dedi. Və sözü bitən kimi şeyxin qızı vəfat etdi. Bu hal Həzrəti Xəlil ilə oğlu (salavatullahi əleyhima) arasında cərəyan etmiş məsələ ilə eynidir. Bu üsul ilahi müvazinəyə aiddir ki, bunu əhlindən başqası bilməz. Bizim üçün müqabil bir şey lazımdır. Lakin ruhu almağı lazım bilmərik, çünki biz bu qəbil hadisəyə şahid olduq. Aldıq. Ancaq əlavə olaraq müqabilində ruh vermədik. Bəhs etdiyimiz şeyxin bu qızını fəda etməsi və bu hərəkətin lüzumunu zəruri görməsi ona o məqamda varid olan halından doğmuşdur. Çünki bu sırada o şeyxin məşhədi Həzrəti İbrahimin (alə nəbiyyəni əleyhis-salatu vəs-sələm) qissəsi idi. Ona Həzrəti Xəlilin halı qələbə çalaraq hökm etdi. Əgər bizim dediyimizi anlasan səadətə nail olarsan.

Həzrəti Pirin qızına xitabən əmr buyurduğu söz üzərinə xəstəliyin şafa tapması və uşağın vəfatı haqqındakı rəvayətə bənzərlik kəsb edən Həzrəti Mühyiddinin (q.s) hekayəsi burada bitdi. Bənzərlik –qızıma xitabən Həzrəti Pirin “Haydi, əminin ağrısını al gəl” deməsi və uşağın vəfatı, can verən, təbiblərin ümidlərini üzdüüyü bir xəstənin sağlmasıdır.

Hekayədə də ölüm döşəyində olan bir adamın satın alındıqdan sonra bir ruh daha verilmək surətilə həyatının qurtarılmasından bəhs edilir

Şeyxi-əkbərin öz məqamına görə, satın alaraq əlavə ruh vermədiyini bəyan etməsinə görə mövqə müxtəlifliyi məxsus isə də Həzrəti şeyx əla bilmədiyi təqdirdə belə bir halı arzu buyurarsa, nə surətlə bu hala çarə tapıldığını da izah etmişdir.

Əgər iki variantdan birisini seçmək, digərindən əl çəkməyi hasil edərsə, Həzrəti Pirin də almağa qüdrəti çatmadığı üçün bir ruh müqabilində bir həyatı qurtardığı anlaşılmaqdadır. Bununla yanaşı, bu gerçək və səhih rəvayətə görə Həzrəti Pirin o tarixlərdə qazandığı məqamların dərəcəsinə əhli olanlar qiymətləndirərlər.

Mən bu xüsusda səlahiyyət sahibi olmaq bir yana dursun, dəlil gətirməklə belə “o halda idi, bu halda idi” demək haqqına malik deyiləm. Bu yolda yuvarlananlara

bir gözəllik olmaq üçün cərəyan edən hadisələri arz edirəm. Hasili, arif həkimlərin qütübü Şeyx Mühyiddin ibn Ərəbi (q.s) həzrətlərinin hekayələri arasındakı "müvazinə" məsələsi çox diqqətəlayiq və əhəmiyyətlidir. Qısa, lakin çox geniş olan bu mövzu ətrafında iqtidar sahibi olanlar qiymətli fikir mübadilələrinə ehtiyac olduğuna dərhal razılaşırlar. Mövzu xaricinə çıxmağa səbəb olmasa idi, maddi surətdə müvazinə qanunu haqqında da bir-iki misal çəkərək sufi ariflərin müşahidə nəticəsində daha neçə il əvvəl kəşfinə müqtədir olduqları rəmzlərə işarə edərdi və islamın irfan dərəcəsi haqqında məlumat verərdim. Buna da səbəb islamiyyətin nə demək olduğunu, irfanın dərəcəsinə təqdir edə bilməyərək (Əflatunu bəyənəmiz necə divanələr gördüm) sözünü Ziya paşaya söylədən bəzi əhil olmayanlara qarşı həqiqəti aydınlaşdırmağa məcburiyyət hiss etməyimdirdi.

Nə çarə ki, həm mövzudan xaric olması, həm də hər fürsətdə hissiyatını ifadəyə can atan kimsələr səviyyəsinə düşməmək əndişəsi, alavə fikir bildirməyə imkan verməmişdir. Ancaq bir gün gəlib də hər şey olduğu kimi görülməyə başlayınca bir həqiqətə vaxtilə mənim kimi bir acizin belə qələmi işarə edə biləcək qədər yoxsulluq içərisində olmadığımızı göstərmək üçün bu dəqiqəyə bu qədərlik bir işarə ilə keçirdim. İnsafı olanlar təqdir buyururlar. Olmayan inadçılara sükutdan başqa cavabımız olmadığını söyləyərək məsələnin əslinə qayıdaq.

Amasiya şəhərinin
köhnə şəkli

AMASIYAYA QAYIDIŞI

Altı ay fasilə ilə iki ciyərparənin yoxluq aləminə qədəm basması və əvvəlcə Qarsda rast gəldiyi və aralarında qardaşlıq olan dostu Hacı Siracəddin əfəndi həzrətlərinə verdiyi vədi üzərinə Ərzurumdan hərəkətlə yanında Taşabadi Mustafa və Maraşlı Qazi Osman, Qarabağlı Qara Abdullah və Mühibüddin əfəndi bərabər olduğu halda quru yolu ilə Amasiyaya təşrif buyurmuşlar. Bu, 1282-ci hicri ilinə [m. 1865/66] təsadüf edir.

Gəldikləri il İçərişəhərdə Hacı Əli paşanın malikanəsində və o ilin yay aylarında Çaqallar adlı yerdə Subyacı Hacı Xəlil əfəndinin köşkündə yerləşmişdir.

DƏRSƏ HAZIRLANMASI, OXUTDUĞU DƏRSLƏR VƏ TƏLƏBƏLƏRİ

Sabah oxudacağı dərsi, gecə yatsı namazından sonra hazırlayarmış. Dərsə baxarkən rəhlənin önünə bir lampa qoyar və önündə guya bir dinləyici varmış kimi yüksək arifanə bir səda ilə dərsi keçərmiş. Böyük tələbəyə “İsbatül-vacib”, kiçik tələbəyə məntiqdən “Hüsam Qəti” oxudurmuş, Hafiz Şirazi divanını da oxutmuş.

İsbatül-vacib tələbəsi

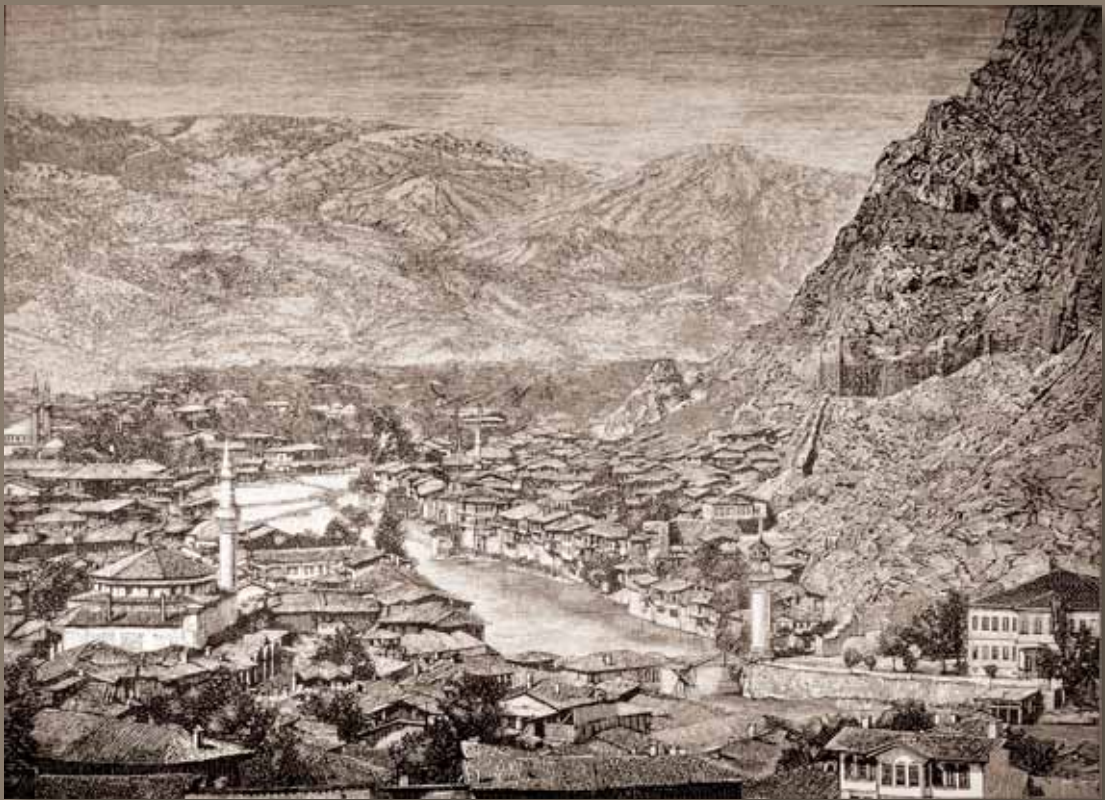
Dərviş Məhəmməd, Dərviş Mahmud, Qandoğlu Sirac, Şıxlı (Şeyxli) kəndindən Hacı Məhəmməd, Kürdlər kəndindən Hacı Musa əfəndilər imiş. “Hüsam Qəti” dərsinə dərrakəsi bu səviyyəyə yüksələ bilmiş kimsələr davam etmişdilər. Xaricdən dinləyici sifətilə dərse gələn tələbələr də mövcud imiş.

Dərviş Mahmud

Şeyxlidir (Şıxlıdır). Hacı Məhəmməd və Dərviş Məhəmməd əfəndilərlə həmkəndlidir. Fövqəladə zəka və fərasət sahibi olmaqla yanaşı dərvişlikdəki feyzi zahiri elmləri təhsilinə mane təşkil etmişdir. İrfani həyatını tam bir vəcd və eşq içərisində inkişaf etdirmiş və bu sayədə irfani dərəcələrin uca mənzilinə həqiqət səccadəsi sərmış dilavər-qəhrəmanlardandır. İrfani qiyməti ariflər məclisi tərəfindən bəyənilmiş və təqdir edilmiş, zəmanənin bir yeganəsidir. Olduqca ədəbli, nəzakətli, zərif, xoşsöhbət, məclislərin bəzəyi idi. Mələmət pərdəsi arxasında gizlənən zatlardan yeganə ustadı idi. Sülukunun əvvəlində guşənişin olmuş, həyatını dağlar başında dolaşmaqla keçirmiş, ahulara, göyərçinlərə yoldaş və həməvaz olmuş, məhəbbətdən dəm vuran bir məcnun olmuşdur. Olduqca yaraşlıq, siması vəcd nəqşəsi kimi şölənin özünə nur saçacaq bir surətdə idi.

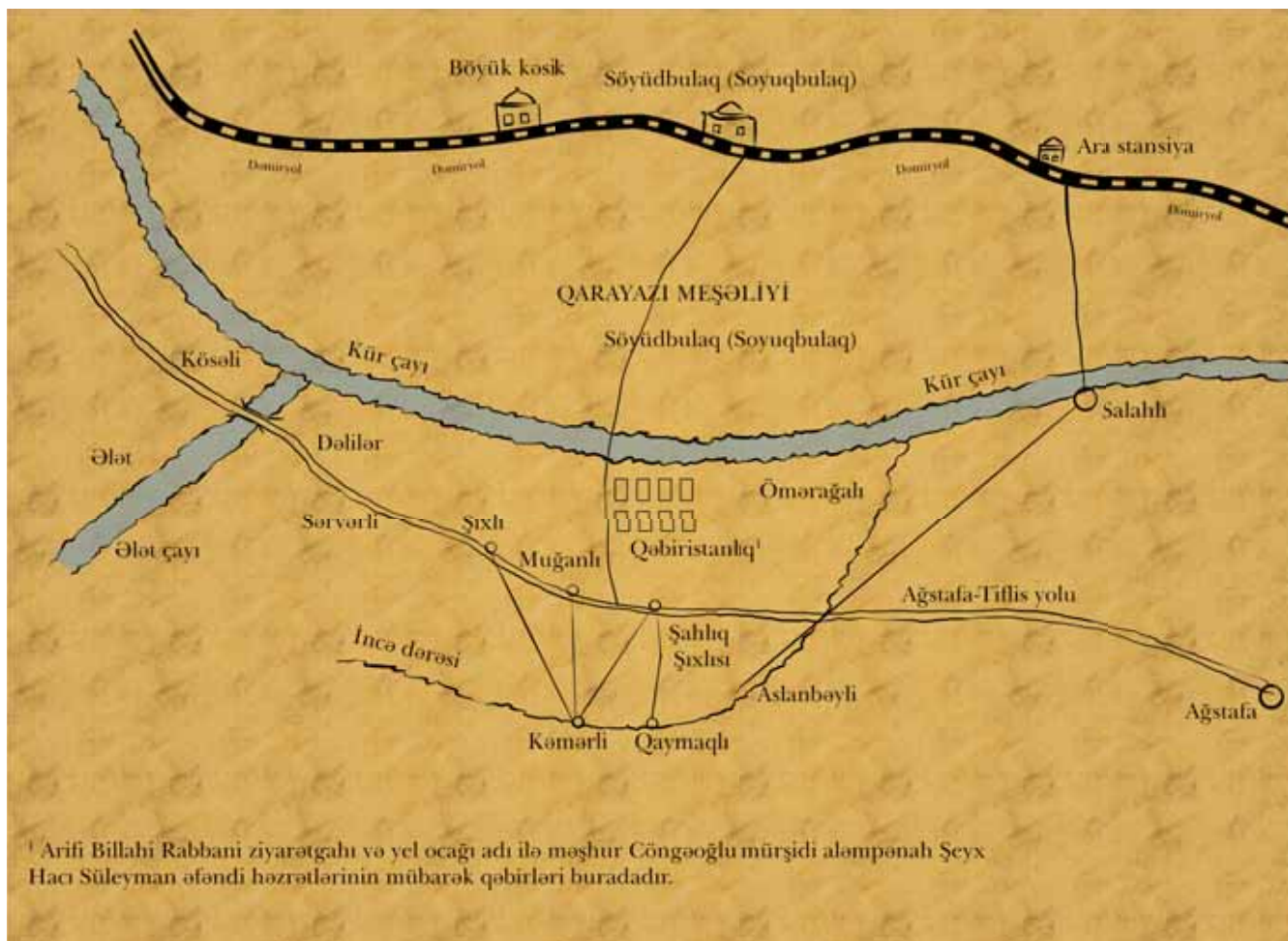

Amasiya şəhəri. İçərişəhər məhəlləsində küçə

XIX əsrdə Amasiya şəhərinin görünüşü. Qravür

Divan təşkil edəcək miqdarda şeirləri olsa da, təəssüf ki, ələ keçirilməsi mümkün olmadı. Hacı Cəlil oğlu Əhməd əfəndi bu zatın şeirlərindən mövcud olanları gətirib verəcəyini vəd etdiyi halda bu vədini yerinə yetirməyə imkan qalmadan Allahın rəhmətinə qovuşdu. Yalnız Hacı Vəli Əfəndizadənin mərhum Mahmud Xacəndən rəvayət etdiyi bir beytini dərc etmək məcburiyyətində qaldım. Bu beytini söyləmə səbəbini mərhum belə nəql etmişdi.

Dərviş Mahmud Hüsaməddin əfəndinin evinə getmiş. Necə olubsa, fitrətən ona daban-dabana zidd olan bu zatı, Hüsaməddin əfəndini görəncə sifətini turşutmuş, ardınca Dərviş Mahmud:

*Minlərlə alim, arif,
mücahid yetişdirən
Şıxlı kəndinin xəritəsi*

*Xanə məmur olmaq ilə xanədan olmaz kişi,
Təhsil etmək gərəkdir rızayı-Dərvişi -*

demiş və ayrılıb getmişdir.

Vəfatı 1298-ci ildədir [m.1880/81]. Qəbri Şamlar qəbristanında olub, hələ də dəqiq yeri məlum deyildir. *Allah qəbrini nurlandırsm.*

ابلهان تعظیم مسجد میکنند
در خراب اهل دل جد میکنند
آن مجاز است این حقیقت ای خران
نیست مسجد جز درون سروران

مسجدی کان اندرون اولیاست
سجدگاها جمله است آنجا خداست

*[Axmaqlar məscidi ucaldar və ona təzim edər, amma
Könül əhli xarabatda səy edər.*

Halbuki, o məcazidir, ay ulaqlar, bu həqiqət.

Sərvərlərin könüllərindən başqa məscid yoxdur.

Övliaların könülləri olan məscid

Həmmın səcdəgahıdır, Xuda da oradadır.

Mövlanə Cəlaləddin Rumi, Məsnəvi]

* * *

*Şıxlı kəndi və
qəbiristanlığı*

Dərviş Məhəmməd

Bu biçarə, bir qətl məsələsindən əmələ gəlmiş iftiranın qurbanı olaraq iyirmi il məhbus qalmış və iyirminci ilin ya başlanğıc və ya nəhayətində bəraət alaraq həbsdən çıxmışdır. Çiləkeş, səbirli, vüqarlı, həlim, nəcib bir zat idi.

Qəribədir ki, uşaq vaxtı şəxsən şahid olduğum bir vəqəədə yenə ruhi əsalətini tamamilən mühafizə etmiş və ona qarşı nahaq yerə baş vermiş təcavüzdə özünü müdafiyyə belə tənəzzül etməyərək məzlumanə oranı tərki edib başqa bir yerə köçmüşdür.

Əgər beş-on sətir əvvəl yazdığım bir ifadə bu həqiqəti aydınlaşdırmağa imkan vermiş olsa idi, burada xeyli qiymətli məlumat dərc edəcəkdim. Tənəzzül etməməsi mənim üçün bir şərəf olmaqla bərabər, izahı da tənəzzüldən vəqə olan nöqsanı əvəz edə biləcək bir mahiyyətdə olmadığından susdum. Buna əsasən, mənaqib üçün də çox lazımlı olduğunu əlavə edə bilərəm, çünki bu sayədə təriqət pərdəsi altında mənfi mənfəətlərini təmin etməyə çalışanları da bütün çıpaqlığı ilə göstərə biləcəkdim. Keçmiş qarışan xatirələr varsın əbədiyyətə qədər yaddan çıxsın. Cənabı-Haqq hakimlərin ən qüdrətlişidir. Ayrıca olaraq bu kimi məsələlərə aid rənzən də olsa izahat verilməsi lazım gələcəyi ehtimal daxilindədir.

Dərviş Məhəmməd əfəndi qəzaya boyun əyərək iyirmi il həbsxanada qaldıqdan sonra bəraət qərarını cəza rəisi elan etdiyi sırada məqtulun oğlunu göstərərək “Məhəmməd əfəndi, bu uşağa qarşı düşmənçilik etməyəsınız” – demiş. Məhəmməd əfəndi, cavabında “Əfəndim, o uşağın heç qüsuru yoxdur. Düşmənçilik adlanan şeydən, *Allaha həmd olsun*, uzağam. Bu uşaqda nə günah vardır. Bu, mənim öz günahımın bir cəzasıdır ki, Cənabı-Haqq mənə verdi” – demiş. Bu saf, nəcib ifadəsi məhkəmə heyətinə çox təsir etmişdir.³⁷ Fəqət o qədər bədbəxt idi ki, özü dediyi kimi tamahdan, düşmənçilikdən, həsəddən tamamilən sıyrılmış olan bu zavallı hər kəsin nifrət və həsədinə səbəb olurdu. *سبحان من لا يتفطن أسرارہ [Əsrarını idrak oluna bilməyən Allahu tənzih edirəm.]*

Həbsxanaya məsum bir şəkildə girən bu biçarəyə Həzrəti Pir مرگ زرک چون به دام افتاد تحمل بایدش [*Ağullu quş tələyə düşüncə səbir etməlidir*] misrasını yazaraq³⁸ orada Allahın qəzasının sonunu gözləməsini məsləhət görmüşdür. Və həqiqətən, vəd edilmiş vaxta qədər halından şikayət etmədən təvəkkül və riza ilə bu çiləni tamamlamışdır.

İyirmi il içərisində ayağını uzadıb yatmadığı o zaman həbsxanada olan kimsələr tərəfindən rəvayət edilmişdir.

Hacı Məhəmməd Əfəndi

Tiflis vilayətinə tabe Qazax uyezdində Kür çayının sahilində, Qarayazı meşəsinin civarında Şeyxli-Şahlıq (Şıxlı) kəndində xaki-ətirnaka dəfn olunmuş, mələkut şəkəristanının tutisi, lahut gülüstanının bülbülü,

³⁷ Mühakimədə şəxsən iştirak edərək hadisəni eşitdiyini söyləyən Yəhya Nəcməddin əfəndinin rəvayətindən.

³⁸ Xoca Bəhəddin əfəndinin rəvayətindən.

*Şamlar qəbiristanlığının
əvvəlki yeri. Yuxarıda
İsmayıl Şirvaninin türbəsi
görünməkdədir.*

zəmanənin seçkin alimi Əl-Hac Şeyx Süleyman əfəndi həzrətlərinin nəcabətli övladı olub həqiqət əhlinin öndəri, mərifət ərsəsinin dilavəri bir bənzərsiz zat idi. Könlü həqiqətlərə açıq Həzrəti Pirdən irfan yollarını öyrənən bu ali vəsfi zat, həqiqət yolunda Allahın sirrinə məzhər olmuş bəxtiyarlardandır. Kərəmli mürşidin əmri ilə Rusiyaya [Azərbaycana] köç etmiş, Rusiyada [Azərbaycanda] slav cinsindən olub müsəlman olduğunu söyləyən məlunlardan bir neçəsi casus deyə onu Rus hökumətinə xəbər vermiş və hökumət tərəfindən tutularaq Gəncə həbsxanasına aparılmış, orada həbs edilmişdir. Həbsdən qaçarkən onu təqib edən məmurlar tərəfindən qurşunla şəhid edilmişdir. Ayağına taxılan qalın zəncirləri əlləri ilə qırmaq kimi Heydərənə bir qüvvə göstərdiyi *mübaligəni ifrat dərəcədə sevən* Qaraqoyunlu Hacı Rəsulun rəvayətindəndir. Nəcib olduğu qədər irfan sahibi, şücaətli olduğu qədər din və iman mücahidi idi. İrəlidə özü, anası Huriyə, atası Süleyman və qardaşı Hacı Əhməd əfəndi haqqında tədqiq lazım gələcəyindən hələlik burada təfəsilatına toxunulmadı.

Sirac Əfəndi

Bu zat hər halda Rusiyanın [Azərbaycanın] Qazax uyezdinin Saraclı kəndindəndir. Yalnız xətm-xacəgan oxutmaqdan məzun imiş. Sivasın Kangal qəzasına tabe Qurdoğlu kəndində məskunlaşmış və orada vəfat etmişdir. Süluk və irfanının dərəcəsi haqqında məlumat əldə edilməmişdir.

Hacı Musa Əfəndi

İcazət aldıqdan sonra Rusiyaya [Azərbaycana] getmiş və iyirmi ildən artıq doğulduğu vətəni olan kənddə qaldıqdan sonra ailəsi ilə təkrar Amasiyaya hicrət etmişdir. Comərd, əliaçıq, rəhmdil idi. Fəqət gərək zahiri elmi və gərəksə irfani dərəcəsi qeyd ediləcək səviyyədə deyildi. Əxlaqi fəzilətləri vardı. Həzrəti Pirin türkcə divanının ikinci nəşri bu zat tərəfindən Tiflisdə çap etdirilmişdir. Ümid olunur ki, bu xidməti səadətinə bais ola bilsin. *Allah ona rəhmət etsin.*

ŞİRVANİZADƏ RÜŞDÜ PAŞA

1288-ci ildə [m.1871/72] sədrəzəm, şəhidi-möhtərəm, böyük feyz sahibi, məhbubu-qulubu-üməna (əmin kəslərin qəlbinin sevgilisi), ariflərin fəxarətli tacı Rüşdü paşa ibnu Əl-Hac Əş-Şeyx İsmayıl Əş-Şirvani Əl-Kürdəmiri həzrətləri Amasiyaya təşrif etmişdir.

O dürri-giranmayeyi-lahut (bir qiymətsiz lahuti dürr), mələkut ümmanının sədəfi olan şərəfli atasının qüdsiyyət saçan rövzəsinin inşaatına başlamışdır. Türbənin inşasına aid əməliyyatlar, Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətlərinin nəzarəti altında icra edilmişdir. Mühib və müntəsibləri o

könülağan türbənin inşasında könüllü xidmət etmişdirlər. Paşa həzrətləri Həzrəti Pir üçün də Mehmed paşa məhəlləsində geniş bir ərazi alaraq hədiyyə etmişdir. Bu böyük ərazinin iki müstəqil axar suyu vardı. Hərəm [evdə naməhrəmlərin girməsinə icazə verilməyən, əsasən qadınlara məxsus hissə/otaq] və salamlıq dairəsi [böyük evlərə "qonaq" deyilir, bunlar iki hissədən ibarət olur: ev əhalisinin yaşayış yerlərinə "hərəm", qonaqlara ayrılan hissə "salamlıq" adlanırdı.] olmaqla geniş altı-üstlü dörd salondan ibarət olub on beş otaq, iki axur, bir mağazanı (qida anbarı) ehtiva edən üç mərtəbəli bir bina inşa etdirmiş və bu məsrəf tamamilə Paşa həzrətləri tərəfindən qarşılanmışdır. Vida mərasimini yaddan çıxarmamaq kimi bir nəzakət də nümayiş etdirərək, son olaraq şəfqət göstərməyi də unutmamış. Həzrəti Pir dünyadan köçdükdən sonra otuz ilə yaxın bura fəqir və miskinlərə sığınacaq olmuş və demək olar ki, bir qonaq evi vəzifəsini ifa etmişdir. Heç şübhə yox ki, yay və qışın əngəllərindən qorunmağa imkan verən bu xanəqahın inşasından qonaq qəbul etdiyi zamanlara qədər həyata keçmiş xeyriyyə əməllərindən irəli gələn yaxşılığın yüzdə doxsanı, bu kərəmli zata aiddir. *Cənabi-Qadiri-mütləq xeyirlərin ən kamili ilə əcləndirsin. Amin.*

Paşa həzrətləri Amasiyaya təşrif etdiyində Saraydüzü adlanan mövqedə indiki hərbi qışlanın bir qədər yuxarisında Barsamın evini icarə edərək yerləşmişdir.

Səkkiz ay sonra Paşa həzrətləri gələn dəvət üzərinə İstanbula səfər etmişdir. Və qaldığı evin icarə müddəti bitmədiyi üçün açarını Həzrəti Pirə göndərərək oraya təşrif etməsini rica etmişdir. Paşa həzrətlərini Pirin dünya gözünün nuru Siracəddin əfəndi həzrətləri onu Samsuna qədər müşayiət etmişdir. Paroxodda Siracəddin əfəndiyə bəxşişlər verilmişdir. Lakin o, atasının bu məsələ ilə bağlı əmri olduğunu irəli sürərək əfv buyurulmasını rica etmişsə də, Paşa həzrətləri verdiyi hədiyyələri qəbul etmədiyi təqdirdə bunu özünə qarşı böyük bir günah hesab edəcəyini və bu günahı qətiyyənlə əfv etməyəcəyini bəyan edərək almağa məcbur etmişdir.³⁹ 1290-cı ildə [m.1873/74] Asəf əxlaqlı, ali mən-qibəli möhtərəm zatın inşa etdirdiyi malikanə tamamlanaraq Barsamın evindən o malikanəyə köçmüşlər.

Barsamın evində ikən Siracəddin əfəndi ilə ana-ataları bir, yəni Əminə xanımın qızı Həsna xanım Taha əfəndi ilə bərabər bir uluq üzərində o evə gedərkən Pir İlyas həzrətlərinin mübarək türbəsinin önündə yıxılaraq vəfat etmişdir. Uşaq beş-altı yaşları içərisində imiş.

Şeyx İsmayıl Şirvaninin türbəsinin yanındakı qonaq evi

³⁹ Taha əfəndinin rəvayətindən.

BARSAMIN EVİNDƏ ƏRBƏİN⁴⁰

Barsamin evində ikən Həzrəti Pir, qırx gün sübh namazında ustadı Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] mübarək türbəsinə getmiş və bu qırx gün içərisində Nəqşibəndiyyə ədəbinə müvafiq ərbəini təkbaşına icra və ikmal etmişdir.

Xədicə xanımla izdivacı

Mübarək mürşid adına bağışlanan evə köçdüyü il Havzanın Xurdaz kəndindən Xədicə adlı mələk-xislət bir xanımla izdivac bağlasa da, yaranan uzlaşmazlıq səbəbilə evlərinə göndərilməsinə məcbur qalınmışdır.

Şeyx Qasım Şəkəvinin hicrəti

1290-cı il [m.1873/74] içərisində Rusiyanın Şəki qəzasından və Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] tələbə və müridlərindən Şeyx Qasım Şəkəvi Rusiyadan ailəsi ilə hicrət edərək Həzrəti Pirin evinə gəlmişlər. İki ay qədər qonaq qaldıqdan sonra başqa evə köçmüşlər. Evdə qaldığı müddətdə ondan heç bir xidmət əsirgənməmişdir və kərəmlə hər lütf və şəfqət göstərilmişdir.

Saraydüzü qışlası

Şeyx Qasımın məktubu

Şeyx Qasım əfəndi başqa evə köçdükdən sonra mümkün olan yardım göstərilə də necə olubsa onun fikrində gizli əsrara vaqif olmaq mümkün olmadığından kədərlənmiş və iki ay sonra aşağıda dərc olunduğu tərzdə bir məktub yazıb göndərmişdir.

Məktubun məzmunu

Sərlövhəsində:

*Keçmişdə mana atmış müjgan oxunu ol Pir,
Etmiş məni pabəstə almış canımı ol tir-*

beytləri ilə başlayan bu məktub mündəricatında Həzrəti Pirlə şərikin və aralarında bir pirə mürid olduqlarından dolayı qardaşlıq olduğundan, buna riayət etmənin lüzum dərəcəsiindən, bu vaxta qədər laqeydlik göstərildiyindən, halbuki, hökumət tərəfindən səbəbləri aydınlaşdırılaraq indiyə qədər ya elmiyyə və yaxud duagu (dua oxuyan) təxsisatından kafi miqdarda maaş təminatına işarə etmək lazım gəldiyindən, bu kimi mühüm məsələləri yazmadan özünün anlaması gərəkdüyindən, fəqət təəssüf ki, indiyə qədər bu xüsusə aid bir təşəbbüsü belə görülmədiyindən bəhs edilmiş və bu məktub Həzrəti Pirə digər bir şəxs ilə göndərilmişdir. Məktubun cavabında:

*Dəysəydi sana müjgan, ey pür xətar dana,
Xunab ilə oynardıq, qəsd eylər idik cana-*

beytilə cavab verilmiş və başqa da heç bir şey yazılmamışdır.

NƏLEYNİ-SƏADƏT

13 səfərül-xeyr 1289-cu il, 10 nisan 1288-ci ildə [m.22 aprel 1872] Van vilayətinin Hakkari sancağında seyid övladından bir zətdən alınaraq İstanbula aparılan nəleyni-səadət (pəyğəmbər başmağı) təşrif zamanı Sırabucukluğa qədər piyada olaraq Həzrəti Pir qarşılamağa çıxmışdır.

Nəleyni-səadət qeyd edilən məkana təşrif edər-etməz günəşə və aya belə baş əyməyən bu ulu sərv yerə qapanaraq hörmət və itaətini göstərmişdir. Nəleyni-səadəti müşayiət edərək gələn məmur müqəddəs əmanəti Həzrəti Pirə vermiş və şeyx həzrətləri də mübarək, səadətli başına alaraq Halvaçıya qədər piyada aparmış, orada Dəhnəli Mahmud əfəndi miniyini altına çəkərək ata mindirmişdir.

Şəhərə qədər at üstündə başında aparıb mübarək Sultan Bəyazid cəməsinin minbərinə müsafir edilmiş və ətrafı mühafizəçilər tərəfindən əhatə edilmişdir. Sübh tezdən yenə müşayiət ədəbinə layiqli şəkildə riayət edilərək Amasiyadan Havzaya aparılmışdır. Həzrəti Pir, mübarək Sultan Bəyazid cəməsində nəleyni-səadəti ziyarət etmişdir.

Türkcə divanında:

*Başında qərar eylədi ol sərv-i dilara,
Dəmənim öpərsə yeridir ərşi-müəllə-*

beyti buna işarədir.⁴¹

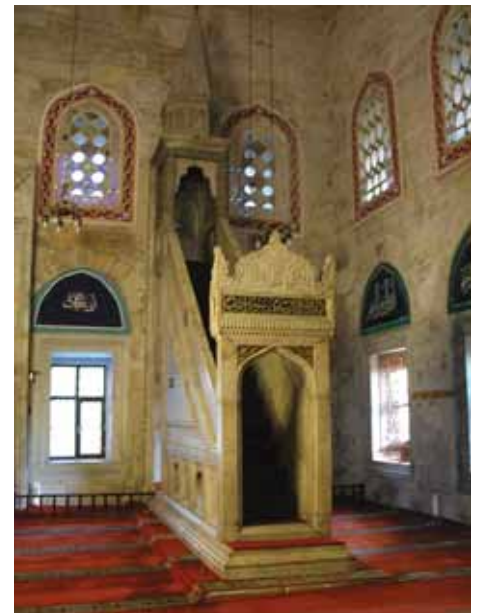
Hal-hazırda kitabxana məmuru məşhur fəzil Müfti Hafiz Kamil əfəndinin fəzilətli oğlu Xoca Səbri əfəndi tərəfindən əski bir kitab içərisində tapılaraq lütf edilmiş əski əlyazısı bir vərəqdən eynən istinsax (üzü köçürülmüşdür) edilmişdir. 22 ramazan 1355, 7 təşrinə-sani 1352 [m.1936/1937]

Səlləllahu taala əleyhi və səlləm.

Əfəndimiz həzrətlərinin mübarək nəleyninin [başmağının] Amasiya sancağına təşrif buyurması bu şəkildə olmuşdur ki, bu min iki yüz səksən doqquzuncu il [m.1872/73] Diyarbəkir vilayətinə tabe Kavi məmləkətində iki cahən sərvəri Məhəmməd Mustafa *səllə Allahu taala əleyhi və səlləm* əfəndimiz həzrətlərinin əmisi oğlu Həzrəti-Abbas *radıyallahu anhu* əfəndimiz həzrətlərinin övladlarından biri mərhum olur. Oğullarına vəsiyyətdən sonra ikisinə mal, birinə bu mübarək başmağı əmanət kimi təslim edib “daraldığın zaman Ali-Osman padşahına götürüb verərsən, tamamən mala nail olarsan” - deyə yaxşıca tənbeh edib vermiş idi. O, da kimsəyə xəbər verməmiş, ataları mərhum olduqdan sonra bu iki qardaş razı olmayıb “bu malı sən al, o şərəfli əmanəti bizə ver” demişlər. Əsla uzlaşmamışlar. İran padşahı dəxi xəbər göndərmiş ki, bir milyon axça on iki qaimməqamlıq verim, mənə verin demiş. Qardaşın biri razı olub vermək istəmiş, böyük qardaş gəlib Diyarbəkir valisinə xəbər vermiş.

Nəleyni-səadət

Nəleyni-səadətin qoyulduğu Bəyazid cəməsinin minbəri

⁴¹ İstanbul Fatih Ali Əmiri mənzum qismində 1407 nömrədə Şirinzadə Sədəddinin qüdsiyyət-məabın nəqlinin Eləzizdən (Elazığ) İstanbula qədər təşrifini mənzum olaraq nəql edən əlyazma bir əsəri vardır.

Diyarbəkirdən Bağdada xəbər çatmış, eyni saatda Bağdad valisi İstanbula tel vurub “kainatın fəxri *aleyhi əkməlüt-təhiyyat* əfəndimiz (beyt: Şəfi-muta nəbiyyi-kərim, Qasimi, Cəsimi, Vəsimi, Bəsim) həzrətlərinin mübarək qədəmlərinin şərəfli başmağı, yəni səadətli əmanəti tapıldı. Nə cavab buyurursunuz” - deyə elan olunduqda “o tərəfdən dəxi təcili bu tərəfə Şeyx və bir neçə zabitlə göndərin” şəkildə cənab sədrəzəm tərəfindən əmr və fərman buyurulmuş. Sonra bunlar bu minvalla vilayətdən-vilayətə, şəhərdən-şəhərə və qəzadan-qəzaya, xülasə, yol üzərində olan məmləkətlərin hamısına dəyərək, ziyarət etməyənlərə ziyarət etdirərək və cümlə şəhərdə istiqbal edərək Amasiya sancağına təşrif buyururlar. Qeyd olunan ilin səfər ayının on üçüncü günü [m.1872, 22 aprel] saat on radələrində və bundan öncə ümumən istiqbala çıxdıqlarında Amasiyada yaşayan dövlətli Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətləri müridləri bərabərində olduğu halda iki saat mənzili piyada yol gedib mübarək başmağa qovuşdular. Hamı birlikdə torpaq üzərinə səcdəyə varıb Uca Allaha şükr etdilər. Sonra Şeyx Hacı Həməzə əfəndi ziyarət etmək üçün təzə ata minib səadətli nələyni başına alıb ta şəhərədək apardı. Və gələrkən Həlvacı boğazı önündə əzəmətli, dövlətli Mehmed Rüşdü paşa həzrətləri və Amasiya mütəsərrifi səadətli Asif paşa həzrətləri iki tərəflərində tam təchiz olunmuş Hüməyun ordusu bölük olub orta yerində peyğəmbərimiz Məhəmməd Mustafa *səlləllahu taala aleyhi və səlləm* əfəndimiz həzrətlərinin mübarək qədəminin, rəvayətə görə, sol başmağı təşrif edər. Amasiya şeyxlərindən Hacı Kamil əfəndi və Hacı Ömər əfəndi və Mövlənə şeyxi Safvət və Xatuniyə şeyxi İzzət əfəndi həzrətləri bütün müridlərilə adı çəkilən boğaz önündə sancaqları dalğalanaraq və *Hu* ismi-şərifini oxuyaraq toplaşmışlar. Bu şəhərin kənarında Hacılar meydanına o qədər insan gəlib ordu kimi izdiham cəm olmuş ki, hesabını Allahu taala həzrətlərindən başqa bir kimsə bilməz. Qeyd edilənlər ta şəhərə gəlincəyə qədər iki tərəfdə Hüməyun ordusu mühafizə etmiş və digər tərəfdə yenə qoşun əl pəncə divan durmuşlar. Bu minval üzərinə şəhərin mərkəzinə gəldikdə Sultan Bəyazid Xan Vəli *Allah qəbrini nura qərq etsin* həzrətlərinin cəsinin hərminində qurbanlar kəsilmiş, məscidin içində Hüməyun minbəri önündə kürsü üzərinə qoyulub amin dedikdən sonra bütün insanlar dua və həmdü sənalar ilə məşğul olmuşlar. Sonra “*Əs-səlatu vəssəlam aleykə, ya rəsulallah, Əs-səlatu vəssəlam aleykə, ya həbiballah, Əs-səlatu vəssəlam aleykə, ya seyyidəl-əvvəlin vəl-axərin*” [Bütün salatu salam sənədir, ey Allahın rəsulu; Bütün salatu salam sənədir, ey Allahın həbibisi; Bütün salatu salam sənədir, ey bütün gəlib-keçmiş və gələcək insanların əfəndisi] duaları və sələvati-şərifə ilə minbərin yuxarısında mübarək saqqalın yanına qoymuşlar. Nələyn o gecə minbərdə qərar edib ertəsi günü saat on ikidən axşamədək həm kişilər, həm də qadınlara ziyarət etdirilmişdir. Ziyarət bu şəkildə olur ki, səadətli Asif paşa həzrətləri Hüməyun ordusunu ta minbər önündən orta qapıya gəlincəyə qədər bəzəmiş, xalq da bir tərəfindən gəlmişdir. O, ordu arasından keçmiş və xalq tamam olduqdan sonra Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətləri də mütəsərrif paşa ilə yenə səadətli minbəri gətirmişdir. O gecə də orada qərar tutmuş, mövludi-şərif qiraət olunmuşdur. Rəvayətə görə, əfəndimiz, sultanımız *səlləllahu taala aleyhi və səlləm* meraca təşrif buyurduğunda dövlətli qədəmində həmin bu başmaq var imiş. (*Səllu aleyhi və səllimu təslimən*) Və həmin bu sancaqdan (mahal) təşrif etməsi çərşənbə axşamı günü və yenə

əvvəlki kimi məktəblərdən toplanan gənclər dəxi hamısı amin dedikdən sonra qiyamətdə şəfaətçimiz və rəsuli-kibriya Məhəmməd Mustafa *sallə alə seyidina Muhaqqədinin və alə alihi və əshabihii əcmain* həzrətlərinin mübarək başmaqlarını Şeyx Hacı Həməzə əfəndinin başına verib və Sultan Bəyazidin həyətində beş bölük qoşun ilə qala düzəldib bu qoşunun içində Şeyx Hacı Kamil əfəndinin müridləri sancağın önündə çəkilib. Bəzi müridlər *huṣṣə* ismi-şərifini zikr edir və kimisi *Əs-səlatu vəs-səlam əleykə, ya nuru-ərşillah, Əs-səlatu vəs-səlam əleykə, ya nuru-xəlqillah, Əs-səlatu vəs-səlam əleykə, ya seyyidəl-əvvəlin vəl-axərin, vəl-həmdü lillahi rəbbil-ələmin* [Bütün xeyir-dualar sənədir, ey Allah ərşinin nuru; Bütün xeyir-dualar sənədir, ey Allahın yaratdıqlarının nuru; Bütün xeyir-dualar sənədir, ey bütün gəlib-keçmiş və gələcək insanların əfəndisi; Aləmlərin rəbbinə həmd olsun] zikrini tələq edirmişlər. Bir tərəfdən də ilahi oxuyanlar sancaq önündə dövlətli Rüşdü paşa ilə Asif paşa həzrətlərinə Allahdan bağışlanma diləyirmişlər. Hər kəs cəm olub Güglüs təpəsinə qədər bərabər gedib Güglüs boğazı önündə dua edir, əhali amin dedikdən sonra Hacı Həməzə əfəndi başından götürüb məmur Yüzbaşı ağa başına alıb gedir. Və Hümayun ordusu dəxi boğaz önündə cəm olub rahatlandıqdan sonra yenə boru çalınaraq şəhərə gəlib bütün insanlar yerli-yerində qərar tuturlar. Cənabı-Haqq və Fəyyazı-mütləq və Rəbbül-fələq həzrətləri iki cahan sərvəri Muhaqqədül-Mustafa *səlləllahu taala əleyhi və səlləm* əfəndimiz həzrətlərinin dünyada ziyarətindən axirətdə şəfaətindən məhrum eyləməyə, amin. Vallahi, şanlı Həzrət Məkkəyi-mükərrəmə hörmətinə, Mədinəyi-münəvvərə hörmətinə, sidreyi-müntəha (son cənnət ağacı) hörmətinə, övliyalar hörmətinə, peyğəmbərlər hörmətinə, müəlləq daşı hörmətinə, ərşi-müəzzəm hörmətinə cümləmizin dualarını dərgahı-izzətində qəbula qərin eyləyə, amin.

Yola düşmə 9 şaban il 1288 [m.4 oktyabr 1871], 12 səfər il 1289 [m.21 aprel 1872]

Qayıdış 12 şaban il 1288, 15 səfər il 1289 saat 2

10 bazar ertəsi günü Amasiyada saat 5-2

Həzrəti PİRə məktub yazan Əhməd Təyyib əfəndinin atası Nemətullah əfəndinin qeydlərini ehtiva edən cildli dəftərdə yazılı olub, Təyyib əfəndinin oğlu Əli əfəndi tərəfindən verilmiş dəftərdə görüldü və üzü eynən köçürülmüş qeyd: 1 təmmuz [iyul] 1938 cümə günü min iki yüz səksən doqquzuncu il səfərül-xeyrin on üçüncü bazar günü [m.22 aprel 1872] həzrəti peyğəmbərin səadətli başmağını təşrif etmək üzrə rastı olan Amasiya bölgəsindən keçərkən və gün boyunca bütün ərkan və əhali ziyarət etdiyi əsnada hələ də şəhərimizdə qüdsi şəriətin səccadə-nişini (şeyxi) olan Nasuhizadə "Vaqayı" katibi İbrahim əfəndinin nəvəsi möhtərəm əfəndilərdən fəzilətli Əs-Seyyid Mehmed Samih əfəndinin bədahətən söylədiyi qitədir:

14 səfər 1289-cu il [m.23 aprel 1872]

Qitə:

*Eylə istiqbalinə yalın ayaq, Samih, şitab,
Nəli-paki-Həzrəti fəxri-risələtdir gələn.
Qoy güzərgahı-şəriətdə mürur etsün sərin,
İzzü iqbal eylə kim nəli-səadətdir gələn.*

RÜŞDÜ PAŞA HƏZRƏTLƏRİ

Əslən Şəki qəzasının Kürdəmir kəndindən olan və Süleymaniyəli Mövlanə Xalid həzrətlərindən ilahi feyz əxz edərək rəşadət xilafətnaməsinə nail olan, ariflərin baş tacı Şeyx İsmayıl Şirvani həzrətlərinin möhtərəm övladıdır. Keçəçizadə Fuad paşa həzrətlərinin mürəbbiliyi və himayəsi sayəsində yüksək rütbələrə nail olan bu zatın tərcümeyi-halı qələmə alınmışdır. Çox mübarək övlad və nəvələrə malik olduğundan xüsusi və ümumi həyatı haqqında məlumat vermək üçün özümdə səlahiyyət görmürəm. Ancaq haqqımızda vəli-nemətlik göstərdiyi üçün tamamilə üstündən keçərək bir nemət qədərbilməzliyi etməyi də insaniyyətə yaraşdırmadım.

Təbii ki, Paşa həzrətləri mənim kimi acizlərin vəsf və təqdirindən çox uzaqdır. Ancaq irfani siması və ülviyyət saçan əxlaqından bir miqdar bəhs edə bilsəm, həm oxuculara bir ləhzə tənəffüs etməyə imkan, həm də risalənin məzmununa bir az da rəvnəq vermiş ola biləcəyim qənaəti məni bir neçə sətiri, fəxrimiz olan bu aliqədr zata ayırmağa məcbur etdi. Əminəm ki, hər cür hissiyyatdan uzaqlaşaraq bitərəf şəkildə tədqiq edənlər Paşa həzrətlərindən bir qədər bəhs etməyimi müvafiq hesab edər və bəlkə də təqdir edər, bəyənərlər.

Hər nə isə hər kəs bildiyi kimi hökm etməkdə sərbəstdir. Lakin insafı da əldən verməyərək hadisələrə qismən də olsa diqqət edilməsi lazımdır. Kiçik bir insaf, böyük bir həqiqətin inkişafına səbəb olur. Onun üçün dərhal bir şeyi görüb, keçmək deyil, az-çox qiymətinə nüfuz etmək əndişəsi də olmalıdır.

Məhz bu əsasa riayət edildikdən sonra yazacağımız həqiqətlər Paşanın mahiyyəti haqqında yaxşı bir fikir verə bilər. Əks təqdirdə həqiqət şübhənin zülmət pərdəsinə bürünməkdən qurtula bilməz. Bizim iftixar etdiyimiz bu vəlinemətimiz isə, *Allaha həmd olsun*, sıx örtülər arxasında da nur saça biləcək mahiyyətdədir. Yalnız bəsirət nurundan məhrum olanlar, əlbəttə, müstəsnadır.

Paşa ibtidai təhsilini atasından aldıqdan sonra məişət idarəsi üzündən məmurluğa yönəlmişdir. İlk təyin olunduğu məmurluq, Amasiya Övqaf (Vəqflər) Katibliyidir. Ziya paşanın “Zəfərnəmə”sində bəhs edildiyi kimi “O zamanlar Anadoluda bir kimsə, hər hansı məmuriyyətə nail olursa olsun, bir çox adamların məişətini əlindən almışcasına o zata qarşı dərin bir həsəd” hiss olunmuş. Paşa da təbii ki, bundan azadə qala bilməmişdir. Paşanın Övqafdakı məmurluğu həsəd çəkənlərin can damarlarına qədər işləmiş olduğundan, bunlar gecə-gündüz Paşanın ləkələnməsi vasitələrini hazırlamağa çalışmışlar. Bir gün meydan sürtüklərindən bir qadına qəlp Məcidyyə çariki [quruş, çeyrək] verərək hökumətə getməsinə və şöbədə Rüşdü əfəndi və digər məmur və katib yoldaşları olduğu bir sırada içəriyə girərək: “Rüşdü əfəndi, bu gecə yanıma gəldin, səhərə qədər yatdın, qalxdın zövqünü təmin etdin, gedərkən bu saxta beşliyi zövq ücreti olaraq buraxıb getməyə utanmadınmı?” -deyə söyləməsinə öyrətmişlər.

Bu dərbədər qadın öyrətdikləri şəkildə hərəkət etmiş. Yoldaşları arasında üzünə qarşı tərəddüdsüz atılan bu iftiranın əmələ gətirdiyi qəmdən Paşa bayılmış. Bu haldan mütəəssir olan Övqaf məmuru dərhal həbs

vərəqəsi hazırlayaraq qadını saxlatdırmış. Qadın həbsxanaya getdiyini görüncə kimin öyrətdiyini və bu işə müvəffəq olduğu təqdirdə ona nə vəd edildiyini açıq-aşkar söyləməyə başlamış.

Bu xüsusda kim nə deyir desin. Zaman gəlmiş ki, Paşa sədrəzəm olmuş. Lütf və kərəm sahibi olan bu zatın o yüksək mövqedə nə dərəcə müvəffəq olduğunu da kəsdirə bilmərəm. Fəqət Murad bəy mərhumun nemət qədərbilməzliyini tənqid etməkdən özümü saxlaya bilmərəm. Pak zatına isnad edilən töhmətləri qəbul etmək bir cinayət olduğuna heç şübhə yoxdur. Əsasən mərhumun sözləri azacıq tədqiq edilərsə, bir həsəd hissini qurbanı olduğu aşkar görülməkdədir. Guya qızını Murad bəyə verəcəkmış də, qardaşı Əhməd Hülusi əfəndi mərhum oğlu Xalid bəyə almış da, paşaya nə verilmiş də, bundan ona vəd edilən nəyi almamış imiş. Yaqub Şevki paşanın dediyi kimi. (Bu da sözmüdür?)

Murad bəy, madam ki, təmiz imiş, verilən şeyi qəbul etməyəcək qədər də təmizlik tərəfdarı imiş, paşanın qızını alacaqmış da, elə olmuş, belə olmuş -deyə yazmasından irəli gəlmiş, guya mütləq həqiqətdən bəhs etmişmi olur? Nə isə buranı ağıllı olanlar muhakimə etsinlər. İftira atanlardan bəhs edək. Bunların başçısı olan şəxslərdən biri Paşanın sədrəzəmliyi zamanında İstanbula bir məmurluq almaq üçün getmiş, hər nə qədər iqtidarı daxilindəki məmuriyətlərə müraciət etmiş isə də müvəffəq olmamış.

Qəribə təsadüf olaraq, bir gün paşa həzrətləri Babi-Aliyə təşrif edərkən bir qayıqda bu zət görmüş və sahilə çıxdığında yavərlərini göndərərək yanına gətizdirmiş, nə zaman və nə üçün gəldiyini, hal və xatirini soruşmaq nəzakəti göstərmişdir. O zat da gəliş səbəbini, əhvalını təfəsilatı ilə ərz və hekayə etmiş, Paşa: “Elə isə sən mənə qonaqsan. İnşallah diləyin hasil olar” demiş və ağası ilə malikanələrinə göndərmiş. Bir ay qədər Paşa bu zət malikanəsində müsafir etmiş və hər cür izzətü ikramı göstərmişdir. Hər yeməkdə bərabərində oturtmuş və qonaq haqqını tamamilə ifa etmişdir. Paşanın ağası Amasiya hadisəsindən xəbərdar olduğu kimi o xəcalət qaynağı olan məsələni tərtib etdiyini və onların başçısının da bu zat olduğunu bilirmiş.

Bir gün hiddətlə: “Bu adamı burada nə bəsləyib durursan, Amasiyadakı rəftarını unuttunmu?” demiş. Paşa da cavabında: “Cənabı-Allah mənə olan ehsanını bu zatın əlilə tamamladı. Buna əsasən də, həsədin heç bir faydası olmadığını ona öyrətmək istərəm” -deyə cavab vermiş və bu zətə münasib bir məmuriyyətə təyin etdirmişdir.

Paşa qısa boylu, kök, gözəl, məlahətli, qara saqqallı, dolu bir simaya malik imiş. Şəfqət yuvası olan evi lütf və inayət mehmanxanası imiş.

Qərib, fəqir, miskinlərin yeganə sığınacağı olan bu aliqədr zat ən böyük dünyəvi mənsəblərə malik olduqda belə:

تواضع ز گردن فرازان نکوست
گدا گر تواضع کند خوی اوست

Şərəfli birisinin təvazökarlığı yaxşıdır, xoşdur; Gəda təvazökarlıq edirsə, bu onun xasiyyətidir. Sədi Şirazi] hikmətamiz kəlamına müvafiq hərəkət etmişdir. Amasiyada olduğu müddətcə, istər yolda, istərsə də evində comərd vicdanından hər zümrə özünə layiq bir surətdə şəfqət və kərəm görmüşdür. Paşa həzrətləri iqtidar sahibi olduğu halda həlim, başı yüksəkdə olduğu

*Rüsdü paşanın
portreti*

halda təvazökar idi. Vüqarlı idi, vüqarı irfanından yüksələn bir mənəvi keyfiyyət idi. Səxavətli idi. Fəqət səxavətini qarşıdakı istəmədən göstərmək adəti idi. Kərim idi. Bir şey istəndiyi zaman kərəmi hər kəsə şamildi. Hər kəsə haqq tanımaq və haqqı qorumaq surətilə yardım göstərməyə can atması Xatəmi nəcabətini göstərməkdə idi.

Dünya mənəbləri içərisində yüksək mövqeyə sahib olması mənəvi dəyərinə heç bir təsir göstərməmişdi. Himmətinin ülviyyəti dünyalara sığmayacaq qədər böyük idi.

Xülasə, “Əl-kərimu, ibnül-kərim, ibnül-kərim, ibnül-kərim” hikmətamiz hədisinə ikinci bir misal təşkil edən Paşa fələyin zülmünə tuş gəlməkdən qurtula bilməmişsə də, fəziləti nur saçacaq qədər alicənablıq nişanəsi qoyub getdiyindən əbədi yox olması şərəfini gizlətməyə kafi gəlməmişdir.

Çanaqqalada Paşa həzrətlərinin yetişdirmiş olduğu bir yaşlımı gördüm.

Bu zavallı özünün Şirvanlı olduğunu bilir, fəqət harasından olduğunu bilmirdi. Bu zavallı yetim, Paşa həzrətləri tərəfindən alınaraq tərbiyə edilməkdə ikən Hələb məmuriyyətində yanından ayrılmışdır. Ondan sonra orda-burda səfil-sərgərdan qalmış, pərişan olmuş, dərđini kədərli-kədərli anlatmışdı.

Yalı kənarında Maarif qəhvəsində Giridlilərin yanında xidmət edirdim. Bunların verdikləri bir dilim çörəklə Cahan hərbinin sıxıntılarını rahatlatmağa çalışırdım. Paşa həzrətlərinin belə kimsəsizlərə valideyn himayəsi göstərdiyini o zətdən öyrənmişdim. Bu piri-faninin indiyə qədər vəfat etmiş olması ehtimal olunur. Sağ isə Allah cansağlığı versin, öldü isə Cənabı-Haqq rəhmət etsin.

“Həvadisi-ənasir” adlı kitabda (Mətbəəyi-amirə çapıdır) Rüşdü paşa haqqındakı mütaliədən: (Səhifə 3-də, sətir 11-dədir)

“Zivər-əfzayi-məsnədi-sədarəti-üzma və rövənəqbəxşayi-mərkəzi-vəkaləti-kübra, əllameyi-təhriri-yeganə, danişamuzi-ürəfayi-zəmanə, vəzir-i-Aşəf-tədbir, Əflatun-sirət, muşiri-müşkilgüşayi-mihami-səltənət, dövlətlü, fəxamətlü, Şirvanizadə Mehmed Rüşdü paşa həzrətlərinin nəzdi-aliyi-vəkalətpənahilərinə ərz və təqdiminə cəsarət qılınmışdır.”

(“Sərvəti-Fünun”da Rüşdü paşa haqqındakı bəyanatdan: Cild 59, nömrə 63-1537, tarix 28/1/923, səhifə 166)

“Şirvanizadə Rüşdü paşa Xalidiyyə şeyxlərindən İsmayıl Şirvaninin oğlu olub fitri zəkası səmərəsilə gənc yaşında məmləkətində ali təhsildən sonra atası ilə bərabər Amasiyaya hicrət və oradan İstanbula səfər edərək Bəyazid cəməsində elm tədris etməyə başlamışdır. Dilinin fəşahəti, şirin təhkiyəsi ilə alimlər arasında şöhrət tapmışdı...

Bu zat elmi iqtidarına mütənasib dərəcədə əsər buraxmayıb yalnız İmam Mavərdinin islam siyasi hüququna dair “Əhkamül-vəzarət” adlı əsərini dilimizə tərcümə etmişdir. Bəzi məcmuələrdə görülən qəzəllərindən şeir istedadı olduğu da anlaşılmışdır. Nümunə olaraq bir qəzəli burada qeyd olundu:

*Dil nəşvə-yabı-eşq idi meyxanə yoğikan,
Məsti-şərabı-feyz idi peymanə yoğikan.*

*Hali-dili hekayə edərdi sərvin qeyb,
Əfvahı-insü canda əfsanə yoğikan.*

*Sədrəzəm Şirvanizadə Mehmed Rüşdü paşa
elmiyyə sinfinə aid qiyafədə*

*Məmur idi künuzu-məhəbbətlə sinəmiz,
Ziri-fələkdə gəncilə viranə yoğikan.*

*Pərvaz edərdi tairi-can evci-qürbdə,
Bu mürgi-zar kövndə bir lanə yoğikan.*

*Firdövi-arizindəki xali-siyahə bən,
Oldum fütadə adəm için danə yoğikan.*

*Ləli-ləbindən olmuşidim busə-çini-şövq,
Xəlvətgəhi-vüsalda biganə yoğikan.*

*Rüşdü, cənab Zivərə⁴² olmaq nəzirəgu,
Həddinmi, səndə tabi-sitadanə yoğikan.*

*Yandımdı şəmi-eşqinə pərvanə yoğikan,
Könlüm o zülfə bənd idi divanə yoğikan.*

*Getmişdi səmti-kuyi-xarabata aşiqan,
Məmoreyi-cahanda kəşanə yoğikan.*

*Keyfi-şərabı-eşqin ilə nəvə-saz idim,
Aləmdə siti-şöhrəti-meyxanə yoğikan.*

*Dil nuş edərdi ratlı-girani-məhəbbəti,
İşrət dəmində külfəti-peymanə yoğikan.*

*Müjganlarım tarar idi gisuların sənin,
Ey nuru-didə, zülfün için şanə yoğikan.*

*Ol büti-nigarı-Çin təsəvvür idi acəb,
İqlimi-Rum içində sənəmxanə yoğikan.*

*Bəzmi-ələst sərxoşusan varsa Zivər,
Kim səndə nəşə var idi, məstanə yoğikan.*

(Fazili-möhtərəm Əhməd Əmri əfəndinin qeydlərindən iqtibas)

⁴² Zivər Əhməd Sadiq paşa. Məşhur vəzir şairlərdən bilikli bir zat olmuşdur. 1277-ci il [m.1860/61] tarixində Harami-Nəbəvinin şeyxi ikən vəfat etdi. Cənnətül-Baqidə Nəqşibəndi böyüklərindən Xoca Məhəmməd Parsa yaxınlığında dəfn edilmişdir. Divanının bir nüsxəsi "Asari-Zivər paşa" adlı çap əsərində yazılmış beytlə bərabər dərc olunduğu kimi əlavələr olan bir qismi də "Zeyli-asari-Zivər paşa" ünvanı ilə çap edilmişdir. Üç dillə bərabər fransızcaya da aşina idi. "Ədəm" rədifli nətindən:

*Nəti-pakin edəlim məfxəri-mövcudatın,
Kim vücudun edəməz məqbərə namayı-ədəm.*

*Həyy ikən qəbirdə ol şahı-ləumrək ki Xuda,
Nazik əndamını eylər mi kəfənsayi-ədəm.*

*Zivər etsün ana hər bar salət ilə səlam,
Ki vücududur anın baisi-imhayı-ədəm.*

Astronomiya elminə dair quyruqlu ulduzlardan bəhs edən çap olunmamış bir risaləsi vardır. Yuxarıdakı tərcimə Osman Səlahəddin əfəndidən alınmışdır. Osmanlı müəllifləri, ikinci qism, səh. 220.

Şirvanizadə yazıçılıq məsləkilə yetişmiş olmadığından qələminin qüdrəti ilə məşhur deyildir. Ancaq xüsusi xəbərleşmələrindən, məktublaşmalarından türk dilini elmi sayəsində xətasız, səhsiz yazmaqda olduğu anlaşılır. Oğlunun vəfatı üzərinə xüsusi məmuriyyətlə Parisdə olan Sadiq paşa tərəfindən yazılan təziyəyə cavab olaraq göndərmiş olduğu məktub qələminin qüvvəsini və qəlbi təəssüratının dərəcəsini göstərməkdədir...

1932, 3 iyun

İndi də İstanbul vilayəti İskan (yerləşdirmə) Müdürlüyü Təvziat (paylaşdırma) məmuru Amasiyalı Qara Vaizzadə Osman Fevzi əfəndi vardır ki, kitabıyyat ilə məşğul olur. Bu zat, Rüşdü paşa mərhumun şəklini ələ keçirmiş və arxasına da aşağıda öz ifadə və imlası üzərinə eynən təsbit edilmiş hekayəni yazaraq hal-hazırda Amasiyada zəka və elmi ilə məşhur olan kitabxana məmuru məşhur müfti Xoca Kamil əfəndinin -hələ də həyatdadır və müftidir- övladı Xoca Səbri əfəndiyə göndərmiş. Bu xoca da mənə gətirdi. Və bu hekayəni oxumağımı və eşidib-əşitmədiyimi soruşdu. Həqiqətən, Taha əfəndi mərhumdan bu hekayəyə eynən bənzər və daha müfəssəl bir hekayə dinləmişdim.

Doğruluğuna etimad edə bilmədiyim üçün Rüşdü paşa həzrətlərinin tərcümeyi-halı sırasında dərc etməmişdim. Rəvayət edənin vədi və mübarək Fateh camesi imamının Rüşdü paşa həzrətlərilə bu zamanda maddi-mənəvi münasibəti olmaması məsələnin doğruluğunu sübut etdi. Osman Fevzi əfəndinin öz əl yazısının imlasını dəxi dəyişdirmədən eynən aşağıya dərc etdim. Paşa həzrətlərinin dini rəbitə və iman məhəbbətinin bir sənədi olmaq etibarilə çox böyük bir qiymətə malikdir. Cənabı-Haqq əcr və savabından məni də feyziyə etsin. *Amin bi-hörməti-seyyidil-mürsəlin*.

Mübarək Fateh camesi imamı Hafiz Bəkir əfəndidən nəqlən eşitdiyim hekayəni buraya eynən dərc edirəm.

Rüşdü paşa Taifdə olduğu zaman müqərrəbinindən və möhtərəm mühəddislərdən Dağıstani Hacı Əhməd əfəndini bir gün xanəsinə çağırmış və özü ilə bərabər iyirmiə yaxın hafiz gətirməsini rica etmiş və Hacı Əhməd əfəndiyə xitabən: “Mən Məkkədə olduğum müddətə cənabı-peyğəmbərə özümü qəbul etdirə bilmədim. Sonra Taifə gəldim. Taifdə iqamətim əsnasında peyğəmbərin əmisi⁴³ İbn Abbası özümə vasitəçi tapdım, bu surətlə özümü şanlı nəbiyə qəbul etdirdim. Mən ölüncə qəbrimi İbn Abbasın ayaq ucuna dəfn edib qəbir daşına da Kəhf surəsindən bu ayəti yazınız, demiş *وَكُلُّهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ* [Onların iti da mağaranın astanasında ön ayaqlarını uzadıb yatmışdı], (Kəhf:18) vəsiyyətini bitirdikdən sonra hafizlərdən birisinə Yasin surəsinin tilavətini rica etmiş və hafiz oxuyub ayətin burasına gəlincə *وَجعلني من المكرمين* [Rəbbim məni əfv etdi, ikramlara qərq etdi] (Yasin: 27) burada hafizə işarət edib özü bir (Əuzu və bəsmələyi-şərifə)dən sonra bu ayəni oxumağa başladı: *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي* [Ey arxayın nəfs! Dön Rəbbinə, sən Ondan razı olaraq, O da səndən! (Əməlisaleh)

⁴³ Aləmlərin ruhu *səlləllahu əleyhi və səlləm* əfəndimiz həzrətlərinin əmisi deyildir, əmisinin oğludur.

bəndələrimin zümrəsinə daxil ol! (Onlarla birlikdə Cənnətimə varid ol!] (Fəcr: 27-28) deyərək təslimi-əmanəti-Xuda eylədiyini həmin mühəddisdən şəxsən eşitməklə ondan bu şəkildə dinlədim. Bu, Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] xələfi olmaq üçün qüdsi qüvvət sahibi bir övlad olduğunu təsdiq edir⁴⁴.

Taifdə İbn Abbasın məscidi və arxasındakı qəbiristanlıqda Rüşdü paşanın qəbrinin olduğu güman edilən yer. (Qırmızı dairə içərisində)

⁴⁴ Həzrəti Mövlanənin qüdsi qüvvətə sahib bir övlada malik olduğunu demək istəmişdir. Yaxud, Rüşdü paşanın, Həzrəti Mövlanəyə layiq qüdsi qüvvət sahibi bir övlad olduğunu demək istəmişdir.

RÜŞDÜ PAŞA HƏZRƏTLƏRİNİN ŞEİRLƏRİNDƏN

*Birdir safayı-vəsl səfa bir deyilsə də,
Birdir cəfayı-hicr cəfa bir deyilsə də.*

*Bala və ziri bir görürəm fərti-nəşadən,
Birdir gözümdə ərzü səma bir deyilsə də.*

*Birləşdi rəngi-zülfü binaguş nazrada,
Birdir bana sübhü məsa bir deyilsə də.*

*Bimarı-eşqəm, istəməm əsla əlacı-dərd,
Birdir yanımda dərdü dəva bir deyilsə də.*

*Rüşdü suxən-şinas bilür tərzü şivəsin,
Birdir ədayi-şeir əda bir deyilsə də.*

Girəsun Övqaf (Vəqflər) müdiri Fəxri bəy tərəfindən bir məcmuədə tapılaraq müfti Hafiz Kamil əfəndinin fəzilətli oğlu Əhməd Əmri əfəndiyə göndərilmiş və onun tərəfindən verilmiş Rüşdü paşa həzrətlərinin bir şeiri

*Ol dilfiribi şuxi-cahan söylərəm sana,
Xuni-nigah afəti-can söylərəm sana.*

*Eyni-ədəm desəm də inanma miyanına,
Bəlkə, vücuda var da yalan söylərəm sana.*

*İlləti, vücuda-ələmi-imkanə eşqdir,
Əsrarı-kun fəkanı əyan söylərəm sana.*

*Nuş eyləmiş o məsti-mey nazı gülaraq,
Bax surxiyi-ruxiylə nişan söylərəm sana.*

*Dərdi-dərüni şərh üçün, ey şux nazənin,
Hər şərhayi-vücuda dəhan söylərəm sana.*

*Ayrılmə asitanı-cənabı-həbibdən,
Rüşdü, o babı Kəhfi-əman söylərəm sana.*

1 dekabr 1948-ci il tarixli saatlı təqvimin yarpağından alınmışdır.

Vaxtilə Düyümlü Baba deyə yad edilən bir zat vardı. Bu zat bir gün Şirvanizadə Rüşdü paşaya Hicaz valisi Vəcihi paşadan bəhs edərkən: Bu paşa ilə sizin çox yoldaşlığınız olacaq. Onu tanıyırsanmı?- deyə soruşar. Rüşdü paşa, tanımadığı cavabını verir. Fəqət bir müddət sonra Rüşdü paşa

Taifə sürgün edilir. Vəfat edir. Cəsədini ondan bir neçə gün əvvəl ölmüş Vəcihi paşanın qəbri yanına basdırırlar. Düyümlü Babanın çox yoldaşlığınız olacaq deməsi ilə bunların məzarlarının birləşməsi qərribə bir təsadüf olur.

Övqafı-Hümayun nəzarətində “Tarixçeyi-təşkilati və nüzzarın tərəcəmi-əhvalı” adlı əsərin 129-131-ci səhifələrindən:

Şirvanizadə Mehmed Rüşdü paşa Xalidiyyə şeyxlərindən Mövlanə İsmayıl Şirvani (*q.s*) həzrətlərinin oğludur. 1244-cü ildə [m.1828/29] Amasiyada doğuldu. Təhsil aldıqdan sonra Dər-səadətə [İstanbula] gələrək mübarək Bəyazid cəməsində tədris aldı.

6 məhərrəm 1270-ci ildə [m.9 oktyabr 1853] Amasiya Övqaf müdiri oldu. 12 rəbiül-axir 1271-ci ildə [m.2 yanvar 1855] istefa etdi. Dərsəadətə qayıtdıqda Məhkəməyi-Təftiş qəssamlığına təyin olundu.

Fuad paşa fəvqəladə səlahiyyətli məmuriyyət ilə Suriyaya səfərində onu da özü ilə bərabər apardı. Zamanın hakimlərindən Əli paşa, bu zatı Məclisi-Vala üzvlüyünə və Fuad paşa da Dər-səadətə qayıtdıqda vəzirlik rütbəsi ilə Şam valiliyinə təyin etdirdi. Müddərislikdən vəzir olanların biri də bu zəttir.

1280-ci ildə [m.1863/64] Şam və Sayda əyalətlərindən və Qüds səncağından təşkil olunan Suriya vilayəti valiliyinə, 19 cəməziyə-ülə 1282-ci ildə [m.10 oktyabr 1865] Övqafı-Hümayun, 17 şaban 1282-ci ildə Maliyyə nazirliklərinə təyin və birinci rütbəyi-Osmani nişanı bəxş, 19 zilqadə 1284-cü ildə [m. 13 mart 1868] Xəzineyi-Xassə nazirliyi də əlavə olundu.

1285-ci ilin şəvval ayında [m.yanvar/fevral 1869] Xəzineyi-Xassə nazirliyi birləşərək Daxiliyyə, 22 şəvval 1287-ci ildə [m.15 yanvar 1871] Xəzineyi-Xassə nazirliyi qalmaqla – ikinci dəfə Maliyyə, 29 rəbiül-əvvəl 1288-ci ildə [m.18 iyun 1871] Nafiə, 15 rəbiül-axir 1288-ci ildə [m.4 iyul 1871] Əhkamı-Ədliyyə naziri oldu. 10 rəcəb 1288-ci ildə [25 sentyabr 1871] sədrəzəm Mahmud Nədim paşanın iftirası ilə işdən çıxarıldı və ardınca da Amasiyaya sürgün olundu.

Mahmud Nədim paşa, bu zat ilə Zabitə naziri Hüsni paşa və sair zəttlərin sürgününü Məclisi-Vükəladə (Vəkillər məclisi) müzakirəyə qoydurduğu sırada Şurayi-Dövlət rəisi Yusif Kamil paşa “Bu cür icraat ədalət qaydasına və tənzimət üsuluna ziddir” deyərək şiddətlə qarşı çıxdı. Divanı-Əhkamı-Ədliyyə naziri Mütərcim Mehmed Rüşdü paşa da bu rəisə öndər oldu. Müstəbid sədrəzəm, bu rəis və naziri şiddətli müxalifətləri dolayısıyla yuxarı məqamlara şikayət edərək işdən çıxarılmasına izin aldı.

Midhət paşanın rəhbərliyində 1 rəcəb 1289-cu ildə [m.4 sentyabr 1872] Orman və məadin (Meşə və mədənlər), 26 şaban 1289-cu ildə [m.29 oktyabr 1872] –ikinci dəfə - Övqafı-Hümayun Əsəd paşanın birinci rəhbərliyində 18 zilhicce 1289-cu ildə [m.16 fevral 1873] -üçüncü dəfə- Maliyyə nazirliyinə, 17 səfər 1290-cı ildə sədrəzəmlik məqamına təyin olundu.

Hüseyn Avni paşanın fitnə və nifaqı ilə 26 zilhicce 1290-cı ildə [m.14 fevral 1874] işdən uzaqlaşdırıldı. Bu zatın çıxarılması və sürgün edilməsi Hüseyn Avni paşanın fitnə-fəsadından irəli gəlmişdir -o sırada Mabeyni-Hümayun baş katibliyində olan, Atif bəyəfəndinin “Xatirat”ında və Mahmud Cəlaləddin paşanın “Miratı-Həqiqət”ində və Məmduh paşanın “Fəvəranı-Əzman” və “Miratı-Şuunat”ında qeyd edilmişdir.

9 rəbiül-axir 1291-ci ildə [m.26 may 1874] Hələb, 17 cəmaziyəl-ülə 1291-ci ildə [m. 2 iyul 1874] Hicaz valiliklərinə təyin olundu. Taifdə 15 şaban 1291-ci ildə [m.27 sentyabr 1874] qara hummadan (qrip virusu) vəfat edərək İbn-Abbas (*radiyallahu anhumə*) həzrətlərinin səadətli civarına dəfn edildi.

Rüşdü paşa, alim, zarafatçı və bilikli, təqir hissənə qadir, lətif simalı, gülərüzlü bir zat olub, sevdiklərinə himmət göstərirdi. Bu zatın nazir olduğu zamanlarda bəzi dini və xeyriyyə binaları təmir olundu.

Fatiminin “Təzkireyi-xatimətül-əşar”ından səhifə 136-137⁴⁵: Şirvanizadə Mehmed Rüşdü əfəndi savadlı alimlərdən və ali Nəşibəndi təriqətinin seçilmiş şeyxlərindən Şirvani Şeyx İsmayıl Siracəddin əfəndi mərhumun nəslindən Amasiyada min iki yüz qırx beşinci ilin [m.1829/30] əvvəllərində dünyaya qədəm basıb atasından ali təhsil almış və tədrisini tamamlamış olduğu halda min iki yüz altmış yeddinci ildə Dər-Səadətə gəlmiş və bir müddət Sultan Bəyazid vəli *Allah rəhmət eləsin* həzrətlərinin mübarək cəməsində elm öyrətməklə zaman keçirdikdən sonra adı çəkilən Amasiya qəzasında Vəqflər nazirliyindən ona məmuriyyət verilmiş və oraya getmişdir. Zatın fəzl və irfanı tərif və bəyandan uzaqdır.

Alusizadə adı ilə məşhur Bağdad müftisi Seyid Mahmud əfəndi həzrətlərinin yazdığı bir məktubda Rüşdü paşa həzrətlərinə həsr etdiyi sətrlərdən “vabisu-əşvaqi lirraqi əsməl-muraqi həbibil-heykəlin-nurani Əs-Seyid Mehmed əfəndi Əş-Şirvani...”

Nəşvətül-Müdam s.32

و كان و لدي الذي ليس له في الذكاء ثاني السيد محمد افندي ابن الفاضل اسمعيل افندي الشرواني أعلى الله تعالى في الدارين جليل مراتبه و أعلى سبحانه بصحبته قدر خليله و مصاحبه. نشوة الشمول ص 14

Nəşvətüs-Şümul s.14

[Zəkada tayı-bərabəri olmayan oğlum Əs-Seyyid Mehmed əfəndi, Fazil İsmayıl əfəndi Əş-Şirvani oğludur. Allah-taala onu hər iki aləmdə mübarək mərtəbələrində yüksətsin və onu öz həmsöhbəti dərəcəsinə qaldırsın.]

SİRACƏDDİN ƏFƏNDİNİN XƏSTƏLİYİ

Namı-mürşidanəyə hədiyyə edilən evə köçdükdən altı ay sonra hidayətin parlaq çırağı, rəşadət şöləsinin ziyası, kainatın gözünün nuru, irfan əhlinin fəxarətli tacı, bəxtəvər övlad, elm-irfan bağçasının məfhumu-müçəssəmi, səadətli tuba ağacı, illiyyin mələkutunun (cənnət) meyvəsi, lübbü-lübabı-lahutiyyət-rəhin (ilahi mirasın ən yaxşısı), məğzi-müəddayi-həqiqəti-din” (din həqiqətinin mənasının məğzi), yəni həzrəti Siracəddin xəstəlik döşəyinə baş qoymuşdur.

Çoxsaylı təşəbbüslərə baxmayaraq heç cür sağlamlığı bərpa edilməmiş, ümumi zəifliyə mübtəla olaraq gözlərinə korluq gəlmişdir. Həzrətin həqiqət ümmanının sədəfi Xeyrünisa Əminə xanımdan dünyaya gəldiyini qeyd etmişdik.

⁴⁵ Amasiya müftisi Kamil əfəndinin oğlu fazil, ədib Əhməd Əmri əfəndinin qeydlərindən.

İndi də zatına aid bəhsdən söz açaq. Ruhül-Qüdsün Məryəmə üfördüyü ruhun bir möhkəm nümunəsi olan bu zat, 1268-ci [m.1851/52] il tarixində aliqədr atasının ana vətəni olan Cicimli kəndində dünyanın bəzəkli beşiyinə qədəm basmışdır.

On yaşına qədər atasından ayrı böyümüşdür. Rusiyada [Qarabağda] göstərilən şəkildə dərs görsə də çox ibtidai olduğunu qeyd etməyə lüzum yoxdur. Salvartı yaylasında görüş vəqə olduğu zaman on yaşında idilər. Ərzurumda olduğu üç ildə şəxsən atasından dərs görmüşdür.

Bəyaz çöhrəli, qara qaşlı, qara gözlü, gözəl üzlü, uzun boylu, nazik tənli idi.

Vətəmində ilk tənəffüs etdiyi hava aşıqlərin xoş nəfəsi idi. Bu hal onda eşq mizacını təmin etmiş, ilahi istedadı sayəsində ali ruha sahib ola bilməmişdir.

Hələ kiçik yaşda ikən şeir yazmağa başlamış, həqiqətən də səhli-mümtəni (təqlidi imkansız) deyilə biləcək lətif beytlər söyləmişdir. Dilavər Allah aşıqləri arasında yetişən bu irfan əhlinin gözünün nuru, yazdığı şeirləri dərviş və qələndəranə bir dil ilə icra etmişdir.

Nazlılığın bəxş etdiyi səadətə tərcümanı olan bu şeirlərində təqlidçilik izi müşahidə və hiss edilmir. Yeni bir tərz yaratmış olması diqqətə alınaraq təqdirəlayiqdir. On səkkiz, on doqquz yaşlarında dərs oxutmağa başlamışdır. “İzzi” oxudarkən bu kitaba məşhur əllamə Sədəddin Təftəzani həzrətlərinin şərhlərini oxutmuşdur.

“Qəvaidul-İrab” da oxutmuşdur. Başqa tədris verdiyinə dair məlumat hasil olmamışdır. Nasaz məşrəbi dönək olan fələk, xilqətin bu nadir nümunəsi ilə demək olar ki, mücadiləyə girmişdir. On yaşına qədər yetim kimi atasından ayrı yaşatmış, on il sonra fasiləli hicrətlər, təzəcə istirahət edə biləcəyi bir sırada yatağa məhkum etmiş və bu mücadiləsi nəticəsində bu mərifət bülbülünün gülüstani-həqiqətdə tərənnümünə mane olmuş və təmin etdiyi qələbə sayəsində vaxtından əvvəl ilahi yüksəkliyə qalxaraq işıqlı əbədiyyət bağçasına doğru yol almasına səbəb olmuşdur. “Qəvaidul-İrab” oxudarkən bədbincəsində, kədər səbəbilə olduğu anlaşılan:

*Ey bəla bəzmində sərgərdan olan divanə dil,
Tiği-Əzrailə ver başın, bu qəmlərdən kəsil-*

beytlərini kitabın baş tərəfində öz əlilə yazmışdır.

Zamanında aşıqlər məclisinə gedib-gələr və ən çox mülatəfə (qarşılıqlı surətdə məzəli şeirlər söyləmə) və müşaəərə (qarşılıqlı şeirləşmə) xoşu gəlirmiş. Beytləşməyə çox marağı varmış. Ən çox Qarabaği Sədəddin əfəndidən həzz almarmış. Bir də Maraşlı İbrahim əfəndi adlı bir zatın oğlu varmış ki, şeirlərində “Kəmalı” deyər təxəllüs edərmiş. Bu Kəmalı ilə də şeirləşməsi varmış.

Bədbəxtlikdən, Kəmalı də hər necə olmuşsa, yataq xəstəsi olmuş və Sirac əfəndidən dörd gün əvvəl vəfat etmişdir. Bu da aşiq təbiətli bir gənc imiş. Mərhumun vəfatını Sirac əfəndidən gizləmişlər. Xəstəliyi zamanında hər gün Kəmalını soruşarmış. Kəmalinin vəfatı günü Kəmaliyə nə olduğunu və gedib halını öyrənərək ona xəbər gətirilməsini dəfələrlə rica etmiş.

Guya Kəmalinin yanına gedib-gələn zat salam söylədiyini və sağalmağına az qaldığını söyləmiş. Cavabında “Ah” deməkdən başqa bir şey söyləməməsi hüznü olduğu qəddər mənalı olmuşdur.

Kəmalı vəfatından iki gün əvvəl söylədiyi:

*Səba, var yara söylə öldüyüm,
haqqın həlal etsin,
Şəhidi-tiği-əşqi olduğum
duysun, məlal etsin-*

beytini Sirac əfəndiyə göndərmiş, Sirac əfəndi də buna cavab yazacağını söyləmiş isə də yaza bilməmişdir.

Kəmalı vəfatı anlarında düşər olduğu bayğınlıqdan bir az ayrılmış və:

*Məzarım Qurdboğana qazdılar, uğrar deyər yarı,
Hacı Həmzə əfəndi qıldırdı namazım atqiyadarı.
Ağacdan ata mindim, guyiya ali Sinankarı,
Görünmə qəbrimi tərək eylədim bil-cümlə əfkarı-*

demiş və ardınca üstün gələn bayğınlıqdan ayıla bilməyib Allahın rəhmətinə qovuşmuşdur.

Kəmalinin vəfatından çox əvvəlcə Sirac əfəndini hökmü altına salan xəstəlik getdikcə şiddətlənmiş və bu günlərdə Sirac əfəndidə kədərli, ümitsiz hallar müşahidə edilməyə başlamışdır.

Ali-gövhər atası yanına gəlir, kədərləndiyi görünürmüş. Sirac qəlbinin sönməyinə şahid olan bu həqiqət günəşi bir dəfə bir dənəcik dürdanəsinə təsəlli verər ümidilə yaxşılaşacağına dair bir yuxu gördüyünü və yaxında sağalacağını, səbirli, dözümlü, qəzaya razı olmasını tövsiyə etdiyində “Ey mənim şəfqət və mərhəmətin yeganə mücəssəmi olan atam, nə olar ki, yuxunu nəql etsən, mən də eşidərək təsəlli tapsam” deyər etdiyi xahiş dözə bilməyən nurlu bahadır pir yuxunu aşağıdakı şəkildə nəql etməyə başlamışdır.

Yuxu

Səhərə yaxın idi. Ariflərdən üç müqəddəs zat yanıma gəldi. Sənin sağalmağın üçün dua etmələrini xahiş etdim. Yaxında səhhət tapacağını müjdələdilər. Artıq bu müjdə qarşısında rahat olmanız lazımdır, deyər yuxunu nəql etdiyində Sirac əfəndi sükut içində dinləməkdə olduğu rəyanın bitməsilə: “Vaqə halı eynən hekayə etdiyinizə şübhə yoxdur. Ancaq

*Siracəddinin vətəni
Qarabağdan təbiət mənzərəsi*

*Bir mevzii-xoş fərah-fəzadır,
Dünyaya behişt desəm, səzadır.
Cənnət gibi hər məhəllidir bağ,
Hər bir tərəfindən bağ u یرmağ*

ricanıza xitabən o zatlara başçılıq edən zat *فَيَسِّرْهُ يَمْغُرْهُ وَأَجْرِ كَرِيمٍ* [Onu bir bağışlanma və gözəl bir mükafatla müjdələ] (Yasin:11) dedi, çünki o röyanı eynən müşahidə və aranızda cərəyan edən söhbəti də başdan-ayağa eşitdim” demiş.

Atasının nəql etdiyi bir yuxunu bu tərzdə ifadə etməsi müşarün-ileyh həzrətlərinin heyrət və kədərinə səbəb olmuş. Və qəm içində dəhşətlə:

*Fikr eylə ki, yetməzmi sənə sureyi-Yusuf,
Səbr eylə, yetər dadına səbr, etmə təəssüf-*

deyə bir həzin tövr ilə bu beyti oxumağa başlamışdır. Gözlərindən ixtiyarsız yaş axmaqda imiş. O gün axşama qədər həm bu beytləri oxumuş, həm də aşağı-yuxarı oturmada dolaşmışdır.

Bu hal çox təbii idi, çünki iyirmi iki illik irfan məhsulu anlaşılmadan xəzəna üz tutur. Hər tərəfdən ümid qapıları qapanmış, nə yerini tuta biləcək bir digəri, nə də təsəlli səbəb ola biləcək digər bir ümid var. Fələk cəfa etmək üçün bütün səbəbləri toplamış gəlmiş, buna müqabil də heç bir vasitə təmin edilməmişdir.

Mübarəkin göz yaşları yanındakıları da ağlamağa sövq edir. İllərdir sinəsində yetişdirdiyi gül qönçəsinin solmaqda olduğunu görən anası da gözlərindən qanlı yaşlar axırdı. Evin içərisini bir fələkət kabusu bürümüş, bir beytul-həzən (qəm evi) halına gəlmişdir.

Nə faydası var ki.

Yuxu məsələsindən sonra hər kəs üzərində elə təsir qalmışdı ki, xəstəyə əziyyət etməmək üçün özünü tutmağa çalışan kimsə daha çox məclis əhlini kədərləndirməyə səbəb olurdu. Bu hal Sirac əfəndini də başqa cür iztirabı altına alaraq kədərini üzə vurmağa məcbur etmişdi. Gah sükunət geri dönər kimi olur. Lakin birisinin hüznü yenilənir və bir-birini təsəlli etməyə çalışanların biri birinə təsəlli vermələri kədər gücünü artırır. Sanki zəmin və asimanda təcəlli tapan qüdrət cövhəri hər şeyi qəm-kədərə qərq etmiş və bu məclisə saçmışdı. Bu sıralarda Sirac əfəndi dərin bir hərərətdə olduğundan anasından su istədi. Anası dərhal suyu verdi. Bir-iki qurtum sudan sonra dərin bir yuxuya dalar kimi olmuşdu. Halbuki, davam etmədi. Fasilələrlə su istəməyə başladı. Bu hal hər kəsi əndişəyə sövq edir və hər cür çarələrə baş vurulurdu, heyhat. Üç gün bu tərzdə davam etdi.

Bəşəri ehtiyaclar hər kəs üçün unudulmuş, ancaq dini fərizələr ifa edilirdi. Və bu zaman da itaətkarcasına Vahidin dərğahından Sirac əfəndiyə səhhət və afiyət tələb olunurdu. Üçüncü günü axşamı Sirac əfəndinin yenidən zəif dodaqları arasından bir şeylər söyləməkdə olduğu anlaşıldı. Biçarə anası dərhal qulaqlarını yavaşca ağzına yaxınlaşdıraraq şəfqətlə nə demək istədiyini soruşdu, “Gilas” dediyini eşitdi. Mövsüm etibarilə tapılmayan bu meyvə üçün “İndi tapıb gətirərik” kimi sözlər, vədlər verən oldusa da mümkünmü? Belə vədlər arasında ikən təkrar bayıldığı görüldü. Artıq gözləri açılmaz, köksü qabarıq, qəlbin döyüntüsü şiddətlənir, siması rəngdən-rəngə düşürdü. Bütün bu hallar ümidləri qırırdı.

Hansı səbəblərdən olduğu anlaşılmayan bir hal ilə eşidilir bir tərzdə atasının *إِنَّمَا أَمْرُهُ* (Yasin: 82) deyib davamını oxumağa macal tapmadan Sirac əfəndidən bir uğultu zühur etdi. Bu uğultu mələkut bağının bülbülünün belə həsəd apardığı bu atanın sözünü saxlatdı. Və müdhiş bir təəssür əlamətləri üzündə görünməyə başladı. Bir ara sakitcə sorğu-sual yerinə dərin bir sükut hakim oldu. Möhtəşəm otaqda müdhiş bir həyəcan meydana gəldi. Dodaqlar tərپənmiş, gözlər bir nöqtəyə zillənmiş, üzlər solmuş, hər kəs məhşər məqamında öz dərdinə çarə axtaran bir vəziyyətdə, öz halından məyus, şefaətçisi olmadan, dayaqsız, günahkar bir qövmün bir xəbəri gözləməsi kimi qəm içində bir halla Siracın ağzından eşidilən uğultudan bir məna axtarırdı. Bəli, bir şeylər fısıldayırdı, fəqət anlaşılmırdı. Hər kəsdə bir anlamaq arzusu oyanmışdı.

Anası baş ucunda yavaş yavaş “Balam, nə istəyirsən?”, deyər soruşan kimi olur, gizlədə bilmədiyi göz yaşları övladının alınına düşdükcə yavaşca əlilə silirdi.

Anlamaq mümkün olmayınca içəridə qaynamaqda olan duyğular, həyəcanlar, vəlvələlər, fəryad, fəğanlar birdənbirə sükutu pozdu. Canalıcı hisslər arasında atası göz yaşları ilə qarışıq boğuş bir səs ilə *إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ* [Bir şeyi (yaratmaq) istədiyi zaman (Allahın) buyurduğu ona ancaq: “Ol!” deməkdir. O da dərhal olar] (Yasin: 6) müqəddəs ayəsini oxudu. Sanki qeybdən biri bu ayələri dilində məcburən axıdırdı.

Bu ayəni eşitdiyi və idrak etdiyi çox böyük ehtimal olan Sirac əfəndi bütün adamlar qarşısında *فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* [Hər şeyin hökmü (ixtiyarı) əlində olan (Allah) pəkdir, müqəddəsdir. Siz də (qiyamət günü dirilib) Onun hüzuruna qaytarılacaqsınız!] (Yasin: 83) deyər aydın bir surətdə tamamlayaraq “ircii” (dön) əmrinə “ləbbeyk” çəkdi. Siracın dilinin sönməsindən qafil olan anası bir müddət sabit və məcnunanə bir nəzərlə üzünə baxdı. Cilalı kimi parlaq və donuq alınına əlini yavaşca uzadaraq son dəfə oxşadı və səslənərək “balam” deyər xitab etdi. Çünki ayəni oxumaq kimi bir qeyri-adiliyi görüncə yenə düşdüyü bayğınlıqdan bir az ayılır olduğunu zənn etmişdi. Fəqət o hərəkətsiz əbədiyyət yuxusuna çoxdan dalmışdı. Fəqət bunu ana qəlbi heç cür qəbul edə bilmir və oğlunun önündə öləcəyini zənn edirdi. Həyat əsəri görmədikdə, digərlərinin vaveylası artdıqca qənaəti sarsılan bu ana Firdovsinin:

همه خاک تیره به سر بر فکند
به دندان ز بازوی خود گوشت کند
[Başına qara torpaq saçdı,
dişlərilə qolunun ətinə qopardı.

آتش و بر فروخت به سر بر فکند
همه موی مشکین به آتش بسوخت
Bir yandan başına atəş töküüb o müşk qoxulu qara saçlarını
yandırarkən, digər tərəfdən də:

همی گفت کای جان مادر کنون
کجایی سرشته به خاک و به خون

“Ey anasının canı qədər dəyərlı oğlu,
qanlar və torpaqlar içində indi harada yatırsan?!”

غریب و اسیر و نژند و نزار
بخاک اندرون آن تن نامدار

*Belə qiymətli insanın torpaq altına getməsi səbəbindən qərrib
insanlar halsızlaşmış və əsirlər arıqlayıb ərimişlər.*

دریغاش نیلمد از آن روی تو
از آن برز و بالا و بازوی تو

Onun sənin üzünə heyfə gəlmədimi?

Sənin boy-buxununa, qoluna və bəzularına heyfslənmədimi?

بپرورده بودم تنت را بناز
برخشنده روز و شبان دراز

Səni naz içrə böyütdüm,

Nur saçan gündüzlər və uzun gecələr boyu bəslədim.

کنون آن با خون اندرون غرقه گشت
کفن بر تن پاک او خرقه گشت

İndi o gözəl vücut al qana boyanmışdır,

Kəfən pək vücutuna libas kimi geyindirilmişdir.

کنون من که را گیرم اندر کنار
که خواهد بودن مرا غمکسار

İndi mən kimi yanına alıb sevdim?!

Kim mənə dərd ortağı olmaq istər?!

که را گویم این درد و تیمار خویش
که را خوانم اکنون بجای تو پیش

Dərdimi-sərimi kimə söyləyim?!

Sənin yerinə kimi qoyum indi?!

دریغاتن و جان و چشم و چراغ
به خاک اندرون مانده از کاخ و باغ

*Heyf o vücuda, cana, gözlərə və o qəndil kimi yanaqlara, heyf.
Bütün bunlar indi saraya da, bağçalara da vida edib qara
torpaq altında yatır.”*

ز هر سو بر او انجمن گشت خلق
کز آن گریه در خون همی گشت غرق

Hər tərəfdən insanlar onun başına toplandı

Və o öz qanlı göz yaşlarından boğulurdu.

زبس کو همی شیون و ناله کرد
همه خلق را چشم پر ژاله کرد

O ağlayıb nalə çəkdikcə
Hər kəsin də gözü yaşardı.

بیفتاد بر خاک و چون مرده گشت
گفتی که خونت هم افسرده گشت
Nəhayət bayılıb, ölü kimi torpağa düşdü
və bədənində qanı donmuşdu.

به هوش آمد و باز نالش گرفت
بر آن پر کوشته نالشی گرفت
Huşu özünə gəldikdə təkrar nalə çəkdi
və ölən oğlu üçün fəryad etməyə başladı.

təsvirinə müvafiq hərəkətlər göstərməyə başladı, atası bila-ixtiyar:

Bir oğlundan cüda düşmüşdü Yaqub,
Hücumu-giryə çeşmin qıldı binur.

Əcəbmi giryə qulsam mən ki, düşdüm,
Necə Yusif kimi məsumdandır-

demiş və hüznü bir əda ilə oxumuşdu. Bu, elə bir təsir əmələ gətirdi ki, matəmzədələrin fəryadı eşidənləri dəhşətə gətirəcək bir həddə gəldi:

Kimisi:

Necə gözdən getməsin xunabə, canandır gedən,
Necə cismü can ayaqdan düşməsin candır gedən.
Necə aləm olmasın əhli-nəzər çeşminə tar,
Çün nəzərdən çeşmeyi-xurşidə rəxşandır gedən-

ağısı ilə ağlayır, kimisi də:

ترکیب پیاله را در هم پیوست
بشکستن آن روا نمی دارد مست
چندین سروساک نازنین کف دست
بر مهر که پیوست به کین که شکست
[Yoğruldu qədah necə yoldan gələrək,
Sərxoş belə qırılmaz onu artıq bilərək.
Gəl gör bu gözəl bədənlərin halı yaman,
Yoğrulma-dağılmalar nə üçün olsa gərək?].

şəklində töhmət edir, kimisi:

این کوزه گر دهر چنین جام لطیف
میسازد و باز بر زمین مزندش
[Bir belə gözəl qədah ki, heyran qalınır,
Əvvəl düzəldilir, sonra birdən yerə çürpülür.]-

qülqüləsilə ağı deyirdilər.

O gün şəriətə müvafiq qüslu tamam edildi və tabuta qoyularaq bir otağa qoyuldu. O gecə səhərə qədər yanında Quran xətm edildi. Səhər cənazəsi atası tərəfindən qılınaraq Şamlarda hazırlanmış xüsusi məzara dəfn edildi. Tabuta sac [dəmir təbəqə çəkilməmiş] qapladılmış və iyirmi iki ilə yaxın bu məzarda qalmışdır.

Atasının vəfatında Boğaz məhəlləsindən Dəhnəli Hacı Hüseyn və Hacı İsmayıl və Lənbəranlı Yusif Çələbi Boğazdan Molla Yusif tərəfindən gecə qəbri açılaraq atasının türbəsində onun qəbri yanında hazır edilən məzara gətirilmişdir. Həzrəti Pir bu vəzifənin ifasını qütbül-mütəəxxirin (sonrakı övliyaların mürşidi) Dəhnəvi Hacı Mustafa əfəndiyə vəsiyyəət etmiş imiş. Fəqət şərəf qazanmaq arzusu ilə yuxarıda adları keçən dörd zat bu vəzifəni özbaşlarına ifa etmişlər.

Bu hadisə bütünlüklə Taha əfəndinin rəvayətinə istinadən nəql edilmişdir. Sirac əfəndi uşaq olsa da, bir divan vücuda gətirə biləcək qədər şeir yazmışdır. Təəssüf ki, zaman keçdikcə itib yox olmuş, xalq dilində yayılmış olan və yazıya keçirilmiş beytlərindən başqa əldə mövcud bir şey qalmamışdır. Bu hissələrin də eyni taleyə məruz qalması ehtimal daxilində olduğundan bu kitaba eynən dərc etməyə məcbur qaldım.

Xalqın dilində ən çox yayılmış olan “Saqınamə”sini təqdim etdim, digərlərini də qaralama halında özünün əl yazısı ilə yazılmış kağızlardan köçürdüm.

“Saqınamə”si mizacını ifadə edə biləcək qəbiliyyətdədir. Fələyin könül əhli ilə bitib-tükənməz mücadiləsindən uzaq qalsaydı, atasının xeyirli xələfi olacağına şübhə ediləməzdi. Nə çarə ki, daha doğrusu, min dəfə təəssüf ki, vəziyyəət tərsinə olmuşdur.

*Dərda ki, içdi bəzmi-bələda meyi-fəna,
Canu cahandan almadan ol növrəsində kam.*

*Gülzarı-ömrü gördü xəzan görmədən bahar;
Mah cəmalı etdi qürub olmadan tamam.*

Vəfatı rumi 1291⁴⁶ martının onuncu günüdür (m.1875, 22 mart). Anası qalan ömrü boyunca giləs yeməmişdir.

⁴⁶ Hal-hazırda Amasiya müftisi olan Xoca Hafiz Kamil əfəndinin oğlu Əhməd Əmri əfəndinin tərəkdən satın aldığı əlyazma bir “Münşəati-Mövlanə Cami” adlı kitabın cild qabının iç üzünə və kitabın arxa qapağına məlum olmayan bir zat tərəfindən bəzi vəfat tarixləri dərc edilmiş və bu arada da Siracəddin əfəndinin vəfatı yazılmışdır. Yazan adam anasının də vəfatını yazmış, anasının adının Tükəzban və bir qaladan olduğu anlaşılmışdır. Fəqət anası Tükəzban olan zatın kim olduğu heç cür anlaşılmamış, təbii olaraq, vəfat tarixini yazan zat da bilinməmişdir. Katibin öz ifadəsi eynən aşağıya dərc edilmişdir. “İrtihalı-nuru-aynım Siracəddin əz dari-fəna be dari-bəqa mahi-səfər, yövmü-Bazar, saat 6, sənə 1292” [Gözümün nuru Siracəddinin fani dünyadan baqi aləmə köçməsi, səfər ayı, bazar günü, saat 6, il 1292 (1875, mart-aprel)].

SİRACİNİN ŞEİRLƏRİNDƏN SEÇMƏLƏR

Saqinama

*Meyxaneyi-bələdə zarəm ziyadə, saqi,
Hər kimsədən ziyadə ver bana badə, saqi.*

*Həmdəm olub hümayə, pərvaz edib havayə,
Sordum səni Səbayə, səmti-Səbadə, saqi.*

*İşrətgahi-səfadə, nuş eylədikə badə,
Sal aşınanı yadə, meyl etmə yadə, saqi.*

*Gül gəldi, güldü bülbül, açıldı bağda sünbül,
Gəl içəlim meyü mül, bu xoş havadə, saqi.*

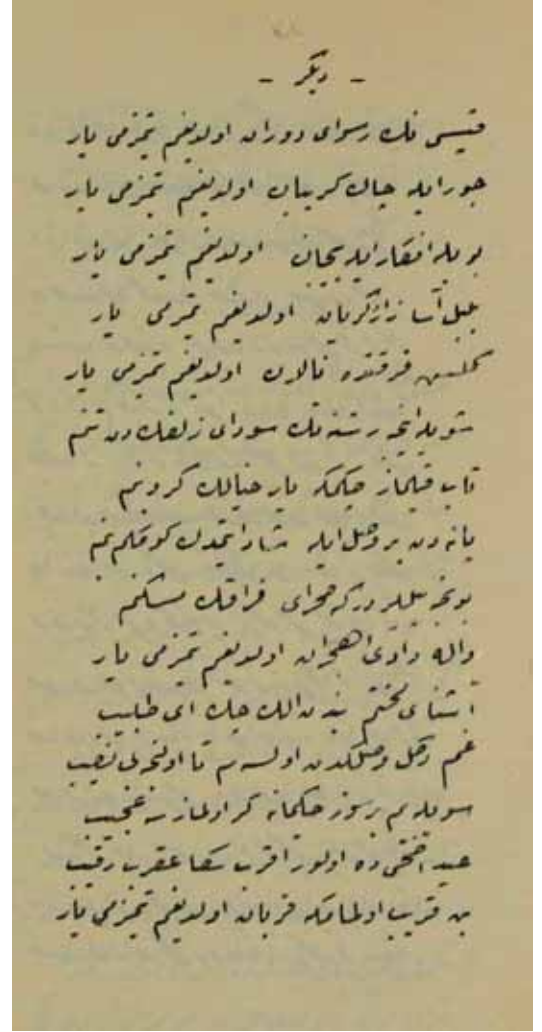
*Zülfündən aldı bir bu, durmaz edər təqəpu,
Beyhudə dönməz ahu, mülki-Xətadə, saqi.*

*Vir bana cami-cari, ta kim bulam qərarı,
Virməm bu ruzigari, beyhudə badə, saqi.*

*Ur mütribə Əraqi, dil eyləsin məzaqi,
Qalsın bu nəşə baqi, ərsin muradə, saqi.*

*İstər könül nigari, həm eylər ahu zari,
Neylər tən nizari, yetməzsə dadə, saqi.*

*Atəşlərə Siraci, yandı nədir ilaci,
Gəl ol sən ona naci, sübhü məsadə, saqi.*

Qarabaği Sədi əfəndi ilə müştərək qəzəliyyat

Siraci: *Xalın görəməm zülfü-siyah fam arasından,
Sədi:* *Quş müşkül alır danəsini dam arasından.*

Siraci: *Gördüm qaşını gözlərin üstündə dedim bəs,
Sədi:* *Bir şaxdır əyilmiş iki badam arasından.*

Siraci: *Qurbanın olub Kəbeyi-kuyində qalaydım,
Sədi:* *Ol gün ki çıxar hacılar ihram arasından.*

Siraci: Dünyayı dutar şaşaa bərqi-şəfəq asa,
Sədi: Düşməni kimi ləb dişləsə düşnam arasından.

Siraci: Zülfün aranı kəsdi, yüzün görməyə qoymaz,
Sədi: Çıxmazmı o kafər beçə islam arasından.

Siraci: Sandım ki, düşüb daneyi-ənquri şəraba,
Sədi: Xali-rüxün əksin görəli cam arasından.

Siraci: Bir şənə çək ey şux dülaram, dağtma,
Sədi: Bəlkə, gələ öz könlümə aram arasından.

Siraci: Əlbəttə, çıxar dəftərin axtarsa Siraci,
Sədi: Sədi kimi bin aşiqi-bədnam arasından.

Qaralama halında olan dağınıq vərəqlərdən

Növcəvanəm hər tərəf rüxsarinə kim, mu gəlur,
Yıxmaya əmlaki-hasəni ləşkəri-hindu gəlur.

Cövrü-dövrü-dəhrdən qəmgin olan biçarəyəm,
Neyləyim kim, hər nəyə baxsam bana qayğı gəlur.

Sinəmə tiri-mojəndən ləhzədə bin danə ox,
Durməyub, əylənməyub heç, ey kaman, əbru gəlur.

Ey şəb, firqət çırağını gizlə, şölən bu gecə,
Məşəli-vüslət yaxıb, dəstində ol məhrü gəlur.

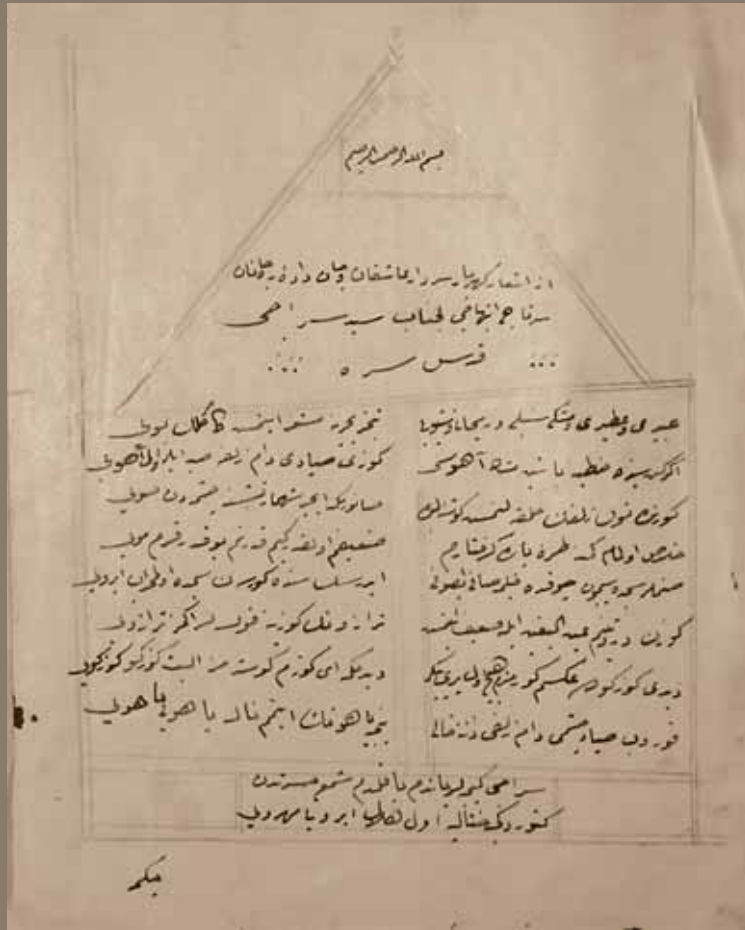
Zülfü-müşkin qazalin, qaliba ənbər saçar,
Kim dəmindən ey nəsimi-sübh, bir xoşbu gəlur.

Öldüyümdə çeşmi-bimarından ayrıldım deyu,
Nuru-aynum, gözlərimdən qətrə-qətrə su gəlur.

Ey Siraci, sağlığında kim isə həmdəm sana,
Ey Siraci, öldüyümdə sanmagil o, bu gəlur.

Atəşi-rüxsaridə sər-avər olduqda didəm,
Yaxmaya canı cahanı, yıxmaya cadu gəlur.

Gülşənim dəşt olduğundan məskənim viranə həm,
Etməyə qəbrim ziyarət bumla bu bu gəlur⁴⁷.

Şiracinin şeirlərinin əlyazmasından bir səhifə

Mir Həmzə Nigari və oğlu Şiracəddin əfəndininin (solda) sənduqələri

*Ey Siraci, sağığında həmdəmindir gəlüb qəbrin üzrə zar edən
Ey Siraci, öldiğində sanma kim o, bu gəlur.*

Kağız qaralamadır. Kağızın üzərində digər bir yazı ilə – min iki yüz doxsan ilində bəyan – deyə bir yazı vardır.

Bu tarixin şeirin söyləndiyi zamana aid olması çox böyük ehtimal daxilindədir. Bu kağızda tarixi yazan kimsənin yazısına oxşar:

*Ya Rəbb, mədəd, dərdimə dərmanım yetişdir sən Xızır İlyası,
Ya Rəbb, bizi qoyma küffar əlində, biz də bu yerlərdə fəqir qalası-*

deyə guya mənzum bir söz vardır.

Bu tarixə görə, Sirac əfəndiyə korluq hasil olduğu günlərin ərəfəsində yuxarıdakı qəzəlini qaralamışdır. Ondan sonra bu kağız (fəqir qalası) nın əlinə keçmiş o da elə bir şeylər söyləmişdir. Yenə eyni kağızda Sirac əfəndinin əl yazısı olan bu:

*Çəkmə dərdi ey könül, meyxanədə, peymanə çək,
Çəkdiyən peymanəni pünhan deyil, rindanə çək.*

*Qıldı lanə mürgi-dül, zülfündə ey sərvi səhi
... Sal həll eyləmə, zülfünə bir şanə çək.*

*Yanma nari-fırqatə qərq olma bəhri-möhnətə,
Gir bu dərya içrə sən də yanə bir dürdanə çək.*

Və bu:

*Ol zaman kim, qıydı Əzrail gözüüm bir canana,
Kimsə gəlməz, uğramaz canan da olsa yanına-*

beytləri vardır.

Bu qəzəllərindən xəstəliyinin əvvəlində həyatından naümid olmağa başladığı anlaşılır. Başqa birisinin əlyazısı ilə bir dəftərdə olan nüsxədən köçürülməsi.

*Cananımı vir, ya mənim canımı al, ya Rəb,
Öldür məni, ya lütf eylə, dərmanımı, ya Rəb.*

*Qoyma bu zilləti-xidmətdə kərəm qıl,
Azad eylə, vir dəstimə fərmanımı, ya Rəb.*

*Sabit-qədəm et kuyi-təcəllada rəvanım,
Hifz eylə Xurşidi, təhqiq eylə imanımı, ya Rəb⁴⁸.*

*Məqsudinə yol verməgil, ağyarı zəbun et,
Əfv et məni, məğmum eylə şeytanımı, ya Rəb.*

*İhda edəyim Kəbeyi-kuyinə rəvanım,
Lütfünə qəbul eylə qurbanımı, ya Rəb.*

*Hicran odu yandırdı məni, ah ki təbdil
Qıl vüslətə bu atəşi-suzanımı, ya Rəb.*

*Getdikcə məlahət kimi əfzun eylə dərdim,
Mehri dəxi atəşi-suzanımı, ya Rəb⁴⁹.*

*Gülgəsti-rəvanımdan iraq etmə şərabi,
Şadab eylə səhrayı-gülüstanımı, ya Rəb.*

*Növrəstə bu gül dəstimi hər yerdə əziz et,
Şayasteyi-dərgah eylə divanımı, ya Rəb.*

*Ərzaqımı ehsan eylə biminneti-məxluq,
Feyzanə kərəm eylə əziz nanımı, ya Rəb.*

* * *

*Sanmagiz bihudə Məcnun məskəni səhra imiş,
Çün xəyalatı qəzal dideyi-Leyla imiş.*

*Mən sanırdım kəndimi ancaq əsiri-zülfü-yar,
Xəlqi-ələm cümləsi aludeyi-sevda imiş.*

*Bir səhər gördüm ki, əftakə düşübdür zəlzələ,
Ol, məgər, gülşəndə zarı-bülbülü-şeyda imiş.*

*Dün dəri-dildardə dökdüm sirişkim qətrəsin,
Dəhr içində indi hər bir qətrəsi dərya imiş.*

*Eşqi gör kim daima eylər məqamu Qafda,
Guyiya Qaf üzrə təkkin eyləyən Ənqa imiş.*

*Aşiqi-aşüftənə söylə demişlər yarımə,
Söyləmiş ki, söyləməmə əsla, o bir rüsva imiş.*

*Ey Siraci, şükr qıl, rüsvalığıyla dəmbədəm,
Kim, bu ismi söyləyən gözləri şəhla imiş.*

* * *

⁴⁹ Bu misrada artıq-əksiklik hiss edilir.

*Çəkmə, dərdi, ey könül, meyxanədə peymanə çək,
Çəkdiyən peymanəyi pünhan deyil, mərdanə çək.*

*Yanma nari-fırqatə, qərq olma bəhri-möhnətə,
Gir bu dərya içrə sən də, yanə⁵⁰ bir dürdanə çək.*

*Xəncəri-bürən ilə meydanə gir cövlanə gəl,
Hər tərəf başlar kəsiüb dünya yüzünü qanə çək.*

*Getdi mürgi-dil, nigara, duttu zülfündə məqam,
Göndər anı zülfünə lütf eyləyüb bir şanə çək.*

*Mətləi-Xurşidi-eşq isə əgər mətləb sana,
Öz qatarın, ey Səba, sən, canibi-İranə çək.*

*Ey Siraci, söylədin bir şeiri-sirin şövuqilən,
Eyləsün tənzir pişi-şairi-Şirvanə çək.*

* * *

*Abiri, ətri, müşki, sünbülü, reyhani, şəbbuyi,
Təhəyyür bəhrinə müstəğrəq etmiş kakilin buyi.*

*Əyərəkən səbzeyi-xəttinə başın müşk ahusi,
Gözün səyyadı dami-zülfə seyd eylər ol ahuyi.*

*Görəndə nəvki-zülfün halqalanmış guşeyi-ləbdə,
Sanuram ki, içir şahmarı-təşnə çeşmədən suyi.*

*Xaləs olmam, kəməndi-türreyi-yarə giriftarəm,
Zəifəm ol qədər kim, qüdrətım yoxdur qıram muyi.*

*Sənəmlər səcdəsiyçün çox məni mən etmə, ey sufı,
Edərsən sən də görsən səcdə ol mihrabi-əbruyi.*

*Gözün dərdi tənım eynəlyəqin öylə zəif etmiş,
Tərazunin gözünə qoysalar əyməz tərazuyi.*

*Dedi güzgüdə əksim görməzəm heç, ol pəri peykər;
Dedim kim, ey gözüüm, göstərməz əlbət güzgü güzgüyü.*

*Qurub səyyad çeşmi dami-zülfü danəyi-xalı,
Necə ya hu⁵¹tək etməm naleyi-yahuyi, yahuyi.*

*Siraci, şəm tək yandım gecələr nari-həsrətindən,
Gətürdükcə xəyalə ol hilali-əbruyi, məh ruyi.*

⁵⁰ "Sahilə" mənasında istifadə edilmişdir

⁵¹ Ahu olduğunu güman edirəm. Müstənsixin (istinsax edən) səhvi olduğu görünür.

*Məqamım ey gözüüm səhrayı-həsərət,
Məkanım aləmi-balayı-heyrət.*

*Götürmə sağəri-sərşari, saqi,
Məni məst eylədi səhbayi-heyrət.*

*Dilim məhrüqu-narı-fırqəti-yar,
Tənim müstəğrəqi-dəryayı-heyrət.*

*Xəyali-çəşmi-heyrənin görəndə,
Gəzər guya gözüüm məbnayı-heyrət.*

*Təhəyyürlə cihandan fariği-əvvəl oldum,
Büküldü qamətim çün yayı-heyrət.*

*Yan, ey könül, əsası-arazı bir abdır,
Bu qübbəyi-sehr ana bir hübabdır.*

*Ol şey ki düşdü abü hübabın miyaninə,
Badi-həvadis ilə ol əlbət xərabdır.*

*Birdir həyat çərxi-hüvlülü hüdudda,
Hərçənd desələr ah çərx nə qıbabdır.*

*Bir cisim kim ənasir oldu türab gibi,
Axirdə xəbgahi, yəqinən türabdır.*

*Etmış cihan cüda hədəiqi-anadili,
İndi həzar bağ əvalimə qurabdır.*

*Hər şahzadə düşkün olubdur gəda gibi,
Hər bir gəda bərabəri-Əfrasiyabdır.*

*Pəs çəşmini güşadə qıl, eylə cihana seyr,
Bu nə şərəb şərəbdır, bu nə xəbdır.*

*Etməz, Siraci, çün və çeradan məbahisi,
Baxmaz sərəyi-surətə xənə xarabdır.*

* * *

*Görəndə daneyi-xalınla xəttin səbzəsin yahu,
Dedim əynəlyəqin ol gözlərin yahu bila hu.*

*Dedim sibi-zəqandan şaftalu almaya gəldim, yar,
Dedi mənayı-sib üzrə əməl qıl, aşiqi-bimar.*

*Həştbehısti-rizvan, tanınanəm bilmənəm,
Talibi-didarə yar tanınanəm bilmənəm.*

*Gər istər isən, ey dil, aləmdə Hüma olma,
Çək dəstini dünyadan ənquşti-nüma olma.*

*Ol mahə vüsal deyildir mühal,
Himmətür-rical təqlaul-cibal⁵².*

*Rəngu buyi-du cihana məni mail qılma,
Cismü canımı anlar ilə zail qılma.*

*Ya Qəni, eylə könlümü güfranım ilə yaxılsa,
Hər dəri-digərə bu bəndəni sail qılma.*

*Lütf edib qıl məni məqbulu-əqalibil-qülub,
Yəni təfərrüqdə mənfuru-qəyail qılma.*

*Vir bana pədişahım, lütf eylə bir tacı-sərəf,
Riştəyi-qəhrini rəhm eylə həmail qılma.*

*Aşiqəm şahı-cihan əsrəfi-əşrafına mən,
Nola bu bəndəni müştəqi-şəmail qılma.*

*Nuru-ruyin bana rəhbər edə gör, ey mahim,
Rəhm edib bu dili möhtacı-dələil qılma.*

*Qaldırıb kuhi-hicabatı aralıqdan sən,
Hər gələn şeylərə məbeyndə hail qılma.*

*Doğrusun eylə həman kəndinə əqrəb dilimi,
Lütf edib eylə güşad hasili hər müşkilimi.*

* * *

*Hər muradı-dili-şeyda sana bən diyəyim,
Çün sana bən diyər isəm, bən də bana sən diyəyim.*

*Eylə ihsan olayım vəsifi-övsəfi-sıfat,
Hər nə dəm söyləsəm övsəfini əhsən diyəyim.*

*Tutiyi-tabıma ver şükrü-şirin işar,
Söyləsəm vəsfini bən əshəlü-əhvən diyəyim.*

*Nisbətəm firqətinə nari-cəhimi-canan,
Nola gər ərsəyi-cənnətdəki küllhan diyəyim.*

*Abı-əltafın ilə baş olan əyyaş-ala,
Kim ki, tər olmaz anın ilə bən quru bir tən diyəyim.*

*Sonra axşam olur, məxmur oluban xabına naza yatar,
Varayım məqsədimi ol gunə ərkən diyəyim.*

*Eyləyib lütfü-kərəm əfvi-təkəsür eylə,
Rəhm ikram qılıb aç dilimi seyr eylə.*

*Gözlərim görsə, tamaşayi-sunuat idərim,
Əsli təhsil qılıb tərki-füruat idərim.*

*Binimin olsa əgər işveyi-istişmama,
Hər nəfəs icrə istişmama-füyuzat idərim.*

*Səm'immin qüvvəyi-səm'iyyəsi düürüst olsa əgər,
Hər məqamatda bən guşi-məqamat idərim.*

*Saqiya, qüvvəyi-saqiyəmi təhsil etsəm,
Dilimi daxili-şəhrə dəri-ayət idərim.*

*İtirdiyim zövqü-səfa xatirimə gəldikcə,
Dəsti-həsərət açarım, naleyi-heyhat idərim.*

*Ey bəla, gəlmə bana, billah, bir gün gidərim,
Dərgəhi-padişahi-xəlqə şikayət idərim.*

*Səhhəti-canu tənim hasil olursa hasil,
Durmayıb heç təhi kəsbi-kəmalat idərim.*

*Bən nəyim, cümləsini qüdrəti-Səttar eylər,
İstəsə rövşən edər, istər isə tar eylər.*

*Saqiya, ayağma başım alıb gəldim mən,
Münsifi-dəhr ki, sənsin bana insaf etsən.*

*Kargər olamaz heç kimsə bu afaq icrə,
Olmayınca əsəri-qüvvəti-rəghayi-bədən.*

*Ağlama bülbül dili-gülşəni-əcsam icrə,
Mütləqə bir gün olur açılır ol qönçə dəhən.*

Hər şeyin ..... aləmdə olur qarşısı,
Ağlayan sonra gülər, zar olur əvvəlcə gülən.

Ya Qəni, lütfinü bu bəndənə ərzan eylə,
Bir dahi çəkməyəm rəhmin eylə, dərdü-mihən.

Ey Qazali, ləbi-şükr gidəlim səhraya,
İçəlim çayı-Çin, eyləyəlim seyri-çəmən.

Bizim əsrarımızı bir o bilirdü bir bən,
Kimdi aya bunu faş eyləyüb afaqa diyən.

Açarım əllərimi səmti-səməvata köniül,
Bu ümid ilə kim ol gələ dəavata köniül⁵³.
[Bu beytlərdə müəllifin işarəsi vardır]

Yüzümü döndərirəm qibleyi-hacata bu gün,
Açarım əllərimi səmti-səməvata bu gün.

* * *

Ey dilaram, mənim etdiyim aram yetər,
Mərhəmət et dili-bimarınə, o ram yetər.
(Mərhəmət et dili-bimarə gəl ol ram yetər)

Haqqı meydana qoyub eyləyəlim bəhsi-əmiq,
Doğrusu bu qədər alam, bu əvram yetər.

Saqiya, ayağına qurban olum vir camı,
Zövqi-bihədd edəyim çün bu sərəncam yetər.

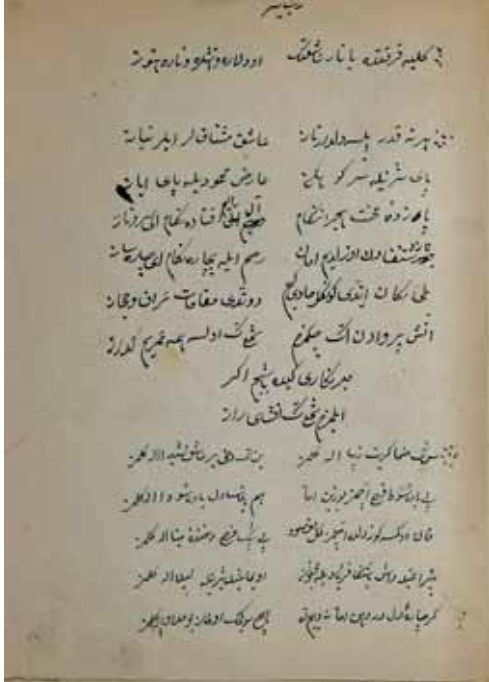
Çox da işrətində sunma bana sağər sən,
Rindiyi-sərxoşum, ancaq bana bir cam yetər.

Saqiya, içməzəm israf ilə səhbələri mən,
Gəl bana eylə ilhah bu ibram yetər.

Nola bir kərə də namım ola əşraf cana,
Yəni namım çağırub eləmə düşünəm yetər.

Bu nicə dəmdir ki, köniül sacidi-səccadə olur,
Rəhm qıl gəl bana kim səcdəyi-əsnam yetər.

Ey sənəm, deyri-məhəbbətdə bəni şeyda qıl,
Jənki-ayineyi-qəlbi kərəm et, ziba qıl.

Ya Qəni, eylə kərəm sən bana bu aləmdə,
Görmədim heç vəfa bu fıraqı-adəmdə.

Hər mərizə idər ehsan şafalar hər dəm,
Bilməzəm ki, nə olur didələri badəmdə.
(Olmasun urmadan naləkeş matəmdə)

Bu könül bir gün olur, xakə yatar, əlbəttə,
Səyyadı-zülm əcal tirinə atar hər dəmdə.

Bən səni çağırırım şamü səhər, ya Şafi,
Qoyma bu aşiqi-bimarını həmdə və qəmdə.

Kim içərsə oluyor sərxoş, mədhuş, ey dil,
Bilməzəm ki, nə olur, cilveyi(işvəyi) Cami Cəmdə.

Varalım bülbüli-şeyda, gedəlim yərə yinə,
Cümlə bimar şifasının alur ol gülfəmdə.

Zövraqı-könlümü çəksəm də çıxarsam, nə olur,
Xəsu xaşakı-əməldən səndəki nazı-səmdə.
(Xəsu xaşak kimi çalxanır hər gün həmdə)

Bularum məqsədimi şəkibim ola gər,
İstəməm hər du cihanı həbibim ola gər.

Münsifi-dəhr kim sənsin insaf eylə,
Şişeyi-sinəmə sayqal urub saf eylə.

Rizqinə qane olub mənzilini qıl əla,
Mürği-Simurğ sıfat məskənini Qaf eylə.

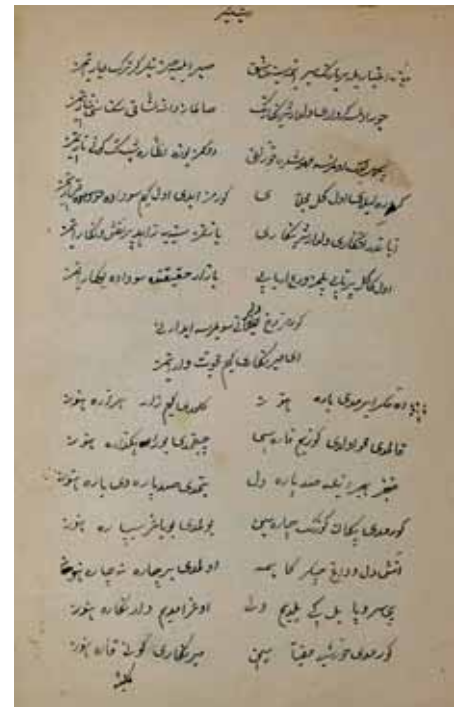
Ey Xudavəndi-naim kərəmi lütfü əta,
İltifat et, dilimi məzhəri-altaf eylə.

Dilər, ey dil, bizi dilbər tərəfi-didarə,
Nuş qıl camı-vüsahı, yetər övsaf eylə.

Ey Səba, cəhd eylə bir lahza gətir bu xəbəri,
Sərbəsər şeyü-hər canibü-ətraf eylə.

Söylə suzişlə ki, dün gecə görüb cananın,
Səri-kuyində bu gün verdi Siraci canın.

* * *

*Leylaya həvəs kim edə səhraya düşərmiş,
Məcnun olub Qeys kimi vaya düşərmiş.*

*Gül ruyinə kim baxsa, dökər gözləri qanlar,
Qəmzasinə kim meyl edə qavqaya düşərmiş.*

*Kim ləl ləbin yad edə, ol narə yanarmış,
Şahla gözüinə kim baxa dəvaya düşərmiş.*

*Əbrulərinə meyl edən qəddi xam olmuş,
Müjganına kim etsə nəzər rayə düşərmiş.*

*Nayabə çıxar fikr edə kim muyi-miyani,
Zülfü-siyəhin kim görə sevdəyə düşərmiş.*

*Baran yerinə dərdü-bələ döksə səma gər⁵⁴,
Heç kimsəyə yox aşıqi-şeydayə düşərmiş.*

*Dünyada, Siraca, sirrü-sevda tutan adam,
Tərk eylər imiş arını rüsvaya düşərmiş.*

Sirac əfəndinin qəzəllərini ehtiva edən nüsxədə bir “Saqinamə” daha varsa da ona aid olub-olmadığında tərəddüd olduğundan istinsax edilmədi. “Düşərmiş” qəzəlini Nigarizadə Mahmud əfəndinin əlyazısı olan bir kağızdan aldım. Mərhum Mahmud əfəndi bu qəzəli təxmis (nəzirə) etmişdir. Sırası gəldiyində eynən yazılacaqdır.

Sirac əfəndi tərəfindən anasına xitabən söylədiyi sözləri ifadə edən Sədi əfəndinin mərsiyəsi.

*Ey yazıq ana, eyləmə fəryad əcəldən,
Çün olmadı möhlət bana bidad əcəldən.*

*Babam çox aman istədi səyyadi-əcəldən,
Can saydı çə sud olmadı azad əcəldən.*

*Bir gün ölür axır olan icad əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Yaqub dəxi Yusif üçün qəm nədən eylər,
Vüslət qoxusun hər dəm ona pırəhən eylər.*

*Biçarə babam bəndən ümidi-kəfən eylər,
Dünya yüzünü kəndinə beytül-xəzan eylər.*

⁵⁴ Mütəəxxirin (Son dövr) ədiblərin öndəri Ziya paşa həzrətlərinin “Bi bəxt olanın bağına bir qətrəsi düşməz; Baran yerinə dürri-gövhər yağsa səmadan” beytinə digər bir nümunədir. Paşadan daha əvvəl Sirac əfəndi həzrətlərinin bu aşiqanə tərzə daha zəngin görünməkdədir.

*Hər şad olan axir olur naşad əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Canım çox acır babama, tənha nidər, ana,
Mehmanım ona bu gecə, fərda nidər, ana.*

*Eyyub bəlasın çəkər, aya nidər, ana,
Gör sevdiyinə Həzrəti Mövlə nidər, ana.*

*Fəryad əcəldən dimə fəryad əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Əvvəl bu mərəzdən bədənim sağ ola sandım,
Çox acı ilac ilə şirin candan usandım.*

*Sağlıq qədrin bilmədim, amma ki, çox andım,
Çün əmri-qəza gəldi riza verdim, inandım.*

*Dərsim bu qədər var imiş ustadı-əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Bir ağrı tutub başımı ağyar səsindən,
Üqba yolu çəkdi bəni dünya həvəsindən*

(Bu beytlər tapılmamışdır)

*Ruhum yerin aldı olub irşad əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Yanımda deyil bacın, anan, qardaşın, ana,
Kimlər silə sellər kimi qanlı yaşın ana.*

*Qürbətdə bir ağuya qarışdı aşın ana,
Dünya dar olur aləmə sığmaz başın ana.*

*Qurtardı başın sanki bir övlad əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Bəndən sora könliün kim ilə şad olur ana,
Bəndən sizə quru bir ad olur ana.*

*Ancaq yanınızda bir adım yad olur ana,
Kimlərlə bu viran evin abad olur ana.*

*Abad evin (oldu) dahi bərbad əcəldən
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Qaldım ürəyi yara, ciyər parə, nə çarə,
Avarə, günnü qarə, biçarə, nə çarə.*

*Çərx eylədi həsrət bizi didarə, nə çarə,
Saldı bəni azarə, səni zarə, nə çarə.*

*Ad oldu gülün bərbad əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

*Biləməm bəni kim oxladı, ey Mir Siraci,
Aya nə idi illətim olmadı ilaci.*

*Ərz oldu atıbbaya biri olmadı naci,
Kim duttu isə nəbzimi təlx oldu mizaci.*

*Qət oldu ümid, olmadı dad əcəldən,
Biçarə ana, eyləmə çox dad əcəldən.*

Sədi əfəndinin bu mərsiyəsi Sirac əfəndinin ata və anasının əhvalını layiqilə təsvir etdiyi üçün çox mühüm bir sənəddir. Demək olar ki, yeganə övladının yoxluğuna təhəmmül edə bilməyəcək qədər şəfqət göstərən bu ata gecə-gündüz bargahi-izzətdən şəfa istəmiş, anası isə oğlunun vəfatı ilə özünün düşəcəyi vəziyyəti bilirmiş kimi qəmə batmışdır.

Vəzn, qafiyə, kəlmə düşgünlüyü kimi bir şeylər məxsus isə də bunu istinsax edənə aid etmək məcburiyyətindəyəm, çünki Sədi əfəndi mərhumun dilində bu qədər düşük bir tərzdə sözlər zühur etməmişdir. Çox güman ki, bəzi təhriflər də vardır. Bu qədər var ki, bu həsrətnamənin əslisi Sədi əfəndinindir. O dövrdə intişar etmiş və Sirac əfəndinin vəfatından bu günə qədər xalq dilində dövrən etməkdədir. Heç şübhəsiz ki, belə bir övlad üçün illərin keçməsi heç də xatirəsini unutdurmağa kafi gəlməz. On səkkiz yaşında o zamankı təhsilə görə sağlam istedadını göstərən bu zəka, həqiqətən, mütəfəkkirləri duyğulanmağa sövq edəcək itkilərdəndir. Bu ailədən iki gəncin zamansız köçüb getməsi son dərəcə kədərli olmuşdur. Birisi Siracəddin əfəndi mərhum ki, ondan bəhs edirik. Birisi də yenə o ailədən Mir Mustafazadə Seyid Əbdürrəhmanın oğlu Xaləddin adlı uşaqdır. Bu uşağın cənazəsi minlərcə adamla yola salınmış və matəm hökm sürmüşdür. Cənazə götürülərkən “Şair, ədib, bəlağət və fəzilət sahibi, müttəqi, alim, kamil, iftixarvicdanımız olan Hacı Əbdülməcrid əfəndi həzrətlərinin o zaman bədahətən yazdığı mərsiyəsi oxunmuş və camaat ümumən ağlamışdır. Bu mərsiyə də Azərbaycan əhalisi arasında indi yayğındır.

Təəssüf olunur ki, mən Rusiyaya [Azərbaycana] getdiyim zaman bunu bir avamın dilindən iqtibas etməyə məcbur qaldım. O sırada mərhum fəzilət ailəlikcə Türkiyəyə hicrət və Adanada من مات قريبا مات شهيدا [Qırbətdə qərib olaraq ölənlər şəhiddir] sirrinə məzhər olmuşdu. Alim, əllamə, fəzilət sahibi bir zat imiş. Özü Qarabağ⁵⁵ Şəkisi deyər təbir edilən kənddəndir.

Adananın harasında vəfat etdiyini bilmirəm. Mühacirətinin ikinci ilində Allahın rəhmətinə qovuşmuşdur. Görülən nöqsanlar dildəki təhriflərdən irəli gəlməkdədir. Mən eşitdiyimi eynən yazıram. Bu yolla iki zatın həyatlarını əlaqələndirmək istəyəyəm. *Allah qəbirlərini nura qərq etsin.*

*Ey tazə gülü-gülşəni-Heydər, bala qardaş,
Növrəstə civan nəsli-peyambər, bala qardaş.*

*Qardaş, nə zaman dəydi sana, bu nicə oxdur,
Peykani-əcaldir olamı yarəsi çoxdur,
Ölmə səni Tanrı, anamın qardaşı yoxdur.*

*Sən nəsli-rəsul, sibti-bətül Əlisən,
Sən Mir Ağabali⁵⁶ bağının tazə gülüsən,
Mir Heydər ağanın⁵⁷ yadigari-bi bədəlisən.*

*Sənsiz gecə, gündüz edər əfqan bacuların,
Sərgəştə, zəlil, hali pərişan bacuların,
Getdik ginə gəl, boyuna qurban bacuların.*

*Sən bircəsin ölmə, ağamın qəddini əymə,
Bimunisü-bikəsdar anam könlünə dəymə,
Sən gəl bu kafən köynəyini əyninə geymə.*

*Bilim nə tədərükdü, ginə hara səfərdir,
İqbalə deyil bu səfər, idbarə səfərdir,
Sən gəl bu yola getmə, bu yol qarə səfərdir.*

*Bir tazə civansın bu cihan içrə ki, mərəğub,
Alayışı-alam ilə gəl olma pür aşub,
Qurban sana həmşirələrin Mənzərü Məhbub⁵⁸.*

*Sənsiz bu cihanda dəxi gəzməz bacuların,
Sən üzsən əlin səndən əl üzməz bacuların,
Vallahil-əzim hicrinə dözməz bacuların.*

---

olub, indi İstanbulda dəxi alimlərdən Xoca Abdullah əfəndi bu zatın, yəni Hacı Əbdülməcidi əfəndi həzrətlərinin Qarabağ Şəkisindən olmayıb Qarabağ Vəğadisindən olduğunu yazmışdır. Bu rəvayət doğrudur. Hacı Əbdülməcidi əfəndi cənnətməkan bənzərsiz əllamə Qarabağ Şəkisindən Qazi Mahmud əfəndi mərhumla qarşılıqlı seirleşmələri varmış. Bir çay ziyafətində Qazi Mahmud əfəndi: “Dudu-ahımdır çıxan başdan səmavər dudutək” demiş. Hacı Əbdülməcidi əfəndi də cavabında: “Qaynadır didəmdə su bağrım səmavər dudutək” diyə bədahətən qarşılıq vermişdir. (*Nigarizadə Mahmud əfəndi rəvayətindən*) [Vaxtilə Qafan, Sisyan əyalətləri Qarabağ xanlığı ərazilərinə daxil idi; Söhbət Sisyandakı məşhur Şəki qəsəbəsindən gedir. MR]

⁵⁶ Vəfat edənin 11-ci bətdəki babasıdır.

⁵⁷ Vəfat edənin 6-cı bətdəki babasıdır.

⁵⁸ Vəfat edənin bacılarıdır. Bu mərsiyə bacılarının dilindən söyləndiyi üçün onların ifadələri keçir.

*Gök geymiş anan başına sənsiz qara bağlar,
Ah eyləyibən bacıların bəğrini dağlar,
Gözlər yolunu gəlməsən Əbdülməcrid ağlar.*

Hacı Məcrid əfəndi cənnətməkanın bu dəyərli mərsiyəsi Xaləddinin adını illərcə yaşatmağa səbəb olmuşdur.

Nə isə, əsl məqsədə qayıdaq. Sirac əfəndi mərhumun vəfatında Sədi, Səbati və o zamanın digər ədibləri mərsiyələr söyləmişlər. Hamısını yazmaq mümkün olmadı. Odur ki, mərhum haqqında deyiləcək bir şey qalmadı. Burası var ki, Sirac kimi bir oğul, Həzrəti Pir kimi bir ata; Həzrəti Pir kimi bir ata da ancaq Sirac kimi bir oğul sahibi olar. Bu, fitri əmr və qanunların zərurətidir. Nə fayda ki, bir neçə dəfə təkrar etdiyimiz kimi ömrü vəfa edib bu xilqət möcüzəsi inkişaf etməmiş və edə bilməmişdir. Bununla belə, fələk Mustafaya yar olmamış, Mühyiddinin müvazinət qanunu bunu gərəkdirmiş. Nə deyək. Heç bir zaman hidayəti hidayət izləməmişdir. Belə olsa müvazinətin hasil olacağı təbiidir. Bunun üçün hidayəti, zəlalətin təqib etməsi zəruri idi. Elə də oldu. Fələyin işləri belə görülmüş və belə də gedir. Buna çarə tapmaq ehtimalı namümkün olduğundan mərhuma aid söhbəti burada kəsərək, yenə o gözəl Qarabağımızın müşk nəfəsli ricalullahından rind-məşrəb, labüali məzhəb, qələndər fitrət, sadə tinət, əsilli, əliaçıq, nəcib Sədi əfəndi mərhumun əhvalından bəhs edək.

Möhtərəm fazil Əhməd Əmri əfəndi notlarından iqtibas

Sirac əfəndinin qəzəlindən

*Cihan içrə məlazü məlcə meyxanədir derlər,
Dəvayi-dərdi-bi-dərman dili-peymanədir derlər.
Girüb meyxanəyə pəymanə çəksəm dəfi-qəm qılsam,
Urub səngi-mələmət başıma divanə derlər.*

*Diyarı-hicrdə ah eylədikcə hər gecə, ey mah,
Fələyində göz açub səyyarələr əyanədir derlər.
Nola gənci-qəmin gənci-dilimdə eyləsə təmkin,
Xəzinə məskəni məşhur kim viranədir derlər.*

*Çəküb şəmşiri-əbruyi gəlür ol çeşmi-cəlladım,
Aman, ey can, qərar et, qəsdə anın canədir.
Ləbi-xalın təmənnasında dil sərgəştədir zira,
Sərasimə qılan insanı abu-danədir derlər.*

*Nigarım, başın için başıma dönsün Siraci qoy,
Nə derlər, o da bir şəmi-ruxa pərvanədir derlər.*

* * *

*Çiləyi-çərx bən, ey zülfi-çəlipə, çəkəməm,
Çəkərim sağərü səhba qəmi-dünya çəkəməm.
Ta ki ləli-ləbindən nuşi-şərab eyləmişəm,
Ol zamandan bərü hiç sağərü səhba çəkəməm.*

*Ol ki, söylərim anam əsilzadə diyəməm,
Kim deyər kuhi-qəm dilbəri əsla çəkəməm.
Pənçeyi-qədər nə layiq deyərəm, ey behzad,
Doğrusu, bən sifati-qaməti-bala çəkəməm.*

*Dalarım bəhri-həva içrə vələkin o gibi,
Bu bəhrdən gövhəri lülüü la la çəkəməm.
Ram qılsun bana ol yar ki, aramım olsun,
Saqiyi-meykədəmiz,yoxsa ki, əsmə çəkəməm.*

*Ey Siraci, gözümə xaki-dəri-dust yetər,
Sürməyi çeşmimə, ey didəyi-binə, çəkəməm.*

* * *

*Kağıdı-ruyində xəttin mur şəklin göstərər,
Ya ki ol bir mushafi-məstur şəklin göstərər.
Gərdənim bərdarı-zülfün, sirri-eşqin dildədir,
Ey sənəm, bu surətim mənsur şəklin göstərər.
Lalə rüxlər ataşilə sinə pür bağrım kəbab,
Seyr edin ki, bu tənim tənnur şəklin göstərər.
Gəh o nişi-cəfa gəh verir şahdabı-ləb,
Tövrü-məhbubum həman zənbur şəklin göstərər.
Cövrü-tiği-mix sinə təxtə rəg təldir ana,
Sineyi-aşiq yəqin səntur şəklin göstərər.
Rəngi-aşiq dərdən ya zərdir və ya simdir,
Aşiq olmayan kişi manqur şəklin göstərər.
Sufiyi-salusi gör kim guşeyi-mehrabda,
Ey Siraci, qədd əgüb qənbur şəklin göstərər.*

دلم ز دست رود دلبرم کجاست
خونها بریزد از نظرم کجاست
مستور شود ز دیده من چند روز هست
معلوم کن مرا که پری بیکرم کجاست
در خاک غم بسینه ام آید خدنگ جور
بر آسمان عشق عجب اخترم کجاست
با لطف ساقی نعره زنم روز باز خواست
کار بدشویم ورق ز قرم کجاست
خونم بنوشد آن لب شیرین پران
سازنده چاره پدر و مادرم کجاست
از هر طرف کند جفاهای بی کران
این ظالمان عصر خدا داورم کجاست
سوزد سراجی تشنه و می گوید باش
آن حوروش نگار لب کوثرم کجاست

*[Qəlbim əldən getdi, dilbərim hardadır?
Gözlərimdən qanlar axdı, hardadır?
Bir neçə gün gözümdən uzaq qaldı,*

Mənə xəbər ver bu kərəmsiz pəri hardadır?
Qəm torpağında sinəmə cövr oxu dəydi,
Eşq asimanında görəsən ulduzum hardadır?
Qiyamət günü saqinin lütfü ilə nəyə çəkərəm,
İşim fənadır, sevdiiyimdən bir məktub haradadır?
O şirinləbli mənim qanımı içdi,
Dərdimə dərman ata-anam haradadır?
Hər tərəfdən saysız cəfalar etdilər,
Bu əsrin zülmkarları, Allahım, hökmüm hardadır?
Siraci alışıb yandı, söyləsin,
O cəfakar nigar, kövsər dodaqlıq haradadır?]

* * *

Mojən, qəmzən dəlüb bağrım töküüb qanım gülüstana,
Qızıl gəlir yaqin andan boyanıbdır qızıl qanə.

Ləbin bir atəş olmuş əhli-dərdə, ey nuru-gülzar,
Gözəl bir gözdür ağladır bəni suzana suzana.

Pərişan eylədi əqlim, pərişan oldu əhvalım,
Nigarım zülfünü qıldıqca ruyi-əfşanə, əfşanə.

Görüb ol nərgisi-xumar ki bu aşiqi-şeyda,
Əcəb sevdalərə düşmüş gəzər divanə, divanə.

Yətür meyxori-meyxanə ki, cəm olmuş, ey saqi,
Kərəm qıl camı-sərşarı gətür məstanə, məstanə.

Miyanın gördüm, ey xubəm, qılur kim sərzanış muyə,
Qəddin gördüm güllərdi dəmbədəm sərvi-xuramanə.

Siraca, tərki-dünya qıl nəzər kəs cümlə əşyadan,
Yaqin bin şükr ilə tapışur bu ədna canı cananə.

* * *

Rəhm qıl, ey haziqim, zərđi-rüxi-bimarə bax,
Əl urub nəbzimə mərizi-eşqə, bu azarə bax.

Saqiyi-növsaləyə baxma hubabı-abı-çəşm,
Xakə dön öpgil ayağın sərdarə bax.

Gah zövq, gah şövq etmək dilər bir şuxla,
Başımız yastıqdadır xatirdəki əfkarə bax.

Ey dili-şeyda, çəküb maxmur olub rindanla,
Meyli-meyxanə edüb ol didəyi-xumarə bax.

*Sineyi-suzanıma yüz bin cəfa zərbin urub,
Xahiş eylər ki, yinə ursun acəb qəddara bax,*

*Qəsd-i-cənnət eyləmə, ey dil, nə var bunda var,
Ah, ah söyləyüb bir göz açub didarə bax.
Ey Siraci, leyleyi-deycur həmdəm qəm yemə,
Gəlsə gər rübah, alami-Heydəri-Kərrara bax.*

* * *

*Qeys tək rüsvayi-dövrən olduğum yetməzmi yar?!
Cövrədən çaki-giribən olduğum yetməzmi, yar?!
Bu bəla bəzmində bi-can olduğum yetməzmi, yar?!
Bülbül-asa zarü giryan olduğum yetməzmi, yar?!
Gülşəni-həsrətdə nalan olduğum yetməzmi, yar?!*

*Ey gözəl, kuyimdən keçdikdə bəni mənzur qıl,
Buseyi-ləli-ləbinlə aşiqi məcbur qıl,
İftiraqından xarab olmuş dilim məmur qıl,
Vüslətin cəmiyyət ilə xatirim mənzur qıl,
Dəşti-fırqətdə pərişan olduğum yetməzmi, yar?!*

*Aşınayi-möhnətəm bəndən götür əl, ey təbib,
Qəm deyil vəslindən olsam ta ölincə bi-nəşib,
Söyləyim bir söz həkimanə gər olmazmı acib,
İydi-ədhada olur əqrəb sana Əqrəb rəqib,
Bən qərrib olmam ki, qurban olduğum yetməzmi, yar?!*

*Sormadın bir gün bəni hər gündə əfqanım görüb,
Sunmadın bir kasə su bağırmıda atşanım görüb,
Salmadın bir sayə baş üzrə yanar canım görüb,
Qılmadın bir dəm tərəhhüm çeşmi-giryayım görüb,
Atəşi-eşqinlə suzan olduğum yetməzmi, yar?!*

*Qılmayım bir gün şikayət hicriylə azarkən,
Etmədim minnət təbib-i-eşqə mən bimar kən,
Vüslətin bəzminə şayanı-intizarkən,
Aşiqə səbrü təhəmmül müşkülü düşvarkən,
Bunca yıllar sərgərdən olduğum yetməzmi yar?!*

*Sevdi, ey dilbər, səni bin şövqlə can-fikar,
Hüsnü-dilarayı-gülgünü, anı qıldım şikar,
Eyləyim zarı-dərunəm iştə qövrü aşikar,
İftiraqın narinə yandım Siraci tək Nigar,
Bilsə bir şəmi-şəbistan olduğum yetməzmi, yar?!*

Siracəddin əfəndiyə məxsus maaşın sənədinin surəti

Tuğra

Maliyyə xəzinəsinin təqaüdcülər və möhtacların maaşı və yardımlarına məxsus sənədidir.

Miqdarı-müxəssəsi (ayrılmış məbləğ): 100 axça

Məhəlli-itası (Verildiyi yer): Amasiya sancağı

Tarixi-təxsis (Verildiyi tarix): İki yüz səksən doqquz sənəsi mayısının iyirmi altıncı günüdür. [1289]

Əsas və şərti-müəyyəni: Ba qeydi-həyat Maliyyə xəzinəsindən muxassasdır (Həyatda olduğu müddətcə Maliyyə xəzinəsindən təxsis və təyin edilmişdir).

Numara:391

Sancaq məhəlli-iskanı qəza:

İsim və şöhrəti: Siracəddin əfəndi

Müləhaza: Həyatda olduqca mah be-mah (aybaay) veriləcəkdir.

Təqaüdə layiq və qayğıya ehtiyacı olanlara təxsis edilən və bağışlanan maaş və yardımlardan yuxarıda təfsilatı ilə göstərilən şərtlər üzrə Siracəddin əfəndinin ayı yüz quruş maaşa nail olduğu təsdiq edilərək bu rəsmi sənəd əlavə edildi.

6 cəməziyə-ülə, 1290-cı il və 18 haziran 89-cu il (30 iyun 1873).

Xüsusi fəsilə deyildiyi şəkildə Siracəddin əfəndi həzrətlərinin gənc yaşlarında – Əyyubi bir bəla ilə – cənnətə yol alması hər kəsin qəlbini yaramışdı. Bunun üçündür ki, Allah adamları bu xüsusda əlaqələrini daha artıq göstərmişlər.

O cümlədən birisi, həqiqət alimlərinin ən sonuncusu, fəzillərin ən fəzilətli, Ləbid və Həssanın həmpayəsi, Sədi Şirazinin adaşı, eşq və niyaz Sinasının yolçusu, həqiqət sözcüsü olan Poylu Sədi əfəndidir.

Özünə öz aşiqanə ifadəsi ilə şahidlik etmək üçün Sirac əfəndinin vəfatı tarixi haqqında yazdığı ölməz arifanə vəsiqəsi olan, qəlboxşayan şeiri əbədiyyət səhifəsinə həkk olundu.

Bununla belə, hər şeydən əvvəl onu xələflərə tanıtmaq məqsədyönlü olduğundan ona aid məlumat təqdim edildi.

Hacı Sədi əfəndi – Rusiyanın [Azərbaycanın] Gəncə vilayətinə tabe Ağstafa qəzasına bitişik Tiflis ilə bu qəza arasında Kür (Kor) çayının ətrafında qatar stansiyası olan Poylu kəndində dünyaya gəlmiş və doğulduğu yerdə İlliyyin cənnətinin yolçusu olmuş uca ərşin bir tutisi idi.

Alim, fəzilətli, əliaçıq, səxavətli, təqva sahibi, təvazökar, hər cür fəzilətləri özündə birləşdirən, türk və fars dillərində bəlağətli şeirlər söyləməyə müqtədir, bənzərsiz bir zat idi. Maddi və mənəvi kəmalatını əsasən Həzrəti Pirə borclu bir xilqət xariqəsidir.

Müşkülğüşa [müskül açan], əsrarbina [sirlərə vəqif] hakim bir arif və bilikli zat imiş. Əzəli fitrəti həqiqət dilinin tərcümanı olmaq bəxtiyarlığını ona bəxş etdiyindən şeirləri daima bədahətən meydana gəlmişdir.

Nail olduğu ilahi feyz varidatının qəlbindən dilinə sürətlə cari olması onu müstəsna bir mövqeyə nail etdirmişdir.

Bu zatın bütün əsərlərini cəm etmək (bəşəriyyət canavarı olan bolşeviklik bəlası səbəbilə) mümkün olmamışdır. Bu fironların, bir gün o həqiqət Misrindən möcüzəyə qadir Musa əli ilə əsfəli-safilinə [ən aşağı mərtəbələrə] qərq olduğunu gördüyümüzdə adlarını yad etmək, xatırlatmaq və ucaltmaq üçün hələlik yaddaşında qalan beyləri təsbit edildi. *Allah onu cənnətinə sakin etsin. Amin, günahkarların şafəətçisinin hörmətinə.*

Bu zatın zamanında Salahlı (Salihli) kəndində bir Məhəmməd bəy var imiş ki, onunla daim şeirləşərmiş. Bu zatın da bədahətən şeir söyləməkdə tayı-bərabəri yox imiş. Bir gün ikisi bir arada oturmuşlar. Sədi əfəndi:

دو فنجان قهوه که رنگ سیاه

[*İki fincan qəhvə ki rəngi siyah*]

demiş. Məhəmməd bəy də bədahətən:

درین دم نباشد بود دل تباہ

[*Bu dəm olmadı qəlbi təbah (xarab)*]

deyə cavab vermişdir.

Yenə bir gün Sədi əfəndi:

در اوساط زمستان گلها عجب شکفته⁵⁹

[*Qış ortasında nə acəb güllər açılmış*]

demiş. Məhəmməd bəy də:

دلهای ناظرانش غربال وش بسفته

[*Baxanların qəlbləri xəlbir tək dəlik-deşik olmuş*]

deyə cavab vermişdir.

Çox təəssüf ki, bildiklərim hələlik bu beylərlə məhdudlaşmışdır.

Sirac əfəndinin vəfatı tarixini göstərən arifanə beyləri aşağıda yazılıdır.

نگاری زاده فردوس ماوا

مبارک نخل سینای تجلا

فروغ چشم ارباب بصیرت

سرور صدر دلهای مصفا

ببستان ولایت سبزه نو خیز

شکفته نو گل باغ اوادنی

فروزان گوهر درج نیوت

درخشان مهر برج نسل زهرا

بسوی خلد چون شد کشت تاریخ

“سراج الدین سراج خلد اعلا”

فلک در ماتم او نیلگون شد

جگر خونند از و دلها سراپا

نیابد از غمش سعدی رهایی

مگر جاننش ز تن کردد معرا

Nigarizadə Firdöusi-Mə'va,

⁵⁹ Sədi əfəndi bu misranı qışda yapılan bir toy əsnasında gəlin gətirmək üçün gedən gözəl-gözəl geyinmiş xanımların vəziyyətlərinə xitabən söyləmişdir. Məhəmməd bəy Əli Kazak oğlu məşhur Hacı Sədi əfəndinin tələbəsi imiş.

*Sinayi-təcəllanın mübarək xurma ağacı,
 Bəsirət əhlinin gözünün nuru,
 Pak qəlblilərin könül sərşəri,
 Vələyat bostanının tər səbzəsi,
 "Əv ədna" bağının təzə gülü.
 Nübüvvət mücrüsünün parlaq incisi,
 Zəhra nəslinin bürcündə parlaq ayı
 Əbədiyyətə qovuşduqda tarix oldu
 "Siracəddin parlaq əbədiyyət çırağı"
 Fələk onun matəmində qara rəngə bürüdü
 Ondən cigərlər və qəblər qan oldu,
 Sədi onun dərdindən rahatlıq tapa bilmədi
 Sanki canı bədənindən uzaq düşdü.*

Siracəddin=358

Sirac=264

Xuld=634

Əla=35

1291

Hacı Sədi əfəndi həzrətlərinin kainatın ruhu Peyğəmbər (*ən gözəl salam-
 dualar onun üzərinə olsun*) əfəndimiz həzrətlərinin haqqı-rəsəltəpnəhiləri
 haqqında nəzmə düzdüyü gözəl mənzuməsi:

*Sənəma, sənin camalın kəşəfəd-düca deyilmi?!
 Həbibə, sənin kamalın bələğal-ula deyilmi?!
 İki qaşların arası şəbi-qüdrət qabə qövseyin,
 Biri Taha və Yasin, biri həl-Əta deyilmi?
 İki gözlərin nurundan nazil oldu cümlə aləm,
 Biri Nun vəl-Qələmdir, biri vəd-Duha deyilmi?!
 İki ləblərin dibindən axar abi-hövsü-Kövsər,
 Biri nabatı-şəkkər, birisi şafa deyilmi?!
 İki bərgüzidə ismin sənin, ey həbib-i-Rəhman,
 Biri Əhməd və Məhəmməd, biri Mustafa deyilmi?!
 Sən onun yolunda, Sədi, sərü canu dil fəda qıl,
 Nə əcəb səfəsi vardır, nə əcəb ziya deyilmi?!*

Kim tərəfindən söylənilədiyi məlum olmayan və fəqət Siracəddin əfən-
 dinin bir "Saqinamə"sinə nəzirə olduğı anlaşılan və sonradan ələ keçiril-
 miş bir kağızdan istinsax edilən "Saqinamə" nəzirəsi.

1 mart 1947 cümə ertəsi

16 şubat (fevral) 1362 cümə ertəsi; 8 rəbiül-axir 1266

*Sən bir meyi-məsta canı, dur et mərağı, saqi,
 Hiss etməyim bən əsla dərdi-fırağı, saqi.
 Məhcur isə cəmalı çeşməmdədir xəyali,
 Bildirdi Zül-Cəlalı eşqin məzağı, saqi.
 Müstəğrəqəm fəğanə, gəldim sana əmanə,
 Təsiri qıldı canə bu iftirağı, saqi.
 Dildadəyəm Xudaya, amadəyəm bələyə,*

*Meyl eyləməm fənaya, ey saqi, saqi, saqi.
 Bən aləmi unuttum, rahi-bəqayı tutdum,
 Zəhri-həyatı yuttum, ver bana raqi, saqi.
 Mülkü-fənaya rəğbət eylərmə əhli-hikmət,
 Vıran olur nəhayət kövnin bu tağı, saqi.
 Zövqün sonu kədərdir, həp aldanan bəşərdir,
 Bilmək böyük hünərdir, bu nə rəvaqi, saqi.
 Olsun bana nümayan didarı-hissi-Rəhman,
 Yaxmaqda qəlbim olan vəsl-i-istiyaqi, saqi.*

Siracəddin əfəndinin “Saqinamə”sinə nəzirə olaraq Kaşif bəy tərəfin-
 dən söylənilən qəzəl:

*Meyxaneyi-vəfadə düşdüüm cəfayə, saqi,
 Qoyma bəni bəlayə, yetir səfayə, saqi.
 Can mürği etdi pərvaz həmçün hüma və şahbaz,
 Et könlümü sərafraz sal qəlbə sayə, saqi.
 Ey kani-cudü cüvdat kar etdi canə firqət,
 Əğyarə qılma rəğbət bax aşınayə, saqi.
 Ya alimən bi-hali qad hanə vəqti-xali,
 Sun badeyi-zülali qıl cana mayə, saqi.
 Doldur həman piyalə, meyl etmə qilü-qalə,
 Ver busadən nəvalə bən bi-nəvayə, saqi.
 Ver badeyi-həyatı, rəf eyləsin məməti,
 Verməm bu buyi-zatı badi-həvayə, saqi
 Al dəsti-eşqə nayi, mutrib, bezən səbəyi,
 Mehr ilə huyi-hayi seyr et səmayə, saqi.
 Tut daməni-nigarı, kuyində qıl qərarı,
 Tərk eylə aru varı baxma sıvayə, saqi.
 Ruhu-Siraca rəhmət olsun bila nihayət,
 Kaşif oxu təhiyyət, aç əl duaya, saqi.*

SƏDİ

Sədi, o fəzilət saçan diyarın bir fəşahətli tutisi, bir atəş dilli bül-
 bülüdür. Bərdə və Ağdam qəsəbələrində yaxın Cinli adlı kənddə
 doğulmuşdur. Bir dərdsiz aşıq, bir məhəbbət əhli idi. İnsan gözəli
 olan bu mələk xislətli zat, ilk təhsilini Cicimli kəndi ilə Bərgüşad çayı
 yaxınlığındakı Dondar kəndində almışdır. 12 yaşında ikən nə çiçək olduğu
 anlaşılanda imiş. Bir gün dərs şəriklərindən və özündən yeddi-səkkiz
 yaş böyük olan Dondarlı Hacı Mustafa əfəndi Sədini evinə dəvət etmiş,
 yeməkdə plov gətirmiş. Orada indi söyləndiyi şəkildə Hacı Mustafa əfəndi
 ya bədahətən və yaxud əvvəlcə hazırlamış olduğu

Bu yağın tamamı, ey Sədi, sirəti-əğyaridən bəddir-

misrasını oxumuş və dayanmadan bunun ikinci misrasını Sədiyə təklif
 etmiş.

Sədi cavabında:

Buna hər kim desə yağ, yaqın bil kim o mürtəddir-

demiş və Mustafa əfəndi mərhumu utandırmışdır. Rəvayətə görə Sədinin dilindən nəzm sanki axırmış. Qəzəliyyəti cəm edilsə imiş, bir neçə cildə çatarmış. Bu rəvayət həqiqətə tamamilə müvafiq olmaqla bərabər, mövzumuzdan kənar olduğu üçün bunun üzərində dayanılmayacaqdır.

Yalnız mərhumun xatirəsini yaşatmaq ümidilə, şeirlərindən bir qismini bu risaləyə dərc etməyi müvafiq buldum. Çünki Sədi iftixar ediləcək bir şəxsiyyətdir. Özü sözünə uyğun, qaraqaşlı, qara gözlü, qara saqqallı, uzun kirpikli, səxavətli, cavanmərd, fəzilətkar, gözəl əxlaqlı, həssas, dəyanətli, üsul sahibi bir şairə laqeyd yanaşmaq bir növ insafsızlıqdır. Bununla bərabər eşq və məhəbbətin bir böyük təcəssümü olan Sədi eşqin yeri olan Həkəri və Bərgüşaddan su içmişdir. Artıq fəzilətin zirvəsinə yüksəlmək zamanı gəldiyini anladığı bir zamanda, mərifət təhsil etmək üçün hicrət etməyə məcbur qalmışdı. Fəqət aşiqin mühacirəti aşıqlar Kəbəsinə təvaf qəsdinə bərabər idi. Onun üçün vicdanından aldığı bu ilhama müvafiq surətdə tərəddüd etmədən Amasiyaya gəlmişdi. Bu zat Amasiyada Alçaq Köprü başında Alaca Hamamın qarşısında Bəkir paşa mədrəsəsində iqa-mət etmişdir.

Sədinin simasındaki məlahət hər kəsin ona bağlanmasına bir vasitə idi. Vicdanı, imanı da o qədər məlahətli və möhtəşəm idi. Son dərəcə dindar olduğu qədər quru sufilərə qəzəbli, sərt, səxavətli olduğu qədər də fəaliyyətini isbatda ifrata meyl edirdi.

Bu şeydə aşıq nüfuzu-nəzərə malik olub hər şeirini əsaslandırır, hər səbəbi mövzu daxilində izah edirdi. Özünəməxsus bir üstün istedadla nail olub, şeirlərinin hamısı onun yaradıcılıq məhsuludur. Bu xüsusda Sədinin heç kimsəyə minnətli saymaq mümkün deyildir. [Yəni əsərləri özünün düşüncə məhsuludur, kimsədən təsirlənməmişdir.] Qəzəllərində Füzulinin, tərkiyəbəndlərində Ruhi Bağdadinin üslubu hiss olunsa da, çox ehtimal ki, bu zat hər iki əsərdən azad qalmış və heç birinin ruhunu yamsılamamışdır.

Bu zənni doğuran səbəbə gəlincə: Sədinin bu iki zətin əsərlərinə əlinin çatmaq ehtimalının olmamasıdır. Çünki ömrünün ilk çağları tələbəliklə keçmişdir, Rusiyada [Azərbaycanda] Ruhinin əsəri heç tapılmazdı. Füzuliyə gəlincə, o da çox az insanda var idi, Sədinin yaşadığı məhəllərdə isə yox idi. Dərvişlikdən sonra kitabı tamamilə qaldırılmışdır. Məhz bu hal Sədi üçün bu şeirdən, bu şairdən ilham almışdır iddiasını irəli sürməyə imkan vermir. İnşallah bu həqiqəti olduğu kimi divanını çap etdirmək imkanı hasil olduqda isbatla çalışacağam. Əgər ağızdan eşitmə şeirlər təbii zövqündə təlqinedici təsir göstərmişdirsə, buna bir şey deyə bilmərəm. Çünki Rusiyada [Qarabağda] tələbə arasında beyləşmə üsulunun cərəyanı, Ruhinin şeirlərindən olmasa da, Füzulinin şeirlərini eşitmiş, əzbərləmiş olduğuna şübhə buraxmır. Məni qüvvətlə bu iddiaya sövq edən səbəblərdən biri də Sədinin ömrü boyunca divanlara baxmadığına dair yayılmış rəvayətdir. Hər necə olursa olsun, Sədi – indiki təqdirə görə bir şey deyə bilmərəm – zamanəsinin görkəmli ədiblərindən imiş.

Sədinin təsəvvüfi məsləki

Sədi etiqad və məsləkində *الاعيان الثابتة ما شمت رائحة الوجود* [əyani-sabitə (Muhyiddin ibn Ərəbi əşyanın əzəldən Allah qatında, nəzdində olan həqiqətlərinə “əyani-sabitə” adı vermişdir) əsla varlıq rayihəsi qoxlamamışdır] deyən ifratçı ələmdarlardandır.

[bu yolda ən çətin bələlardan biri yeniyetmələrlə yoldaşlıq etməkdir] təsəvvüfi ifadəsinə riayət edən bu zat Rəhmani cazibənin atəş vurğunu bir pərvanəsi idi. Sədi ömrünü vəcd və qələbə halı içərisində xitama yetirmiş, onda bixəbərlik, yəni fəna-fillah halları müşahidə olunmuşdur. O cümlədən olmaqla olduqca məşhur birini nəql edə bilərik. Bir gün Selağzı adlanan mövqedən keçərkən zövq hikmətinin verdiyi şadyanalıq və sevincin əsiri ikən, daha doğrusu, vəhdət meydanından təcəlli edən, ruhani feyzdən hasil olan həqiqət cəzbəsi ilə mürsədin hüzuruna üz tutub gedərkən adı çəkilən yerdə o zamankı Amasiya qazisinin olduqca yaraşlıq, boy-buxunlu oğlunun ulağa minib bazardan keçdiyini görmüş. Bu sırada füyuzat (feyzlər) səbəbilə vicdanında həqiqətləri təlatümə gətirən eşq dalğaları coşaraq bədahətən:

بتي مركب سوار ديدم اندر چارسو يا رب/ هزاران ارزو كردم كه بومد كاشكه مركب

[*Ya Rəbb, çarşının ortasında mərkəbə (eşşəyə) minmiş gözəli gördüm*

Ürəyimdən min arzu keçdi ki, kaş o mərkəb mən olaydım] beytini söyləmişdir.

Sözü kəsməzdən əvvəl bunu da əlavə etmək lazımdır ki, bu ifratçı təmənnələr, bəzi ulaqxislətli kimsələrə istinad olunur və sui-istifadəyə gətirib çıxaran çirkin hadisələrin baş verməsinə səbəb olur. Odur ki Sədinin bu xüsusdakı duyğularını olduğu kimi yazmağa lüzum vardır.

Bu ifratçı təmənnə sahibi, görəsən, ömründə bir məhbub ilə qarşı-qarşıya bir yerdə oturmuşdurmu? Əlbəttə, xeyr. O məhbub özünü Sədiyə ərz etmiş olsa idi, görəsən, kiçik bir iltifat nəzərinə nail ola bilərdimi? Şübhəsiz ki, ola bilməzdi...

Sədi bunlardan o dərəcə əl götürmüşdü ki, fəzilət ətəyinə bunlardan kiçik bir şey belə qoşmaq mümkün olmaz. Bu nə kələm, bu nə turşu”, deyiləcək olarsa, ancaq Sədi kimi bir dərviş, elə bir vəcd və məhəbbətə malik olmaq lazımdır. Bunlar lağlağı avamların rəzalətinə bənzər bir vəziyyət ərz etməkdə isə də bunu:

شد انا الحق در لب منصور نور

شد انا الحق در لب فرعون زور

[*Mənsurun dilində nura çevrilən Ənəlhəqq*

Fironun dilində yalana çevrildi.]-

mənəvi məsnəvisi ilə ifadə etmək imkanı vardır.

Tırtıl da ipək böcəyi kimi qoza emal etməkdə isə də arasındakı fərqi əhil olanlar yaxşı anlayar və birisinin məhvinə, digərinin canlandırılmasına səy edərlər. Sədi də əxlaq təmizliyini, incəliyini ülvyyətilə, əsalətilə hifz etmiş bir Allah adamı idi. Məqsədim Sədini olduğu kimi göstərmək olduğundan bu beytini yazdım. Və məsələnin həqiqətini də bəyan etdim. Sədi ilə maddi-mənəvi heç bir əlaqəm yoxdur. Gələcəkdə hər şeyi öz ağılına uydurmaq istəyəm

“ağıllılar” Sədinin bu sözündən istifadə etmək niyyətinə düşməyəcəklərini bilsəydim, bu qədər uzun sözə lüzum qalmazdı. Fəqət Füzulinin şiə olduğu haqqındakı iddia məni bu əndişəyə saldı. Və heç şübhəsiz ki, zamanımızda yaxından tanıdığımız bir zatı gələcəkdə könüllərə kədər verəcəyi bir töhmətlə ittihamına razı olmarıq. Hər necəsə bizim islam ədəbiyyatında çox dərin yer tapmış şərab, ney, məhbub bəziləri tərəfindən öz mühakimələrinə görə uydurulmuş olduğuna da canlı şahid oldum. Bəlkə, zaman gələcək ki, Sirac əfəndinin “Saqınamə”si onun meyxor olduğu qənaətini verəcək. Lisanül-qeyb (qeybin ifadəçisi) olan Hafiz Şirazi həzrətlərinə edilən istinadlar kimi. Həm də elə qüvvətli iddia edilir ki, sanki Hafiz Şirazi elə ancaq qədər çarpışdırmışdır. Əslində, Hafizi biz də görmədik. Bu qədəri var ki, tarixi məlum olan bu zatın haqqında iyirmi beş il əvvəlinə qədər bu iddia varid olmamış. Divanı bundan bir neçə əsr əvvəl təsəvvüf dili ilə şərh edilmiş, çoxsaylı haşiyələri, şərhləri varkən, heç kimsə də lisanül-qeyb hörmətli kəlamından başqa bir şey söyləməmiş ikən, indi birdən-birə Hafizin əyyaşların öndə gedənlərindən olduğu haradan məlum olmuş? Şübhəsiz ki, divanıdakı meydən, məhbubdan. Füzulinin şiəliyi Əhli-beyt xanədanını mədhindən anlaşıldığı kimi. Çox şükr ki, İmam Şafiinin rafiziliklə ittiham edildiyini görmədik. Məhz bu əndişə sözün uzanıb getməsinə səbəb oldu. Doğrusu, bu cür iddiaların qiyməti olmasa da nə üçün avama öz əlimizlə bir ipucu vermiş olaq?!

Həmd olsun, qərəz və mənfəətdən azad olaraq bu həqiqəti eynən yazıram. İnsafi olanlar qəbul edərlər, insafsızlara isə deyəcək bir şey yoxdur. Gözlərimizi yenə Sədiyə çevirək.

Sədi şeirlərində əksərən sufilərə hücum edər və onlara qarşı alçaldıcı sözlər istifadə etməkdən çəkinməz, islamiyyətə son dərəcə sadıq, sünniliyindən artıq dərəcədə məmnun, peyğəmbər xanədanına qarşı da şirkə girəcək qədər ifratçasına məhəbbət bəsləyirdi. Bu dediklərimin hamısı şeirlərində mövcud olduğundan təmas edən qisimlərdən eynən dərc etdim. İmkan tapılıb divanı çap edilərsə lap yaxşı, ediləməzsə mənim bu risaləmdən başqa qeyd etdiyim şəxsin adını yad etdirə biləcək zahirdə bir əsər yoxdur.

Bəli, 1328-ci ilin [m.1910/11] axırlarında Tiflisdə aldığım gün içəri-sində də itirdiyim “Riyazul-Aşiqin”⁶⁰ adlı kitabda Sədinin adı zikr edilmişsə də, bir şeyə yaramayacaq qədər bir məlumatla kifayətlənilmiş olduğunu görmüşdüm. Ağılımda qaldığına görə üç, beş sətirdən ibarət idi. “Osmanlı müəllifləri”⁶¹ adlı tərcümeyi-hal kitabına bənzər, daha qısa olduğunu güman edirəm. Hətta, doğum yeri və dəfn yeri haqqında da məlumat yox idi. Yalnız Sədinin adı və şair olduğuna dair də bir beyti yazılmışdı. Təfəsilatına mən də vaqif deyiləm, yalnız məxsus həyatının mühüm cəhətlərinə dair səhih rəvayətlər əlimə keçdi. Bunun sayəsindədir ki, Sədi haqqında məlumat verməyə özümdə haqq görürəm. Yoxsa üstündən sükutla keçməyim təbii idi.

⁶⁰ Azərbaycan ədəbiyyatında Müştəri təxəllüsü ilə şeirlər yazan şair və təzkirəçi Məhəmməd Ağa Müctəhidzadənin (1869-1958) təzkirəsi. (MR)

⁶¹ Bursalı Mehmet Tahir bəy (1861-1925) tərəfindən yazılmış üç cildlik Osmanlı ricalı tarixidir. (MR)

Əldə mövcud şeirlərinin cəm edilməsi haqqında da səhih rəvayətləri nəql edərək bir neçə şeirini vəd etdiyimiz şəkildə dərc etməyə ehtiyac hasil oldu. Onun üçün bu mövzuda rəvayəti əlavə etməyə məcbur qalırım.

Sədi söylədiyi şeirləri adi kağız parçalarına yazar və ora-bura atarmış. İtəcəyindən narahat olmaz, bir laqeydlik göstərərmiş. Bu əldəki divanı ondan sonra, sevənləri tərəfindən toplanıb bir araya gətirilmiş və bu kitab meydana gəlmişdir. Çox təəssüf ki, bu işi başaran fədakarlar vəfalı dost olmaqla bərabər əslini itirmişlər və istinsax zamanı çox xətalara yol vermişlər. Qətiyyətlə iddia edə bilərəm ki, mərhumun şeirlərini çox zədələmişlər. Sədi kimi bir şairin əsərlərini toplamaqda alicənablıq göstərən bu nəcib, ümmətin dilavərləri eynən yazıya almağa müvəffəq olmadıqları üçün vəzifəni layiq olduğu şəkildə ifaya müqtədir olmamışlar. “Cənabı-Haqq səylərini məşkur (təşəkkürə layiq) qılsın” duasını səmimi qəlbdən Allahın dərgahına yönəltmək bizim ən böyük vəzifəmizdir. Fəqət Sədinin özünün dediyi kimi, ədəbi məharətini eynən görmək istərdik, fəqət nə çarə ki, bundan hal-hazırda məhrumuq. Mənim bu xüsusdakı məlumatsızlığım nöqsanların aradan qaldırılmasına imkan vermir. Bununla yanaşı, mənə düşən vəzifə gördüyüm kimi yazmaq və bildiklərim kimi nəql etməkdir. Maraqlananlar istədiyi cəhətdən tədqiq, mülahizə, tənqid etsin.

Sədinin divanına sahib olan zat, mərhum Qaraqoyunlu Molla Həbibullah ilə Hacı Cəlil Dəyinin oğlu Mustafadır. Ələvi nahiyəsinə tabe Ayrançı kəndində yaşayan Hacı Vəli oğlu Məhəmməd və Səməd adlı iki qardaşı vardır ki, bunların qohumu idi. Bu zatlar Məhəmməddən kitabı mənim üçün aldılar, gətirdilər. Məhəmməd axırda gələrək bu kitabı mənə öz adlarından bağışladı. *Allah hamusunun qəbirlərini nurlandırsın*. Doğrusu, dünyada bundan artıq məmnun olduğum bir şey yoxdur. Artıq dünyadan köçmüş olan bu adamlara əlimdən gələn bir xeyir də yoxdur. Allah müka-fatlarını bol etsin, deyərək müqabiləni özümə vacib hesab edirəm. *Cənabı-Haqq qəbul eləyə. Amin.*

Sədinin eşqi

Lənbəranlı Yusif Çələbi rəvayətindən:

Sədi ilk vaxtlarında Qönçə xanım adında pakizə bir xanıma aşiq olmuş. Və divanında “Pəri” adı ilə yad etdiyi, bu mərifət nurlu dilbər imiş, özü dünyadan yalnız köçmüşdür.

Dünya malına olan münasibəti

Atasının vəfatında qardaşları miras paylarını bölüşdürmək üçün Sədini də alaraq malik olduqları əraziyə getmişlər. Sədi yolda öz boyu uzunluğunda bir qamış kəsmiş və əlinə almış, tarlanın başında qardaşları payların bölüşdürülməsi xüsusunda müşavirəyə başlarkən Sədi əlindəki qamışla bir uzununa, bir də eninə ölçərək “Mənim hissəm bu qədərdir. Qalanını siz nə edirsiniz edin”, demişdir. Sədinin mali-dünyaya rəğbəti bundan ibarətdir. Mənim bu xüsusda toplaya bildiyim məlumat onun əxlaqını təsvir edən şeirlərindən daha müxtəsər bir ifadəni ehtiva

etmədiyindən pərakəndə məlumatla nəhayət verərək şeirlərini yazmaq daha doğru bir hərəkət olacağından ona görə bu mövzuda mülahizələrimi burada kəsirəm.

Sədi dərvişlikdə olan səbatı, mətanəti, rəbbani feyzlərə nail olma sevdası sayəsində irfan feyzindən bəhrələnmiş olduğdan sonra hicri 1295-ci ildə [m.1878] Siracəddin əfəndi mərhumun dayısı Əli və Mirməhəmməd Ağzadə Taha əfəndilər ilə bərabər Ərzurum yolu ilə Rusiyaya [Azərbaycana] getmişdir.

Bu bənzərsiz şair də kamala yetmədən 43-44 yaşlarında həyat dağdağasını tərk etmişdir. Qəbri Ağdam yaxınlığında Qarapirim adlı kənddədir. Bölgə xalqınca məzarı ziyarətə gəldir.

Ərz edilməyə layiq bir məqamdır ki, bir səadət və irfan çırağı olan Həzrəti Pirin saçılan nuru ətrafında toplanan bu cür həqiqət pərvanələri və mərifət quşları zühur edən ruhani irfan feyzini daima o qüdsi kəmalat qəlbindən saçılan qüdsi şüalar və nəfis ilahi nəfəslərə borcludurlar. İnanmayanlar və bu mülahizəmin həqiqətə uyğun olub-olmadığında tərəddüd edənlər Həzrəti Pirin həyatda olduğu zamanla vəfatından sonrakı halını müqayisə etsinlər. Həqiqət dərhal meydana çıxar. Əl verər ki, təəssübə məğlub olunmasın.

Sədinin şeirləri

*Biz xəlqətiyiz ta nə zərər məşğələmizdən,
Eşq əncüməni şölələdir məş'ələmizdən.*

*Aşiq çağırır; ahimiz avazı-cəvəs tək,
Zira yol azar qafil olan qafiləmizdən.*

*Sərbəsti-matauz çəkəriz bəri-əmanət,
Hammalı-qəmiz vaqif olan yox şələmizdən.⁶²*

*Pabəsteyi-zənciri-cünnunuz biz əzəldən,
Hər əsrdə bir Qeys çıxar silsiləmizdən.*

*Rahət nə rəva bizlərə, bir-bir dəxi hər kəs,
Rihlət yükünü bağlayalar mərhələmizdən.*

*Fərz et özünə eşqi, əgər ərz edə hüsnün,
Vacib görünür niyyətimiz nafiləmizdən.*

*Keç dağdağadan, daği-dərunu urma xəyalə,
Qafil nə çıxar qövlə gibi qafiləmizdən.*

*Bir qətrəcə gəlməz iki dünya gözü müzdə,
Dəryayı-mühit istə bəzmi-hövsələmizdən.*

*Heyranşüdeyi-baisi-icadı-cəhanız,
Əlləməyi-əsr aciz olur məsələmizdən.*

Sədi, yetürür ahimizi göylərə ol məh,
Hərgiz özü agah deyil zəlzələmizdən.

Digər

Gülzarı-cahan cihan xarını pak etməyə dəyməz,
Gül gibi giribanını çək etməyə dəyməz.

Tiryak-mizac olma, deyil baqi həyatın,
Bir gün səni zəhrilə həlak etməyə dəyməz.

Beş gün sağ olub gəzməyi nisyan edib insan,
Axır günü yadığıni xak etməyə dəyməz.

Atəş əsər etməz dili-səngininə çərxin,
Ah ilə dili məş'alənak etməyə dəyməz.

Sədi, var isə kövkəbi-bəxtində səadət,
Hər nəhs nəfəsdən dəxi bak etməyə dəyməz.

Digər

Saqi, bana bir cam ver Allah üçün olsun,
Bu məclisə bir nam ver Allah üçün olsun.

Təşrifü bu gün düşdü bizə Molla Şərifin,
Saqi, tut əlim kam ver Allah üçün olsun.

Ol qamətə tək kakilini sübhi-qiyamət,
Xəlqə xəbəri-şam ver Allah üçün olsun.

Ey şanə! Sən o zülfü-dilaramı dağıtma,
Bu könlümə aram ver Allah üçün olsun.

Qoyma düşə rüxsarına ol zülfü-siyah; ya,
Ol kafirə islam ver Allah üçün olsun.

Səndən ki, sənəm, dost salam ummaya bəri,
Düşmən gibi düşnam ver Allah üçün olsun.

Saqi, nəfəsi-Sədi bir an camsız olmaz,
Bu karə bir əncam ver Allah üçün olsun.

Digər

Dünya kim onun təxtini cülus etməyə dəyməz,
Beş gün bəy olub nəreyi-kös etməyə dəyməz.

Dəyməz səhəri şamə yuxu mürğini gözdən,
Bərdəştəyi-bangi-xorus etməyə dəyməz.

Bir hacətlə müfisi etməzsə qəni gər,
Hatəmsə də izharı-fülus etməyə dəyməz.

*Bir nəfs ki eşq ataşi çıxmaz nəfəsindən,
Daftərdə onu qeydi-nüfus etməyə dəyməz.*

*Sədi, sana pətəxt ola dünya yenə əl çək,
Bir payə üçün payını bus etməyə dəyməz.*

Digər

*Dərviş olana dünyada əndişə nə lazım,
Əndişeyi-dünya dəxi dərvişə nə lazım.*

*Bir ev ki xərab ola bina eyləmək anı,
Ey mərdi kəcəndişi xəta-pişə, nə lazım.*

*Axır ki acal avcısı bir gün səni avlar,
Çəkmək dəxi hər bir avı bər şişə nə lazım.*

*Asudə ol, alayış ilə, olma müşəvvəş,
Düşmək dəxi bihudə bu təşvişə nə lazım.*

*Çün baqi deyil ləzzəti bu şəhdi həyatın,
Dutmaq dəxi barmağını hər nişə nə lazım.*

*Başdan saramazsan yarəsın kimsənin açma,
Səpmək nəməki hər dili-pürrişə nə lazım.*

*Fərhad-nihad olsa o Şirin ləbə hər kəs,
Bir ah ilə bin dağı dələr, tişə nə lazım.*

*Zahid daş atar daireyi-işrətə, saqi,
Bir xəlvətə çək mey küpünü, şişə nə lazım.*

*Sədi, nə işin var sənənin eşqdən əlzəm,
Uymaq dəxi bu işrətə, bu eyşə nə lazım.*

Digər

*Arif olanın badə-füruş olması xoşdur,
Ya guşeyi-üzlətdə xamuş olması xoşdur.*

*Kim mülkün alıb düşünə köç eyladi bundan,
Dünyayi-dəni aqilə duş olması xoşdur.*

*Kim gəldi buna xanə-xərab olmadı getdi,
Dərviş olanın xanə-beduş olması xoşdur.*

*Dolduqca boş et, dəstini dolaba qiyas et,
Boş olmazsa dolmaz genə boş olması xoşdur.*

*Mümkünmü yetə qafileyi-Leylaya hər kəs,
Məcnun kimi həmsəyri-vühuş olması xoşdur.*

*Nəqqəşi-əzəl kim ola dərkində təhəyyür,
Xalqın ginə heyranı-nüquş olması xoşdur.*

*Can nəqdi fəda nəseyi-bəzmi-ürəfaya,
Şah olmadan ol şəhrə çavuş olması xoşdur.*

*Ənqa var ikən kərkəsə həkəs niyə varsun,
Zağ olmadan əlbət qaraquş olması xoşdur.*

*Biz nuş edəlim heç nuş olsun deməsinlər,
Bu badeyi-eşqin bizə nuş olması xoşdur.*

*Xoşdur tökülən mey, qırılan şişələr olsun,
Bu meykədənin cuşü-xüruş olması xoşdur.*

*Bir könlün evin kim, örəməzsən dahi yıxma,
Səndən qamununun xatiri xoş olması xoşdur.*

*Naxoş gəlir Allaha olan taət məğrur,
Əbdin yüzü qara, əli boş olması xoşdur⁶³.*

*Sədi quludur daireyi-Piri-Muğanın,
Ol dairədə xalqa beguş olması xoşdur.*

Digər

*Sufi, bim etmə ki, səndən bir ümid istərlər,
Ol ümid ilə qiyamətdə nüvid istərlər.*

*Bu namazı, vərə'i, ərzi-niyaza dəyşür,
Babi-ğufrana şaki varma səid istərlər.*

*Kufə əhli kimi davayi-imamət qılma,
Səndən axir gününü Qurani-məcidi istərlər.*

*Cəngi-qeyrətdə fədakari-Hüseynim deyənini,
Dəmi-tiğində bu dəm xunu-Yəzidi istərlər.*

*Süfəha firqəsidir silsileyi-Sufyani,
Kufədən Şama qədər şumu pəlid istərlər.*

*Sən cəhənnəm odunun həddi-hududun gəzmə,
Bir gün ol kürəyi-həddada hədid istərlər.*

*Tiği-lə'n ilə həlak eylə Yəzidi övladın,
Ondan o yana nə qazi, nə şəhid istərlər.*

*Etməsən şiddət lan ilə o şəddadilərə,
Bu iqabı sana üqbada şədid istərlər.*

⁶³ Sədinin məqamını bəyan edən bir misrədir. Belə ki, Mühyiddin ibn Ərəbi "Kitabul-Bəyaz vəs-Savad" sahibindən nəql edir ki: "O, arif haqqında demişdir: Arifin dünyada və axirətdə üzü qaradır. Ona ad qoyulacaq olsa, belə deyilməlidir." (Fütuhət, cüz 3, səhifə 414.)

*Qəm günü matəmi-əhbəbdür eyni-ə”da,
İydi də, matəmi də ruzi-vəid istərlər.*

*Şəm tək getsə də başın qəmini faş etmə,
Ki bu gəncin dəri-hifzində kilid istərlər.*

*Kəçdi ömrün özünü namə siyah ədd eylə,
Sənma ol məhkəmədə rışı-səfid istərlər.*

*Xidməti-mürşidi xətm eylə murad istəmə heç,
Bundan artuq nə məhəbbət, nə mürid istərlər.*

*Qabili-xidməti-pir olmayan irşad olamaz,
Ki, bu meydani-rəşadətə rəşid istərlər.*

*Naxuni-həsərət qəmdən məhi-nevtək gögdə,
Sədiyə, sinədə bir zəxmi-cədid istərlər.*

Digər

Ali-əbaya (Əhli-beyt) məhəbbətini göstərən mənzuməsindən

*Ey dil, mədədi-Rəbbi-cəlil istə Əlidən,
Fikr eylə haqqı, zikri-cəmil istə Əlidən.*

*Zahidlərə ver cənnət evim səlsəbil eylə,
Sən meyhədəyi-eşqa səbil istə Əlidən.*

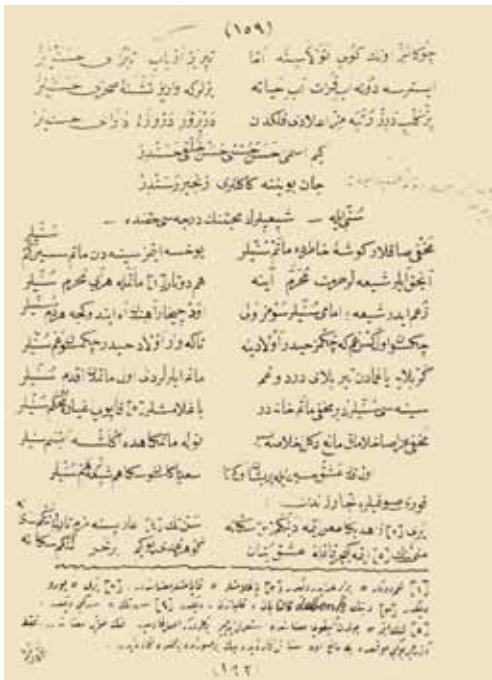
*Dil dostunu məcmuu-əziz ədd qıl ondan,
Din düşmanını cümlə zəlil istə Əlidən.*

*Babi-kərəmi açsa əgər xuldi-bərrinə,
Sən istədiyən xalqı daxil istə Əlidən.*

*Dünya sənə gər ataşi-Nəmrud ola yeksər,
Sən xanəni gülzari-Xəlil istə Əlidən.*

*Bir illətə var hər nəzərində bin ilacı,
Sən canını, ey aşiq, əlil istə Əlidən.*

*Dünya göyünə düşsə əgər həşirdə Xurşid,
Dut damənini zilli-kəfil istə Əlidən.*

Digər

*Damadı-nəbi, yadı-nəbi nadi-nəbidir,
Hər məddi-nəfəsdə dahi imdadi-nəbidir.*

*Hər fitnə ilə yerdən o qamət niyə dursun,
Qopsun dəxi ol gündə qiyamət niyə dursun?!*

*Bir Kufə ki, kafirdən ibarət ola əksər,
Müslüm kimi zat onda salamət niyə dursun?!*

*Nuru-haqqı kim basdıralar zülməti-zülmə,
Qaçsın oradan sayeyi-rəhmət niyə dursun?!*

*Bir şam ki, şum ola gərək indi peşiman,
Açulsın ona sübhü nədəmət niyə dursun?!*

*Abbas Aləmdarı ki, saldıral ələmdən,
Lə'n olsun ol ədadan əlamət niyə dursun?!*

*Ondan ki, düşə təfriqə cəmiyyəti-islama,
Ol firqədə imani-imamət niyə dursun?!*

*Bir yerdə ki sahir deyələr mucizə guya,
Ol mə'rəkədə kani-kəramət niyə dursun?!*

*Qalsın səhəri-məhşərə divanı-ədalət,
Bədir rəvişi-gərdisi-çərxa bu xəcalət.*

Digər

*Biz sinəzəni-taziyeyi-pirayi-Həsəneyniz,
Biz dilşüdeyi-hüsni-dilarayi-Həsəneyniz.*

*Zəhriylə sararmış bir yüzü lələyiz əmma,
Dildaği-cigər-guşeyi-Zəhrayi-Həsəneyniz.*

*Biz dostuna dost, düşmənimə düşməni onun,
Tə rast rəvi-rasteyi-rə'yi-Həsəneyniz.*

*Bülbül kimi şivənzəni-hüzn olsaq əcəb mi,
Xeyrani-gülü-arizi-həmrayi-Həsəneyniz.*

*Çövkəniz onun kuyi-təvəllasına əmma,
Tir bər ərbabi-təbərriyi-Həsəneyniz.*

*İstərsə dönə abi-Furat abi-həyata,
Bizlər ki, varız təşneyi-səhrayi-Həsəneyniz.*

*Biz kəlbi-dəriz rütbəmiz əladı fələkdən,
Dərpərvəri-dərvazeyi-darayi-Həsəneyniz.*

*Kim ismi Həsən, hüsnü həsən, xülqü həsəndir;
Can boynuna kakülləri zincir-rəsəndir.*

Sünni ilə şialərin məhəbbətinin dərəcəsi haqqında

*Məxfi saxlar guşeyi-xatirdə matəm sünnilər,
Yoxsa etməz sinadən matəm səsin kəm sünnilər.*

*Ancaq eylər şialər hörmət Məhərrəm ayına,
Həm tutar matəmlə hər ayı məhərrəm sünnilər.*

*Zum edər Şiə; imamı sünnilər sevməz vəli,
Ud çıxar ahından ah etdikcə hər dəm sünnilər.*

*Çəksün ol kəs qəm ki, çəkməz Heydər övladına,
Ta ki, var övladı-Heydər çəkməsün qəm sünnilər.*

*Kərbəlaya yağmadan tiri-bəlayı-dərdü qəm,
Matəm eylərlərdi ol matəmdən əqdəm sünnilər.*

*Sinəsi sünnilərin bir məxfi matəmxanədir,
Bağlamışlar qapıyı ağyarə möhkəm sünnilər.*

*Məxfi əza saxlamaq mane deyil ixlasa bəs,
Nola matəmgahda əyləşsə əbsəm sünnilər.*

*Ol qədər eşqi-Hüseyn ilə pərişan ol ki ta,
Sədiya gəlsin sana həm şialər, həm sünnilər.*

Quru sufilərə təcavüzündən

*Yeri zahid bana tən etmə dəbənkəm sana nə,
Səntək ar istəmərəm təriqi-təngəm sana nə.*

*Məni ləngitmə keçər qafileyi-eşqi-bütan,
Gövhəri-qəmdi yüküm bir xəri-ləngəm sana nə.*

*Az danış küfr bana söyləmə islam özünü,
Gürcüyəm, Xariciyəm, Rusü Firəngəm sana nə.*

*Əqli idrakın əgər var isə öz kəndinə ver;
Daliyəm, şəppəliyəm⁶⁴ sərsəri dəngəm sana nə.*

*Hər nəyəm öz yoluma yoxdu mənimlə bir işin,
Adamam, kəlbi-dərəm, ya bir quru səngəm sana nə.*

*Gücü ağzında kimi eyləmə lafı qırrət,
Hünərin var isə gəl talibi-cəngəm sana nə.*

*Eşq əgər yaxşı deyil, gəlmə, iraq ol bəndən,
Aşiqi-bir sənəmi-şuxü qəşəngəm sana nə.*

*Məscidü mədrəsəyə az bəni sən təklif eylə,
Günəhim var özümə, xadimi-vəngəm sana nə.*

*Eyib yox eyləməsəm səfhai-Qurana nəzər,
Naziri-çöhrə bir mushafi-rəngəm sana nə.*

*Mushaf avazına meyl eyləməzsən qulaq as,
Mütribəm maili-tar, dəfü cəngəm sana nə.*

*Qulaq as gündə müəzzin səsinə, məscidə var,
Sakini-bütəkəyəm, daribi-zəngəm sana nə.*

*Xamdı canın yeri qal qeydinə ey səngin dil,
Atəşi-eşqlə yanmış mən əhəngəm sana nə.*

*Nəzəri-hasidi tərək eylə bana baxma qabih,
Tökəram gözlərini tirü xədəngəm sana nə.*

*Urma əl könlümə zahid, səni əcal gırrəməsin,
Açılıb kan edərəm topu tufəngəm sana nə.*

*Eşq dəryasına qəvvas deyilsən, girmə,
Udmuşam sən kimi çox kimsə, nəhəngəm sana nə.*

*Gəzməzəm gündüz evi guşeyi-zülmətdi yerim,
Gözlərim qarə düşüb şəbpərə-həngəm sana nə.*

*Sakin ol sən bana mən etmə səyahəti-səfərin,
Dutmazam məskəni bi-məksü dirəngəm sana nə.*

*Özünü bəzmdə tənha mütəkəllim görmə,
Bilmə aciz bəni, fuladi-cəhəngəm sana nə.*

*Bana eyb eyləmə tərki-ədəbü mərifətəm,
Yeri öz qeydinə qal mən pəzəvəngəm sana nə.*

*Yeri dök yaşını məsciddə yerə dəngi-sıfat,
Fasiqi-türrə bir şahidi-şəngəm sana nə.*

*Aqibət tanı bəni, Sədiyi xətmə-şüərə,
Nəzmi-şüərə həmə cəməst be cəngəm sana nə.*

Sədinin ruhi təmayüllərini göstərən qəzəllərindən özümə görə seçdiyim parçalarını nəql etdim. Divanında nəzirə yazılması çətinlik törədəcək qiymətli şeirləri vardır. Fəqət burada bunların zikrinə lüzum görmədim. Buna əsasən, bu şeirlərində iki cəhət vardır ki, birisi şairə, digəri ədəbi xüsuslara aiddir. Şairin özünə aid olan qismlərini zikr etməyi daha faydalı

Mirza Ələkbər Sabir

hesab etdim. Ədəbi nöqteyi-nəzərdən tədqiq edənələr, olduqca səhih varid olan şeirləridir ki, bunlar da qarşılıqlı şeirləşmə əsnasında bədahətən söylənilmiş və xalq dilində qalmışdır, onlara nəzər etsinlər. Düzürlüşündəki intizam, ifadə səlisliyi və məqsədini bəyan etməsindəki axıcılığa nəzər edərək onun ədəbi zövqünə şahid olsunlar. Balkan müharibəsi əsnasında Azəri şairlərindən birisi tərəfindən söylənilib Tiflisdə çıxan “Molla Nəsrəddin” qəzetində nəşr olunmuş “Bana nə” rədiffi qəzəl Sədinin “Sana nə” beytlərilə əksən bənzərlik ərz etdiyindən faydadan xali olmaz ümidilə əlavə edildi. Bu şair, Sabir olsa gərəkdi.

*Gecələr arşa çıxar ahi-yetiman bana nə,
Babasızlar yatar ac, hali-pərişan bana nə.*

*Günü-gündən çoxalır xaneyi-viran bana nə,
Keçəcək hər cür ola gərdişi-dövrən bana nə.*

*Gədə, qalyanı gətir taxt eyləyim nəşəni mən,
Söylə hazır eyləsün şişliyi Kəbleyi-Həsən⁶⁵.*

*Hum ayağma ayağım yetirib sürət ilən,
Qıl ləlaləb ver içim badeyi-məstan bana nə.*

*Bana nə əcnəbilər əxz edib elmü hiünəri,
Fən yüzündən fövqü-səmadan veriyorlar xəbəri⁶⁶.*

*Bana nə Heydəri Teymurü Həsən qaldı geri,
Xabı-qəflətdə yatır, ya ki müsəlman bana nə.*

*Bana nə bayquş olub varisi-əvrəngi-kəyan,
Məskəni-şirdə rubəhlər edirlər cəvalan.*

*Mülkü-Keyxosrova qayım oluyor dəllali-zaman,
Altı min ildi kəbir olmadı İran bana nə.*

*Tabriz əhli eyləyüb indi bir belə xəyal,
Arnavutlar tək bunlar da alalar istiqlal.*

*Belə sərmaşk verib Əsəd ilə Molla Kamal⁶⁷,
Orda sultan olacaq Hacı Saməd xan bana nə.*

*Vükəla cəm olacaq tacirü molla ilə xan,
Hərəsi elmi-siyasətdə Bismarkı-zaman⁶⁸.*

⁶⁵ Bu misrada “eysün” şəklində oxunacaqdır.

⁶⁶ Fən yüzündən = “səbilə” deməkdir.

⁶⁷ Sərmaşk = “Qərar vermişlərdir” deməkdir.

⁶⁸ Məşhur alman dövlət xadimi, baş naziri.

*Gündə sərif ediləcəkmış on dörd batman,
Qalxacaq nə fələyə dudeyi-qəlyan bana nə.*

*Altı yüz il çəkilən nargilə verdi səməri,
Getdi Misir və ya Tunis deyə vermə bana dərdü-səri.*

*Getdi Balkan, yenə yox əksərinin bir xəbəri,
Fatihin varisi bir kalibi-bi-can bana nə.*

Sədi haqqındakı mülahizəyə burada nəhayət vermək lazım gəldi, çünki inşallah zaman əl versə imkan tapıb divanını nəşr etdirə bilsək, orada lazım gələnləri təfsilatı qeyd edə bilərik.

Sədinin tövsiyələrindən olan şeiri:

*Dünyaya tam eyləmə, ey axirət acı,
Sığmaz dəxi bir xətti-nigaha iki bacı.*

Bu xüsusda şeyxi-əkbər əfəndimiz həzrətlərinin mülahizələri:

و من ذلك من وعظه النوم من القوم من الباب ٣٧٤ قال من أراد ان يعرف حاله بعد الموت
فلينظر في حاله إذا انام هو و بعد النوم فالحضرة واحدة و إنما ضرب الله لنا ذلك مثلا و كذلك
ضرب اليقظة من النوم كالبعث من الموت لقوم يعقلون و قال فالدنيا و الآخرة اختان و قد نهى الله
عن الجمع بين الاختين و الجمع يجوز بين الضربتين فما هما ضربتان لكن لما كان في الإحسان
”إلى إحدى الاختين بالنكاح إضرار بالأخرى لذلك قيل فيهما ضربتان فتنبه

[374-cü fəsildə “Qövmin yuxusu haqqında” adlı moizəsində deyir: öldükdən sonrakı həyatının necəliyini bilmək istəyənlər özlərinin yuxulu və oyaq hallarına baxsınlar. Həzrət təkdir. Allah bizə misal çəkir ki, yuxudan oyanmaq anlayın qövmin üçün ölümdən ayılmaq kimidir. Həmçinin deyir: Dünya və axirət iki bacı kimidir; Allah iki bacını birdən almağı qadağan etmişdir. Bu iki misalı birləşdirmək olar. Çünki iki bacıdan birinə daha yaxşı olduqda digəri üçün zərərli olacaq, odur ki, burada bu iki misal çəkilmişdir. Fütuhət, c. 4, s. 402. Darül-Kütubil-Ərəbiyyatil-Kübra mətbəəsi, Misir.]

Buna əsasən, şeir və ədəbiyyata olan mənsubiyyəti ilə zamanında şöhrət kəsb edən və özü Şəkinin Qurtqaşın kəndindən olan Məhəmməd Səbatəddin əfəndinin də ruhunu şad etmək ümidilə mərhum haqqında da bir neçə sətir yazmaqda fayda görürəm, çünki bu zətdən idadi (litsey) məktəbində ikən fars dili dərsi oxumuşdum. Təşəhhüd miqdarı da olsa mənə də ustadlıq haqqı vardır. Bu surətlə əvəzi mümkün olarsa, bəxtəvər başıma. Mümkün olmazsa, bəlkə, adını əbədiləşdirməyə vasitə olur. Gün gələr, axtarılar. O zaman ona həsr etdiyim bu sətirlər, bəlkə, bir işə yarayar. Bu arzu bir neçə səhifəni də onun üçün qaralamağıma səbəb olur. Müvəffəqiyyət, inayət Allahdandır.

Mövlanəzadə Siracəddin əfəndi həzrətlərinə Molla Sədi Qarabağının təxmis eylədiyi qəzəli-bi-bədəlidir

*Ləbin rəşkindən oldu şişədə şərməndə gül suyi,
Səbadan ənbəri-gisuyi müənbər qıldı hər suyi.
Çəküb bir şənə əbruyə dağtdın tarı-gisuyi,*

Abirü itrü mişkü sünbülü, reyhani, şəbbuyi
Təhririnə müstəğraq etmiş kakülin buyi.

Bəni divanə etmiş ol pərinin çeşmi-cadusi,
Kəməndi-gərdənim olmuş onun zənciri-gisusi.
Nə tənha bir bütəm qanım axıtmuş tiği-əbrusi,
Əyərəkən səbzeyi-xəttinə başım müşk ahusi,
Gözü səyyadı damı-zülfə sayd eylər ol ahuyi.

Zülal ləblərin aya görən ol çahı-ğabğəbdə,
Ararmı Xızrı dirilik suyu için zülməti-şəbdə,
Gözüm pərvazı-heyərdə dilim avazı-ya rəbdə,
Görəndə nəvəki-zülfün halqalanmış kuşəndə,
Sanuram ki, içir şəhmari-təşnə çeşmədən suyi.

Fıraçı-çeşmi-bimarilə yarin eylə bimaram,
Görənlər surətim sanur ki, bir təsviri-divaram.
Xülasə, xəstəyim azarım əsirim zarı-bizaram,
Xilas olmam kəməndi-türreyi-yarə giriftaram
Zəifəm ol qədər kim qüdrətim yoxdur qıram muyi.

Nədir bilməm sənin axir məramın yəni, ey sufi,
Sənəmlər səcdəsiyəcün çox da qılma təni, ey sufi,
Fə innəl-eşq fī yəvümül-xəbir istəğni, ey sufi,
Yezidə etsən lənət sanadır ləni, ey sufi,
Edərsən sən də görsən səcdə ol mihrabı-əbruyi.

Lətafəti-gülşəndə Haqq səni, ey gül, latif etmiş,
Zərəfəti-şəhnişində bilə bir şuxi-zərif etmiş,
Vəlakin həsrətin bin bülbülü-zar nəhif etmiş,
Gözün dərdi bənim eynəl-yəqin öylə zəif etmiş
Tərazunun gözüinə qoysalar əgməz tərəzuvi.

Səhər ki, göz görə gözünü əlində ol mülki-münzir,
Eşitmişdi adəmədən əksi-kəndinə bənzər,
Nə mümkündür lətafətdə lətafət əksini istər,
Dedi güzgüdə əksim görməzəm heç, ol pəri-peykər
Dedim ki, ey gözüm, göstərməz əlbət güzgü güzgüyü.

Pərişandır sorulmaz kimsədən cəmiyyətin hali,
Edüb sevdəyi-zülfündən günəştək sayə pəmalı.
Xəyalim mürği qafil olmadı bu hilədən xali,
Qurub səyyadı-çeşmi damı-zülfü daneyi-xali,
Necə yahutək etməm naleyi-yahu yahuyi.

Çəkilmış surətin xoş nəqslə nəqqası-qüdrətdən,
Dönübdür surətə Sədi, olub heyran o surətdən.
Gönül pərvanəsi yol bulmadı fanusi-heyətdən,
Siraci, gecələr yandım, yaxıldım şəmi-həsərdən,
Gətürdükçə xəyalə ol hilali-əbruyi-məhruyi.

* * *

Ey tutiyi-suxən, tutiyi-suxən, ləbləri şəkkər;
Ey ləbləri şəkkər, sözü şəkkər, yüzü əxkər;
Ey yüzləri əxkər, özü zivər, gözü xavər;
Ey gözləri xavər, labi əhmər, dişi cövhər,
Cövhər sana derlər, sana derlər dürrü gövhər.

Ol yüzlər ki, gülmü desəm, mülmü desəm yar,
Yarım ruyinə qönçə desəm yoxsa ki, gülzar;
Gülzarı-gülüstanmı, ya şaftalumu, nar,
Nar rüxinə bənzadəməmə gözləri xunxar
Xunxar sana derlər, sana derlər güli-gültər.

Müjganına xəncərmi deyim, yoxsa ki, şəmşir;
Şəmşir mojen bağrım, ya canıma bir tir;
Tiri-mojeni görsə tənim titrəyə tir-tir;
Tirtir titrər muyi-tənim görsə səni bir;
Bərdar sana derlər, sana derlər şahi-dilbər.

Zülfün siyəhi saldı bənim başıma sevda,
Sevda səri-səhrayı bana göstərər eyvə,
Eyvə, oluram Qeys-misl sahibi-səhra,
Səhrayı tutub kim, ararım hər gecə Leyla,
Leyla sana derlər, sana derlər məhi-əxtər.

Xumar gözün xabdami, yoxsa ki, maxmur;
Maxmur gözün xəstəmi bimarmı, rəncur.
Rəncur gözün nərgisi-şəhlamı və ya nur;
Nur ilə münəvvərmi gözü afətin, ey hur;
Huri sana derlər, sana derlər pəriyi-peykər.

Bir yay sənün qaşların, ey yar və ya ya,
Yay mı diyəm, ya ki, hilal yoxsa ki, tuğra,
Tuğrayı və ya tağmı, ya qövsümü ya ya,
Ya gibi bənim bükdü qəddim qaməti-bala,
Bala sana derlər, sana derlər qəddi Ər-ər.

*Qan - yaş dökərək tutdu Siracın rəhi-sevda⁶⁹,
Rüsva olub aləmlərə ol aşıqi-şeyda.
Şeyda nəzərində ki, gərək olmaya dünyaya.
Dünya nə gərək anlara, ey dilbəri-yekta,
Yekta sana derlər, sana derlər, yüzü ənvər.*

SƏBATİ

Şəki qəzasının Qurtqaşın [Qəbələ] kəndində doğulmuş və ailəsi ilə bərabər Ərzuruma hicrət etmişdir. Ərzurumda bir neçə il qaldıqdan sonra Azərbaycan mühacirlərinin ənsıx yaşadığı Amasiyaya gəlmişdir. Nə şəkildə hicrət etdiyi barədə heç bir məlumat ələ keçirə bilmədim.

Fitri istedadı sayəsində özünü göstərmiş olan bu zat orta boya yaxın, dolu deyilə biləcək bir vücuda malik idi. Ağ və sıx saqqallı, gözləri böyük, qaşları, gözlərinin üzərinə qədər tökülmüş, qalın başı böyük, şux məşrəb, zarafatlı, lətifə sevər, xiridar, gülürüz, açıqsımalı bir zat idi. Səbati hər zaman gülürüz olub, təbəssüm edərdi. Çox güman ki, hər kəsə mənim kimi bir dəfə də olsun onun üzünü turşutduğu görülməmişdir. Ən mütəəssir olduğu bir zamanda belə gülürək “hay külhani” sözündən başqa bir söz sərf etmədiyini biz-zat müşahidə etmişəm. Səbati tələbəliyi əsnasında da lətifəçi olduğundan təhsilinin başlanğıcından etibarən özünü hər kəsə sevdirmişdir. İlk təhsilində baş vermiş lətifələrdən birisi Səbatidən sonra da yaşamaqda olduğundan qeyd etmək lazımdır. Tələbəliyi əsnasında Çankırlı Saleh əfəndi adlı birisi “Dürri-Muxtar” oxudurmuş. Səbati ya zərurətən və ya təsadüfən bu xocanın bir dərində iştirak etmiş. Xoca, yeni başladığı kitabın müqəddiməsini oxuyarkən müəllifin “Birinci cüzi təbyiz etdim, təmizə çıxardım” mənasını ifadə edəcək olan “Bəyyaztül-cüz’əl-əvvələ” (بَيَّضْتُ الْجُزْءَ الْأَوَّلَ) ibarətini “Bıdətül-cüz’ül-əvvəl”(بَيَّضْتُ الْجُزْءَ الْأَوَّلَ) [Birinci cüz yumurtladı] oxuduğunu görmüş. Dərindən çıxdıqda yoldaşlarına xitabən “Bu xoca birinci cüzü yumurtladı, sabahkı dərindəki “illa ma nudirə” (إلا ما ندر) kəlməsini də (illamandır) deyər oxuyacaqdır. Mən də o zaman cavabında “Aha sana bir qoca andır” deyəcəyəm, deyər qolu ilə göstərməsi möhtərəm zatlar arasında zərbi-məsəl hökmünə girmişdir. Birisi yanlıs, mübaligəli bir ifadə söylədiyində “Cüzü-əvvəli yumurtladı”, birisinə kinayəli mükafat təqdim etmək lazım gəldiyində “Aha sana bir qoca andır” demək çox yayılmışdır.

Səbatidən tənafüri-kəlimate aid bir nəzm düzməyi istəyiblər. Səbati qara sifəti əlavə etməklə adları yad edilən bəzi zatları nəzərdə tutaraq “Qar yağdı, qara qarğaların qara günüdür. Gər qarğalar ölsə qamu xalqın düyünüdür (toyudur)” demiş, bu sözü də necə olubsa zərbi-məsəl hökmünə girmişdir.

Səbati bir neçə yoldaşı ilə aşar iltizam⁷⁰ etmişlər. Tale elə gətirib ki, zərər ediblər. Hasil olan zərər bunların maliyyə qüdrətlərinin bir neçə

⁶⁹ Rüsvay

⁷⁰ Osmanlı dövlətində dövlətə gəlir gətirən qaynaqların müəyyən bədəl qarşılığında şəxslərə verilməsi üsuluna iltizam deyilirdi. (MR)

Səbatinin divanının qapağı və birinci sahifəsi

mislinə bərabər imiş. O zaman mövcud sərvətlərini verməklə bərabər böyük miqdarda borc qalbmış. Yoldaşlar bu borcun ona aid olduğunu rəsmən etiraf etməsini xahiş etmişlər. Buna da səbəb digər yoldaşlarının məmurluğuna zərər gəlməsi ehtimalını irəli sürüblər. Səbati qəbul etmiş. Cərəyan edən xəbərleşmə nəticəsində Sivasa istənilmiş, dəftərdarlıq tərəfindən keçirilən sorğu nəticəsində bu borcların bütününün ona aid olduğunu və şəriklərinin heç bir borcu olmadığını söyləmiş. Səbatinin səmimi etirafı qarşısında dəftərdar bir az düşünərək “Haydı get bə, başqa-sının xeyri üçün özünü təhlükədən qorumayan bir adama ilk dəfədir ki, təsadüf edirəm. Məsələnin gedişatı mənəcə qeyri-rəsmi surətdə tamamən anlaşılmışdır. Fəqət nə edim ki, etirafın qarşısında əlim-qolum bağlıdır. Dövlət səndən alacağı pul üçün sənin məhkumluğuna üz tutmaqdan uzaqdır” demiş və Səbatini demək olar ki, azad etmiş. Qayıdış məsrəfi bəzi hökumət adamları tərəfindən təmin edilmişsə də, yol xərcləri Tokatda tükənmiş, əlində qalan pul ilə o zamankı Sivas valisinə:

*Ey ali kərəm, göndər bizə nəqdi-nəcati,
Müstəğrəqi-dəryayi-düyun oldu Səbati-*

deyə bir teleqraf çəkmiş, vali də bu teleqrafa mükafat olaraq 30 lirə göndərmiş olduğu rəvayət edilir⁷¹.

Bir gün Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] türbəsində iqamət etməkdə olan Hacı İsa əfəndinin yanına Amasiya mütəsərrifi ilə şeyxi – ki, Halvacı Şeyx adı ilə məşhur idi– gəlmişlər. Mütəsərrif ilə Hacı İsa əfəndi vəhdəti-vücuda dair müsahibə apararkən şeyx müsahibənin hansı məcrada olduğundan xəbərsiz olması üzündən birdən-birə mütəsərrifə tələsik xitabən– (Bu məsələni kəsin, iş küfrə gedib çıxır) deyə xəbərdarlıq etmiş. Mütəsərrif, buna yönələn küfr məsələsindən mütəəssir olmuş, amma bir şey də söyləməmişdir. Yaşca kiçik və o məclisdə xidmətçi vəzifəsini icra edən Səbati, dərhal bir şeylər qaralayaraq Hacı İsa əfəndiyə vermiş, Hacı İsa əfəndinin təbəssümündən şübhələnən mütəsərrif kağızı istəyərək almış. Kağızda da:

*Vücuti-mütləqin sirrin nə bilsin mərdi-həlvacı,
Am məhvi-vücut olmuş fənafillahlardan sor-*

nəzmini görmüş. Səbatinin bu mənzuməsi təsirdən xali qalmamış olmalıdır ki, mütəsərrif ondan sonra şeyxinə qarşı əvvəlki təslimiyyətdən uzaqlaşmışdır.

Bu qələndər-məşrəb zətin türkcə və farsca şeirləri vardır. Divanı çap olunmuşdur. Bir sıra qəsidələr və doğum, vəfat tarixləri vardır⁷².

⁷¹ Oltu əşrafından Hacı İrfanzadə mərhum Əli bəyin rəvayətidir.

⁷² Hamamçı Hacı Əli Hafız adında olduqca yaşlı bir zat var idi. Bunun yaşlılığı zamanında bir oğlu (Şadi adını vermişdi) dünyaya gəlmiş və Səbatidən oğluna doğum tarixi söyləməsini rica etmiş. Səbati bədahətən: “Gəlib Şadi sevindirdi babasın; Qoca mərkəb yeni buldu sıpasın” demişdir.

Bəyazid paşa məscidinin qapısına həkk olunmuş Səbatinin yazdığı təmir kitabəsi

Ədəbi qiyməti ədib olanlar tərəfindən məlum olacağından bu xüsusda məlumat verməkdən nəzərimi çəkdim.

Həqiqətləri könül gözü ilə bilən Həzrəti Pirin nə üçünsə xətrinə dəymiş və Həzrəti Pirin “Səni bu babda rüsvayi-cahan eylər idim. Leyk (lakin) imdi səni İlhamiyə⁷³ qurban etdim” xəbərdarlığına qarşı üzr istəmiş və aləmpənah mürsidin əfvinə nail olmuşdur.

Səbati, iftixarımız olan ariflər şahı İsmayıl Siracəddin Şirvani həzrətlərinin müqəddəs dərgahında otuz ilə yaxın fasiləsiz imamlıq etmişdir. Səbati qəbrini öz sağlığında, fəqət yataq xəstəsi olduğu vaxtda ölməzdən əvvəl o müqəddəs hələmin mürsidin əlac timsallı ayaq ucuna istiqamətlənən və qiblədən dönük türbənin xaricində çeşməyə gedən nərdivanın sol tərəfində yer səthindən bir metr yüksəklikdə, köşədəki yerdə qazdırıb. Məzarı qazılarkən evinin pəncərəsindən seyr etməkdə idi. Qəribə təsadüflərdəndir ki, o xəstəlikdən şəfa tapmayaraq vəfat etmiş və sağlığında qazdırdığı məzarda əbədi yuxuya dalmışdır. Vəfatı 1320-ci ilə [m.1902/03] təsadüf edir. Mərhum sayəsində feyzə nail olduğu kərəmli mürsidinə və onun möhtərəm övladı Siracəddin əfəndiyə mərsiyə söyləmişdir. Bu mərsiyələr mərhumun ədəbi səlisliyi və sağlam vicdanını ifadə qabiliyyətində olduğundan eynən aşağıya dərc edilmişdir.

“Bu da Bəyazid paşa məhəlləsində came və xüsusi türbəsinə dəfn edilmiş Şeyx Həməzə ən-Nigari əl-Qarabaği həzrətlərinin vəfatı tarixidir”.

Nigarinin vəfatı ilə əlaqədar Səbatinin tarix düşürməsi

*İrtihal etdi, diriğa, arifi-billahımız,
Ey könül, min bad çıxsın göylərdək ahımız.*

*Ey diriğa, həsrətə və firqətə kim nagahan,
Getdi əmri-ircülə mürsidi-agahımız.*

*Şəmsi-bürçü-övlüyə və şəmi-bəzmi-aşıqan,
Vaqifi-əsrari-Həqq ol Mir Həməzə şahımız.*

*Əxtəri-bəxtim nola düşsə zəminə bad əz in,
Asımanı-eşqdən çün kim dolandı mahımız.*

*Sərnigun xalq olmuşuq, ey sərçeyi-səqfi-vaşgun,
Kim yazulsun cövfünə hərdəm bizim eyvahımız*

*Badə həzə, ey Səbati, ayəti-səbri oxu,
Tə hidayətlər qılıb tövfiq verə Allahımız.*

*Xatifi-qeybi gətirdü söylədim tarixini
Gitdi heyfa dili-cihandan mürsidi-agahımız*

Şeyx haqqında söylənilən mərsiyədir

*Aşıqan kuyi-Nigara yenə ağlar çəkilur,
Qorxaram ağlamadan gözlərə ağlar çəkilur.*

⁷³ İlhami Səbati əfəndinin böyük qardaşıdır. Məhviyyətə, dəyanətli, xoşsöhbət, məclislər bəzəyi bir zat idi.

Şeyx İsmayıl Siracəddin Şirvaninin türbə külliyyəsi və Səbatinin qəbri (dairə içərisində göstərilən)

Səbatinin İsmayıl Siracəddin Şirvaninin türbəsinin həyatindəki qəbri. Amasiya

*Mahiyyi-mətləbi bulsan, a gözüm, ağlamadan,
Abi-çəşmin döküyör görünçə ağlar çakılır.*

*Ey könül, aç gözünü birçə Qarabağımı gör,
Ki Qarabağlı məhə bin Qara bağlar çakılır.*

*Matəmilə yənə mat oldu cünun tək üşşaq,
Anları bağlamağa çox qara bağlar çakılır.*

*Ey Səbati, yetişür mürğ-i-dili zar etdin,
Kim onun naləsina bülbüli-bağlar çakılır.*

*Giryeyi-əbr-i-qəm badi-bəla birlə bu gün,
Cuyi-aşkim sanma görünçə çağlar çakılır.*

*Tab qılmaz bu qəmə tağü şəcəri səngü mədər,
Əlaman, söyləməyin sinəmə dağlar çakılır.*

Şeyxin seyid, mübarək övladı Məhəmməd Siracəddin əfəndinin vəfatının mərsiyə şəklində tarixinin bəyanıdır.

*Ah kim söndü siracı-bəzmi-irfan, ey diriğ,
Qaldılar əhli-məhəbbət sinəsuzan, ey diriğ.*

*Gəldi əmri-ircü çün getdi ol peyki-vəfa,
Tabi-hikməti-məşyət əmrü fərman, ey diriğ.*

*Xaneyi-ışrət xarab oldu qırıldı şişələr,
Saqiyyi-gülçöhrə qaldı məstü heyran, ey diriğ.*

*Düşdü mütriblər alindən tarü cəngü udu nay,
Məcməyi-yaranə düşdü ahü-əfğan, ey diriğ.*

*Ol ziyavü çəşm kim canu dili-üşşaq idi,
Getdi heyfa, qaldı bunlar bi dilü can, ey diriğ.*

*Görməmişkən kimsələr ruyində asari-mələl,
Həzrəti Seyid Nigari qıldı əfğan, ey diriğ.*

*Ey dili-matəmsərə, bir ah çək kim dərdnak,
Düşsün iqlimi-vücuda nari-hirman, ey diriğ.*

*Arizuyi-mövət edər könlüm kanı camı-əcəl,
Kim bu dərdə yoxdur andan qeyri dərman, ey diriğ.*

*Rahəti-canu dilin getdi, Səbati, bə'd əz in,
Cayı-asayış sana olmazmı niran, ey diriğ.*

*İstədim tab'ı-Səbatidən anın tarixini,
Ahı-həsrət çəkdi ol an dedi bican, ey diriğ.*

*Nigarinin vəfatı ilə əlaqədar
Səbatinin mərsiyəsi*

*Siracinin vəfatı ilə
əlaqədar Səbatinin mərsiyəsi
və tarix düşürməsi*

Həzrəti Pirin irfan çeşməsindən faydalanmayan heç kimsə yox idi. Səbati bu xüsusda lazım gələn məqamları nəzmlə təsvir etmiş olduğu üçün aləmin pənahı olan mürşidin ali kəmalatından nəticə çıxarmağa vasitə olmaq üzrə yeni bir bəhs olaraq mərhumun bu məsələdəki mərsiyəsi də eynən nəql edilmişdir. Bu vasitə ilə Səbati mərhumdan rəvayət edilərək Taha əfəndinin bir hekayəsinin əlavə edilməsi də münasib görülmüşdür.

Rüşdü Paşa haqqında Həzrəti-Mövlanədən [İsmayıl Siracəddin Şirvani] ruhani mədəd

Rüşdü paşa həzrətləri sürgün edilərək Amasiyada yaşadığı ilin bahar fəslində Həzrəti Pir də Çakallar adlanan mövqedə havasını dəyişməyə çıxmış və Amasiya əşraf və xanədanından Hacı Yusufzadələrin köşklərində yerləşmişdir. Paşa həzrətləri, Amasiyada yaşadığı müddətcə aralarında sıx-sıx görüş baş tutur, gah Həzrəti Pir ustazadəsini, gah paşa mərhum Həzrəti Piri ziyarət edər və beləcə həftənin əksər günlərini bərabər keçirirlərmiş.

Paşa həzrətlərinin ziyarətdən qabaq bir vasitə ilə xəbər göndərmək və sonra təşrif etmək adəti imiş. Yenə bir gün xidmətçiləri ilə səadətli xanəgaha təşrif edəcəyi xəbərini göndərmiş və bir neçə saat sonra paşa Çakallara təşrif buyurmuşdur.

Necə olubsa bu görüş son dərəcə məhrəm bir surətdə cərəyan etmiş və o günün axşamına qədər paşa ilə yalnız görüşdükləri kimi gecə yarısına qədər da yenə ikisi bir arada uzun-uzadı görüşmüşlər. Müsahibənin hansı məcrada cərəyan etdiyi anlaşılmamış, ancaq ara-sıra xidmət etmək üçün yanlarına girib-çıxan Sirac əfəndidən nəql edilmiş rəvayətə görə, paşa son dərəcə kədərli bir tövrlə bəzi şeylər söyləyir, hətta, bu sırada gözlərindən yaş axırmış. Bir dəfə “Təyyar bəy” dediyi və “Heç ummadığım bu hal mənim kədərimi artırır” deyə təəssüfünü bəyan etdiyini, buna cavabən Həzrəti Pir də “Ah Təyyar, ah Təyyar, mənim bacıoğlum deyilsənmi. Bu yaraşırımı?” deyə məzəmmətedici sözlər işlətdiyi eşidilmiş.

Bundan çıxarılan nəticəyə görə paşa həzrətləri Amasiyaya sürgün edildiyi gün, paroxodda həyatının təhlükəyə məruz qoyulacağından ehtiyat edərək Təyyar bəyi yanına çağıraraq Amasiyaya səyahətində ona yoldaşlıq etməsini rica etmiş, o da razılıq vermiş idi, halbuki, ertəsi gün paşa həzrətləri İstanbuldan Amasiyaya doğru yola düşərkən Təyyar bəy yoxa çıxmış, paşa İstanbul mühitindən uzaqlaşana qədər görünməmiş⁷⁴. O gecə yarısına qədər davam edən müsahibənin sonunda paşa həzrətləri yatmayaraq öz mübarək evinə qayıtmışdır. Paşanın qayıdışından bir-iki saat sonra şafəq söküldüyü zaman Həzrəti Pir yanına heç kimi almayaraq Çakallardan hərəkətlə kərəmli mürşidinin müqəddəs məqamına üz tutaraq yola düşdüyünü söyləmiş və

⁷⁴ Bu rəvayətə ağıl olmasa da inansam. Madam ki, paşa sürgün cəzasına düşər olmuş. Görəsən, bu sırada paşanın yanına xaricdən bir adamın daxil olması və ya daxildən paşanın adamlarından birisinin çıxarılması mümkündürmü ki? Təyyar bəy İstanbulda paşanın yanına necə girmişdir?

*Rüşdü paşa həzrətləri Həzrəti Pir ilə görüşərkən o gecə Xoca Bəhaəddin əfəndi heç yanından ayrılmadan xidmət göstərdiyini və belə bir müsahibənin əsla cərəyan etmədiyini, bu rəvayətin əsl, əsas olmadığını qəti şəkildə ifadə etdi.

evdən ayrılmışdır. (Buraya qədər Taha əfəndi öz müşahidələrinə istinadən rəvayət etmişdir)

Həzrəti Pir Həzrəti Mövlanənin –Şeyx İsmayıl Şirvani- mübarək türbəsinə vasil olduqda sübh namazını o müqəddəs yerdə qılmışdır. Səbati əfəndi mərhuma çay dəmləməsinə əmr etmiş və özünün də gələcəyini söyləmiş⁷⁵. Səbati samovarı hazırlamış, çayı dəmləmiş, fəqət soyumuş. Həzrəti Pir hələ türbədən qayıtmamışdır. Bu hal qarşısında Səbati Həzrəti Pirin çıxıb getməsindən narahat olaraq türbəyə getmiş, məscid və türbənin içərisinə baxmış, görməmiş, çöl tərəfi gözdən keçirdikdə Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] ayaq ucundakı pəncərənin qarşısında əli bağlı, boynu qəlbi üzərinə bükülmüş, ayaq üzərində bir heykəl kimi diqqətini bir nöqtəyə zilləmiş, gözləri qapalı bir vəziyyətdə durduğunu və günəşin hərərətindən üzündən, gözündən tər axmaqda olduğunu müşahidə etmiş, Səbati yenə evinə qayıtmış. Və ondan, bundan derkən bir neçə dəfə samovarı yandırmış və şeyx sabah namazından saat doqquzun yarısına qədər bu hal üzərinə orada qalmış. Bu sırada Səbati ara-sıra gəlir, baxır, nə edir, nə olur kimi bir şeylər anlamaq xam sevdası ilə güdməkdən nəfsini saxlaya bilmirmiş. “Ah, bu insanlardakı güdmək marağı”. Xülasə, Səbatinin son dəfə yandırdığı samovar da soyumaqda ikən şeyx gəlmiş, Səbatiyə köynəyini dəyişdirməyi əmr etmiş, Səbati köynəyini dəyişdirmiş və arxasına bir dəsmal qoymuş, bu sırada davamlı surətdə (*Əl-həmdü lillah vəş-şükri lillah*) deyə söyləyirdisə də hikməti anlaşılmamış. Zöhr namazını Səbatinin evində qıldıqdan və bir-iki stəkan çay içdikdən sonra getmək üçün ayağa qalxmış, Səbati, bərabər getməsinə arzu etmişsə də qəbul etməmişdir⁷⁶. Səbati qəbul etməməsinə məyus olduğu kimi niyə gedib şeyxə qoşulmadığına da təəssüflənmiş (Bu rəvayət bura qədər Səbatiyə

⁷⁵ Bu görüş bir dərəcəyə qədər qəbul edilə belə –heç mümkün deyil ya- Təyyar bəy kimi paşanın qədərbilən ələmdarlarından bir zatın Paşanın sürgününə bais olan isnadlardan azad qalması imkanı varmı? Çünki bir dəfə paşanın tərəfdarlarından olduğu hər kəs tərəfindən məlum olduğu kimi paşanın o gecəki görüşündən də hökumətin xəbərdar olmuş olması çox təbiidir. Bu hala görə paşanın qəhr olması, Təyyar bəyin sevinməsi təzad təşkil edəcək bir mənadan başqa nəyi ifadə edir, doğrusu mənim məntiqimə uyğun gəlmir. Çünki bu siyasət ələmidir, şəfaya gəlməz. Birisinin iqbalı min bədbəxtin səadətinə bais olduğu kimi, birisinin də bədbəxtliyi minlərcə bəxtiyarı zəlil və pərişan edər. Bu kimi hallarda ən çox zərər görən heç şübhəsiz ki, ən yaxın olanlar olur. Doğrusu, bu nəticəni heç də müvafiq görmür və qətiyyənlə qəbul edə bilmirəm. Nə isə aralıqda bir Təyyar sözü söylənilmiş isə belə əlaqədar olduğunu zənn etmirəm. Həzrəti Pirin “Ah Təyyar, mənim bacıoğlum deyilsənmi” dediyi varid isə Təyyar bəy olduğu şübhə götürməz. Ancaq Təyyar bəyin adının zənninə görə belə bir hal baş vermişsə, söylənilən hadisənin səbəb olması da ehtimal daxilindədir. Hər nə isə əvvəli, axırı şübhəli olan bu sözü burada kəsirəm. Ağıllılar düşünsünlər.*

*Bu kitabın qaralmasını Miralayzadə Həmdü bəyə vermişdim. Həmdü bəy bu bəhsi oxuduğu sırada kitabın kənarına özünün əl yazısı ilə bir haşiyə yazmış. Məsələni aydınlaşdıracağı üçün eynən yazıram:

“Rüşdü paşanın sürgünü sırasında Təyyar bəy Bitlis mütəsərrifi idi. Paşanın sürgünündən sonra çıxarıldı. Bəhs edilən Təyyarın başqa bir Təyyar olması şübhəsizdir” (Həmdü).

⁷⁶ Həzrəti Pir kərəmli mürşidinin mübarək türbəsinə nə vaxt gedirdisə çarıqlarını məscidin xaricindəki divarın böyük qapısının yanında çıxarır və ondan sonra məshi ilə gedərmiş. Yanında bir kimsə olduqda çarıqları qoltuğuna alır və çöl qapıda gözləyərmiş, olmazsa Səbati mərhum çarıqları alaraq evində saxlayar, gedəcəyi sırada götürür, yenə böyük qapının çöl tərəfində qoyarmış. Rəvayət səhih və xalq arasında yayğındır.

*Səbatinin İsa Ruhi
əfəndinin vəfatı
münasibətilə yazdığı
mərsiyə və tarix düşürmə.
Bu lövhə İsmayıl
Şirvaninin türbəsində idi.*

isnadən yenə Taha əfəndinin rəvayətindəndir). Mübarək Mehmed paşa comesinin önünə gəldiyi sırada çarşı ağası Mahmud ağa adlı zat, Rüşdü paşanın azad edildiyi xəbərini Həzrəti Pirə müjdələmiş. Həzrəti Pir bu müjdədən çox duyğulanmış olmalı ki, əlini cibinə soxaraq kisəsində olan bir lirəni vermiş və Mahmud əfəndiyə üzrxahlıq edərək “Bu layiq deyildir, əvəzini çıxacağıma söz verirəm” demiş, bir-birindən ayrılıb beş-on addım uzaqlaşar-uzaqlaşmaz, təkrar Mahmud əfəndini səsləmiş, irfan xəzinəsi olan pak sinəsində asılı olan qiymətli saatını çıxarıb “Bunu al, inşaallah əvəzini çıxacam” demiş. Təkrar ayrılışlar. Təkrar geri çağırılmış mübarək boynunda asılmış bəzəkli Əcəm şalı ki, rəvayətə görə on altın lirə dəyərində imiş– çıxarıb vermək istəmiş. Mahmud əfəndi bunu almamaq üçün lütf və şəfqətinə görə minnətdar olduğunu söyləmişsə də işə yaramamış, bunu da zorla vermiş və yenə əvəzini çıxacağam sözünü əlavə etmiş. Bu

ayrılıqdan sonra Mahmud əfəndi iri addımlarla uzaqlaşmış. Camenin daş nərdivanından çıxarkən yenə səsinə eşitmiş isə də eşitməzliyə vuraraq bu çağırışa cavab verməmiş. Mahmud əfəndinin anlayışına görə bu gedişlə üzərində olan bütün əşyaların hamısını bu müjdə uğrunda sərf edəcəkmis, bu qənaət dolayısıyla son ömrə itaət göstərməmək məcburiyyətində qalmış. (Bu rəvayət çarşı ağası (indiki təbirlə bələdiyyə müfəttişi) Mahmud ağaya isnadən Taha əfəndi rəvayətindəndir.

İkinci namazını şəhər daxilindəki camelərin birində qıldıqdan sonra Çakallara doğru çıxmaqda ikən harada qaldığını anlamaq üzrə göndərilən Taha əfəndi ilə Dərə məhəlləsində qarşılaşmış və əynindən çıxarılan köynəyini Taha əfəndi alaraq köşkə gəlmişdir. (Bu rəvayət Taha əfəndinindir) Mübarək türbədəki mürəqibədən əhlinin çıxardığı mənaya gəlincə, Rüşdü paşa həzrətlərlə baş tutan görüşdə, nahaq olaraq icra edilmiş bu sürgün cəzasından son dərəcə mütəəssir olduğunu anlayan şeyx, Ustadzadəsinin bu təsirindən iztirab çəkməyə başlamış. Bunun üzərinə Şeyx paşa həzrətlərinin arzusunun hasil olması üçün kərəmli mürşidinin ulu dərğahından mədəd ummağa getmişdir. Və Səbatinin otağında “Əlhəmdü lillah, əş-şükrü lillah” deməsi də bu məsələ ilə bağlı xahişi qəbul edildiyindən təşəkkür mahiyyətində söyləməkdə imiş.

Mənim bu rəvayətdən anladığım:

Təriqət əhlinin mənəvi seyrinin nə olduğu maddi baxımdan məlum olmadığından təlqinedici qənaətlərin rəmzi nəticələri bu məsləhəti anlamağa imkan verə bilər, ancaq bu xüsusda mənəviyyat aləminə sonsuz bir hörmət və məhəbbət bəsləmək lazım gəlir. Məhəbbət, hər şeyi sevgilinin xeyrinə yönəltməyə sövq edən yeganə ruhi haldır. Həzrəti Piri dünya gözü ilə görünənlər üçün bu rəvayət real olmasa belə qəbul etməkdə tərəddüd göstərmirlər. Və bunu təbii hesab edirlər. Fəqət hər şeyi ağıl ilə ölçməyi özünə düstur qəbul edənlər üçün bu rəvayət gülcünc bir hekayədən başqa bir şey ola bilməz, çünki bir türbədə Allahdan mədəd diləməklə maddi aləmdə bir şeyin imkanını təmin etməsini ağıla qəbul etdirmək hər halda asan bir şey deyildir. Onun üçün bunun kimilər də belə rəvayətlərə qətiyyənlə əhəmiyyət vermirlər. Bu iki müxalif fikir sahiblərinin anlayışlarını uzlaşdırmaq üçün bu rəvayətin doğruluq və yanlışlığını göstərə biləcək xaricdən bir məsələni diqqətə almaq lazımdır. Bunun üçün bu rəvayətin rəvisini (rəvayət edən) eynən qeyd etmək lüzumu hasil olmuşdur. Bunun rəvisi tamamilən Taha əfəndidir. Mərhum Taha əfəndi, Həzrəti Pirin qohumlarından olmaqla bərabər Hacı İsa əfəndiyə küyrəkən olması üzündən ondan inciməmiş və vəfatına qədər Taha əfəndini qətiyyənlə qəbul etməmişdir. Bu hala görə Taha əfəndi mərhum, bu küskünlüyə laqeyd qala bilmirdi. Düzdür, balaca vaxtı kərəmli mürşidin şafqət yuvasında böyümüşdü. Fəqət, qədirbilməz və vəfasızca hərəkətilə Həzrəti Pirə müxalif tərəfə qoşulmuş, və təbii ki, iki qohumuna da sadıq və tərəfdar qalmış idi. Nə çarə ki, özünə görə gördüyü, bildiyi bir həqiqəti ehtimal ki, olduğu kimi söyləməmək və nəql etməməkdən vicdanı əzab duyur, bu səbəblə ondan kərəmli mürşidin rolu barədə soruşulduqda həqiqəti gizləyə bilmirdi. Bu nəticəyə nəzərən bu rəvayət olduğu kimi vəqədir. Ancaq (İlahidən mədəd istəmiş, o da qəbul etmiş) məsələsi qalır ki, bundan da əhlinin çıxardığı məna bu idi, demişdik.

Sirlərlə dolu olan mənəviyyat aləminin əhli də öz tövr və hərəkətləri kimi min pərdə arxasındadır. Bir şəxsə “əhli idi” demək üçün deyən adamın da irfan feyzindən faydalanmış olması lazım gəlir ki, bu da qeyri-mümkündü. Çünki əhli olan əhliyəm

deməz, deyən adamın doğruluğuna etimad etmək üçün də zahirdə bir səbəb göstərilə bilməz. Odur ki, bu iddianı zahirdə möhkəmləndirəcək istinad nöqtəsi tapıla bilməz. Bu halda məsələnin keçərsizliyi (batil olması) ortaya çıxar.

Halbuki, bu heç də belə deyildir. Təcrübədə elm və yaqin ifadə edər, çoxlu təcrübələr qüvvətli qənaət, tam əminlik, sağlam iman vücuda gətirir. Bu halda irfan feyzindən faydalanmış zatlara da şahid olaraq istinad edilə bilər. Bu sayədədir ki, təsəvvüf ariflərinin sirlərlə dolu lədiyyəni elmlərinə vüquf hasil olmasına imkan əl vermişdir. Nəticəyə getmək istənilərsə, türbəyə gedib səhərdən saat səkkizə qədər ayaqda durması, o gün günortadan sonra Rüşdü paşanın İstanbula teleqrafta istənilməsi heç də bir mənası olmayan “təsadiüf”ə yüklənilə bilməz.

Paşanın gecə yarısına qədər görüşməsini, Həzrəti Pirin oturduğu məhəl ilə türbənin arası üç çeyrək saatdan artıq olmasına baxmayaraq sübh namazından əvvəl oraya getməsini, səkkiz saat sonra geri dönməsini nəzərə alsaq, həm Taha əfəndi kimi (öz rəvayətinin təhlili nəticəsində öz sözünün qüvvədən düşəcəyini ətrafıca qavraya bilməyən) bir zətin bəyanatını təsdiq və həm də ruhani təsirləri qəbul etmək məcburiyyətində qalar. Bununla yanaşı, mənim gəldiyim nəticə bu rəvayətin eynən baş verməsi yönündədir. Hər nə qədər mənim aqlım da mənəvi təsirləri qavraya bilməyənlərdən isə də; Yalnız əsərlərindən çox böyük həzrət duyduğum və mütəəssir olduğum mütəəssiflər qütbü Şeyx Mühyiddin ibn Ərəbi Həzrətləri buna bənzər qəribə hekayələr nəql etməkdə olduğundan öz əhvalından bəhs edən “Futuhati-Məkkiyyə” adlı kitabında qeyd etdiyi bir hekayəni bu rəvayətə əlavə edim. Mühyiddin bin Ərəbi (q.s) həzrətləri (Bir zamanlar məzarlıqda gəzərmiş və bir qəbrə çox gedib-gələr, bunu bu haldan uzaqlaşdırma bilməzlərmiş. Ustadına şikayət etmişlər, nəsihət etmiş isə də fayda verməmiş. Bir gün yenə məzarlıqda ikən ustadı olan zat gəlmiş, ancaq Mühyiddin heç dönməyərək öz halında davam etmiş, Mühyiddinin həli, o zəta əks etməyə başlayınca, son dərəcə mütəəssir olmuş və hətta, həyatından usanmağa başlamış. Bunu idrak edən zat, bəşəriyyət aləminə rücu edərək ustadında hasil olan vəhşəti aradan qaldırmaq üçün danışdırmağa başlamış, ustadı, məcburi etiraf edərək (Əgər bir dəqiqə də məni danışdırmadıysanız, həlak olacaqdım) dedikdə Mühyiddin: Mənə bu ölümlərdən nə anlıyorsan, dirilərlə danış və ünsiyyət qur deyirdin, indi ölü kim, diri kim, anladınmı? Əbəzəyd Bistaminin “Siz elmlərinizi bir ölüdən, o da digər bir ölüdən, bu surətlə siz elminizi “meyyitən badə meyyitin” aldınız. Biz isə bir diridən, o da özündən əvvəlki diridən bu surətlə almış olduğumuz elm bizə “həyyən badə həyyin” intiqal etmişdir” deyə söylədiyi sözün sirrini öyrəndinmi? İndi ölümlər arasında “Sənmişən, mənmiyəm” deyə ruhani aləmi canlı, cismani aləmi cansız olaraq səciyyələndirir. Bu rəvayət bizlərə real olaraq bir dəlil təşkil etməməklə yanaşı, burası da var ki, bu kimi mənəvi əsrəri də inkar etmək qüdrətim yoxdur. Bu kimi rəvayətlərdə həkimlərdən (hikmət əhli) birisinin sözünə uymağı özümə düstur qəbul etdim ki, mənə çox insafli bir hərəkətdir.

Hükəmadan birisi “Qəribə məsələlər və əcaib əhvaldan hər nə eşidərsən –ağıl üçün qəbul namümkün olsa belə– onu yenə mümkünsüz hesab etməməlidir.

Kainatın əsrəri kimsənin ağılı miqyasına görə tərtib edilmiş deyildir. Hər namümkün hesab edilən şey, həqiqətən, elə olsa idi xarici varlıqların heç mənası olmaması lazım gəlirdi” demişdir.

فإذا لم تر الهلال فسلم لاناس رأوه بالابصار

Hilalı görməz isən eylə təsdiq,
Xəbər verdikdə sənə əhli-əbsar

Mühyiddinin bu rəvayəti qəbul ediləcək olursa, Həzrəti Pirin ruhani nüfuzuna, kamalının qüdrətinə, ruhi istedadına bu rəvayətlə dəlil gətirilə bilər. Lövh və qələmin xalığı, şübhələri və zülməti aradan qaldıran, bu ali, müqəddəs tayfaya məhəbbət etməkdən məni ayırmasın. Seyyidəl-mürsəlin hörmətinə, amin.

Qəribə xatirələr

Bu kitabı adətən axşam yeməyindən sonra otağıma çəkilərək yazırdım. Necə oldusa, kanunu-saninin iyirmi ikinci bazar günü yeməkdən sonra vəücuduma bir ağırlıq çökdü. Nəşə yaza biləcəyimə inana bilmədim. Yemək otağında bir müddət qaldım. Bu zaman ağılıma, bu kimi qiymətini itirmiş keçmişin dərinliklərinə gömülmüş əlavə məşğələlərlə məşğul olmağın münasib olmadığı tərzində qəribə, əcaib xəyallar gəlməyə başladı. Bu kitabın necə olursa-olsun, tamamlanmasının müvafiq olduğunu düşündükcə, bunun ziddinə üstünlük verməyə başladım, çünki tamamlasam da, nə olacaq ki, unudulub bir küncdə qalacaq, işlə o qədər...

Buna səbəb isə bir kərə çap və nəşri üçün lazım olan sərmayəni tapa bilməyəcəyim düşüncəsi idi. Tapsam belə, bu kitabın çapından irəli gələn məsrəfin qarşılınması mümkün olmayacaqdı. Bu hala görə əməklərim boş gedəcək və yazdığım yazılar da itib gedəcəkdə. Odur ki, boşuna çalışmış olacağam, deməkdir. Ən yaxşısı, bu məşğələni tərk etməyə qərar verdim. Və qalxıb qonşulardan birinin evinə getməyi düşündüm. Bu sırada xatirəmə bir neçə dost gəldi ki, hər gecə birisinin evində otururdular. O gecə sıra Şirvani Hacı Vəli Əfəndizadələrin evində idi. Mən də yatdı vaxtı oraya getdim. Məclisin özünəməxsus bir idarə tərzində və müsahibəsi vardı. Bu dostların bir-birilə olan xoş söhbəti və müsahibəsi illərin əmələ gətirdiyi səmimiyyətlə əlaqədar görünürdü. Mən təbii biganə bir tövr ilə müsahibəyə diqqət edirdim. Birdən-birə məclis dostları sözü mənəqibə sahibi olan zata intiqal etdirdilər. İntiqalın nə şəkildə hüsula gəldiyindən qafil olmuşam. Ancaq Şamlar məhəlləsindən Oltulu Məhəmmədbəyzadə Lütfi bəyin “Həzrəti Pirin neçə dəfə Hicaza getdiyini” soruşduğunu və iştirakçıların mənə baxdığını gördüm. Təbii mən də məlumatlılığımı bəyan etdim. Daha başqa bir şey söyləmədim. Lütfi bəy sözü uzadaraq bir mənəqib yazılması lüzumundan bəhs etməyə başladı. Yenə bu müsahibəyə də əlaqədarlıq göstərmədim. Ancaq doğrusunu söyləyim ki, bu sözlər can damarlarımı təhrəkə başladı. Özümü ələ almağa çalışdım. Bu məcrada cərəyan edən sözlər mənə “Mənəqib yazılsa nə olacaq ki” dedirtməyə məcbur etdi. Bu xüsusda hər kəs bir cür fikir bölüşdü. Artıq sözümlü gizləməyib, “Mən yazıram, fəqət nəşr etdirməyəcəyəm. Təmizə çəkdiyim nüsxəsini ümumi kitabxanaya vermək fikrində olduğumu” söylədim. Bu mənəqibin yazılmasına ən həvərlə tərəfdar görünən Hacı Vəli Əfəndizadələrlə Lütfi bəy tərəddüd etmədən “Nəşrini biz öhdəməzə götürürük” dedilər. Bu vədə digər yoldaşlar (ki, Oltulu Mədəd Ağazadə Əhməd, Oltulu Nədim bəylərlə Təmiz Əlizadə, tacirlərdən Məhəmməd əfəndi, Şəkinin Dodu məhəlləsindən Hacı İbrahim əfəndi, yegəni Hacı Yaqub əfəndilər idilər) tərəfindən dəstəkləndi. Həqiqətən də bu vədə əsasən əvvəlki fəallıq hissim baş göstərdi. Çox təsirləndim. Və yaxında təmizə çəkib verəcəyimi söylədim. Doğrusu, bundan sonra yazılacaq qismdə onların təsirini inkar edə bilmərəm. Ancaq əvvəlcə sərmayəsizlik dolayısıyla məşğul olmaqdan əl çəkərək getdiyim qonaq evində heç əlaqəsi yox ikən belə bir hal qarşısında qalmağım təəccübümə səbəb oldu. Sanki bir mənəvi rəhbər digər bir vasitə ilə bu işi tamamlamağımı əmr edirmiş kimi bir düşüncə meydana gəldi.

Bu gözlənilməz hallar qarşısında bu vədin əsl çıxsa da, çıxmasa da tamamlamağa qərar verdim. İnaəyət vermək Cənabi-qadiri-mütləqdəndir. Bu vəqəəni, Həzrəti Pirin

ruhaniyyətinə isnad edirəm. Kövünü məkanın xalığı kərəmli mürşidin ruhaniyyətinə yaxın olmaq şərafinə nail etməsi duasını qeyd ilə yenə o ifsan sarayının gülşəninin bülbülünün həyat bəxş edici nəğmələrinə qayıdıldı.

SİVAS VALİSİ HACI İZZƏT PAŞANIN HƏDİYYƏSİ

Hacı İzzət paşa, Amasiyaya gəldiyində alim və məşayixdən, salehlərdən kimlər olduğunu sormuş. Bu arada Həzrəti Piri də xəbər vermişlər. “Məmurlardan bu zata mənsub kim var isə onu mənə çağırın, demiş. O zaman Mühasibat şöbəsində bulunan Qarslı Süleyman əfəndini gətirmişlər. Süleyman əfəndiyə bir qızıl saat və bir top qiymətli qumaş verərək bunu Həzrəti Pirə götürməsinə əmr etmiş. Süleyman əfəndi əmrə müvafiq əşyanı alaraq Həzrəti Pirə aparmış. Həzrəti Pir “Bunları Sultan Bəyazid mədrəsələrinə verməsini və özünə lüzumu olmadığını” söyləyərək, qəbul etməmiş. Süleyman əfəndi kərəmli mürşidinin əmrinə müvafiq əşyanı alaraq paşaya gətirmiş. Paşa “Sultan Bəyazid dərşxanələrinə lazım gələn şeylər verildi. Lütfən bunun qəbul edilməsini rica etdiyimi söylə”, deyərək təkrar qaytarmış.

Süleyman əfəndi təkrar gətirdiyində “Balam, bu saati xocalara versin, dərş vaxtını bilsinlər, dərşlərinə getsinlər. Bu qumaşı da cübbə etsinlər. İndiki halda bu kimi əşyaya ehtiyacdən azadam, mənə lüzumu yoxdur, get belə söylə”, deyərək rədd etmiş.

Və əşyanı gətirib Hacı İzzət paşaya eynən qaytarmış və Həzrəti Pirin sözlərini çatdıraraq çölə çıxdığında Hacı İzzət paşanın: “Qəbul etdirəmmədi, tərs, qəbul etdirəmmədi, tərs” dediyini eşitdiyini üç müxtəlif zamanda soruşduğumda eynən özü hekayə etmişdir.

LÜTFİYƏ XANIMLA İZDİVACI

1292-ci ilin [m.1875/76] əvvəllərində Amasiya əşrafından Kəmərbaşızadə Hacı Mustafa əfəndinin qızı Lütfiyə xanımla izdivac etmişdir. Bu il içərisində Sədrəzəm Rüşdü paşa həzrətləri tərəfindən hazırlatdırılan evdən çıxmış və Sultan Bəyazid civarında Yegenzadə Adilə xanımın malikanəsini kirayələyərək oraya köçmüşdür. Bu evdə bir il qaldıqdan sonra Çukurbahçədə hal-hazırda Qara Hafizzadə Əli əfəndi tərəfindən qoyulub gedilmiş mülklər arasındaseçilmiş binaya köçmüşdür ki, bu ev o zaman rind ariflərinin sərdarı Merzifon mülkədar və əşrafından Feyzi ağanın imiş. Bu zat bütün sərvət və səadətini kərəmli mürşidin uğrunda fəda etmiş alinəsəb bir kişidir.

Bu ev şeyxin həyatı nöqtəyi-nəzərindən olduqca əhəmiyyətlidir.

Birincisi: Feyzi ağakimi mərifət nuru saçan bir zata məskən olmuşdur.

İkincisi: Bu evdə şeyxə qarşı təcavüz baş vermişdir.

*Lütfiyə xanımın
qəbrinin başdaşı*

*İsmayıl Sıracəddin
Şirvaninin sənduqəsi,
məscid və türbəsi.
Amasiya*

Təcavüzün baş vermə şəkli

Həzrəti Pir bu evdə iqamət etdiyi əsnada sandıqları bağlı olduğu halda sandığın içərisindəki əşyası yanmış⁷⁷, ev möhkəm bir nəzarət və mühafizə altına aldırilsa da, gecə sabaha qədər evə daşlar atılmışdır. Daşların -hər yer bağlı olsa da- otağın içərisinə düşməsi heyrətamiz bir işdir. Bu məsələdə bütün ravilər həmfikirdir.

Daşların kirəmitliyə, dama düşməsi qəbul edilə bilər. Ancaq hər tərəf bağlı olduğu və pəncərələr qırılmadığı, tavan taxtası dəlinmədiyi halda qapalı bir otağın içərisinə düşən daşlara heyrət etməmək mümkün deyildir. Az qala dolu dənəsi kimi fəqət az- az fasilələrlə bir-bir, iki-iki düşməkdə imiş. Bütün ravilər etibar edilən şəxslərdir. Daş düşmək haqqındakı rəvayətlər.

İşin içərisində qadın barmağı olduğunda hər kəs həmfikirdir; fəqət qadınların kim olduğuna gəlincə bunda ixtilaf vardır.

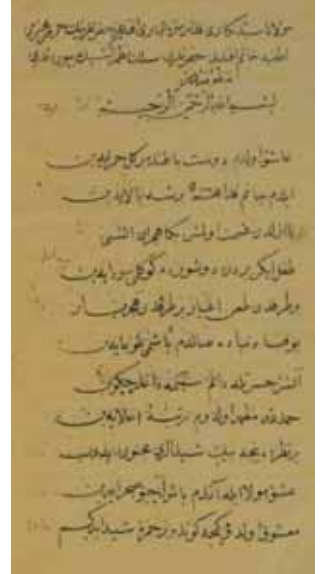
1 - Bunu, guya böyük xanımlar, Həzrəti Pirin Lütfiyə xanımı almasını qəbul etməmələri üzündən belə bir sehr etdirmiş və bunu Lütfiyə xanıma isnad etmək istəmişlərmiş.

2 - Bunu Lütfiyə xanımın atası etdirib digər xanımların boşadılmasına nail olmaq üçün onlara isnad etməkdə imiş.

İndi bu iki rəvayəti təhlil edək.

Böyük xanımların bunu etməsinə bilavasitə imkan yoxdur, çünki bunlar Rüşdü paşanın tikdirdiyi malikanədə qalmışlar və iki ev arasında münasibət tamamilə kəsilmiş. Nə o evdən Lütfiyə xanımın malikanəsinə, nə də bərikindən ötəkinə gedilib gəlmişdir.

Demək olar ki, bu xanımların özlərinin bu hərəkəti etməsinə fürsət yox idi. Burada xüsusi adamlar vasitəsilə etdirilməsi imkanı görülə bilər. Bu qədər var ki, bu gedəcək adamın şeyxin mübarək hərəminə girə biləcək və orada sandıqları yandıra biləcək bir müvəffəqiyyət təmin etməyə gücünün yetməsi lazım gəlirdi. Bu da uzaq görünür. Sehr əsas qəbul edildiyində bunun bir dərəcəyə qədər böyük xanımlar tərəfindən icrası mümkün görülsə də, bu zaman da bacarıqlı sehrbaz adamlar tapmaları və edilən sehri də tələb olunduğu şəkildə lazım olan yerlərə qoymaları gərəkdir ki, bunlar üçün bu da imkansız dərəcədədir, çünki qərib və kimsəsizdirlər. Mühitə yad olduqları kimi hicab pərdəsini qaldıraraq bir kimsə ilə təmas etmiş deyildilər. Bu hala görə bu xanımların məsələ ilə əlaqədar olduqlarını zənn etmək imkanı yoxdur. Buna nəzərən də Lütfiyə xanımın atasının bu işdə əli olduğunu düşünmək lazım gəlir ki, bu da qəbul edilən iki rəvayətdən birisinin məsələ ilə əlaqəsizliyi, digərinin sübutunu gərəkdirən bir məntiqi qayda nəticəsində aydınlaşdırıla bilər. Fəqət bunu da təhlil edərsək çox asanlıqla sübut etmək mümkün olmaz. Çünki Lütfiyə xanımın atası Kəmərbəşü Hacı Mustafa əfəndi ki, Həzrəti Pirin qaynatası olur, bunu

Lütfiyyə xanımın
Mir Həmza əfəndiyə
ithaf etdiyi şeirlərindən

⁷⁷ Həzrəti Pir bu təcavüzü farsca divanında “Nigara, nazənina, əz çe xəsarət nihad başəd” mətləli qəzəlinin yeddinci beytində belə ifadə edir:

گر آتش ز نند اندر سراپیم و بند اندازند
خلوصم جابجا و اخلاص جانم جاودان باشد
Səhifə 113 Farsca divanı.

[Sarayımı atəşə verib daşlasalar da,
Xülusum yerbəyer, ixlası-canım cavıdan]

etməsinə gərək yoxdur. Səbəbinə gəlincə, Həzrəti Pir bunun qızını almış və evlənib getmiş, digərlərinin -tamamilə unudulmasa da- məişət məsrəflərindən başqa bir şeyə qarışmamış. Mustafa əfəndi isə, Həzrəti Pirin malikanəsinin hər işinə əl qoymuş, artıq bu dərəcəyə çatan səadətə rəğmən belə bir cinlik çıxarmağa lüzum qalacağını zənn etmək çox da doğru bir mühakimə ola bilməz.

Əgər xanımların boşanılmasını təmin üçün belə mənasız bir fikir arxasında belə bir hərəkətə cəhd etmiş isə, həqiqətən, onu icra etmək onun üçün mümkündür. Lakin birdən-birə bunu qəbul etmək və belə bir hərəkətə izin verəcəyini zənn etmək Mustafa əfəndinin zamanına yetişərək əhvali-ruhiyyəsinə tamamilə bələd olmaqla mümkündür ki, o da mənə nəşib olmadı.

O səbəbdən, dedi-qoduların xalq arasında yayılmış hissələrini nəql edərək məsələni aydınlaşdırmaq məcburiyyəti vardır.

Dedi-qodular

Lütfiyə xanıma mənsub Bəhriyə adlı bir qadın varmış. Bu qadın bu dramın qəhrəmanlarından imiş. Hacı Mustafa əfəndi onun vasitəsilə bu işləri etdirir, vəziyyəti təhrif edərək Həzrəti Pirə nəql edir, Həzrəti Pirin digər xanımlara olan diqqətini azaldırmış. Həzrəti Pirin Lütfiyə xanımla izdivacından sonra bu böyük xanımla əlaqəsi gündən-günə əksildiyi həqiqət olduğundan bir nöqtəsində doğruluq vardır.

Ancaq bu əlaqə azalması içində bu sehr məsələsinin də nəql edilmiş olması və bunun da Həzrəti Pirdə ayrıca bir təsir əmələ gətirdiyini qəbul etmək çətinidir. Bundan məlum olacaq. Dəstəbaşı Bəhriyə adlı qadının, həqiqətən, çox fitnəkar olduğunu söyləyənlər bitərəf və etibarlı kimsələrdir. Odur ki, istər Həzrəti Pirin böyük xanımlara əvvəlki iltifatı göstərməməsi, Bəhriyə adlı qadının Lütfiyə xanıma qohum və fitnəkar olması belə heyrətəməz bir hadisədə iştirakını və ya Mustafa əfəndinin tərtibi ilə hasil olduğunu qətiyyətlə isbat edə bilməz. Bu halda qaranlıq qalan bu nöqtəni bir də şəxsən Həzrəti Pirin fikrini göstərəcək hərəkətlə tədqiq etmək lazım gəlir. Qarabağın Qıraxtin qəzasının Çərəkən kəndindən Molla Həsənin rəvayətinə görə, Həzrəti Pir bu bəlanın dəf və qaldırılması üçün xəlifələrdən Taşovalı Mustafa əfəndi həzrətlərinin başçılığı altında bir cəmiyyətin təşkil edilməsini və “salatı-münciyə”yə davam etmələrini əmr etdiyinin qırxıncı günü Kəmərbəşi Mustafa əfəndinin xəbsi-bövdən⁷⁸ vəfat etdiyinə istinadən bu işi edən Mustafa əfəndi olduğuna qənaət gətirdiyini dəfələrlə söyləmişdir. Ravi bitərəfdir. İrfan feyzindən binəsibdi. Bu kimi xüsusları özündən uydurma qabiliyyətindən məhrum idi.⁷⁹

Amasiya üləma və əşrafından qarelər (Quran oxuyanlar) şeyxi Hafiz Nuri əfəndinin rəvayətinə görə, Həzrəti Pir, Hafiz Nuri əfəndi ilə

⁷⁸ Prostat xəstəliyi

⁷⁹ Antalya 29 (telefonu ilə) – şəhərimizin hakim islam məhəlləsi Yıldırım və Ulu küçələri arasında yerləşən dörd ev beş gündən bəri gecələr saat 22 ilə 01 arasında daşlanmaqda və məhəllə sakinlərinə görə bu hadisə bilərək, qəsdən edilir. İşin qəribəliyi hadisə Əmniyyətə dövr edildikdən sonra bu ətrafda polis və mühafizlərdən mütəşəkkil bir dəstə vəzifəyə başlaması ilə daş yağmurunun daha çox şiddətlənməsidir. Polis ilə mühafizlər tərəfindən daşlayan şəxslərin axtarışı davam etməkdədir.

hal-hazırda müfti olan alim və nadir fəzilət sahibi Hafiz Kamil əfəndini çağırtdırmış və bunlara Ənam surəsini oxumalarını əmr etmişdir, bu iki şəxsin Ənam surəsini davamlı oxuması sayəsində bu hallar kəsilmiş, yəni daş yağmamış, pəncərə pərdələri, sandıq içləri yanmamış. Bunlar filankəs öldü, filankəs qaldıdan bəhs etmirlər. Dəhnəli Hacı Məhəmməd əfəndi və Kəşfi Əfəndizadə Kaşif əfəndilərin rəvayətinə görə: Hacı Mustafa əfəndi can verərkən Həzrəti Pirin yanına girdiyini görmüşlər. Sürətlə, yavaş-yavaş gedərək Həzrəti Pirin qayınatasına qarşı nə edəcəyini öyrənmək istəmişlər. Həzrəti Pir, bu iki zatın gəldiyindən bixəbər can verənin yanında kimsə olmadığından tərəddüd etmədən "... necə də can verir ki" demiş. Çevrildikdə bunları görər-görməz sözünü dəyişərək "Nə deyirsiniz, bu adamın məhşər günü bir əli mənim, bir əli Həzrəti Rəsulullahın əlində olduğu halda gedəcəkdir" demiş. Bu iki zat bir-birinə zidd bu iki rəvayəti dərhal yaymışlar. Bu üç rəvayətə görə Molla Həsənin rəvayətilə Hacı Məhəmməd və Kəşfi Əfəndizadə Kaşif əfəndinin rəvayətlərində bu işdə əlaqədar Hacı Mustafa əfəndi olduğunu və Həzrəti Pirin qayınatasından məmnun olmadığını göstərir. Həmçinin Molla Həsənin rəvayətilə Hafiz Nuri və müfti Hafiz Kamil əfəndilərin rəvayətində də Həzrəti Pirin bu işə sehr nəticəsi olduğuna qənaət etdiyini aydınlaşdırır.

Hacı Mustafa əfəndinin bu hadisənin baş verdiyi sırada vəfatı da qərribə təsadüfdür. Bununla bərabər Mustafa əfəndinin vəfatı ilə bu kimi halların sonunun kəsilməsi də qərribə bir haldır. Ravilərdən Hafiz Nuri və müfti Kamil əfəndilər tam bitərəf və hər biri ayrı-ayrı yerlərdə və zamanlarda "Ənam" surəsi məsələsini hər nöqtədə digərinə müvafiq bir surətdə rəvayət etmişdilər.

Dəhnəli Hacı Məhəmməd əfəndi sözünə etibar edilən, abid, zahid, təqva sahibi, saleh, səxavətli, qonaqpərvər, həqiqət yolunun yolçusu olan mələkxislət zat idi. Kaşif əfəndi, müxlis, mühib, Həzrəti Pirin hikmətamiz kəlmələrinə əlavə etməkdən çəkinən, aşiq-məşrəb, vəfakar, dəyanətli, ali vəsfləri olan bir zat idi. Bununla bərabər bu iki zatın heç birisi ilə münasibəti yox idi.

Merzifonlu Feyzi ağanın mülahizəsi:

Hacı Mustafa əfəndinin vəfatı ilə Həzrəti Pirin qardaşıoğlu Seyid Sədəddin əfəndinin Sinan hamamı civarındakı dükanına gəlir: "Nə dayanmısan qalx, dükanı bağla, bu gün sevinc günüdür" - deyir.

Bu sözdən nə demək istədiyini anlayan Seyid Sədəddin əfəndi cavabında "Feyzi ağa, nə deyirsən! Bir əli Həzrəti Pirin bir əli Həzrəti Rəsulullahın əlində olduğu halda həşr olunacağını eşitmədinmi?" demiş.

Feyzi ağanın: "İkisinin ortasında zülfiqarı elə çaldım ki, başı ta ... ortasına getdi sən elə sözlərə baxma", dediyi məşhurdur.

Bu o deməkdir ki, əksəriyyət Mustafa əfəndinin əleyhindədir.

Sirac əfəndinin anası Əminə xanımın söylədiyi rəvayətə görə də: Həzrəti Pirə sehr edildiyi anlaşılmıqdır. Həzrəti Pir, bir gün səhər azanından əvvəl Rüşdü paşanın tikdirdiyi malikanənin mətbəxinin yanındakı soyuq suyu alıb başına tökdüyünü və "Əfəndim, əmr etsəydin də su qızdırsa idik" deməsinə cavabən: "Mənə sehr edirlər, onun üçün

bu soyuq suyu tökməyə məcburam” dediyində heyrətini gizlətməyərək: “Sənə sehr təsir edərmi” dediyini və Həzrəti Pirin də: “Mən kim oluram, Həzrəti Peyğəmbərə belə təsir etdi” deyə söylədiyini dəfələrcə uzun-uzadı anlatmışdır.

Bu rəvayətə görə: Sehrin başlanğıcı, izdivacdan əvvəl qədər uzanıb gedir. Fəqət həqiqi səbəbkar kim isə, təbii ki, tarixin qaranlıqlarına gömülmüşdür.

Anlaşılan bir şey var isə, ən bitərəf zatlara görə dəstəbaşı keçəl Bəhriyədir, vəssəlam. Mənim təhqiqatımın nəticəsi də mənə bu qənaəti bəxş etmişdir. Mustafa əfəndinin bu işlə əlaqəsi olsa da, olmasa da bu Bəhriyə adlanan qadın hələ sağ isə də bir dəfə olsun görmək imkanı əl vermədi. Kimdir, nəçidir? Harada yaşayır? Bilmirəm. Ancaq onu eşidirəm ki, sürünürmüş.

O ailənin bu xüsusda əlaqədarlıqları Şirvani Abdullah əfəndinin izdivacında bütün çıpaqlığı ilə təzahür etmişdir. Bu hadisəyə şəxsən şahid oldum. Fəqət bu kimi sözləri, rəvayətləri yazmaqdan qapalı keçmək daha insani bir hərəkət olduğundan nəzərə almıram.

Həzrəti Pirin mənəqibi ilə əlaqədar olmasa yazmağa və söyləməyə ədəb edərəm. Burasını söyləyim ki, sehrin bu dərəcə təsirinə çox da ehtimal verə bilmirəm. “Bu iş sehrdən başqa bir sənət əsəridir” zənn edir və Həzrəti Pirə “Sehrdir, filankəs edir” tərzində iki tərəfin düşmənlərindən birisi tərəfindən təşkil olunmuş bir hərəkət olduğuna daha çox inanıram. Hər nə hal isə, bu çirkin hərəkəti edən kim isə, *Allah ona lənət etsin*.

Lətifələrdən: Xəlifələrdən Hacı Mahmud Əfəndizadə Hacı Veys əfəndinin oğlu Xəlil əfəndinin ziyafət məclisində idik. Məmləkətin əyan, əşraf, üləma və digər böyükləri dəvət edilmişdilər. O zaman müfti olan mərhum Hacı Hafiz Təvfik əfəndi ki, Şəriət Məhkəməsinin Baş katibliyində işləyən zətdir, bu da vardı. Həzrəti Pirin qayını və Lütfiyə xanımın qardaşı Hüsəməddin əfəndi də orada idi. Söhbətin əvvəlinin nə surətlə cərəyan etdiyini bilmirəm. Fəqət Müfti əfəndi Hüsəməddin əfəndiyə xitabən “Müaviyə Həzrəti Peyğəmbərə necədirsə, sən də Həzrəti Pirə qarşı o cürsən, yəni bu millətin Müaviyəsisən” dedi. Hüsəməddin əfəndi də “Sənə qələm yoxdur” deyə cavab verdi. Bundan “Divanəsən” demək istədisə də, Müfti əfəndi mərhumun sözü qonaqların gülüşünə səbəb oldu.

Yenə Həzrəti Pirin həyatına qayıdaq:

Həzrəti Pir bu evdən də çıxaraq Sultan Bəyazid civarında Nəcibə xanımın evinə köçmüşdür. Oradan İçəri şəhərdə Hacı Süleymanzadə Hacı Hafizlərin indi yaşadıkları evə, oradan ilk məktəb müəllimlərindən Təhsin əfəndinin mülkiyyətində olan evə, buradan da Kağrı-Kanlı bazarında çeşmə ilə came arasında yerləşən Şərif Hafizin evinə köçmüşdür. Dəhnəvi Hacı İsrəfil Əfəndizadələrdən fəridül-əsr (əsrinin yeganəsi), vahidüd-dəhr, qütbü-dairəyi-mərifət (mərifət dairəsinin qütübü), lübbi-məcalisi-həqiqət (həqiqət məclislərinin özəyi) Əl-Hac Mustafa əfəndi həzrətləri Həzrəti Pirin Adilə xanımın evində olduğu sırada mürşidin iltifatına məzhər olmuş. Və:

*Bu gün bir zahidi gördüm çəküb camı, atub namı,
Girib meyxanəyə Piri-Muğandan dərzi-din almış-*

hikmətamiz kəlamına müxatab olmuşdur. Feyzi ağadan bəhs etmişdim. Ağamız zamanın mal sahiblərindən Merzifonun əşrafından ikən Həzrəti Pirin rəşadət ətəyinə əli çatdıqdan sonra dünya malından əl çəkmiş, Allah yolunda sədəqə etməklə əlindən çıxarmış təriqət pirlərinin sonuncularındandır.

Qələndər-məşrəb, azadə-məzhəb olan bu zat, qoçu bir külhan bəyi kimi fəsinin ortasını qırar, əsalı, əli arxasında gəzər. Əhədiyyət yolunun yolçusu olan rind-təbiət bir insan imiş.

Çox qəribə hekayələri vardır.

Birisi qütbül-mütəəxxirin (sonuncu qütblərdən) Qazi Osman əfəndi həzrətlərilə arasında baş tutmuş irfani müsahibədir.

Bir gün ağa, özünü göstərərək Qazi əfəndiyə xitabən: “Mən zamanın Musasıyam. Bu evimin qarşısındakı dağ da mənim Turi-Sinamdır. Bu eşq və niyaz yolunda İlahi kəlamın məzhəri olmaq ümidilə bir gün tərəsinə çıxmışdım. Həzrəti Musa da gəldi. Rəqabətin əmələ gətirdiyi qibtə üzündən “Bura mənə aiddir, sənə aiddir”, deyər sözləşməyə girişdik, ikimiz də bu mövqeyi tərək edə bilmədik, məcburən güləşməyə başladıq. Həzrəti Musanı tutduğum anda Zimbilin keçisi kimi yerə vurdum” demişdir.

Ağamız hər şeyə hakim imiş, Musanı məğlub edər, İsa ilə yarışa çıxar, Adəmlə cənnətdə yarışar, cənnət, cəhənnəmdə iradə sahibi olur, qələndər-məşrəb, laübalı məzhəb, bir ədəbli rind imiş. Hal-hazırda kimsəsi qalmamışdır.⁸⁰

Sübhani sirrə arif, səmədani feyzə vaqif, Allah məczubu Feyzi ağa həzrətləri haqqında vaqə olan təhqiqatım nəticəsində əldə etdiyim məlumatı aşağıya dərc edirəm.

Bu zatın mübarək babası Mustafa adlı zat kəndimdən hicrət etmiş və Merzifona gəlmişdir. Bunun oğlu Həsən ağa dərviş məsləyinə salıq olmuş və irfani kəmalat kəsb etmişdir. Axırda onunla düşmənçilik edən Şafiqin oğulları adı ilə adlanan ailədən birisi bu zatı balta ilə şəhid etmiş, xeyli bir zaman sonra qəbri açılıb yarasına əl toxundurulduğu zaman açılan yaradan qan daşması bu zatın əshabi-kamaldan olduğunu göstərmiş və nəticədə insanların ziyarətgahı olmuşdur. Məhz bu dərviş Həsən ağanın Xəlil və Abdullah adında iki oğlu olub, bunlardan Feyzi ağanın atası Xəlildir. Bu Hacı Xəlil ağanın Məhəmməd, Feyzi, Bəkir adlı üç övladı qalmışdır. Çox möhtərəm və müqəddəs zat olan Feyzi ağanın aşiqanə mənqibələrindən olaraq üç zat tərəfindən rəvayət edilmiş hekayə onun arifanə həyatını ifadə edəcəyindən aşağıdakı şəkildə əlavə etdim:

“Davulcu bir gün “Bən yönümü arslan yarə çevirdim; Çevirdim də dağ, daşı devirdim” deyər bir mahnı çalarkən Feyzi ağavəcd və eşqə qərq olaraq hönküir-hönküir ağlamış, bəzi daş qəblilər “Bunda ağlanacaq nə var ki...” deyər vaqə olan şikayətlərinə “Baxsanız a, hərif, nə qiymətli söz söyləyir; könlül Allaha rəbt edildikdən

⁸⁰ Hal-hazırda oğlunun nəvəsi müəllimlik edən Behcət əfəndi adlı bir övladı olduğunu sonradan öyrəndim. Müəllif.

sonra onun qarşısında dağın, daşın haqqı qalır mı?” deyər cavab vermişdir. Sübhani təcəllaya məzhər olan ağa həzrətlərinin bu halı mütəsəvviflər sultanı şeyxül-əkbər (Allah pak sirrini müqəddəs qılsın) əfəndimiz həzrətlərinin “Muhazaratul-əbrar”da müşahidəsinə əsasən (617-ci səhifədə eynən ibarəsi yazılı hekayədir) qeyd edilən vəziyyət haqqında təfəsilatla hallarını izah etdiyi Xudavəndigarın aşiqlərinin tövrlərinə bənzərdir.⁸¹ Özü qumral saqqallı, orta boylu imiş. Təvvəllüd tarixi 1237 [m.1821/22], vəfatı 1296 hicri ilində vəqə olmuşdur. Vəfatını Həzrəti Pirə teleqrafla məlumat vermişlər. Cavabı gəlmədiyi üçün Həzrəti Pirin təşrif etməyəcəyi qənaətinə gəlmişlər və namazını qılaraq dəfn etmişlər, axırda -dəfn olunduğu gün- Həzrəti Pir təşrif etmiş və günbədin civarından keçərkən “Feyzi ağanı dəfn etmişlər” deyər dərhal arabadan enmiş, doğruca rəşadət bağının şəcərəsi olan mərhumun qəbri üstünə gedərək bir qədər müraqibədən sonra Merzifona gəlmiş və bir az yemək yedikdən sonra o gün Amasiyaya geri qayıtmışdır. Mübarək qəbri günbəzin qarşısında Hacılar meydanının qürbündə öz babası Dərviş Həsən ağanın qəbrinin ayaq ucunda sağ tərəfində yerləşir. Öz oğlu İbrahim ağanın qəbri babasının məzarına yaxındır. Feyzi ağanın qəbri İbrahim ağanın sağ tərəfindədir. Dərviş Həsən ağanın məzarı bəyaz mərmərdən hazırlanmışdır. Başdaşında on iki tərqli ali təriqət tacı vardır. Yazısı eynən aşağıda dərc edildiyi kimidir:

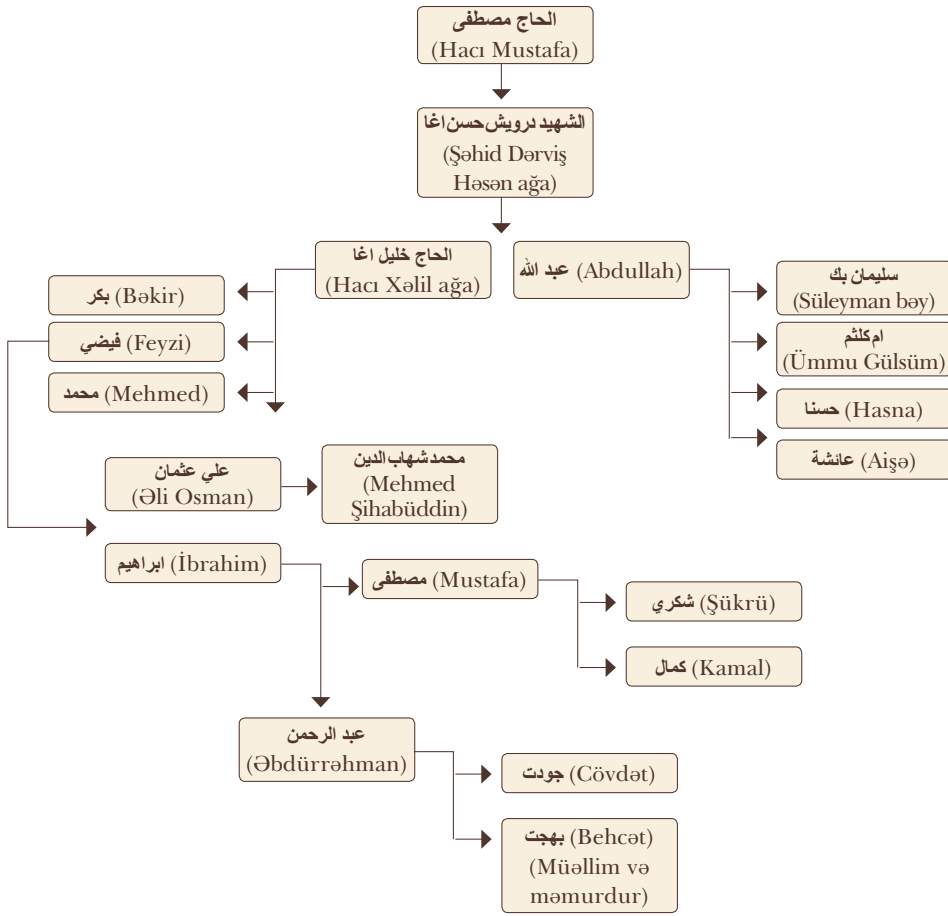
*Ta əzəldən təqdir böylə yazılmış başıma,
Ərmiş idim bən də yetmiş yaşım
Qəbrimi ziyarət edən bir fatihə yad eyləsin
Qətlimə səbəb olana Allah anda icra eyləsin*

*Əl-Hac Mustafa Ağazadə Dərviş Həsən ağanın ruhuna fatihə.
1340-cı il*

İndi də həyatda olanlar ən son göstərilmiş bətdəki övladlarıdır. Feyzi ağa Merzifonun Hacı Adil məhəlləsi əhalisindəndir. Nüfus qeydinə görə Hacı Həsən məhəlləsindədir.

⁸¹ و من باب السماع ما ذكره ابن الرميطة في ايضاح مصونة الصوفية قال كان بعض الفقراء يمشي في الاسواق فسمع بعض الباعة يصيح الجلبان فغشي عليه. فاجتمع عليه الناس. فلما افاق قال: حبيبي كيف؟ قلت: جل بذاته فما يحس و لا يرى و بأن عن مخلوقاته فلا يشبهه شيء من الورى و سمع رجل آخر و هو بائع موز و هو ينادي. انقتل و استوى فغشي عليه فلما افاق قال: حبيبي كيف؟ قلت : انتقل ولي الله عن معصيته الله و استوى على طاعة الله قلت و ما شيت عبد الله ابن الاستاذ و كان من السادة عنى باب الفتح من باب اشبيلية فسمع بائع خس من العافة و هو ينادي عليه الخاص رطب أبيض فتأده و أخذته حالة من ذلك و كان قويا فقال لي: يا أخي اما تسمع ما يقول هذا البائع الخاص من عباد الله لسانه رطب من ذكر الله وقلبه ابيض من نور الله و ما شيت بعضهم ايضا بقرطبة عند باب بياضة حيث دار السلطان فاذا جماعة من الاجناد خرجوا من دار السلطان يقول بعضهم لبعض من قلعة رباح فاهتز الفقير و قال يا أخي اما تسمع لهؤلاء الأخبار و ما يقولون قلت و ما قالوا قال جاءت الرسل عليه السلام يقولون ما اقلع عن معصيته ربح و ما عند الله انتهى.

Feyzi ağanın zamanımızda həyatda olan ailəsinə aid şəcərəsi aşağıdadır:

Amasiyanın XX əsrin əvvəllərindəki şəkli.
Görünən qübbəli məscid
Şirvanlılar məscidi və
Mir Həmzə əfəndinin
türbəsidir.

Mor Əli Babanın ziyarəti

Sivasda irşad postnişini (şeyx) olan Mor Əli Baba Amasiyaya gəlmiş, nəyə görə Həzrəti şeyxlə görüşmək arzusunu bildirmiş, hal-hazırda həyatda olan müfti Hafiz Kamil əfəndi xocanı yanına yoldaş alaraq Adilə xanımın evində iqamət etməkdə olan Həzrəti Piri ziyarətə getmişlər. Bu evin salamlıq dairəsində küçəyə baxan otağın pəncərəsi önündə Həzrəti Pir oturmuş. Mor Əli Babanın gəldiyini görəncə pəncərənin önündən qalxmış. Yol üstündə ikən bunu görəncə Mor Əli Baba Kamil əfəndiyə: “Bizi gördü, hərəm tərəfinə getdi. Bunu da bizə görə ayağa qalxmayıb, biz gedib salamlıq dairəsinə girdikdən sonra gələrək bizi özü gəldikdə ayağa qaldırmaq üçün etdi. Odur ki, mən də qalxmıyacağam” demiş. Xoca Kamil əfəndinin bu mülahizə qarşısında sükutu təbiidir. Xoca ilə Mor Əli Baba evə girdiklərində, həqiqətən də onları salamlıq dairəsinə almışlar. Mor Əli Baba vüqarla Həzrəti Pirin oturmaqda olduğu yerə oturmuş, sonra üsula görə Mor Əli Babanın gəldiyi xəbər verilmiş, içəridən şahənşah ədəsi ilə təşrif buyuran bu din sultanı salamlıq qapısını açaraq görünər-görünməz on beş dəqiqə əvvəl uzun-uzadı mülahizə yürüdən Mor Əli Baba, tələş içində yerindən sıçrayaraq otağın qapısına qədər istiqbal edər kimi bir hal göstərmiş. Həzrəti Pir yerinə oturmuş və o yer göstərməyincəyədək otura bilmədiyi kimi Həzrəti Pir onu mübarək lütfünə qər q etmədikcə daxilində meydana gələn həyəcanı yox edə bilməmiş və göstərilən yerdə ədəb və əxlaqını qoruyaraq sorulan suallara cavab verməkdən başqa bir şey müqtədir olmamışdır⁸².

Qazi və Mustafa əfəndi xocaların danlanması

İçəri şəhərdə indi Hacı Süleymanzadə Hacı Hafizin mülkiyyətinə aid olan evdə ikən möhtərəm xəlifələrdən Qazi əfəndi ilə Taşabadi Xoca Mustafa əfəndi həzrətləri arasında baş vermiş bir ixtilafdan əmələ gələn söz-söhbət kərəmli mürşidin mübarək qulağına çatmış.

Xətmi-xacəgandan sonra hər ikisini də çağırtdırılmış və “Siz hər biriniz mənim qapımın arslanları olmanız lazım gələrkən belə qiymətsiz vasitələrlə bir-birinizə qarşı soyuq bir vəziyyət almanız layiqdirmi? Qapımın pişiyi belə ola bilməmişiniz”, deyərək danlamaqda ikən rind-təbiət ürəfanın sərdarı olan xoca Mustafa əfəndi həzrətləri “Allah” deyərək fələyə çatan bir nəərə çəkərək şadlığını büruzə vermiş və bu iki şəxsə qarşı baş tutan danlaqda iftixar və sevincə səbəb olduğunu müşahidə etmiş olan aləm-pənah mürşid “Sübhənəllah, əlhəmdülillah” təşəkkür kəlməsini təkrar edə-edə evinə qayıtmışdır.

Bu danlaq və məzəmmətinfezyi ilə bəhrələnən irfan aləminin bu iki ziyasından, Xoca Mustafa əfəndi həzrətləri özünə sahib çıxma bilməyən acgöz çanaq yalayan bir rind kimi ayartmaq⁸³ yoluna davam etmiş, Baba

⁸² Məşhur fazil Müfti Kamil əfəndi rəvayətindən.

⁸³ او همی شد بی سر و بی پای مست
پای می نشناخت در رفتن از دست

[Məst oldu, başını da, ayağını da hiss etmədi; Getmək istədikdə ayağını alından seçə bilmədi] (MR).

Qazi də (Öylə sərməstəm ki, dünya və ma fiha nədir) misrasının dəlalət etdiyi şəkildə arifanə bir tövr ilə evlərinə qayıtmışlar.

بدم گفتمی و خورسندم عفاک الله نیکو گفتمی
جواب تلخ می زبید لب لعل شکر خارا

[Mənə pis söz söylədin, razıyam. Allah bağışlasın... Yaxşı dedin; amma o şəkər çeynəyən ləl rəngli dodağa acı söz yaraşarmı?] hikmətamiz kəlamlarında deyildiyi kimi bu acı danlaqdan zövq almaq vicdanı olan bu iki zat onlara edilən bu xitabdan son dərəcə məmnun, fəqət şəkər çeynəyən ləl rəngli dodağın bu vasitə ilə dodaqlarını hərəkət etdirməyə məcbur olmasından mütəəssir olduqları bu hadisəyə şahid olmaq zövqünə nail olmuş bir zatın məxsusi ifadəsindən anlaşılmışdır.

Şərif Hafizin evində yaşadıkları zaman
baş verən hadisələr

Qağnı bazarında Şərif Hafizin evində ikən xətimi-xacəganı Uzunyol camesində oxudurmuş. Bu il içərisində Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] kürəkəni zəmanənin böyüklərindən Hacı İsa əfəndini rədd etmişdir.

Rəddinin səbəbləri

Həzrəti Mövlanədən sonra Hacı İsa əfəndi Həzrəti PİRə tabe olmuş və bir zamanlar bir arada vaxt keçirmişlər. Ancaq hər məclisdə bərabər olmalarına baxmayaraq Hacı İsa əfəndi Həzrəti PİRin hüzurunda ağzını açmamış, Həzrəti PİR də ona heç xitab etməz, Hacı İsa əfəndi tam təslimiyətlə hüsurda oturarmış. Hətta, bir gün yenə zamanın fazillərindən Şirvani Xoca Mustafa, Mir Həsən və Hacı İsa əfəndilər bərabər bir yerdə oturduqları əsnada Həzrəti PİR Hacı Mustafa əfəndiyə xitabən Xosrov Dəhləvinin

ز دریای شهادت چون نهنگ لا بر آرد سر / تیمم فرض گردد نوح را در وقت طوفانش

[Şəhadət dəryasından "la" timsahı baş qaldırdıqda, Nuha tufan zamanı təyəmmüm fərz qılındı] beytinin mənasını soruşmuş.

Haşiyyə:

ز دریای شهادت چون نهنگ لا بر آرد سر / تیمم فرض گردد نوح را در وقت طوفانش
مراد از دریای شهادت علوم و معارف متعلقه است بشهادت که تمام غیب هویت است. چون مرد حقیقت بین بشهادت لا اله الا الله و بدلا له "کل شیئی هالک الا وجهه" تعرف نهنگ را مشاهده کرد. ... از وی بشست. و چاره پاکئی خود ندید بیت "فهم و خاطر تیز کردن نیست راه. جز شکسته مینگیرد فضل شاه. فلا بد با تراب ذلت و مسکنت و عجز و افتقار که در سینه وجود خود موجود است. تیمم فرض گردد. با وجود دریای معرفت نیست هست نما که پرده آب معرفت نیست نمایی نفس امری مطلوب بقول خواجه عالم صلی الله علیه و سلم "ارنا الاشیاء کما هی" بسیار نوحه و زاری کرد. با خدای عز و جل سفینه وجود را بر جودئ حقیقت استوا و قرار دهد. و آنکه بآب صافی معرفت محبت انگیز عشق آمیز که از حقیقت خود جوش میکند نه از تنور بدن و ضوء سازد. تا نماز حقیقی که نیاز است بی مزاحمت اغیار حاصل آید و الله اعلم

Uzunyol məscidi.
Merzifon

Uzunyol məscidi
(daxili görünüşü).
Merzifon

بحقیقة الحال و هو حسبي و نعم الوکیل و نعم المولی و نعم النصیر و هو علی کل شیئی قدیر.
رشید افندی ۱۰۷ صحیفه ۴۴۰

و من اللطائف المناسبة لهذا المحل ما قال خسرو دهلوي (ز دریاى شهادت چون نهنگ
لا بر آرد سر / تیمم فرض گردد نوح را در وقت طوفانش) قوله (ز دریاى شهادت) هو قول
المؤمنين "أشهد" (چون نهنگ لا بر آرد سر) هو ارتفاع لا و المراد من التيمم الضربتان ضربة
الا وضربة الله. و المراد من نوح (اللسان) و من الفم (السفينة) و طوفانه تلفظه ب (ان لا اله الا
الله) و اذ قال (أشهد ان لا اله الا الله) رفع لا رأسه من بحر الشهادة و وقع الطوفان على اللسان
فوجب عليه هاتان الضربتان. فاذا ضربهما نجا. و ان لم يضربهما و وقف ساعة غرق في بحر
الطوفان. و الوقف كفر. كذا شرحه حضرة الشيخ بالي الصوفي شارح الفصوص قدس سره.
روح البيان جلد ۲ سورة هود صحيفه ۸۸ . ۹۴۶ / ۱۰ / ۲۶ . جمعه ارتسي گونی

[Şəhadət dəryasından “la” timsahı baş qaldırdıqda, Nuha tufan zamanı təyəmmüm fərz qılınar”.

“Şəhadət dəryası” ifadəsinin mənası qeybi hüviyyətin tamamına aid yox edən şəhadətlə əlaqəli elm və mərifətdir. Həqiqəti görəndə kimsə “La ilahə illəllah” (Allahdan başqa ilah yoxdur) şəhadəti və ya ona bədəl olaraq “Kullu şeyin halikun illa vəchəhu” (Allahdan başqa hər şey həlakə məhkumdur) deməklə timsahla tanışlığın şahidi olar. .... Və özünü paklaşdırmaq üçün çarə tapmaz. Beyt: “Ağıl və zəkani itiləmək yol deyildir, Şahın lütfünü ancaq zəlil qəbul edər, öz varlığının sinəsindəki zillət, məskənət, əcz və iftiqar torpağı ilə birlikdə mövcuddur. Təyəmmüm fərz olundu. Mərifət dəryasının varlığı o demək deyildir ki, mərifət suyunun pərdəsi yoxdur. Əşyanın xaricdə görünüşü mətləb deyildir, aləmin xocasının (s.ə.v) dediyi kimi “Əşyanı mənə olduğu şəkildə göstər...”. Qüdrətli Allahın vasitəsilə varlıq gəmisini həqiqət çölündə qərarlaşdı. Öz həqiqətindən cüşə gələn mərifətin məhəbbət və eşq dolu saf suyu nə bədənin nurlanmasıdır, nə də ziyalanması. Həqiqi namazdır ki, düşmənlərin cəfası olmadan hasil olması niyaz olunur. Həqiqəti Allah bilir. O, mənə kifayətdir, nə gözəl vəkildir, nə gözəl yardımçıdır. O, hər şeyə qadirdir. (Rəşid Əfəndi 440, səh.107)

Bu məqama aid olan incəliklərdən biri Xosrov Dəhləvinin söylədiyi “Şəhadət dəryasından “la” timsahı baş qaldırdıqda, Nuha tufan zamanı təyəmmüm fərz qılındı”. “Şəhadət dəryasından” sözü möminlərin “əşhədü” (şahidlik edirəm) kəlməsidir. (La” timsahı baş qaldırır) ifadəsi (La)nın yük-səlməsidir. “Təyəmmüm” sözündən mənə iki zərbədir. Bir zərbə “la” ikincisi “illəllah”. (Nuh) sözündən murad dildir, (ağız)dan murad isə gəmidir, (onun tufanı) isə “La ilahə illəllah”ın tələffüzüdür. “Əşhədü ən lə iləhə illəllah” dediyi zaman “la” başını dənizdən çıxarır. Dildə tufan baş verir. Ona bu iki zərbə vacib olur. Bu ikisini deyərsə nicat tapar. Onları deməzsə bir saat dayanmaz, tufanlı dənizdə boğular. Dayanmaq küfrdür. Həzrəti Şeyx Bali Əs-Sofyəvi (“Füsus”un şarihi) belə izah etmişdir. (Ruhul-bəyan, cild 2, Hud surəsi, s.88. 946/10/26. Cümə ertəsi günü.) [Qeyd: Əslində “Ruhul-Bəyan”ın 4-cü cildində, 134-cü səhifədədir]

Hacı Mustafa əfəndi həzrətləri cavabında “Sofyalı Bali əfəndi bunu belə şərh etmişdir” deyə Bali əfəndinin düşüncələrini tamamilən nəql etmiş. Bundan sonra Mir Həsən əfəndiyə söz verərək “Sən nə deyirsən?” dediyində əhatəsindəki qüdrət və qüvvət dolayısıyla uzun-uzadı fikirlərini bildirmişdir.

Hacı İsa əfəndinin də zamanında fərdi bir məlumata malik olduğu hər kəscə təsdiq edildiyi halda bu xüsusda ona bir şey soruşulmamışdır. Bu hal müridlə mürşidin bir-birinə qarşı icrası zəruri olan təriqət ədəbindən imiş. Həqiqətən, Hacı İsa əfəndi hər hansı bir məclisdə ədəb və tərbiyəsini mühafizə edər və الطریق كلها آداب [*Təriqət bütünlüklə ədəbdir*] məntiqinə müvafiq hərəkət edən təriqət mənsubu ariflərin ən möhtərəmlərindən imiş.

Nə çarə ki, sonra məmurluq həvəsi bu zati mələkutun seyrindən uzaqlaşdırmış. Həzrəti Pirin məmurluq həvəsindən vaz keçməsi xüsusundakı əmrlərini necə olubsa yerinə yetirməkdə zəiflik göstərmiş, bu səbəbdən əmələ gələn fikir ayrılığı heç cür həll oluna bilməmişdir.

Bunun üzərinə Həzrəti Pir Hacı İsa əfəndiyə iki təklif etmişdir:

1 – Məmurluqdan tamamilə əl çəkmək, hökumət qarısına uğramamaq.

2 – Bunu etmədiyi təqdirdə bir daha xətimi-xacəgana və yanına -Həzrəti Pirin- gəlməmək.

Ustad ilə mürid arasında təriq əhlinə görə hər hansı bir əmri yerinə yetirməyə can atılması lazım ikən Hacı İsa əfəndi qərarını təsbit edərək iki variantdan birini seçməkdə tərəddüd etmiş, hökumət məsələlərilə yaxından əlaqədar olmaqla bərabər xətimi-xacəgana da davam etməkdən geri qalmamış.

Xətimi-xacəgana davam etməməsi münasib bir şəkildə ona xəbər verilmişsə də, aləmə pənah olan mürşidin sahib olduğu kərəm, əfv və mərhəmətə yaxından bələd olan bu zat bu əməlinə davamdan da əl çəkməmişdir.

Rədd edilməzdən öncə Həzrəti Pirin vəziyyəti

Bir gün müridlər yenə Uzunyol cəməsinə xətimi-xacəgan üçün toplanmış. Həzrəti Pir kamal, cəlal və heybətə bir aslan kimi müridlərin içərisinə gəlmiş, vəziyyəti bir hücumla hazır mücahidi xatırladırmış. İçəri girər-girməz dərhal halqanın bir tərəfində özünəməxsus yerdə yerləşmiş. Bu dəhşətli halı bütün müridləri qorxuya düşür etmiş. Bir az durduqdan sonra “Hacı İsa bizi məşğul edəcəksə qoy etsin. Bizim də ona deyəcəyimiz söz var,” demiş. Bu atəş saçan fəvvarədən dəhşətə gələn müridlər o dərəcə qorxmışlar ki, təsvir etmək mümkün deyil⁸⁴. Bunun ardınca toplanmış ikinci bir xətimi-xacəganda Hacı İsa əfəndi yenə gəlmiş və yerinə oturmuş.

Həzrəti Pir xətimi-xacəgandan sonra hər müridə qarşı təvəccöh edərək dolaşdığında Hacı İsa əfəndinin yanından keçərkən İsa əfəndi ayağına sarılmış, Həzrəti Pir isə, maraqlanmayaraq ayağını çəkmiş⁸⁵ və digərinin yanına getmiş.

Bu vəziyyəti heç cür həzm edə bilməyən bu zat, xətimi-xacəgandan sarığı, fəsi pozulmuş bir şəkildə çıxmış, bundan sonra Həzrəti Pirin Xarputa qədər sürgününə bais olan hər cür səbəb və fəaliyyətlərin baş təşkilatçılarından biri olmuşdur.

⁸⁴ Hacı Abdi əfəndinin rəvayətindəndir.

⁸⁵ O gün Həzrəti Pir Hacı İsa əfəndiyə müqabil gəlməzdən öncə bu şeirini oxumuş: “*Saqi dolanır sağı, növbə bana gəldikcə; Bilməm nədir hikmət saqi sola dövr eylər*”.

Merzifonlu Hacı Bayramzadə Ömər əfəndinin rəvayətindəndir.

DİNİ-MÜBİN MÜCAHİDİ QAZI MƏHƏMMƏD PAŞA BİN ƏŞ-ŞEYXÜL-KAMİL VƏL-BƏHRUZ-ZAHİR DAĞİSTANI ŞEYX ŞAMİL HƏZRƏTLƏRİNİN TƏŞRİFİ

1293-cü il [m.1876/77] rus hərbində hərbin müsəlmanların əleyhinə nəticələnməsi ilə hərbi meydanından mütəəssir bir halda qayıdan Qazi Məhəmməd paşa həzrətləri Rüşdü paşa həzrətlərinin hazırladıqları evdə üç gün müsafir qalmışlar. Hər iki dünyada iftixarımız olan bu qəzənfərzadə hərbi əid məlumatı bəyan etdikcə gözlərindən yaş gəlməkdə və Dağıstanın müsəlman əhalisinin məhvinə səbəb olduğunu söyləyərək dərin üzüntüsünü göstərməkdə imiş.

Möhtərəm və müqəddəs atasının qəbri yaxınlığında yerləşmək üçün mübarək Kəbəyə gedəcəyini söyləmişdir. Ayrıldığı vaxt bu aslan yavrusunun üzəngisini Seyid Sədəddin əfəndi tutaraq ata mindirmək istəmiş, kainata bir nəzər belə lütf etməyən bu qazilərin gözlərinin nuru mən etmiş və “Nəşini şəhidlər arasında tərki etməyərək hər cür dünya zillətini özünə cəlb edən bir adama iltifat etmək cinayətdir, mən hörmətə deyil, təhqirə layiqəm” demişdir⁸⁶.

1290-CI İL [M.1873/74] VƏ HƏZRƏTİ PİRİN HƏYATI

1290-cı il [m.1873/74] gəldikdə Həzrəti Pirin dünyəvi həyatında mənfi hadisələr başlamışdır. 1289-cu ildə [m.1872/73] başlayıb iki il iniltilər arasında həyatı tərki edən yeganə övladını bu doxsanıncı il içərisində itirmişdir. 1292-ci ildə [m.1875/76] Kəmərbəşi Hacı Mustafa əfəndinin qızı ilə izdivac etməsi üzərinə Şəhnisa, Əminə, Züleyxa xanımlardan ayrılaraq digər bir yerdə yaşamağa məcbur olmuşdur ki, yenə doxsanıncı il içərisindədir. Getdiyi evlərdə maddi, mənəvi təcavüzlər, narahatlıq bu illərdə olmuşdur. Rüstəm bəy adlı birinin Şəriət Məhkəməsi baş katibi Hafız Zəkəriyyə əfəndi ilə aralarında baş vermiş, həqiqəti aləmcə məlum olan, bir məsələdən dolayı Zəkəriyyə əfəndinin qətlilə nəticələnən kədərli hadisə həqiqətdən tamamilə sapdırılaraq Həzrəti Pirə atılan iftiralar, isnadlar, böhtanlar bu il içərisində olmuşdur.

Hacı İsa əfəndinin rəddi səbəbilə yeznəsinin tərəfini tutan başımızın tacı Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] övladı Qazəskər Əhməd Hülusi əfəndinin hər cür yolla xalqı Həzrəti Pirin əleyhinə yönəltməyə çalışması bu il içərisindədir. 1290-cı ildə başlayıb 14 ilə yaxın taqəti məhv edən ələmləri səbr və mətanətlə qarşılayan aləmpənəh mürşid bundan sonra dünyada bir gün rahat üzü görməmişdir.

İmam Şamil və oğulları (solda Qazi Məhəmməd, sağda Məhəmməd Şəfi)

MERZİFONA SƏFƏRİ

Həç bir şeyə qarışmayan, fəqət həsəd əhli tərəfindən hər şeyə qarışdırılan Həzrəti Pir, 1297-ci ildə [m.1879/80] Amasiyadan tamamilən əlaqəsini kəsərək Merzifona səfər etmişdir.

Merzifona səfərinin səbəbi

Amasiyadan Merzifona köçmək xüsusunda maddi bir səbəb göstərilə bilər, *الفرار مما لا يطاق من سنن المرسلين* [*Güccün yetməyəndə düşməndən qaçmaq peyğəmbərlərin sünnətindəndir*] prinsipinə bağlı olaraq izah etmək məcburiyyəti vardır. Çünki birinci səbəb - Hacı İsa əfəndi ilə arasında alovlanan od birdən-birə şiddətlənmiş və iki tərəfin mənsubları bir-birilərini təhqirdən, alçaltmaqdan çəkinməməyə başlamışlar, sükunətin bərpası qeyri-mümkün bir hala gəlmiş olduğu güman edilir.

İkincisi, Zəkəriyyə Hafizin qətli ilə nəticələnən təəssüf doğuran halın əsl səbəbi müxalif tərəfə məlum olduğu halda Həzrəti PİRƏ isnad ilə onun ali dərəcəsinə qarşı istər hökumətin, istər də əhalinin təhlükəsizliyini əlindən alacaq səbəblərə müraciət etməkdən əl çəkmir və ələmpənəh mürsədin hüsur və rahatını qaçıрмаq üçün heç bir fürsətin fövtə verilməməsindən irəli gəlmiş olması, qətiyyətlə olmasa belə, doxsan faiz ehtimal ilə iddia edilə bilər (Tarixə qarışmış olan, fəqət bu gün belə müxaliflərdən bəziləri tərəfindən bu məsələ üçün eyni qənaəti daşımaqda olan bu vəqəəni irəlidə müstəqil bir bəhs olaraq yazacağam. Ta ki, hər şeyin iç üzünü meydana çıxmış olsun).

Üçüncüsü, mənəvi səbəblərin maneçiliyi də ehtimal edilir ki, bu cəhət mənim üçün qaranlıqdır.

Hər nə hal isə...

1297-ci hicri ilində [m.1879/1880] Həzrəti PİR ailəsi ilə Merzifona köçmüşdür. Fəqət bu köç məsələsilə aradakı narazılıq aradan qalxmamış, əksinə şiddətlənmişdir. Çünki bir kərə şirazəsindən çıxmış olan mülayimlik, tamamilə mövqeyini əsəbiyyətə tərk etmiş, tərəfdarlar bir-birlərinə qarşı təcavüz edər bir vəziyyətə girmişlər. Bunda olduqca sakit duran və heç bir söz söyləməyən, nəfsini müdafiyyəyə tənəzzül etməyən, hər hansı xüsusda qətiyyətlə əlaqəsi olmayan yeganə bir adam varsa ancaq Həzrəti PİR idi, çünki düşmənlər hər cür səbəbə əl atsalar da, o nə hücumu keçirdi, nə də müdafiyyəyə. Ancaq düşmənlərin başında duran Hacı İsa və Qazaskər Əhməd Hülusi əfəndilər hər şeyə təşəbbüs göstərir və hər cəhət, hər nöqtə bunların tərtibi ilə meydana gəlməkdə imiş. Hətta, o dərəcədə ki, hər hansı bir layihə ikisi tərəfindən tərtib və xalqa bu surətlə təlqin edilirmiş. Bu yetirmiş kimi gəlib-gedən böyük məmurlara münasibət düşdü-düşmədi hər növ təbliğat vasitələri ilə onların qulaqlarını doldurmaqdan vaz keçmirlərmiş. Digər tərəfin isə bütün vəsaitlə hərəkətə keçmiş olan bu təcavüzkar cəbhəyə qarşı laqeyd hərəkətlərindən başqa bir müdafiə vasitələri görülməməkdədir. Yalnız mühiblər və müxlislər bu təcavüzkar hərəkətdən mütəəssir olaraq nümunə aldıkları rəhbərlərinin "Müaviyə" haqqındaki şeirlərini diqqətə

çatdırmaq surətilə oxumalarından ibarət qalır ki, bu da heç bir əhəmiyyət kəsb etmirdi.

Halbuki, müxalif tərəf daha yaxşı düşünür və Həzrəti Piri istədikləri uçuruma düşürmək üçün hər əsası bir proqram daxilində təsbit edir və özü də sağlam bir məcrada işini irəlilədə bilirmiş, məsələn:

Müxalif cəbhə vəsaitindən olaraq göstərilən əsaslar:

A) Həzrəti Pir, bir mürşid deyil, fəqət rəşadət məqamını bir dünyəvi tələ olaraq istifadə edirmiş, o da filankəsin qovulması, filankəsin dərviş həlqəsinə daxil edilməsilə sübut olunmuş.

Yaxşı! Qovulan kim, dərvişliyə alınan kim axtaran, izləyən yox.

B) Həzrəti Pir caniləri qoruyurmuş, görəsən bu canilər kimdir?

C) Həzrəti Pir ələvi və rafizi imiş, bu da Müaviyə və köməkçilərinə etdiyi lənətlə bütün çılpalığı ilə meydana çıxmış. Çünki Həzrəti peyğəmbər və rəsuli-əfxam لا تسبوا اصحابي [Əshabıma əsla küfr etməyin] və أصحابي كالنجوم بأبصارهم اقتديتم اهتديتم [Səhabələrım hər biri bir ulduz kimidir: hansının ardınca gətsəniz hidayətə yetişərsiniz.] buyurduğu halda Müaviyə kimi əshabdan olduğu məlum olan bir kimsəyə lənətmi edilirmiş. Onun ələvi olduğuna bundan açıq-aşkar hansı dəlil ola bilirmiş?

D) Yuxarıdakı səbəblər müftiyə nəql edilərək barəsində fitva istənmiş. Bu fitva məsələsi qədər üz qızardacaq bir məsələ olmadığından eynən dərc edirəm. rəvayətə görə, Müaviyəyə lənət edənlər haqqında müftidən fitva istənilməkdə.

Zamanın müftisi olacaq zat: “Hər kim Müaviyəni söyersə, onun və ona tabe kimsələrin arxasında namaz qılınmaz, onlara salam verən zındıqdır, onlardan qız alıb verilməz, bir kimsə onların imanına qabil olarsa kafir olar!” “Qurani-Kərim ki, Cənabı-Xudavəndi-ləmyəzəlin ilahi məsələlərini ehtiva edir, bunun bir çox nöqtəsinə zidd hərəkət edən kimsələri kafir hesab etməyən bu ağıl zavallıları bir Müaviyə üçün bir müsəlmanı necə kafir elan edirlər?!

Heyrət, heyrət”.

Səfərə çıxdıqlarında adətləri

Bir səfərə çıxacaqlarında lazım gələn hazırlıqlar bir neçə gün əvvəl görülür, sonra şənbə günü səfərə çıxarmış. Zərurət olmadıqca şənbədən başqa bir gündə səfərə çıxmazmış.

Gedəcəyi yer hara olursa olsun, əvvəlcə kitablar sandıqlara yerləşdirilərək bütün əşyalardan öncə yola çıxarılır, sonra digər əşya varsa qatırçı və arabaçı ilə ayrıca göndərilirmiş. Kitabların yükləndiyi araba və ya heyvan həmişə önündə gedər və özünün miniyi ilə onu izləmiş. Gedəcəyi yerə vardığıda hər əşyadan qabaq kitablar yerləşəcəyi evə aparılır, ondan sonra yorğan-döşək və sair ləvazimat nəql edilirmiş.

Merzifonda iqamət etdiyi ev

Merzifonda Cameyi-cədid məhəlləsindəki Nazır ağanın malikanəsini kirayələyərək burada iqamət etmişdir.

Köçməyinə səbəb olan məsələlər buraya gəlməsilə də qurtarmamış, əksinə daha da şiddətlənmişdir. Müxaliflər burada da hər tərəfdən təcə-

vüzə davam etmişlər. Hacı Bayramzadə Hacı Səid əfəndi adlı bir zat da burada “Müaviyəni söymənin küfr və imansızlıq olduğunu anlatmaq üçün bir neçə dəfə gəlmişsə də şeyxin hüzuruna girdiyində dodağını tərپətməyə müqtədir olmaması” Merzifon xalqınca nəql edilən rəvayətlərdəndir.

Hacı Səid əfəndinin səviyyəsiz vəzindən

Merzifonda fəzilətli üləma və əşrafdan Qurdzadə Hacı Əhməd, zamanın əllamələrindən Əzik Xoca adı ilə tanınan Xoca⁸⁷ Mehmed əfəndilər Həzrəti Pirə son dərəcə bağlılıq və itaət göstərirdilər. Hətta, itaətkarlıq dərəcəsini ifrat həddinə çatdıran Hacı Əhməd əfəndi mərhum Həzrəti Pirin rəşadət-xanələrinə gəldiyi zaman iyirmi pillədən ibarət olan nərdivanı “ağsaqqallığına, əzəmətli elm kisvəsinə və Merzifondakı ictimai mövqeyinə rəğmən” bir-bir öpmək və ən sonda şeyxin oturduğu otağın eşiyindən içəri girərkən eşikdən də ziyarət etdikdən sonra hüzurə daxil olmağa adət-kərdə imiş. İnkarcı firqəsi isə o zaman Həməzə adını söyləyənlərə nifrət etməkdə idilər. Bu hal ən çox Hacı Səid əfəndiyə ağır gəlmiş olmalıdır ki, paşa camesində bir gün vəz verərkən mövzu olaraq Müaviyənin gözəl xüsusiyyətlərini sadalamağa başlamış. Sözü fırlada-fırlada bu fikir əhlini dinsiz və zindiq adlandırdıqdan sonra (*Ola ki, Rəbbim taala və təqaddəsə həzrətləri Əhməd, Məhəmmədə yaxın olan qullarından eyləməyə*⁸⁸) duası ilə tamamlamış və mövcud camaatın aminləri arasında kürsüdən enmişdir.

Əslində, Hacı Səid bu məsələdə məqsədi Hacı Əhməd və Hacı Məhəmməd əfəndilərdir. Buna heç şübhə yoxdur. Fəqət söylədiyi söz onun son dərəcə çəkirdiyi qarışdırma xətası ilə əlaqədar günahlardandır. Bunu -Həzrəti Pirin irfanının kamalını göstərmək, müarizlərin (düşmənlərinin) elmi-dini əlaqələrini aydınlaşdırmaq üçün- dərcə lüzum hiss etdim. Yoxsa, bu kimi rəvayətlərin, islamiyyət adına islamın üzünü qızardacaq hərəkətlərdən olduğunu çox yaxşı bilir və təqdirdir edirəm. Təşəkkürə layiqdir ki, bu kimi halların heç birisi Həzrəti Pirin irfan yolundakı mürşidənə addımlarını dayandıra bilməmiş, bunların bu halı da ilahi təcəliyyətin məzhəri olan bəxtiyar arifləri aləmpənah mürşidin ayağının tozu ilə şərəfləndirmişdir. Mədrəsə Önü adlanan yerdə iyirmi beş, otuz həqiqət yolunun yolçusu⁸⁹ərbəinlər doldurmuş və davamlı bir surətlə bu kimi mərifət qəhrəmanları heç bir zaman əskilməmiş və ulu sələflərlə tay-ola biləcək aslanlar yetişmişdir. Bununla belə, Merzifonda müridlər, salıqlar mətlub dərəcədə feyzi-irfan kəsb etmiş və irfan böyüklərinin böyük bir qismi Həzrəti Pirdən burada feyz almışlar.

*Caməyi-cədid məhəlləsində
Mədrəsə önü məscidinin
köhnə görünüşü*

⁸⁷ Həzrəti Pir təvəccöhlərində:

*Ey talibi-Leyla, gəl kim Zeydi-səbiləm mən,
Sər-mənzili-Leylaya biacr dəliləm mən-*

beytlərini oxuduğu zaman təvəccöh etmiş bu bənzərsiz alim Xoca Məhəmməd əfəndi həzrətləri “Gəldim, əfəndim, gəldim əfəndim” deyə bir asimana yüksələn səda çəkmişdir. Dəhnəli arifi-billah Xoca Cəlal əfəndinin rəvayətindən.

⁸⁸ Kürsü vəzlərinin ənənəvi, sənədli dua təzrləri “ola ki” deyə başlamışdır. Şəxsən istifadə etdiyi kəlmələrdir.

⁸⁹ در اگر چه خرد و شکسته شود

توتیای دیدۀ خسته باشد

[*Mövlana Cəlaləddin Ruminin “Məsnavi”sinin 4-cü cildində.*

İnci kiçik və qırıq olsa belə xəstə gözə əlac olar] (MR)

Merzifonda xətmi-xacəgan oxuduğu yer

Xətmi-xacəganı əksərən iqamət etdiyi Nazır ağanın evindəki salamlıqda oxudurmuş. Hacı Həsən camesində də oxuduğu varmı.

Merzifon həyatı mürşidi-aləmpənahın uca mərtəbəyə yetişdiyi dövrlərdən imiş. Merzifon həyatındakı kəmalatın tərəqqisi divanında açıq-aşkar görünürmüş.

Səlahiyyət sahibi bir zatın ifadəsindən.

Mahmud ağa və qələndəranə sözləri

Elm və fəzilət sahiblərindən, əşraf və mal-mülk sahiblərindən haqqpərəst bir neçə zat bir ramazanda xidmətində olan Mahmud ağa adlı bir xidmətçi ilə Merzifona təşrif etmişlər. Gələr-gəlməz hamısı təcrid arzusunun izhar etməsi üzərinə hər biri ayrı-ayrı otaqlarda ərbəinə (40 günlük guşənişinlik) başladılmış. Bu zatların hər biri verilən əmrə əsasən riyazət vəzifəsini icra etmişlərsə də, necə olubsa Mahmud ağa fitri istedadı sayəsində məqamlar qət etməkdə əfəndilərinə üstün gəlirmiş; bunu hiss edən məşhur fazil Hacı Tayyib əfəndi həzrətləri bu tərəqqiyə qibtə edərək çox daralmışdır. Geri dönüşlərində öz xidmətçisinə xidmət etmək vəzifəsini xoşluqla qəbul etməsi təbii görülməyə hallardandır. Mahmud ağanın ərbəindən çıxdığı sıralara təsadüf edən bir gündə şeyxi-kamilə Çorumda iqamət edən Şirani Hacı Mustafa əfəndi⁹⁰ həzrətlərinin oğlu müsafir gəlmiş.

Yeni qonağa hörmət edilmək lüzumu, bütün müridlərə şəxsən Həzrəti Pir tərəfindən əmr edilmiş və icab edən məqamlara tamamilə riayət edilmək şərt ilə vəzifə icra edilmişdir. Axşam yeməkdə süfrədə müridlərin ona qarşı məhviyyətə yönəlmələrini təqdir edə bilmədiyindən, ya nədəndir bilinməz, süfrə başında sözbə başlayan bu zat, atasını ağıl yetən qədər mədh və səna edərək ibadət xüsusundakı ulu adətlərini sadalamağa qədər götürmüş və fasilə vermədən danışan bu qonaq, nəticədə utancaq bir vəziyyətə düşmüşdür. Mahmud ağanın bir ay əvvəlki hərəkətilə riyazətdən sonra vasil olduğu irfan dərəcəsinə bir nümunə olan o xüsus eynən aşağıdakı tərzdə cərəyan etmişdir. Şeyxin oğlu “Atam əfəndi həzrətləri hər səhər namazından əvvəl tamamilə qüsl edər, filan zikri oxuyar, filan mübarək səlavata davam edər. Qurandan bu qədər səhifə oxuduqdan sonra sübh namazı vaxtı girər, sübh namazını camaatla qılar, namazdan sonra günəş çıxana qədər onu oxuyar, bunu oxuyar, günəş çıxdıqdan sonra nafilə namazları qılmağa başlayar, onu qılar, bunu qılar, zöhr vaxtı girər, namazı yenə qıldıqdan sonra onu oxuyar, bunu oxuyar, nəhayət, yatsı namazına qədər uzanan ibadətlər yatsıdan sonra da boy əbdəsti alacaq zamana gəlincəyə qədər bunu edər, onu edər” dedikdən sonra iyirmi dörd saat müddətində həzrəti şeyxin əhval və adətlərini bir-bir, uzun-uzadı nəql edər və bir saniyə istirahətinə imkan buraxmaz. Bunu sükut içində dinləyən Mahmud ağa söz bitər-bitməz “Mən onu zatən onun üçün yaratdım idi”, deyər öz şivəsilə müqabilə etmiş və bu söz təbiətilə məclis əhlini güldürmüş və müsafiri xəcalətli etmişdir.

*Çələbi Mehmed -
Mədrəsə önü məscidi.
Merzifon*

⁹⁰ Qutqaşanlı Şeyx Hacı Yəhya əfəndinin xəlifəsi. (MR)

Heç şübhə yox ki, riyazətdən öncə Mahmud ağa ibadət və itaətinə son dərəcədə bağlı bir zat imiş. Belə ilahi qüdrəti zatına izafə edərək ifadə etmək xüsusundan çox saqınan və uzaq olan biri idi. Cəhalətinin verəcəyi quru dava ilə bu kimi sözlərə müqabilə etmək lüzumunu hiss etmiş olsa idi heç şübhə yox ki, öz ibadət və itaətindən bəhs edər və belə bir irfan dərəsi verə biləcək cümlələri tapıb uydura bilməzdi, çünki məxluqun Xaliqinə qarşı qulluğu heç bir zaman tərif və zikrə layiq olmadığı kimi fəxr və qürur mənbəyi də ola bilməz. Odur ki, bu kimi xüsurları fərqlənmək üçün

nəql edənlərin belə cavablarla qarşılaşması kimi təbii bir şey ola bilməz. Həqiqətən, etirafa layıqdır ki, Şirani Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin qüdsi kəmalatı oğlunun mədh və sənəsindən qat-qat yüksəkdir. Bu mədhi ilə ona Mahmud ağa tərəfindən söylənilən söz, nəql edənə aiddir. Nəql olunana aid deyildir. Bu kimi aşiqanə zarafat biganələr tərəfindən anlaşılmaz. Fəqət adı çəkilən şeyxlə Həzrəti Pirin tərbiyə cəhətlərində bəzi fərqli xüsusiyyətləri vardır. Şeyxə intisab edən mübarək zatlar, hər məsələdə şəriət hökmlərinə tam boyun əyir, zahirlərində hərəkət və rəftarları da daxil olmaqla hər şeyə etina edərmişlər. Həzrəti Pirin müridlərinə gəlincə, zahirləri hər kəsi özlərindən qaçıracaq qədər vəhşət, batınları parlaq güzgü qədər təmizliklə dolu imiş. Hər ikisi də Nəqşibəndi şeyxlərindəndir, ancaq ariflər sultanı Abdullah ət-Tüstəri (*Allah sirrini müqəddəs qılsın və bizi onun qüdsi bərəkətindən feyzləndirsin*) həzrətlərinin “Dayısı gündə bir xurma ilə idarə etdiyi halda özünün şişman adlanacaq dərəcədə yemək yeməsinin səbəbi” ondan sual edildiyində “Dayımı⁹¹ zühd və vəra yolu qəbz (incəlti) etdi, məni eşq yolu bəst (gənişləndirdi)

⁹¹ زاهد با ترس می تازد به پا
عاشقان پران تر از برق و هوا

[Mövlana Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sinin V cildində “Zahidin arvadı” adlı hissədə.
Qorxaq zahid, ayağı ilə yeriməyə çalşar,
Aşıqlarsə şişşəkdən də sürətli uçarlar, yeldən də (MR)]

Mir Həmzə əfəndinin namaz qıldığı Çalabi Mehmed - Mədrəsə önü məscidi (sağ tərəfdəki çevrili bölmədə xətmi-xacəqan etdiyi söylənilir.) (foto:MR)

Mir Həmzə əfəndinin Merzifonda qaldığı Nazır ağa malikanəsi. Təəssüf ki, 2014-cü ildə yandırılıb. (foto:MR)

etdi” dediyi kimi, şeyxin zamanının ən mübarək zahid ariflərindən olması, Həzrəti Pirin isə aşıqlar tayfasının sərdarı olması, tərbiyə xüsusundakı bu fərqi meydana gətirmişdir.

*Zinhar unudub bildiyini düşmə inadə,
Bir Pirə yapış kim, ərasin səri-məadə.*

Dəhnəvi Hacı Mustafa əfəndi və halları

*Bu gün bir zahidi gördüm, çəküb cami, atub nami,
Girib meyxaşayə Piri-Muğandan dərsi-din almış-*

müqəddəs kəlamının məzhəri olan Dəhnəvi Hacı Mustafa əfəndi həzrətləri Şəkinin Dəhnə kəndində dünyaya gəlmiş dahi alimlərdən bir fəzilətli zat idi. 1277-ci ildə [m.1860/61] dayısı Hacı Siracəddin əfəndi həzrətlərilə hicrət etdikləri zaman Həzrəti Pirə Qarsda rast gəlmişdir. Həzrəti Pirin Amasiyaya təşrifində dayısının vəsiyyəti üzərinə Həzrəti Pirə intisab edən (mürid olan) bu mələksima zat fitri məsumiyyət və ruhi əsaləti gərəyincə sülukunda çox yaxın bir zamanda Pirin irfani feyzinə nail olmuş bəxtiyar ariflərdən bir kamil arif idi. Ömrünü daimi riyazət içərisində keçirmişdir. Öz bağbanlığı ilə, halal qazancı ilə məişətini idarə edərdi. Həm məişət, həm də digər işlərdə kamil bir insan olan bu mələkxislət zat, hər cür irfani fəzilətlərə sahib idi. Təxminən 95 yaşında Rəhmanın rəhmətinə nail olmuşdur. Nurlu məzarı Mövlanə Şeyx İsmayıl Şirvani türbəsinə gedən və körpünün iyirmi, otuz addım aşağısında yerləşən ailə məzarlığının sağ tərəfindədir. Bu zatın seyri-süluku əsnasında bir gün təcrid üçün Merzifona gedərkən Quş Köprü adı ilə məşhur körpünün üstündə birisi bir xanımla gəlib bunun da Merzifona gedəcəyini və götürməsinə rica edər. Bu zat da saflığından, səmimiyyətindən heç sual etməyərək razı olur. Məgər, bu xanım şeyxin pak zövcələrindən Züleyxa xanım imiş. Adı çəkilən xanımla Merzifona apardıqda Həzrəti Pir “Səni kim gətirdi?” deyə soruşar, o da Dəhnəli Mustafa əfəndinin arabası ilə gəldiyini söylər. Bunun üzərinə çölə çıxaraq Mustafa əfəndini çağırtdırar. Mustafa əfəndi gəldiyində aralarında belə bir söhbət cərəyan edər.

Həzrəti Pir – O qadını nə üçün gətirdin?

Mustafa əfəndi – ...

- Sənə deyirəm, kim dedi ki, sən o qadını gətirdin.

- Qurbanın olum, mən qadın-zad tanımıram. Quş Körpüdə bir nəfər bir qadının Merzifona gedəcəyini və götürməyimi rica etdi, mən də gətirdim. Kimdir, nəçidir, kimin ailəsidir, bilmirəm. Soruşmadım belə. “Təvazökarlıq və alçaq könüllülük”. Həzrəti Pir hiddətlə otağına qayıdar. O gecə xətmixacəgan vaxtına qədər Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin keçirdiyi böhran “əhlinin ifadəsinə görə” çox kədərli və vahiməli imiş. Xətmixacəgan zamanı Mustafa əfəndi ümitsizliyə qapılıb doğruca gedib Həzrəti Pirin yerinə oturmuşdur. Həzrəti Pir xətmixacəyə təşrif etdiyi zaman təbii oradan qalxmış, xətmixacəgan ikmal və sonda təvəccöh əsnasında vəcd və istiğraqın bəxş etdiyi mənəvi zövq ilə başını açıb ayaqlarını çıxarmış

və Həzrəti Pirin mübarək qədəmlərinə yığılmışdır. Həzrəti Pirin “Nə o, Mustafa əfəndi, nə edirsən?” sualına “Əfəndim, aşıqların Kəbəsi belə təvaf edilir.”- deyə cavab vermişdir (*Nə böyük bir sözdür*).

Təəssüf doğuran bir hadisə üzərinə izahat

Hər necə oldusa fəlaklə uzlaşa bilmədim. Gələcək həyatımı haqqıyla anlaya bilməmiş və vəziyyəti idrak etdiyim zamandan bəri hər cür münaqişə, mübahisə, ixtilaf və buna bənzər əhval və hərəkətləri tərk etmiş, səyimi halala münhəsir eyləməyimə, halalı məişətimə əsas seçməyimə baxmayaraq fələyin həmlə və hücumlarına məruz qalmaqdan qoruna bilmədim. Bunlardan biri də səhərlər vəziyyəti zamanı işə, işdən də evə gəldiyimdə bu kitabı yalan yanlış tamamlamaq üçün üzünü ağartmağa çalışıb hər cür dedi-qodudan uzaqlaşdığım bir zaman idi ki, bunu da fələk çox gördü. Zəhərli dişlərini ciyərimə deyil, ruhumun cövhərinə batırdı. Üç yaşında –mən Çanaqqalada əsgər ikən- anasından ayrılmış, kimsəsiz qalmış yeganə övladım Səniha Ceyda adlı qızım on beşinci baharında Allahın dərgahına üz tutdu. O uşaq ki, zamanəmizin hər cür incəliklərinə baxmayaraq ruhi əsalətini mühafizə, atalıq haqqını layiqlə icra etmiş və etməyə çalışmışdı. Təربiyəsi əsalətinin, əsaləti Yaradanın bəxş etdiyi bir seçilmiş istedad idi. “Övlad ki dedin qəziyyə məlum”. Həzrəti Yaqubu gözdən etmiş, Həzrəti Nuhu ilahi tənbəhlərə məzhər qılmış, həzrəti fəxri-ələmin ruhunu yüksəklərə hicrətə məcbur qoymuşdu. Təbii ki, vicdanımın yeganə yadigarı olan bu qızcağaz hər cür programımı yerlə bir etdi. Yazacağımı düşünməz, düşündüyümü ifadə etməz bir hala gətirdi. Bu gecə ki, 8 iyul 1929-cu il tarixinə təsadüf etmiş bazarertəsi gecəsidir. Övladımın adını yaşatmaq ümidilə vicdanımı təsəlli etmək üçün yenə bu kitabı yazmağa başladım. Əsasən dünyada mənə bundan başqa da övlad olacaq bir şeyim qalmadı. Övladım haqqında nə desəm, albəttə, yersiz olmaz, çünki bu kitab yaşadıqca övladım yaşayacaq, övladım yaşadıqca əbədi dünyada ruhum şad olacaqdır. Bir fəqirə bundan artıq xoşbəxtlik düşsə bilməz. 1330-cu ilin məhsulu olan bu ciyərpərəm, anasını ispan qripi adlanan o məlun xəstəliyin istilasını, I Dünya müharibəsinin ən böhranlı səfalət dolu zamanlarında itirmiş idi. Çanaqqalanın ələmli hicranı ilə İstanbulla gəldiyimdə aldığı ilk xəbər altı aylıq həyat rəfiqəmi dörd il sonra itirmiş olduğum ilk məktub oldu. Kimə nə deyim? Fəlaklə kiçik yaşlarımdan bəri dostluğum vardır. Mən müşküllə tərxis vəsiqəsini alar-almaz hərəkət etdim. Uşağı məsum bir halda tapdım. O səbəbdən, ata-bala on bir ildir məhrumiyyətlər içərisində yaşamaqda idik. Sıxıntılı deyil, rahat bir nəcib vəziyyəti mühafizə edən övladım 12 aprel 1929-cu ilin şənbə gününü kiçik bir xəstəliklə yatağa düşdü. Övlad şəfqəti hər işdən üstün olduğundan müalicəsi üçün hər şeyə müraciət etdim. Həkimlərin göstərdiyi diqqət və yardımlarını şükranla qeyd edirəm. Ən böyük əlaqə və yardımı göstərdilər. Buna baxmayaraq zəhmət haqlarını belə çox vaxt almadılar. Gündə iki dəfə gəldikləri çox oldu. Amasiyamızın nəcib xalqının əksəriyyəti maddi, mənəvi hər cür yardıma qoşdular.

Səhiyyə məmuru Əli əfəndi adlı pak yaradılışlı o əsil uşaq bir qulun Mövlasına edə biləcəyi bir xidmət qədər yararlıq göstərdi. Həmşəhərlilərimizin əsilzadələrindən Miralayzadə Həmdi bəy bir ata, baba şəfqəti göstərdi. Ta əvvəldən bütün işlərimdə lazımı dəstəkdən geri qalmayan Dəvəçili Hacı Mustafazadə Səhiyyə baş katibi Hacı Əli əfəndi hər xidmətini uşağa yönəltdi. Səhiyyənin möhtərəm müdiri Mühərrəm Nüzhat bəylə xəstəxananın Daxili xəstəliklər şöbəsinin mütəxəssisi Raqb bəyin səyləri və

dəstəyi, həqiqətən, təşəkkürə layiq bir dərəcədə idi. Əmioğhularından Taha Əfəndizadə Yümni və həmsəhərlilərindən Hacı Vəli Əfəndizadə Mustafə əfəndilərin ən mühüm xüsurlərdə çox təcili xidmətləri, əlbəttə, minnətdarlığa səbəb olurdu. Övladım üçün böyük bir vicdani minnətdarlıq altına girməyə məcbur qaldım. Həqiqətən, sevənlərimin və dostlarımla sayını balamın fəlakətilə anladım. Həmd olsun, düşmənim yox imiş. Hamısı dostum imiş. Fəqət fəlakət həzrətləri təbii şərtini icra etməkdən əl çəkmədi. Qohumların və yaxınların göstərdiyi diqqəti qeyd etməyə ehtiyac yoxdur. Bunları saymaqda məqsədim bu qədər diqqət və cəhd bir yuxalmış könlü bərpa etməyə səbəb olmadı. 21 zülqadə 1347-ci il, 1 may 1345 – 1929-cu il çərşənbə gününü atasının evini yıxaraq diünyadan köçdü. Ah yavrucuq⁹².

Kürəkən Dağıstani Əli Əfəndizadə Məhəmməd əfəndi cənaza məsrəfini öhdəsinə aldı. Mələkxislət ustadım Xoca Bəhəəddin əfəndi həzrətləri namazını qıldırırdı. “İffətli xanımların baş tacı, kainatın sevinci olan şəhidə məsumə Sənihanı necə bilirsiniz” deyər etdiyi təzkiyəsi hər daşqəlbini ağıladacaq bir mahiyyətdə idi. Məzarına xidmət edən yenə alicənab dostlar olmaqla bərabər Oltu əşrafından Mədəd Ağazadə Əhməd əfəndi də aralarında idi. Təlqin ustadı-kamil tərəfindən icra edilərək vicdanımın nurunu torpaqlarla örtmək bədbəxtliyi də mənə düşdü. Ah ölüm. Övlad acısı ciyər dağlayar.

Övladımın xəstəliyindən on gün əvvəl özünün əl yazısı ilə –can tilsimi kimi saxlayıb özümlə məzara aparacağım- yazdığı bir vəsiyyətnaməsi əlimə keçdi. Nənəsinə xitabən yazır: Nigarın qızı Səniha. Nənə Sənihanı incitməyə qoyma, inşallah yaxında

⁹² نقتم الرضا حتى على ضاحك المزن * * * فلا جادني إلا عيوس من الدجن
فليت فمي إذ شام سني تسمي * * * فم الطعنة النجلاء تدمي بلا سن
أبي حكمت فيه الليالي ولم تزل * * * رماح المنايا قادات على الطعن
مضى ظاهر الجثمان والنفس والكرى * * * وسهد المنى والجيب والذيل والردن

فيا قبر واه من ترايك لينا * * * عليه وآه من جنادلك الخشن
لأطبقت إطباق المحارة فاحتفظ * * * بلؤلؤة المجد الحقيقة بالخرن
فهل أنت إن ناديت رمسك سامع * * * نداء ابنك المفجوع بل عبدك الفن
سأبكي إذا غني ابن ورقاء بهجة * * * وإن كان ما يعنيه ضد الذي أعني
ونادية في مسمعي كل قينة * * * تغرد باللحن البريء من اللحن
وأحمل فيك الحزن حياً فإن أمت * * * وألقك لم أسلك طريقاً إلى الحزن

[Əbül-Əla Əl-Məərrinin qəsidəsidir.

Yağışın yağması belə qəlbimi şad edib, mənə güldürmür;

Mənə yalnız qaşqabaq və kədər verir.

Kaş ki ağzım dişlərimdən təbəssüm umacağıma

Tənəli ağzım dişsiz də qan tökəydi.

Qədər atama hökm etdi, o, istədiyi kimi yaşamadı,

Ölümün oxları hələ də yaralayıcıdır.

Vücudu, nəfsi, rəyası tahir idi,

Özündən sonra bizə yalnız xeyir qoydu getdi.

Ah, ey qəbir, ona (atama) qarşı yumuşaq ol,

Vah qəbrin üstündəki sərt daşlar.

Ey qəbir, sənə istridyə kimi qaplayıb

Hüznə qoruduğun həqiqi, şanlı bir incidir.

Ey ata, qəbirdə mənə səsini eşidirsənmi?

Kədərli oğlunun, bu kölənin nidasını?

(Şair) İbn Vərqa sevinclə tərənnüm etsə, oxusa da,

Onun demək istədiyi mənə anladığımdan fərqli olduğu üçün

Nəzərində ağıcı qadımın bərbad səsi ilə eyni təsirə malik olur.

Həyatda ikən sənə hüznünü daşıyıram,

Yalnız öldükdən sonra qovuşduğumuzda hüznüm yox olacaq.

yanına gedəcək. (Bunu yazan bir müxalif ruzigar; özü getdi, adı qaldı yadigar) deyir və xidmətçi Fəridədən gizləyərək nənəsinin evində yemək boşqablarının altına qoyur. Vəfatından sonra əlimə keçdi. Vəfatından əvvəl -xəstəliyindən əvvəl– Fəridəyə söylədiyi yuxusu (Anamı yuxuda gördüm, qucaqlaşdım, “Yaxında yanına gələcəksən” dedi).

Xəstəliyi əsnasında baş ucunda idim. Mənim üçün oxudu. Gözləri yumulu olduğu halda əlilə (Ya mən Latifu ləm yəzəl) lövhəsini göstərərək “bunu oxu” dedi. Oxumuşdum.

Vəfatından üç gün öncəsi gecə növbəsində nənəsi ikən “Ana (İza cəə) surəsini oxumaq istəyirəm, oxuya bilmirəm. Sən oxu, mən də sənə baxıb oxuyum” deməsi üzərinə bu bədbəxt qadın mübarək surəni tilavət etmiş və bunun ardınca uşaq çox aydın və açıq bir surətdə oxuyaraq tamamlamışdır. Səhəri mənə dedi. Övladımın vəziyyətini anladım. Heyhat ki, zamanı keçdi, surəni öz dililə tilavət etmişdi. Övlad acısı ilə anasına darıldım. Hələ də “Nə var ki, yaxşıdır da, surəni tamamilən oxudu” deyirdi. Nə fayda ki, ilahinin əsrarından kim nəsibdar olmuşdur ki, bu xüsusda mülahizə bəyan edilsin. Fəqat ata ciyəri deyilmi, cəhalətin əmələ gətirdiyi məhrumiyyət qəbrimin bir guşasında da mənə bizar edəcəkdir. Bunun qaribə tərəfi, uşaq “Ammə” cüzünü oxumamış və “İza cəə” surəsini görməmiş idi. “İxlas” surəsi kimi çoxlarının bildiyi ayətləri oxusa idi, təbii görülməsi zəruri olardı. Buna əsasən bir kədərli nöqtədir ki, bu xüsusda ustahlıq vəzifəsini icra etməyə geri qayıdır. Təəssüfə layiqdir ki, əlaqədarlıq əndişəyə səbəb olacaq bir hal doğurmamışdır. Məhz bu müşkül dünyün qəlbini dərinliyində məzara gedəcəkdir. Buna əsasən

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
[Bir şeyi (yaratmaq) istədiyi zaman (Allahın) buyurduğu ona ancaq: “Ol!” deməkdir. O da dərhal olar] (Yasin: 82-83) mübarək ayələrinə görə ilahi qəzaya tabe olmaqdan başqa çarəm yoxdur. Əlaqədarlığını maddi, mənəvi şəkildə göstərən gözüüm nuru Hacı Mahmud Əfəndizadə İbrahim Nəcəti əfəndinin o zaman yazıb vilayət qəzetinə verdiyi bir məqaləni eynən istinsax edərək bu bəhsi bitirəcəyəm. Nə qaribə təsadüfdür ki, üzünü köçürmə əsnasında ana-babasının bəhsi sırasını yazmağa imkan olmadan xəstəlik zühurə gəlmiş və Hacı Mustafa əfəndi kimi arifi-billaha aid mülahizələrin sərlövhəsi yazılıb da digər qismləri yazılmamış olduğu halda onu tamamlamağa məcbur qaldığımdan ikisi arasına qarışmasına məcburiyyət yaranmışdır. Yavrumun sərgüzəşti arasında olmasını bu iki sahibi-nəfsin cəhdləri sayəsində ilahi əfvə məzhəri olduğu ümidini məndə hasil etmişdir. Kövünü məkanın xalığı qəlbini xatirəmi sübhani iradəsinə yaqın eyləsin. Amin bi hörməti seyyidil-mürsəlin.

وقع السهام و نزعهن اليم

[Oxların saplanıb sonra da ayrılması ağrılıdır]⁹³

ليت قلبي ساعة صبره عنك ملك

ليت نفسي قدمت للمنايا بدالك

[Kaş qəlbim bir saat səbir etsəydi, ey mələk,

Kaş ki, sənə yerinə əcalə özümü təslim edəydim]⁹⁴.

⁹³ Abbasilər dövrü şairlərindən Əli b. Abbas b. Cüreyc ər-Ruminin (836-896) qəsidəsindən bir beyt. (MR)

⁹⁴ Cahiliyyə dövrü Səlik şairlərindən Səlik bin Sələkənin (v:605) qəsidəsindən bir beyt (MR).

Səniham üçün (İbrahim Nəcati əfəndinin məqalələri)

Səniha, Səmiham ilə bir ilin gülzarının məhsulu idi. Üç yüz otuzun yetişdirdiyi çəhrayı güllərdən bir növrəstə, bağı-baharın yeni açılmış çiçəklərindən bir dəstə idi. O çiçəkliyin naləkarı iki bülbülünün bir gülü, lap balaca ikən anasından atasına keçmiş bir göz nuru fidan idi.

Bülbülün birisindən körpə ikən ayrılmış, digər bülbülün məhəbbət dolu, şəfqətli ağuşunda layiqilə yetişdirilməmiş Səniham bu ilin tam ayı və bir səmavi gülşənin yenicə pöhrələnmiş nuru idi. Gecələri atalıq yuvasını aydınladar, gündüzləri ata qucağını isidərdi. Belə bir şölə-nigar olan Sənihamın birdən-birə bədr halından ayrılıb bir şəffaf çənbərə dönərək qeyb olması inanılması çətin bir hadisə oldu. Atasını "Sən gülüsən, mən bülbülüyəm bağı-nihalın (təzə fidan bağının)" deyərək xitab etdiyi gülünü badi-xəzana məruz qalmadan görünməz bir əl ani olaraq alıb götürdü. Bir güllü libas geymədən bəyaz kəfənə sarınması, (*Bir mənim könüm deyilmiş ahü-afğan eyləyəm*) həqiqətən, onu tanıyanların hamısını fəğanlar içində qoydu. Ağlamayan bir fərd, inləməyən bir can qalmadı. On dörd yaşına təzəcə qədəm basmış və fələkdən nəsibini almamış olan Sənihama ağlamaq mənim üçün bir borc, əbədi bir vəzifədir.

Ey Səniham, qərib, kimsəsiz, yetim buraxdığın atan sənin həsrətinlə gecə-gündüz ah və zar etməkdə və bu şeiri öz-özünə virdü-zəban (züm-zümə) etməkdədir.

*Qəlbə qassamı-əzəldən dərdü sevdadır nəsib,
Naləkaram bağı-dövrən içrə misli əndəlib.
Dərdimin dərmanı yox zira o bir dərdi-əcib,
Əl çəkib qəti-nəzər qılmış əlacımdır təbib.
Neylədi guya kim xarab nərgisi-fəttanı kim,
Sən cahən bağında bir gül, mən də kəmtər jaləyəm.
Mehrsin sən mənə nisbət sönlük bir şöləyəm,
Hər zaman qurbanınam fani həyatı neyləyim?!
Cana meylin var isə, hökm eylə təslim eyləyim,
Şah sənsən, mən sənin bir bəndəyi-qurbanınam.*

Qəlbimin dərinliklərindən qopan, sızan hicranları toplamaq, yazmaq üçün qeyri-məhdud sahələr gərəkdir. Yalnız öziz qardaşım Mustafa əfəndiyə Allahdan səbirlər, ömürlər diləmək surətilə baş sağlığı vəzifəmi, Səniham üçün son bir üzr-anma və vida borcumu ifa etmiş olaram zənnindəyəm.

İbrahim Nəcati

Qardaşcasına və vəfakarcasına yazılmış olan bu vicdani ifadəni İbrahim əfəndi qardaşımın şərəf və əsalətindən bir nümunə göstərmək üçün eynən özünün əl yazısından köçürdüm. Təşəkkür haqqını bu dəyərsiz kitabımda ifadə etməklə icra etmiş ola bilərsəm, böyük bir yükə qurtulmuş olaram.

Göstərilən diqqət və qardaşcasına bağlılığa qarşı lazım gələn vəzifəni layiqli şəkildə ifa etmək qüdrətindən təəssüf ki, məhrumam. Ancaq hamısının məsud və uzunömürlü olmalarını ixlasla Cənabi-Haqqdan niyaz edirəm.

NİGARİZADƏ MAHMUD ƏFƏNDİNİN GƏLMƏSİ

Hicri 1298-ci ildə [m.1880/81] Hacı Mahmud əfəndi həzrətləri Cəvahir əfəndi vasitəsilə Nigarizadə Mahmud əfəndini Merzifona göndərmişdir. Hacı Mahmud əfəndi həzrətlərinin bu xüsusdakı xidməti mürşidin təvəccöhünü cəlb etmiş və məmnuniyyət və razılığını bildirən bir məktub Hacı Mahmud əfəndiyə göndərilmişdir (Bu məktub ümumi məktublara arasında eynən yazılmışdır).

Cəvahir əfəndinin adı Məhəmməd ikən Mahmud əfəndini gətirdiyindən dolayı “Sənin özün də Cəvahir, yükün də cəvahirdir” deyə mürşidənə iltifatından sonra bu adla çağırılmışlar.

Həzrəti Pirin Mir Nigari ünvanı ilə təxəllüsünə səbəb olan bu xanımın oğul nəvəsi olan Mahmud əfəndi möhtərəm nənələri Nigar xanıma hərtərəfli layiq möhtərəm bir nəvəsi idi. Nigar xanım Qaraqaş kəndindəndir. Həzrəti Pirin ilk təhsilini keçirdiyi zamanlarda bir çox xidmətlər etmişdir. İbtidai hallarında eşq dərşini bu pakizə xanımın ruhunun nurlarından iqtibas etməsi ömründə bu mübarək xanıma unutmamasına və adını əbədiyyətə qədər yaşatmasına səbəb olmuşdur. Həmin bu xanım fitri təbiətində gizli olan qüdsi yaxşılıqlar və mələki gözəlliklərin əksinə olaraq çirkin surətli imiş. Qara-quru, təxminən ortaya yaxın boylu imiş. Fəqət nə olursa olsun, gözəl vicdana, kamil irfana, bütöv imana nail olması onun tay-tuşları içərisində seçilməsinə səbəb olmuşdur. Bax, bu ismətli xanımın baş tacının oğlu Hüseyn əfəndinin oğlu Mahmud əfəndi, təbiətəcə şirin, güləruz, təvazökar bir zat idi. Nigar xanımın yadigarı olan bu zat-Merzifona təşrifində Həzrəti Pirin ona qarşı göstərdiyi iltifat sayəsində kərəmli mürşidin sağlığında çox məsud yaşamışdır. Həzrəti Pir vəfatından əvvəl türbəsinin müəzzininin Mahmud, imamının Dəhnəli Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətləri olmasını vəsiyyət buyurmuşdur. Mahmud əfəndinin anasının ismi Züleyxadır. Hüseyn və Züleyxa adlı qiymətli gövhərlərdən dünyaya gələn bu zat, Xarputda Həzrəti Pirin vəfatına qədər yanında qalmışdır. Həzrəti Pirin vəfatından sonra çox müşkül bir vəziyyətə düşmüşdü. Düşar olduğu aqibəti ifadə edən aşağıdakı mənzuməsi çox dəyərli bir dəlil-sənəd və insani, vəfakar hərəkətlərilə yanaşı hər kəsə təkəbbürlənən soysuzları ifşa etməsi dolayısıyla da qiymətli bir nümunədir.

*İşidüb olma mükəddər, ey könlül, hər karə sən,
Damənin tut, bərk sığın, ol Həzrəti Nigarə sən.*

*İncinmə çəksən cəfa kim, bə'd əz in, ey binəva,
Çün pənahın getdi qaldın bəkəsü biçarə sən.*

*Sağlığında yarü ağyar bilmədin kimdir sana,
Xoş görürdü gər salaydın hər birin odlarə sən.*

*Rihlət etdi çün əmirin sən ki qaldın bizahir,
Mümfəhim oldu yarü ağyar bax bu xoş girdarə sən.*

*Səbr qıl min bad təhqir eyləsə hər kim səni,
Belədir qanunu-gərdun, düşməgil əfkarə sən.*

*Sübhü şam eylə ziyarət xaki-payi-piri get,
Karinə bax, ey əzizim, gəzməgil avarə sən.*

*Hər yetən bir söz deyəcək haqqımızda taliba
İyi, kötü vermə qulaq hər söylənən güftarə sən.*

Siracinin qəzəlinə müxəmməs (q.s):

*Hər kim sanma gülşəni-sevdayə düşərmiş,
Bülbül kimi bin dərdlə heyhayə düşərmiş,
Can tərkin edüb badəyə, peymayə düşərmiş,
Leylayə həvəs kim edə səhrayə düşərmiş,
Məcnun olub ol Qeys kimi vayə düşərmiş.*

*Güftarə əgər tuti kimi açsa zəbanlar,
Ləb-bəstə olur qarşıda sultanla xanlar,
Bipərdə çıxıb məsti-rəvan olduğu anlar,
Gül ruyinə kim baxsa dökər gözləri qanlar,
Qəmzəsinə kim meyl edə qavqayə düşərmiş.*

*Eşqinə anın şövqilə kim badə sunarmış,
Sirab olub ol badeyi-gülfamə qanarmış,
Ondan sora bu beyti-ləzizə inarmış(اینارمش)⁹⁵
Kim ləl-ləbin yad edə ol narə yanarmış,
Şəhla gözünə kim baxa dəvayə düşərmiş.*

*Ruyinə nəzər eyləyənin bağrı dəm olmuş,
Xalını təxəyyül qılanın çeşmi nəm olmuş,
Gisusuna dilbənd olanın kəri qəm olmuş,
Əbrulərinə meyl edənin qəddi xəmə olmuş,
Müjganına kim etsə nəzər rayə düşərmiş.
Bu dəmdə əgər olsa Fəlatun zamani,
Bu babda sər f eyləsə ol zihni-girani,
Tərif edəməz mudan əgər çıxsa da cani,
Nayabə çıxar fikr edəlim muyi-miyani,
Zülfü-siyəhin kim görə sevdayə düşərmiş.*

*Qurulsa cihan içrə bizə səhni-qəza gər,
Atsa o cəfa-pişə fəlak tiri-qəza gər,
Təqsim ola ol karda hər cövrü cəfa gər,
Baran yerinə dərdü bəla döksə səma gər
Heç kimsəyə yox aşiqi-şeydayə düşərmiş.*

⁹⁵ Vəznin zərurətinin bəlası var olduğu hiss olunur, bəlkə də bir məna ifadə edən, fəqət mənəcə məlum olmayan bir söz.

*Tut daməni-piri meyi-meyxanədə möhkəm,
Ey talibi-haqq badəyi çək, çəkmə ələmə-qəm,
Bünyad olalı çərxi-fələk böylədir ələm,
Dünyada Siraca səri-sevda tutan adəm,
Tərk eylər imiş arini, rüsvayə düşərmiş.*

Həqiqətən də, mərhumun təbiətində ədəbi qabiliyyət mövcud idi. Fəqət inkişaf etdirə bilməmişdi, çünki ibtidai təhsili yox deyiləcək dərəcədə idi. Odur ki, fitrətin bəxş etdiyi istedadı sayəsində xeyli şeylər yazı və söyləyə bilirdi. Bir çox mədhiyyə və məzar daşlarına tarixlər yazmışdır ki, içərisində qiymətli parçalara da təsadüf olunmaqdadır. Mövzudan uzaqlaşmaq sayılmasaydı, onlardan da bir neçə parça yazıla bilərdi. Bu zat Düyuni-ümumiyyə (ümumi borclar idarəsi) məmuru idi, aldığı cüzi maaşla ailəsini keçindirməyə çalışırdı. Mahmud əfəndinin böyüklüyü, üstünlüyü Həzrəti Pirin mürrədanə əlaqəsini sadələvəh xalqın əlaqəsi uğrunda sərf etməməsindədir. Əgər istəsə idi, şübhəsiz ki, beş-on min altın lirə qədər bir sərvətə sahib olardı. Çox şükür ki, heç tənəzzül etməmiş və daha doğrusu, dinini dünyaya dəyişməmişdir.

Bu sərvətin təmizə çıxarılması necə mümkün ola bilərdi? Bu xüsusda ifratçı olmadığının anlaşılması üçün kitabın sonunda rəməzən işarə edilən əsasa baxılıb və yaxşı bir nəticə çıxararaq Mahmud əfəndinin bu xüsusda alını açıq, başı dik ələmdarlardan olmasının təbiiliyi surətilə müqayisə edilərsə, on min lirə deyil, 50-60 min lirəlik bir sərvətə nail olacağı anlaşılır. Heç zəhmətsiz bu qədər sərvət ayağına gəldiyi halda tənəzzül etməmiş. Belə bir ağıllı insanın bənzərinə təsadüf edilməmişdir? Etiraz edən olarsa bu iddiamı həyatımda rədd edəcək və çürüdəcək ikinci bir dəlil göstərənə minnətdarlıq edəcəyimi əlavə edər, həqiqətin olduğu kimi təcəlli etməsini arzu edərəm.

Bu əxlaqlı zat hicri 1330-cu ildə [m.1911-12] mübtələ olduğu qaraciyər xərcəngi xəstəliyindən sağalmayaraq İlliyyin dərğahına üz tutmuşdur.

Vəfatı gecəsində axşam azanından sonra “Səlatı-Münciyə”yə davam və dili ağırlaşdıqca İxlas surəsini oxumağa başladı. Dilindəki taqətsizlik və iztirab artdıqca yalnız “Allah” mübarək kəlməsini zikr etməklə canını tapşırdı.

Allah ruhunu rahatlıq və qəbrini nurlandırsın.

Şamlar qəbristanında dəfn olunmuşdur. Sivasın əvvəlki valisi mərhum Rəşid Akif paşa ilə valiliyi, Daxiliyyə nazirliyi, Əyan (parlament) üzvlüyü zamanlarında yazmışdılar. Paşa həzrətləri hər cavabında hörmətli sözlərdən istifadə edərək nazirlik şanını mühafizə etmişdir.

Rəşid Akif,
Rifətlü əfəndi,

Mənzum və mənsur təşrihatı-latifə ilə təyidən iblağına himmət olunan müxaləsə-qəlbiyyələrinin müstəzəm məhzuziyyəti-məxsusa olduğu bəyanıyla tərqiimi-cavabnaməyə ibtidar qılındı. 28 şubat sənə 325.

*Əyandan
Rəşid Akif*

Rəşid Akif paşanın cavabi təzkirəsinin surəti

Rifatlu əfəndi,

Mənzum və mənsur lətif izahlar ilə təsdiq edilərək yetişdirilməsinə himmət olunan qəlbi hissələrini daşıyan və xüsusi həzlərə sahib olduğu bəyanı ilə cavabnamə yazılmasına başlandı.

13 mart, 1910

Əyandan

Rəşid Akif

HACI MAHMUD ƏFƏNDİNİN RUSİYADAN TƏŞRİFİ

1298-ci ildə [m.1880/81] Nigarizadə Mahmud əfəndi gəldikdən üç ay sonra Hacı İsmayıl və Hacı Hüseyn və digər adamlarla Hacı Mahmud əfəndi həzrətləri Merzifona təşrif etmişdir. Bu sırada şeyxin borclarını ödəmiş və xanəgahın ehtiyaclarını qismən təmin etmişdir. Həqiqətən, bu zatın göstərdiyi xidmət Həzrəti Pirin mübarək, pak nəzdində çox yüksək dəyərləndirilmişdir.

Müridin, mürşidinə qarşı icra etməsi lazım gələn qulluğu göstərməsində təqdirəlayiq cəhət varsa da, bu mövzuda çox izahata lüzum görülmədi, çünki bu əsasda söyləniləcək hər hansı bir söz Həzrəti Pirin onun barəsindəki təqdir və tərif qədər mükəmməl olmayacağı təbiidir.

Buna əsasən, irfani dərəcəsi və xidməti haqqında mülahizə artıq olar. Bu zat qısa boylu, gülərüz, xoşsima, xoş görünüşlü bir zat imiş. Rus çarlığı zamanı əhvalından şübhələnərək təftişə alınmış isə də, təfəsilatı barədə məlumatım yoxdur. Özü Tiflis vilayətinə tabe Qazax=Ağstafa uyezdirinin İncəli (Aslanbəyli) adlı kəndində dəfn olunmuşdur.

Üzərində gözəl bir türbəsi vardır. Seyid Yasin adlı Allah aşiqi ilə bərabər vəhdət yatağına baş qoyaraq əbədi təcridə çəkilmişdir.

Əhvalı, tövrü, əxlaqı, hərəkətləri haqqında məlumat verməyə özümdə səlahiyyət görmədiyim üçün bu qədər kifayətlənməyə məcbur qaldım.

*Hacı Mahmud əfəndinin
oğulları Mehmed və Əhməd
Qaran (əyləşənlər). Vəyis
Qaranın oğulları İbrahim
və Halil Qaran (ayaq üstə
dayananlar).*

SEYİD YASİN

Seyid Yasin, Dəli Yasin, Yasin Baba adlarını alan bu zatın irfani məsləki məlami təbəqəsindən imiş. Yalan bilməyən, söyləməsindən də canı sıxılan yeganə bir adamdır. Ciddi, zarafat nə söylənsə o saat inanmış. Özündə olmayan bir xüsusiyyətə don geydirilərək eləsən, beləsən deyildiyi vaxt özünü müdafiə və təmizə çıxartmaq bir yana, həqiqətən, elə olduğuna inanır bir vəziyyət almış.

Görəsən, müdafiə və mühakimə qabiliyyəti yox idimi deyə soruşulsa, heç də elə deyil, hətta, güclü bədəni və sözlə müdafiə və mühakimə qabiliyyəti, fikri mülahizəsi, təhlili də mükəmməl bir surətdə imiş. Fəqət hər nədənsə fitrətində gizlənmiş qüvvədən yardım almaq lüzumunu hiss etməz bir tövr göstərirmiş.

Özünü yenə özü vasitəsilə öyrənək⁹⁶.

Bu zat bir gün bürkülü yay fəslinin üzüm yetişən aylarında Cərcurum qışlaqları yaxınlığında Çay bağları adlı yerdə üzüm bağlarına girmiş, lakin üzüm almağa imkan tapmamış, gözətçilər bunu yaxalamışlar. Yaxşıca döymüşlər, gücü-qüvvəsi bir-iki gözətçi ilə mübarizə üçün kafi olan bu zat, özünü müdafiə etməmiş, insafsız gözətçilər də guya digərlərinə ibrət olsun deyə vurduqca vurmuşlar. Yorulduqdan sonra tərək etmişlər. Oradan buraxılan “babacan” şəhərin yolunu tutaraq Amasiyaya gəlmiş və özünün dilbir yoldaşlarına bu macəranı şirin-şirin nağıl edib, bir tərəfdən də qəhqəhələrlə gülürmüş. Bu zatın bir-iki salxım üzümə tamah etməyəcəyi şübhə götürməz həqiqətlərdəndir.

Yenə bir gün “qızıl sufi” adı ilə şöhrət tapmış Qırşəhirlili İsmayıl əfəndiyə (hansı ki, bu zatın iradə sahibi sufi olduğu bəsirət əshabından bir zat tərəfindən ifadə edilmişdir) bir neçə quruş (üç quruş olduğunu güman edirəm) vermiş. Bir az sonra özünə otuz para (pul miqdarı) lazım olmuş. Xocadan otuz para istəmiş, xoca parası olmadığını söyləmişdir. O da: “Al, molla, eyvallah; ver, molla, əstəğfirullah?!.. Mən sənə verincə yaxşıdır, sən verincə pis?” demiş. Sufi xocaya sarılmış və altına almış. Bu otuz parayı almaq istəmişsə də, heç cür ala bilməmişdir. Fəqət xoca həzrətləri özünü müdafiə etməmiş, ancaq üzü üstə yığılaraq qorunmağa çalışmışdır.

Özü Şəki tərəfindən Quba kəndindən imiş.

CƏVAHİR

Adı və təxəllüsünün səbəbi yuxarıda izah edilən bu zat uzun saqqallı, boyu ortaya yaxın idi. Qarabağın Qaraman kəndindəndir; təsəvvüfi məsləki haqqında bir şey deyə bilməyəcəyəm. Ancaq zahirdə namaz qıldığı görülməmişdir. Bir kərə Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətləri nə üçün namaz qılmadığını soruşur. Ruhi Bağdadidən hekayə kimi bir şeylər söyləyir. Fəqət xatırlamadığım üçün söylədiyi sözün bir təsəvvüfi qiyməti olmadığını güman edirəm. Qaldı ki –

⁹⁶ Seyid Yasinin bu halı, Əbu Talib Məkkinin “Qutül-qulub” adlı əsərində bəhs etdiyi hal əhlinin hekayəsinə bənzəməkdədir. Əbu Talib deyir ki: “Mənə bir şeyx öz ustadından bəhs etdi. Şeyxi müridinə demiş ki: Mən bir məhəlləyə yerləşdim. Necə oldusa, orada yaxşılıq və təqva ilə tanınmağa başladım. Qəlbim bu haldan qarışdı. Bir gün hamama girdim, çıxdığımda təzə, təmiz bir paltar gördüm, onu alıb geyindim. Üzərinə də özümün əski libasımı. Hamamdan çıxdım. Yavaş-yavaş məhəllə arasında mənim bu işi gördüyümü anlasınlar və məni yaxalasinlar deyə gəzişməyə başladım. Anladılar, arxamdan gələrək mənə yetişdilər. Mənim əski libasımı çıxardılar. Altundan yeni libasları çıxarıb məni döyməyə və təhqir etməyə başladılar. Bundan sonra xalq arasında adım “hamam oğrusu” deyə anılmağa başladı və bundan sonra nəfsim sakitliyə qovuşdu.” Qutül-qulub, cüz 2, səhifə 74.

Aslanbəylidən Osmanlıya köç etmək istəyənlərin səbəbinin tədqiq edilməsinə dair Zaqafqazya müsəlmanları müftisi Əbdülhəmid Əfəndizadə və Qaraqazisi M.Səfi əfəndi arasındakı rəsmi 1874-cü il tarixli məktubun surəti haqqında sənəd

Hacı Mahmud əfəndi və Seyid Yasinin qəbirləri. Aslanbəyli - Qazax

Rusiyadan [Azərbaycandan] hicrət etdiyi- zaman qardaşoğlu Abdullahın Boğazdakı bağında iqamət edirdi. Abdullahın rəvayətinə görə gecələri yatmaz və səhərə qədər söylənərmiş. Söylədiyi sözlər “Sən kafirsən” əlindən şaşdım, məlun mərdud” və s. bu kimi kəlmələrdən ibarət imiş. Gecələri heç yatmadığı və belə sözlərlə öz-özünə danışdığı səhih rəvayətlərdəndir. Fəqət gündüzləri belə bir hərəkətləri görülməmişdi. Bir gün yegəni Abdullah ilə dalaşmışlar, “Kafir, səni bərbad, üzüqara edəcəyəm, tufəngi çəkərək indicə səni cəhənnəmə göndərəcəyəm” dediyini rəvayət edirdi. Halbuki, bu qədər gurultunun içində Abullaha bir şillə belə vurmamışdır.

HACI İBRAHİM ƏFƏNDİ

Səkinin Dodu adlı məhəlləsindən olan bu zat ərəb mənbələrinə dərinləndən vaqif olub, farscanı da gözəl bilir. Sıx saqqallı dolu, kök vücutlu, gur bıçlı, qövsəbənzer qaşlı, məlahətli bir simaya malik bir zatdı. Ömrünün çoxunu kəndlərdə imamlıqla keçirir, məktub oxudurdu. Süluku əsnasında səyahət etmiş, irfani bəhrəyə nail olmuş qəribə hərəkətləri olan bir şəxsiyyətdi. Xarputda guşənişinikən vəcd və eşqə qapılmanəticəsində qəlbini dərinliklərindən qopub gələn bir arifanə nida ilə Füzulinin:

*Məşşər günü görəm dəram ol sərv-qaməti,
Gər anda görünməsə gəl gör qiyaməti.
Məcnun ki pədişahı-vühuşu-tuyur idi,
Mən tək müsəxxər etmədi mülkü-mələməti-*

beytlərini zümzümə etmiş. O əsnada Həzrəti Pir bunu eşitmiş, kimin oxuduğunu soruşduqda Hacı İbrahim əfəndinin olduğu xəbər verilmiş. Həzrəti Pir olduqca təsirli bir ifadə ilə “Onların məmləkətindən çox gözəl oxuyanlar çıxır” demişdir. İmam ikən namaza davamiyyətdə ciddiyyət göstərir, imamlıqdan çıxdıqdan sonra əlaqəsi görülməzdi. Tövr və hərəkəti qələndəranə idi. Xüsusi və ümumi həyatından zahirdə heç bir şey anlaşılamamışdır. Məsləkdaşları arasında qiyməti yüksək, avamlar arasında təcavüzlərə məruz bir həyat keçirmişdir. İrfani məsləki mürşidinin sağlığında nail olduğu məqamı mühafizəkarcasına qalmışdır. Daimi mücahidədən ayrılmayan bir Allah adamı idi.

HÜSEYN DAYI

Namazı tərək edənlərin başçısı olan olan bu zat Qazax tərəfindən Qaraçöp kəndindəndir. Çoban ikən qardaşı möhtərəm fazil Allah adamı olan Həsən əfəndi həzrətlərinin məsləhətilə kərəmli xəlifə Hacı Mahmud əfəndidən inabət almış, onun göstəriş və əmrlərinə əsasən Rusiyadan [Azərbaycandan] hicrət edərək aləm-pənah mürşidin müqəddəs bağının ətrafındakı mədrəsələrdə məskunlaşmışdır. Başlanğıcda altı-yeddi ay kimi uzun müddət dili tutulur, bir şey söyləyə

bilmir. Bu hal on ilə yaxın beləcə davam edir. Bunun üçün adı camaat arasında (Dəli Hüseyn) idi. Namaz qıldığını görən olmamışdır. Fəqət bir kərə mən dəstəmaz alarkən rastlaşdım. Mənim gördüyümü anlayınca “İstidən sıxıldım, əl-ayağımı yuyuram” dedi. Sübh vaxtı yatanlara çox hiddət edər, sevdiklərini hər zaman gəlib oyadırdı.

Bu üç zətdən Cəvahir əfəndi Rusiyaya qayıdaraq orada vəfat etmiş, cənazəsi Qara Pirim məzarlığına dəfn edilmişdir. Hacı İbrahim və Hüseyn dayı Boğazda vəfat edərək cənazələri Amasiyaya nəql edilmiş.

Hüseyn dayı Qırşəhirli İsmayıl əfəndinin məzarlığına, Hacı İbrahim əfəndi də bunlara bitişik bir çevrəyə dəfn edilmişdir. Bu üç zətin heç birisindən xariqülədə bir hal zahir olmamışdır. İrfani məsləkləri bir-birinə uyğun bir sifət ərz etmişdi. Yalnız Hüseyn dayı Hafız Şirazinin qəzəllərinə son dərəcə bağlılıq göstərir və oxutdurur, sükunətlə dinlərdi. Ondan nə anlayıb ləzzət alırdı, bilmirəm. Çünki Hafizin qəzəllərini muğam üstə deyil, mənsur bir təzde oxutdururdu. Halbuki, oxuma-yazması yox idi. Hacı İbrahim əfəndi istilah düzəltməyə son dərəcə riayətəkardı. “Gedəyim, gələyim” deyə saitləri açıq-aşkar şəkildə, vurğulayaraq danışır, cümlələrdə izafət qaydalarına çox qiymət verirdi. Buna nümunə olaraq Amasiyaya tabe Hakala kəndindəki məvacibi Vəqflər idarəsi tərəfindən qarşılanan məscidə məşhur müfti Hafız Kamil əfəndinin dəlalətilə gedib, lakin ayrılmış pulu heç cür ala bilmədiyindən mütəəssir olub bu xocaya qarşı söylədiyini rəvayət etdiyi, “məni Amasiya müftisi göndərdi” deməsini nəql edə bilərik. Məqsədi Müfti əfəndinin vermiş olduğu vədə istinadən oranın imamlıq vəzifəsini öhdəsinə aldığı, yoxsa getməyəcəyini ifadə edən bir cümlə olduğunu söylər, durardı.

Vəfatında “Onun üçün günahlarının təmizlənməsi üçün sədəqə və kəffarə verilməməsini” və “bu kafiri eləcə dəfn ediniz, hansı cəhənnəmə gedərsə getsin” dediyini rəvayət edirlər.

HƏSƏN ƏFƏNDİ

Bu zət, yuxarıda adı keçən Hüseyn dayının kiçik qardaşıdır. İlk elm təhsilini Rusiyada aldıqdan sonra möhtərəm xəlifələrdən Hacı Mahmud əfəndi həzrətlərinə bağlanmış və mücahidə yolundakı dözümlü və mətanəti sayəsində mənəzillər qət edərək mərhələlər aşmış, kəşf və şühud (ilahi sirləri bilmək və müşahidə etmək) məqamına nail olmuşdur. Sonra Rusiyadan [Azərbaycandan] hicrət edərək möhtərəm mürşidin yanına gəlmişdir. Qardaşı Hüseyn dayı tərəfindən nəql edilən qəribə hekayədir ki, təriqətə girişinin əvvəlində onda hasil olan ilahi cəzbələr cinnətlə səciyyələndirilərək məmləkətində, mühitində nə qədər cindar, baxıcı, təkyə, zaviyə, dua yazan var isə onların yanına aparılmış və mübtələ olduğu dərindən çarəsi axtarılmışdır. Heç bir kimsə çarə ola bilməmiş, bu sırada xristianlar arasında məşhur olan bir keşişə götürülmüş. Keşiş kitabına baxaraq “Bu adam dəli deyildir. Vaxtilə bir Bağırğan Əli adlı birisi varmış bunun dərdi onun dərindəndir. Öz-özünə keçər, bihudə məsrəf etməyiniz,” demiş.

Halbuki, Həsən əfəndi mərhumda bağırma-çağırma kimi hallar mövcud olmayıb mütləq sükunəti varmış. Rəncbərliklə ömrünü keçirirdi. Səxavətli, kərim, təvazökar bir zat idi. Hicri 1315-ci il [m.1860/61] sıralarında Allahın rəhmətinə qovuşmuşdur.

Allah qəbrini nurlandırsm.

İSMAYIL ƏFƏNDİ

Bu zatın Qırşəhirli olduğu məlum isə də, şəhərin özündənmi, kəndindənmi məlum olmamışdır. Başlanğıcda Amasiyanın Yaqub paşa mədrəsəsində dərs oxumuş. Rəvayətə görə “Mütəvvəl”ə qədər dərs görmüş. Tələbəliyi zamanında ona Qızıl Sufi deyərmiş, sonraları Sufi xoca, Sufi Baba adı ilə yad edilməkdə idi, Sufi xoca adının xalq arasında yaygın olması əsl ismini unutturmuşdur. Mələmi tayfasının başçılarından olduğunu bu xüsusda mülahizə bəyan etməyə və ifadə haqqına malik və sahib zatlar söyləməkdədirlər. Əhvalı xeyli qəribə idi. Zahiri halı məcnunanə idi. Uzun bir xirqə geyər, bir neçə yerindən qurşaq bağlayardı. Gözlərini burununun üstünə qədər örtərdi. Mübahisə sevən idi, kiçik bir şeydən hiddətlənərdi. Çox səyahət etmişdi. Qəribə sözlər danışardı. Söylədiyi sözlərdən zahirən bir məna anlaşılmazdı. Ucu çəngəl bir dəyənəyi vardı. Əksərən ayaq üstə danışar və danışdığı zaman əlinin iki baş barmağını dəyənəyin çəngəl yerinə qoyar, çənəsini iki barmağının üzərinə yerləşdirir, saatlarca ayaq üstündə durardı.

Hüseyn dayı ilə bir-birini sevərdilər. Qazi əfəndi Xocaya qəzəblənərdi. Məscidə gəldiyində qıldığı namazdan xeyir olmadığı kimi bəzən təşvişə də səbəb olurdu. İmam içəridə xalqa namaz qıldırarkən özü məscidin çölündə əli arxasından bağlı olaraq yüksəkdən oxumaq surətilə namaz qılırdı. Namaz bitdikdən sonra imam bir əşr oxuduğu zaman onu sükunətlə dinləyər, imam bitər-bitməz özü oxumağa başlardı.

Əgər məsciddən xocanı dinləmədən kimsə çıxardısa, həm o çıxan adamlara söyər, həm də oxumağına davam edərdi.

Xülasə, hərəkətləri, zahiri sükunəti müəmmalı idi. Şübhə yox ki, bu dərəcə əsrarlı bir vəziyyət nümayiş etdirən bu zatın irfani dərəcəsi haqqında fikir yürütmək bizim kimilərin səlahiyyəti xaricindədir. Onun üçün Baba əfəndimizi öz həmdərdlərindən dinləmək doğru olacağından həyatındakı bu qarışıqlığı qismən aydınlaşdıran hekayələrdən bəhs edək.

Sufi xocanın Merzifonda Piri Babanın yanına gedib-gəlməsi

Həzrəti Pir Merzifonda ikən Sufi xoca da Merzifonda imiş. Hər gün Piri Babaya gedər və onu ziyarət edərmiş. Zamanımızda bu kimi ariflərin müqəddəs vicdanının tərcümanı olan bir zat ilə bir gün bərabər Piri Babanın türbəsinə getmişlər. Sufi xoca türbənin içərisinə girmiş və məzarın başına doğru getmiş və orada ləzzətli bir şey yemiş kimi dodaqlarını şappıldadaraq bayıra çıxmışdır.

İrfani feyzdən faydalanması bu halları doğurmuş. Həzrəti Pir şeyx Əbdürrəhim Merzifoninin qəbrini tez-tez ziyarət edərmiş. Bir gün Sufi xoca “Əbdürrəhimdə nə var ki, ona davam edir, gəlsin də Piri Babanı görsün” demiş. Qanmazlar bu hədbilməz ifadəni Həzrəti Pirə çatdırmışlarsa da həmd olsun ki, Həzrəti Pir bu sözdən mütəəssir olmamış, əksinə, təbəssüm edərək “Sərsəm gücü bir təkinə yetmir. Öz halına oxşarlığı səbəbi ilə ancaq Piri Babadan istifadə edə bilir, öz nöqsanını başqasına yapışdırır” deyərək buyurmuşdur. Həzrəti Pir Xarputda ikən “Sufi xoca subaşına əkmək atdı” deyərək ittiham edilərək Merzifondan sürgün və Amasiyadan götürülərkən zühur edən yangın üzərinə Xarputa çatdıqda Sufi xocaya xitabən Həzrəti Pir “Sufi, o qədərək bir əziyyətə təhəmmül edə bilmədin, bütöv bir şəhəri xarab etdin” demiş. Həzrəti Pirin yanından ayrıldıqdan sonra “özü yandırdı, mənim üstümə atır” demişdir⁹⁷.

Vəcd halı

Sufi xoca bazardan yeni bir samovar almış və gətirdiyi vaxtda Hacı İbrahim əfəndiyə xitabən “Molla İbrahim bir azdan mən bu samovarı qalayım, birlikdə çay içək” demiş. Necə olubsa həmin gün Hacı İbrahim əfəndiyi aramamış. Hacı İbrahim əfəndi də “Bəlkə də bu gün qalamadı” deyərək əlaqədar olmamış, halbuki, o gün görünməyən Baba Sufi ertəsi gün də görünməmiş. Üçüncü günü ikindiyə qədər görünməməsi Hacı İbrahim əfəndinin diqqətini cəlb etmiş və “Birdən xoca qəfil vəfat edər ha” deyərək otağına getmiş. Qapını dəfələrlə çalsada səs çıxmıyınca hər ehtimala qarşı qapını zorla açmış. İçəri girdiyində Sufi xocanın qibləyə yönələrək iki dizinin üstündə oturduğunu, başından, saqqalından, qulaqlarının yanı başından hörümcək torlarının divarlara hörüldüyünü görmüş, qulağının dibində bir neçə dəfə də Sufi xoca deyərək səslənmiş isə də bir cavab almayıncə bu halından əndişə edərək əlləri ilə çiyindən silkələmiş. Bir neçə dəfə silkələdikdən sonra dərin bir bayğınlıqdan ayılır kimi olmuş və özünə gələrək səs vermişdir⁹⁸.

Nə bu zatın Sufi xocaya qarşı əlavə bir minnətdarlığı, nə də Sufi xocanın bunun tərifinə ehtiyacı vardı. Allah rızası üçün hər cür şeyidən azad səhih bir rəvayət olduğuna qənaət gətirdiyimdən eynən nəql etdim. Bunun ifadə etdiyi zövqi mənaya vaqif olmadığımı təsəvvüfi keyfiyyəti haqqında mülahizə yürütməkdən çəkinirəm. Mənim üstümə düşən vəzifə ki, səhih olduğuna qənaət gətirdiyim rəvayəti eynən nəql etməkdir – onu da etdim. Təhlil və təfsiri hər kəs özünə görə anlasın, biz digər hekayələrindən bəhs edək.

Yazı bağları hekayəsi

Dəhnəli bir Mahmud əfəndi vardı ki, irfan qafiləsinin ustası olan Xoca Qazi Osman əfəndi həzrətlərinə qulluq dərəcəsinə hörmət göstərirdi. Həmin bu Xoca həzrətləri yayda Mahmud əfəndinin bağı-

*Piri Baba türbəsi.
Merzifon*

⁹⁷ Yusif Çələbinin rəvayətindən.

⁹⁸ Dorulu Hacı İbrahim əfəndinin rəvayətindən.

na gedər, iqamət edərmiş. Mahmud əfəndi bu zata olan hörmət və məhəbbəti vasitəsilə ustadının iltifatına nail olmaq üçün hər cür fədakarlıq edərmiş.

Buna nümunə olaraq ona dəmləyəcəyi çay suyunu çay bağlarındakı çeşmədən gətirir və bununla samovarı qalayarmış. Bir gün çay suyuna öz qohumlarından Bilal ağanı göndərmiş. O arada Yazı bağında olan Sufi xoca Bilal ağaya yoldaşlıq edərək çeşməyə bərabər getməyi təklif etmiş. Bilal ağa da məcburən bunu qəbul etmiş. Bərabər çeşməyə getmişlər. Çeşməyə çatar-çatmaz Sufi xoca alt paltarlarını çıxararaq çırılçıplaq bir daşın üstünə oturmuş. Bilal ağa parçı doldurduqca “Bilal, o suyu başımdan tök” demiş. Bilal ağa xocanın əmrinə tabe olmuş. Beləcə hər parç dolduqca bu əmr də təkrarlanmış. Bilal ağa da əmri icra etmiş. Sübh namazından başlayan bu hadisə günəş dağları bürüyüncəyə qədər davam etmiş. Mahmud əfəndi bu dəfə də Bilal ağanın harada qaldığını anlamaq üçün çeşməyə qədər getmiş. Bu sırada Bilal ağanın doldurduğu parçı xocanın başından-aşağı tökməkdə olduğunu görüncə hiddətlə “harada qaldın Bilal” deyər yüksəkdən səslənmiş. Bunu görən Sufi xoca “Bilal artıq yetər, tilsim pozuldu, bu adam anlamaz” deyər məyusanə libasını geydiyi səhih rəvayətlərdəndir.

Bu hal iki irfan ərinin bir-birilə qüdsi mübadiləsini ifadə edən hərəkəti göstərirmiş, çünki zahirən Sufi və Qazi xocalar arasında məxsusi bir surətdə nifrət, ədavət aydın olurdu. Guya, bu surətlə intiqam alınır.

Ariflərin əhvalına vaqif ola bilməyənlər bu hərəkətləri onun zahiri halı olaraq qəbul edir və bunu bəzən şəxsi işlərinə dəlil göstərirdilər. Halbuki, həqiqəti görənlər bu halın ümmətin arifləri arasında cərəyan edən Allahın bəyənəcəyi bir cüvə olduğunu söyləyirlər. Ağıl sahibləri bu mövzuda hökmlərini versinlər.

Qışda soyuqda yuyunması

Sufi xoca çox səyahət etmiş bir zətdir. Bir səyahətindən qayıtdıqda Amasiyaya gəlməsi qışın ən şiddətli zamanlarına təsadüf edər. Rəvayətə görə müdhiş soyuq varmış, hər tərəf buz və qarlarla örtülü imiş. Elə bir gündə İlyas kəndindən atlı olaraq gəlməkdə olan Bilal ağa Qaynar adlı yerdə gölün kənarında daş üzərində çırılçıplaq bir adamın bir şeylər yuyub asdığını görmüş. Bu heyrətamiz adamı anlamaq üçün “kimdir?” deyər yanına getmiş. Görüncə Sufi xoca olduğunu anlamış. Dərhal atından enərək “Aman Xoca əfəndi, burada nə iş görürsən?” deyincə, “Alt paltarlarım kirləndi, onları yuyuram” demiş. Bunun üzərinə aşağıdakı surətdə söhbət cərəyan etmişdir.

Bilal ağa: - Haydı ata min, bizə gedək, mən evdə yuduzdurum.

Xoca: - Olmaz ki,

- Elə isə evə gedək də orada yu.

- Evdə olmaz. Madam ki, israr edirsən -yuduğu paltarları verərək- al bunları götür, mən arxadan gəlirəm, demiş.

Bilal ağa yuyulmuş paltarları alaraq evinə tərəf hərəkət etmiş, Xoca da bir müddət sonra Yazı bağına getmiş.

İzahat

Hadisə: Qışda buzlu sular da saatlarca başı açıq, yalın ayaq, çirliçiplaq daş üzərində oturmaq heç bir baba igidin karı deyildir. Məgər ki, Məcnun ola. Fəqət belə bir Məcnun da altdan soyuq çəkər və dərhal xəstə olar, bəlkə də ölər. Fəqət ilahi eşqin məcnunu üçün bu halın maddi və mənəvi bir qiyməti yoxdur, çünki isti alovlu sobanın içərisinə girib də saatlarca duran və bir şey olmayan Xudavəndi-aləmin məczublarından zühur edən bu kimi hallara çox təsadüf edilmiş və çox kimsələr tərəfindən səhih olaraq rəvayət edilmişdir. Mahiyyət etibarilə sobaya girmək daha xarıqadəlikdir. Bu qədər var ki, sobada bir zərrə kəramət, digərində məcnunluq əlaməti, ötəki nöqsan olan eşq hərərətini artırması üçün maddiyatdan yardım istəməyə, bəriki isə eşqin hərərətini qələbəsilə heyrat çölündə əbədiyyən dolaşmaq əndişəsindən mütəəssirən qüdsi müşahidənin təbii seyrinin təmin edilməsinə isnad edilməkdədir. Bu nəzəriyyəyə görə xocanın halı digərindən daha arifanə görünməkdədir.

Zövqü-dil şövqü-ənəllahın fövqündədir . Belə bir məcnunu-eşqə “lən tərani” neyləsin.

Xocanın kəşfiyyatına aid rəvayətdən

Mal müdürü olan Taha əfəndi məmurluğuna aid bəzi xüsüsəlar üçün Sivasa gedər, Sivasda işinin asanlıqla görülməsi üçün içindən xocaya bir məcidiyyə (gümüş para ki, iyirmi-on doqquz quruş müqabili idi) nəzir edər. Taha əfəndinin məsələsi arzusunu dairəsində həll edilir. Təbii bu məsələ həll olduqdan sonra da Taha əfəndi içindən keçirdiyi bu vədini unudur. Taha əfəndinin Sivasdan qayıdışı xeyli bir zaman aldığı halda hər necə olursa nəzirini verməz. Bir gün xoca ilə indiki Bimarhanə binasının yanındakı Mustafa bəy hamamının qarşısında qarşılaşırlar. Xoca qəfildən “Mənim məcidiyyəmi ver” deyər. Çox təccüblü bu hadisə qarşısında Taha əfəndi bir az etirazla xocaya parayı verdiyini dəfələrlə rəvayət edərdi.

Xocanın hikmətamiz vəziyyətinə dair bir hekayə

Dəhnəli Musa dayı vardı ki, bir neçə dəfə mübarək adı sətirləri bə-zəyən Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin kiçik qardaşı idi. Təmiz vic-dana, salim qəlbə malik bu zatın möhtərəm zövcəsi vəfat etdiyində Sufi Xocanın yoldaşlarından, lakin zahirən müxtəlif tövrlər sərgiləyən həqiqətpərəst kimsələri bir cümə gecəsi tövhid zikri mərasimi üçün evə dəvət etmiş. Bu zaman Sufi Xoca da dəvət edilənlər arasında imiş. O, evdən içəri girdiyində qarının arxasında bir araba təntənəsi görmüş. Böyük bir məzar sənduqəsinin şəklinə bənzər bu təntənənin önündə əllərini bağlayaraq –guya mürəqibə edirmiş kimi bir dərvişanə tövrlə-başını köksünün üstünə əymiş. Bu qələndəranə cilvəyə son verib otağa girdiyi zaman tövhid oxunmazdan öncə -adəti üzrə- süfrə qurulmuş. Yeməklər yeyilmiş. Halbuki, bu sərəzad xoca ələ keçirdiyi paxlavaları bir tasın içərisinə doldurmuş və bunu da ocağın içərisində saxlamış. Süfrə külfəti bitdikdən sonra ədəb və tərbiyə dairəsində tövhid zikri çəkilməyə başlanmış. Fəqət hər kəs sükunət içində tövhid zikri çəkərkən

təbii diqqətsizlikdən istifadə edərcəsinə ötəkinin, bərikinin üzünə baxa-baxa yavaşca çıxardığı paxlavanı yeyir və bir tərəfdən də yenə boynunu-boğazını bükərək ətrafındakılara tövhid zikri çəkirmiş hissini verməyə çalışırdı. Qəribədir ki, paxlava yeyən özü olduğu halda yuxarıda adı keçən Hacı İbrahim əfəndiyə xitabən “Molla İbrahim, saxtakarlıq etmə” deyə kinayə edirmiş. Hacı İbrahim əfəndinin bu müddətdə bu ləkədən arı olduğuna şübhə yoxdur. Fəqət Xocanın arifanə əhvalı məclisə ağırlıq vermək bir yana dursun, mənəvi zövqün oyanmağına səbəb olmuşdur. Tövhid zikrinin xitama yetib-yetmədiyini tədqiq üçün hər kəs zikr etdiyi ilahi adların ədədini söyləmiş. Xocadan soruşulduqda “Mənimki beş mini də keçdi” deyə cavab vermişdir. Sufi xocanın avam⁹⁹, xavas və əxassül-xavas arasındakı davranış və hərəkətləri həmişə bu şəkildə cərəyan etmiş, bu qəbildən olmuşdur.

Mərhum kimi hikməti-zövqiyyə yoldaşlarından tay-tuşları da bu kimi halları başqa tərəflərdən göstərməkdə, digər vəziyyətlərlə ifadə etməkdə idilər.

Xülasə, nə ibadətindən iqtibas edilə biləcək halı, nə də sözündən nəticə çıxarılaçaq xüsusiyyəti vardı. Həyatı vəziyyətləri, o dərəcə gizli, əsrarəngizdir ki, zahiri hallarından bir şey anlamaq mümkün olmurdu. Bu zətləri adi kimsələrdən fərqləndirmək və seçmək belə imkansız idi. Yanlarında hallarına aşına olmayan kimsələr olduğu zaman tövr və hərəkətləri hər kəsi özlərindən soyuda biləcək bir mərkəzdə cərəyan edər, öz həmhəlləri ilə müsahibə və zarafatları başqa cür olurdu.

Mərhum xocanın tərcümeyi-halını yazacaq olmadığımıdan bu qədərlə kifayətlənməyə məcbur qaldım. Ancaq, minlərlə cəbhədən baş göstərən bu Allah adamları guya təriqətə qarşı hər kəsdə nifrət oyatmaq üçün bütün mövcudiyətlərilə çalışırdılar. Halbuki, o bitməz-tükənməz feyz mənbəyindən iqtibas etdikləri ilahi əsrarı, sirrə məhrəm olmayan və ola bilməyənlərdən gizləməkdə ifrat yolunu tutmağa məcbur qalmışdılar.

گر بظاہر آن پری پنهان بود
آدمی پنهان تر از پریان بود

[Zahirən pəri gözdən gizlidir, amma insan pərilərdən daha gizlidir. (Mövlana Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sinin üçüncü cildindən bir beyt)]

Odur ki, bu mələkut Qafının hüması nə qədər əsrarəngiz bir həyat göstərmək istəmiş isə də, yenə bəşəriyyətin iç üzünün araşdırılması¹⁰⁰ bunların hallarını aydınlatmağa səbəb olur və necə olurdusa ifşa etmək istəmədikləri əsrara vüquf peyda edilirdi. Buna görə də, bu həzrətlərin son anlarına qədər haqlarında müsbət, mənfi hökmlər verilməkdən əl çəkməmişlər.

⁹⁹ Buradan “avam” sözündən məqsəd “oxuyub-yazmaq” bilməyən demək deyildir. Təriqət əhli arasında irfani əsrara nüfuz qüdrətində təkəmmül etməmişdir demək istənilmişdir.

¹⁰⁰ Bu sətiri daha dəqiq ifadə edən Həsən ibn Əhməd əl-Katib həzrətlərinin mənzum və mənsur ifadələri 247-ci səhifəyə yazılmışdır.

Mövlanəzadə Rüşdü paşa həzrətləri Amasiyaya təşrif buyurduqda yoldan keçərkən mərhum Xoca başı aşağı, ayaqları yuxarı olaraq təzim göstərmiş. Ali fəxr sahibi, hala aşına mərhum paşa bu təzimi dərhal anlayaraq Hatəmsayağı ənaminə lütf etmişdir. Bunların özlərindən başqası tərəfindən anlaşılması mümkün olmayan bu aləmpənah mürsidin yoldaşlarının qüdsiyyət ocağı olan dərgahları civarında ədəb və tərbiyə mücəssəməsi olurdular. Küçələrdə uşaqların daşları, istehza edənlərin kinayələrini qüvvələndirmək üçün göstərdikləri məzhəkəçi hərəkətləri rəşadət libasında arifanə vüqar ilə qarışıq hikmətamiz bir tövrə çevrilirdi. Ustadlarına qarşı itaətkarlığı o dərəcəyə çatdırmışdılar ki, yad bir adam ilk təmaslarında tövr və hərəkətlərindən iqballarının yönünü idrak etməkdə çətinlik çəkməzdi, çünki harada olurlarsa olsunlar təvəccöh qibləgahları vicdanlarının pərəstişgahı tərəfinə meyllənmiş, üz tutmuş olur. Məmləkət daxilində hər hansı bir yöndə iqbal yönləri – aləmpənah mürsidin dərgahından başqa yerə dönməmişdir.

İzah: *Bu ifadənin gələcəkdə hər cür yozuma uğramaq ehtimalı olduğu üçün təriqət ədəbi nöqtəsindən izah edək:*

Nəqşibəndiyyə təriqəti ədəbinin üsullarındandır ki, mürid, namazlardan başqa hər hansı bir məsələdə, harada olursa olsun arxasını qibləyə və mürsidinə olduğu məqama dönməz. Bu yeganə düsturdur. Əsasən bunun xilafına hərəkət edən irfan feyzindən faydalana bilməyənlər tərəfindən onların bir-birlərilə zahirdə müxalif olduqları görülür. Hətta, ədavət izi hiss edilir. Fəqət heç birisi də bir-birinin halından ayrı qala bilməzdi. Birisinin başının ağrması hamısını əlaqədar edir. Kiçik bir sevincləri hamısının həzz duymasına kafi gəlirdi¹⁰¹. قدر ياران دين مرد دين داند [Din dostlarının qədəri din yolunda ölməkdir. Mövlanə Cəlaləddin Rumi]. Bu ariflərə aid bəzən özüm gördüyüm, gah da sözü və qəlbi dürüst zatlardan eşitdiyim rəvayəti eynən dərc etdim.

Məzəli hekayələr məzhəkəçi axmaqlarda bir istehza zövqü əmələ gətirsə də ariflər bu hərəkətləri təqdir edəcəyindən yazmaqda bir problem görmədim. Onsuz da bunu anlayan və zövq alanlar Allah əhlini sevnələr olacaqdır. Bu Allah dostlarının əldə etdikləri ali məqamları dərk edən möhtərəm zatlar bu vəlilərin sonuncusunun rəşadət dərəcəsinə nəzər etsin. Çünki müridlərdə görülən tərbiyə müxtəlifliyindən irəli gələn məqamları idrak edəcək ancaq

*Əmrəzi-dilə timar, məndən dilə ey bimar,
Tıbxaneyi-mənada loğmani-əliləm mən-*

¹⁰¹ Mövlanə Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sinin 3-cü cildinin müqəddiməsindən bir beyt.

گر هزارانند یک کس بیش نیست

چون خیالاتی عد را اندیش نیست

“Onlar, minlərcə nəfər olsalar yenə bir nəfərdən artıq deyillər. Xəyallara qapılanlar kimi say düşünməzlər ki”

[Zahirən saleh olan sələflər və saleh şəxslərin sayı minlərlə, hədsiz-hesabsız görünə bilər. Lakin mənada onların sayı “Bütün möminlər qardaşdırlar” kəlamının və “alimlər bir can kimidir” ifadəsinin mənasına əsasən birdən artıq deyildir. Həqiqətən, yalnız Allahu taala baqidir. Onlar, yəni kərəm sahibi zatlar, zahirən xəyal kimidirlər. Onların mövcudluğuna mane olan təfriqə hicabı yoxdur. Səya və fikrə yer yoxdur. Allahu taala buyurur: “Onun zatından başqa hər şey ölümlüdür”, sanki demək istəyir ki, zay olmuş nəfslər təfriqə sahibləridir, onların mövcudluğu fani və zay olmağa məhkumdur. Onlar üçün sayın mənası yoxdur. Şeyx Yusif əbi Əhmədin “Məsnəvi şərhi”, 13 səfər, 1938-ci il.] (MR).

hikmətamiz kəlamının sahibi ruh təbibi və vicdan həkimi ola bilərdi. Zamanında yeganə, əsrində vahid idi, çünki müridlərin ruhi qüdrətini dərk edərək ona görə tərbiyəsini öhdələnmək heç bir mürəbbi və müəllim ruhunda müşahidə edilməmişdir. Məgər ki, irfan və vicdan sahibi ola.

Yenə ən xeyirli lütfə, nemətə nail olmuşların halına qayıdaq.

ŞEYX ƏBDÜRRƏHİM MERZİFONİNİN QƏBRİNƏ TƏŞRİF ETMƏSİ

Şeyx Əbdürrəhim Merzifoni (q.s) həzrətlərinin mübarək qəbrinə gedib-gəldiyini Sufi xocanın hekayəsi arasında yazmışdıq. Fəqət, gedişi və qayıdışı haqqında bir izahat yox idi. İndi də bu xüsusdakı tövrünü gözdən keçirmək lazım gəldi.

Bu, ilahi mənzilin müqəddəs huması bir gün Merzifondakı müridlərinə hazırlanmalarını və özü ilə bərabər gəlmələrini əmr edər. Mübarək əmrə tam riayət edən səadətli müridlər dərhal hazırlanıb nəticəni göz-ləyərlər.

Rəhmanın ərşinin simurqu olan bu zat şərəfli xanəgahından çıxaraq qabağa gedər. Təbii ki, müridlər beş-on addım geridən təqib edər. İqamət etməkdə olduqları xanəgah Nazır ağının malikanəsidir. Mübarək şeyxin münəvvər məzarına 25-30 metrə qədər yaxındır. Məzara doğru hərəkət edən aləmpənəhın görkəmli vücudu bir sərvə-xuraman kimi titrəyərək torpaqla bir olduğu hissini verəcək qədər incələrdi. Bu hal, əlbəttə, müridlərinin təqibini çətinləşdirirdi.

Nur saçan ruhani feyzə sahib olan bu idrak sahibi, dizlərinə qədər qumlara batmışcasına vücudunu hərəkət etdirməyə gücü çatmırdı. İradə, ixtiyar adlanan ifadə və mücərrəd kəlmələrin olub-olmadığı, bir mənaya dəlalət edib-etmədiyi bu sonsuz fəzada uçmaq üçün qanadlandığı bir vaxtda həll ediləcək hallardan olduğundan bu həqiqət yolunda yürüyənlər şübhələrini, heyrətlərini hələ arzu dairəsinə çatmadan anlayır, öyrənir və şəkk-şübhələri aradan qaldırmağa müvəffəq ola bilirdilər.

Çünki bu hərəkət tərzi ilə elə bir həqiqət dərəsi və ilahi elmi təlim və tədris edirdi ki, bədən üzvlərindən birinə ehtiyac hiss etmədən şübhələr yox olurdu. Bunu izah üçün təsəvvüfdəki *و بي ييصر [Mənimlə görür və eşidir]* ifadəsi daha müxtəsər və icazlı bir cümlədir.

Bu arifanə hal ilə Şeyx Əbdürrəhimin yatmaqda olduğu əbədi xabgaha çatdıqda iç qapının çöl tərəfində çarığını çıxardı. Yalnız mübarək ayaqlarında məstləri olduğu halda qəbrə qədər irəlilədi. Müridlər çarığ qoyulduğu yerə bir metrə məsafədə ədəb və təzimlə dayandılar. Yəni çarığı keçə bilmədilər.

“Təriqət ədəbinin nə demək olduğunu öyrənənlər üçün lazımlı bir adətdir”. Həzrəti Pir bu mübarək məzarın barmaqlığı civarında üzünü niqabla örtmüşdür.

*Həmzə əfəndinin
tez-tez ziyarət etdiyi
Şeyx Əbdürrəhman
Merzifoni həzrətlərinin
qəbri. Merzifon*

Üzünü örtməsi

Mübarək məzarın ayaq tərəfində ədəb və vüqarla dayanan bu seyyidül-öвлиya cibindən dəsmalını çıxarıb sarığının içinə soxaraq mübarək simasını bağlamışdır. Bu hal ilə bir saata yaxın orada qaldıqdan sonra üz örtüyünü açıb cibinə qoymuş və oradan evinə qayıtmışdır. Bu hal, Musəviyyə məqamına işarə edən gözəl hərəkətlərdən bir nümunədir.

Halbuki, həzrəti-Pir bu sırada bu məqamları haqqı ilə qət edərək mə-nəvi kəmalata vasil olmuşdu. Ancaq həqiqət yolunun yolçularının bəzində təcəlli edən bu qüdsi məqamın dəlalət nöqtəsi olan ruhani feyzləri idrak əhlinin tamamilə qəbul və təmsil üçün bu cür hərəkətə lüzum hasil olmuşdur; bu hal üçün irfan meydanının süvarisi, həqiqət ərsəsinin atəşli qəhrəmanı İbn Fariz həzrətləri ذنني بفرط الحب فيك تحيرا [Allahım, səni heyrat halində çox sevməyi artır]¹⁰² deyərək buyurmuşdur.

Xülasə, o gün uca xidmətində olan ümmət bəxtiyarlarından hər biri idrak və istedadlarına görə ilahi feyzdən faydalanmış olaraq لو كشف الغطاء ما ازدت يقينا [Aradakı pərdələr qalxsə yəqinim artmaz] sirrinə məzhər bir hala gəlmişdilər.

Təsəvvüf bilmək demək belə incəlikləri sözlə deyil, məna ilə, mücərrədliklə deyil, müşəxxəsləşdirməklə ifadə etmək və göstərmək deməkdir. Yoxsa iki təbir, bir istilah müəyyənləşdirib nə demək olduğunu, nəyə dəlalət etdiyini anlaya bilməyən bixəbərlərə qapılıb qalanlar özlərini həlak uçurumuna salarlar, çünki bu bixəbərlər təsəvvüf ləfzinin dəlalət etdiyi mücərrəd mənanı dəxi qavraya bilməmişlər. İnsafılı olmaq, nəfsin yalanından qorunmaq lazımdır. Lədu elminin arifləri bu kimilərə həm cismani, həm ruhani lənət etməkdən özlərini saxlaya bilmirlər. Odur ki, günəş və ay şərəfini yayan Mövlanə Cəlaləddin Rumi (q.s) “Məsnəviy-Mənəvi”sində bu nifrət hissini gizləməyərək bu kimi yolsuzlara xitabən:

¹⁰² İbn Farizin eyniadlı qəsidəsinin ilk misrası. (MR)

[Allahın sevdiyi insanların sözlərini nə vaxtadək oğurlayacaqsan və nə vaxta qədər bu sözləri sataraq özünə əhsən qazandıracaqsan?] ittihamnaməsini isnad etməkdədir. Şəriət nəzərində oğurluğun nə qədər zəlif olduğu hər kəsə məlumdur. Bu isə bir yumurta ilə gerçəkləşər. Bunun ədası ilə bərabər tövbəsi (bir dərəcəyə qədər vəziyyəti düzəltməklə) qəbul ola bilər.

Əhli-təriqin təsvir etdiyi oğurluğa gəlincə, bunun zahirdə bir cəriməsi, alçaldıcı bir məxsus surəti yoxdur. Fəqət həqiqət dili olduğundan xas boya kimi bir dəfə bu ittiham möhürü ilə möhürlənər-möhürlənməz ختم الله على قلوبهم و على أبصارهم [Allah, onların qəlblərinə və qulaqlarına möhür vurmuşdur] (Bəqərə:7) səfillərin səviyyəsinə düşər. Xilas üçün bir çarə yoxdur. Cənabı-Haqq bu böyük bəlaya düşməkdən Şahi-Nəqşibənd hörmətinə hamımızı azad eyləyə, amin bihörməti-seyyidil-ənbiya vəl-mürsəlin.

Əvvələ qayıdış:

Bu hal üzrə irfan zülalına susamış olanları doyurmuşsa da, anbaan yenilənən mənəvi zövqün təsiri ilə məktublarının birində bəyan edildiyi şəkildə mürşidin ayağının dəydiyi torpağa qovuşmaq şərəfinə nail olan bu seçilmişlər “Əl-ataş, Əl-ataş” [Yanırım] fəryadı ilə canlarını qurban etməkdən də geri qalmamışlar. Müridlərində sufilik məşrəbinin ən həssas və incə təcəllilərini inkişaf etdirməyə müqtədir olan bu mürşidi-kamilin tərbiyə barəsində istifadə etdiyi qüvvə ruhunun ilahi fəzada cuşa gələn ruhani qüvvəsi idi.

Bu kimi bəsirət əhlinin vicdanlarında parlayan ali nəşələr, şəfəq saçan nurlar, feyz verən qüdrətlər həmişə bu zatın eşq, zövq və vəcdinin saçdığı ilhamlarla Məhəmmədi həqiqətin vəhyinin əsrarından iqtibas edilən cahanşümül feyz qüdrətindən irəli gəlir.

Əzəli eşqin möhtəşəm bir nümunəsi olan bu zatın qüdrət ziyası önündə hər şey əriyirdi. Nəzərinin kiçik bir şəfəqi zülmət içində qalmış qara qəlblilərin viranxanələrini bir anda nurlu bir hala gətirməyə kifayət edirdi.

Bu surətlə: Gələn-gedən, yol keçən, teleyin hökmü ilə təsadüf edən hər kəs bu müqəddəs feyz dənizindən nəsiblərini alırdılar. Min üç yüz birinci ilə qədər Merzifonda yaşayan bu aləmpənah şahənşah rəşadət vəzifəsini icra və irfan feyzinin taliblərini -istedadlarına görə- tərbiyə və təlimlərini öhdəsinə götürmüşdür.

Merzifon əhalisinin münasibəti

Merzifon əhalisi də amasiyalılar kimi vələyətində, zəlalətində inananlar, susanlar, iki düşmən tərəfin heç birilə əlaqədar olmayanlardan ibarət idi. Hər halda Amasiyadakı qədər düşmənçilik və ədavət görünmürdü. Bir çox xristianlar ona hörmətkarənə münasibət bəsləyirdilər. Hətta, camedən çıxıb iqamətgahlarına təşrif buyurduqları vaxt sıra-sıra əlləri bağlı olaraq hüsurunda dururdular. Şeyx də bunların hamısına mürşidanə lütf və nəzakətilə iltifat edirdi.

Bir xəbərdarlıq

Bir gün yenə camedən çıxıb səadətli mənzilinə təşrif buyurduğu sırada yoldan keçərkən bəzi şəxslər yenə salamına durmuşlar. O da bunlara adətində əsasən salam vermiş. Yanındakı qaynı Hüsəməddin əfəndi bunların xristian olduqlarını xəbər vermiş (Qəribə düşüncəsizlik, hədbilməz bir cürət) bu sözdən mütəəssir olan Həzrəti Pir “Sən qarışma” deyə qəzəblə cavab vermişdir.

PEYĞƏMBƏR SÜNNƏSİ VƏ ADƏTLƏRİNƏ TAM BAĞLILIQ

Peyğəmbər adətlərindən bixəbər olan və peyğəmbəri təqlid etmək ırfani zövqündən bəhrəsiz qalmış Hüsəməddin əfəndinin bu cürətli hərəkəti, əlbəttə, doğru deyildi. Fəqət, cəhalətin bəxş etdiyi qəflət dərhal təsirini bürüzə vermişdi. Halbuki, kainatın xocası (əleyhi əfdalüs-sələvat vət-təslimat) bir gün bir yerdən nur və şölə saçaraq keçərkən bir yəhudi cənazəsi götürülmüş. Dərhal cənazəyə ayağa qalxmış, bu zaman əshabdan bir zat, cənazənin yəhudi olduğunu Həzrəti Peyğəmbərin (s.ə.v) qulağına pıçıldamış, buna qarşılıq bəyanatı əfv və istiğfarla qarışıq peyğəmbəranə bir sifət ilə qarşılıyaraq ¹⁰³اليست نفسا hədisi-şərifilə izah etmiş və vəziyyətin həqiqətini açıqlamışdır. Kainatın ruhu olan əfəndimizin bir yəhudi cənazəsinin qarşısında ayağa durmasının səbəbini vicdanımın məşuqu olan Həzrəti Mühyiddin ibn Ərəbi “Fütuhati-Məkkiyə”sində təfsilatı ilə izah etmişdir. Arzu edənlər bu kitabın cildlərini qarışdırın, tapsın, oxusun, anlasın. ادبني ربي فأحسن تأديبي [Rəbbim məni tərbiyə etdi və adəbimi nə gözəl etdi] hədisi-şərifilə rəhmət saçan mürəbbisini izhar edən kainatın ustadı və aləmlərin ruhu əfəndimiz həzrətlərinin تخلقوا بأخلاق الله [Allahın əxlaqı ilə əxlaqlanınız] nizamlı, səadətəbəxş nəzmi və şanlı əmrinə, möhtərəm xitabının israrına dərindən bələd olan Həzrəti Pir, eyni hadisəyə mahiyyətdə bənzər, şəkil etibarilə fərqli bu məsələdə arifanə irşadını əsirgəməmişdir.

“Hər keçəni Xızır bil; Hər gecəni Qədir bil” hikmətli xitabını düstur qəbul edən bu aliqədr, möhtərəm zat, Xuda vergisi istedadı olanlara hər bir hərəkət və sükunətini nümunə olaraq əməli surətdə ifa buyurmuşdur.

Heyhat.....ki;

Belə bir vicdan mürəbbisi, müfsid arzular uğrunda israf edilmək istənilirdi.

Üç yüz birinci ilə doğru divanı çap edilmiş və İstanbuldan kitablar gəlməyə başlamışdı.

Bu əsərin hər tərəfə yayılması üzərinə sevənləri və müridləri arasında sevinc, müxalif tərəfdə də nifrət və inadın artdığı görülməkdə idi. Hətta, kitab gəldikdə baş tutan istiqbal mərasimi həsəd əhlinin bütün can damarlarını parçalamaqda idi (Nə mənasız şeylər).

¹⁰³ [O bir insan deyildimi] (MR).

KİTABIN QARŞILANMA MƏRASİMİ

Kitabın Samsuna çatdığı xəbəri Merzifona gələr-gəlməz bütün müridlərin iqtidarı daxilində Samsuna, Havzaya, Çəltəyə, Merzifondan bir saat məsafəyə qədər istiqbal etmişlər və özlərinin qiyamətdə şahidləri kimi böyük bir təzim və hörmətlə Merzifona gətirmişlər.

Həsəd əhlinin bu halı qarşılması

Kitab Merzifona gətirilincə böyük bir zövq və vəcdlə mürşidin məqamına çatdırılmış, həqiqətən, fəvqəladə bir sevinc əmələ gəlmiş, bunların hər zamankından artıq belə bir fəvqəladəliyi hər kəsin diqqəti-nəzərini cəlb etmiş, bixəbər olan kimsələrdən biri (indi də həyatda olan və Həzrəti Pirin təsübünü çəkənlərindən Hacı Bayramzadə) Ömər əfəndinin əmioğlularından Hacı Əbdürrəhman əfəndiyə bu dəbdəbənin səbəbini soruşmuş, o zat da “kitab gəlir, kitab, kitab!” deyə soyuq bir şəkildə, həm də qəzəblə cavab vermişdi. Görəsən kitab gəlməklə Hacı Əbdürrəhman əfəndinin nəyi gedirdi.

-Bilinməz.

-Bilinə bilməz.

-Bilinməyəcək də...

Hacı Əbdürrəhman əfəndi Şirani Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin bağlılarından imiş. Merzifondakı evinin qarşısında iqamət edən bu irfan günəşinə qarşı göz yumması nə qədər təəccüblüdür. Görəsən, haqq civarı bunu bu dərəcə zəruri edərdimi? Kor təəssübün bu dərəcəsinə nə deyəcəyimi bilmirəm. Hüquq carçısı, seçilmiş qul olan Əhmədin (s.ə.v) uca adətinin təqlid edilməsi lazım gəlirkən bu hərəkəti qulaqardına vurana nə deməli? Xristian missionerləri belə –istər öz araşdırmalarında istifadə üçün olsun– Həzrəti Pirin ziyarətinə gələrkən qapıbir qonşu din qardaşının - Müaviyə qeyrətilə - peyğəmbərin əmr və sünnəsinə laqeyd qalması qədər təəssüf doğuran hərəkət təsəvvür edilə bilər?

İbrət alın, ey bəsirət əhli!

İddianın hərəkətlərlə ziddiyyətini ifadə edən nalayiq hərəkətlər.

Kitabın yayılması və nəticəsi

Kitabın çap və nəşri müxaliflərə lazım gələn zəmini hazırlamış oldu. Artıq tam mənası ilə rafizilik, mülhidlik, qızılbaşlıq, bozbaşlıq kimi hər şey baş alıb getməkdə idi.

Bu qədər hücum səbəb, həqiqi bir gözlə baxılacaq olursa, yad mühitdən gələn bu mübarək zatın xalq arasında gördüyü rəğbət və hörmətin meydana gətirdiyi hissiyyatdan qaynaqlandığı anlaşılır. Fəqət zahirdə bunun belə olduğu məlumdurmu? Əlbəttə, deyil.

Özlərini ziyalı göstərənlər Həzrəti Pirin qüdsiyyət toruna daha bir bəxtiyyərin düşəcəyindən çox əndişələnirdilər.

Çünki Şeyx həzrətləri bu vasitə ilə ikisi ya üçünü irşad həlqəsinə alacaq, həqiqət lazım olduğu şəkildə güclənəcək. Təbii ki, qüvvə çoxaldıqca azlıq

*Türkçe divanın İstanbul nâşrinin cildi və
titul səhifəsi*

tərəf əziləcəyindən əndişə edə bilər. Bu və buna bənzər hallar, əndişələr müxalif zümrənin -hər nə olursa olsun- haqq-nahaq hər cür vasitələrə əl atması üçün bir qanuni səbəb təşkil etmişdir.

Bunun üçün də zahirdə nə olduğunu əyani surətdə göstərmək lazım gəlirdi, amma nə deyiləcəkdi, nə deyilə bilərdi ki?!

Şeyx haramxordur, demək mümkün deyil.

Rüşvət alır, ya vasitəçilik edir deyilə bilmir. Çünki hökumət məmurları ilə əlaqədar deyil.

İşrət, zövq, səfa, dəf, tənbur, ney, mey, qulam yox ki, bir şeylərə isnad edilsin.

Dinsiz deyilə bilməz. Çünki dinin fərzlərini qüsuruz icra edir. Bu bəlanı xalqa olduğu kimi anlatmaq isə düşməyə silah vermək kimi olacaq.

Həqiqətin xilafını söyləmək üçün də əldə əsaslı, qanəedici dəlil və sübut olmalıdır.

Odur ki, bu vəzifələrin icrasına kitabın mündəricatı kafi gəldi. Dərhal “Müaviyə” məsələsi ortaya atıldı. Müaviyəni lənətləməkdən daha yaxşı inkar və mülhiddlik olarmı? Qılınan namazın, tutulan orucun belə böyük bir günah yanında nə qiyməti varmış?

Şeyx qızılbaş imiş, namaz-niyazı da xalqı qəflət tələsinə salmaq üçün bir vasitə imiş iftirası xalq arasında bu miş-mişli təlqinlər yayılmış, əksərən əks təsirə səbəb olduğu kimi, bəzən də istənilən təsiri oymuş və faydadan xali qalmamışdır. İşin əvvəlində Müaviyənin kim olduğu və vəhy katibi olduğu xalqa öyrədildikdən sonra kitabdakı Müaviyə məsələsi açılır və xalqa oxunur, bu surətlə hazırlanmış fikirlər tam mənası ilə hərəkətə gətirilirdi.

Etibarlı bir mənbədən eşitdiyimə görə iki xoca tərəfindən “Bunların kəsdikləri yeyilməz, salam verən mülhiddir, zindiqdir, elədir, belədir” deyərək ayrıca bir kitab da yazılmış imiş.

Müəvəvər və mötəbər təbəqədən olduqları iddia olunan bu zatların –qayə vasitələri məşru edər– düsturuna müvafiq hərəkət etmək üçün əllərində müdafiə qüvvəsi olaraq “vəhy katibi” Müaviyə bulunur idi. Bu təlqin bəzi beyinləri təəssüb kabusu altında o dərəcə kütləşdirmişdi ki, heç bir mühakimə qüvvəsi buraxmamışdı. Müaviyə deyilincə biçarələrin gözlərinin önündə “Həzrəti Osmanın məsum qanını müdafiə etmiş, vəhy katibi olmuş, Həzrəti Aişəyə xoş davranmış, Siffin hadisəsində Şahi-vəlayətə (həzrəti Əli) qələbə çalmış, Şamı paytaxt eləmiş, Şamdakı Əməviyyə cəsinin bəyaz minarəsinə Həzrəti İsanı endirəcək bir xələf sahibi olmuş, Həzrəti Həsəni sülhə icbar etmiş bir din mücəddidi” təəssüm edirdi. Əgər bu məqamların birisi tədqiq edilib Müaviyənin iç üzünü zahirə çıxarılaçaq olarsa və o adamın halına.

Xülasə, Müaviyə haqqında heç bir mənfi sual və yaxud münaqişə imkanı yoxdu. Şayəd, bu cürət görülərsə bu zavallı mütəəssiblər dərhal məclisi tərək edər və yaxud söhbətə son verərdilər. Və yaxud bu bəhsin açılması ilə meydana çıxacaq günahdan qorxurdular, bəlkə də qorxar kimi görünürdülər.

Haşiyyə: *Zamanımızda Çamaşırçı Kosa adı ilə məşhur həkkak və məşhur xəttat Mustafa Səbri əfəndi adlı bir zat vardır ki, Müaviyəni sevənlər içərisində ən çalışqanı, ən mütəəssibi bu zattır. Süls və nəsx xətlərini yazmaqda tayı-bənzəri yoxdur. Digər riqə, təliq, divani yazularında ikinci dərəcədə bir ixtisas sahibi olan bu zat, belə bir hekayə nəql etdi:*

Bir gün gəncliyi əsnasında Həzrəti Pirin müridləri ilə təsadüfən bir arada imiş. Bunlar, təbii ki, xalqın özlərini məşğul etməyə məcbur qıldığı Müaviyədən bəhs açmışlar, onu yaş yuyub, quru sərmışlər. Xəttat, bunlara cavab verə biləcək vəziyyətdə olmadığından sükut etmiş. Yanlarından ayrıldıqdan sonra birbaşa xoca Moslu oğlu şöhrətilə məşhur adamın yanına gedər və vəziyyəti olduğu kimi nəql etdiyində xocası tələsik “Yoxsa sən də o rafizilərlə bərabər əfəndimizi söydün?” demiş. Cavabında “Xeyr” demiş, o da “Nəbədə, ağzından bir kərə ona qarşı söz qaçıran bir adam bir daha özünü saxlaya bilməz, həm də son nəfəsində çox bəlalara giriftar olduğu kimi dinsiz, imansız getməsinə səbəb olar. Həm də ona söyən adamın üzündə o dəqiqə küfr və əlamətləri görünər.” demişdir. Bu zavallı xəttat indi də onlara qatılıb söyüş və lənət etməyinə dair xocasının vaxtilə ona xəbərdarlıq etdiyinə şükür etməkdədir.

Heç şübhə yox ki, Müaviyə, Həzrəti Əmmar radiyallahu taala anhin təəssüf doğuran şahadətilə Abdullah bin Amr bin əl-As tərəfindən rəvayət edilən hədisi-şərifin həqiqi dəlilini özünün siyasi fikri və ümidi uğrunda yönəldərkən və isnad etdirərkən günahdan bu dərəcə çəkinməmişdi.

*Müaviyə əməlinin hüsuslu üçün dində lazım gələn fədakarlığı edər, özünün nə olduğunu çox yaxşı bilirdi. Yezidin oğlu Müaviyə, son xütbəsində babası İbn Hindin hərəkətini taxti¹⁰⁴ edərəkən bu dərəcə müxalif bir zümrə qarşısında qalmamışdı. Ancaq Mərvanın “Sən Həzrəti Əmərin əsərinə tabe olmaq istəyirsən?” deyə təcavüzkarana qarşılıq verməsinə din adına *نم بما يشبه المدح* [Ayıblamaq mədh etməyə bənzər] – başqa bir şey söyləməmişdir. Müaviyəyə qarşı göstərilən məhəbbət o dərəcəyə çatmışdı ki, Həzrəti Əhədiyyətin sorğu-sualında belə bunun haqqında verilən suallardan meydana gəlidi qədər ehtiyatlanan bir hal müşahidə edilmirdi.*

Mühəndis Nazif bəy bu xüsusda çox haqlı olaraq “Müaviyə, günahı işləməkdən çəkinməyibse, mən, ona filan günahın sahibidir deməkdən niyə çəkinim” deyə bəyanat vermişdir. Bu qədər xırda bir mühakimədən də ehtiyat edən bu zavallılarda elə təəssübkeşlərə rast gəlirdi ki, “Müaviyə” deyilər-deyilməz “Yenə bunlara söyəcəklər, mən də eşitməklə günahkar olacağam” deyə ən şirin, ən nəşəli məclisləri tərək edib qaçırdılar. Vəziyyətləri o dərəcə gülünc bir hal almışdı ki, sanki katiblər bunların günahını eşidib, dinləyən, amma heç bir şey söyləməyən biçarələri də qeydə almışlar kimi əndişə edirdilər.

Bunun ortaya çıxartdığı cəhətləri yazmaq lazım gəlsə ibtidai qövmlərin belə bu dərəcə sadələvhlik göstərmiş olduğuna dair rəvayət mövcud olmadığından bu

¹⁰⁴ Bir kimsəni və ya bir şeyi xətalı görmək, xəta isnad etmək, yanılmaq. "Bu xətdir" deyə iddia etmək; Məzhəbim haqdır, xəta ehtimalı var. Başqa məzhəb xətalıdır, doğruluğuna da ehtimal var" deyənlər ki, bu xətalı anlayışa əlavə olaraq "taxtiə" deyilmişdir.

rəvayətin əsli olmadığına qənaət gətirə biləcək zehniyyətlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Onun üçün təfsilat əvəzinə müxtəsər bir nümunə verərək baş vermiş digər bir hekayəyə keçək.

İrənin Xoy tərəfindən köçərək Sivasda məskən salmış Mor Əli Babanın nəvəsi -şeyx Fəzlullah Əl-Qadiri Əl-Məcidi əs-Sivasi- adı ilə şöhrətlənmək istəyən bu adam, son zamanda "Hübbül-əl alə təriqil-etidal"¹⁰⁵ adı ilə bir kitab nəşr etdi. Bu kitabda Müaviyəyə söyənlərin bu vətəni tərk ilə rafizilərin məhəlli olan Şiraza getmələrini tövsiyə edir və bu vətəndə Müaviyə düşmənlərinin yer tapmayacağını söyləyirdi. Bu kitabı İstanbulda¹⁰⁶ çap etdirmiş. Amasiyadan keçərək burada ayaqüstü beş-on müaviyəpərəstə bu kitabdən vermiş və ertəsi günü səhər tezdən Sivasda getmiş. Səbiq müfti mərhum Hacı Hafiz Təvfiq əfəndinin oğlu Əhməd əfəndi aramızdakı dostluq naminə qəhvəxanada ikən bu kitabı mənə göstərdi. Mən də başdan-sonadək oxudum. Müaviyəyə söyənlərə nələr deyilmiş. Mülhid, zındıq, fasiq, faciir, kafir, xülasə hər şey¹⁰⁷.

Buna "Əl-Fikrül-İstiqlal-limən Yühübbül-Al"¹⁰⁸ adlı bir əsər yazaraq Sivasda Dar-ül Xilafə müdürü olduğu zaman ona poçt ilə göndərdim. Divriğidən Sivasda gəldiyimdə özümü ona tanıtdım. Və bu məsələdə hər cür münaqişə və mübahisəyə razı oldum. Cahil olduğu üçün cəsarət göstərə bilmədi¹⁰⁹.

Sonra Qarslı Mədəd əfəndi Qarabağ mühacirlərindən Müstəqim Ağa, Ərzurumlu Xoca İbrahim əfəndilər vasitəçilik edərək bu məsələnin bağlanmasını rica etdi. Mən də vəz keçdim. Müaviyəyə verilən mənəvi qiymət bu dərəcəyə çatdırılmışdı. Müaviyəyə söyüş ilə guya bütün fəzilətlər məhv olub gedər etiqadı, hər kəsə iman dərəcəsinə bir qənaət olaraq verilmişdi. Demək olur ki, Həzrəti Pirin vəfatından qırx il qədər yarım əsrlik bir ömür keçdiyi halda bu məsələdən irəli gələn nifrət və adavət sənə bilmirdi. İş o səviyyəyə çatdırılmışdı ki, münəvvər keçinənlər millət, dövlət üçün missionerlərin zərərli bir ünsür olduqlarını bildikləri halda onlarla xalq təmasdan çəkəndirir və bunların bu məmləkətdən dəf edilmələri lüzumunu hiss etmir, lakin Müaviyə əleyhində olanların Şiraza, İsfahana sürgün edilmələrini vicdani olaraq qəbul edirdilər. Halbuki, xristianlar təslis (Allahı üç saymaq) qaydasını nəşr, milliyət duyğularını məhv edərək öz

¹⁰⁵ صد دلیل آرد مقلد در بیان

از قیاسی گوید آن را نه از عیان

مشک آلودست الا مشک نیست

بوی مشکستش ولی جز پیشک نیست

[Təqlidçi, söz arasında yüzlərə dəlil gətirər. Fəqət onları müqayisə baxımından söyləyər; açıq bir tərzdə deyil. Müşkə bulanmışdır; amma müşk deyildir. Özündə müşk qoxusu vardır; amma pis bir şeydir. (Mövlanə Cəlaləddin Rumi, "Məsnəvi", 5-ci cild)]

¹⁰⁶ Kitabın adı "Əl-İtidal fi Muhabbətül-Al" dır. Sonradan təkrar ələ alınaraq təhqiq edildi.

¹⁰⁷ Hələbdə Əl-Bahaiyyə mətbəəsində çap etdirmişdir.

¹⁰⁸ Eynən kitabın son hissəsinə çap etdirmişdir.

¹⁰⁹ مه فشاند نور و سگ عو عو کند

هر کسی بر خلقت خود میتند

هر کسی را خدمتی داده قضا

در خور آن گوهرش، در ابتلا

چونکه نگذارد سگ آن بانگ سقم

من مهم، سیران خود را کی هلم ؟

[Ay işıq saçır; it hürər; hər kəs təbiətinə görə davranar. İlahi təqdir hər kəsə bir xidmət vermişdir; özü-özünə uyğun şəkildə imtahanadır. İt o nəərə çəkmə xəstəliyini buraxmasa da, mən ayam, gəzinməyimi necə buraxım? (Mövlanə Cəlaləddin Rumi, "Məsnəvi", 6-cı cild.)

əqidələrinin reallaşmasını arzu və Həzrəti İsanı xalqa peyğəmbərlərin sonuncusu olaraq tanıdıb Həzrəti həbib-i-əkrəm, nəbiyyə-afxam (böyük peyğəmbər), kainatın yaradılış səbəbi (aleyhi əfdalus-sələvat vət-təslimat) peyğəmbərimiz həzrətlərinin şərəfli adını bu xalqın qəlbindən qoparmağa səy edirlər. Bunu da çox yaxşı bilir və anlayırdılar. Buna baxmayaraq bu mütaəssiblərin nəzərində missionerlərin məktəbinə göndərilən zəngin övladlarının heç bir zaman Anqlikan və Vatikanın olduğu yerlərə sürgün edilməsi istənilmir və əksinə təqdir görürdü. Bu nə kələm, bu nə turşu. Müxtəlif fikri və əqidə sahiblərinin mövcud qənaətinə görə layiq olduqları yerə, daha doğrusu, ayinlərinin sərbəst icra edildiyi mövqelərə getmələri gərəkdir isə bu xüsusda xristian ünsür daha artıq layiq idi. Halbuki, bu nöqtəy-nəzəri görə bir münəvvər belə görülməmişdir. Şəxsən həyatımda müşahidə etdiyim bu və buna bənzər təcavüzlər həddən artıqdır. Əgər hər birisini ayrı-ayrı yazmaq lazım gəlsə, beş-altı yüz səhifəlik bir kitabın meydana gələcəyi təbiiyədir. Zira, ən böyük alim tanınan və özünü alim göstərən zatlar zaman, fürsət əl verdikcə öz rəzil hərəkətlərindən geri qalmamışlar.

Hər kəsə xoş niyyət edilməsini vacib qılan açıq-aydın bir dinin möhkəm əsasına laqeydlik göstərmək kimi böyük bir xəta işləməsindən çəkinilmir, bu xüsusda əsl hədəfin nəyə yönəldiyi də heç cür anlaşılmırdı. Təcavüzün dərəcəsi ağıllara çəşməliq verəcək bir halda idi.

Halbuki, özlərindən dinin əsaslarını iqtibas etdiyimiz aliqədr zatlarm heç də bu dərəcə təcavüzkar bir həddi təşri etdiyini indiyə qədər görməmişdik. Xüsusən, fitri din ki, mübarək islam dinidir. Şəriət hakiminə belə mülayimlik və lütf və şafqəti əmr etmişdir. O cümlədən, Mühyiddin ibn Ərəbi həzrətləri hüsnü-zənn məsələsini izah edərkən aşağıdakı tərzdə məlumat verməkdədir ki, hər müsəlmana yaraşacaq bir əxlaq və sünnəni lazım etdiyindən faydası olar deyə eynən nəql edirəm. İnsaf əhlinin bunlardan ibrət alması lazım gələrkən bu düsturun ən kiçik nöqtəsinə belə deyir ki, “Fasiqin (günahkarın) dərəcəsinin həddi fisq (günah) halındadır. Müslim, saleh əməli günah ilə qarışdırana deyilir. Müslim taət halında fasiq deyildir. Bu məsələdə qəribə olan məqam budur ki, biza insanlara qarşı xoş niyyət etmək buyurulmuş, sui-zənn (pis niyyət) qadağan olunmuşdur. Bir çoxlarını gördük ki, fisqə səbəb olan bir əməl işlədi, dəstəmaz aldı, namaz da qıldı. Biz buna fasiq dediyimiz vaxt biza hüsnü-zənn əmr edildiyi həradan anlaşılır. Halbuki, fasiq dediyimiz adamın gələcəyinə elmimiz yetməz, keçmişdə də Allahla aralarındakı münasibəti bilmərik. Bizim üçün hökmə və nəticəyə yararlı olan hal-hazırda icra etdiyi taətidir. Allahın qullarına hüsnü-zənn etmək xeyirlidir¹¹⁰. Mühyiddinə pərəstiş edərəcəsinə məhəbbət göstərənlər bir dəfə də olsun əsərilə kifayətlənməyi özünə lazım bilmirdi. Müaviyənin Həzrəti fəxrül-ələminin hədisi-şərifini təhrifən özünün siyasi fikrinə uydurduğunu çox gözəl bildikləri halda bunu təbii hesab edirlər. Hədisi-şərifini təhrif haqqında varid

110

گر فتم که خود هستی از عیب پاک
تعنت مکن بر من عیبناک
یکی حلقه‌ی کعبه دارد به دست
یکی در خراباتی افتاده مست
گر آن را بخواند، که نگذارش؟
وراین را براند، که باز آردش؟
نه مستظهرست آن به اعمال خویش
نه این را در توبه بسته ست پیش

[Qəbul etdim ki sən özün ayıblardan paksan,
Məni qüsurlu görüb tənə vurma, ayıblama.
Kimi əlində Kəbənin halqasını tutar,
Kimi də xərabətdə məst düşər.
Əgər onu yanına çağırırsa, kim onun qarşısını ala bilər?
Əgər bunu qovarsa, kim onu bu işdən çəkindirə bilər?
Nə o öz əməllərinə güvənmir,
Nə də bunun qarşısındakı tövbə qapısı bağlanmışdır.] Sədi Şirazi.

olmuş peyğəmbər hədislərinə belə əhəmiyyət vermirdilər. Bu xüsusda başqa deyiləcək söz qalarmı?

Kitabın intişarı ilə ara-sıra uçurulan şarlar hamısı bu zəmində idi. Bunlar, ətraflı düşünülərsə vəziyyətin nə olduğu meydana çıxar. Bu məsələdə bir az da ağıl sahibi olanlar fikir etsin.

Digər mövzulara keçək.

HƏZRƏTİ PİRİN HAVZAYA TƏŞRİFİ

Hicri 1301-ci ilin zilhiccəsinin [m.1884 sentyabr/oktyabr] Qurban bayramının ardınca avqust ayında ailəsi ilə birlikdə Həzrəti Pir Havzaya təşrif buyurmuşdur.

O dövrdə mürşidin xidmətində olan Xoca Bəhaəddin əfəndi, Lənbəranlı Yusif Çələbi, Nuri Baba adlı Allah aşıqləri vardı. İqamətinin ikinci ayı içərisində Dəli İslam adlı quldur, Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] mübarək türbəsində kürəkəni Hacı İsa əfəndiyə sui-qəsd etmişdir ki, bu işin nəticəsi çevrilə-çevrilə Həzrəti Pirlə əlaqələndirilməyə qədər sürdürülmüşdür.

Məsələnin mahiyyəti

Dəli İslam guya Həzrəti Pirin müridi imiş. Hacı İsa əfəndi ilə mürşidi arasındakı soyuqluqdan son dərəcə mütəəssir olan bu adam, Hacı İsa əfəndiyə sui-qəsd etməyə niyyət etmiş. Bir gün Həzrəti Mövlanənin [İsmayıl Siracəddin Şirvani] mübarək türbəsinə gedərək yatsı namazını qılan Hacı İsa əfəndini gözləmiş, namazı tamamladıqdan sonra çölə çıxacağı əsnada dərhal əlindəki silahını işə salmış. Bərəkət versin ki, bu adam silahı çəkənə qədər zövcəsi -Həzrəti Mövlanənin qızı- Şərifə Xanım Hacı İsa əfəndini qolundan tutub içəri çəkmiş, qurşun xanıma dəyərək xanımın şəhadət barmağını zədələmiş (barmağının şikəstliyini mən gördüm). Bunun ardınca Dəli İslam qaçmış. Uzun bir dedi-qoduya səbəb olan bu məsələni ətrafıca təhlil etmək zəruri olduğundan hər rəvayəti eynən dərc edəcəyəm.

Digər bir rəvayət.

Dəli İslam, nə səbəbə olduğu anlaşılmayan bir haldan qətl cinayəti isnad edilərək həbsə atılmış imiş. Həbsxanada Zəkəriyyə Hafizin qətlindən dolayı şübhəli qismində saxlanılan Şıxlı Dərviş Məhəmmədə bağlanmış. Həbsdən çıxar-cıxmaz, Dərviş Məhəmmədin təlqini ilə -Hacı İsa əfəndiyə-yuxarıdakı şəkildə sui-qəsd etmişdir.

Daha bir rəvayət

Dəli İslamın həbsə girməsinə Hacı İsa əfəndi səbəb olmuş. Bundan mütəəssir olan Dəli İslam, həbsxanada qaldığı günlərdə intiqam hissi bəsləmiş. Çıxar-cıxmaz intiqam hissi ilə yaşayan bu canı bu surətlə niyyətinin tətbiqinə cürət etmiş.

Məncə, ən səhih rəvayət budur. İnsaf sahibləri, belə rəvayət etməkdədir.

Bitərəfliyi özünə məslək qəbul edən və o zamanı layiqilə idrak və hər iki tərəflə münasibət və əlaqəsi olan bu kimi hadisələri dərin bir fikir və mühakimə ilə təhlil edə biləcək qəbiliyyətdə olmaqla bərabər mükəmməl bir nüfuzu-nəzərə malik olan sabiq millətvəkili Miralayzadə Həmdi Bəy, qənaətini bu rəvayətə istinad etdirməkdədir.

Hər üç rəvayətə görə bir mühakimə

Dəli İslamın bu cinayəti icra edəcəyi bir yana dursun, heç əvvəllər də Pirin səadətli xanəgahının bir kərəcək yanından keçmək şərəfinə nail olmamış, buna görə də Həzrəti Pirə mürid də deyildir. Dərviş Məhəmməd öyrətməsinə gəlincə, bu da heç varid deyildir. Çünki Dərviş Məhəmməd intiqamçı, fitnəkar bir adam deyil, gözəl əxlaq və xoş rəftarı özündə cəm edən əxlaqlı, dəyanətkar: *Rəvadır gərçi öldürmək yolanı, Əgər dərviş isən incitmə canı-* deyənlərin başında gələn, tamamilə həqiqət görən, səbirli, dözümlü bir dərviş idi. Əsasən fəzilətli əxlaqı özündə ehtiva etməsi ona bu ünvanı təmin, bu vəsfi nam qılmış idi. İyirmi ilə qədər həbsxanada bir iftira üzündən məhbus qalan bu Allah ərəي الى الله و حزني بسي و اشكو [Hüznümü və kədərimi yalnız Allaha şikayət edirəm] deməkdən başqa bir şeyə tənəzzül etməmiş və bir məxluqa müraciət etməmişdir. Təriqində o dərəcə riayətkar imiş ki, 25 il qədər həbs edilən bu məsumun gecələri yatarkən yuxunun qələbə çalması ilə ayağını uzadacağından əndişə edərək qayıqlarla bağladığı bu iyirmi il içərisində həbsxanaya girən, çıxan bütün insanların səhih rəvayətlərilə sabitdir. Təəccüblüdür ki, daha doğrusu, təəssüf doğurur ki, iyirmi il sonra bu məsumun məsumiyyəti haqqı ilə aydınlanmış və bəraət hökmünü almışdır. Bəraət hökmünü məhkəmə rəisi elan edərkən əsl iddiaçı Zəkəriyyə Hafızın oğlu Raqib əfəndini göstərərək:

-“Dərviş əfəndi, bu uşağın qüsuru yoxdur. İyirmi il sizin belə məsumanə həbsinizə səbəb olmaqdan irəli gələn bir təəssür nəticəsində bu uşağa nifrət etməməni rica edirəm” demiş. Cavabında “Əstəğfirullah, əfəndim, o uşağın nə təqsiri vardır, Allahın yaratdıqlarına qarşı qətiyyətlə kiçik bir nifrət bəsləmək əlimdən gəlməz. Mənim bu həbsxanada iyirmi il qalmağım o uşağın və ya məhkəmənin təsiri deyil, öz şüurumun belə yetmədiyi bir qüsurdur, mən çilləmi tamamladım. Allaha həmd olsun ki, zatı-alinizin isnad və aid etdiyiniz əxlaqsızlıqdan azadam” deyərək iri vücudu ilə, məstanə baxışla aydın, vüqarlı tövrü ilə səmimi qəlbədən söylədiyi bu ifadə məclisdəkilərin təqdirini qazanmaqla bərabər bila-ixtiyar hər kəsin gözlərinin yaşarmasına səbəb olmuşdur. Dəli İslamı öyrətmək cinayəti isnad edilən Dərviş Məhəmməd əfəndinin əxlaqı, rəftarı, hərəkətləri bundan ibarətdir.

Canlı şahidi olduğum hadisədən

Dərviş Məhəmməd həbsdə ikən tanımırdım. Həbsxanadan çıxdıqdan sonra mürşidi-kamilinin camesi ətrafındakı mədrəsələrinin birində yaşayır və heç kimsə ilə əlaqə saxlamırdı. Bir gecə -xatirimdə qaldığına görə - yatsı namazından sonra idi- onun yaşadığı mədrəsəyə bitişik Şıxlı Məsud Hafız adlı birinin otağında idim. Səbəbləri mənə məlum, fəqət izharı doğru olmayan bir həsəd üzündən biçarənin otağı daşlatdırıldı. Daş yağışı

altında qalan bu biçərə (ki, qəfil bir hücum tərzində oldu) “Nə etmişəm ki, qüsürüm nədir, nə üçün belə edirsiniz? Allahdan, peyğəmbərdən həya etmirsinizmi?” deməkdən başqa qarşılığında dilindən bir küfr belə çıxmadı. Halbuki, təcavüzkar olan zat mərhumda nə ana, nə ata, heç nə buraxmadı. Bu məsum, ertəsi səhər Həzrəti Pirin müqəddəs hərəmini tərk edərək kirayələdiyi bir otağa çəkildi. Axırda Şamlarda Ayas ağa mübarək comesi yaxınlığında bir mədrəsəyə nəql oldu və orada vəfat etdi¹¹¹. Dərviş əfəndi o zaman istəsə idi, bu nalayiq hücumla hər cür qarşılıq edə bilər və təcavüzkarlar və fəsadkarlardan hər cür intiqam alardı. Fəqət, heç tənəzzül etmədi. Dəli İslamı öyrədən Dərviş Məhəmmədin hal və şanı bir kərə bunlar düşünülərsə, Həzrəti Mövlanə kimi qüdsiyyətli ustadın mübarək türbəsində bir quldurun silahlı dolaşmasına razı olacağına ehtimal vermək üçün dərvişlik, tərbiyə, ədəb, təriqət nə olduğunu idrak edə bilməmək lazımdır. Bəli, dərvişlər vardır ki, yolkəsəndirlər. Şeyxlər vardır ki, lənət yuvasıdır. Fəqət bu kimilərinin qiyafələri dərviş, əsl həqiqətləri isə quldurur. Təsəvvüfdən, irfandan bəhrələnmiş olanlara gəlincə, bunlarda belə şeylər axtarmaq insafdan uzaq olmaq deməkdir. Bu hala görə, öz mühakiməmdə bu əsil ruhlu, pak təbiətli, Dərviş Məhəmmədi belə fəsadçı hərəklərlə ittihama bir səbəb görmürəm. Odur ki, bu ləkədən bu Həzrət tamamilə azaddır.

Üçüncü rəvayətə görə təhlil edilincə, bu, mənəcə ehtimal daxilindədir. Çünki Hacı İsa əfəndi hökumətlə əlaqədar, hər məsələdən xəbərdar və buna aid məsələləri izləyən bir zat imiş. Dəli İslam, quldur xislət bir adam olmaqla bərabər hər fənalığa da hazır biri idi.

Dəli İslamın Hacı İsa əfəndi ilə, Həzrəti Pirin rəqabətindən istifadə edərək bu cinayəti icraya yönəlmiş olması ağlabatandır. Çünki Dəli İslam tutulmaz və bilinməz isə bu cinayət hər halda Həzrəti Pirin adamlarına isnad ediləcəyini təqdir etmiş və buna cürət göstərmişdir.

Hacı İsa əfəndinin isə, Dəli İslamın həbsinə səbəb olduğu bir çox rəvayətlərlə təsdiq olunur. Bununla belə, bir quldurun belə bir hisslə yaşamış olması qədər məntiqli bir təsəvvür ola bilməz. Məhz o hissənin bu nəticəni meydana gətirmiş olması ehtimala daha yaxın görünür. Nə çarə ki, vəziyyət bu dərəcə açıq-aşkar ikən Hacı İsa əfəndi və tərəfdarları bu vəziyyəti də Həzrəti Pirə isnad edərək onun qohum və yaxınlarından bəzilərini dərhal həbs etdirmişlər. Bu arada şərəfli atam Sədəddin və vəlinemətim, istinadgahım və səadət bəxş edənəm olan Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinin böyük qardaşı Hacı Məhəmməd əfəndi də tutulmuşdur.

¹¹¹ Məzarı Şamlarda və Çorumlu Hisarın xaricində Tatar məhəlləsinə doğru olan bir yerdə dəfn olunmuşdur. Qəbir daşında aşağıdakı beytlər yazılıdır:

Huvəl-Baqi

Bəndeyi-Mir Nigari zümreyi-əhli-Səfa,

Həm məqamı-əhli-dil Dərviş Məhəmməd bul-vəfa

Müxlisi-eşqi-bəhadır sərvəri-əhli-şərəf

Bargahi-haqda oldu dəmbədəm fani liqa

Qıl ziyarət ilə xakin asitanı-yaridir.

Fatihə ehsan eylə ruhuna hər dəm ey ağa

Həm əhaliyi-Dağıstandır bu zatı-möhtərəm

Həm diyarı-qürbət içrə bulmuş məqamı-iltica. *Vəfatı 8 şəvval, 1318-ci il, [m.29 yanvar 1901].*

Tutulmanın həqiqəti

Həzrəti Pirin əmizadəsi olan şərəfli atam Sədəddin əfəndi Həzrəti Pirin işlərini və ümumi məsələlərini idarə etdiyi üçün mərhum atamın həbsi və saxlanması çox münasibdir. Bu qədər var ki, bu vəqənin baş verməsində bu mərhum məsum şəhid Merzifonda imiş. Merzifon əşrafi və böyük alimlərindən Qurdoğlu Hacı Əhməd əfəndinin cəhdilə bir gecə həbsdə yatdıqdan sonra çıxarılmışdır.

Hacı Məhəmməd əfəndinin həbs olunma şəkli

Yuxarıda uca adı səhifənin sətirlərinə dərc edilmiş peyğəmbər səriətini varisi, Mustafa yolunun arifi Əl-Hac Siracəddin əfəndi həzrətlərinin həqiqətpərəst övladı mərhum və məğfur Hacı Məhəmməd əfəndi həzrətlərini gecə evində yataqdan qaldıraraq jandarma vasitəsilə götürmüş və həbs etmişlər. Necə də tapıblar dəstənin başçısını!

Bu vəqəələr qədər heyrətverici bir şey ola bilməz. Demək olar ki, rəqabətin yerləşdiyi bir vicdanda insaniyyət düşüncəsi qalmır. Hacı Məhəmməd əfəndi adlı zat, insanların seçilmiş idi. Bir ailə ki, mənqibəsi yazılmaq lazım gəlir, yalnız şərəfləri bütün bəşəriyyətə iftixar səbəbi ola bilərdi. Elə bir atanın övladı ki, Rusiyadan [Azərbaycandan] hicrət etdiklərində elmi işlər üçün ayrılan maldan ona bərat (padşah əmri) ilə verilən altı lirə kimi mühüm bir məbləği “Müsəlmanların beytül-malından pul alacaq haqqa sahib deyiləm” deyərə rədd etmiş, mütəsərrifin israr və təkidinə baxmayaraq nöqtəyi-nəzərində israr göstərmiş, nəticədə bərat geri qaytarılmış. Elə ananın şəfqət ağuşunda yetişmiş ki, ömrü boyunca dəstəməzsiz ayağını yerə basmamış, fəqirlərə yardım edən, qonaqpərvər bir ana idi. Belə cismani bəşəri surətdə təcəlli etmiş iki müqəddəs quşun yuvasında yetişmiş olan Hacı Məhəmməd əfəndi isə valideynlərinin varisliyini haqqı ilə şəxsində cəm etmiş aləmpənah mürşidin müqəddəs nəzərgahını cəlb etməklə kamil insan olmuş, səxavətli, kərəmli, incəqəlbli, vəfa, ülviyyət, mərhəmət, şəfqət kimi ali fəzilətləri təmsil edən yeganə bir fəzilət nümunəsi ikən yalnız Həzrəti Pirə olan məhəbbəti və münasibəti səbəbilə -dəfələrlə həbsə düşmüş adamlara belə tətbiqi caiz olmayan bir şəkildə- gecə yatağından qaldırılıb götürülməsi qədər müxalif zümrəyə ayıb bir hərəkət təsvir edə bilmirəm.

Doğrudur, hər şeyin bir dərəcəsi olur. Yalnız münasibət, məhəbbət bir məsələ ilə əlaqədarlığı aydınlaşdırır bilməz. Mərhum bu surətlə həbsdə tutularkən, Havzada iqamət etməkdə olan Həzrəti Pirin evini araşdırmaq üçün göndərilən jandarmalara Hacı İsa əfəndi tərəfindən Hacı Məhəmməd əfəndinin kiçik qardaşı Bəhaəddin əfəndiyə toxunulmaması tövsiyə edilmiş və “O, orada xidmətdədir, incitməyiniz” deyilmişdir.

Həlli müşkül bir münəqişə

Gedən jandarma Bəhaəddin əfəndiyə toxunulmamasını Hacı İsa əfəndi dilindən yuxarıda yazıldığı tərzdə təsdiq etmişdir. Bu məsələnin təhlilinə gələk.

Dəli İslam bu cinayəti işləmiş. Cəmi məlumdur.

Hacı Məhəmməd əfəndi Həzrəti Pirin qardaşoğlu qədər ona yaxın, Sədəddin əfəndi qardaşoğlu və Merzifonda Həzrəti Pir hər şeyin təşkilatçısı. Yəni işlənən cinayətlərin tərtibçisi və səbəbkarı.

Merzifonda Sədəddin əfəndi həbs edilir, Hacı Məhəmməd əfəndi ya-tağından qaldırılaraq həqiqi günahkar kimi jandarmalarla aparılır; bu işin tərtibçisi deyərək Həzrəti Pirin Havzadakı xanımları araşdırılır, Bəhaəddin əfəndinin bu işdə müdaxiləsi görülmür. Nə gözəl görüş, nə gözəl nəticə!

Bu iki qardaş, elə bir qardaş ki, guya iki cisim, bir ruhda yaşamış qədər vəhdət var. Birinin əlaqədar olması digərini daha əvvəlcə əlaqədar edər. Bəhaəddin əfəndinin şəxsi məziyyətləri onu təmizə çıxarmağa səbəb olarsa xidmətində durduğu zatın, bu təmizliyə daha layiq olması lazım gələr. Həzrəti Pirin məsumiyətinin daha əvvəl qəbul və təsdiq edilməsi lazım gəlir. Deyilsə, bu tənbeh və tövsiyənin nə lüzumu vardır? Əgər Havzada olması bəraətinə əsas təşkil edirsə, Həzrəti Pirin qardaşoğlu olmaqdan başqa -müxalif zümrəcə də təsdiq və qəbul olunduğuna görə- bir qəbahəti olmayan şəhid atamın Merzifonda həbsinə qərar vermək nə deməkdir?

Budur Dəli İslam vəqəəsi...

Budur əlaqədar canilər...

Budur Həzrəti Pirin cinayətinə alət olan şəxsiyyətlər..

Bu mövzuda tərtib edilən və nəticə çıxarılan məsələlər, həmişə bu zəmində cərəyan edir və Həzrəti Pirin əlaqəsi hər zaman bu mərkəzdə dövr edir. Nə fayda ki, bir həqiqəti görmək ifadə və tətbiqatını təmin ilə mütənasib olmur. Görəsən, bu güclü müxalifətə və təqib edilən hərəkət xəttinə görə Həzrəti Piri bu məsələ ilə əlaqələndirə biləcək kiçik bir şübhə imkanı varmıdır?

Yalnız bəzi kimsələri bu xüsusda məzur tutmaq lazım gəlir. Çünki Həzrəti Piri yetişməmiş, əhvalına, uca adətlərinə vüqf peyda etməmişdirlər. Bunların bu kimi rəvayətlərə inanmaları bir dərəcəyə qədər caiz olsa da, Həzrəti Pirin bu məsələ ilə əlaqəsi olduğunu bəyan edib bulanıq suda balıq ovlamaq istəyənlər heç də əfvə layiq deyildirlər. Əgər məsələni bu surətlə eşitmişlər, özlərinə görə təhqiq və incələmə zamanı keçməmişdir; məsələnin həqiqətinə bələd olmalı idilər. Eşitməyib özlərinə görə uydururlarsa, bu da qabili-əfvdir, bir qüsur deyildir. Yox, məsələnin bilərəkdən də bəzi firılcaqları üçün belə söyləmək işlərinə yarayarsa, bu, çox böyük bir cinayətdir, nifrət və lənətə layiqdir, həqiqəti təhrif etmək insaniyyətə yaraşmaz.

Bu qəbil vicdansızlara şahid olduğum üçün yazıram. Bu günkü həyat səriştəsi, əbədi ölümü hazırlayan xüsusi bir alətdir. Heç olmazsa vicdanlarında gizli olan həqiqəti gizləməyərək açıqca söyləsələr daha alicənab və nəcib hərəkət etmiş olarlar. Bununla belə, bu kimi əsl və əsasdan uzaq rəvayətlərin Həzrəti Pirlə əlaqəsi olmadığı getdikcə bütün üryanlığı ilə meydana çıxmaqdadır.

Həzrəti Pir də haqqı ilə anlaşılmışdır ki, “kərim oğlu kərim oğludur” nəcib bir ruh yiyəsidir. Nəqli etibarilə keçmiş də gələcəyi də bu kimi çirkin hərəkətlərdən münəzzəhdir. Bu qütbül-əqtab başqa aləmin, başqa mülkün sultanıdır. Himmət atının seyr və cövlanına ərş və lövh belə dar gəlmiş və az bir zamanda Burak kimi heyrətəməz varlıq səhrasından keçərək ilahi eşqin müqəddəs harimində cəsəət meydanında süzmüşdür. Bu mövzudakı

mülahizəm, haqlarında on zata yaxın siddiqin şəhadətilə təsdiqlənmiş bir zatın rəvayətidir. Buna əsasən, öz əhval və uca adətlərini olduğu kimi yazmaq hər şeydən artıq faydalı olacağından Dəli İslam hadisəsinə aid xüsusları əlavə etmək lazım gəlir.

Havzada müridlərə əmr və tənbehi

Hacı İsa əfəndi vəqəəsinin ona isnad edilməsi və jandarmalar tərəfindən evinin axtarılması üzərinə Xoca Bəhaəddin və Yusif Çələbi əfəndlərə “Cənabı-Allah həqiqi mühafizimizdir, məsum olduğumuzu da bilir. Fəqət yenə sayıq olunuz. Evin ətrafında gəzinin” deyərək əmr etmişdir.

Həzrəti Pirə qarşı təcavüz arzusu

Dəli İslam tərəfindən həyata keçirilən bu alçaq cürət üzərinə bənzəri şəkildə müqabilət etmək üçün Həzrəti Pirə bəzi quldurlar sui-qəsd fikrində olmuşlarsa da, qüvvədən hərəkətə keçə bilməmişlər. Bu firqədə bu hərəkətə iştirak edəcək olan Boğaz məhəlləsindən Qara Cavad adlı bir adamın, bu işə başçılıq etməyə niyyətlanmış olduğu rəvayət edilir. Fəqət ehtiyatla qarşılanmalı bir rəvayətdir. Təsdiqini tapmamışdır.

MERZİFONA QAYIDIŞI

Hara getsə bəlalər təqib edən bu zatın Havza həyatının da beləcə pozulması üzərinə rəbiül-əvvəl 1302-ci il tarixində [m.1884 dekabr] Havzadan Merzifona qayıtmışdır.

Havzadan gəliş surəti

Adəti üzrə səfər ləvazimatları hazır edilərək müşayiətçilər arasında Merzifona qayıtmışdır, yolda bir gəncin atlı, Xoca Bəhaəddin əfəndinin piyadə olduğu möhtərəm mürşidin nəzərinə yetmiş, gənci atından endirərək Xocanın minməsinə əmr etmişdir.

Saleh bəyin dəstəsinə təsadüf¹¹²

Belvar önlərində Saleh bəyin dəstəsi küçəyə qədər yaxınlaşıb “Davranmayın, hara gedirsiniz, biz adam soyarıq, biz qulduruq” demiş. Həzrəti Pir də cavabında “Bizi Allah rızasına ərənlər soya bilər” deyərək zarafat etmişdir.

¹¹² Həzrəti Piri görəndə hər kəsin dərhal qəlbində bir yumuşaq və Cənabı Haqqa dönüş hissi meydana gəlirdi. Həzrəti Əsma bint Zeyddən (*radiyallahu anha*) rəvayət edilən *الاخبركم بخيار الناس قلنا بلا يا رسول الله. فقال خياركم الذين اذا رأيتموهم ذكروا الله و اذا رأوكم ذكروا الله* [İnsanların ən xeyirlisinin kim olduğunu sizə xəbər verimmi? – Ver, ya Rəsulallah. Dedi: Ən xeyirliniz siz onları gördüyünüzdə də, onlar sizi gördüklərində də Allahı xatırladılar.] hədisi-şərifinə əsasən, bu iki hal Həzrəti Pirdə hal və söz olaraq təcəssüm etmiş bir mürşidanə xislət idi. Həzrəti Piri görəndə qafil Allahı xatırlar, fisq və zəlalət ərbabı halından əl götürərək aqibətini fikrə dalar, müti, hidayətdən istifadə edər. Hüsnü-zənn əhli qəlbində canlanma və rahatlıq tapırdı.

MERZİFON HƏYATI

Merzifona qayıtdıqda yenə sükunət və vüqarla təlim və irşad vəzifəsilə məşğul olmuşdur. Fəqət müxaliflər hərərətlə əzab-əziyyəti şiddətləndirməyə başlamışlar. Odur ki, bu fəaliyyətin üç ay sonra əlamətləri baş göstərmişdir.

Amasiyadakı fəaliyyət və nəticəsi

Şəriyyə məhkəməsi baş katibi Hafiz Zəkəriyyə əfəndinin qətli ilə başlayan, Hacı İsa əfəndinin Uzunyol comesində üzləşdiyi soyuq rəftarla güclənən, Dəli İslam vəqəəsilə şiddətlənən düşmənçilik üzərinə müxalif zümrə fəaliyyətlərini tam sürətləndirməyə başlayaraq Həzrətin əleyhində aşağıdakı şəkildə qərarnamə tənzim edilmiş və o zamankı hökumətə təhvil verilmişdir.

Qərarnamənin məzmunu

“Rusiyanın [Azərbaycanın] Qarabağ əyalətindən hicrətlə Amasiya mühitinə gələn və bəzi sadələvhləri özünə mürid etməyə müvəffəq olmuş Şeyx Hacı Həməzə əfəndinin günbəgün artan müridləri sayəsində əvvəlki vəziyyəti dəyişməyə başlamışdır. Öncədən bəri vicdanında qərar tapmış istiqlal fikirlərini gerçəkləşdirmək üçün hərəkətə keçmək ehtimalı tövr və rəftarından hiss edilir. Xilafət məqamına qarşı dillə təcavüzdən çəkinməməsi bunu dəstəkləyir. Haqqında ediləcək ən kiçik bir lütfkarlıq, dövlət və millət üçün böyük bəlalər doğuracağı mühitimizcə tamamilən anlaşılmışdır. Başında 50-60 min canını fəda edəcək müridləri vardır. Kiçik bir işarəsi hamısını hərəkətə gətirməyə kafidir. Zəmin və zamandan istifadə etmək üçün fürsət gözləyirlər. Bu mühitdən uzaqlaşdırılmasının gizli əməlinə qovuşmaq səbəbini nəticəsiz buraxacaqdır. Bir itaətkarlıq vəzifəsi olmaq üzrə bu qərarnaməmiz nizamla yüksək mərtəbələrə çatdırıldı”. Mündəricatında ifadə edilən əsasları göstərən bu mühüm qərarnamə üləma, əşraf, avam, möhtərəm zatlara möhürləndirilərək birbaşa İstanbula göndərilmişdir.

İmzadan imtina

İçərişəhirdə iqamət edən “Mirati” təxəllüslü Süleyman əfəndi adlı bir şeyx vardı. Bu şeyx, şəriət əsaslarına və təriqət ədəbinə riayətkar bir mücahid idi. Bu qərarnaməni möhürləmək üçün ona da götürmüşlərsə də, imza atmamışdı.

Canikli Xocazadənin imtinası

Kör Xoca adı ilə məşhur olan bu zat, qərarnamə tənzim edilərkən o məclisdə imiş. Qərarnamə hər kəs tərəfindən möhürləndikdən sonra Xocanın da möhürünü istəmişlər. Xoca bir kərə qərarnamə mündəricatının oxunmasını tələb etmiş, katib oxumuş; bitdikdən sonra “Yox... mən bu qərarnaməni möhürləyə bilmərəm. Çünki başdan-aşağı yalandır, iftiradır, bu adamın Müaviyəni söyməkdən başqa bir günahı yoxdur. Buna dair hər nəyi gətirsəniz möhürlərəm. Yalandan, iftiradan Cənabı-Haqqa sığınırım. Mən bunu möhürləyəməyəcəm” demişdir. Bu bəyanatın təsirini dərhal yox etmək üçün cəmiyyəti idarə edən rəis ayağa qalxaraq “Xoca əfəndi, bu adamın buradan uzaqlaşdırılması ancaq belə bir qərarnamənin tənzimindən asılıdır. Başqa cür etibara alınmaz. İstanbul bura kimi deyildir, mən oranı yaxşı bilirəm. Orada filankəs Müaviyəyə söymüş, filankəs səhabədən filankəsi zəlil saymış kimi söz kimsənin qulağına girməz. Məqsədin hasil olması üçün bu qərarnaməni bu surətlə tənzim etməyə məcburuq. Həqiqəti olduğu kimi yazsaq, bu adam burada qalar və xalqı zəlalətə sürükləməkdən, yəni Müaviyəyə söyənləri çəxaltmaqdan geri qalmaz” demiş.

Bundan sonra “Elə isə al möhrü” deyə vermiş və bu da bu surətlə möhürlənmişdir¹¹³. Əvvəlcə islamiyyətə yaraşan bir ciddiyyət göstərən Xocanın haqlı bəyanatı ilə fəaliyyətinin bir dəqiqə içində dəyişikliyə məruz qalması nə qədər təəssüflüdür. Burada Mühyiddin ibn Ərəbi həzrətlərinin Fəxrəddin Razi həzrətlərinə yazdığı məktubun xatiməsindəki cümlələr bu məsələ üçün çox aydın bir ifadə olduğundan eynən dərc edirəm. Bəsirət sahiblərinə bu hekayədə çox ibrət vardır¹¹⁴.

Təəssüb arzusu, şöhrət sevdası, vəzifə sevgisi haqqı anlayıb təslim etməkdə onlara mane olur. *Müvəffəq edən Allahdır*¹¹⁵.

Qərarnamənin təsiri

Qərarnamə poçta verilməklə Hacı İsa əfəndinin tələbələrindən İstanbuldakı bəzi zatlara da qərarnamənin təqib və nəticəsi yazılmışdır.

Təəssüflə qeyd edilməli və yada salınmalıdır ki, qərarnamənin təsirinin layiqilə hasil olmasına səbəb məşhur fəzil, dərş vəkalətində olan Şirvani Xalis əfəndi olmuşdur.

¹¹³ چون قلم در دست غداری بود

بیگمان منصور بر داری بود

[Mövlanə Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sinin ikinci cildindən bir beyt.

Şühəsisiz ki, qələm, bir qəddarın əlində olarsa, Mənsur dara çəkilər.]

¹¹⁴ ان العرائن تلقاها محسدة

و لا ترا للناس حسادا

[Burun həsəd edənləri hər zaman duyur

İnsanlar arasında həsəd edəndən alçaq kimsə görməzsən.]

¹¹⁵ چون خدا خواهد که پرده کس درد

میلش اندر طعنه ی پاکان برد

[Mövlanə Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sinin birinci cildindən bir beyt.

“Allah bir kimsənin pərdəsini yırtmaq istərsə o insanı təmiz insanları ayıblamağa sövq edər.]

Həzrəti Pir haqqında Xalis əfəndinin fikri

İstanbul sultanilərində (orta məktəb) farsca və din elmləri müəllimliyi edən Yusif əfəndi adlı bir zat vardır ki, Əfəndi oğlu Yusif əfəndi adı ilə məşhurdur. Olduqca dindardır. Kor mütəəssib deyildir. Xalis əfəndi dərs vəkili olduğu zaman, təbrik üçün evinə getmiş və bir az söz-söhbətdən sonra, necə olubsa, söz Həzrəti Pirə intiqal etmiş. Yusif əfəndinin çox səmimi bəyanatını dinləməkdən üzülən Xalis əfəndi “Burax, yahu, Allah onun qüsurluğunu bağışlasın. Kaş ki, Rusiyadan [Azərbaycandan] gəlməz olaydı. Gəldi, hamımızın adını qızılbaş qoydurdu” demiş. Yusif əfəndi də, mərhumun əleyhinə “Yaxşı, ya pis bir ünvan olsa idi, fəzilətli zatınızın məziyyətləri başqa bir ünvanla dəyişdirilməsinə artıqlamasıyla kafi gəlməli idi” deyər cavab vermişdir. Biz də Xalis əfəndinin öz sözünü özünə qaytararaq *Allah qüsurluğunu əfv etsin* deməklə kifayətləndik.

Mütəsərriflik məqamından gələn ərz

Qərarname tənzim edilməzdən öncə mütəsərriflik məqamından da ayrıca – qərarname möhtəvasına təmas edən məsələlərdən bəhs edən bir surətdə vəziyyət Valilik məqamına çatdırılıbmış. Bunun da daha yüksək məqamlara çatdırılması təbii isə də təfəsilatına varılmadı.

İstanbuldan gələn əmr

Qərarname və Mütəsərriflik məqamından bu xəbərə gələn cavab nədən ibarətdir, məfhum və məzmunu nədir, təbii ki, bilinmir. Yalnız Amasiya əşrafından Qurdoğlu Həsən bəyin rəvayətinə nəzərən bu, Həzrəti Pirin Sivas vilayəti məntəqəsindən uzaqlaşdırılmasını gərəkdirən bir şifrə imiş.¹¹⁶

Şifrənin çözülməsinə görə

O zamankı Təhrirat (rəsmi yazışma) müdürü Qurdoğlu Məhəmməd bəyin evində bir gecə ziyafətdə ikən təcili mütəsərrifin onu istədiyində dair xidmətçi gəlmiş. İş çox mühüm olduğundan təcili idarəyə gəlməsini əmr edirmiş. Sonra xidmətçi hər halda həll ediləcək bir şifrə olduğunu söyləmiş. Təhrirat müdürü gedib gəldikdən sonra Həzrəti Pirin uzaqlaşdırılması haqqında olduğunu Məhəmməd bəy mərhumla eşitdirmiş. Nəcib ürəkli, duyğulu bu bəy, Həzrəti Pirə xəbər göndərmək və vəziyyətdən xəbərdar etmək istəmiş isə də vaxt dar olduğu üçün buna müvəffəq olamamış¹¹⁷.

Mütəsərriflikdən Qaimməqamlığa verilən əmr

Şeyx Hacı Həməzə əfəndinin əmrinin gəlib çatması anında durmadan bölgənin xaricinə çıxarılması və nəticəsinin sürətlə xəbər verilməsi” tərzində imiş.

¹¹⁶ Buna dair əmrləri ehtiva edən rəsmi sənədlər üçün bax: TC Başbakanlık Osmanlı arxivləri DHMKT 1347/16-2

¹¹⁷ Qurdoğlu Məhəmməd bəyin nəvəsi sabiq millət vəkili Həsən Rasim bəyin rəvayətindən.

İcazə istəmə

“Bəzi işlərini yoluna qoymaq üçün Şeyx Hacı Həməzə əfəndi üç gün müddətinə möhlət verilməsini xahiş etmişdir. Əmr və iznləri barəsində” şəkilndə Qaimməqamlıq tərəfindən Mütəsərriflik məqamından izin istənilmişdir.¹¹⁸.

İcazəyə gələn cavab

Şeyxin möhlət verilmədən mühit xaricinə çıxarılması üçün verilən əmri bir sıra məsləhətlərlə gecikdirməyiniz məsuliyyətinizə səbəb olar. Əgər çıxarılmasından çəkinirsinizsə dərhal bildiriniz. Dərhal gəlib, bu vəzi-fəni şəxsən icra edərəm. Makina başındayam. Cavab gözləyirəm” tərzində imiş¹¹⁹.

Qaimməqamın cavabı

Şeyx Hacı Həməzə əfəndi təbliğ edilən əmrə bağlılıq və itaət göstərdilər. Əvvəlcə, ərz edilən xüsurlar, fəvqəladə ricalarına əsasən izn istənilmişdir. Heç bir narahatçılıq yoxdur. Səfər ləvazimatlarını hazırlayaraq hərəkət etməkdə olduğu, qəsəbədən xaricə çıxdığı da ayrıca ərz ediləcəyi” şəkilndə imiş¹²⁰.

MERZİFONDAN AYRILIŞI

Mütəsərriflikdə verilən qəti əmrlər üzərinə qaimməqam əhəmiyyəti nisbətində əlaqədar olaraq 15 cəmaziyə-əvvəl 1302-ci il hicri tarixinə [m.2 mart 1885] təsadüf edən bazar günü gecə saat üçdə Həzrəti Pir ailəsilə Samsuna doğru getmək üzrə Merzifondan ayrılmışdır. Rəvayətə görə bu gün rəşadətli xanəqahında meydana gələn hal, son dərəcə ümitsiz imiş. Zöhr zamanında icra edilən bu əmr məsləhətləşmə ilə axşama qədər qalmış. Axşam azanı zamanı qəti əmr verilmiş. Araba, vəsait, lazımi hazırlıqlar deyənə qədər saat üç olmuş, saat üçdə ancaq yola çıxıla bilmişdir. Hey 50-60 min fədakar müridli şeyx! Bu zamana qədər mürşidin xidmətində olanlar belə məsələdən xəbərdar olmadığı halda qəfil belə bir məsələnin zühuru hər kəsi heyrat içində qoymuşdur.

Mürid və sevənlərinin son dərəcə məyus olmaları təbiidir. Fəqət, bu qeyri-insani hərəkət müxaliflərdən olsa da, vicdan sahibi olanları da Həzrəti Şeyxin lehində söz deməyə sövq etmişdir. Bu vəziyyətin doğru olmadığı və bu hərəkətin zülm sayıldığı bu qəbil zatlar tərəfindən, açıqdan-açıq söyləndiyi rəvayət edilməkdədir.

Merzifon

¹¹⁸ Həzrəti Pirin vaqə tələbi üzərinədir.

¹¹⁹ Həzrəti Pirin qaynı Hüsəməddin əfəndinin rəvayətindən.

¹²⁰ Həzrəti Pirin qaynı Hüsəməddin əfəndinin rəvayətindən.

Bu vəziyyət qarşısında Həzrəti Pir

Nahaq yerə min cür iftiralər, yalanlarla zərər verilmək istənilən bu yaşlı pir, vüqar və təmkinlə heç kədər əlaməti göstərmir və ən gənc fəal mürid və qohumlarının təlaş və həyəcanını soyuqqanlıqla sakitləşdirməyə çalışırdı. Səfərin məşəqqət və çətinliklərinə dözə biləcək bir yaşa malik olmayan, ailə məsələlərilə hər kəsdən daha artıq əlaqədar olan bu zata vaqə olan bu namərdanə təcavüzü qarşılamaqda göstərdiyi vəziyyət, qəhrəmancasına cəsurluq və Heydərənə bahadırlığına ən böyük bir nümunə, ən bariz bir dəlildir. O sırada təcridə olan müridlər belə bu halın dəhşəti qarşısında seyri-irfanidən əl çəkib xətti-hərəkətini şaşırmış ikən bu bəsirət əshabının gözünün nuru, qətiyyəni ümitsizləşmir, bu təcavüzün daxilində gizli əsrarın bəxş etdiyi qüdsi nemətlərlə şadanə bir surət izhar etməkdən geri qalmırdı.

ما مست مریدیم و رند و چالاک
در عشق نهاده پا به میدان هلاک
صد بار به تیغ عشق اگر کشته شدم
آن مایه ی عمر جاودانیست چه باک

[Biz məst olmuş mürid rind və çalaklarıq,
Eşqə, meydanı-hələkə qədəm basmışıq.
Eşqin qılıncı ilə yüz dəfə də öldürülsək də,
O, əbədi həyatın mayəsidir, qorxusu yoxdur]

zümzüməsini tərənnüm edən bu azad aşıq heç bir şəkildə kədər əlaməti göstərmirdi. Halbuki, hadisənin gedişatı o nisbətdə qorxulu məqamlar kəsb etməkdə imiş ki, əslində həyatından belə əndişə edilməsi lazım gələn bir vəziyyət hiss edilirmiş. Zəif qəlbli bəzi kimsələr bu əhvaldan çox təlaşlanmağa başlamışlar.

Lakin bu iradə qəhrəmanı bu hallara, bu əndişələrə, bu təlaş, həyəcanlara rəğmən tam sükunətini mühafizə edir və heç bir şey yoxmuş, adi bir məsələdən ibarət imiş kimi ətrafındakıları təskin etməkdən geri qalmırmış.

Belə bir kədərli vəziyyət qarşısında qalmış bir fərd təsəvvür edilsin. Bir də hər kəsin həyəcanını hiss etdirməmək qüdrətini itirdiyi bir zaman düşünülsün. O arada yalnız başına hər şeylə əlaqədar bir müttəhim göz önünə gətirilsin. Bu ümitsiz hal qarşısında digərləri tərəfindən təsəlli edilməsi və ümidverici maddi yardımlara ehtiyac hiss edilməsi təbii ikən -heç əlaqədar olmayanları belə titrədən- bu haqsız təcavüzü mətanətlə qarşılamaq və digərlərini də sakitləşdirmək heç şübhə yox ki, indiyə qədər bənzəri görülməmiş bir mənəviyyətin mərdanə təcəllisi olduğunu etirafa məcbur edər. Çünki bir iradəsiz həyəcanı, minlərcə əzm və səbat ərbabının vəziyyətini pozmağa bais olacağı şübhə götürməz həqiqətlərdəndir. Bu iradəsizlik, ümumi bir şəkil aldığı zaman, nə dərəcə təlaş kəsb edəcəyi diqqətə alınarsa, Həzrəti qüdsiyyət simalının nə böyük bir iradə qəhrəmanı olduğu layiqilə anlaşılış olur.

Məhz o gün, o anda hər kəsdə xəyal qırıqlığı meydana gəlmiş və hətta, bir çoxları “Müaviyə haqqında vaqə təcavüzün heç də lazım olmadığından, bu kimi məsələlərin olduğu kimi bağlı qalması daha müvafiq məsləhət

olduğundan, bu tərz hərəkətlə bu cərəyan və bu nəticə meydana gəlmiş olduğundan” bəhs etməyə və avam camaata bir sıra kinayələr etməyə başlamışlar.

Əgər bu kimi mülahizələri ortaya gətirən zətlər, həqiqətən də o sırada mövcud isə bu zət, öz nəfsini paklaşdırmaq və şəxsi həyatını mühafizə etmək üçün bu alçaqlığa getmişdir ki, bu, o kimsə üçün çox çirkin bir ləkədir. Hacı Əbdü əfəndinin rəvayətinə görə: bu söz, bir də mübarəkin nəşi Xarputdan gətirildiyi zaman təkrar edilmiş və həmin bu Hacı, bu təklifi çox soyuqqanlıqla qarşılımış olduğunu bir neçə dəfə rəvayət etmişdir. Eynən dərc edirəm.

“Bir daha yerli əhali ilə təmasa gəldiyinizdə Müaviyəyə dair bəhs açmaqdan çəkininiz. Əgər zərurətən belə bir məsələnin açılmasına məruz qalsanız -biz ona bir şey deyə bilmərik, çünki səhabədir. Hacı Həməzə əfəndi bu sözü söylədiyi vaxt onun huşu başında deyilmiş- deyiniz” deyilmiş, bu söz qarşısında Hacı Abdullah əfəndi:

- “Mən nə söyməkdən əl çəkərəm, nə də Məğribin, Məşriqin əmiri olan qurbanı olduğum müqəddəs qədəmli ustadıma belə qəbahəti isnad edərdəm” cavabını verdiyini söylərdi. Hər nə isə məsələnin əslinə qayıdınca: mübarək nəfəsindən feyz almış irfan əhli istisna olmaqla digər sevənlərinin, bu halın vahiməsindən son dərəcə əndişəyə düşdükləri anlaşılır. Fəqət bir iradəsizlərin həyəcanı, minlərcə mətanət əhlinin qənaətini titrətdiyi kimi: “Edər tədviri-ələm bir məkinin qüvvəyi-əzmi; Cahan titrər səbati-payi-ərbabi-mətanətdən” hikmətamiz sözünün mənasına görə, bir iradə sahibinin qüdrəti də minlərcə zəif bir iradə qəhrəmanı halına gətirməyə səbəb olur ki, bənzəri çox görülmüşdür. Bu Allah əhlinin göstərdiyi qüdrət və mətanət sayəsində hər şey təbii halına qayıtmışdır. Bu görünüş bir çox müxaliflərin də qəlbini rıqqətə gətirməyə səbəb olmuşdur. Sevənlərinin məhəbbətini artırmağa və mərdanə qeyrətlərini qüvvətləndirməyə və gücləndirməyə bəis olmuşdur. Bu keşməkeşlər arasında, arabalar hazır edilmiş və gecə saat üçdə hökumət tərəfindən göndərilən jandarmaların nəzarəti altında arabaya minərək Merzifondan ayrılmışdır. Yola salma mərasimi çox hüznü olmuşdur. Qəsəbəyə çox yaxın olan Günbəz önü mövqeyinə gəlindikdə Pirin arabasının atının dırnağı önünə həqiqət təcəllasına müştəq, kərəmxislətli Oltu əşrafından Mədəd ağa əbədi mehmanxanasının mütləq sahibi olan mübarək zatın mübarək adını şamil olan müqəddəs kəlməyi son bir şəhadət vidası olmaq üzrə zikr edərək əmri-irciyə ləbbeykzən (rəbbinə dön əmrinə baş üstə) deyərək dünyadan köçmüşdür.

Mədəd ağanın vəfatı

“Sevənlərinin məhəbbətini artırmağa və mərdanə qeyrətlərini qüvvətləndirməyə və gücləndirməyə bəis olmuşdur” ifadəsilə kəlamın məcrası mərhum Mədəd ağa qissəsinə bir rabitə olması üçün yazmışdım. İndi izah edək.

Merzifon

Gözlənilmədən zühur edən bu hadisənin təsir dərəcəsi yuxarıda qismən ərz edilmişdi. Heç şübhə yoxdur ki, fitri istedadın bəxş etdiyi anlayış tərzləri müxtəlif olduğu kimi irfan feyzindən bəhrələnmiş zatlardan hər biri də idrak və bəsirətlərinin inkişafı nisbətində müxtəlifdirlər. Onun üçün bir məsələnin şəxslər üzərində edəcəyi təsir müxtəlif olur. Mədəd ağanın idrak və vəfakarlıq dərəcəsini ifadə edən bu şəhadəti, onun irfan feyzindən pay sahibi olduğuna ən açıq bir misaldır. Belə ki¹²¹;

Səfər ləvazimatlarını hazırlamaqla məşğul olan Seyid Sədəddin əfəndi, bir iş üçün bir otağa girir, orada Mədəd ağanın həyəcan və hərarətlə ayaq üstündə dolaşdığını görür. Mədəd ağanı görüncə ondan birini soruşur, Seyid Sədəddin əfəndinin sualına təmas etmədiyi halda ancaq “Ağacan, bugün ya qazilik, ya şəhidlik” deyər cavab verir. Zaman imkan vermədiyi üçün, onun bu vəziyyəti Seyid əfəndinin necə olursa diqqətini cəlb etmir. Təcili görülməsi lazım gələn işlərin başına qayıdır. Hər kəs öz dərdində olduğundan nə Mədəd ağanın vəziyyətini kimsəyə söyləyir və nə də sonradan onu araşdırmağa lüzum hiss edir. Arabalar hərəkət etdikdə də günbəzin önündə şəhadət rütbəsinə nail olduğunu görər-görməz bu sərəzad aşıqın sözü ilə hərəkəti arasındakı tam uyğunluqdan mütəəssir olur. “İqrarımıza sər (baş) veririk, əhdə qəviyiz” arifanə kəlamını şəxsində təcəlli etdirmiş. Bu Fərhad xislətinin bu surətlə sönüb getməsi daha kədərli bir vəziyyətin əmələ gəlməsinə bəis olmuşdur.

Həzrəti Pir, bu zatın nəşini Amasiyaya nəql etmələrini əmr edir. Mərhumun cənazəsi Merzifondan gətirilərək Şamlar məzarlığında mərhəmətli torpağa əmanət edilmişdir. *Allah qəbrini nurlandırsın*¹²².

SAMSUNA GƏLİŞ

Merzifondan hərəkətlə Havzada iqamət etdirilmədən birbaşa Kavaka qədər aparılmışlar. Kavakda bir az istirahətdən sonra Samsuna tərəf hərəkət edilmişdir.

Samsun

Samsunda iqamət

Samsuna çatdıqda Abdullah paşa mədrəsəsində iqamət etmişdir. 17 cəmaziyə-əvvəl 1302-ci il [m.4 mart 1885].

Mürşidin xidmətində olanlar

Dəhnəli Xoca Bəhaəddin əfəndi, Nigərizadə Mahmud əfəndi, qırx ilə yaxın şeyxin türbəsində müəzzinlik edən Şəkili İlyas əfəndi, Lənbəranlı Yusif Çələbi, Dəhnəli Mahmud

¹²¹ Həzrəti Pirin əmizadəsi Seyid Sədəddin əfəndinin rəvayətindən.

¹²² Mədəd ağanın 59 yaşında vəfat etməsi Əhməd ağanın rəvayətindəndir.

əfəndilər, ailələri Latifə xanım, qayını Hüsaməddin, qardaşioğlu Seyid Sədəddin əfəndilərdir. Xidmətində olan başqa zatlar olsa da, kim olduqları öyrənilə bilməmişdir.

İSTANBUL SƏFƏRİ

Şaşı Mustafa əfəndi həzrətlərilə baş tutan görüşün ardınca, İstanbulda yaşayan Ərzurumlu İzzət əfəndi mərhumdan gələn teleqraf üzərinə İstanbula getməyə məcbur qalmışdır.

Teleqrafın məzmunu

“Təcili olaraq İstanbula təşrif” tərzində qayət qısa bir teleqraf imiş.

İstanbul yolculuğu

Bu teleqraf üzərinə 3 cəmaziyəl-axir 1302-ci il [m.18 fevral 1885] tarixində Samsundan hərəkətlə İstanbula yola düşmüşdür.

Bərabərində olan zatlar

Möhtərəm xanımı Lətifə xanım, qayını Hüsaməddin əfəndi, Müəzzin İlyas əfəndi, qardaşioğlu Seyid Sədəddin əfəndidir. Xoca Bəhaəddin, Nigarizadə Mahmud, Dəhnəli Mahmud, Lənbəranlı Yusif Çələbi əfəndilər Samsundan Amasiyaya qayıtmışlar.

Xoca Bəhaəddin əfəndinin İstanbula gedişi

1301-ci ilin təşrinisəninin sonlarına doğru [m.1885 dekabr] İstanbulda səfər edərək ulu dərgaha vasil və mürşidin səadətli qədəmlərilə şəraf tapmışdır. Bu dəfə Tayyib¹²³ əfəndinin dəlalətilə əldə edilən (700) quruş Xoca Bəhaəddin əfəndi vasitəsilə göndərilmişdir.

Qəribə bir vəqəə

Xoca Bəhaəddin əfəndi möhtərəm mürşidinin mübarək hüzuruna yollanarkən ayrıca bir əmanəti də yanında aparırmış. Gəmidə bir hərifə rast gəlmiş. Hərif şeytan kimi təsiredici bir adam olmalıdır ki, Xoca həzrətləri ilə əvvəlcə heç bir görüşü olmamasına və gəmidə Xoca həzrətlərini tanıyan bir kimsənin olmamasına baxmayaraq ilk görüşdüklərində: “Sən Şeyx Həməzənin adamlarındansan, bu əmanəti də ona götürürsən, boş yerə əmək sərf edirsən, bu əmanəti qaldır, dənizə at” demiş və bu tələbində bütün gəmi yoldaşlığı müddətincə israr etmişdir. Hər nə isə nəhayət İstanbulda çıxıldığında Xoca həzrətləri bu şeytanın sıxıntısından qurtulmuşdur. Fəqət, gəmidə olduğu müddətcə -əmanəti gizlicə alıb, dənizə atar qorxusu ilə heç yatmamışdır.

¹²³ Nemət Əfəndizadə.

Kazım paşanın ziyarətləri¹²⁴

İzzət əfəndinin evində ikən hərbi geyimli bir zat gəlmiş və qardaşoğlu Seyid Sədəddin əfəndiyə “Əfəndi həzrətlərilə görüşmək istəyirəm. Kazım qulunuz gəlmişdir deyin” deyərək bir arifanə tərbiyə ilə özü barədə məlumat vermişdir. Üzərində hərbi rütbəsini göstərən bir uniforma olmadığı üçün onun kim olduğu anlaşılamamışdır. Həzrəti Pir, qəbulunu söyləməsi üzərinə rəşadət-pənahın hüzuruna daxil olmuşdur. Üç saat qədər söhbət etmişlər. Onun “Məqalidi-Eşq” sahibi Kazım paşa həzrətləri olduğu anlaşılmışdır. Paşa Həzrətləri təsəlli üçün divanın nəşrinin əngəllənməsindən mütəəssir olmamalarını, özlərinin divanları qadağan olmadığı zamanda nüsxəsini üç quruşa verdiyi halda kimsə almazkən qadağan edildikdən sonra hər nüsxəsini bir lirəyə almaq üçün yüzlərcə müştərinin zühhur etdiyini və mürşidin divanının da eyni qiyməti qazanacağına şübhə olmadığını söyləmişdir.

Qurd İsmayıl paşanın ziyarəti

Qurd İsmayıl paşa həzrətləri də ziyarət üçün bir dəfə Kazım paşa həzrətlərilə birlikdə gəldikləri rəvayət edilmişdirsə də təfsilatına vüquf hasil olmadı.

Dişdən Məhəmməd və Kök Abdullahın ziyarəti

İlahi məczublardan olan Dişdən Məhəmməd, Kök Abdullah adlı iki mürid İstanbula gedərək mürşidin hüzurunda üz sürtmüşlər. Bu iki fəqiri Validə xanında iqamət etmiş olan Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinin otaqlarına qonaq vermişlər. Bunlar bir gecə yatdıqdan sonra ertəsi günü otağa qayıtmamışlar. Bunların gəlməməsindən Xoca həzrətləri narahat olaraq bunları axtarmağa çıxmış, İstanbulda narahat bir surətdə xeyli dolaşarkən bir yerdə qəfil birisi “Sən iki dərviş vardı, onların axtarırsan?” deyərək vaxt olan kərəmət dolu sorğu-sualından çox duyğulanaraq “bəli” demiş. O mübarək zat da “Onlar bu gecə burada qonaq qaldılar. Sübh vaxtı da Anadoluya getmək üzrə hərəkət edəcək gəmiyə mindilər” demiş. Bunun üzərinə Həzrət fərəh mənbəyi olan hücrəsinə geri dönmüşdür.]

Bu iki dərvişin dindirilməsi

Anadoluya gedəcək olan kimsəsizlərin, füyqəranın pulsuz aparılacağı hökumət tərəfindən elan edilmiş. Bundan xəbərdar olan bu iki fəqir həqiqətə qəşünas, dərhal o paroxodun olduğu yerə getmişlər. Həqiqətən, bunlara pulsuz bilet verilmiş, bu ikramdan çox duyğulanan Kök Abdullah hislərini gizləyə bilməyərək bila ixtiyar “Ya Həyy” deyərək yüksək bir səda ilə səslənmiş və ayağını yerə vurmuş. Orada olanlardan kimisi “bu hərif dəli oldu” deyərək qaçmış. Mühafizə məmurları biçarəni yaxalayıb götürmüşlər. Təbii ki, bu zövq halı keçəndən sonra nə üçün belə hayqırdığını soruşduqda “İslam mülkündə islam füyqərasının gördüyü lütf və şəfqətdən duyğulanaraq

təşəkkür sədamı Uca Vahidin dərğahına yetişdirdim” demiş. Fəqət, biçərə gəmi hərəkət edincəyə qədər uzun-uzadı sorğu-sual qarşısında qalmış. Əvvəlki ifadəsindən başqa bir söz söyləmədiyindən qəlbinin təmizliyinə qənaət hasil olmuş və o günkü gəmi ilə o iki yoldaş hərəkət etmişlər.

Xoca Bəhaəddin əfəndinin narahatçılığının səbəbi

Xoca Bəhaəddin əfəndinin bu iki müsafirinin birdən-birə qeybə çəkilməsi və qayıtmamaları dolayısıyla Həzrəti mürşidə yanlış bir xəbər çatdırması qorxusundan irəli gəlmiş idi. Halbuki: öz istirahətindən belə onların uğrunda keçən həzrət üçün əndişəyə düşmək yersiz görünürdü. Həqiqi mürşidlə irfanpərəst bir müridin ən kiçik bir nöqtədə belə əndişədən azad ola bilməməsinin təbii olması bu vəhmin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Çünki ən xas müridlər, ali fəzilətlərinin belə mürşidin hüsurunda hekayə edilməsindən mütəəssir olurlar. Nə qədər sirdaş bir dostu belə olsa, onun dəxi öz lehində söz açmasını istəməz. Mürid ilə mürşid arasındakı xüsusiyyət, bir arifanə əsrardır ki, ancaq hər müridin özü ilə mürşidi arasında məhrəm olub kainatdan məhrəm tutular. Bunun üçün qəbul etməyən olsun, mühib olsun adının dəxi başqa lisanla mürşidin hüsurunda yad edilməsindən əndişə edər. Odur ki, bu irfani səviyyəyə yüksələn bir mürid, mürşidinin məziyyətləri haqqındakı xüsusiyyəti, səlahiyyəti olmayan dillərdən dinləyib eşitməyə dözə bilməz. Bu kimi hallar, həqiqət yolunun yolçularına məxsus bir arifanə səciyyədir ki, bunu yenə özlərindən başqa bir kimsə anlaya bilməz. Zahirə hər şeyi dinlər kimi görünür, fəqət qətiyyəni belə şeylərlə əlaqədar olmazlar. Ancaq qəbul elədikləri vəzifələri haqqı ilə icra etməyə səy və cəhd edirlər. Müridin mürşidinə qarşı göstərməkdə olduğu bağlılıq və əlaqədarlıq bir təslimiyyət nümunəsidir ki bu uğurda can fəda edənlərdən başqa, heç bir igrinin karı deyildir. Odur ki, bu arifanə tərbiyə Xoca həzrətlərini haqlı olaraq əndişəyə sövq etmişdir. Yoxsa mürşidin nəzərindən irfan feyzi ilə bəhrələnməyənlər üçün bir qonaq gəlmiş, aralıqda bir şey yox ikən yenə öz arzuları ilə getmiş, gedib o biri tərəfdə yalandan qammazlıq edəcəkmis, “edərsə, etsin” deyər, gedər kefinə baxar. Sonra bu dərbədə həqiqi irfandan dəm vurardı. Bu iddiası təkzib edilə bilməz isə də irfan məclisində bunlara zərrə qədər qiymət verilməz və verilə bilməz.

Bu mülahizə, indiyə qədər gördüyüm bir neçə irfanlı zatın vaqə bəyanatına əsaslanır. Yoxsa bu xüsusda mülahizə bəyan etməyə haqqım yoxdur. Nə mürşid gördüm, nə də tərbiyəsinə bilərəm. Bu mülahizəni bu surətlə dərc etməkdən məqsədim də, müridin mürşidinə qarşı icrasına məcbur qaldığı ədəb və tərbiyə dərəcəsinin əhəmiyyətini ərz etməkdən ibarətdir. Odur ki, Nəqsibəndiyyə təriqətinin ibtidai ədəbindən dəxi xəbər-dar olamayan və həqiqi bir mürşidin müqəddəs nəzərindən keçməyən kimsələrin mərifətşünas iddialarına qiymət və əhəmiyyət vermək əbəsle məşğul olmaq deməkdir. Dəyərli ömrünü boş bir xəyal uğrunda sərf etmək böyük bir aldanışdır. Həqiqi bir mürşidin qapısında qulluğa bağlanmayan kimsələrin də bu iddiaya cürət göstərməsi doğru bir hərəkət deyildir. Çünki *الباطل یفور ثم یغور* [*Batıl öncə qaynar, sonra daşar*] məzmununca bir

gün həqiqətin təcəlli edışı hər prinsipi ta təcəmindən yıxar. Bu yıxılış elə bir yıxılışdır ki, təcəmiri, bərpası qabil deyildir. Şübhe yoxdur ki, həqiqət, həqiqətdir. Heç bir kimsə bunun ortadan qaldırılmasına müqtədir deyildir. Dəstəyini Allahdan alır. Zəlalət içində olan bir zaman, batilliyin yayılmasına münasib bir yön kəsb edər. Halbuki, həqiqət, yenə minlərcə gizli örtüdə işıq saçır, ziyası heç cür gizlədilə bilməz. Bunun üçündür ki, həqiqətin örtülməsindən məmnun görünənlər, əksərən məyus olmuşdurlar. Çünki hər şeyin gizlədilməsi qabildir, lakin həqiqət müstəsnadır.

Bəzi həqiqətpərəstlik iddiasında olanlar həqiqətin gizləndiyinə şahid olduqlarını söyləyə bilirlər. Halbuki, həqiqətdə gizlənən həqiqət deyil. Öz vəhm və xəyallarını təsvir edən batil qənaətlərinin gizlənməsidir ki, biçarələr, illərcə bu qənaətləri üzündən istifadə etdikləri cəhətlə bunu bir həqiqət olaraq qəbul etmişlər. Bu şahidlər, bu batil qənaətin puç olmasından əndişə etməkdə haqlıdırlar. Çünki arada böyük bir ziyan olduğu eynən müşahidə edilməkdədir. Bəli, bir az insaf, kiçik bir bəsirət bu haqqı təslimə bais olar.

-Yoxsa.....

-.....

Bunun kimilər, geniş və açıq aləmə bir kərə olsun gözlərini qaldırıp baxsalar, təbii bu əndişəyə düşməz və nəticədə ruhi iziərlərə düçar olmazlar.

Nə etsinlər ki, İmam Qəzali [Əbu Hamid Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzali] həzrətlərinin buyurduqları kimi dünyəvi əlaqələrdən tamamilə uzaqlaşmaq mümkün olmur. Təbii ki, həvayi-nəfsə pərəstişkarı olmaqdan özlərini ala bilmirlər. Bu, Firdovsinin

[Öz mənfəətinə görə başqasının ziyanını axtaranlar dindən istifadə edirlər] həkimanə kəlamını eynən təmsil edən bu qəbil kimsələr -cüzi də olsa- qənaətlərinin puç olmasına dözə bilmir, bu vəziyyəti isə arzularının əksini icad etməyə sövq edir. Odur ki, hikmət sahibi biri bu həqiqəti çox gözəl təsvir və ifadə edərək dinsizliyin səbəbini və mənşəyini aydınlaşdırarkən bu qəbil şəxsiyyətlərin fəli vəziyyətlərindən meydana çıxdığı nəticəsini çıxarır və dinsizliyin mənşəyi iləhiyətədir” cavabını verir. Bu iddiasını gücləndirmək üçün də, meydana gələn məzhəb qovğalarını irəli sürərək bəhsinə hazır etdiyi bu zəmindən başlayıb mülahizəsini yürüdür və “İlmül-ilahiyat” hər məzhəbin tələqqi və təfsirinə görə bir xüsusi şəkil almışdır. Bu vasitə ilə hər məzhəb həqiqəti, öz düşüncə tərzinə həsr edir. Bu isə, təəssübə sövq etməyə vəsilə təşkil edir. Təəssüb inhisarı doğurduğu üçün bu inhisarçılıq elə qəribə, əcaib yönlər ərz edir ki, bu dərədə mübtəla olanlar öz düşüncələrinin arxasında qalan həqiqətləri, batillik ilə ittiham etməkdə heç bir zərər görmür. Bir dinə intisab iddiasında olan kimsələr bu dərəcə ixtilafa düşüb əsrlərcə bir-birini zəlalət və kafirliklə ittiham etsələr də bu sayədə hər camaat reisi ifratçı bir hiss və arzu ilə kislərini doldurmağa çalışarlarsa, xaricdən tərəfsizcə tədqiq edən bir tədqiqatçı meydana gələn bu ixtilaf və fikir ayrılığından (əsas din etibarilə bir mənəvi qiymətə sahib olmayıb) ancaq “Əs-sadaqatı limən qabazə [*Sədəqə onu alanındır*], aldı yedi hoqqabaz” düsturunu yaşıatmaq və xalqı bu surətlə tələyə salmaq istəyən bir neçə hərisin ov toru

olduğunu düşünməyə məcbur qalır və bundan cəsarət alaraq bu qədər qəribə, əcaib qənaətlərə qaynaq olan bir ülvi zətin dünyəvi işlərinə yeganə alət qəbul edilməsi və bunun da ən gözəl bir vəsitə vəzifəsini ifa etməsi Allahın varlığından şübhəyə salırsa, təəccüb doğurmamalıdır. Çünki bu qəbil şəxslərin maddi vəsait olaraq istifadə etdiyi yeganə istinadgahın din olduğunu gören bir aqıl, dinin həqiqətində şübhəyə düşməkdə məzur olduğu kimi.

Əzəli qüdrətilə hər şeyə hakim olan bir Qadirin, bir neçə mənfəətpərəstin maddi səadətini hazırlamağa adi vəsitə ola biləcək bir surətdə hakimiyyətinə alınmış olduğunu və ya alınmış kimi göstərildiyini dərk edən həssas, dərin düşüncəli bir zat onların pərəstişkarı olduqları tanrıları inkar edəcək olursa çox haqlıdır. Fəqət bərəkət versin ki avamları aldadacaq bir hərəkətlə ülvi zətin əmrinə hazır göstərən bu kimi bulanıq suda balıq ovlayanların möhtərəm zatların nəzərində qiyməti olmadığından bu xüsusdakı iddialarına əhəmiyyət verilmir. Odur ki, kimsənin əmrinə ram və tabe olmayan və ilahi sünətlərində qətiyyətin dəyişikliyi və təbəddülət olmayan bir Allahın varlığına kainatın vücudu və möhtəviyatının intizamı şəhadət etməkdə olduğundan bu cür zehinlərin zəlalətə düşməsinə səbəb olan qənaətlər yer tapmır. Yoxsa ilahiyyat alimlərinin istər aralarındakı ixtilaf və bu sayədə qazandıqları sərvət və səadətlərin əsas məsələ ilə əlaqəsi olsa, məxluqata hakim olan zati-vaçibin hakim deyil, əsir, qadir deyil, aciz olduğuna hökm edilməyə mane bir şey olmaz deyir ki, bu da əyri, doğru gələn bir mülahizədir. Şübhə yoxdur ki, bu hikmət sahibi də zamanın dindarları görünən kimsələrin ruhi hallarından nəticə olaraq bir vəziyyəti təsvir etmək istəmişdir. Bu, təhlil ediləcək olursa dinsizliyin mənşəyi dindar görünən və hər hansı bir nöqtədə dinin əhkamına müvafiq hərəkət etməyən şəxslərin zahiri əməlləri səbəb olduğu nəticəsi çıxar ki, çox da uzaq bir nəzəriyyə deyildir. Hər hansı məsləki əqidələrin qurulmasındakı hikmət və həqiqi qiyməti haqqında ibtidai belə olsa, belə bir məlumata malik olmayan kimsələr o məsləyin həqiqi düşmənləridirlər. Çünki fikri əməllər heç bir zaman dəlil ilə anlamaq və müqayisə etmək metodlarından ayrılmamış və azad ola bilməmişdir. Madam ki, hər fərd, ağı ilə qara arasında öz nöqtəyi-nəzərinə görə bir fərq və təmyiz axtarır, bir məsləyə üzv olacaq kimsələr də, əvvəldə getdikləri yolda mənimsədikləri əqidənin özlərində qərar tapması haqqında məlumatlı olmaları lazım gəlir. Bəlkə, vacibdir. Şeyxi-əkbər, ariflərin başının tacı Mühyiddin ibn Ərəbi (*Allah onun sirrini müqəddəs qılsın və bərəkətilə bizi bərəkətləndirsin*) “Fütuhəti-Məkkəyə”sində bu hala işarət edərək “Çox kimsələr vardır ki, dinə olan əlaqələrinin səbəblərini bilməzlər. Bununla bərabər dinə əlaqədarlıqlarını iddia edirlər. Bunların bu halları aralarında yaşadıkları ictimaiyyətin ruhi vəziyyətinə uyğunlaşmaqdan başqa bir şey deyildir. Bunların dindar olmaları təbii olmaqla bərabər *إِنَّ وَجَدْنَا آبَاءَنَا* [Biz atalarımızı bir din üzərində gördük] düsturuna sədaqətdən başqa bir mənə ifadə etmir deyir. Ki, doğru bir hökm olsa gərəkdir. Bundan başqa İmam Qəzəli [Əbu Hamid Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzəli] həzrətləri də “Təhəfütül-fələsifə” adlı kitabının dibaçəsində bir şeyin həqiqətinə vüqufları olmadığı halda “Bu məsələnin dinə zərəri vardır, Bu məsələ şəriətə müvafiq deyildir”, deyər hər kəs tərəfindən qazınan qənaətləri həmən qəti surətdə rədd və yalanlamağa qalxışanların hərəkətlərinin doğru olmadığını uzun-

uzadı izah etdikdən sonra xüsuf, küsuf (ay və günəş tutulması) məsələsini də bu mülahizəsinə əsas qəbul edərək nəticədə, bu kimilərin dinə olan zərərlərini, dinin əsasları haqqında tam məlumatları olduğu halda məhz xəyanət qəsdilə puç etməyə səy edənlərin zərəmindən çox olduğunu iddia edir ki, Həzrəti imam da bunu zamanında dinin yardımçısı olduğunu iddia edən kimsələrə qarşı nöqsanlarını göstərmək üçün yazmış olduğu nəticəsinə gəlinə bilinir. İndi həkimin mülahizəsinə bir şey deməyəcəyəm. Fəqət birisi xatəmül-vilayət, digəri hüccətül-islam iftixar mənbəyi olan adlarına haqqı ilə ləyaqət kəsb edərək müsəlman ürəfa və üləmaları tərəfindən təqdirlə yad edilən din dairəsinin bu iki qütbü, yəqin mərtəbələrinin qövsünün mülahizələri üzərinə nəzəri-diqqəti cəlb edəcəyəm. Hər nədə olursa olsun, əzəmətli əsərlərilə həyatı-əbədiyyələrini təmin edən və hələ xələfləri görünməyən irfan aləminin bu iki nuru mülahizələri, əlbəttə, olduğu kimi əldə sənəd qəbul edilməyə layiqdir. İnsafı olanlar bunu beləcə qəbul edərlər zənn edirəm. Bu iki bədrin mülahizələrindən ilhamlanaraq aşağıdakı şəkildə mülahizə ərz edə bilərik. “Hər hansı bir qənaət, bir qüvvətli əsasa istinad etdirilməzsə, zəif olur. Bu zəiflik iddiaçıda müşahidə edilərsə, digərlərinin eyni xətti-hərəkəti təqib etməsini nəticə verər. Başqa birisinə rəhbər olan bir kimsədə bu halın meydana gəlməsi, hal və söz olaraq tələqinedici bir sirayətlə ümumiləşdiriləcək olursa, bundan qaynaqlanan günahın, o kimsəyə aid olduğu

من سن سنة سيئة فعلية وزرها ووزر من عمل بها
من سن سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها

[Yaxşı bir yol açana, bunun savabı ilə bununla əməl edənlərin savabı verilir, o yolda gedənlərin savabından da heç bir şey əksilməz. Pis bir yol açana isə, bunun günahı ilə, bununla əməl edənlərin günahı verilir, o pis yolda gedənlərin günahından da heç bir şey əksilməz] hədisi-şərifilə təsdiqini tapar. Buna əsasən, bu qəbil rəhbərlərin əndişə edəcəkləri şey həqiqətin gizlənməsi deyil, öz qəbahətləri olmalıdır. Çünki bu halın meydana gəlməsinə öz hərəkət və əməlləri səbəb olmuşdur. Bu hərəkətlərə də əqidələrindəki zəiflik bais olmuşdur. Bu etiqadi zəiflik isə fikirlərinə uyğun görə bilmədikləri hadisələri doğurmuşdur ki, təbii bir haldır. Etiqadını təshih, xarakterlərini düzəltməyə müvəffəq olmayan kimsələrin alimə qarşı ədavətləri də bundan meydana gəlmişdir. Halbuki, elm bir nəhayətsiz ümmandır ki, onun intəhasız dibinə vasil olmuş bir bəxtiyar hələ görülmüş deyildir. Aləm cəhalət içində yuvarlanıb durarkən hər şey haqqında mülahizə bəyan etmək səlahiyyətini özlərində görənlər -açıqca söyləniləcək olursa- heç bir mülahizəyə haqları olmayanlardır. Məhz bunun kimi başlı başına bir müstəqil məslək olan təsəvvüf də elə mövzusunuz, məzmununuz bir əqidə deyil. Bəlkə, ali məqsədi gərəkdirən istilahlər, ifadələr, təqrir, təlim, tədrisi əhatə edən bir elm, bir mübarək fəndir. Buna dair, bir-iki söz eşidib öyrənməklə o məsləkə vaqif olmaq mümkün deyildir¹²⁵.

¹²⁵ Saib Təbrizinin:

بنمای بصاحب نظر گوهر خود را

عیسی نتوان گشت به تصدیق خر چند dediyi kimi bir neçə axmağın məhəbbəti irfani kəmalata dəlil təşkil etməz. [Nəzər sahiblərinə öz gövhərini və bacarıqlarını nümayiş etdir, çünki bir neçə

Sufi arifləri zahirən təqlid etməklə də əsrarlarının feyzindən bəhrələnmək imkanı yoxdur. İstər təsəvvüf istilahlılarına dair məlumatı olub irfani halları özündə təmsilə müvəffəq olmayan, istərsə sufi arifləri təqlid ilə bərabər irfan feyzi kəsb edə bilməyən kimsələr özlərini olduqları kimi tanıtmış olarlarsa daha yaxşı və daha arifanə bir hərəkət etmiş olarlar. Belə etməyib bu kimi məlumat və zahiri əhvallarını maddi mənafeələrinə vasitə qılan kimsələr haqqında aşağıda eynən nəql edilən bəyanat nə qədər gerçəkdir.

Kəramət satan, avamları aldadan yalançı şeyxlər üçün:

از کرامات شیخ ما چه عجب
برف را دید و گفت می بارد

[*Şeyximizin kəramətindən təəccüblənmək olmaz, çünki qarı gördü və dedi, yağır*] bir iki məlumat toplamaqla kifayətlənənlərə Mövlanə Cəlaləddin Rumi, *Allah sirrini müqəddəs qılsın*, həzrətlərinin:

چند دزدی حرف مردان خدا
تا فروشی ستانی مرحبا

[*Allahın sevimli bəndələrinin kəlamlarını nə vaxta qədər oğurlayıb özünə tərif qazanacaqsan?*] dürr kəlamı, zahiri əhvallarını dünya şəbəkəsi olaraq qəbul edən avam aldadanlara qarşı lisanül-qeyb Hafiz Şirazi (q.s.) həzrətlərinin

ترسم که صرفه ی نبرد روز بازخواست
نان حلال شیخ ز آب حرام ما

[*Qorxuram hesab günündə şeyxin halal çörəyi, bizim haram suyumuzdan başqa bir işə yaramayacaq. İkisi də bir tutulacaq. Hafiz Şirazi*] ibarələri bir-iki məsumu qəflət tələsinə salıb istismar edənlərə xitabən Ruhi Bağdadi həzrətlərinin:

Sizdən kim iraq oldu isə Haqqa yaxındır,
Zira ki, zəlalət yoludur getdiyiniz rah.
Və.....
Güftarə gəlüp söyləsələr cəhli-mürəkkəb,
Zumincə vəli hər biri bir qütbü-zamandır.
Ərbabı-xirəd zərrə qədər mötəqid olmaz,
Ol mürşidə kim mütəqad bi-xirəddandır.
Təqlidlə səccadənişin olmuş oturmuş,
Təhqiqdə amma, xərbe küsəstə inandır.
Dermiş bana kəşf oldu rumuzati-həqiqət,
Vallahi yalandır sözü, billahi yalandır.
Kəndindən iraq ol düşüb ardına yorulma
Ol bixəbərin getdiyi yol, zənnü gümandır
Zinhar, unudub bildiyini düşmə inadə
Bir pirə yapış kim ərəsin sirri-məadə.

[uzunqulağın təsdiqi ilə heç kim İsa ola bilməz.]

نتوان یقین و قال ز ارباب حال شدن
کسی منعم نمی شد از گفت گوی گنج

[*Dedi-qodu ilə hal əhli olunmaz; Necə ki, xəzinədən bəhs etməklə zəngin olunmaz.*]

Bu həqiqəti ehtiva edən mənzuməsi çox böyük bir hikmət düsturudur. Ləduñ elminin yeganə sahibi Allahın qalib şiri Həzrəti Əli bin Əbutalibin (*Allah ondan razı olsun və üzünü kərəmləndirsin*) nüfuz və müqəddəs vüqfunun bir təcəllə əsəri olan

قد قسم ظهر الدين رجلاñ جاهل متنسك وعالم متهاك [*dinin küreyini iki insan qırdı: cahil abid və həyasız alim*] həqiqəti açıqlayan bəyanı bu mövzuda söylənilmiş sözlərin sultanıdır. Sonuncu əsrin məşhur üləmasından Zəhavi mərhumun:

دين مبین احمد مرسل به باد داد
در سنیان تشیخ در شیعیان اجتهاد

Hikmətamiz mülahizəsinin dəlalətinə tam uyğun bir ifadədir. “Mövcudatın iftixarı, (əñ gözəl salamlar üzərində olsun) əfəndimizin təbliğ etdiyi və yaydığı açıq-aşkar dinin bəzi axmaqların nəzərində mənəvi qiymətinin itməsi sünnilərdə saxta şeyxlərin, şiələrdə ictihadın bəlasıdır” demək istəmişdir ki, saxta şeyxlər ilə saxta müctəhidlərin hərəkətlərinə nüfuz hasil olduğunda bu həqiqətin olduğu kimi ifadə edilmiş olmasında tərəddüdə imkan qalmaz.

Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinin narahat olmasından dolayı söhbətin çəkib ədəb bəhsinə gətirdiyi və bu vasitə ilə əsl mövzuya maddi cəhətdən münasibəti hiss edilməyən bu uzun-uzadı mülahizə hər zaman Həzrəti Pirin mənəvi şəxsiyyətinin gərəkdirdiyi xüsuslardan irəli gəlir. Çünki əsasatına təlqin üçün yeganə riayətkar bir şəxsiyyət aranarsa, ancaq bu həzrət görülə bilər. الطرق كلها آداب [*Təriqətlər bütünlüklə ədəbdir*] təsəvvüfi düsturuna riayət dərəcəsinə göstərən həqiqi rəvayətlərdəndir ki, bura əlavə edilməsi artıqlıq əmələ gətirməz. Müridin mürsidinə qarşı icrasına məcbur qaldığı ədəb və tərbiyə sözün uzanmasına səbəb olmuşdu. İnsanın hissiyyatından ortaya çıxan bəzi mülahizələrinin münasibətli-münasibətiz məcralarda dolaşmasına səbəb olması qədər təbii bir şey ola bilməz. Qeyd edilən bəhsdən verilən giriş ilə bu məsələdə bunun səbəb, bu kimilərin vəziyyətlərinə təcavüz etmək kimi maddi əlaqə və nisbət rabitəsi olmadığı halda bu məcradan bəhs edərək hakimin, imamın, şeyxi-əkbərin, Ruhi Bağdadinin, Həzrəti Şahi-vəlayətin, Zəhavinin mülahizələrindən yardım ilə bu dərəcə təfsilata heç də lüzum yoxdur. Fəqət yuxarıda bir neçə dəfə təkrar edildiyi vəchlə ilahi minbərin müqəddəs bir xatibi olan Həzrəti şeyx kimi bir din ulusunu haqqı olduğu şəkildə ifadə etmək üçün bu nöqtələrə təmas etmək məcburiyyəti hasil olmuşdur. Nə hakimin dediyi kimi digər məzhəb mənsubları ilə münaqişəyə tənəzzül, nə də bu yanıldıcı ariflərin həyatda istədiyi “Hər keçəni Xızır bil; Hər gecəni Qədir bil” düsturunun iqaməsi idi, nə də Həzrəti imamın dediyi kimi mətnlər ilə fənlər arasındakı tam irtibatdan qafillik göstərərək kimsənin zəlalətinə səbəbiyyət verirdi. Bundakı düstur اللهم ارن الأشياء كما هي [*Allahım, bizə aşyanın həqiqətini göstər*]¹²⁶ xeyriyyə dəvətini hər zaman Ulu Tanrının dərğahına yönəltmək və رب زدني علما [*Allahım, elmimi artır*] mübarək nəzminin hiss etdirdiyi müqəddəs məfhuma tam itaət göstərmək idi. Nə də Həzrəti şeyxi-əkbərin buyurduğu kimi özünün təmsil etdiyi mücəssəm şəxsiyyətin məzmunundan qafil olar,

nə də Həzrəti şahı-vələyətini müqəddəs təbirinin geniş ümmanı arasına – cüzi bir nöqtədə belə olsun- təmas edəcək halı müşahidə edilirdi. Mərhum Zəhavinin dediyi kimi də mütəşəyyix deyil, həqiqət əsrarının bir müəllimi, şeyxül-əkbəri, daha doğrusu ilahi tərəfindən göndərilən bir elçi idi. Ərş və kürsüdən daha geniş olan aşiq qəlbini hikməti-zövqiyyədən ayıra biləcək bir şey ola bilməzdi.

Məhz bu ali vəsflər ilə səciyyələnən bu kərəmli həzrətin etina göstərdiyi ən incə nöqtələrə dəlalət edən hekayə ki, yuxarıda “Dərcinə lüzum hiss edildiyi” bildirilmişdir. Bu münasibətlə eynən ərz etmək məqamı gəlmişdir.

Bir gün səadətli xanəgaha gələn 10-12 yaşlarında bir uşağa xitabən:

“Buyur, övladım, yemək ye” - deyir.

Uşaq: “Qarnım toxdur” cavabını verir.

Bu cavab üzərinə:

- “Oğlum, bir daha qarın sözünü ağzına alma. Belə bir təklif qarşısında qaldığınız zaman əfəndim, hələlik o ehtiyacı özümdə hiss edə bilmirəm, məni bu dəfəlik əfv ediniz, yaxud bəndənizi əfv buyurunuz” cavabını verməsini tövsiyə etmişdir.

Ən kiçik bir nöqtəni belə arifanə nəzərindən qaçırmayan belə bir mələkxislət zatın mürsidanə əxlaqını bu surətlə ərz edərkən ədəb adlanan əsasın mütəsəvvif məsləkindəki həqiqi qiymətinə aid böyük bir işarət olduğunu hiss edirəm.

Eşq karvanının qüdsiyyət saçan sarbanı olan Həzrəti şeyxin xoş nəfəsilə irfan feyzi kəsb edən saliklər mərifət yolunun yolçularının təhəmmül çiyinlərinə aldıkları bu arifanə tərbiyə taqəti aşan məsələlər nəticəsində həqiqəti göstərən bir nümunə ola bilmişdir ki, ağıllara heyrət verirdi. Odur ki, həyatının bütün maddi zövqlərinə bir təhqir silləsi vuraraq həyatını nigarın zülfünə əsir etmək bəsit bir məsələ deyildir.

Çünki haqq və batili ayırd etmə qüvvələri tamamilə inkişaf etmiş zatların taqətin üstündəki hallara qatlanması səbəbsiz olmaz. Bu kimilərdə uzlaşma və təlqinedici təsirlərə səbəb ola bilməyəcəyi şübhəsizdir. Buna bir də təəssüb və elmi görüşlər əlavə olarsa gerisini düşünün. Demək olar ki, hökmünü əzəli qüdrətdən alan arifanə hakimiyyət, öz idarəsinə aldığı kimsələri ta vicdanlarından yaxalamaqdadır. Bu hal üçün nə deyilsə deyilsin, elmi tədqiqə dəyər mövzulardan birisini təşkil edən təriqət həyatı, elə kortəbii surətdə, belə imiş, elə imiş deməklə qulaqardına vurulacaq bir şey deyildir.

Bununla belə, din övliyalarında görülən iradə qüdrəti, süni hərəkət və riyanın məhsulu olmadığı kimi arifanə əhvalı ilə qarışa biləcək sözdə, ya əməldə heç bir əlaqəsizlik olmamasından irəli gəlmişdir. Əks təqdirdə parlaması ilə sönməsi bərabər olduğu çox örnəkdən görülmüşdür.

Həqiqi məcraya qayıdaraq keyfiyyəti Həzrəti Pirin şəxsiyyətində araşdıracaq olsaq çox böyük xariqülədaliklər tapa bilərik.

Məsələn, ciddiyyət, vüqar, qüdrət, nüfuzu-iradəyə malikiyyəti ilə fərqlənən bu zatın “İstanbulda nahaq yerə uğradığı hallara qarşı müqəddəratının təyini haqqında heç bir məqama özlüyündən müraciət etmədiyi kimi, keçirməkdə olduğu sıxıntının şiddətinə rəğmən də şikayət tərzində

heç bir söz ağzından çıxarmamış olması” bəsit sayıla biləcək məsələlərdən deyildir.

Təəssüf ki, *عادو عاقل خير من صادق جاهل* [Ağıllı düşmən cahil dostdan daha xeyirlidir] hikmətamiz düsturunun bir təcəlla əsəri olmaq üzrə həyatda bir dəfə daha bənzərinə şahid olunan Xarputa sürgün xüsusu, bəzi zatların cahilanə təşəbbüsləri nəticəsində törəmişdir.

İSTANBULA MÜRACİƏT

Ə n əvvəl eşq xəzinələrinin sahibi Kazım paşa həzrətlərinin israrı üzərinə meydana gəlmişdir. (Mabeyn məsələsində nəticəsi göstəriləcəkdir) Paşa həzrətləri bir yardım tələbi tərtib edərək, Həzrəti Pirə möhürlətdirərək Mabeynə (saray) vermiş, bundan bir nəticə hasil olmaması üzərinə ikinci dəfə yenidən tərtib edilərək Mabeynə verilmişdir. Bu yardım istəyi üzərinə Mabeynə qədər Həzrəti Pir aparılmışdır.

Mabeynə getməsi

Kazım Paşa həzrətlərinin baş tutan israr və ricası üzərinə qaynı Hüsameddin və Ərzurumlu İzzət əfəndilərin bu nöqtəyi-nəzərə qatılmaları ilə meydana gələn israr nəticəsində Paşa ilə bərabər Mabeynə qədər getmişlər.

Mabeyn yoldaşları

Paşa, İzzət və Hüsameddin əfəndilər bərabər olduqları halda bir lando¹²⁷ ilə Mabeynə getmişlər. Paşa mərhum, bu xüsusda ciddi şəkildə çox insaniyyətə hərəket etmişlərdir. Adətən bir məmur xidmətindəki kimi təvazökarlıqla rəşadətə hüzurunda – araba içərisində ədəb və tərbiyə ilə oturmuşlar. Mabeyndən içəri girildiyində təşrifat məmuru kimi yan cəbhəsini Həzrəti Pirə meyl etdirərək dəlalət vəzifəsini icra, Baş kitabət otağından içəri girildiyi zaman bu Həzrəti təqdim etmişlər.

Bu hörmət və izzəti görəndə Mabeyn baş katibi Həzrəti Pirin vüqarının təlqin etdiyi hörmət və vüqardan təsirlənərək dərhal yerindən sıçramış və rəşadətprənah zata layiq bir stul təqdim etmişdir. Burada Kazım paşa Həzrəti Piri baş katibə təqdim və vəziyyəti nəql etmişdir. Kazım paşa həzrətinin o zamankı üsuli-idarədən tam məlumatlı olmasını nəzərə alaraq:

“Mabeynə göndərilən qərarnamənin, xalqın cəhalətindən istifadə edərək yalandan qurulduğunu, qərarnamədə imzası olan zatların qərarnamənin məzmunundan bixəbər olduqlarını, hətta, məfhum və mənasını anlaya biləcək qəbiliyyətdə olmadıqlarını” uzun-uzadı izah edərək baş katib paşanın nəzəri-diqqət və riqqətini cəlbə müvəffəq olmuş. Bunun üzərinə

belə bir yalan və iftiraya cürət edənlərin kimlər olduğunu baş katib sorğusual məqamında Kazım paşadan sual etmişdir:

Müsahibə aşağıdakı surətdə cərəyan etmişdir.

Baş katib: Bu zat əleyhində qərarnamə tənzim edərək məqamları qulaqardına vuranların dəstə başçısı kimlərdir?

Kazım paşa: Qazaskər Əhməd Xülusi əfəndidir.

- Bu hansı Qazaskərdir, bilmirəm.

-Vaxtilə Əfqan səfirliyinə getmişdi və hal-hazırda Amasiyada iqamətə vəzifələndirilən Əhməd Xülusi əfəndidir.

- Bəli, anladım. Onun atasını da bilirəm. Mülkə də, millətə də zərər vermişdir. O da yaxşı bir adam deyildi. (Əhməd Xülusi əfəndinin böyük qardaşı Sədrəzəm Şirvanizadə Rüşdü paşanı qəsd etmişdir) Kazım paşa buna cavab verməyə imkan tapmamışdır.

Həzrəti Pir, Əhməd Xülusi əfəndinin atası haqqında Baş katibin na-haq kinayəsindən son dərəcə mütəəssir olmuş, söhbətin uzanmasına imkan vermədən hiddətlə ayağa durmuş və qapıya doğru hərəkət etmişdir.

Alicənab Kazım paşa, bu vəziyyətdə yenə aliqədr mürşidin arxasından ayrılmaması, arabaya miniləcəyi əsnada yenə Həzrəti Şeyxi önə buraxaraq özünün də təvazökarlıqla yanında ədəb və tərbiyə ilə oturuşu ilə, həqiqətən, çox igidcəsinə və nəcib bir hərəkət etmişdir.

Çünki arada olduğca səmimi və könüllərdən –haqq və həqiqət uğrunda- daşan bir alicənab hissini əmələ çevrilməsi üçün sərf edilən cəhdlər doğrusunu söyləmək lazım gələrsə- Həzrəti Pirin bu cavabsız hərəkəti üzündən nəticəsiz qalmışdır.

Çünki Baş katib Əhməd Xülusi əfəndinin atası deyə nəzərdə tutduğu heç şübhə yox ki, aləmin pənəhi mürşid Həzrəti Mövlənə [İsmayıl Siracəddin Şirvani] deyildi. Bundan məqsədi sədrəzəmlik məqamını tutan mərhum Rüşdü paşa idi. Rüşdü paşa həzrətləri haqqında bu kinayəni isə zaman və hal zərurətinə görə -doğru deyilsə belə- sükutla qarşılamaq lazım idi.

Buna əsasən, Rüşdü paşa həzrətlərini bu kimi ittihamdan tənzih etməklə bərabər qardaşlarının bu məsələdə bir səbəbdən dolayı əlaqədar olması bu sözü bu zatın vəfatından sonra isnada gətirib çıxarmışdı. Bunula belə, paşa həzrətləri o zaman çoxdan Rəhmanın rəhmətinə qovuşmuş və artıq ona isnad edilən töhmətlərdən –hər cəhətdən məsumanə zərərçəkmişliyi vasitəsilə- nəfsini paklaşdırmış idi. Belə bir qəsdlə əlaqədar olmayaraq –qeyri-şüuri- Həzrəti Mövlənəyə işarə edən bu bəyanata, bu dərəcə əhəmiyyət vermək yersiz bir hərəkət kimi görülməkdir. Fəqət müridlə mürşid; ... salik ilə ustad sözü araya girincə bu mühakimə başqa yönlər kəsb edər.

İstər Baş katib paşanın qəsdini Həzrəti Mövlənə olsun şübhə yox ki, zikr edilən zat nəzərdə tutulmamışdır. İstərsə Rüşdü paşa olsun zərrəsi möhtərəm mürşidinə gedib çatan hər hansı bir nöqsanı özünün xalis həyatı ilə ödəməkdə bir məsələ görməzlər və görməməlidirlər.

Budur, ali hissələrini adi mənafeələrinə qurban etməmələri də Həzrəti Pirə xas bir mürşidanə səciyyədir.

Mabeyndən qayıdış

Məncə heç də gərəkməyən, Baş katiblə Kazım paşa həzrətlərini belə heyrətləndirməsi təbii olan bu hərəkət üzərinə oradan ayrılaraq salonda gözləməkdə olan İzzət əfəndi və Hüsaməddin əfəndi, Kazım paşa birlikdə arabaya minərək geri qayıtmışlar. Arabada olduğu müddətcə bütünlüklə qüdsi heybəti hiss etdirən bir vəziyyət göstərməsi səbəbilə Beşiktaşə qədər heç bir söz cərəyan etməmişdir.

Beşiktaşda araba Kazım paşa tərəfindən durdurulmuş və o ətrafda yaşayan Qurd İsmayıl paşaya bərabər getmələrini rica etmiş isə də Həzrəti Pir qəbul etməmişdir. Paşa burada izin istəyərək ayrılmışdır. Paşa getdikdən sonra (*Xeyirsiz övladı Allah kimsəyə verməsin*) demiş, bundan başqa yenə bir şey söyləməmişdir.

Hər nə isə Kazım paşa həzrətlərinin ikinci bir dəlaləti də bu surətlə nəticəsiz qalmışdır. Bundan sonra İzzət və Hüsaməddin əfəndilərin qeyri-süuri müraciətlərilə əvvəlcə həbs, sonra Anadoluya sürgün edilmişdir.

Mabeyndən verilən xirqə

Mabeynə təşrif etdikdən sonra, xanımlardan birisi tərəfindən Həzrəti Pirə bir xirqə göndərilmiş isə də, kim tərəfindən göndərildiyinə dair məlumatı hal-hazırda unutmuşam.

Hüsaməddin əfəndinin müraciəti¹²⁸

Mabeyndən qayıtdıqdan sonra yenə Kazım paşa həzrətlərinin baş tutan dəlalətilə bu dəfə yalnız Hüsaməddin əfəndi Baş katibin yanına getmişdir. Baş katib nəzakətli bir qəbul göstərmiş və divanın çap olunmuş nüsxəsindən birisini istəmişdir.

Divanı götürməsi

İkinci gün Hüsaməddin əfəndi divanı aparıb Baş katibə vermiş, Baş katib yanında saxlayaraq “sabah gəl, götür” demiş, o da yanından ayrılmış¹²⁹.

Hüsaməddin əfəndinin təkrar gəlişi

Ertəsi gün Baş katibin yanına gedən Hüsaməddin əfəndinin ilk üz-ləşdiyi cavab “Bu divanda elə də əhəmiyyət kəsb edən bir şey yoxdur. Qəsidələr və peyğəmələr nətlərindən ibarətdir. Hökumət, bunun nəşrinə nə üçün icazə verməmişdir” sözləri olmuş.

Hüsaməddin əfəndi cavabında bilmədiyini bəyan etmiş. Divanların hansı mətbəədə çap edildiyini soruşmuş, bunu da bilmədiyini söyləmiş. Bunun üzərinə hökumətin icazəsi xilafına bunu necə çap etdirdiklərini soruşmuş. Bunu da bilmədiyini ifadə edincə “Mühüm dövlət işləri belə kiçik şeylərlə məşğul edilməyə dəyməz, al kitabı” deyərək kitabı vermiş

¹²⁸ Hüsaməddin əfəndinin rəvayətindən.

¹²⁹ Hüsaməddin əfəndinin rəvayətindən.

və başqa bir söz söyləmədiyindən Hüsaməddin əfəndi oradan ayrılmağa məcbur qalmış və geri qayıtmışdır.

Anadoluya səfər haqqında müraciət

İşin əhli bir zatın tövsiyəsi üzərinə Hüsaməddin və İzzət əfəndilər “Anadoluya getmələrinə icazə verilməsi ilə əlaqədar bir xahişnamə”ni Məbeynə vermişlərsə də, heç bir təsiri görülməmişdir.¹³⁰

Təkrar müraciət¹³¹

Hüsaməddin əfəndinin ifadəsinə görə “Həzrəti Pirin möhürü əllərində olduğundan hər ağıl öyrədənün tövsiyəsinə uyğun olaraq dərhal bir xahiş tənzim edir və lazım olan məqamlara verirlərmiş”. Halbuki, heç bir şeydən xəbəri olmayan bu nurlu vicdan sahibi olan pır, başqa aləmdə, həqiqət meydanında at çapmaqda ikən həyatın nə qərribə cəlvəsidir ki, qeyri-şüuri olaraq öz xeyrxahları olan kimsələr bu zövqünə əngəl olduqları görülür. Nə bəsirətli bir hərəkət.

Son müraciət¹³²

İndiyə qədər müxtəlif məzmunlarda verilən xahiş məktublarından bir nəticə çıxması üzərinə çoxbilməşlərdən birisi bunlara (İndiyə qədər verilən xahişlərimizdən bir nəticə çıxmadı. Bundan sonra da edəcəyimiz müraciətlərin səmərəli olmayacağı qənaətindəyik. Bari pasportumuzu veriniz də təbəəlikdən çıxacaq) məzmununda bir ərizə vermələrini söyləmiş, bu iki möhür sahibi zat, bir az daha əlavə edərək bir ərizə yazdırmışlar və dərhal möhürləyərək Daxiliyyəyə vermişlər.

Ərizənin nəticəsi¹³³

Bu ərizənin verildiyinin ertəsi günü Həzrəti Pirin iqamət etməkdə olduğu xanə zabıta məmurları ilə mühasirə edilərək Həzrəti Pir və qayını Hüsaməddin əfəndi zabıta (polis) nəzarətinin yanındakı ümumi həbsxanaya aparılmış və həbs edilmişlər.

HƏBSXANAYA APARILARKƏN¹³⁴

Öndə Həzrəti Pir, arxada Hüsaməddin əfəndi və yanlarında jandarmalar olduğu halda canilər kimi həbsxanaya aparılan bu zat, o sırada qəhvəxanadan çıxan bir adamın diqqətini cəlb etmiş. Görür-görməz donub qalmış, sonra “Vallahi başımıza göydən daş yağar” deyə bilaixtiyar vicdani hisslərini büruzə vermişdir.

¹³⁰ Hüsaməddin əfəndinin rəvayətindən.

¹³¹ Hüsaməddin əfəndinin rəvayətindən.

¹³² Hüsaməddin əfəndi rəvayətindən

¹³³ Hüsaməddin əfəndi rəvayətindən

¹³⁴ Hüsaməddin əfəndi rəvayətindən

Həbsxanadakı mövqeyi

Həbsxanada hər növ cinayət sahibinin olduğu bir yerə salındığını ona döşək apararı müəzzin İlyas əfəndi rəvayət etməkdə idi.

Seyid Sədəddin əfəndinin həbsi

Bunların həbsindən sonra Seyid Sədəddin əfəndini tapıb gətirərək onu da başqa bir hücrədə həbs etmişlər.

Həbsxana hadisələri¹³⁵

Həbsxanaya girdiklərində, bunların aqibətindən əndişə edilməsi lazım gəldiyini hiss etdirən söhbətlər cərəyan etmiş. Həbsxana həyatının ayrılmaz zərurətlərindən olan bu kimi dəlillər çox olmaqla bərabər təbii ki, bu qorxunc rəvayət Həzrəti Pirin qaynı Hüsaməddin əfəndini qorxutmuş. Sonradan Seyid Sədəddin əfəndi gətirilincə, buna da “Sürgün hücrəsinə qoyuldu” demələri hər birisinə ayrı bir şəkildə əzab ediləcəyi hissini oyandırmış, Hüsaməddin əfəndinin əndişəsinin çoxluğunu söyləmək artıqdır. Bununla belə, bu sözlərin heç birisi doğru çıxmamış, yenə tabeliyində olanlarla ilə bərabər hamısı ilə eyni cür rəftar edilmişdir.

Həbs müddəti

Həbsxanada üç gün qalmışlar. Üçüncü gün günorta vaxtı azad edilmişlər və yenə İzzət əfəndinin evinə qayıtmışlar.

ANADOLUYA GÖNDƏRİLMƏLƏRİ

İzzət əfəndinin evində bir gün qaldıqdan sonra ertəsi günü 1302-ci il, rəcəb ayının on beşinci günü [m.30 aprel 1885] bütün tərəfdarları ilə bir gəmiyə mindirilərək hökumət tərəfindən İstanbuldan çıxarılmışlar. Gəmidə yenə Amasiyada iqamətlərinə icazə verilmiş olduğu söylənilmiş isə də, Samsunda bunun əsli, əsası olmadığı anlaşılmışdır.

Samsuna çatmaları

1302-ci il, rəcəb ayının 19-cu günü [m.4 may 1885] Samsuna sağ-salamat çatmışlar.

Samsunda iqamət

Hökumət tərəfindən icbari surətdə Samsunda dörd günə qədər qalmışlar. Dördüncü günü Xarputa gedəcəkləri onlara xəbər verilmişdir.

Axundun müridlik tələbi¹³⁶

İstanbula gedərkən şüə üləmasından olan və Samsunda axundluq edən bir zat, Seyid Sədəddin əfəndiyə gələrkən ona bağlanması üçün dəlalət etməsini rica etmiş.

Bir-iki müraciətini “Yaxşı, olar söyləyəyəm” deyərək başından sovuşdurmuş, təkrar müraciət etdiyəndə məsələni Həzrəti Pirə izah etmiş. Cavabında “Sədəddin, biz bu adama dörd məzhəbdən birisini qəbul etməsini təklif edərək, o da bunu qəbul etməz. Birdən-birə rədd cavabı versək qəlbi qırılar. Sən hiss etdirmədən xoşluqla onu uzaqlaşdır,” demiş. Həzrəti Pirə məsələnin ərz edilib-edilmədiyini anlamaq üzrə gələn axundun sorğu-sualına “bəli, məsələni ərz etdim. Fəqət, indi yol üstündə olub İstanbula gedəcəyi üçün, qayıtdıqda imkan əl verərsə, diləyinin icra ediləcəyini” söyləyərək sovuşdurmuş. Qayıtdıqda təkrar bu tələbini izhar etmiş, “İndi olduqca sıxıntılı olduğundan Xarputdan yazıb göndərilməsini təmin edəcəyini vəd edərək” bu kərə də axundu xoşluqla başından etməyə müvəffəq olmuşdur. Bu zat, Həzrəti Piri Qaradağa qədər müşayiət etmişdir. Yolda Seyid Sədəddin əfəndiyə xitabən “Əbubəkir, Ömər, Osman” haqqında Həzrəti Pirin qənaətini soruşmuş, cavabında “Çıraqımdır yanar dər-çar canib; Əbu Bəkrü Ömərü Osmanu Safdər” dediyini söyləyəncə mütəəssir olmuşdur.

XARPUTA SÜRGÜNÜ VƏ SƏBƏBLƏRİ

Xarputa göndərilməsində zahirdə səbəb olaraq ancaq bir rəvayət dövrən etməkdədir. O da Samsuna gəldikləri vaxt Amasiyada iqamət edilməsinə izin verildiyi xəbərinin yayılması üzərinə qarşı tərəf, yenə teleqrafla lazımı məqamlara müraciət edərək dərhal sürgün üçün Sivas vilayəti məntəqəsi xaricində bir bölgə xahiş edilmiş. Bu dəfə baş tutan teleqraf üzərinə Xarputa göndərilmələri üçün əmr gəlmiş və bu surətlə Xarputa göndərilmiş imiş. Qarşı tərəf də bu xəbərin yayılması üzərinə teleqrafla müraciət etdiklərini söyləyirlər. Bu təsir etmişmidir, etməmişdir, bu haqda qəti bir qənaət hasil edilə biləcək dəqiq bir rəvayət əldə edilməmişdir. Ancaq, bu zatın istər Amasiyada olduğu müddətcə, istər də ayrılması zamanında müraciətdən geri qalınmadığını açıqca göstərən bu rəvayətin nə qədər yersiz bir hərəkət olduğunun anlaşılması üçün yaxşı bir nümunədir. Olduqca qəti ehtimal daxilindədir ki, bu müraciət də bəzi təsirlərə səbəb olmuşdur. Çünki Amasiyaya göndərilməmiş olsa belə, istədiyi yerdə iqamət etməsinə izin verilmiş olacaqdı. Lakin, bu teleqraf sürgün yerinin təyin və təsbitini təmin etmiş, Xarputa sürgün edilməsinə səbəb olmuşdur.

Samsundan ayrılması

1302-ci ilin rəcəb ayının iyirmi beşinci günü [m.10 may 1885] Samsundan ayrılaraq Kavak, Havza yolu ilə Amasiyaya gəlmişlər. Bu dəfə təşriflərində mübarək Sultan Bəyazid camesi ətrafında Qanlı-Kağrı bazarı adlanan məhəldə Payaslızadə Hilmi əfəndinin evində qonaq olmuşlar.

¹³⁶ Seyid Sədəddinin rəvayətindən.

Bir həftəlik işlər

Hər tərəfdən sevənlər, dostlar, mühiblər, müridlər ziyarətinə tələsmişlər. Hər gün, hər gecə bir an ziyarətçilərdən xali qalmamışdır. Mütəəssir olub ağlayan, niyyəti hasil olduğu üçün məmnuniyyətini izhar edənlərin çox olduğunu söyləmək artıq olar.

Qeyd etməyə layıqdır ki, bu dəfəki gəlişində Kömürçü Mehmedin vəcd və istiğraqı və Miralayzadə Həmdi bəyin rəvayət etdiyi iki vəqəə, Həzrəti Pirin eşq səltənətinə və arifanə tərbiyəsinə bir nümunə olduğundan bunların zikrilə kifayət edildi.

Kömürçü Mehmet

Bu məcnuni-ilahi, Həzrəti Pirin Xarputa getmək üzrə Havza yolu ilə gəlməkdə olduğunu eşidər-eşitməz dərhal qarşılaşmağa hazırlaşaraq necə olursa Ələvi nahiyəsinin nəzdində Saluci (Suluca) kəndinin yanında Həzrəti Pirə çatır. Məhbubu-can və cinanına qovuşan bu qəlbi qırıq aşiq özündən keçərək Həzrəti Pirin ayaqları önünə düşər. Bihuş və çaşmış vəziyyətdə bir müddət qaldıqdan sonra arabanın hərəkətinin ardınca məcnunanə və özündən bixəbər ağlaya-ağlaya Amasiyaya qədər başı açıq, yalın ayaq gəlmişdir. Dəli imiş ki, belə olmuş, yoxsa təlqinedici əsaslara məruz qalan bir ağıl zavallısını imiş. Heç də belə deyil. Doğrudur, avam təbəqəsindən görülən bəzi təsir altında qalaraq edilən hərəkətlər, Həzrəti Pirə göstərilən bu və bənzəri təvəccöhlər, əksərən heç bir məziyyəti olmayanlara qarşı da edilməkdədir. Bəlkə, daha çox göstərilməkdədir. Bu, avama xas bir tərz deyildir. Xavas keçinən zatlarda da təsir etmə xəstəliyinə mübtəla olanları çox gördüm. Elə zatlar vardır ki, məruz qaldığı təlqininin sehrinə qapılır, amma nə olduğunu özü belə kəsdirə bilmir. Fəqət, bir Kömürçü Mehmedin göstərdiyi vəziyyət, tövr; nə avamın mühakiməsiz uğradığı sehrə bənzəyir, nə də xavas keçinənlərin məruz qaldığı təlqinlərə müqabildir. Bu, irfani zövqün vicdani hallarında əmələ gətirdiyi bir vəcd və eşqin nəticəsidir. Elə bir zövq ki, əsas mənbəyi Kövsəri-mələkut; ürəkoxşayan məcrası ilahi aləmin qüdsi yurduudur. Kömürçü Mehmed nə demək olduğunu anlamaq üçün möhtərəm bir mürsidə qul olmaq lazımdır. Zahirde Kömürçü adlanan bu vicdan əmiri, çox kimsələrin əsiri olduğu həvayi-nəfsin mütləq amiri idi. Zahirde gəda görünən bu fəqir, əsil mənada bir mülkə hakim dövrün bir xilaskarı idi.¹³⁷ Minlərcə belə zaman xilaskarının yeganə şahənşahı Həzrəti Pir idi ki, bunlar bu ali mərtəbələrə məhz bu ariflər sultanı sayəsində əldə etmişlər.

Həmdi bəyin rəvayəti

Rusiyanın Tiflis bölgəsi yaxınlığındakı (Salahlı=Salehli) kəndindən olub o mühitin ən irəli gələn əşrafından olan Miralay Həsənbəyzadə Həmdi bəyin rəvayətinə görə:

¹³⁷ مبین حقیر گدایان عشق را کاین قوم
شاهان بی کمر و خسروان بی کلهند

[Hafız Şirazi:

Eşq dilənçilərini həqir hesab etmə,

Bu qövüm kəmərsiz şahlar, paçaqsız sultanlardır]

Həzrəti Pir İstanbulda olduğu zaman mənsub olduğu ordusunun ehtiyaclarını yerinə yetirmək üçün tabeliyindəki bir bölük əsgərlə Amasiyaya gəlmişlər. O zamanlar Amasiyaya tabe Məcidözü qəzasında ehtiyacları toplarkən Həzrəti Pirin Xarputa getmək üzrə Amasiyaya təşrifini və yola çıxmaq üzrə hazırlanmaqda olduğu xəbərini eşitmiş. Yoldaşlarını Məcidözündə tərk edərək ziyarət üçün Amasiyaya gəlmək üzrə hərəkət etmiş. Hərəkətini xəbər alan həmin qəzanın Mal müdürü Taha əfəndi Həmdi bəyə gələrək mürsidin hüzurunda özü üçün icazə almasını istəmiş, icazə alınca da teleqrafla məlumat verilməsini rica etmiş. O da ona söz verərək Məcidözündən ayrılmış.

Amasiyaya çatdığında – Bəyazid mübarək camesi yaxınındakı evlərində iqamət etməkdə olan- Qazəskər Əhməd Xülusi əfəndi pəncərənin önündən keçməkdə olan Həmdi bəyi görmüş, içəri çağırmış.

Həmdi bəy heyvanını bir yerə bağlayaraq doğruca Qazəskər əfəndinin yanına getmiş. Qazəskər əfəndi aşağıdakı şəkildə sorğu-sual etmişdir.

- Nə üçün gəldin?

- Həzrəti Pirin Xarputa getdiyini eşitdim, də...

Bu ziyarətdən çox duyğulandığını göstərən Mövlanəzadəmiz:

- Elə isə, yalnız mənim ziyarətimə icazə almaq üçün çalışmanızı və təminini arzu edərəm. Nəticədən məni xəbərdar edərsiniz, demiş.

- Oldu, əfəndim, deyərək ayrılmışdır.

Həzrəti Piri ziyarət

Həmdi bəy, Qazəskər əfəndinin evindən ayrıldığında birbaşa Həzrəti Pirin yanına getmiş. Hüzuruna girdiklərində mübarək yanında Dəhnəli Hacı Siracəddin Əfəndizadə Hacı Məhəmməd, Kəşfi Əfəndizadə Kaşif bəy əfəndiləri ayaq üzərində, əlləri bağlı, ağlamaqda olduqları və Həzrəti Pirin bunlara xitabən “Sarsaq olmayınız, ağlanacaq nə var” dediyini eşitmişdir. Həyatda doxsan yaşına gəlmiş qoca bir Pirə təsadüf edilmişdirmi ki, bu nisbətdə qəzaya razı olsun və həm də öz halına digərləri ağlarkən özünün mütəəssir olması bir yana dursun, digər mütəəssir olanların da ələmlərinin təsəkininə çalışmış olsun.

Bu mötəbər, səhih rəvayətlərin qəhrəmanı olan bu yaşlı Pir belə bir eşqin, belə bir zövqün, belə bir iradənin yeganə sahibi idi.

Həmdi bəylə müsahibə

Həzrəti Pirin hüzuruna Həmdi bəy girər-girməz çox istifadə etdikləri mürsidanə təbiri ilə “Balam, yanıma gəl, buraya otur,” - deyərək tam dizinin dibinə oturtmuş və ulu adətlərindən olduğu kimi əhvalından, haradan gəldiyini soruşmuşlar. Bunlara gərəkən cavabların verilməsi təbiidir.

Söz Həmdi bəyə keçdiyəndə əvvəlcə

Taha əfəndinin, sonra da Qazəskər əfəndinin ricasını bildirmiş.

Salahlı kəndi. Qazax

Taha əfəndi haqqında “Mən ona bir şey deyə bilmərəm. Fəqət mənim yanına gəlirsə, qayınatası ilə arası açılar, narahat olar, onun üçün zəhmətə lüzum yox”.

Qazəskər əfəndi üçün də “Mən ona qarşı nə deyə bilərəm. Fəqət indi o mənim yanına gələcək olursa Amasiya xalqı arasındakı ictimai mövqeyi düşər. Mən buna razı ola bilmərəm” demişdir.

Açıqlama

Taha əfəndi Həzrəti Pirin əmioğullarından idi. Kiçik yaşından bəri də Həzrəti Pirin himayə və nəzarətində hər cür nemət və ləzzətlərə nail olmuş və hətta, bülüğ və təmyiz (yetişkənlik) müddətincə şəxsən Həzrəti Pirin evində qalmışdır. Yeganə övladı, Sirac əfəndi mərhumun nail olduğu hər hansı bir şeydən qətiyyənlə məhrum qalmamış və Sirac əfəndidən dərs oxumuşdur. Bu hala görə; qohumluq, vəlinemətlik, ustadlıq haqqı kimi ən mühüm hüququ kəsb etmiş bu vəlinemətin “Hacı İsa əfəndiyə küyrəkən olmaması haqqındakı” arzusunun xilafına olaraq küyrəkən olmuş və təbii olaraq Hacı İsa əfəndi ilə Həzrəti Pirin arasında cərəyan edən hadisələrdə də bitərəf qalmayaraq qayınatasının tərəfini tutmuş. Bu tərəfkeşlik nəticəsində Taha əfəndi öz-özünə Həzrəti Pirdən uzaqlaşmışdır.

Bu hala baxmayaraq, Həmdi bəylə baş tutan ricasına yenə həyəcan hissələrinə məğlub olmadan sükut və vüqarla gəlməsini arzu etdiyini, fəqət istirahətinin təmini üçün gəlməməsinin özü haqqında xeyirli olduğunu tövsiyədən başqa bir şey söyləməmişdir. Qazəskər əfəndiyə gəlincə, heç şübhə yox ki, öz ustadzadəsidir.

Nə çarə ki, müxalif tərəflərin rəyasətini öhdəsinə götürmüş bu zat qərarnamə məsələsində bütün qüvvəsilə çalışmış, malik olduğu nüfuzu icra etməkdə qətiyyənlə bir nöqsan buraxmamış, tənzim edilən qərarnamələrin məzmunu tamamilən həqiqətin xilafına olduğu halda bunların bu surətlə tərtibində yeganə amil olmuşdur. Bununla bərabər, Əhməd Xülusi əfəndiyə qarşı Həzrəti Pirin istər dilindən, istər qələmindən bir dəfə də olsun, bir təcavüz gerçəkləşməmişdir. Məsələn, divanda bəzi kimsələrin adı vardır, deyə haqqında heç bir şey söyləməmişdir.

Həmdi bəyin bu mürciətinə verdiyi cavabda da: “Yenə onun qiyməti-maddiyyə və mənəviyyəsinin aşağı düşməsinə razılıq vermədiyi, rəşadət ədəbinə yaraşan bir dildə ifadə etmişdir. Əleyhində çalışsan bir kimsənin şəxsi qiymətinin aşağı düşməsinə razı olamayan bir fərd təsəvvür edilə bilərmi?”¹³⁸

Bunun sonrası da var...

Çox qəti bir həqiqətdir ki, əgər bu arada Qazəskər əfəndinin o zamandakı mürciəti nəticəsində görüşülsə idi, o, bu dəfə də bütün mövcudiyatla Həzrəti Şeyxin Amasiyada qalmasına çalışacaq və yüzdə doxsan ehtimal daxilində buna müvəffəq olacaqdı;

Sonrası da var.

Əhməd Xülusi əfəndinin ziyarətə, nə qədər xocalar varsa fürsəti fəvta vermədən ziyarətə cəhd edəcəklər və bəlkə də iradə əlini uzatmış olacaqlar. Bu hala

¹³⁸ می شود عارف خجل نادان را چو ملزم می شود

می کشد ناموس عالم هر که آدم می شود

[Günahkar nadanın yerinə günahsız arif xəcalət çəkər

Dünyanın namusunu insan olan kimsə çəkər

(Saib Təbrizi)]

görə bütöv Amasiya Həzrəti Pirə mürid olacaqdı. Bu iddia bu gün təəccüb doğura bilər. Fəqət dünənki gün eyni həqiqət idi.

Çünki Həzrəti Pirə göstərilən ədavətin hamısı dünyəvi nüfuzun maddi təsiri idi. Bir kərə rəis ilə aradakı fərq –həm də özünün ricası ilə– qalxınca tərəfdarların dərhal ona kifayətlənməsinə rəğbət edilməsinə heç şübhə yox idi. Bu xüsusu Həzrəti Pir hər kəsdən yaxşı anlayan və təqdir edərdi. Fəqət irşad haqqı, bu kiçikliyə imkan verməz. Çünki hürr aşiq nə hürriyətini minnətlə qeyd, nə də vicdanını səltənətlə bənd edər. Ancaq öz aləminin verdiyi təcəlliyata görə hərəkət edər və etməyi bilir.

Nə ədəbi cümlələrlə söz yığımı bir hikmətamiz ifadədir ki, birisinin qayınatasının razılığının əldə edilməsinin lazım gəldiyini hiss etməklə digərinin insanlar arasında məruz qalacağı töhmətləri vasitə edərək bu haldan qorunduğunu dolayı yolla işarə etmiş və məruz qaldığı bu fəlakətin səbəbi “bu idi, o idi” kimi alçaqlıqlara getməmişdir. Çünki böyük olaraq yaradılmışdı.

İlahinin qüdrət əlilə tərbiyə edilmiş şanlı nəbi və möhtərəm rəsulun mübarək, müqəddəs ruhaniyyətindən feyz və tərbiyə əxz etmiş bu nurlu vicdan sahibi Pir əxlaqı, tövrü, hərəkəti ilə təmsil etdiyi məsləkinin üstün bir siması idi.

Odur ki, mükəmməl ədəb və tərbiyənin nə demək olduğunu anlamaq istəyənlərə bu hekayədən daha böyük bir dərs olmaz. Əməllərin ən öndə olanları seyidlərin əməlləridir.

Osman Rəmzi əfəndi

Əvvəlcə Rüşdiyyə (orta məktəb) müəllimi, sonra da İdadiyyə (litsey) müdürü olan Osman Rəmzi əfəndi, Həzrəti Pirin İstanbuldan gəlməsi üzərinə ziyarət üçün gəlmiş və Həzrəti Pir onu bir neçə gün Amasiyada əskiklərini tamamlamaq üçün izin verilib-verilməyəcəyini anlamaq üzrə Amasiya mütəsərrifinin yanına göndərmişdir. Dərhal gedib nəticəyə aid məlumatı gətirmək xidmətini çox gözəl bir surətdə icra etmişdir. *Allah təqsirindən keçsin.*

XARPUTA HƏRƏKƏT

Hicri 1302-ci ilin şaban ayının beşinci günü [m.20 may 1885] səhər vaxtı Xarputa tərəf Amasiyadan ailəsi ilə birlikdə ayrılmışdır.

Ayrılış şəkli

Bu ilahi yuvanın şahbazının ayrılması xəbəri yayılınca, bütün sadıq ixvan, müxlislər gəlmişlər. Xalqın anlayışını əks etdirməyə məzhər olan bu mübarək zatın gedəcəyi gün bulunduğu məhəllə sanki bir məhşər halına gəlmiş, insan izdihamından keçib-getmək çətinləşmişdi. Hər kəs gözünü Həzrəti Pirin qonaq olduğu evə dikmişdi. Və o qədər izdiham içərisində bir sükunət mövcud imiş. Bu sırada qoltuqlarına iki adam girmiş olduğu halda görünən qütbü-ələmi görənlərdən fəryad edən, özündən keçən əskik olmadığı kimi insani hissini təlqin etdiyi təəssür

dolayısıyla heç bir tərəflə əlaqəsi olmayanlardan bəziləri də bu nahaq cəzanın səbəbkarlarını nifrətlə yad edirmiş. Allah məczublarının təlatümə gəlmiş sədaları arasında hazır edilən arabaya minmiş və bir çox zat bu arada mürsidin sürmə misalı ayağının dəydiyi torpağı öpmüşlər. Bu izdiham arasında araba xeyli müddət qaldıqdan sonra ağır-ağır hərəkət etmiş və bu surətlə Amasiyadan ayrılmışdır¹³⁹. Amasiyadan o gün ayrılan zat, Cəllada qədər getmiş və gecəni orada keçirmişlər. Ertəsi gün birbaşa Tokata getmişlər.

Uca xidmətindəki yoldaşlar

Möhtərəm xanımı Lütfiyə xanım, qayını Hüsameddin, qardaşoğlu Seyid Sədəddin, möhtərəm xəlifəsi Poslu Mahmud əfəndilərdir ki, bunların da Həzrəti Pirlə bərabər Xarputda yaşamaları əmr edilmişdi. Mir Həsən əfəndi ki, Xarputda qalması əmr edilmiş, lakin Amasiyada iştirak etdirilmişdir.

Nigarizadə Mahmud, Hacı Siracəddin Əfəndizadə, Xoca Bəhaəddin, Lənbəranlı Yusif Çələbi, Güləbərtli Xəlifə Hacı Əhməd əfəndinin oğlu İbrahim, müəzzin İlyas, Hacı Əbdi əfəndilərdir. Bu zatlar aləmin pənahı mürsidə öz istəklərilə yoldaşlıq etmişlər.

Tokat səfəri və rəşadət zövqü

Tokatda qonaq olduğu gecə heç yatmamış və bütün gecə ayaq üstə dolaşib qəzəl oxumuşdur. Anlaşılan bir müəmma deyildir ki, səksənini keçmiş qocaman bir Pir nahaq yerə sürgün olunur, uzaqlaşdırılır. Ailələr fəqirlik və səfalət, yol iztirabı içərisində yuvarlanarkən belə mütəəssir olduğunu göstərməsi bir yana dursun, zövq, vəcd içərisində olur, sübh namazının ardınca yenə səfərin başlanacağını bildiyi üçün bütün gecə yatması lazım gəldiyi halda heç yatmır və sevinir, şadlanır. Sanki özünün nöqtəy-nəzərini təsvir edən “Nə xab və nə xor gərək səfərdə; Rahət nə rəva ki rəhi-nurda” beytinin maddi məzmununa da tamamilə uyğun hərəkət edirdi. Maddi, mənəvi hansı qənaətə sahib olduğunu Tokat yolçuluğu açıq-aşkar bir surətdə göstərmişdir.

Təəssüfə səbəb olan bir rəvayət

Əsli varsa:

Təəssüfə layiqdir ki, hər dərdinə müştərək olmaq üçün yoldaşlıq edən bəzi səthi görənlər, bu iki günlük yolculuqda belə şikayətlərini möhtərəm mürsidə eşitdirməkdən uzaq durmamışlar. Sanki “Heç lüzumu yox ikən Müaviyə məsələsini ortaya atmaqda nə mənə varmış, nəticəsi, əlbəttə, belə olurmuş” və “Bir məzhəb icad etmiş imiş ki, nə sünnilərlə uzlaşır, nə şiələrlə ayaqlaşır imiş”. Çünki “Müaviyəni lənətləməklə sünniləri, çəhari-yarı (dörd xəlifəni) mədh etməklə şiələri dilxor etmiş imiş. İndi durub-durarkən bu hala səbəbiyyət vermək müvafiqmi imiş” kimi bir sıra ağıllarına uyğun görmədikləri şeyləri tənqiddən geri

qalmamaqda imişlər. Əslində “bu söz yalnız bir zatın dilindən çıxmış” deyə söylənir.

Səhih rəvayət olduğu üçün yazdım. Doğrusunu söyləyim ki, buranı yazarkən iztirab hiss etməkdən özümü saxlaya bilmədim. Qeybin lisanı, Haqqın tərcümanı Hafiz Şirazi (q.s):

در کوی نیکنامی ما را گزر ندارند
گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را
[Yaxşı adlılar arasına bizim daxil olmamıza icazə vermədilər,
Əgər sən bəyənmirsənsə get taleyini dəyişdir.]

deyə buyurduğu kimi, bu qəbil əziyyətlərə, cəfalara dözə bilməyənlərin istirahətlərini ümumiləşdirən xüsusları araşdırıb ona görə özlərinə məslək seçmələri lazım gəlirdi.

“Xoş, bu kimi sözləri söyləyənlərin ariflər məsləyi ilə əlaqəsi də yoxdur, ya” belə edilsə idi heç olmazsa bu qədər az bir cəfadan hasil olan mənəvi qiymətlərinin itməsinə səbəb olmazlar. Və lüzumsuz o ali-qədr mürşidin qulağına qədər çatdırılan və nəticədə zamanımıza qədər yetişən belə mənasız, təəssüf doğuran rəvayətlərin yayılmasına səbəb olunmazdı.

Bu kimi ixvan haqqında aşağıdakı ərəbcə şeiri bəliğ bir ifadə və bunların hallarını tam mənasıyla təsvir etməkdədir.

و إخوان حسبتهم ضروعا
فكانوها و لكن للأعدائي
و خلتهم سهاماً صائبات
فكانوها و لكن للفوادي
و قالوا قد صفت منا قلوب
لقد صدقوا و لكن عن ودادي

[Əli bin Fəzzal bin Əli Əl-Məcaşidən beytlər:

Qardaşları zireh zənn etmişdim
Elə imişlər, lakin düşmənlərim üçün imişlər.
Qardaşları isabətli ox zənn etmişdim
Elə imişlər, lakin mənim qəlbim üçün imişlər.
Dedilər, qəlblərimiz saflaşdı, arındı
Doğru söyləmişlər, lakin mənim sevdamdandır.]

201-ci səhifədəki “Bəşəriyyətin araşdırma marağı bunların hallarını kəşfə bais olur” mülahizəsinin doğru olmayıb “Həsən ibn Əhməd əl-Katib” (q.s) həzrətlərinin buna -yəni bu xüsusa- aid bəyanatı daha ağlabatan və həqiqətə müvafiq olduğundan o qüdsiyyətli zatın mülahizəsi (o cəhətə aid) eynən dərc edildi. Mənsur qismi:

روايح نسيم المحبة تفوح من المحبين و ان كتموها
و تظهر عليهم جلائلها و ان اخفوها و تدل عليهم و ان ستروها

Mənası: Xudavəndigarın məhbubu olan möhtərəm zatlardan məhəbbət mehi həqiqət rayihəsi yayılır. Nə qədər gizləmək istəsələr də aşiqanə vəziyyətləri özlərini olduğu kimi xalqa izhar və ifşa edər, nə qədər gizləməyə çalışsalar da...

Öz hal və tövrləri onların necə bir adam olduqlarını hiss elətdirər, nə qədər örtməyə səy etsələr də...

Mənzum qismi:

إذا ما اسرت انفس الناس ذكره
تبيين فيهم و لم يتكلموا

Zülcəlal aşıqlarının həqiqətləri məhpublarının zikrini gizlədikləri və bu xüsusə aid bir şey söyləmədikləri halda dəxi onların vəcdi hallarından zahir olur və anlaşılır.

تطيب به أنفاسهم فتذيعها
و هل سر مسك أودع الريح يكتم

Odur ki, nəfslərinin xoş etmiş olması hallarının yayılmasına səbəb olmaqdadır. Baxsana, rüzgarın cərəyanına buraxılan misk rayihəsinin yayılmasına mane olmaq mümkünmü?

غم عشق اگر بکوشم که ز دوستان بیوشم
سخنان سوزناکم بدهد برو گواهی

*Eşq qəmini dostlardan gizləməyə çalışsam da,
Yanıqlı sözlərim bu qəmi ifşa edər.*

Tokatdan hərəkət

Hicri 1302-ci ilin şabanının yeddinci günü [m. 22 may 1885]

Tokatdan hərəkətlə Sivasa vasil olmuşlar. Burada libas və camaşırlarını yuduzdurmuşlar.

Tokat

Bu sırada altmışını keçmiş bir yaşda imiş.

Malatyada qalması

Malatya mütəsərrifi Malatyada qalmasını təmin edəcəyini və razılığını rica etdiyini, Həzrəti Pirin qəbul etmədiyini bir neçə zatdan eşitdim isə də doğruluğuna etimad yoxdur.

Malatyadan hərəkət

Malatyadan hərəkətlə Fıratın digər tərəfində İzollu kürdləri yaşayan Kömür xanına və buradan hərəkətlə şabanın on beşinci cümə günü axşamına [30 may 1885] təsadüf edən mübarək Bərat gecəsi Xarputa varılmışdır. Qarabağlıların həmsəhərli sevdası¹⁴⁰

Nə zaman hicrət etdikləri anlaşılmayan Qarabağ mühacirlərindən bir neçə zat Həsən Çələbi və yaxud Həsən Bədir bəyin yanında yerləşmişlər. Bu zatlar Həzrəti Pirə və dostlarına qüdrətləri nisbətində qonaqpərvərlik etmişlər. Çox təəssüf ki, hələ də bu zatların kimlər və Qarabağın harasından və indi haralarda məskun olduğuna dair məlumatlar malik deyiləm.

Xarputa gəldikləri axşamı

Xarputa getdiklərində Həzrəti Pir müridlərinə - bu gecə Bərat gecəsi imiş - deyə pul vermiş və düyü, yağ alaraq yemək hazırlamalarını buyurmuşdur.

Cümə namazının qılınması

Ertəsi gün cümə namazını Bəyzadənin xatibi olduğu camedə qılmışlar. Xarputda üç gün qaldıqdan sonra Məzraada Çatal Pekarda fransızların kirayəxanasında yerləşmişlər.

Xarput

Poslu xoca və Seyid Sədəddin əfəndiyə əmrləri

Bir gün Poslu Mahmud və qardaşoğlu Seyid Sədəddin əfəndini çağıraraq Xarput ülması ilə görüşmələrini buyurmuşdur¹⁴¹.

¹⁴⁰ Bu Qarabağlıların Alaca xanda məskən salmış məşhur müfəssir Bağdad müftisi Alusi həzrətlərinin “Nəşvətül-Müdam” adlı səyahətnaməsinin 29-cu səhifəsində yazılı olduğu şəkildə Haşim Bəy ailəsinə mənsub kimsələr olması ehtimal olunur. Haşim bəy haqqındakı ifadə eynən:

و زارني المأمور بمحافظة هاتيك المغاني الشهم الكريم (هاشم بك) الداغستاني و أخبرني اثناء المحاوره بما شرح صدري من أنه و الناس مأمونون على انسابهم من ذرية المولى الحسن البصري و أفعاله الحسنه تنادي على علن بصحة دعوى أنه من ذرية الحسن

ان فاتكم أصل امريء و فعاله تنبيكم عن أصله المتناهي
فوحرمه الحسين لقد أقر باكرامه مني العين و رأيت له ميلا عظيما إلى التصوف و البحث عن الحقائق مع حسن التعرف و
سألني عن معنى قوله تعالى “الله نور السماوات و الأرض” الآية فذكرت له ماشع على قلبي من مشكوة الأنوار و بروج
نجوم الهداية

[Hatik-əl-Muğani mühafizəsində kərəmli zəka sahibi Haşim bəy Dağüstani yanıma gəldi və söhbət əsnasında qəlbimi açan bir şey söylədi ki, o özü də, insanlar da onların zürriyyətinin vəli Həsənül-Bəsridən gəldiyinə etiqad edirlər və gözəl əməlləri də onların bu nəsilədən gəldiyi iddiasını təsdiq etməkdədir. Əgər bir fasiq sizə bir xəbər gətirsə, dərhal (onun doğruluğunu) yoxlayın. Hüseyinin (Həsənin) hörmətinə ona izzət göstərmək istədim. Gördüm ki, təsəvvüfi həqiqətləri ən gözəl şəkildə araşdırmağa meyli var. Məndən “Allah yerlərin və göylərin nurudur” ayəsinin mənasını soruşdu. Mən də ona “Mişkatül-ənvar və bürucil-hidayəti”ndə qəlbimə işıq saçan şeyləri qeyd etdim.]

¹⁴¹ Seyid Sədəddin və Hacı Əbdü əfəndilərin rəvayətindən.

Amasiya məktubları¹⁴²

Amasiya ülması tərəfindən Xarput ülmasına “Müaviyə məsələsindən, Həzrəti Pirin rafiziliyindən və zındıqlığından” bəhs edən ərəbcə məktublar göndərilmişdir. Məktubu göndərənlərin kimlər olduğu anlaşılmamışdır. Məktubun göndərildiyi xüsusi bölmədə zikr ediləcəkdir. Üləmadan Hacı Əbdülhəmid əfəndinin ifadəsindən anlaşılmışdır.

Xocaları ziyarət vəzifəsi

Əmrə əsasən Seyid Sədəddin və Poslu Mahmud əfəndilər Xarput ülması ilə görüşmüşlər.

Hacı Əbdülhəmid əfəndi və münaqişəsi

Bir dəfə “Bürdə” qəsidəsini şərh etmiş Hacı Əbdülhəmid əfəndinin yanına getmişlər. Bu xoca (Həzrəti Pirlə görüşmədiyini və yalnız Amasiya ülması Həzrəti Pirin gəlişindən əvvəl Müaviyəni söydüyünü yazdığını; bu doğru isə, səhabəyi-kiramdan (!) bir zata söyməyin doğru olmadığını, Həzrəti şahi-vəlayətlə Müaviyə arasında baş vermiş mücadilə, sırf ictihadi bir vəqədən ibarət olduğunu, ictihadında xəta etmiş isə dəxi mükafatlandırılacağını (?!) Odur ki Müaviyənin siyasi olaraq dəxi (!) xilafətə daha layiq olduğunu (?!!!)” ifadə ilə ikisinin arasına girərək birini müqəddəsləşdirmək, digərini lənətləmənin zəlalətli bir hərəkət olduğunu (!) söyləmiş) bunun üzərinə Seyid Sədəddin əfəndi Poslu Xoca mərhumun üzünə baxaraq cavabını verməsi arzusunu izhar etmiş isə də, bu aliqədr xəlifə necə olubsa sükutu seçmiş və zərurətən Seyid Sədəddin əfəndi aşağıdakı şəkildə sual içində cavab vermişdir. (Seyid Sədəddin Həzrəti fəxri-ələm nəbiyi-əfxam Muhəmmədül-Mustafa (s.ə.v) əfəndimizin risalət zamanında cərəyan etmiş hadisələrin, döyüşlərin, fəthlərin hansında Müaviyə, hansında Həzrəti Əli iştirak etmişdir? Bunları ayrı-ayrı bəyan edərmisiniz? Hacı Əbdülhəmid: Həzrəti Əli (k.v) fəth və döyüşlərin hamısında iştirak etmişdir. Peyğəmbərlik rütbəsi Həzrəti fəxri-ələmə bəxş edildiyi gündən etibarən risalət sahibinin məruz qaldığı hər cür müsibət və bəlalara sinə gərən yeganə bir zat göstərilərsə Həzrəti Əli olduğuna şübhə yoxdur. Fəqət Müaviyənin bunların birisində iştirak etdiyinə, yararlıq göstərdiyinə dair bir tarixi qeyd yoxdur.

- Bu halda Həzrəti Əlinin dini-mübini-Əhmədinin yayılmasında və idarəsində yeganə amil olduğunu etiraf edirsiniz deməkdir.

- Bəli.

- Məlumunuzdur ki, bir şeyin qiymət və əhəmiyyətini istiqrar dərəcəsi və təkamülünü o iş içərisində daha çox yuvarlanan zat əhatə və təqdir

¹⁴² Bu məktublar vaxtilə Şeyx Əbülhəsən Şazili (q.s) əfəndimiz haqqında yazılan bayağı məktubla bənzərlik təşkil etməklə şeyxə aid vəqəə eynən yazılmışdır:

“Şeyx Əbülhəsən Əli Şazilini Məğribdən əshabı ilə çıxartdıqlarını nəzərə almayaraq İskəndəriyyə naibinə yazdılar ki, o tərəfə bir zındıq varsa gərəkdir iltifatdan çəkinəsen. İsgəndəriyyəyə gəldiyi zaman dəhrin aynasında rahatlıq tapmayıb əzab və cəfa surətində zahir olmuş. Qeyd: Səhifə 614-629. Pertev paşa, Fatih Millət kitabxanası. “Risaleyi-Mövləviyyə”dən istifadə ilə.

edər, yoxsa bu xüsuslarda biganə qalib da sonradan gəlib, hər hansı bir səbəb və sövqün təşviqlə müdaxilə edən və həyatını təmin edən kimsə?

- Əlbəttə, içərisində yoğrulmuş zat, əhatə və təqdir edər - belə olduğunu etiraf etdiyiniz halda ictimaiyyət məsələsidir, siyasi, dərəcə kimi vəsfləri əlavə edərək islamıyyət məfhumuna biganə qalan bir şəxsiyyət üçün bu dərəcə tərəfkeşlik və əlaqədarlıq göstərilməsi heç cür anlaşılmır. Müaviyə Həzrəti Ömər in şəhadət ilə Həzrəti fəxri-ələmin hədisi-şərifinin məzmununu özünün siyasi fikri uğrunda təvil edərək islamıyyətə bağlılığının dərəcəsini çox gözəl və açıq bir surətdə ifadə etmiş və göstərmişdi.

Üstündə durmağa dəyər bir məsələ olmadığı halda tərəddüd etmədən bu qədər candan müdafiə edilməsi bağlısı olduğumuz dini-cəlili-Əhmədinin müqəddəs mənası ilə, həqiqətən, qərribə bir təzad təşkil etməzmi?

Bu mövzuda daha uzun-uzadı tarixi mülahizələr gətirmək imkanı varsa da qısa kəsirəm. Tarixin geniş bir şəkildə ortaya qoyduğu mühakimələr Müaviyənin iç üzünü açmağa kifayət edir.

Müaviyə kimi fırladaqçı, hiyləgər bir adamın əməllərini eynən ifadə etməkdə nə narahatçılıq vardır ki, Xoca əfəndilər bu kimi şeylərdən xalqı çəkindirir və həqiqəti olduğu kimi ifadə edən kimsələri ilhad və zındıqlığa nisbət edirlər. Bu hərəkət də dinə yardım maddəsindənmi iqtibas edilmişdir? Din, həqiqəti bildiyi halda gizlədənlərə xəbərdarlıq edir və heç bir zamanda bu qəbil xüsuslarda sükutu əmr etmir. Bu kimi qənaətlərimiz zəlalət kimi dəyərləndirilir də, Müaviyənin hərəkətləri nə üçün danlaq hədəfi olmur? Cənnətlə müjdələnenlər arasında adı varmıdır? Yoxsa idarə etdiyi asi firqənin içərisində arxasınca gedilə biləcək bir fərdi tarix təsbit etmişdirmi?" demiş. Bunun üzərinə mərhum Hacı Əbdülhəmid əfəndi həzrətləri heç bir şey söyləməmiş və bunun üzərinə onun yanından ayrılmışlar. Çölə çıxdıqlarında ariflərin baş tacı Poslu Mahmud əfəndi həzrətləri Ərzurum şivəsilə: Seyid, ağzın quruya, bu məlumatı haradan öyrəndin?- demiş.

Valinin dəvəti

O il ramazani-şərifdə Xarput valisi Hacı Həsən paşa həzrətləri bütün müridləri ilə bərabər Həzrəti Piri iftara dəvət etmişdir. İftar və namazdan sonra şəxsən özü müridlərə siqar paylamış, lakin içlərində bir nəfər də siqar çəkən olmamışdır. Bunun üzərinə bu aliqədr vali:

"Yahu, bunlar nə biçim məxluqdurlar? Yoxsa mələikədirlər?!" deyərək nəcib bir zarafat etmişdir.

Namazdan bir az sonra yatsıya yaxın bir arada yenə xanəqahlarına təşrif buyurmuşlar. Bir ilə yaxın yenə ulu adətlərinə uyğun olaraq irşad və hidayət yolunda sabitqədəm olaraq irfan çeşməsinə susayanları ruhani kövsərilə doyurmuşdur.

Paludan bir neçə zatın təşrihi

Bu arada Palu qəzasında füyuzat nuru yaymaqla məşğul olan Allah ariflərindən Şeyx Ömər Babanın bəzi müridləri Həzrəti Pirin ziyarətinə gəlmişlər. Qonaqları yaxınında oturtmuş, mürşidanə lütf və şəfqətinə layiq

bir surətdə izzət göstərmiş. Şeyx Ömər Baba, qəfil çırıl-çıplaq olur və beləcə otururmuş. Səbəbini Həzrəti Pirdən sual etdiklərində “məğlubdur” demiş.

Məğlub demək: “Hal əhlindən bir zatın qazandığı müqəddəs məqamlardan iqtibas etdiyi vicdani zövqün saxta vəcdə gəlişini həzm edə bilmədiyindən dolayı ağıl dairəsindən xaric hərəkətlərin əmələ gəlməsinə meydan vermək məcburiyyətində qalması” demək imiş.

Rusiyadan bəzi zəvvarların gəlməsi

Bu il içərisində [m.1885] Rusiyadan bəzi zəvvarlar Xarputa gəlmiş və şeyxə bağlanmaq istəmişlərsə də, razılıq verməmişdir. Və çölə çıxaraq gələnlərə işarə ilə Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinə xitabən: Bəhaəddin, bunlara Elmi-hal oxudunuz, şəriət əsaslarını öyrənsinlər, demişdir. Fələyin nə füsunkar hallarındandır ki, hələ elmi-hal öyrənmək ehtiyacında olduqlarını əmr edən bir din ulusunun köksündə bəslədiyi ümidlərdən bu surətlə məhrum olan bu adamlardan bəziləri -ki, Qaraqoyunlu Hacı Rəsul bunlardan birisidir- sonradan qütblük, qövslük iddiası etməkdən çəkinmədilər. Əgər risalənin yazılış hikməti bu kimi rəvayətə imkan versə idi, bu məsələdə də yaxşıca bir fikir verə bilərdim.

Nə edim ki, bu risaləni yazmağa başladığımda belə şeylərlə məşğul olmamağı əhd etmişdim. Bunun üçün bu adamların həyatda göstərdikləri fəaliyyət haqqındakı mülahizədən daşındım.

Xarput

Mir Həsən əfəndinin azad edilməsi.¹⁴³ Xarputa getdiklərinin ikinci ayının ortalarında yəni şəvval ayında [m.1885 avqust] Mir Həsən əfəndinin azad edilməsi xəbəri çıxaraq Amasiyaya geri qayıtmışlar. Qardaşoğlu Seyid Sədəddin əfəndini göndərərək getməməsini söyləmiş isə də dayana bilməyəcəyini və ailəsinin Amasiyada iztirab içərisində olduğunu söyləyərək getmişdir.

Poslu Mahmud əfəndinin hərəkəti

İllərcə çəkdiyi məşəqqət və iztirablara duz-istiət əlavə edən bu sürgün həyatı Poslu Mahmud əfəndi Xoca həzrətlərini canını boğazına yığmış, qaçmış, yaxalanmış, yoxsulluq içərisində yaşamışdır.

Bəzi dostların hərəkətləri də Xocanın xətrinə dəymiş. Demək olar ki, ardıcıl gələn ələm və kədərdən daralan Xoca həzrətləri ən kiçik bir şeydən mütəəssir olmağa başlamış. Bu arada -məzmunu indi də məchul olan bir məktubu Həzrəti Pirə göndərmişdir.

¹⁴³ Bax: səhifə 261, sətir 7. Azadlıq məsələsi: Mir Həsən əfəndi bu məzmununda bir ərizə vermişdir: “Mənim səhabəyə söydüyüm yoxdur. Müaviyəni səhabədən və böyüklərdən bilirəm. Həmzə Nigari ilə də heç bir münasibətim yoxdur. Heç bir zaman onun qənaətinə də qoşulmamışam. Bununla belə, qəsdən və iradəm xaricində Amasiya mütəsərrifliyi tərəfindən bu sürgündə iştirak etdirilmişdim. Həzrəti xilafətpənaha zidd olduğuma pərişan (peşman) bir kimsə olaraq buraxdığım ailəmin yanına dönməyimə göstəriş və icazə verilməsi”

Həzrəti pir və məktub

Fövqəladə olaraq bir gün Həzrəti Pir, təvəccöh hücrəsinə getmiş və müridlərin halqasının ortasında duraraq aşağıdakı tərzdə bəyanat verməyə başlamışdır:

“Bir insan -şəxs müəyyən edilməmişdir ki, yazdığı məktubu əvvəlcə fikrində hazırlayar, məzmun, mündəricatını incədən-incəyə təhlil etdikdən sonra göndərəcəyi kimsənin mövqeyini düşünər, yazmağa başlar. Yazdıqdan sonra bir neçə dəfə oxuyar, yenə hər bir kəlmə və cümləsi üzərində, dərəcəsinə görə durar. Zaman olur ki, zərfə qoyar da yenə o zərfi yırtaraq təkrar götür-qoy edər. Bu səviyyədə tədqiq və mühakimədən sonra göndərəcəyi kimsəyə göndərər.

“İnsanın hər ağılna gələnini yazması doğru bir hərəkət deyildir”, deməsi üzərinə Poslu Xoca bu xəbərdarlıqdan mütəəssir olaraq: “İndiyə qədər etdiyim xidmət işə yaramadı” deyərək ortalıqda söylənən bu xəbərdarlığı üzərinə alaraq cavab verir.

Həsrət və peşmançılığa səbəb olan bu nalayiq cürət qarşısında Həzrəti Pir:

“Mənə nə xidmət etdin ki? Özünə etdiyən xidməti mənim hesabıma qeyd edirsən?” deyərək mürşidanə məzəmmətilə qarşılayaraq hərəm dairəsinə qayıdır.

Xoca həzrətlərlə xeyli səmimi olan Seyid Sədəddin əfəndi, bu zatın illərdən bəri kəsb etdiyi arifanə kəmalatın zərər və uğursuzluqla əvəzlənmək ərafəsində olduğunu idrak ilə Həzrəti Pirin dönüşünün ardınca dərhal Xocaya xitabən “Nə dayanmışsan bə, Allah cəzanı qaldır-sın” deməsindən özünə gələn bu irfansıma zat düşəcəyi vəziyyəti təqdir etmiş olmalıdır ki, dərhal qaçaraq hücrə qapısının eşiyindən keçəcəyi bir sırada mürşidin mübarək ayağının altına üz üstü yığılaraq mədəd ummuşdur.

Əfv, mərhəmət, şəfqət və lütfün mücəssəmi olan bu ali xislətli şeyx yenə təvəccöh hücrəsinə qayıdaraq: “Əfv etdim, əfv etdim, əfv etdim” deyərək üç dəfə təkrarlamak şərti ilə Xoca həzrətlərinin günahından keçmişdir.

Bu vəqəədə yoldaşlarının təəssürü

Hacı Əbdü mərhuma görə:

Həzrəti Pir hücrəsinə qayıdarkən sanki ildırım vurulmasına məruz bir hal qarşısında qalmış kimi olduqlarını rəvayət edirdi.

Nigarizadə Mahmud əfəndiyə görə:

Həzrəti Pir hərəmə qayıdarkən, nə olduqlarını, nəyə məruz qaldıqlarını kəsdirə bilmədiklərini, yalnız Həzrəti Pir öndə, Poslu həzrətləri də arxada təkrar təvəccöh hücrəsinə qayıdaraq da Həzrəti Pirin lisanından “əfv etdim” kəlmələrini eşitdikləri zaman cənnətlə müjdələnmiş bir hala gəlmiş kimi olduqlarını rəvayət edirdi.

Daha bir neçə buna bənzər rəvayətlər varsa da bu iki rəvayətin ifadəsinin əhatə dairəsi xaricində başqa məlumat verməyəcəyindən yazmağa lüzum görülmədi.

Sufi xocanın sürgünü

Qurban bayramı zamanı Sufi Xoca Merzifonda ikən (subaşına çörək atdı) bəhanəsilə bunu da Xarputa sürmüşlər. Xoca, bu hərəkəti etsə dəxi bunun sürgünə səbəb olmadığını, əsl səbəbin Həzrəti Pirin müridlərindən olmasından qaynaqlandığını söyləmək artıqdır.

Hər nə isə:

Xocanı götürən jandarma Amasiyadan çıxararkən etmədiyi əziyyət və əza qalmamış. “Hacılar meydanı” adlanan yerdə xocaya çox əziyyət etmiş. Bundan mütəəssir olan Xoca “Belə şəhəri atəş tutsun, yansın” deyər vəcdani hissələrini Allahın dərgahına izhar etmiş. Nə qərribə təsadüfdür ki, Xoca halvaçıya -ki, qeyd edilən yerə yarım saat bir məsafədir- varmadan böyük bir yanğın əmələ gəlmişdir.

Xoca mərhum ən qatı canilər kimi karakoldan karakola təslim edilərək Xarputa göndərilmişdir. Xarputda sərbəst buraxılıb Həzrəti Pirin hüzuruna çıxdığında xocaya xitabən: “Sufi, o qədərcik bir əziyyətə dözə bilmədin, qoca bir şəhəri yandırdın” demiş. Xoca bir şey söyləmədən mürşidin qədəm qoyduğu yeri sürmə misalı öpərək çölə çıxmış və yoldaşlarının olduğu yerə gəlincə “Özü yandırdı, mənə isnad edir” demişdir¹⁴⁴.

Bu hekayədən irəli gələn bir etiraz

Birinci Dünya savaşında Çanaqqalada ehtiyat zabiti idim. Sahil kənarında Saatxanəyə yaxın bir evdə iqamət etməkdə idim. Qonşu olaraq proyektor zabitlərindən yüzbaşı (kapitan) Arif bəy vardı ki, “Üşşaqi” təriqətinə mənsub və mənim yaşadığım evə bitişik yaxşı, geniş bir evdə yaşayırdı. Həqiqətən, gözəl əxlaqlı və dininə bağlı bir zat idi. Bu mübarək zatın evi təkyə vəzifəsini görərdi və hər bazar ertəsi və cümə gecələri həmin evdə toplanaraq ayin icra edirdilər.

Qonşu olması münasibətilə görüşürdüksə də, bir-birimizə gəlib-getdiyimiz yox idi. Evimin yaxınlığındakı qəhvəxananın önündə bəzən görüşür və hər görüşdiyümüzdə ayinlərinə qatılmaq üçün bir kərə evlərinə gəlməmi davamlı rica edərdi. Bir neçə dəfə xoşluqla onu başımdan savdım. Bir dəfə də israr etdiyi üçün, hansı ki, o axşam bazar ertəsi gecəsi idi, gələcəyimi söylədim.

Bu sözümlü sənəd qəbul edən bu zat, axşam namazından sonra yenə səbir edər bilməyərək gəldi, məni çağırırdı. Bu dəvət qarşısında məcburən gedəsi oldum. İçəri girdiyimdə əvvəllər simalarını görmədiyim bəzi nəzakətli və kübar bəylərin olduğunu da gördüm. Şeyxləri “Yalı camesinin xatibi, o zamankı Hərbi təşkilata görə mövcud olan, İstehkam mövqeyi inşaatı ikinci taboru imamı “Hacı Mustafa əfəndi adlı orta yaşlı, gülərlü, nəcib bir zat idi.

O zamana qədər bu zatın şeyxliyini bilməməklə bərabər şəxsiyyətinə hörmət etməkdə idim. O da mənə atalıq hissi ilə şafqət göstərirdi. Bu zatlar yatsıdan sonra ayinin icrasına başladılar. Mən təbii ki, halqaya girməyərək geridə bir yerdə oturdum. Zikr, təsbeh, təhlildən azad olduqdan sonra adəti üzrə qəhvə və şərbət verildi. Və müəssibəyə başlanıldı.

¹⁴⁴ Yusif Çələbi və sair zatların rəvayətindən.

تا دل اهل ولي نامد ببرد
هیچ قرنی را خدا رسوا نکرد

[Mövlanə Cəläləddin Ruminin “Məsnəvi”sinin ikinci cildindən beytdir: *Tanrı vələsinin könlü dərdə düşmədikcə Allah, heç bir milləti rüsvay etməmişdir.*]

Mən heç bir sözə qarışmur və yalnız dinləyirdim. Bu arada Şeyx əfəndi mənə xitabən:
- Amasiyada Şeyx Hacı Həmzə əfəndi varmış, bu zatın mənəqibindən söylərmisiniz ki, dinləyəlim- dedi. Mən də cavabən:

- “Əfəndim, bəndəniz indiyə qədər heç bir təriqətə intisab etmiş deyiləm. Məşayix haqqındakı məlumatın bir qiymət və əhəmiyyəti ola bilməz. Biganə adamların eşitdikləri rəvayətlər öz qənaətlərinə görə təfsir ediləcəyindən bu xüsusda dinlədiyim rəvayətlərə əhəmiyyət vermədim. Qeyd etməyə dəyər bir məlumatım yoxdur” deyərək sözü kəsdim, fəqət şeyx əfəndi müsbət, mənfi bir şeyi söyləməyim, və Nigari əfəndiyə isnad edilən xariqələrdən birisindən bəhs etməyim üzərində israr göstərdi. Mən də Sufi Xocanın Xarputa sürgünü əhvalatını eşitdiyim şəkildə anladım.

Hekayəni hələ bitirməmişdim ki, qonaqlardan qırx, qırx beş yaşlarında qalstuklu, təmiz bir libas geyinmiş bir zat – sonra araşdıraraq Bəhriyə minbaşılardan (hərbi dəniz qüvvətləri mayoru) olduğunu anladım:-

- “Ah, bizim əzizlər, bizim əzizlər, yuxacı deyildir, qurucudur” deyərək iftixarını bürüzə verdi.

Doğrusunu söyləyim ki, bu yersiz tənqid, məni rahatsız etdi. Çünki öncə bu zatın şeyxi hüzurunda söhbətə qarışmasını təriqət ədəbinə müvafiq görmədim.

İkincisi də, bu məsələ mənim tərəfimdən ortaya atılmış deyildi. Vəqə olan bir suala cavab vermək zərurətindən irəli gəlmişdi. Mən də təəsürümü yenə bilməyərək cavabında:

“Çox təəssüf etdim, bəyəfəndi, zati-aliniz kimi bir təriqət muhibbi olduğuna qəlbən minnət hissi duyarkən sizin bu etirazınızla təriqətdən zərrə qədər bəhrələnmiş olmadığımızı anladım. Bir saat yarım yaxın davam edən təsbeh və təhlilinizdə (Sübhənallah və La ilahə illallah zikri) əsmayi-hüsnayı zikr etdiyiniz, sonra zikrlərin ən böyüyü olan La ilahə illallah mübarək kəlməsilə nəhayətləndirdiyiniz haldə sizin əzizlər, bizim əziz kimi təsnif etməyiniz, sonra da sizin əzizlərin qurucu, bizim əzizlərin yuxacı olduğuna qənaət etməyiniz, ifran hikmətilə nə dərəcə təzad təşkil edəcəyini təqdir etməməyiniz, həqiqətən, təəssüf doğurur. Təriqət məfhumunun əhatə etdiyi dairəni qismən qavramaq bəxtiyarlığımıza nail olmağımızdır ki, indiyə qədər heç bir təriqətə intisab etmədim. Çünki bu vəziyyəti təqdir və əhatə edə bilməyən kimsələrin təriqət hövzəsinə daxil olması doğru deyildir.

La ilahə illallah mübarək kəlməsinin dəlalət etdiyi məfhum və məzmununa nəzər etmiş olsanız, belə bir təsnifə cürət göstərməkdən və nəticədə təriqətə şirk hesab edilən bu bəyanatı dilə gətirməkdən çəkinərdiniz. Bizim indimizdə nə sizin əzizlər, nə bizim əzizlər, nə qurucu, nə də yandıran vardır. التوحيد اسقاط الاضافات [Tövhid, ,başqa Allahdan başqa şeylərin, aradan qalxmasıdır]¹⁴⁵ düsturu imanımızın yeganə nəsibidir. Bu hekayəni beləcə qənaət etdiyimdənmi nəql etdim zənn edirsiniz? Bu kimi hekayələr hadisələrin gedişatına görə ağılın idrak etdiyi dərəcədə görüldüyü, eşidildiyi surətlə nəql edilir məsələlərdəndir” dedim.

Bu uzun-uzadı mülahizəm o zatı susdurdu, fəqət açıqdan-açığa Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin müridinin qarşısında tərif hədəfi oldum.

Qazi Osman və Hacı Mustafa əfəndilərin Xarputa getməsi

Bu il içərisində Qazi Osman və Hacı Mustafa əfəndilər həzrətləri Xarputa Həzrəti Pirin yanına getmişlər və vəfatına qədər bərabər olmuşlar. Bu iki zatın sonradan bu gedişləri çox böyük bir məzhəriyyət imiş ki, bunu

¹⁴⁵ Əl-Quşeyrinin “Ər-Risalətul-Quşeyriyyə”sindən bir ifadədir. (MR)

vəsf edən bir nəfər “Dərviş Qazi əfəndi ilə Hacı Mustafa əfəndi kimi olar, Həzrəti Pir dağ kimi adamı duz kimi əridirdi. Mən dözə bilmədim gəldim. Fəqət bunlar səbat göstərdilər” dedi.

HƏZRƏTİ PİRİN VƏSIYYƏTİ

1303-cü ilin Qurban bayramının bayramlaşma mərasimində [m.9 sentyabr, 1886] vali Hacı Həsən paşa ilə baş tutan görüş əsnasında (zamanının yaxınlaşmasından) dolayı vəfatı zamanı cənazəsinin Amasiyaya göndərilməsini və orada oğlu ilə bir arada yatmaq istədiyini və bu lütfü əsirgəməmələrini rica və vəsiyyət etmişdir.

Vəsiyyətdən doğan söhbət

Vali paşa bu vəsiyyət üzərinə:

- Əfəndim, Allah ömrünüzü uzun etsin. İnşallah daha bir çox illər ömür sürərsiniz. Allah göstərməsin, belə bir əmri-haqq baş verərsə burada rəşadətli zatınıza layiq bir türbə inşa etdirər və burada qalarsınız, demişdir.

Həzrəti Pir israr edərək:

“Hər halda, yaxın bir gələcəkdə ömrümüzün sona çatması ehtimal daxilindədir. Mənim cənazəmi Amasiyaya göndərmək lütfünü sizdən gözləyirəm. Bu himmətiniz inşallah Allah dərgahında məqbul olar” deyər qarşılıq verməsinə əsasən, bu aliqədr vali həzrətləri “Əfəndim, təkrar edirəm, Allah qorusun. Əfəndimizin qəlbinin saflığına etimadım tam olduğu üçün ərz edəcəyəm ki, belə bir hal qarşısında havaların isti, Amasiyanın on-on iki günlük bir məsafədə olması səbəbilə mübarək nəşinin yollarda narahat olar” deyər verdiyi cavabdan nə demək istədiyini anlayan bu sirli əsrara vaqif pir “Səksən ildir bu vücut “Allah” demişdir. Ondan başqasını zikr etməmiş, ondan qeyrisini görməmişdir. *[Bu, mənim qəlbimdir; onu axtarın. İçində Allahdan başqa şey tapsanız, çıxarın atın]* səkkiz gün içərisində qoxacaqsa qoy etsin.” demiş. Bu izahatdan utanaraq kövrələn o qiymətədar vali paşa həzrətləri elə demək istəmədiyini söyləyərək üzrxahlıq etmişdir.

VƏFATI VƏ SƏBƏBİ

Həzrəti Pirin ayağında bir yara çıxmış, bu yaradan olduqca vəziyyət çəkirmiş. Buna Azərbaycanda “şirin yara” deyirlərmiş. Bir gün müəzzin İlyas və Lənbəranlı Çələbi əfəndilərə “Bu yaraya tısbəğanın əlac olduğunu söyləyirlər. Bir dənə tapıb gətiriniz” deyər buyurmuşdur. Bu iki zat gedərək bağlarda birini tapıb gətirmişlər, bunu öldürdükdən sonra ayağına bağlamışlar. Həqiqətən, yara sağalmış. Fəqət yaranın izi tamamilə silindikdən sonra necə olursa daxildən bir sancı başlamış, bu sancı anbaan gəlir və piri çox incidirmiş. Hətta, sancı gəldiyində qardaşoğlu Seyid Sədəddin əfəndini çağırtdıraraq arxasına girməsini və qoltuqlarının altını sıxmasını əmr edirmiş. Bir dəfə yenə sancı gəldiyində

adəti üzrə Seyid Sədəddin əfəndi arxasına girmiş və qoltuq altlarını sıxmaqda davam edərkən birdən-birə Pirin mübarək başının Sədəddin əfəndinin sağ çiyinə düşdüyünü görüncə üzünə doğru baxdığında həyat əsərinin yox olduğunu anlamış və yavaşca arxasından çökilərək yatağına yatırmışdır. Həzrəti Pirin vəfatı bu şəkildə cərəyan etmişdir. Bundan başqa nə qədər rəvayət varsa - ki, hər ağızdan bir söz eşitdim - hamısı yalan, iftiradır. Vəfat surəti haqqında özünə fəxr ediləcək bir hissə çıxarmaq əndişəsilə uydurulan yalanların hamısı hamıya məlumudur. Bu xüsusda görülən yuxuların da əsli, əsası yoxdur.

Cənazəsinin yuyulması

Aləm-pənah mürşidin mübarək nəşi ariflərin hakimi Dəhnəli Hacı Mustafa əfəndi həzrətləri tərəfindən yuyulmuşdur. Bu zat möhtərəm mürşidinin vücudunu yuduqdan sonra bir daha heç bir cənazəyə əl vurmamış və bu vaxta qədər də bir cənazə yumamışdı. Bu həzrət arifanə həyatı boyunca bu xidmətlə böyük bir iftixar xatirəsi daşımaqda idi.

Cənazənin nəqli

Ona edilən vəsiyyəti icra üçün vicdani bir məcburiyyət hiss etdiyi anlaşılan şanlı vali Hacı Həsən paşa həzrətləri vəziyyəti aidiyyəti olan məqamlara ərz edərək Amasiyaya nəqlinə izin istəmiş isə də cavab verilməmişdir.

Cənazə namazı

Vəsiyyət üzrə Seyid Sədəddin əfəndi Həzrəti Pirin cənazə namazını qılmaq üzrə çox sevdiyi Dəhnəli Hacı Mustafa əfəndiyə təklif etmiş, o zətisənərif də:

“Qazi əfəndi varkən, o zatın önünə keçə bilməyəcəyini” söyləyərək qəbul etməmiş.

Seyid Sədəddin əfəndi isə hələ anlaşılamayan bir səbəb dolayısıyla Qazi əfəndi Xocanı çox da sevmədiyindən bunu qəbul etməmiş, təkrar ricasına Hacı Mustafa əfəndi həzrətləri eyni cavabla qarşılıq verməklə cənazədəki Hacı İzzət paşa mübarək cəməsi imamına əmr etmiş. O da dərhal irəli keçərək namazı qıldırılmışdır.

Cənnətməkan Hacı Mustafa əfəndi həzrətləri bu haldan çox peşmançılıq hiss edərdi.

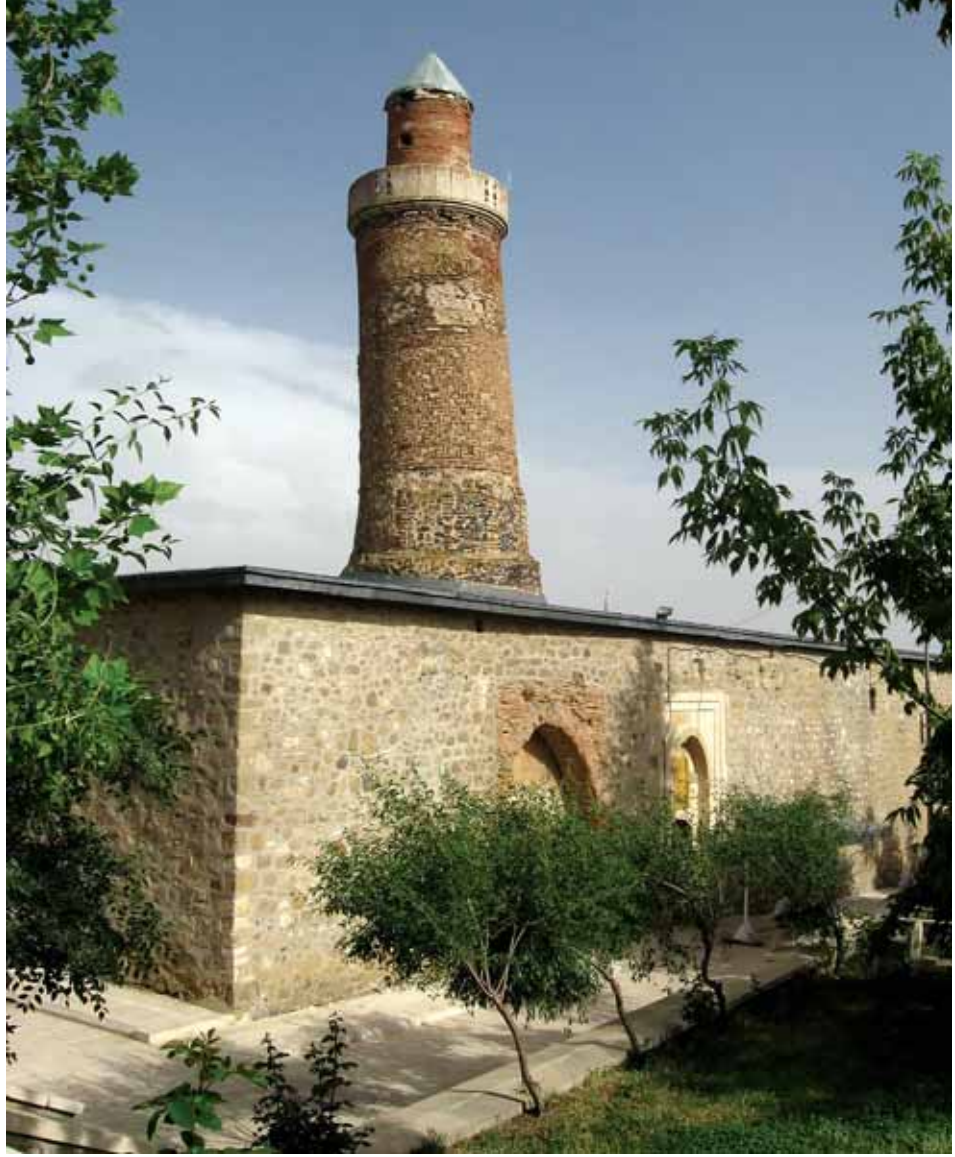
Cənazənin bir hücrəyə qoyulması

Müsəlladan qaldırıldıqdan sonra bir hücrəyə qoymuşlar və bir yaşıl örtüyü tabutun üzərinə çəkmişlər. Vali paşa hökumətə gedib gəldikcə ziyarət etmiş və hər dəfə gözyaşlarına boğulmuşdur.

İkinci müraciət

Cənazənin Amasiyaya göndərilməsinə izin verilməsi üçün vali paşa həzrətləri teleqrafla təkrar təkid etmişsə də yenə cavab gəlməmişdir.

Seyid Sədəddin əfəndi və bir qonaq

Üçüncü günü səhər teleqrafa cavab gəlib-gəlmədiyini anlamaq üçün Seyid Sədəddin əfəndi vali paşanın malikanəsinə getmiş. O sırada vali paşanın yanındakı qonağa Seyid Sədəddin əfəndinin kim olduğunu anlatdığında bu zat Amasiyadan keçərkən şeyx haqqında eşitdiyi məlumatı hekayəyə başlamışdır.

Qonağın məlumatı

Amasiyadan keçərkən gözəl üzlü Allah ariflərindən Şeyx Ömər əfəndi¹⁴⁶ adlı bir zat ilə görüşdük. Bu zat, Şeyx Hacı Həməzə əfəndinin təsəvvüflə əlaqəsi olmadığından, müridləri başına toplayaraq əllərindəki sərvət və mallarını öz ixtiyarına keçirdikdən sonra hər birini bir surətlə yanından qovduğundan, şeyxin həyatı və irşadi fəaliyyətlərinin bundan ibarət

olduğundan bol-bol anlatdı. Bu rəvayətlər Amasiya əhalisi arasında səhih rəvayət dərəcəsidir. Belə olmasa dəxi “Şeyx Ömər əfəndi” nin ifadəsinin doğruluğuna özünün əməli və sözü ilə qənaət edilirdi.

Bu iki qonaq arasında cərəyan edən belə yersiz rəvayətdən xəcalətli bir vəziyyətə düşən vali paşa həzrətləri çox mütəəssir bir hal almışdır. Rəşadətprənah zatın, daha doğrusu yeganə sığınacaq və istinadgahının dünyadan köçməsi ilə kədərlənən və məyus olan bir qərib, bədbəxtin bu rəvayəti -doğru dəxi olsa- eşitməsinə razı olmayan bu ali qəlblə vali xəcalət hissi və qəmgin bir ülvə nəzərlə Sədəddin əfəndinin üzünə baxmış və təkrar gözlərini yerə dikərək başı aşağı sükut içində ikən Sədəddin əfəndi “Bəyəfəndi, izin versəniz, Şeyx Ömər əfəndinin kim və necə bir adam olduğunu bəndəniz də ərz edim. Demək olur ki, sizə bir şeylər söyləmiş və siz Şeyx Hacı Həməzə əfəndi kimdir, nəçidir, necə bir şəxsiyyətdir, görmədən o adamın təlqini üzərinə qənaət gətirmisiniz. İfadəsinin doğruluğuna əhval və tövrü şahid olduğunu iddia etdiyiniz bu adamın hansı səbəb və əsaslarla bu qəbil iftiraları ortaya atmağa məcburiyyət hiss etmiş olduğunu ərz edim də iki rəvayət arasında bir mühakimə apardıqdan sonra hökmünüzü veriniz” deməsi üzərinə məyus olan vali paşa həzrətləri gülümsər və təbəssümlü bir çöhrə ilə təmkinlə “Buyurunuz, buyurunuz, dinləyək, Şeyx Ömər əfəndini də öyrənək” demişdir.

Sədəddin əfəndi sözə başlayaraq: “Şeyx Ömər əfəndinin intisabı və qovulması haqqında cərəyan edən bu vəqəni aşağıda yazıldığı şəkildə nəql etmişdir. “Şeyx Ömər əfəndi, uzun boylu, ağsaqqallı, gözlərində gözlük, zahiri görünüşündən irfan yağan, fəqət azacıq təmas nəticəsində xəriflədiyi hiss edilən bir adam deyildirmi?”

Qonaq: Bəli, bəli, özüdür ki var.

Sədəddin: Bu adam yanıma gəldi, çox rica etdi, həzrəti Pirə bağlanmaq üçün vasitəçiliyimi istədi. Mən də keyfiyyəti möhtərəm mürşidimə ərz etdim. Cavabında: “Bu adamdan dərviş olmaz,” deyə buyurdu. Və “nəzakət ilə göndərməmi” əlavə etdi. Mən də əmrə əsasən hərəkət etdim. Fəqət bu zat bu xahişində israr göstərdi, ikinci bir dəfə ərzə cürət edə bilmədim. Mən öz tərəfimdən bunu gələcəkdə pirə xəbər verə biləcəyimi irəli sürərək onu uzaqlaşdırdım. Bundan sonra bu adam gəlib-getməkdən və hər dəfə “İnşallah arzumuzun icrası üçün razılıq cavabı alındı” deməkdən əl çəkmədi. Yenə bir gün yeri düşmüşkən, bu adamın o gündən bəri gəlib-getməkdən əl çəkmədiyini mübarək şeyxin hüzuruna ərz etdim. Cavabında “Balam, dərvişlik çətindir, bu adam bacarmaz. Onu bu arzudan daşındır” deyə əmr etdi. Bu zatın günlərdən bəri davam edib gələn israrının məyus buraxılmamasını rica etdim.

Bunun üzərinə “İstərsən gəlsin” deyə buyurdu. Mən də məmnun və sevincli olaraq bu zata müjdəni çatdırdım. Ertəsi günü Həzrəti Pirin hüzuruna gələrək ona bağlandı, təlimdən sonra bir boğcanın içərisində bir pulu verərək “Əfəndim, icazənizlə bu para, xanəgahda sərf edilsin” deyə xahiş etmiş.

Qəfil birisi gəlib məni Həzrəti Pirin istədiyini xəbər verdi. İçəri girdiyimdə hüzurda Şeyx Ömər əfəndini gördüm. Həzrət bu zatın yanında mənə xitabən:

- Sədəddin, bu pulu al, beləcə saxla, mən səndən istəyəcəm, o zaman gətirərsən - dedi.

Mən də əmrə əsasən, pulu aldım və götürüb saxladım. Bir həftə sonra idi. Həzrəti Pirin məni istədiyini bir adam gəldi xəbər verdi. Hüzura girdiyimdə mənə o günkü verilən pulun gətirilməsini əmr etdi. Gedib gətirdiyimdə “götür sahibinə ver,” dedi. Götürüb verdim.

Paramı Şeyx Ömər əfəndiyə əmanət edərkən vəziyyəti diqqətçəkici bir halda idi. Özündən də bir şey soruşa bilmədim. Sonra o adamın qovulduğu anlaşıldı.

Məgər, bu adam Həzrəti Pirə gedərək “Siz Allahı göstərmək üçün mənə vəd etmişdiniz, gəldiyim zamandan bəri gözləyirəm, Allahı göstərmədin, paramı verin” demiş. Həzrəti Pir də cavabən “Şərqdən, qərbdən, şimaldan, cənubdan, göydən və yerdən, yəni altı cəhətdən münəzzəh olan Allaha məkanımı isbat etmək istəyirsən, çıx buradan” deyə qovmuş. Bu qovulma səbəbi anlaşıncə, Həzrəti Pirin bu adam haqqında görmədən vəqə olan hökmündəki dəqiqlikdən heyrətə düşdüm və bir daha belə vasitəçilik etməməyə dair öz-özümə söz verdim. Həzrəti Pirin qovması nəticəsində onun ağı azdı. Çünki uğradığı bu fəlakət çox ağır idi - deyə sözü bitirincə müsafir olan zat “Doğrudur, onda cinnət əlamətləri müşahidə edilirdi” deyə əvvəlki bəyanatı ilə zidd və əks sözlər sərf edən qonağa qarşı vali paşa həzrətləri, vüqar və əzəmətlə “Çox təəssüfə layiqdir ki, məcnun olduğunu etiraf etdiyiniz bir hərifin ifadəsi ilə Həzrəti Pir kimi misilsiz bir xilqət haqqında –zəmin və zaman fərqi qoymadan- guya həqiqət bəyan edircəsinə sözlər söylədin” demiş və açıq-aşkar qürurlu bir tövrlə

*Xalqın istedadına vabəstədir asari-feyz,
Əbri-nisandan sədəf dür-danə, əfa səmm qəpər-*

beytini oxumuş və Mardin kimi ən mühüm bir məmləkətin mütəsərrifliyini öhdəsinə götürmüş olduğundan bundan sonra gəlişi gözəl hökmlər çıxararaq bəzi məsumlara qarşı haqsızlıq etməməsini tövsiyə etmişdir. Vali paşa həzrətlərinin bu tərəfkeşli mülahizəsini – təbii ki, – diqqətlə dinləyən Seyid Sədəddin əfəndi bu beyti eynən o anda tutmuş olduğunu və ara-sıra oxuyaraq öz-özünə düşüncəyə dalar və aliqədr valiyə rəhmət oxuyardı. Allah valimizin məqamını dünyadakı kimi ali eyləyə, aşıqlərin sevgilisi hörmətinə amin.

Vəfatı tarixi

1304 məhərrəminin 12-ci bazar ertəsi günü, rumi ili: 29 eylül, 1302; miladi sənə 11 təsrini-əvvəl 1886 [11 oktyabr, 1886] əsr vaxtına yaxın bir sıralardadır.

Üçüncü dəfə təkid

Seyid Sədəddin əfəndinin yuxarıda zikr edilən görüşü üzərinə vali tərəfindən təkrar teleqrafla icazə istənilmişdir.

Gələn cavab¹⁴⁷

“Hacı Həməzə əfəndinin indiyə qədər dəfn edilmiş olması təbii olduğu cəhətlə başqa bir rəftara lüzum qalmadığı” tərzində imiş.

Cənazənin hərəkətinə əmr verilməsi

Məzmunu yuxarıda yazılan teleqrafin gəlməsinin ardınca vali paşa həzrətləri “İndiyə qədər dəfn edilmiş olması təbii” qeydindən dəfn edilməmiş isə göndərilməsində bir məsələ olmayacağı nəticəsini çıxararaq Amasiyaya nəqlinə izin verilmişdir.

Cənazənin hərəkəti

Məhərrəmin on yeddinci cümə günü [m.16 oktyabr] at arabası ilə yola çıxmışdır. Mübarək nəşi gətirənlər aşağıda adları qeyd edilmiş zatlardır. Qazi Osman, Hacı Mustafa, Yusif Çələbi, Nigarizadə Mahmud əfəndilərdir. Xidmətlərində digər zətlər də varmış. Gecəli-gündüzlü gəlmək şərtilə yeddi gün içərisində Amasiyaya çatmışlar.

Nalçacızadənin təzimi¹⁴⁸

Mübarək nəşi Sivasa vasil olduğunda Nalçacızadə adı ilə məşhur arif bir zat müridlərlə bərabər hücrədə oturmuş. Birdən-birə lüzumsuz ayağa qalxmış, səbəbi soruşulduqda “qövsü-əzəmin səadətli nəşi indi də bizim tərəfdən keçməkdədir. O müqəddəs zata təzim üçün ayağa qalxdım” demiş, kim olduqlarını soruşduqlarında “Şeyx Hacı Həməzə əfəndi həzrətləridir” cavabını vermiş. Sivas xalqı arasında səhih bir rəvayət olmaqla bərabər öz oğlunun rəvayətini əsas qəbul etdim.

Amasiyaya gətirilməsi və bir erməninin müşahidəsi

Sultan Bəyazid mübarək cəməsi yanındakı caddədən keçərkən o küçəni gözəl, ilahi bir xoş qoxunun¹⁴⁹ istila etmiş olduğunu Hacı Qadir bəyin evinin altında bıçaqçılıq edən erməninin söylədiyi səhih rəvayətlərdəndir¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Hüsəməddin əfəndinin rəvayətindən. Şeyxin mübarək nəşi Tokatın Artova qəzasına tabe Təknə köylü çərçəzlərin arabaları ilə Amasiyaya gətirilmişdir. İki araba ilədir. (Arabaçı Tatar Hacı Ömər rəvayətindən).

¹⁴⁸ Oğlu Hicabi əfəndinin rəvayətindən

¹⁴⁹ [Əs-Süyuti “Büşrəl-kəibi biliqail-həbib” (Kədərli birinin həbibin görüşü ilə müjdələnməsi) adlı kitabında söyləyir: Əhməd və ən-Nəsai və İbni Hibban vəl-Hakim və əl-Beyhəqi, Əbu Hüreyrədən rəvayət edirlər: Peyğəmbər (s.ə.v) belə buyurdu: Bir müsəlman can çəkişmə anına girdiyi zaman, rəhmət mələkləri, bəyaz bir ipək (əlbisə) ilə gəlir və ruhuna belə deyirlər: “Sən Rəbbindən razı, Rəbbin də səndən razı olaraq bədəndən çıx. Allahın rəhmət və reyhanına və sənə qəzəbi olmayan Rəbbinə qovuş!”. Bundan sonra ruh, ən gözəl bir müşk qoxusu kimi çıxar. Elə ki, mələklər onu növbə ilə bir-birilərinə təhvil verərək, ta səmanın qapısına qədər gətirərlər və ona: “–Sizə ərzdən gələn bu qoxu nə qədər gözəl!”, deyirlər. Sonra onu möminlərin ruhlarının olduğu yerə gətirərlər. Onlar, onun gəlməsi səbəbilə sizdən birinin itirdiyi şeyi tapdığı zamankı sevincindən daha çox sevinirlər. Ondan: “–Filankəs nə etdi?” - deyər soruşarlar. Onlara: Bitdi, deyirlər. Əgər Allahın mömün quluna qarşı olan bu kəramətini öyəndinsə bil ki, o, riyazətlə hasil olur. Onu qəlbinə yaxınlaşdır, bədəninə deyil. (Şərhu-Məsnəvi, c.2, s.78, 1357)].

¹⁵⁰ Erməninin adı Qaraqdır. Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinin rəvayətindən.

SƏADƏTLİ NƏŞİNİN DƏFNİ

İndiki türbəsi olduğu yerdə qəbri hazır edildikdən sonra torpağa əmanət edilmişdir. (Dəfn edilməzdən öncə hökumətə gələn xəbər üzərinə jandarma komandanı, Məclisi-idarədən bir heyət, bələdiyyə doktoru gəlmiş və tabutun qapağını açaraq, iylənmə və çürümə əlamətlərinin mövcud olub-olmadığını tədqiq etmişlər. Belə bir əsər görülməyincə “mumyalanma əməliyyatı edilmişdir” deyərək köksünü, bağırını açmışlar və buna dair də bir əlamətlərin olmaması onları heyrətə düşər etmişdir)¹⁵¹. Odur ki, Həzrəti Pir üçün qiyməti olmayan, fəqət hal-hazırda belə mütəfəkkirləri əndişəyə sövq edəcək olan bu halın doğru olub-olmadığını anlamaq bu gün üçün də, min il sonra da mümkündür. Xarputda vəfatı, Amasiyaya nəqli və belə maneələrdən uzaq olması, bilmirəm, necə vəsf, təbir etməlidir. Görəsən, həqiqəti qəbul etməyəcək olan ağılsızlar bunun üçün də bir istiqamət şəkli tapacaqlarmı?

Biz sağ ikən bu mülahizəni eşitsək və anlaya bilsək çox yaxşı olacaqdır.

Cənazənin dəfninə maneələr¹⁵²

Bəzi şəxslərin¹⁵³ “Buranı məzarlıq edəcəksiniz, olmaz, razı ola bilmərik” dedikləri bir çox dost tərəfindən rəvayət edilmişdir. Buna baxmayaraq, əhəmiyyət verilməmiş, dəfn mərasimi icra edilmişdir.

Xarputa sürülmüşlərin azad edilməsi

Xarputda Seyid Sədəddin, Hüsəməddin, Lütfiyə xanım qalmışlarsa da, vali paşa həzrətlərinin kərimanə lütf və şəfqəti sayəsində bir ay yarımından sonra bunların da azad edilməsinə əmr əldə edilərək qayıtmalarına icazə verilmiş və hamısı sağ-salamat Amasiyaya gəlmişlər.

Cənazənin yola salınması və vali paşanın Seyid Sədəddin əfəndini təsəllisi¹⁵⁴

Şeyxin mübarək nəşi Xarputdan ayrılarkən orada qalan ailə xalqı üçün bu daha artıq təəssürə səbəb olmuşdur. Seyid Sədəddin əfəndi cənazə ilə bərabər getməsi arzusunu vali paşaya hiss etdirmiş. Bu mübarək zatı-şərif, “Bir dəfə Həzrəti Pirin Amasiyaya getməsinə təmin edək. Sizlərin ki asandır. İndi sizin də getməyinizə icazə versək, bəlkə, hökumətin diqqətini cəlb edər. Həm Həzrəti Pirin vəsiyyəti nəticəsiz qalar və həm də -ehtimal ki- sizin azad edilməsinə dair izin almaq müşkül bir məsələyə çevrilər” deyərək hikmətamiz mülahizələrlə Seyid Sədəddin əfəndini təsəlli etmişdir. Vali paşa həzrətləri cənazəni şəhərdən çıxana qədər piyadə olaraq müşayiət etmişdir.

¹⁵¹ Mötərizə arasındakı rəvayət Boğazlı Hacı İsmayıl əfəndinindir.

¹⁵² Hacı Əbdi əfəndinin rəvayətindən.

¹⁵³ Şəxsən Mir Həsən əfəndi adlı zəttir.

¹⁵⁴ Seyid Sədəddin əfəndinin rəvayətindən.

TÜRBƏNİN BİNASI

Surəti aşağıda göstərilən dəftərdəki pula görə xəlifələrindən Hacı Mahmud əfəndinin ixlaslı dəlalatilə Rusiyada olan vəfalı ardıçları tərəfindən bağışlanan vəsait sayəsində meydana gəlmişdir. Fəqət etirafa layıqdır ki, bu pul bütövlükdə qeyd edilən xəlifəyə təslim edilmiş və bu xüsusda heç kimsəyə bilavasitə vəsait bağışlanmamışdır. Bu nəcib vicdanlı zat ona əmanət edilən bu pula qətiyyənlə meyl göstərməyərək əlinə keçəni dərhal göndərmiş və bu sayədə türbə inşa edilmişdir.

Mir Həsən əfəndi tərəfindən tərtib olunan və Osmanlı Övqaf Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən Mir Həmzə əfəndinin külliyyəsinin vəqfiyyə sənədi. (A.Özbayda)

Dəftər eynən iqtibas olunmuşdur

“Üç yüz dördüncü ilin səfər ayından etibarən Həzrəti Pirin üzərində mübarək türbə inşa olmaq üzrə savab əhli tərəfindən gəlib Xoca Mir Həsən əfəndinin əlinə təslim olunan axçanın miqdarını bəyan edən bir dəftərdir.

Tarix	Gətirən və göndərən	Osmanlı lirəsi
15 səfər, 1304-cü il. [m.13 noyabr, 1886]	Əbdi əfəndi əlilə Hacı Mahmud əfəndi həzrətləri tərəfindən gələn	62
6 nisanı-rumi, il 1304. [m.18 aprel 1888]	Bu da həmçinin	187
12 təşrini-əvvəl, il 1304. [m.24 oktyabr, 1888]	Bu da həmçinin	67
28 may, il 1305. [m.9 iyun, 1889]	Bu da həmçinin	524
18 təşrini-sani, il 1305. [m.30 noyabr, 1889]	Əbdi əfəndi əlilə Hacı Mahmud əfəndi həzrətləri tərəfindən gələn	220
5 haziran, il 1306. [m.17 iyun 1890]	Bu da həmçinin	277
10 haziran, il 1307. [m.22 iyun 1891]	Bu da həmçinin	134
15 kanunu-əvvəl, il 1307. [m.27 dekabr, 1891]	Bu da həmçinin	165
İl 1303. [m.1887/88]	Hacı Monla Gülməhəmməd əlilə	400
İl 1304. [m.1888/89]	Hacı Həsənəli əlilə	300
İl 1305. [m.1889/1890]	Molla Ömər əlilə	50
İl 1305. [m.1889/1890]	Hacı Rəsul və Məhəmməd əlilə	225
İl 1302. [m.1886/87]	Qaraqoyunlu Hacı Həsən əlilə	40
İl 1305. [m.1889/1890]	Molla Osman əlilə Kürdlərli ¹	10
İl 1306. [m.1890/91]	Bu da həmçinin	50
	Bəzəkli Molla Məhəmməd tərəfindən	10
	Pəmbəkli Xəlil tərəfindən	15
	Kandoğlu Sirac əfəndi əlilə	25
	Molla Məhəmməd oğlu Əli əfəndi əlilə	15
	Kürddərli Hacı Məhəmməd əfəndi əlilə (Sonradan ələ keçmiş bir vəsiqə dolayısı ilə yenə türbə bələdcisi olaraq Mir Həsən əfəndiyə əmanət verilmiş.)	65

Mir Həsən əfəndinin evi

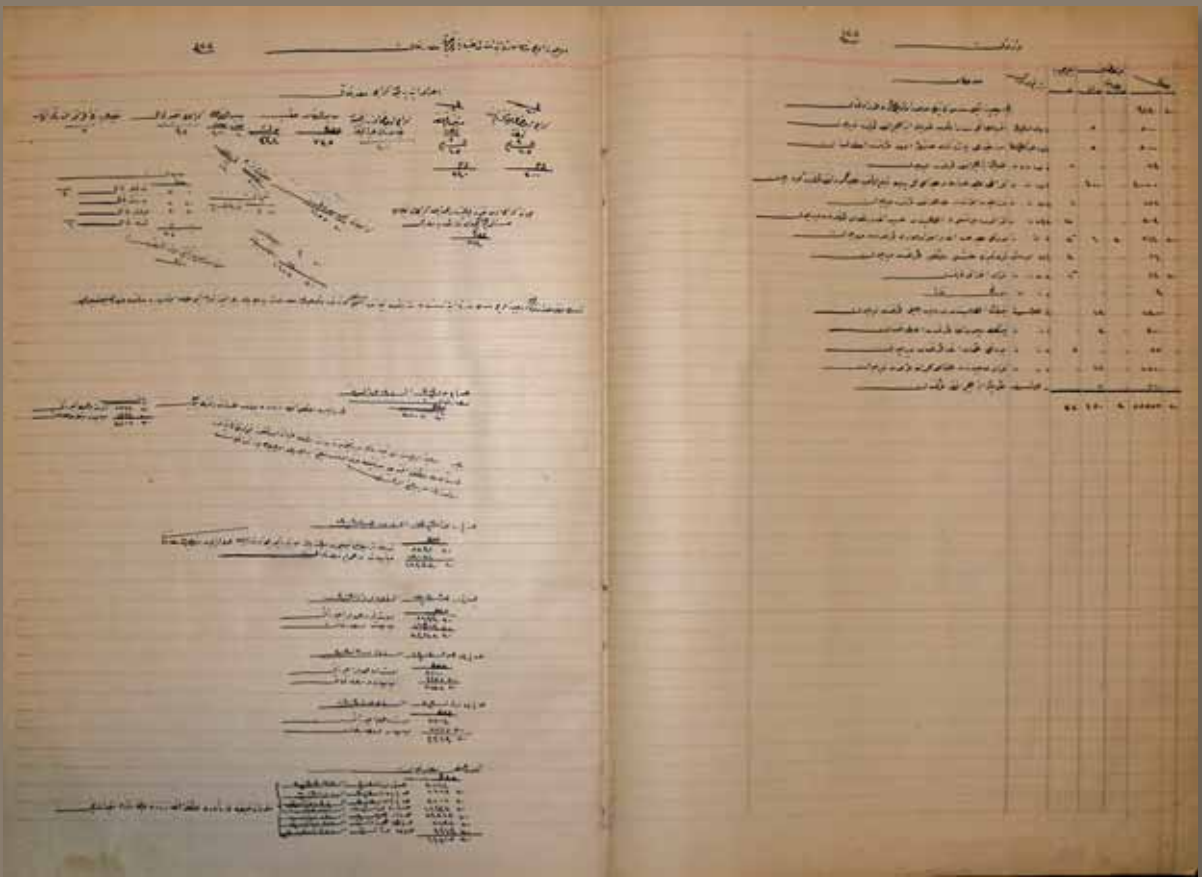

Dəftərdəki ibarənin bir nöqtəsini belə dəyişdirmədən yazdım. Öncələri gələn pulların dəftəri təsbit edilmiş. Demək olar ki, məsrəf müntəzəm bir surətdə cərəyan edirmiş. Tarixlərin 1306-cı ilə [m.1890/91] qədər davamı türbənin təməli atıldığından etibarən iki illik bir müddətdə olduqca müntəzəm bir idarə varmış. Bundan sonra gələn vəsaitə aid yazılı bir sənədin olmaması diqqətə və riqqətə layiqdir. Bu qədər söylər, bu əsrarı da dərvişliyin himmətinə bağışlarıq.¹⁵⁵

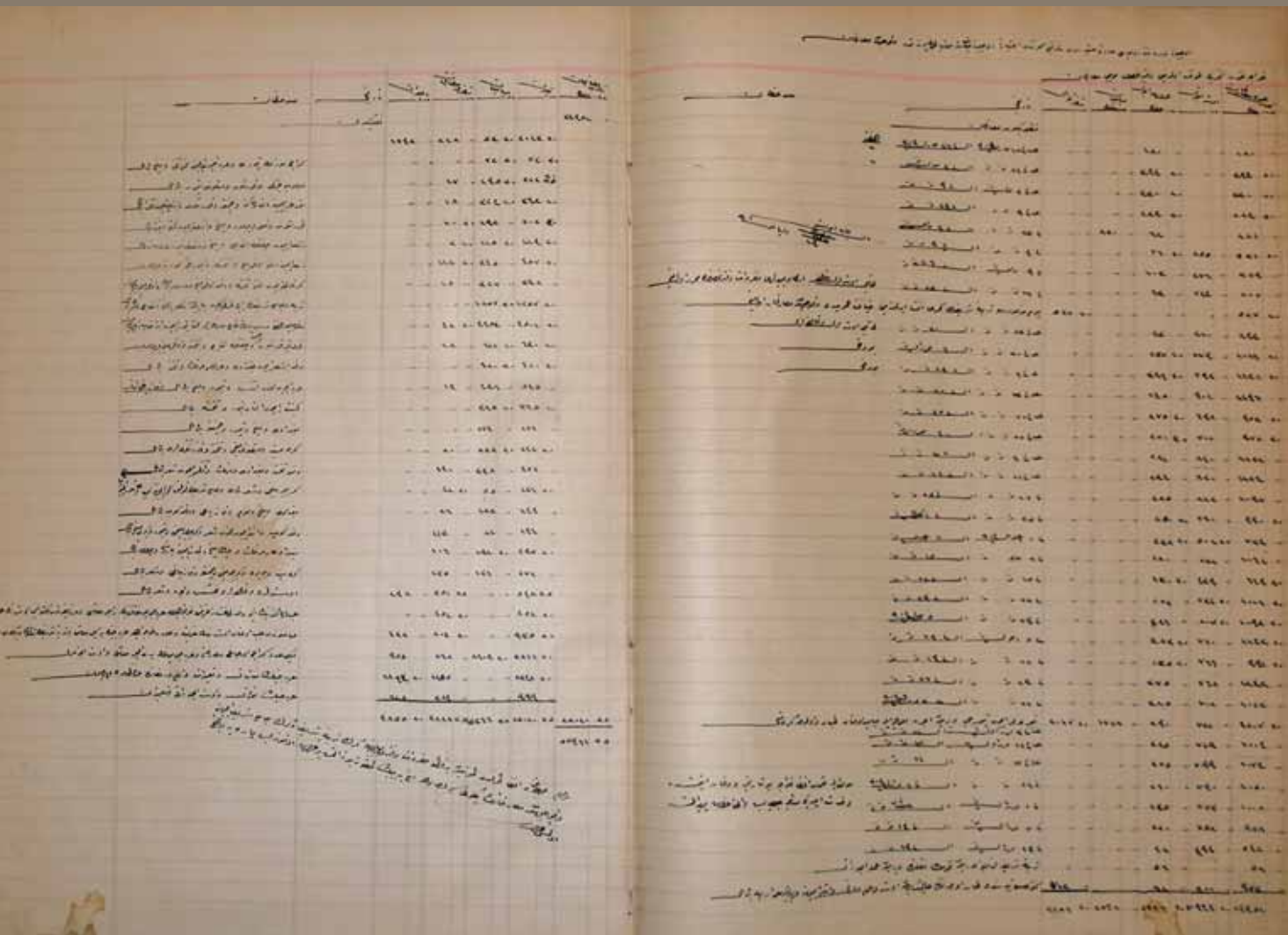
Mir Həsən əfəndi xocanın əlinə türbəyi-şərif üçün təslim olan para

	Para	Axça	Məcidiyyə	Rubl	Osmanlı lirəsi
Monla Abdullah tərəfindən				03	73
Qaraqoyunlu Hacı Həsən tərəfindən dörd yüz manat		440			
Digər Qaraqoyunlu tərəflərindən			02		03
Monla Xəlil tərəfindən					05
Paşa oğlu Hafiz tərəfindən					05
Ladikli Hacı Həsən tərəfindən					05
Merzifonlu Tahir əfəndi tərəfindən			08		
Məliş Mustafa tərəfindən			04		
Qanqallı Çolaq Osman tərəfindən			05		03
Qanqallı Sirac əfəndidən			03		03
Hacı Rəsul tərəfindən					225
Hacı Məhəmməd əfəndinin göndərdiyi					410
		440	22	03	732
Pənəkli Cəlil gətirən					12
Ağbabalı Monla Süleyman tərəfindən					03
Qazaq Monla Osman tərəfindən			03		
Kərdəzadə Əli əfəndi gətirən					15
		440	25	03	762
Məmləkətdə Cəfərli və Sofulu, Canbağçalı hacılar verən					04
Əskinası təbdil olu hasil olan					05
		440	25	03	771
Hacı Monla Gülməmməd və Hacı Hüseyinli verdikləri					12

¹⁵⁵ Aşağıda şəkli görünən bu dəftər hazırda A.Özbayın əlində olub göndərilən pulların dəqiqliklə qeyd edildiyi görülmüşdür. (MR)

Mascidin və türbəninin inşasında gələn pulların qeyd olunduğu dəftərin səhifələrindən bəziləri (A.Özboyda)

Daşçı Kiroqun rəvayəti

Kiroq adlı bir daş ustası vardı ki, türbənin inşasında ustabaşı imiş. Təmələ başladığı zaman əldə olan daş kifayət etməmiş və yetiştirilə bilmədiyindən fəhlə işləyə bilmirmiş. Tam bu sırada ortalıq qaralmış, yağış yağmış, sel gəlmiş, kafi daş gətirmiş. Türbə binası sel dərəsinin ətrafında olduğu üçün asanlıqla oradan daşı alaraq iş davam etmişlər. Bu hal həzrəti Pirin müqəddəs nəfəslərinə dəlalət edən ən mühüm vəqəə imiş. Həqiqətən, daşsızlıqdan işsizlik meydana gəlmiş bir sırada yağmur yağaraq dərədən sel gəlmiş. Və təsadüfi hadisə olaraq mühüm miqdarda daş gətirmişdir. Dəlalat etdiyi mənanı kəsdirə bilmərəm. Ancaq ermənilərin belə Həzrəti Pirə xoş etimadını ifadə edən bir rəvayət olduğundan eynən yazdım.

Bu münasibətlə Ohannas adında bir erməni ilə mübahisəni də nəql etmək lazım gəldi. Türbənin ətrafında oturan bir dəli Ohannas vardı ki, rastına çıxanı xristianlığa dəvət edərdi.

Məktəbə getdiyim zamanlarda bu erməni ilə bəzən söhbət edərdim. Ən çox müsahibələrimiz, dini məsələlər ətrafında cərəyan edərdi. Bu adam bəzən zəhin və fikir qarışıqlığına səbəb olan sözlər də tapırdı.

Batnilər kimi islama yaxın görünür, özünü islam dinini sevən biri olaraq göstərir, böyüklərə hörmətkar olduğunu ifadə edər, yalan-yanlış nəticələrə sürüklər aparardı.

Bir kərə həzrəti Pir haqqında bunu sorğu-suala çəkdim. Həzrəti Piri mənim təqdirimdən artıq olaraq göstərdi. Hələ də yadımdadır, xaç çıxararaq and içdi. Və “Əgər o adam sağ olsa idi, şəxsən özündən soruşacaqdım. Həqiqətən, müsəlman idisə, mən də onun dininə girəcəkdim”. “Müsəlman olduğuna niyə şübhə edirsiniz?” -dedim. “Çünki belə böyüklər zərurətən özlərini gizlədər və həqiqəti olduğu kimi söyləməkdən çəkinirlər” -dedi. Görəsən, andında sadıqmi idi, yalançı idimi anlaya bilmədim. Ancaq burası mütləqdir ki, bu ilahi şahbazın nəzəri hər kəsi hörmət və məhəbbətə sövq edirdi.

Burasını da əlavə edim ki, bir neçə erməni müxtəlif zamanlarda eyni bəyanatı bildirmişdilər. Hələ qonşumuz Zarıbi ilə bərbər Kiroq Həzrəti Pirə bir neçə dəfə müraciət etmək arzusunu bəslədiklərini özləri açıqca söyləyirdilər. Merzifona gedişi bu diləklərinin hasil olmasına mane olmuş imiş.

TÜRBƏ

Hacı Mahmud əfəndi və möhtərəm, müxlislərin, mühiblərin himmət və söylərilə yeddi hücrəli bir mədrəsə, bir çeşmə, dörd hücrəli bir müsafirxana, zərif bir minarəni ehtiva etməklə gözəl bir came və cameyə bitişik bir türbə inşa edilmişdir. Bunların hamısı bir dairənin içindədir.

*Türbə və məscidin
daxilinin görünüşü.
(Köhnə görüntüsü)*

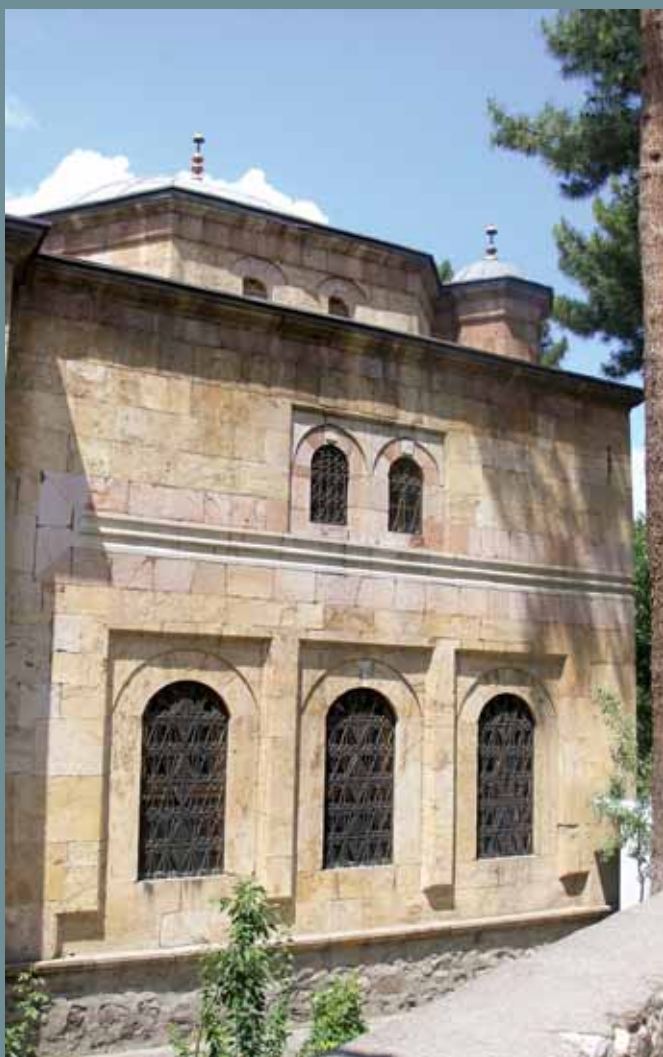

Mir Həmza afəndi, oğlu Siracəddin və Mir Həsən afəndinin sənduqələri

Zövcəsi Lütfiyə xanım və digər ailə üzvlərinə aid qəbir daşları

Türbənin təzə görünüşü. (Türbə 2014-cü ildə Mir Həmzə əfəndinin müridi Çarəli kənd sakini Səfər bəyin nəslindən olan Nərminə xanım və oğlu Murad bəyin dəstəyi ilə bərpa edilmişdir.)

Həmzə əfəndinin xanımı Seyid Siracəddinin anası Əminə xanımın türbənin yanındakı qəbri. Vəfatı 1 zilhicə 1328/4 dekabr 1910

Türbənin kitabəsi

Qütübül-arifin Mövlana Mir Həmzə quddisə sırruhu həzrətlərinin Dağıstanın Qazaxdakı xəlifələri Mahmud əl-Qarani həzrətlərinin dəlaləti ilə bina edilən mərqədi və cameyi-şariflərinin iş bu səfiriyyəsi müşarrihin-ileyhin övladı Veys və Məhəmməd və Əhməd əfəndilərin qeyrətləriylə min üç yüz iyirmi beş sənəyi-hicriyyəsində bu tərz mətn və dilnişində inşa olunmuşdur. (MR)

اول خط اول اول اصلا
مراج کما کما بو اول اصلا
پروردگار خاص برضه اسن
فی شبهه سن ای صیب اول
بس اول و آخر انصیب ای
سن اول و آخری بر شیک
سن س بو کره بیک افقانی
فی پادشاه بنده پادشاه
ای صیبه مرسل و اول
چشمه ابل فصل

اول خط اول اول اصلا
مراج کما کما بو اول اصلا
پروردگار خاص برضه اسن
فی شبهه سن ای صیب اول
بس اول و آخر انصیب ای
سن اول و آخری بر شیک
سن س بو کره بیک افقانی
فی پادشاه بنده پادشاه
ای صیبه مرسل و اول
چشمه ابل فصل

اول خط اول اول اصلا
مراج کما کما بو اول اصلا
پروردگار خاص برضه اسن
فی شبهه سن ای صیب اول
بس اول و آخر انصیب ای
سن اول و آخری بر شیک
سن س بو کره بیک افقانی
فی پادشاه بنده پادشاه
ای صیبه مرسل و اول
چشمه ابل فصل

اول خط اول اول اصلا
مراج کما کما بو اول اصلا
پروردگار خاص برضه اسن
فی شبهه سن ای صیب اول
بس اول و آخر انصیب ای
سن اول و آخری بر شیک
سن س بو کره بیک افقانی
فی پادشاه بنده پادشاه
ای صیبه مرسل و اول
چشمه ابل فصل

اول خط اول اول اصلا
مراج کما کما بو اول اصلا
پروردگار خاص برضه اسن
فی شبهه سن ای صیب اول
بس اول و آخر انصیب ای
سن اول و آخری بر شیک
سن س بو کره بیک افقانی
فی پادشاه بنده پادشاه
ای صیبه مرسل و اول
چشمه ابل فصل

اول خط اول اول اصلا
مراج کما کما بو اول اصلا
پروردگار خاص برضه اسن
فی شبهه سن ای صیب اول
بس اول و آخر انصیب ای
سن اول و آخری بر شیک
سن س بو کره بیک افقانی
فی پادشاه بنده پادشاه
ای صیبه مرسل و اول
چشمه ابل فصل

اول خط اول اول اصلا
مراج کما کما بو اول اصلا
پروردگار خاص برضه اسن
فی شبهه سن ای صیب اول
بس اول و آخر انصیب ای
سن اول و آخری بر شیک
سن س بو کره بیک افقانی
فی پادشاه بنده پادشاه
ای صیبه مرسل و اول
چشمه ابل فصل

Təlif etdiyi əsərlər

Türkcə olaraq Divan, Nigarnamə, Mənaqib adı ilə üç və bir adət farsca divanı ki, cəmi dörd mənzum əsəri vardır. ¹⁵⁶

NİGARNAMƏ

“Nigarnamə” haqqında bir mütalə, kitabın mətninə dərc edilməmişdi. Buna da səbəb ilahi feyz və sübhani eşq varidatının məhrəmanə bir xitab məcmuəsi olması idi.

Odur ki, ondakı rəmlər və incəliklərə qətiyyəən vüquf imkanı olmadığı kimi Xudavəndi-Rəbbi-Mütəalın bir əsrarı olması və həqiqətin meracını bəyan etməsi səbəbilə əlaqədar olan zatlar, yəni həqiqəti görə bilən kamal sahibləri də heç bir şey demir, bir zərrəcik olsun bəyanı-mütaliyəyə səbəb olacaq tək bir kəlməyi söyləməkdə tam bağlılıq göstərirdilər. Zərurətən mən də bu kitab haqqında danışıramışdım.

Bu dəfə nəql edəni məlum olmayan və əl yazması bir “Nigarnamə”nin –bu kitab haqqında- sonunda görülən (Heç şübhə yox ki, arif bir zat tərəfindən söylənmiş) aşağıdakı beytlər qismən bu nöqsanı tələfiyə imkan bəxş etdiyindən eynən dərc edildi. Allahu-Zül-cəlal həzrətləri nəql edəni xeyir ilə mükafatlandırın. *Amin bi-hörməti-şəfül-müznibin.*

“Nigarnamə”nin çap variantının titullar sahifəsi

*Ey dil ki həmin nuş et, şahd-abi-şifadır bu,
Zəhrabi-qəmə tiryak, pür zövqü safadır bu.
Bir gör ki, Nigarimin əmrin əzəli sordum,
Dedi ki, cavabında: Hər dərdə dəvadır bu.
Hər nəyə niyyət etsən, amma ki ola xeyrə,
Əlbəttə, olur hasil, çün vəsfi-Xudadır bu.
Üç kərrə Salat ilə İxlas dahi üç kəz,
Həm Fatiha, Bəsmələ oxu ki, duadır bu.
Bir beyti oxu üç kəz, yaxud yazıb iç az,
Biçarəyi-bimara bəisi-liqadır bu.
Hər hərfin alub yazsan, baş üzrə qoyub gəzsən,
Çün kamın olur hasil, bir başqa qıdadır bu.
Haqq bil sözüümü, anla fikr eylə, iyi dinlə,
İxlası olan xassa məxsus nidadır bu.
Hər möminü müsliyə mirat-nümadır həm,
İxvan için illa kim, bil-xassə, səzadır bu.
Tərifü bu ki, içsən çeşmin qapayıb hər dəm,
Hər beyti gəlür başa, ol beyt-nümadır bu.*

¹⁵⁶ İbnül-Əmin M.K.İnal İbn Ərəbinin "Fütuhətü-Məkkiyyə" əsərinə yazdığı "Tavzihat"ının olduğundan bəhs edir. Ancaq belə bir əsəri görənlə olmadığı kimi M.F.Ağabali də bundan bəhs etmir. (MR)

TÜRKÇƏ DİVANIN MƏZMUNU

Bu divan müridlərin tərbiyəsi və aşiqanə varidatını ehtiva edir. Bir çox hissəsi irfani dərəcələri izah edir. Müridin başlanğıc halından irfani mərtəbələrin ən alisinə varması səbəblərini işarə etməklə göstərir. Bir çox qismi da özünün başlanğıcdan sona qədər izlədiyi yolu və qüdsi məqamı ehtiva edir.

Bu Divandakı:

*Eşqdəndir cümlə aşya innəma,
Eşqdəndir əslü-fər külləma-*

qəzəli iradəsinin bidayətini və nə surətlə süluka atılmış olduğunu göstərir.

Təsəvvüf təriqində eşq hər şeyin fəvqündədir. İlahi eşqə məzhər olan bu zat, eşqin sayəsində dərəcələri çox qısa bir zamanda kəsb edə bilməsi nəticəsində bu tərifə məcbur qalmışdır. Həzrəti Pir hər nə varsa eşqin məhsulu olduğuna etiqad etməkdə imiş.¹⁵⁷

Bu qənaətin nə qədər doğru olduğunu bəyan etmək üçün əlli, yüz səhifəlik bir mülahizə yürütmək lazımdır ki, buna da halım, vaxtım müvafiq deyildir. Ancaq eşq, qüdsi kəmalatı kəsb etməkdə ən böyük rolü ifa etməkdədir.

“Səhl bin Abdullah ət-Tüstəri (q.s) həzrətlərinə dayısının günlük bir xurma ilə kifayətlənməsinə baxmayaraq özünün çox yəməsinin səbəbi soruşulduqda “Məni eşq yolu genişlətdi, dayımı zöhd yolu incəltdi” deyərək buyurmuşdur, ki eşqin qiyməti haqqında ən dəyərli bir tərifdir. Fəqət bu eşq bəzi dərbədərlərin fikrindəki kimi deyildir. Bu kimi şəxslər haqqında Mövlanə Cami (q.s) həzrətlərinin aşağıdakı rübailəri necə də rəngarəng təsviri ehtiva edir:

اینان ز کجا و عشق بازی ز کجا
هندو ز کجا زبان تازی ز کجا
چون اهل حقیقت سخن عشق کنند
بیهوده این قوم مجازی ز کجا¹⁵⁸

¹⁵⁷ مست یک یک زره از مستی عشق

سر بیرون آورده از هستی عشق
گر توران چشم عینی باز شد
با تو زرات جهان همراز شد

[*Sən də eşq sərxoşluğuna qapıl, başını belə fəda et. Əgər sənə qeyb aləmindən bir göz açılsa, cahanın zərrələri də sənə yaxın olur.* (Mantiqut-tayr, səh.156. il 1257)]

عشق است طریق پیغمبر ما
ما طابع عشقیم و عشق رهبر ما

[*Bizim peyğəmbərimizin yolu eşq yoludur
Biz də eşqə tabeyik, eşqdır bizim rəhbərimiz*]

(Bu mövzuda söz söyləmək üçün iki yol vardır. Bunlardan biri fikir və nəzər təriqi, digəri də zövq və şühuddur. Fikir və nəzər yolu bütün mütəfəkkirlər üçün açıqdır. Təriqi-zövq və şühuda gəlinəcə isə o, yalnız üsuli-vəchlə mərtəbələr qət edərək mərifətülə o feyzə məzhəriyyətdə səadətine nail olanlar üçündür. Hər kəs eşq ilə eşqin hallarından bəhs edə bilər. Fəqət eşq ləzzətini ancaq aşiq olanlar bilər. “Vəhdəti-vücut”. Osman Fərid).

¹⁵⁸ Mənası: Bunlar hara, eşqbazlıq hara// Hindu hara, ərəbcə hara// Bəli, əhli-həqiqət iddiayı-eşq edə bilər// Fəqət bu qövümü-məcəzinin bihudə laf və güzəfi ilə aralarında nə münasibət vardır.

Türkçə divanın çap variantının ilk səhifəsi

قومی کہ نیامدند در عشق تمام
خوانند هوای نفس را عشق بنام
کہ شایدشان در حرم عشق مقام
خود هست پریشان سخن عشق حرام¹⁵⁹

عاشق ار نہ کمال نفس عدم بودی
آواز عشق در جهان کم بودی
ور شہوت نفس عشق بودی خر و گاو
سردفتر عاشقان عالم بودی¹⁶⁰

*Hər keçəni Xızır bil,
Hər gecəni Qədir bil-*

sözlərilə nəhayətlənən könül oxşayan şeirləri, salikin izləyəcəyi yola dair bir tövsiyədir.

Tövsiyəsini əməli surətdə icra edən rəşadətli zatın hüsnü-zənn haqqındakı bu sözlərində mürşidanə əxlaqının ülvi qüdsiyyəti layiqincə oxunmaqdadır.

Şeyx Əhməd Yəsəvidən iqtibas ilə

*Parça yaxşı, biz yaman,
Parça buğday, biz saman¹⁶¹-*

mətləilə sona çatan şeiri özünə izafə etdiyi mövqeyi göstərməklə bərabər əsil ruhdakı saflıq ilə cismani vücuda arasındakı fərqlə işarə vardır. Buradakı “biz” kəlmələri bilavasitə əmanət alınmış qiyafəyə işarə olub nəfsi-natiqəyə aid deyildir.

*Zahid qapıdan girdi heyrətlə dilim tutuldu,
Hifz eylə məni, ya Rəbb, şeytan mənə yol buldu-*

mənzuməsi, xavatur alud (qəlbi mənfi düşüncələrlə dolu) bir şəxs onu ziyarət etdiyi zaman mürşidanə dilindən zühur etmişdir.

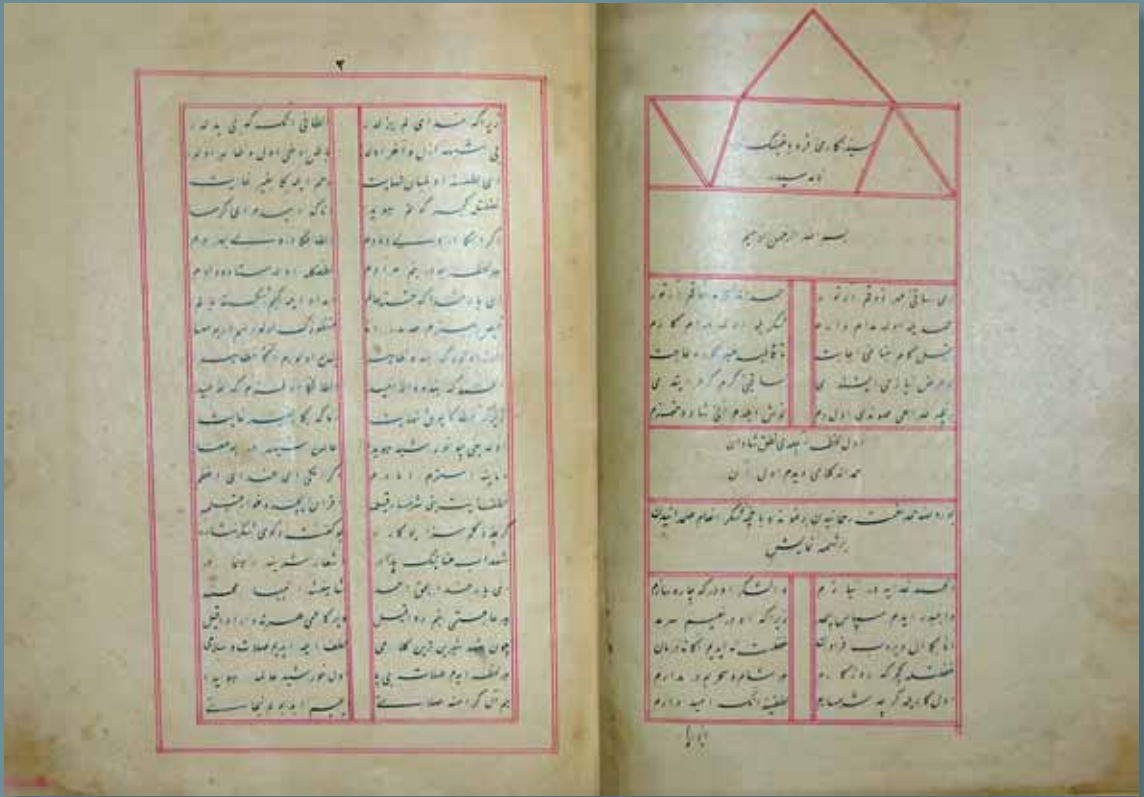
Bu münasibətlə Mühyiddin bin Ərəbi (q.s) həzrətlərinin xəvatirin sirayəti barədə fikirlərini aşağıdakı şəkildə nəql etmək faydadan xali deyildir.

“Bir gün şeyx Əbu Mədyən Məğribi (q.s) həzrətlərinin mübarək hüzuruna bir adam gəlmiş. Bu adamın gəlməsilə Həzrəti şeyxin qəlbində bəzi təşvişlər əmələ gəlmişdir. Bu halı, idrak nuru ilə anlayan bu aliqədr zat, ziyarətçinin kim olduğunu anlamaq üçün sual vermiş. O da müşrik olduğunu ifadə edincə arifanə bir tövr ilə o adamın yanından uzaqlaşmış”. Mövlanə Cami həzrətləri həmsöhbət olduğu ixvanın söhbətində qəlbin xəvatirdən azadə ola bilmədiyi vaxt izlənməsi lazım gələn yolu aşağıdakı rübaisində yüksək səviyyədə və ətraflı şəkildə vəsf və tərif etmişdir.

¹⁵⁹ Bir qövmlər ki, eşqdə kamilləşə bilmədi// Həvayi-nəfsanilərini eşqlə vəsf etdilər// Bunların hərəmi-eşqə nə münasibətləri vardır// Bu kimilərin eşqə aid söz söyləmələri belə haramdır.

¹⁶⁰ Eşq əgər nəfsi-Adəminin kamalı demək olsaydı// Eşqin şöhrəti cahanda nadir olurdu// Əgər şəhvəti-nəfs eşq olaydı// Eşqə ölkü aşiqlərin sərdəftəri olurdu.

¹⁶¹ Süleyman Atanıdır. Sonradan təhqiq olundu. Müəllif.

"Nigarnama"nin alyazmasının ilk səhifələri (A.Özbyada)

"Nigarnama"nin çap variantından səhifələr. (O.Kayıhanda)

“Çaynamə”

با هر که نشستی و نشد جمع دلت
وز تو نرهید زحمت آب و گلت
زنهار ز صحبتش گریزان میباش
ورنه نکند روح عزیزان بحلت

(*Kim olursa olsun, oturduğun kimsənin yanında qəlb rahatlığı və vicdan sakitliyi tapa bilməsən və səndən bəşəriyyət əlaqəsi qalxmazsa onun söhbətindən dərhal qaç. Yoxsa əzizlərin ruhuna münasibətin kəsilərək ruhani feyzlərindən bəhrələmə bilməzsən.*)

*Dərya görünən yerdə qətrə nə nümun eylər,
Sal qətrələri gözdən dəryaya təməşə qıl-*

beytini təvəccöh əsnasında Lənbəranlı Yusif Çələbi mərhuma qarşı oxumuşdur. Özünün rəvayətinə görə “Yusif Çələbi hüzurda gözlərini yummuş, ayaq üzərində durarkən məşuqəsi olan qızın xəyalı zehmində canlanmış. Gözünü açmış, bu sırada Həzrəti Pirin bunun üzünə baxmaqda olduğunu görmüş. Dərhal gözlərini bağlamış, beləliklə üç dəfə gözünü örtüb açdıqdan sonra Həzrəti Pir dolaşaraq bunun yanına gəlmiş. Və bu beyti oxumuş. Bundan sonra böyük mürşidin qüdsi əxlaqından qaynayan ruhani feyzə nailiyyətlə surət xəyalından qurtulmuş və bu mənəvi hallardan irfan zövqünə dalaraq vəcdə gəlmişdir:”

*Bilməz deyiləm vəiz, girdarı-bədi, amma
Fəş eyləməz eybın zira ki, xəta püşəm-*

beyti, təvəccöh əsnasında bir müridin öz halına işarətlə söylənilmiş bir sözdür.

Bunu nağıl edən Hacı Əbdü əfəndi mərhumdur. Rəvayətinə görə “Yoldaşlarından birisinin təvəccöh əsnasında – Həzrəti Pir qarşısına gələrək bu beyti oxumuşdur, yoldaşı olan bu zat çölə çıxdıqda: Vəqə halı söyləyə bilmərəm. Fəqət, bu bir tərbiyədir ki həyatımda bu vəsf edilən girdarı-bədi (pis əməli) bir daha işləməməyə dair vicdanən əhd etdim- demişdir.

*Ey büt, üzünə baxdım qəmzən gözümə dəydi,
Bildim ki şəhid olam xoş gəldi bana falım*

Köprülü¹⁶² Yəhya əfəndinin nəticəsinə görə bu beyt vəfat tarixini göstərmiş. Əbcəd hesabı ilə “Şəhid olam xoş” cümləsi rumi ayı ilə vəfat tarixini göstərmiş.

Bu üç kəlməni bu beytdən seçməyə gəlincə, guya, Həzrəti Pir təfəül¹⁶³ etmiş, təfəülündə şəhid olacağını anlamış, təbii ki, şəhadət məqamı kimi müqərrəbin dərəcələrə nailiyyət ürəyincə olmuşdur. Bu ifadə isə yalnız bu üç kəlmə ilə ifadə edilmiş olduğundan bu beytdəki əsrarəngiz ruh, əsrar bu ibarədə gizli saxlanmışdır.

¹⁶² Merzifoni Qurdzadə Hacı Əhməd əfəndinin oğludur.

¹⁶³ Təfəül kitabdan istifadə ilə fal baxmağa deyilir. Təfəül edəcək şəxs dəstəmazlı olaraq əuzü-bəsmələ çəkər, bəzi ayə və duaları oxuyar, kitabın bir səhifəsini açardı. Burada səhifə başındakını oxuyar və mənasını xeyrə yozardı. (MR)

Mən o zətin fikir və qənaətini, mühakiməsini eynən yazdım. Həqiqətə müvafiq olsun, olmasın, təbii ki, mənə aid deyildir. Yalnız burasını söyləyim ki, bu beyti yazmaqla Həzrəti Pirə bir şərəf qoşmaq ağılımdan belə keçməz. Ancaq aşağıdakı mülahizəyə əsas olmaq üzrə hər kəlmə və nöqtəsi bir ilahi hikməti özündə birləşdirən divanı-şərifinin ehtiva etdiyi incəlikləri göstərməkdir.

Ehtimal ki, bu nəticəyə gəlinmişdir, ola bilsin ki, gəlinməmişdir.

Burası həqiqətdir ki, divan irfani məzmun daşıyır. Gəlişi gözəl söylənilmiş söz toplusu deyildir.

Həm də Həzrəti Pir bu kimi avama xoş gələn kəşflərdən və nəticələrdən çox əziyyət çəkən bir şəxsiyyətdir. Mümtaz şəxsiyyəti bu qəbil qiymətsiz şeylərə əhəmiyyət verməkdən uzaqdır.

Bu xüsusda sözü qısa kəsərək Yəhya əfəndi mərhumun mülahizələr üzərinə cədvəlini aşağıya dərc etməyi müvafiq gördüm.

şəhid (شهيد)	olam (اولام)	xoş (خوش)
şin 300	əlif 1	xa 600
ha 5	vav 6	vav 6
yə (i) 10	lam 30	şin 300/906
dal 4/319	əlif 1	
	mim 40/78	
	Şəhid 319	
	Olam 78	
	Xoş 906/1303	

Bu min üç yüz üç tarixində şəhadət məqamını qazanacağını və bu yolla ali mərtəbəyə qovuşacağını kəşfən söyləmiş imiş.

Yəhya əfəndi mərhumun nəşr olunmuş divanından bu mənanı çıxarmaq, həqiqətən, onun üçün fəxr ediləcək bir kəşfdir! Çünki əl yazısı divanını görmüş və bunda “bildim” kəlməsinin “ya”sız yazıldığını əyani şəkildə müşahidə etmiş olsaydı, təbii ki, bu qədər çətinliyə düşməzdi və bu misranı bilavasitə əsas qəbul edərdi və heç şübhə yox ki, bu beytin bu əsrərə aid ifadəsini daha canlı bulurdu. Çünki Həzrəti Pirin vəfatının məhərrəm ayında və o ayın ilbaşı və xüsusilə seyyidüş-şühədə ilə əlaqədar olması səbəbilə ağıl və hikmətə daha müvafiq görülməkdədir. Odur ki, ilk əvvəl bu beytin rəmzini ortaya atdığı üçün bundan irəli gələn fəzilət ona aiddir. Çünki “fəzilət ilk addımı atana düşür” bir qəti düsturdur. *Allah qəbrini nura qərq etsin. Amin.*

Bildim ki, misranın nöqtəli hərflərinin ehtiva etdiyi say cəm olunca tam üç yüz dörd edir ki, Həzrəti Pirin ərəbi ayı ilə vəfatı tarixinə təsadüf edir. Bəyanı aşağıdakı kimidir.

که بldم (Bildim ki) kəlməsində nöqtəli hərflər ب (bə), شهيد (şəhid) kəlməsində ش və ي (şin, vav, yə), اولام (olam) kəlməsində يox, خوش (xoş) kəlməsində خ və ش (xa, vav, şin), گلدی (gəldi) kəlməsində ي (yə), باگا (bana) kəlməsində ب (bə), فاليم (falim) kəlməsində ف (fə)dir.

Bu hərflərin əbcəd hesabı ilə ədədləri

“bə” bildim kidən = 2

“şin” şəhiddən = 300

“yə” “ ” = 10

“xa” xoşdan = 600

“şin” “ ” = 300

“yə” gəldidən = 10

“bə” banadan = 2

“fə” falımdan = 80

1304

İstər rumi, istərsə ərəbi ayları ilə münasibətdar olan bu vəfat tarixi – həqiqətən, əlaqədar deyilsə belə gözəl bir tapıntı olduğunu vicdan sahiblərinin təsdiq edəcəyini zənn edirəm.

*Ey Mir Nigari, keç xaneyi-Xəlildən gəl,
Təvaf eylə bəni, zira xaneyi-Cəlilim mən-*

beyti, Qarabağlı həmsəhərliləri Hicazdan qayıtdıqlarında Həzrəti Piri ziyarətləri əsnasında bunlara qarşı oxumuşdur.

Bu münasibətlə “Məsnəviyi-Şərif”dən bir hekayəni əlaqədar olduğu üçün nəql etməyi münasib gördüm. Məsnəvi kimi bir məsnəvi əsərdən iqtibas etdiyim bu hekayənin Həzrəti Pirin həqiqi əhvalına işarə etdiyi şübhədən uzaqdır. Ancaq mənim məqsədim, yeri gəlmişkən Mövlənə Cəlaləddin Rumi (q.s) əfəndimizin həm mübarək adını, həm də hikmətamiz kəlamlarını zikr etməklə qüdsi ruhaniyyətdən feyzlənməkdir. Həm əsli, həm tərcüməsi aşağıda dərc edilmişdir.

سوی مکہ شیخ امت بایزید
از برای حج و عمره می دوید

Şeyxül-ümmət Bəyazid Bistami (q.s) həzrətləri həcc və ümrə qəsdilə Məkkəyə doğru yol almışdı.

او به هر شهری که رفتی از نخست
مرعیزان را بکردی باز جست

Hər hansı şəhərə çatsa, ilk etdiyi iş kamal sahibi bir zat axtarmaq olurdu.

کرد می کشتی که اندر شهر کیست
کو بر ارکان بصیرت متکیست

Şəhərin ətrafını dolaşaraq, etimadlı bəsirət əhlindən burada kimin olduğunu araşdırar və soruşardı.

گفت حق : اندر سفر هر جاروی
باید اول طالب مردی شوی

Haqq-taala həzrətləri səfər edən şəxsə verdiyi müvqələrdə öncə Allah ərlərini axtarmağı əmr edir.

قصد گنجی کن که این سود و زیان
در تبع آید تو آن را فرع دان

Ən əvvəl səfərində ilahi xəzinəni qəsd etməyin lazımdır. Fayda və ziyan sonradan gəlir, bunların əhəmiyyəti daha azdır.

هر که کار و قصد گندم باشدش
گاه خود اندر تبع می آیدش

Hər kim ki, buğda əkir, məqsədi buğda olmalıdır. Saman sonradan buğda ilə birlikdə, əlavə olaraq gəlir.

که به گاهی بر نیامد گندی
مرد می جو مرد می جو، مردمی

Saman əksən, buğdanı biçə bilməzsən, madam ki, belədir; Allah adamlarını axtar, Allah adamlarını axtar, Allah adamlarını axtar.

قصد کعبه کن چو وقت حج بود
چونکه رفتی، مکه هم دیده شود

Həcc zamanı olduğunda Kəbəni qəsd et, oraya gedib vasil olduğunda Məkkəni görmüş olarsan.

قصد در معراج دید دوست بود
در تبع عرش و ملایک هم نمود

Həzrəti fəxrül-ələmin miracdan məqsədi dostu görmək idi. Təbii olaraq, ərs və mələikə dəxi göründü.

خانه ای نو ساخت روزی نو مرید
پیر آمد خانه او را بدید

Yeni müridin birisi yeni bir ev bina etdi, müridin şeyxi gəlib xanəsinə gördü.

گفت شیخ، آن نومرید خویش را
امتحان کرد آن نکو اندیش را

Şeyx o yeni müridini, xoş düşüncəli insanı imtahan etmək üçün soruşdu.

روزن از بهر چه کردی ای رفیق؟
گفت: تا نور اندر آید زمین طریق

Bu pəncərəni nə üçün tikdin, dedi. Mürid: Buradan içəriyə nurun gəlməsi üçün bina etdim, deyə cavab verdi.

گفت : آن فرع است، این باید نیاز
تا ازین ره بشنوی بانگ نماز

Şeyx bu cavaba qarşı: Nurun gəlməsi fəri [ələvə, sonrakı] xüsusatdandır, buradan azan səsi eşitmək üçün bu pəncərə lazımdır.

بایزید اندر سفر جستی بسی
تا بیاید خضر وقت خود کسی

Bəyazid zamanın Xızırını tapmaq üçün ciddi-cəhdlə ilə çox Allah adamlarını araşdırı.

دید پیری با قدی همچون هلال
دید در وی فر و گفتار رجال

Beli hilal kimi bükülmüş bir pır gördü. Fəqət bu zətdə kainata hökm etmək qüdrəti müşahidə etdi.

دیده نابینا و دل چون آفتاب
همچو پیلای دیده هندستان به خواب

Bu pırın gözü görmür, fəqət qəlbi parlaq günəş kimi münəvvər idi. Bir fil kimi ki, yuxuda Hindistanı görmüş idi.

چشم بسته، خفته بیند صد طرب
چون گشایش آن، نبیند ای عجب

Yatan adam rüyada yüzlərcə şövqlü xəyallar görür; fəqət təəccüblüdür ki, gözlərini açar-açmaz o sevincdən zərrə qalmaz.

بس عجب در خواب، روشن می شود
دل درون خواب، روزن می شود

Röya aləmində qərībə şeylər zahir olur; yuxuda könül misal aləmində pəncərə kimidir.

آنکه بیدارست، بیند خواب خوش
عارف است او، خاک او در دیده کش

O kimsə ki, oyaqdır və yaxşı rüyalar görür; o zat arifi-billahdır, ayaq torpağını gözlərinə sürmə et.

پیش او بنشست می پرسید حال
یافتش درویش و هم صاحب عیال

Bəyazid o şeyxin hüzuruna oturdu və əhvalını soruşdu. Şeyx fəqir və külfət sahibi idi.

گفت : عزم تو کجا ای بایزید؟
رخت غربت تا کجا خواهی کشید؟

Şeyx, Bəyazidə: Məqsədin hara getməkdir, bu qürbat malını hara aparmaq istəyirsən?- dedi.

گفت: قصد کعبه دارم از یگه
گفت: هین با خود چه داری زاده ؟

“Kəbəyə getmək istəyirəm”- deyə cavab verdi. “Yaxşı, bəs elə isə yol məsrəfi olaraq nəyin vardır”, deyə Pir soruşdu.

گفت: دارم از درم نفره دویست
نک بیسته سخت بر گوشه ردی است

Bəyazid: “İki yüz dirhəm gümüşüm var, bu libasımın bir tərəfində möhkəm bağlıdır”- dedi.

گفت : طوفی کن به کردم هفت بار
وین نکوتر از طواف حج شمار

Şeyx Bəyazidə xitabən: “Mənim ətrafımda yeddi dəfə təvaf et. Bu təvafi, həcc təvafından daha gözəl hesab et.”-dedi.

و آن درم ها پیش من نه ای جواد
دانکه حج کردی و حاصل شد مراد

“O iki yüz dirhəmi mənim önümə qoy. Elə zənn et ki, həccə getdin və muradın hasil oldu.

عمره کردی عمر باقی یافتی
صاف گشتی، بر صفا بشتافتی

Ümrəyə getdin baqi bir ömür qazandın. Səfada səy etdin saf oldun.

حق آن حقی که جاننت دیده است
که مرا بر بست خود بگزیده است

Sənə ruh bəxş edən Cənabı-Haqqı haqqı üçün ki, məni özüənə beyt ittixaz etmişdir.

کعبه هر چندی که خانه بر اوست
خلقت من نیز خانه سر اوست

Hər nə qədər Kəbə Cənabı-Haqqın bir ilahi əhsanı isə də, mənim xilqətim dəxi onun sirrinin xanəsidir.

تا بکرد آن کعبه را دروی نرفت
واندرین خانه بجز آن حی نرفت

Kəbə evinin ətrafına heç getmədi, fəqət bu ilahi sirrini daşıyan xanə o Həyyəi-əzalidən başqasına məkan olmadı.

چون مرا دیدی خدا را دیده یی
گرد کعبه صدق برگردیده یی

Məni gördün, Xudanı görmüş kimisən; Kəbənin ətrafında sidq və ixlasla təvaf etmiş kimisən.

خدمت من طاعت و حمد خداست
تا نینداری که حق از من جداست

Mənə xidmət Vacibi-Təala həzrətlərinə itaət və həmdədir, zənn etmə ki, Haqq məndən ayırdır .

چشم نیکو بازکن در من فکر
تا ببینی نور حق اندر بشر

Gözünü yaxşıca aç və mənə bax, ta ki, Haqqın nurunun məndəki şölələrinə şahid olasan”- dedi.

با یزید آن نکته ها را هوش داشت
همچو زرین حلقه اش در گوش داشت

Bəyazid bu hikmətamiz sözləri dərinləndən düşündü və bu tövsiyələri qızıl sırğa kimi qulağında saxladı.

آمد از وی بایزید اندر مزید
منتھی در منتها آخر رسید

Bəyazid əhd və vafaya diqqət və etina göstərdi, bu sayədə irfani dərəcələrin ən alisinə vasil oldu.

Həzrəti Pirin bu mövzuda bəyanatı, Bəyazid Bistami həzrətlərinin qarşılaşdığı bu pirin iddiasının eynisidir. O Pirin nail olduğu ali məqamları əldə etməklə bərabər, bu qəbil Allah adamları heç bir zaman əskik olmamışdır. Fəqət Həzrəti Şahı-vələyət Əliyyül-Mürtəza (k.v. və r.a) əfəndimizin:

[Haqq insanlarla bilinməz; Haqqı tanı, əhlini də tanıyaqsa] buyurduğu kimi əvvəlcə vicdani saflığa malik olub haqqı bilmək lazımdır. Haqqı bilmədən əhlini bilmək imkanı yoxdur. Çünki irfan sahibini olduğu kimi görmək çox çətindir. Bu yolda yolkəsən də çoxdur. Bunun üçün “Batil həmişə batil və bihudədir, ancaq müşkül budur ki, Haqqın surətindən zühur edər” deyilmişdir ki, təsəvvüf əhlinə görə bu şeirin çox qiyməti vardır.

Hər igid bu xüsusda fərq və təmyizə müqtədir olub zəlalətə düşməkdən qurtula bilməz.

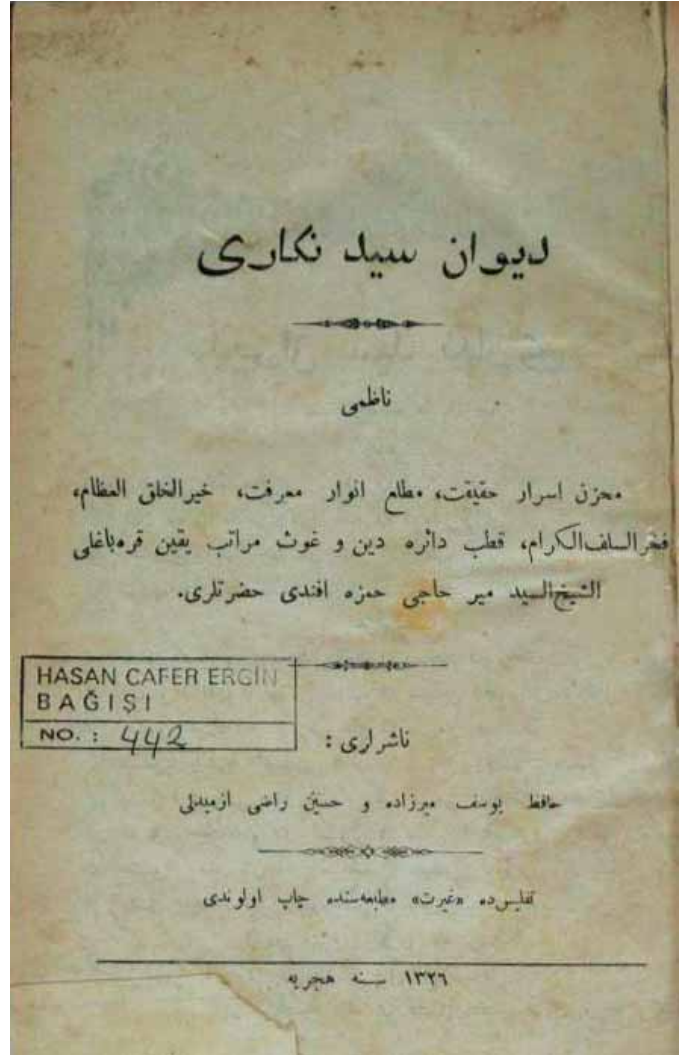
*Almasan Piri-Muğandan bir nəfəs, min bir qiyas,
Şübhədən qurtarmaz, ey tərтіbi-bürhan eyləyən.*

Bu beyt, zahiri aləmdəki ixtisas və mühakimə qabiliyyətinin çoxluğu ilə kainat sirlərinə nüfuz imkanı hasil olmayacağını göstərir. Bunun üçün bir kamil mürşidə böyük ehtiyac olduğundan bəhs edir.

Bu beytdən ilham alaraq Mühyiddin ibn Ərəbi həzrətlərinin Fəxrəddin Razi həzrətlərinə göndərdiyi məktubdan bu bəhslə əlaqədar qismini nəql etmək faydalı olacaqdır. Mücərrəd fikirlərilə həqiqəti axtarmağa çalışsanlar, fikrin ən ali mərtəbəsinə yetişincə orada durub sakin ola bilməzlər. Heyrətamiz fikirləri dönər dolaşar, axırda onları təqlidin alçaq mərtəbəsinə düşürər. Bu yüksəkdən aşağıya doğru bir düşüsdür. İlahi mərifət mücərrəd fikirlə hasil ola bilməz. Məqamın əlçatmazlığı, ülvyyəti var. Fikir oraya soxula bilməz. O dərəcəyə qalxa bilməz. Qolu-qanadı qırılır və axırda məğlub və zərərlə geri dönməyə məcbur qalır. Buna görə də fikir mövcud olduqca ağlın sükunət tapması və tətmin olması qeyri-mümkündür. Bununla yanaşı, ağllar içində müəyyən bir hədd vardır ki, o da hər ağlın fikri fəaliyyətindəki qüvvəti nisbətində olur. Ağıl o dayanacaq məhəmindən irəliyə keçə bilməz. Hər ağıl sahibinə layiq olan: İlahinin qeyri-məhdud səxavət əsintisindən mədəd istəyərek öz nəzəriyyələrinin əsarəti altında qalmamağa səy etməkdir. Əgər orada qalarsa,

heç vaxt şübhədən qurtula bilməz, yəqin feyzinə məzhər ola bilməz. Sizinlə ülfəti, haqqınızda hüsnü-niyyəti olan dostlarımızdan biri mənə xəbər verdi ki, “bir gün ziyarət məqsədilə imam Fəxrəddin Raziyə getmişdim. Yanında bir neçə zat da vardı. İmamı ağlamış gördük. Səbəbini soruşduq. Cavabında bizə dedi ki, “ağlamayım da nə edim, otuz ildir ki, haqq və doğru olmaq üzrə bir məsələyə etiqad edər, durardım. İndi isə o etiqadımın Haqqa müxalif olduğu başqa bir dəlil ilə nəzərimdə aydınlaşdı. Halbuki, bu da mənə mütməin olmağa səbəb ola bilməz. Çünki bu mülahizəmin də əvvəlki kimi haqqın və həqiqətin xilafına olması mümkündür və ehtimal daxilindədir” dediyiniz doğrudur. Mülahizə vasitəsinə sadəcə ağıl və fikrə əsaslandırmanın əşyanın həqiqətində, xüsusilə Mövlanı tanımaqda həqiqi bir sükun və əminlik ilə mütməinlik tapması qeyri-mümkündür”.

Vicdanımın iftixar vasitəsi olan Həzrəti Mühyiddin (q.s) əfəndimizin bəyanatı Həzrəti Pirin bu müxtəsər kəlamının ən gözəl bir şərhidir. Yaxud

*Türkçə Divanın
1326-cı il Tiflis nəşri*

Həzrəti Pirin bu beytləri Həzrəti Mühyiddinin hikmətli kəlamının ən müxtəsər bir nəticəsidir.

MƏNAQİB (İ-SEYİD NİGARİ)

Bu kitabı yazmış, fəqət kitab sağlığında çap etdirilməmişdir. Arasıra təvəccöh əsnasında bundan qəzəllər oxumuşdur. Vəfatından sonra qardaşıoğlu Seyid Sədəddin əfəndi ilə Nigarizadə Mahmud əfəndi bu kitabı tapmışlar. Və buna “Mənaqib” adını vermişlər. Bu ad yayılaraq bu kitaba ünvan olmuşdur. Yoxsa, bu ad Həzrəti Pir tərəfindən qoyulmuş deyildir.

Mündəricatı

Başından sona qədər şəxsi mənəvi həyatından bəhs etməklə hər misrası qüdsi əsrarını ehtiva edir. Mənəvi məqamatını bu risaləcikdə açıqlamış və qüdsi seyrini özünəməxsus arifanə ifadə ilə anlatmışdır.

Zahirdə, çox bəsit görünən bu ifadələr, çox böyük mənaları əhatə edir. Mənə qalsa, şəxsi xüsusiyyətləri ehtiva etdiyi üçün bunun qiyməti digərlərindən üstündür. Bunda qüdsi kamal tamamilə ifadə edilmək kimi bir bəyan qüdrəti göstərilmişdir. Sadə, çətinlik, sünilikdən uzaq, qısa cümlələrdə böyük həqiqətlər ifadə etmək kimi bir kamal xariqəsi göstərilmişdir. Bundan da bir neçə misal qeyd edərək digərlərinə keçək.

جانم بکام است الحمد لله
نوشم مدام است الحمد لله

“Canəm” misrasının *اليوم أكملتُ لكم دينكم* [Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim] (Məidə: 3) ilahi ayət ilə aralarında gizli irtibat vardır.

İfadə etibarilə: öhdəsinə buraxılan rəşadət vəzifəsini layiqincə icra etməyə və sona çatdırmağa müvəffəq olub muradına çatmağa və vəzifəsinin bu surətlə icrası sədət və salamatlığın gəlməsinə səbəb olduğuna işarə edir. Əlaqə etibarilə: bədən üzvlərinin elm və şüurla birləşməsindən öncə özünün nəfsi-cüzisinə yönələrək istedadına görə tərəqqi və yüksəliş və bu sayədə nəfsi-cüzidən tamamilə sıyrılaraq əsli-külliyyə dönmüş və əlaqə peyda etdiyini ifadə etdikdən sonra, نوشم مدام است الحمد لله misrası ilə o məqamda Allahın lütfü ilə sahib olduğu nemət və ruhani ləzzətləri zikr edərək şükür vəzifəsini icra etdiyini anlatmışdır.

Yəni “*yetişilməsi çətin işlərdən olan məqamatı idrak şərəfinə nail oldum. Bu, həmd və sənaya bais olur. Bu ruhumun feyz və yüksəliş kəsb etməsi sayəsində elə bir nemətə qərq oldum ki, daimidir və puçluğa məruz qalmır.*”

Varlıq qoxusunun ətrini almayan təbii üzvlərindən tamamilə uzaq olaraq ilahi feyzin nurlarına anbaan nail oluram, mənəsini ifadə edir.

شاهم غلام است الحمد لله
قولم مدام است الحمد لله

“Mənaqibi-Seyid Nigari”nin ilk səhifəsi

“Şahəm” misrası, Həzrəti fəxr-i-aləmin ما منكم من أحد الا و فى وكل به قرينه [Sizdən elə bir kimsə yoxdur ki, ona cinlərdən bir yoldaş verilmiş olmasın] hədisi-şərifinə qarşı bunu eşidənlər tərəfindən verilən [Bəs səmə, ey Allahın rəsulu] و اياك يا رسول الله [Bəs səmə, ey Allahın rəsulu] suallarına cavabən buyurulan و اياي الا ان الله أعانني عليه [Bəli, mənə də, amma Allahın mənə olan yardımını sayəsində mənimki təslim olmuşdur. Mənə xeyirdən başqa bir şey edə bilməz] hikmətli hədisi peyğəmbərin sözünü ehtiva edən şükranə bir ifadədir. Türkcəsi, “mənə qalib olması lazım gələn nəfs və şeytan Allahın yardımını sayəsində mənim köləm oldu” mənasını əhatə edir.

پاک از ظلام است الحمد لله
بی صبح شام است الحمد لله¹⁶⁴

“Pak əz” misrası [Əgər(dünya) pərdəsi aradan götürülsə, mənim yaqinim artmaz] sirrinə məzhər olduğuna işarə edən bir ifadədir.

“Bi subh” misrası [Rəbbim mənə əhatə etdi, zaman yox oldu, nə gecə, nə gündüz qaldı] hədisi-şərifilə əlaqədardır.

Mənaqibini öz arifanə dilindən daha bəliğ bir surətdə yazan bir zatın haqqında, həqiqətə olduqca yaxın fikir bildirmək üçün ariflərin istilahlarına vaqif və vəlilək əsrarına məhrəm olmaq lazım gəlirdi.

Bir neçə yerdə təkrar etdiyim kimi burada da yenə əlavə olaraq ifadə edim ki, bu işi bacarmadığımı yaxşı anladım.

Çünki gələcəkdəki hadisələrə vaqif, keçmişdən baxəbər bir xeyirli zatın tərcümeyi-halını yazmaq nə böyük cahilanə cürətdir. Fəqət, ən müqtədir, nadir yoldaş və ixvanın təşviq və həvəsləndirməsi və kəsilməyən ısrarı mənim bu uçuruma düşməyimə bais oldu. İxvanın bu surətlə arzularına xidmət etdiyimdən əmələ gələn hüsnü-niyyətimin insaf əhlincə qüsurumun gizlədilməsinə səbəb olmasını bir daha təkrar xahiş etməklə görülən nöqsanların bayağı deyil, arifanə surətdə aradan qaldırılmasına səy etmələrini feyz və kamal əhlindən rica edirəm. “Canəm be-kaməst, əlhamdülillah” misrasından, bu beytlərin ən sonundakı “Bi-subhü şaməst, əlhamdülillah” misrasına qədər hər bir misranın ehtiva etdiyi həqiqi mənaları daha əvvəl idrak edən və müqəddimədə adı çəkilmiş Kadızadə¹⁶⁵ Yəhya Nəcməddin əfəndi bir təfəülnamə (falnamə) çıxarmışdır. Bu nəcib ruhlu və pak təbiətli Hafiz Yəhya əfəndinin bu yozumunu eşitmişdim. Özündən istədim. Vaxtilə - elə bilirəm, əsrin üçdə biri qədər bir həyata malikdir - Bu təfəülü kəşf etdiyində saxladığı kağızı mənə verdi. Bir nöqtəsini dəyişdirmədən eynən aşağıda dərc edirəm. “Bir kimsə, halına münasib təfəül murad eylədikdə üç “İxlas” və bir “Fatihə” oxuyub Rəsulullah əleyhissalamın gülüstanına həsr edib və Həzrəti Mir Nigarinin ruhuna dəxi bağışlayıb məqsudunu təfəkkür edərək gözlərini bağlayıb cədvəldə yazılmış hərflərdən hər hansına olursa olsun barmağını

¹⁶⁴ Həzrəti Pir təvəccühdə bu beyti oxuduğu vaxt ariflər sultanı Dəhnəli Hacı Mustafa əfəndi həzrətləri, Qazi Osman əfəndi həzrətləri hönkür-hönkür ağlamışdır. Xoca Bəhaəddin əfəndinin rəvayətindən.

¹⁶⁵ Qarışıqlıq olmuşdur. Bunların ikisinin də adlarının Yəhya olması qəribə ittifaqdır.

basdıqdan sonra o hərfdən gözüni çəkərək sonrasındakı hərfdən başlayıb iyirmidə bir hərf axıra doğru yəni iyirminci hərfi digər bir yerə “on doqquz hərfə qədər yazarsan ki, bu surətdə həm cədvəl tamam olur və həm də çıxarılan hərflərdən bir misra düzər ki, mətlub olunan da o misradır. Fikirləş”

تمت الحروف بعون الله ملك الرؤوف

1316-cı il 2 səfər [m.22 iyun 1898]. Bu hərflərin mürəttibi əl-fəqir, əl-həqir, aciz və günahkar Nəcməddin Yəhya əl-Amasi (*Allah onun və valideynlərinin təqsirindən keçsin*).

Yəhya əfəndinin ifadəsi burada sona çatdı. Nigarinin əsərləri bu, və buna bənzər əsrar ilə doludur. Fəqət məna və nəticə çıxarmaq üçün yazılan mərifətdən, həqiqətən, bəhrələnmək lazımdır. Yaxud kamil ixlasın doğuracağı ilham feyzindən mərifətin həqiqətini əldə edə bilməlidir. Yəhya əfəndi ki, həqiqətən, dindar olduğu qədər fəzilətli, fəzilətli olduğu qədər də kamil ixlas sahibidir. Qənaətkar, səbirli, təvəkkül sahibidir. Bəlkə də bu tayfanın öndərlərindəndir. Allahın kəlamı-cəlilini mənəvi hafizəsinə nəqs şərəfinə nail olan bu ali xislət, Quran oxumasındakı ədasının üstünlüyü ilə seçilmiş, vəfali, dəyanətli bir zətdir. Onun bu kəşfinə əhəmiyyət verərək təfəül edən və bu uğurlu fəalın nəticəsinə görə lazım olan açıqlamaları şərh edən adamlara təsadüf etdim. Fəqət şərhlə bəyan edilən nöqtələrin meydana çıxıb-çıxmadığını bilmirəm. Ancaq: tam ixlas və qəlb rahatlığı ilə bu cədvələ nəzərən təfəül edərək çıxan misranın ifadə və dəlalət etdiyi mənaya vüquf hasil olarsa həqiqətə yaxın bir surətdə nəticəyə vasitə təşkil edə biləcəyinə etimadım vardır. Yetər ki, o misranın dəlalət etdiyi mənaya tamamilə vüquf imkanı hasil ola bilsin. Yoxsa qənaətbəxş bir məfhum alınmaz. Çünki hamısının nəticəsi əlhəmdülillahdır. Heç bir fəalın nəticəsiz qalacağını göstərəcək bir əsas görülə bilməz. Odur ki, bu hal, təfəül edənin vicdanında gizli mənəni ifadə edə biləcəyini zənn etmək imkanını aradan qaldırır. Onun üçün məqamat, zəmin, zaman, ifadə, hədis sufilərin mənəli kəlamlarını ehtiva edən mənaya vüquf hasil olarsa, o zaman həqiqi bir məna çıxarmaq mümkün olar. Belə olmazsa, şübhə yox ki, məna çıxarmaq bir az çətin olacaqdır.

Həzrəti Pirin əsərləri bax belə hikmətlərlə doludur. Nə bir şeir toplusu, nə də xətir üçün vəzn və qafiyəyə soxuşdurulmuş səcili, qafiyəli bir mənzumədir. Bu zövqi hikmətin bəxş etdiyi bir mənəvi ilhamın irfani qətrələri dir.

Bu əsərlərdə cümlə, tərkib, ləfz axtarılmaz. Bəzi kəlməbazların yaraşlıq izafələrinə uyğun olmayan yerləri də varmış. Belə ki, “İhya əl-ülüm”də, “Məsnəvi”də olduğunu söyləyənlər olduğu kimi bəzi kimsələrin tənqidini də eşitdim¹⁶⁶.

“Ah... Əflatunu bəyənəmz necə divanələr gördüm...”

Öz şivələrinin tələb etdiyi tərkiblərə, izafələrə müvafiq olmadığını iddia edənlərə qarşı da sözüümüz vardır. Fəqət bu kitabın buna dözüümü

¹⁶⁶ که ز قران گر نیبند غیر قال

این عجب نبود ز اصحاب ضلال

[*Qurandan başqa kəlam yoxdur, amma bu belə zəlalət əhli üçün əcaib deyil*]

yoxdur. Onun üçün bu qədər xırda bir işarətlə kifayətlənirəm. *Allah kimsənin insafını qaldırmasın*¹⁶⁷.

Türkcə şerlərinə aid mülahizələri burada nəhayətləndirdim. Həqiqətlərdən bir zərrə, incəliklərdən bir qətrə göstərə bildim isə mənim üçün ən böyük səadət və müvəffəqiyyətdir. Deyilsə, nə edək, “Babamızın adı Xızır, əlimizdən gələn budur”.

FARSCA DİVANI

باب میخانه گشاد است شریب مبدول

من از این رتبه نهیم تا به قیامت معزول

[*Meyxanənin qapısı açıqdır, çox içirəm,*

Mən bu rütbədən qiyamətə qədər uzağam]

gözəl mənzuməsi haqqında məşhur ədib, möhtərəm fazil Amasiya müftisi Xoca Kamil əfəndinin mülahizələrini və hikməti-zövqiyyəyə arif və ilahi əsrərə vaqif Xoca Bəhaəddin əfəndinin bu kitabın ümumi görünüşü haqqındakı ifadələrini eynən qeyd edərək bu bəhsə -Nigarinin əsərlərinə aid- nəhayət verəcəyəm. Çünki ədəbiyyata olan münasibətləri, ərəb və fars dillərinə dərinlən bələd olmaları və mənalara tam vüqufları səbəbilə bu iki zatın mülahizələri, əlbəttə və əlbəttə, mənim ifadəmdəm daha kamil və daha qiymətlidir. Bundan başqa bu iki zat ki, hazırda həyatdadırlar, Həzrəti Piri əyani şəkildə görmüşlər. Heç şübhə yox ki, maddi, mənəvi varlığını məndən daha yaxşı görmüş və anlamışdılar. (Bir gün bir arada ikən müfti əfəndiyə farsca divanını verdilər. Açdığı zaman təsadüf etdiyi beyt yuxarıdakı şeir olmuşdur. Bu beyti özünəməxsus bir ədibənə tövr ilə oxuduqdan sonra:

“Həzrəti Pir bu nəzmi ilə kifayətlənmiş və digər əsər yazmamış olsaydı belə, bu iki misranın dəlalət etdiyi mənə və məfhum və şamil olduğu fəsahtət və bəlağət onun xüsusi və qüdsi şəxsiyyətini olduğu kimi aydınlaşdırmağa kafi gələrdi. Bu beytin ifadəsindəki səlislilik, cümləsindəki bəlağət, kəlamındakı fəsahtəti ayrı-ayrı bəyan etmək üçün bir şərthə ehtiyac vardır. Bu iddiamın həqiqətə uyğunluğunu şəxsən isbat edə bilərdim. Fəqət indi vaxtım uyğun deyildir” deyər buyurdu. Bu xüsusda ifrat görünən bu mülahizə haqqında məlumat əldə etmək istəyənlərin şəxsən onun özündən müraciət fürsəti əldə olduğu cəhətlə aydınlaşdırmaları mümkündür.

Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətləri də:

یادگارم نامه عشقم بود اندر جهان

وقت که پران میباشم چو عنقانا بدید

¹⁶⁷ Mehri-ərbabi-həqiqət başqa bir rəftardır,

Ratqi-əhlillaha tən olmaz səlil olmazsa da. (*Haşim Mustafə Baba, il 1935*)

[Bu cahanda yadigarım eşqnaməmdir; Gözəgörünməz Ənqa tək uçub gedəcəyim zaman] gözəl mənzuməsini yazdıqdan sonra onun altına farsca divanının ehtiva etdiyi həqiqətlər və mənzumələrinin toxunduğu incəliklər haqqında aşağıdakı şəkildə mülahizə bəyan etmişdir. Həzrətin bu mövzudakı fikirləri eynən iqtibas olunmuşdur.

“Zül-feyzil-cari və n-nuris-sari Əs-Seyyid Əl-Əmir Əl-Həmzə Ən-Nigari qaddəsə sırrahul-Bari əfəndimiz həzrətlərinin nəzireyi-Hafiz Şirazi və tireyi-Mövlanə Cami üzrə, Fərisiyyul-lisan, kitabı-bəlağət-ünvan və dəril--məani divanı-azbül-bəyanları;

Haqqa ki, hər mətəli sərçəsməyi-abi-həyəvan və hər misrası rəşhayi-rəşhayi-zülali-irfan, hər beytində nuru-mehri-Yəzdani füzuzan və hər nətində necə mənai-həssani nümayan, hər səhaifi səvadı-fıqradan bir nişanə, hər ləvayihə atəşi-eşqdən bir zəbanə, və rübaiyyati-şüunət sifət və sunuhət-ayət ki; hər birərləri sənayii-bədia və təşbihət-bəliğə ilə mükəmməl və əfsər bəraətlə mükəlləl və nəhayətində “Həşt-Behiştname” ismiylə benam övsaf və qəsaid ki, fil-həqiqə ismi müsəmmasını nümun, nükət və məzayası həddən əfzun, məcaz və istiarətiylə məşhun, şahnaməyi-rəngin-ədayi-məzmun, məhbubul-mənsək və mərğubul-məslək ixvanı-hidayət-əncama və xüllanı-səadət-ixtitaama yadigar-kərdələri olan aşıqnaməyi-şirin-fəsanələrindədir.”

[Qaynayan feyz və aşib-daşan nur sahibi Əs-Seyyid Əl-Əmir Əl-Həmzə Ən-Nigari (q.s) əfəndimiz həzrətlərinin Hafiz Şiraziyə nəzirə olaraq və Mövlanə Caminin şeirləri üzrə, fars dilində bəlağətli, məna qapısı olan şirin bəyanlı divanı: Həqiqətən də hər mətəli dirilik suyu çeşməsi, hər misrası irfan zülalının bir zərrəsi, hər beytindən Allah mehrinin nuru qaynayan və hər nətindən necə gözəl mənalər əyan olan, hər səhifəsi fəqr mürəkkəbindən bir nişanə və hər lövhəsi atəşi-eşqdən bir alov və mühüm mənalı rübailər və uğurlu təxmislərinin hər biri gözəl yaradıcılıq və mübaligəli təşbehlərlə tamamlanmış və məharətlə bəzənmiş, nəhayətində “Həşt-Behiştname” adı ilə adlanmış; vəsflər və qəsidlər ki, həqiqətən, adı məzmunundan xəbər verir, incəlikləri və məziyyətləri həddən artıq, məcaz və istiarələrlə dolu, Şahnamə kimi zəngin məzmunlu, getdiyi yolu sevən və məsləkə rəğbət edən hidayət yolçusu ixvana və səadətli dostlara yadigar olaraq tərəkət etdiyi şirin hekayəli aşıqnaməsidir.]

Farsca divanın çap variantının üz qapağı. (M.Rihtmda)

هشت بهشت نامرسته نگاری

بسم الله الرحمن الرحيم

بتام خداوند فتح کلام
بارواج اولاد آل عبا
فرستیم درودی شویم در بنای
بدرگاه لفظی اسنادیم
بیاسانی میسده زن خوشگوار
سحر و شکر خواهم شکر
بمزدگشت از حق کرم
خزب دیارم کس نیست بس
بلطف خداوند بهشت بهشت
شود آن من کام آنجا بود
بیاسانی زن نام عزیز شرفت
بنامی که قول زبشت بهشت
دویم که طبع کرد از غیب زرد
کنیم بر محمد بگویم سلام
بارواج اصحاب صاحب صفا
بنایان کوی کای چارساز
بشود مستکبرم که افتادیم
کنیم و میسده شکر هر دو کار
نباشتم اصلا بکار دیگر
سحر و شکر این نظم شد شکر
خدا با منست و من او ستس
بغلمان و حوران عزیز شرفت
نظرگاه دیدار مولا بود
بنویسیم بگویم زبشت بهشت
نوشت قلم شما بنام نوشت
قلمی نامر بوی نام داد

بسم

سویم از عدم که بعالم فتاد
چهارم سز آورد که از عدم
در عالم که پنجم بزد پا قلم
ششم در جهان که شد در خرام
در عالم که هفتم علم زرد قلم
با قلم مستکی بهشتیم نهاد
بر بنامش بان عدالت نشان
بر بنامی که شد بر شراب
بر بنامی که شد بر شکر
بر بنامی که شد در انزل
بما قبده فهد و ست ای خدا
بیاسانی میسده و مادم نزل
قلم با نامر بنامش نهاد
شمار نامر سز آورد نامش قلم
در عالم که پنجم بزد پا قلم
ششم در جهان که شد در خرام
در عالم که هفتم علم زرد قلم
با قلم مستکی بهشتیم نهاد
بر بنامش بان عدالت نشان
بر بنامی که شد بر شراب
بر بنامی که شد بر شکر
بر بنامی که شد در انزل
بما قبده فهد و ست ای خدا
بیاسانی میسده و مادم نزل

بگویم که ای دل دردی باز کن

بگفتار اسرار آغاز کن

در بیان هشت بهشت نامر

بیا ای نگاری شکر شکن
ز دست نکارت زیم یک دفع
بدرگاه پر مغفان سز زیم
بگویم ز آن بگویم میسوی
ز طوطی شیرینتر شیم در سخن
قدح و خوار بکشیم اندر فرج
ابشیم بگویم و جان انگیم
نوبت زان دم بد بیضوی

دیوان
سید نکاری بزبان
فارسی

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

رباعی

چینا باده کلدوی ترا ای ساقی	مرحبا کاسه دلجوی ترا ای ساقی
چام سر شار با آواز دل آویز بسیار	میدهم جان بلب و روی ترا ای ساقی

وله

منم آشفته دل همچو صبا ای ساقی	تا شود جمع پیمانه پیا ای ساقی
تا شوم مست شراب کرم با نظری	در خرابات بده نقطه جای ساقی

بغزلیات

ای عشق مدد مدد هو یدا	ازتست	بطلان	مولا
ای عشق زتست تقی اشراك	با تو نشود بجز دل آرا		
ای عشق زتست جذبه جان	زالتست که شد بسر مجلا		
ای عشق جلا زتست حاصل	زالتست که لب شد مجلا		
ای عشق توی سبب مجرد	زالتست زتست جمله اشیا		
ای عشق زتست کام بی تو	اصلا نشود مرام افعی		
ای عشق تو سلم مرام	بی تو نشود عروج علیا		
ای عشق زتست حل اشکال	محلول ز تو شود معسا		

Xalifalari

XƏLİFƏLƏRİ

Qazi Osman əfəndi, Hacı Zəkəriyyə, Taşovalı Mustafa, Hacı Mahmud, Hacı Tayyib, Şaşı Mustafa, Oltulu Məhəmməd, Poslu Mahmud, Hacı Əhməd, Hacı İsmayıl Ləzgi, Hacı Maqsud Çələbi, Hacı Məhəmməd Əli, Pit-pit oğlu Hacı Mustafa əfəndilər həzrətləridir.

QAZİ OSMAN ƏFƏNDİ

Bir neçə dəfə mübarək adı çəkilmiş bu aliqədr zat, Maraşlıdır¹⁶⁸. Doğulduğu yerdə zahiri elmləri təhsil etmiş və elmi-kamalda mahir olmaq istəyilə vətəninə ayrılaraq Kayseri, Sivasdan Amasiyaya gəlmiş, Həzrəti Pirə ya İstanbulda ya da Amasiyada qoşulmuşdur. Bu həzrət 1268 [m.1851/1852] hərbində iştirak edərək düşmən tərəfindən boyununun arxasından qılinc yarası almış, bu yara, çox dərin olduğundan müalicə zamanı üsulunca etina göstərilməməsi üzündən bu çuxurluq yox olmamışdır.

Həyatı müddətinə bu yara izi çox bariz olaraq görülməkdə idi. Bu həzrətə bu yara üçün otuz quruş maaş təxsis edilmiş olduğundan Məşrutıyyəyə qədər almaqda idi. Məşrutıyyətin elanından sonra kəsdilər. Buna çox kədərlənirdi. Qazilik ünvanı onun cihadda həqiqətən qazandığı bir zahiri rütbəsi olmaqla bərabər, zamanının yeganə böyük mücahidi olması cəhətilə o iftixar ünvanını haqqı ilə əldə etmiş bir sahibüz-zaman idi.

Kosa saqqallı, iri vücutlu, gözləri çuxur, həqiqət şərabi ilə sərxoşluğunu hiss etdirən rindanə, arifanə halları gözlərində aydın olurdu. Əldə etdiyi ali məqamat haqqında mülahizə bəyan etmək mənim həddim deyildir. Ancaq saf insanlar və vicdan əhlindən bir zatın onun və Hacı Mustafa əfəndi haqqındakı mülahizələrini qeyd etməklə kifayətlənəcəm. “Dərviş, Qazi əfəndi ilə Hacı Mustafa əfəndi kimi olar” deyər onlar haqqındakı təqdirləri irfan dərəcələrinə dair ən vəciz bir ifadədir.

1334-cü ildə [m.1916] Rəhmanın rəhmətinə qər q olaraq Şamlar məzarlığında, yuxarı türbəyə gedən yol üzərində, sağ tərəfdə yolun kənarında torpağa əmanət edilmişdir.¹⁶⁹ *Allah sirrini mübarək qılsın və bizi onun qüdsi bərəkətindən faydalandırsın.*

¹⁶⁸ Maraşa tabe Əlbistan qəzasında və bu qəzanın qərb cəhətində yerləşən Yarpuz nahiyəsinin içindəndir.

¹⁶⁹ Əlimə keçən bir kağızdakı mənzumədən: Doğumu 1231 [m.1815/16], vəfatı 27 zilqadə 1335 [m.14 sentyabr 1917] bazar günü əsri-sani, yəni ikinci vaxtı. Hacı Rüstəm adında bir zatın və Hacı Vəli Əfəndizadə Mahmud xocanın göstərişi ilə məzar daşı hazırlanmış və məzar daşına tərəfindən aşağıdakı beytlərimi dərc və öz əlimlə məzar daşını yazmaq nəsis olmuşdur. Min kərə həmd olsun.

Ey zairi-haqq-bina,
Bu mərəqəddə xaki-pira.
Seyidi-sadati-din,
Qazi Osmandır dəfin.

Qütbüz-zaman idi bu,
Nurul-əvan idi bu.
Məsiha nəfəsi həm,
Xəlifeyi-qövsi-azam.

Piridir Mir Nigari,
Bu onun yarı-ğari.
Fatihə ilə üç İxlas,
Oxu ol bəndeyi-xas.

Mustafa Fəxrəddin

HACI ZƏKƏRİYYA ƏFƏNDİ

Bu mələkxislət zat millətcə çərkəzdir. Bu zatın qohum və yaxınlarından bir kimsə ilə görüşülməməsi üzündən doğulduğu yer və qəbri haqqında məlumat əldə edilmədi. Hicri 1300-cü ildə (m.1882/83) baqi aləmə getdiyi rəvayət edilir.

Əldə etdikləri xilafət məqamı, qüdsi kəmalatını tamamilə ifadə edəcək mahiyyətdədir. Həzrəti Pir xilafətnaməni ona verərkən təvəccöh əsnasında bütün ilahi aşiqlərin qarşısında cübbələrinin sağ qoltuq cibindən çıxararaq “Hacı Zəkəriyyə əfəndi oğlumuzə bunu verirəm” deyə mürşidanə əhvalına şahid tutmaq surətilə lütf etmişdir.

Bu surətlə rəşadət fərmanına nail olmaq hər bəxtiyərə nəşib olmuş hidayətlərdən deyildir.

XOCA MUSTAFA ƏFƏNDİ

Ərbəə qəzasının (Taşova) Giranpa kəndindəndir. Zahiri elmləri Amasiyada Hacı İsa əfəndidən təhsil etmişdir. Uzun boyluya yaxın, dəyirmi çöhrəli, vücudu yerində, gur saqqallı, mətənətli, irfan sahibi bir zat idi. Ərzurum yolculuğunda Həzrəti Pirə yoldaşlıq edən bu aliqədr zat, irfan meydanının süvarisi idi. Mələkdəşləri arasında şəxsinə aid edilən arifanə əhvalı “Cəzbəsi sülukundan öncədir” şəklindədir. Qazi Osman əfəndi həzrətlərilə aralarında müqayisə aparıldıqda: Baba Qazinin süluku, Mustafa əfəndinin cəzbəsi qüvvətli olduğu, fəqət Qazi əfəndi xocanın sabiqlərdən olması və idrakındakı qüvvətin həqiqət ucalığına səbəb olduğu söylənilməkdə idi. Süluku, cəzbəsi qüvvətli, iradəndəki qüvvət, sabiqlərdən olmaq nə demək olduğu məncə məlum olmadığından, təbii olaraq, bu xüsusa aid mülahizələr dərc olunmadı.

Bu yol üzrə olanlardan eşitdiyim kimi nəql edirəm. Kimsənin məndən soruşmağa haqqı yoxdur. 1320-ci il [m.1902/03] sıralarında 60-dan artıq yaşda ikən qanadlanıb, əlai-illiyinə [cənnətə] uçmuşdur. Məzarı Şamlar qəbristanındadır. Hacı Mahmud Əfəndizadə tərəfindən qəbri mərmər daşla tikilmişdir. I Dünya müharibəsində əsgər toplama şöbəsinin rəisi Yanyalı Qaimməqam Pərtəv bəy tərəfindən baş və ayaq daşları sökdürülərək Qışla hamamına nəql etdirilmişdir.

HACI MAHMUD ƏFƏNDİ¹⁷⁰

Bu irfan sahibi zat, Tiflis vilayəti ətrafında Ağstafa = Qazax qəzasına aid İncəli-Arslanbəyli kəndində anadan olmuşdur. Həzrəti Pir Cicimlidə dərs oxutduğu əsnalarda Həzrəti Pirin dərşində iştirak

Hacı Mahmud əfəndinin sənduqəsi

¹⁷⁰ Hacı Mahmud əfəndi həzrətlərinin intisabı surəti haqqında ortancıl oğlu Mehmed əfəndi belə rəvayət etdi: Atam, Mövlanənin –adını unuduğu- digər bir xəlifəsinə mürid olmaq üzrə müraciət etmiş. O zat Həzrəti Pirdən nəşib alması lazım gələrkən

Hacı Mahmud efəndinin türbəsi. Qazax. Aslanbəyli kəndi

etmişdir. İntisabının da bu kənddə olması ehtimal daxilindədir. Üzü məlahətli, qısa boylu, zəif, incə, təvazökar, mərdanə səxavət sahibi, irfan əhli bir kişi imiş. Həzrəti Pirin və Nigar xanımın türbələrinin inşasında arifanə xidmətləri, həqiqətən, təqdirəlayiqdir. Vəzifələrini qüdrətlərilə mütənəsb bir surətdə yerinə yetirmişdir.

1310-cu il [m.1892/93] ərzində Rusiyada (Azərbaycanda) Rahmanın rəhmətinə nail olmuşdur. Qəbri doğulduğu kənddədir. Üzərində qiymətli bir türbəsi vardır. Allah aşığılarından Seyid Yasin ilə bərabər səadətli əbədiyyət aləmində əbədi istirahət yuxusuna dalmışdır.

HACI TAYYİB ƏFƏNDİ

Əslən Rizəli imiş. Fəqət bu aliqədr zətin doğulduğu yer və qəbri haqqında səhih bir məlumat əldə etməyə müvəffəqiyyət hasil olmadı. Nəcib, əliaçıq, əsilli-nəsəbli, təvazökar bir irfan əhli olduğu səhih rəvayətlərdəndir. “Bu mələkxislət şəxs Həzrəti Pirə mürid olduqdan sonra ərbeinə girmiş, ərbeində təlim edilən bəzi xüsusları nədənsə müvafiq görməmiş, bu cəhətin şəriət ilə uyğunluq və uzlaşma vəziyyətini Həzrəti Pirdən öyrənmək lüzumunu hiss etmiş. Hücrəsindən çıxaraq Həzrəti Pirin oturduğu hücrənin qapısına gəldiyində nə üçün gəldiyini və nə soruşacağını unutmuş. Hücrəsinə qayıdar-qayıtmaz bayaqkı unutduğu suallar yenidən zəhnində dalğalanmağa başlamış, təkrar Həzrəti Pirin hücrəsinin önünə gedincə unutmuş. Üçüncü dəfə eynən hücrəsinə qayıtmış və oradan yenə Həzrəti Pirin hücrəsinin önünə gəlib qapıya yaxınlaşdığı zaman möhtərəm mürşidi, bayıra çıxaraq “Nə istəyirsən, Hacı Tayyib əfəndi, sənə əmr edilən ilə hərəkət et” deyərək buyurmuşdur və bu aliqədr zat o zaman “dərin bir yuxudan oyandım” deyərək həmdü sənalar edərmiş. *Allah qəbrini nurlandırın və cənnəti ona məskən etsin*¹⁷¹.

XƏLİFƏ ŞAŞI MUSTAFA ƏFƏNDİ

Bu arada Hicazdan məmləkətinə qayıtmaqda olan möhtərəm xəlifələrdən Ərzurumi Şaşı Mustafa əfəndi həzrətlərinin mindikləri gəmi, Samsun körpüsünə gəlmiş və Şeyx həzrətlərinin təsrihi bu rəşadətəpənaha çatdıqda Şeyx tərəfindən iki zat göndərilərək mübarək hüzuruna gəlməsi əmr edilmişdir. Qüdsiyyət sahibi ustadı ilə belə fəvqəladə bir görüş imkanına ehtimal verməyən bu mübarək zat, aldığı

---

ona müraciət səbəbini soruşmuş. Atam, cavabında: Həzrəti Pirin bu məsələsinə təmas edən bir mülahizə edincə; o xəlifəyə: Oğlum, o zat bir dəryayi-ümmandır. Bizlər, onun yanında bir atın ayağının basdığı yerə qoyduğu nal izinin içinə toplaşmış su kimiyyik. Yarasağım lüzumu yoxdur, parlaq günəşə gözlərinizi bağlamayın, demiş. Həzrətin bu tövsiyəsinə uyaraq Həzrəti Pirə intisab etmiş. Kəsbi-kamal edincə irşad üçün Rusiyaya göndərilmiş və fəqət öz xanımından başqa heç bir kimsəyə təriqəti təlim etməməsi (...) irəlində veriləcək əmrə görə hərəkət etməsi lazım gəldiyini tövsiyə etmişdir.

¹⁷¹ Öz ifadəsinə nəzərən Seyid Sədəddin əfəndinin rəvayətindən.

Hacı Mahmud əfəndinin abası

bu əmr qarşısında çox çaşqınlıq keçirmiş və əmri-şərifə riayətə tələsərək möhtərəm mürşidin hüzuruna təşrif etmişdir. Gəminin hərəkətinə yaxın bir zamana qədər mürşidinin hüzurunda olmuş, sonra qayıtmışdır. Burada - “Ərzurumda özlərinə münasib bir ev hazırlanmasını” Mustafa əfəndi həzrətlərinə əmr etmişdir.

[Şaşı Mustafa əfəndi] Ərzurumludur. Doğulduğu yerdə zahiri elmlərdə və təhsildə məharət göstərmiş bir aliqədr zat imiş. Həzrəti Pir Ərzurumda olduğu zaman ona intisab etmişdir. Zamanında bənzərsiz bir elmi biliyə sahib imiş. Bu zatın Hicazdan qayıdışı zamanı Həzrəti Pirlə Samsundakı görüşü, yeri gəlmişkən, ayrıca olaraq ərz edilmişdi. Təvazökar, möhtərəm, səxavətli, ülvi təbiətli bir Allah adamı imiş. Mübarək simasında işıq saçan fəzilət nuru, hər kəsə hörmət hissi təlqin edə biləcək bir mahiyyətdə imiş. Dövrün irfan gəmisinin Nuhu olan bu mübarək zatın vəfatı tarixini bilmirəm. Müqəddəs qəbri Ərzurumda olduğu mütləq isə də buradakı yaşayış səmti haqqında da məlumatım yoxdur. Allah sirrini müqəddəs qılsın.

Xəlifə Şaşı Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinə aid tamamlayıcı məlumat

Bu həzrət haqqında, Ərzurumda indi də həyatda olduğunu eşitdiyim iffətli qızı Nafisə xanıma yazmışdım. Ərzurum Dəmiryolları Təsərrüf Sandığı məmuru Təhsin bəy tərəfindən bu məktubuma bir cavab, bir də “Tarixçeyi-Ərzurum” adlı kitab göndərilmiş və mərhumun qəbir daşındakı yazı da – o kitabda bu zata məxsus məlumat səhifəsində- kənarına qurşun qələmlə yazılmış olmaqla eynən o kitabdakı məlumatı və kitabın kənarındakı yazını eynən dərc edirəm.

Zeynəddin Mustafa əl-Cəməli əfəndi “Şaşı (çəp) Xoca”

Bərbər İsmayıl ağanın övladıdır. Min iki yüz qırx altıncı ildə dünyaya gəlmişdir. Uşaq yaşlarında Ömər Fazil əfəndidən təhsilə başlayaraq parlaq bir surətdə icazət almağa müvəffəq olmuşdur. İyirmi il Əli ağa mədrəsəsində elm öyrətmiş, üç yüz üçüncü ildə bir çox fəzilət icazət vermişdir. Fənlərin hamısında ixtisas sahibi idi. Bütün ömrünü tədris və mütalibəyə həsr etmişdir. Amasiyada dəfn olunmuş Şeyx İsmayıl Şirvaninin kürəkəni Nigari Şeyx Həməzə həzrətlərinə intisabla zül-cənaheyn (elm və təsəvvüflə iki qanadlı) olmuşdur. Çox zikr etməsindən bir ara onda ilahi cəzbələr zühur edərək *لا يبلغ إيمان المؤمن درجات الكمال حتى يقال انه مجنون* [Bir möminə imanından ötrü məcnun deyilmədikcə imanı kamil olmaz] deyiləcək bir dərəcəyə gəldikdən sonra özünə qayıdaraq yenə adəti üzrə tədrisə başlamışdır. Lələ paşa cəməsində kürsü şeyxi olmaqla bərabər Cəfəriyyə cəməsində də “Təfsiri-Qazi” oxudurdu. Bu təfsirə “Əsrarüt-təvil” adında “Ali-İmran” surəsinə qədər dörd cildə bir şərh yazmışsa da tamamlanmasına əcəl mane olmuşdur.

Korluq xəstəliyindən üç yüz dördüncü ildə vəfat edərək Ərzincan qapısı qəbristanlığına dəfn olunmuşdur. Bu mərhum zat ilə hələ gənc yaşında elm öyrətməyə müvəffəq olmadan dünyadan köçən Çəmənli Xoca Məhəmməd əfəndi Fazil Ömər əfəndinin birinci dərəcə şagirdlərindən

olub dərş keçmə sürətində, nəticə çıxarma istedadında ona bir kimsə yetişməmişdir. Hər ikisi də öz əsrlərinin yeganəsi idilər.

Məzar başdaşının yazısı

هو الباقي هذا قبر المرحوم المغفور المحتاج إلى ربه الغفور استاد الكل في كل العلوم الحاج
زين الدين مصطفى الجمالي المدرس بمدرسة على أغا. الفاتحة ١٣٠٤ ابد الله نصره

(Huvəl-bağı, Həzə qəbrül-mərhumil-məğfur, Əl-möhtac ilə rəhməti-rəbbihil-Ğafur, ustadul-küll fi küllil- ʔlum, Əl-Hac Zeynəddin Mustafa Əl-Cəmali Əl-müdərris bi-mədrəsəti Əliğa. Əl-Fatihə. 1304)

Əbbədallahu nasrəhu¹⁷²

Şaşı Əl-Hac Mustafa Zeynəddin əfəndinin vəfatı tarixi

*Ey sitəmkar, ey cəfa-pişə fələk, ey bi-vəfa,
“İrcii” fərmanına baş endirirsən innəma.
Başqa tüğyanın bilür dərd əhli indi söyləməm,
Ağların səndən Cənabı-həzrətə ruzi-cəza.
Yar üçün ağyarə qarşı cana minnət etməyib,
Xoca Zeynüddin əfəndi eylədi təbdili-ca.
İlmü irfaniyyətin tərək eyləyüb dünyə gibi,
Eşqi-kamil xidmətin hər vəqt eylərdi əda.
Ey Xuda, hər kim ki, tövhid eyləmiş bir kəz səni,
Bəxş qıl ol zatə kim oldur üsata mütəkka.
Töhfə qıl ərvahu-ixvana Siraci, Fatihə,
Biz gedincə anlara bir-bir desünlər mərhəba.
Həşrədək tarixini ah ilə söylə Ərzurum,
Leysə li min bə'di ilmun, fatə alim Mustafa. 1305*

Həzrət haqqında “Ərzurum şairləri” adlı əsərin 107-ci səhifəsində qısa bir məlumat vardır. Fəqət “Tarixçeyi-Ərzurum” adlı əsərdəki mövcud məlumat ondan azad edilmişdir.

MƏHƏMMƏD ƏFƏNDİ

Bu zat Oltu (Ərzurum)ludur. Amasiyaya gəlmək surətilə Həzrəti PİRƏ intisab edən bu zat, irfan yolundakı səbat və mətanəti sayəsində az bir zaman içərisində mərhələlər qət edərək və mənəzillər aşaraq xilafət məqamını qazanmış nəcabətli bir insandır.

Məmləkətinə xəlifə olaraq göndərilmiş, necə olubsa Ərzurumda qalmışdır. Axırda Ərzuruma göndərilən Taşovalı Xoca Mustafa əfəndi həzrətlərilə aralarında baş verənlər onun ölümü ilə nəticələnmişdir. Yoxsa, olduqca qəribə olsa da, hər kəsin həzm edə biləcəyi bir təzadə olmadığı cəhətlə qeyd etməkdən daşındım. Vəfatı 1297/98-ci illərə [m.1879/81] təsadüf edir. Mübarək məzarı Ərzurumda olsa da, mövqeyi məlum deyildir. *Allah qəbrini nurlandırsm.*

¹⁷² “Məcmueyi-Hayali-Bal”dan. [Əbədi olan Allahdır. Bu qəbir mərhum, məğfur, bağışlayan Allahın rəhmətinə möhtac, bütün elmlərdə ustad Hacı Zeynəddin Mustafa əl-Cəmali, Əli Ağə mədrəsəsində müdərris. Fatihə, 1304, Allah əbədi yardımçısı olsun.]

POSLU MAHMUD ƏFƏNDİ

Zahiri elmləri vətəni olan Həsənqala və Ərzurumda öyrənmiş. Həzrəti Pir Ərzurumda olduğu zaman ona intisab etmişdir. Həzrəti Pirin türkcə divanının nəşrində məqbul xidmətləri keçmiş olan bu ülvi xislət sahibi, Həzrəti Pirin bütün kədər və ələmlərinə, həqiqətən, şərik olmuş və hər zaman bərabərində olmuşdur.

Əsilli-nəsəbli, nəcib, fəzilət sahibi bir zat imiş. Başında saçlarından əmələ gələn “Allah” mübarək kəlməsi yazılı imiş. Kürəyində də bəzi qüdsi əlamətlər mövcud isə də, arxasını göstərməkdən çox utandığı üçün görülməmişdir¹⁷³. Bir dəfə Seyid Sədəddin əfəndi israr edərək görmək istəmiş isə də, lakin onun xahişi üzərinə vaz keçmişdir.

Müqəddəs qəbri haqqındakı məlumatı, İstanbullu Yasarizadə Xülusi əfəndi adlı bir zatın əlimə keçən divanında gördüyüm məlumatdan anladım. Xoca mərhum haqqında o divanda daha başqa məlumat olduğundan əlaqədar hissələri eynən dərc etdim.

Bununla belə, bu divanın mənim əlimə keçməsi qəribə bir təsadüf nəticəsi olduğundan bu məsələni vəziyyətin cərəyanına görə yazdığı xeyli faydalı hesab etdiyim üçün aşağıdakı şəkildə nəql edirəm.

İxvan arasında məşhur olan “Şeyx olduğunu duyduğumuz an sevinдик; Na-əhil isə də təkyədə etsün o vəkalət” beytinin sahibi olan bu Həzrəti Xulusini də öz divanından öyrənmişəm.

Bu zatda Həzrəti Pirin bir məshi varmış. Möhtərəm mürşidinin məshini yaşıl bir örtüyə sararaq bir neçə boxçaya büküb yaşıl bir sandıq içinə qoymuş. Demək olar ki, bu zat ömrü boyunca bu əmanəti can tilsimi kimi yanında mühafizə etmiş. Rusiyaya [Azərbaycana] getdiyində Trabzonda bir zatın yanına qoymuş. Vəfatı səbəbilə o zatda bu əmanətlər I Dünya savaşına qədər qalmış. I Dünya savaşında Trabzon mühacirəti əsnasında bu zat bunun itməsindən əndişə edərək övladına verilmək üzrə Amasiyada yaşayan irfan sahibi bir zata göndərmiş. Bu mübarək zat mənə verilməsini münasib görərək gətirib siyirtməni mənə verdi. Siyirtmə illərdən bəri bağlı, heç açılmamış olduğundan mən onu qırdım. Və içərisindəki yaşıl örtü arasında məshi və onun altında Xülusi əfəndinin divanını tapdım. Əsərim üçün çox faydalı olan bu divan doğrusu, çox məqbul oldu. Məhz bu divanda Poslu xocanın mübarək məzarı ilə vəfat tarixləri və dərvişliyi zamanlarında yaşadığı hallara aid bəzi nöqtələr vardır ki, bunu ancaq bu səlahiyyət sahibi zatın ifadəsindən anlamış oldum. *Allah səyini mükafatlandırısın. Amin.*

Qəbri haqqındakı rəvayətdən

“İstanbulda Ədirnə qapısı xaricində Bəktəşi təkyəsi arxasında yerləşən qəbristanda dəfn olunmuş Həsənqalalı rəşadətli Əl-Hac Poslu Mahmud əfəndinin qəbir daşına yazılmaq üzrə silki-nizama aparılan”

*Pirü əhli-Xuda Həzrəti Seyid Həmzə,
Poslu Osman gibidir dedi məvəddətdə bana.*

*Nəşri-divan ilə çəkdi rəhi-sevədə tə'b,
Sürdü həm xilatı-zibayi-xilafətlə səfa.*

*Gər qəbul etməsə ərbabı-təəssüb nə ələm,
Elmü irşadını təsdiq ediyor şiri-Xuda.*

*Var isə cürmü Xudaya qulun ol töhfəsidir,
Əcz için oldu qəmu əbdi-müvəhhiddə xəta.*

*Kəndi nöqsanını gör, qeyriyə qıl hüsnü-nəzər,
Sui-zənn eyləmə kim, olmayasın narə səza.*

*İstiqaətə-dilə Mövladan əgər düşsə yolun,
Bu yatan Poslu Babaya dəxi qıl xeyir-dua.*

*Namizac idi Hicazdan dönüşündə qaldı,
Dari-qürbətdə olub daxili-silki-şühədə.*

*Sidq ilə istə ki, amin desə Mövla da verir,
Olsa bi-şühə niyaz əhlinə bu yerdə ata.*

Vəfat tarixi 12 səfər 1306-cı il və 16 təşrini-əvvəl 1304-cü il [m.18 oktyabr 1888].

Həmin xəlifəyə aid ayrıca bir mülahizə də olduğundan o da eynən dərc edildi.

“Fəzilətli Poslu Mahmud əfəndinin saf halına dair tənələri susdurmaq üçün verilən cavab:

*Təin, sana netdi dəstgirim,
Varmı bu əzaya əmri-pirim.
İnsafı haqqı eylə iqrar,
Vardır üzərində etmə inkar.
Gəl çıxma dəlilinin yolundan,
Zikr eylə Xudayı keç qulundan.
Çarşuyi-fəsadda gəzmə vahi,
Əğyarə uyub şaşırma rahi.
Nöqsan demə səyi-xidmətində,
Çox sirr açə Haqq bu hikmətində.
Halınca gözəl əsər qomuşdur,
Şöhrət xətrindən əl yumuşdur.
Gər olmasa da müqərrəbindən,
Əbrar seviliür mükəlləfindən.
Açıldı be-an bəhanə pərdə,*

*Dəmdir görünəm hər əhli-dərdə.
Bir nəbzə açam rümuza-hali,
Diqqətlə əyan olur məali.
İbrət nəzəriylə al nəsibin,
Dərman edə dərdinə təbibin.
Mən istər idim xüruca meydan,
Səbr et, dedilər dağıla divan.
Qoydum canımı təriqi-dində,
Seyr eylər idim dəlil izində.
Sərdar aranıldı iştə nəgəh,
Durdum saffi-imtihadında ağəh.
Hər ikimizə də ərz olundu,
Təshili-ümurə yol bulundu.
Vədəmdə zəruri vardı təxir,
Posluda göründü cəzmü təşmir.
Əhliyətinə güvəndi dəruhdə,
Nöqsan idi rəyi neyləsiün cəhdə.
Səylə girişdi sandı asan,
Əczini tanıtı kari-mərdan.
Zahiri-ruşəndə düzdü təvil,
Batında süluku oldu təhvil.
Müştaqı-cəfa deyildi naçar,
Darlıq ilə gördü xeyli azar.
Şəkvəsini görsən etmə təyib,
Məzur ola tutma rahı-təzib.
Rəf olsa hicabı bulur iqbal,
Təsliyyətinə etməz ihmal.
Gücdür dəri-övlüyada xidmət,
Kəsrətlə olur mürid ricət.*

Bu beytin kənarında tənənin səbəbini bəyan edən aşağıdakı şəkildə bir hekayə vardır.

Tənənin səbəbi

Pirimiz rəşadətli Seyid Həməzə əl-Nigari (q.s) əfəndimiz həzrətləri tərtib etdiyi farsca və türkcə bəlağətli divanlarının təbii olaraq nəşr olunmasını murad etdiyinə əsasən Poslu Xoca dəxi müridlərin zühur edən təşviqatı üzərinə xidmət arzusu ilə qeyd olunan divanları öz yanında apararaq İstanbulda çap etdirmiş və ətrafa yaymışlarsa da, bəzi mütəəssiblər divanın içində Müaviyəyə və Müaviyəyə yoldaşlıq edənlərə lənət olunduğunu görüb fəsada qiyam edərək cümlə ixvanımıza tənə və təcavüzlə sonunda hər ikisinin həbs və sürgün kimi zülm və xəyanətə cəsarət etdikləri zaman Xoca mürşidə ədəb riayətini haqqı ilə mühafizə edə bilməyib bəzi layiqsiz hərəkətlər etdiyindən Həzrəti Mövlanənin xətrinə dəydiyi anladıqdan sonra niyaz ilə təsliyyətinin görülməməsindən ibarətdir”

“Vədəmdə zəruri vardı təxir” misrasını bu surətlə şərh edir: “Vədəmdə zəruri vardı təxir” deməkdən məradımızın nə olduğu gizli qalmaya ki, divanların Həzrəti Mövlanə hüsurunda başdan-ayağa yoxlanılaraq şübhədən azad olduqdan sonra nəşrinə izin verəcəyindən bəhs edərək münasib bir təshihçi lazım gəldiyini ifadə etmiş idi. Fəqir dəxi o tarixdə xətt və şeir sənətində hələ məharət kəsb etmədiyim üçün hal dili ilə bacarmadığımı bildirdikdən sonra xətt və şeir fənlərinə səy və diqqət etdim. Ta ki, mənada olunan işarət üzərinə rəşadətli hüsuruna yönəlib imkanım daxilində qüdsi xidmətlərinə diqqət edildi”.

Yuxarıdakı şeiri əlavə edərək aşağıdakı şəkildə davam edir:

*Biruh və süür yaşarsa dərviş,
Mürşid diləyincə işləyib iş.
Bir karqədam qomaz əmirsiz,
İxlas ilədir şahana dirsiz.
Olmaz idi qərəzlə məhcub,
Mətlubu olur rızayi-məhbub.
Zira yolumuzda yox iradə,
Səbr ilə yetər yetən muradə.
Əhliyətinə güvənmiyəydi,
Əlvən boyaya boyanmıyaydı.
Tədris ilə Haqq edərdi bidar,
Dər bəzmi-bəqa görürdü didar.
Eşq ilə çəkərdi bəri daim,
Naz eylər idi misali-qaim.
Yox leyk bu kara anda qüdrət,
Mövla açsın, bəlkə, rahi-nüsrət.
Taliblər içində işgüzdür,
Davacılar üzərə fərqi vardır.
Əvvəlcə sevildi rədd olunmaz,
Münkir demə anda kin bulunmaz.
Kam istər idi əzabda qaldı,
Sevilirsə abəs nola; bunaldı.
İncitmə anı bula səlamət,
İnsaf edə ta gələ nədamət.
Nə çarə həmişə hicabi çoxdur,
Əzvaqı-mələmət anda yoxdur.
Naziklik ilə səfayə ərdi,
Səhvən özünə kamal verdi.
Oynatdı atın, vəli, nə hasil,
Kərrar gibi deyildi vasil.*

* * *

*Bir həmlədə çün yıxıldı bitab,
Əzməkdə həmişə sitəmlə əhbab.¹⁷⁴*

¹⁷⁴ Bu beyti bu surətlə şərh edir: “Kamalda xocaya üstün olduğunu bəyan edən hal əhli dəlilə sitəm edərlər ki, onların sitəmi xocanın ədəbləndirilməsini gərəkdirir. Yoxsa onun aşağısındakıların sitəm etməyə səlahiyyəti olmaz. Hətta, öz başının salamatı üçün

*Eşqin yolu bir bələdir, ey can,
 Ey nicələr anda oldu bican.
 Nazik gedəməz bu rahi-eşqə,
 Ol firqə için təriq başqa¹⁷⁵.
 Lakin o rəviş zənənə layiq,
 Qorxaq ərə zəni-fədai faiq.¹⁷⁶
 Ölsə yeridir ki keçdi candan,
 Bi şübhə Kəmalidir bu andan.
 Vəqtində olur nə olsa peyda,
 Aqıl görünür keçəngi şeyda.
 Şad olmayayımın bi şikayət,
 Xidmətlə içib meyi-hidayət.
 Aldım nəzərin şahı-cihanın,
 Salarım imdi karvanın.
 Saqi, bana durma camı-naz ver,
 Taliblərə badeyi-niyaz ver.
 Sərməsti-zülali-vəslı-yar et,
 Düldüli-şiyaqıma süvar et.
 Xunriz ola zül-fiqar naləm,
 Təsir ala cümlə xəlqi-aləm.
 Yansınlar olub fəqanə mail,
 Ta kim bulalar vüçudu hail.
 Nazım görən olsa cavıdanı,
 Təslim ilə qor yolumda canı.
 Vüs'umca işimdə diqqətim var,
 Artıq buna girməm eylərəm ar.
 Tədric ilə kam olur meysər,
 Axir görünür sərimdə əfsər.
 Bu bəhsdə biz iki amiriz,
 Osman ilə Murtəza kimiyiz.
 Almış rüxi-lalədən o məşqi,¹⁷⁷
 Postunda göründü daği-eşqi.*

Mərhum Xülusunin şeirləri və bunların özü tərəfindən edilən şərh-eynən hər beyti sırasında özünün yazdığı kimi nəql edildi. Poslu

tənə və əzab verilməsi qadağandır”.

¹⁷⁵ Bunu bu surətlə şərh edir: “Eşq yolundan başqa naziklik yolunu qeyd etməkdə məradımız zənən kimi qəlbləri barışdırılan kimsələrin hələ zahiri iltifatdan qurtulmadıqları cəhətlə eşq təriqinə qədəm basmadıqları, yəni naziklikdən qurtulmadıqlarını bildirməkdir”.

¹⁷⁶ Bu beytdə belə bir mülahizə irəli sürür: “Mövlanənin işarəsi ilə kamal rütbəsinin həmin xocadan artıq olduğu bəyan edilən fədai zənən Trabzonu Kətxudazadələrdən qaynanam xoca Əminə xanımdır”.

¹⁷⁷ Bunda belə bir mülahizə ortaya qoyur: “Bu lalə beytlərinin məzmunu məlum ola ki, Xocanın Poslu ləqəbi daşmasına səbəb dedikləri vücutundakı əksəriyyətlə görülən böyük-böyük təberrük əsəri olan xalları hər nə qədər lalə dağına bənzər isə də, əsl məramımız xidmət etdiyi kamil ustadı yolunda adını duyurduğunu bildirməkdir. Məhəbbətinin əsəri ibtila ilə məlum olur. Sən dəxi o kamilin xidmətində təərrüzsüz dur. Ta ki, bir ad alasan. Bir müddət beləcə haqq dostuna tənə və əziyyət ilə ömrün keçər. Halbuki, sən onun qədər işə yaramazsan və bu kimi vəzifənin xaricində işlərə qarışmaq qəflətindən nəşət edər. Belə ki, saliki-ilahiiyyəyə təərrüz etmədən istiqamət üzrə olmadıqca dərviş adlanmaz”.

Xocanın vəfatı tarixi və qəbri, tənə edənləri, tənə səbəblərini, irfani dərəcəsinə göstərməsi və Xocanın Poslu ləqəbi götürməsi səbəbini bildirməsi dolayısıyla qiymətli bir sənəd olduğundan istər imla, istərsə ifadə nöqtəyi-nəzərindən heç bir dəyişiklik edilmədən olduğu kimi yazdım. Odur ki, irfani feyzini həqiqətsünasların təsdiq etdiyi xocamızın “Mübarək məzarı nur ilə dolsun” duasını Uca Allahın dərğahına yönəldərək söhbəti irfan meydanının süvarisi olan Hacı Əhməd əfəndi həzrətlərinə çevirək.

HACI ƏHMƏD ƏFƏNDİ

Köprünün Qulənək kəndindəndir, çərkəzdir. Ümumi və xüsusi əhvalı haqqında kafi məlumat əldə edilmədi. Oğlu İbrahim atasının vəfatından sonra möhtərəm mürşidin xanəğahında yetişib onunla bərabər Xarputa qədər getmiş, Həzrəti Pirin vəfatından sonra qayıtmışdır. Qəbri adı çəkilən kənddədir. *Allah qəbrini nurlandırsm.*

HACI İSMAYIL ƏFƏNDİ

(Handıcaq şeyxi adı ilə məşhurdur)

Ləzgidir. Xilafət məqamını qazanmış və ali rütbələrə nailiyyətlə seçilən bir zat imiş. Həzrəti Pirin ilk İstanbul səfərində onunla bərabər olmuşdur.

Bir neçə müddət xilafət məqamını yaxşı mühafizə etmişkən hər necə olubsa İsmixan adlı bir qızla izdivacına, izdivacdan sonra ayrılığına razı olmayan möhtərəm mürşidinin bu əmrləri xilafına hərəkət etməsi qovulmasına səbəb olmuşdur. Uzaqlaşdırıldıqdan sonra bir gün Həzrəti Mövlanə Şeyx İsmayıl Şirvani Həzrətlərinin türbələrində namazı qıldıqdan sonra çölə çıxan aləmin qütbü Həzrəti mürşidin hüzuruna yığılmış isə də, faydası olmadığından inkara sapıb (Allah qorusun) zəlalətə bənzər bir yola düşmüşdür. Bu fəlakət biçarənin maddi həyatına də təsir edərək pərişan bir halda baqi aləmə köç etmişdir. *Allah günahlarmı əfv etsin.*

HACI MAQSUD ÇƏLƏBİ

Qarabağın Cəbrayıl uyezdindən Çələbilər kəndindəndir. Bu kənddə dəfn olunmuş Hacı Qaraman Çələbi həzrətlərinin övladındandır. Bu Qaraman Çələbilərinin Mövlanə Cəlaləddin Rumi həzrətlərilə əlaqəli olmaları mənə, çox böyük ehtimal daxilindədir. Hacı Qaraman Çələbi həzrətləri o bölgə xalqınca böyük-kiçik hər kəsin ziyarətəgahıdır. Zahiri elmləri vətəninə təhsil etmiş, Həzrəti Pir Cicimlidə ikən intisab etmişdir. Alim, fəzil, mütəvərrı, kamal sahibi bir zat imiş.

Zöhd və təqvası sayəsində ali məqamata nail olmuş bu zat, necə olmuşsa kəsb etdiyi məqamatın təcəlliyatını həzm edə bilməyərək həlak çuxuruna düşmüş, nəticədə qovulmasına səbəb olmuşdur. Qovulması haqqında Həzrəti Pir tərəfindən göndərilən məktub, ümumi məktublar arasında yazılıdır. Bu qədər var ki, o məktubdan sonra aylaraq mürsidin əmrinə riayət göstərdiyi, vəfatına qədər əmrə uyğun olaraq riyazət etdiyi səhih rəvayətlərdəndir. İnşallah, bu rəvayət həqiqətə müvafiqdir. Bu zat çox ümid olunur ki, əsli ülvyyətinə qorumağa səy etmişdir. *Allah günahından keçsin.*

HACI MƏHƏMMƏD ƏLİ ƏFƏNDİ (ALİ ÇƏLƏBİ)

Hacı Maqşud Çələbinin qovulmasının ardınca xilafət işləri Hacı Məhəmməd Əli əfəndi (Ali Çələbi) həzrətlərinə buraxılmışdır. Cəbrayıl uyezdində Əfəndilər kəndindəndir, Hacı Qaraman övladındandır. Həlim, gülürüz, təvazökar bir mücahid imiş. Mübarək qəbrinin Çələbilər kəndində olduğunu zənn edirəm. Bu zata xilafət üçün göndərilən məktub da məktublar arasında yazılmışdır. Vəfatı 1310-cu il [m.1892/93] ərzindədir (q.s).¹⁷⁸

*Mir Həmza Nigari,
Siracəddin əfəndi və
Mir Həsən əfəndinin
sənduqələri*

¹⁷⁸ Bu zat Ali Çələbi olaraq bilinməkdədir. Qarabağda şeyxlik edən Ali Çələbidən sonra Hacı Qasım Çələbi, ondan sonra Mir Sədi ağa və Mir Paşa ağa mürsidlik vəzifəsində olmuşdurlar. (MR)

ÖNDƏ GƏLƏN MÜRİDLƏRİ

Möhtərəm xəlifələr haqqında əldə etdiyim məlumatı başdan-ayağa dərc etdim. Artıq məlumatım yoxdur. İndi ali təsərrüfi məqama sahib, fəqət *أوليائي تحت قبائي لا يعرفهم غير* [*Mənim vəlilərim qübbəmin altındadırlar, onları məndən başqası bilməz*] sirtinə agah olub yenə pirin irfanı-zülalından içərək özlərini xalqdan gizlədən bəzi möhtərəm zətləri qeyd etməmək həm Həzrəti Pirin rəşadətini dərc etməsi haqqındakı məlumatı ikmal etməmək, həm də bu Allah əhlinin qüdsi kəmalatına bir növ xəyanət demək olacağından bu kitabı bu nöqsandan qorumaq niyyətilə bu bəhsə əlavə etdim.

Buna əsasən, mübarək adı ilə bəzədiyim bu mənəqibdə adları keçən kərəmli zətləri ərz etməklə, Rəbbil-ələminin hüzuruna qəbul edilmək üçün bir sənəd hazırladığıma qənaət gətirirəm. Bu xüsusdakı etiqadım, Mövlənə Cami həzrətlərinin şeyx Abdullaha əl-Herati əl-Ənsaridən rəvayətən “Baharistan”dakı hekayəsindən irəli gəlir.

Bu vəsilə ilə “Eşq və məhəbbət yolunda və seyr-fillah və ilallahda *فاستقم كما امرت* [*Sənə əmr edildiyi kimi, düz (yolda) ol*] (Hud: 112) mübarək ayəsinin rəbbani xitabına tam tabe olmaqla ilahi feyzə nail olan Dəhnəli Hacı Mustafa; rindanə, qələndəranə tövrü ilə məlami tayfasının kərəmli sərdarı olan Qırşəhirli Hacı İsmayıl (sufi Xoca adı ilə məşhurdur; irfani zövqü və süluku ilə sirri-sübhanıya agah olan Xoca Bəhaəddin Dəhnəvi; tam təslimiyət və məhviyyət ilə əbədiyyət sirtinə məzhər olan Şıxlı Hacı Məhəmməd; müqəddəs qeyb əhlinin bir sirdaşı, yarı olan Qubalı Mustafa Çavuş; mələküt-i-tərki-tərh məqamının əzmkar bir yolçusu olan Hacı Çoban və məhəbbət yolunun süvarisinin can-fəda canunu olan Zaralı Mahmud və eşq inasının səadətli bir xətibisi olan Hacı Vəli, qüdsiyyət-nişan dost və sevgililərin örnəyi, bir Nigari aşıqı Ərəbgirli Ömər əfəndilər həzrətlərinə aid halları qeyd edə bilərəm.

HACI MUSTAFA ƏFƏNDİ

Şərəfli adı yerinə görə bir neçə dəfə anılan bu zətin doğulduğu yer, elmi kəmalatı və intisab etməsi haqqında məlumat yuxarıda qeyd edilmişdir.

Burada seyrü süluku, eşqi və məhəbbətinin dərcəsi haqqında azacıq bəhs etmək faydadan xali olmaz.

Dayısı Hacı Siracəddin əfəndi həzrətlərinin əmrlərinə əsasən Həzrəti Pirə iradəsini təslim edən bu zat, müriddliyinin başlanğıcında xeyli məczub, bir həftə mütəmadi surətdə gecəli-gündüzlü¹⁷⁹ arxasını divara dayamaq şərtilə ayaq üstə başını sağa-sola çevirərək zikr və təsbih etmişdir.

¹⁷⁹ Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin bu halı aşıqlərin öndəri, vasillərin qaymağı Ömər bin əl-Faris həzrətlərinin uca əhvalına bənzərdir. Bu həzrətin mübarək mənəqibində rəvayət olunur ki; əksər vaxtlarda dəhşət içində, gözləri canlı, söylənən sözləri eşitməz, söyləyəni görməz, bəzən ayaq üstündə, bəzən oturduğu halda, bəzən yan üzərinə yatmış, bəzən də meyit kimi arxası üstünə yığılmış qalırdı. Bu hal on gün, ya daha artıq, yaxud daha az fasiləsiz davam edir və bu müddət zərfində yemir, içmir,

İdrakındakı eşqin nuraniyyəti, mələkütü ruhaniyyəti ilə qarışana qədər ondan çox aşiqanə hallar görülmüşdür.

Zamanının nadiri adlanacaq qədər şəriət elmlərində mahir olan bu həqiqət ələmdarı, bir dəfə Həzrəti Pirin ziyarətinə getməkdə ikən qəhvə-xanada çalınan bir saz sədasından duyğulanmış¹⁸⁰, çarığımı – çarıq geyinmək

danışmır, hərəkət etmirdi. Hətta, bu qəbil zatlının bu halları haqqında “Xudavəndi-əzəlinin məhbubu olan irfan sahiblərinin aşıqları öz hallarında baygın bir vəziyyətdə olurlar. Bu müddət ərzində əshabı-Kəhfın mağarada nə müddət yatıb qaldıqlarını bilmədikləri kimi bunlar da onlara varid olan bu halların zamanını təyin, təqdir etməkdən acizdirlər. Şayət Allah aşıqları bayğındırlar və ya ölmüşlər deyə Allaha and içsələr qəsəmləri yalan olmaz” deyilir ki, ərəbcə şeiri aşağıdakı kimidir:

ترى المحبين صرعى في ديارهم
كيفية الكهف لا يدرون كم لبثوا
والله لو خلف العشاق انهم
صرعى من الحب او موتى لما خنثوا

¹⁸⁰ Bir gün yenə İbn Fariz həzrətləri Qahirədə bir çarşıdan keçərkən çalğıcılardan bir neçəsinin:

مولاي سهرنا نبغى منك وصال
مولاي فلم تسمح فيتنا بخيال
مولاي فلم بطرف فلا شك بأن
ما نحن اذا عندك مولاي ببال

[Allahım, ayılmışıq, bizə sənin vüsalın lazımdır,

Bizim xəyal içində gəcaləməyimizə razı olma.

Allahım, şübhə yoxdur ki, sənin ağlına gəlmişsə,

Bizim əlimizdən bir şey gəlməz] deyə oxuduqlarını və kilsə zəngini çaldıqlarını eşitdikdə: (Rəhmani bir cəzbə ilə ərşi-əhədiyyətə qarşı fəryad etdiyi və çarşının ortalıq yerində oynamağa başladığı, bu hala bir çox camaatın, yoldan keçənlərin dəxi qoşulduqları, hətta, bu səbəblə o məhəllədə insan izdihamı əmələ gəldiyi, xalqın bu həyəcanından yaranan vəcd nəticəsində bəzilərinin yerə düşdükləri, çalğıcılar da bu haldan təsirlənərək bu şeiri təkrar etdikləri, şeyx həzrətləri zövq və vəcdin qələbəsilə bütün libaslarını çıxarıb yalnız ayıb yerləri örtülüşü şəkildə qaldığı, xalqın şeyxi alıb başı açıq olduğu halda Əzhər cəməsinə götürdüüyü, bu məst halda bir neçə gün meyit kimi arxası üzərində yatıb qaldığı) ulu mənəqibinə daxildir. Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin irfan dərəcəsinə bəyan edən aşiqanə hallardandır ki, Həzrətdən eynən şərəflə zahir olmuşdur. İxtisar etmək üçün bu qədər təfsilatə yol verilməmişdi. Qəhvəxana önündəki sazdan duyğulandığı zaman bu hal –bir nöqtəsi əskilmədən zahir olmuşdur. Ömrümdə bir kərə daha bir hadisənin hərfi-hərfinə doğruluğu və uyğunluğunu bu xətaləri gördükdən sonra anladım.

İmza

Musa Dayı

Bu zat Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərinin kiçik qardaşıdır. Bu iki qardaşa Allah lütfü necə zahir olmuşdursa, birisi Xızır, digəri İlyas olmuşdu. Bu mübarək, möhtərəm zat özünü dəxi bilməyən kamil bir Allah vəlisi idi. İbadət və itaət üzündən beli əyilmiş, daima rüku şəkildə idi. Doxsan beş yaşına qədər yaşadığı halda bir kərə olsun sünnəni və camaatı tərək etməmişdi. Əxlaq və fəzilətin təmsali idi. Ömründə heç bir məxluq əlindən, dilindən inciməmişdi. Öz əlinin əməyindən başqa bir loxma boğazına enməmişdir. Daima sakin və səssiz yaşadı. Heç bir kimsə mənəvi əhvalına aqah ola bilməmişdi. Deyilsə yeridir ki, qütbüz-zaman idi. Bəzi zatlara, ona bəzi xariqələr isnad etdilər sə də, özündən qəsdən zahir olmuş hallardan deyildi. Hətta, deyə bilərəm ki, bu xariqələrin zühurundan özünün də xəbəri olmamışdır. Cənabi-Xaliqi-ələmin təcəlliyatı, bəzən bu kimi zatlara əsrarını ifşa üçün varid olan sübhani lətifələrdən biri idi. Mübarək məzarı Şamlarda ailə qəbristanındadır. Cənabi-Allah şəfaətindən bizləri bəhrələndirsin. Böyük qızı hələ də həyatda olub salihə qadınlardandır; Salihə xanım zamanımızın Rabiəyi-Ədəviyyəsidir. Bu gün yer üzündəki kişi və qadınlardan ən fəzilətli zatlara hamısından ruhən üstündür. İnşallah ömür vəfa edərsə bu xanım haqqında ayrıca bir əsər yazmaq niyyətindəyəm.

و لله تحت قباب العزة طائفة

arifanə adətlərindən idi- buraxaraq qəhvəxananın önündə rəqsə başlamış. Bu vəcd və istiğraq arasında Həzrəti Pirin hüzuruna daxil olduğu zaman yuxarıda qeyd edildiyi şəkildə -

*Bu gün bir zahidi gördüm çəküb camı, atub namı,
Girüb meyxaşəyə piri-Muğandan dərsi-din almış-*

kərəmli mürşidin dür dolu kəlamına nail olmuşdur.

İxlasının tamlığı, ruhunun ülvüyyəti bu zatı qüdsi məqamatın ən alisinə qaldırmışdır. İrfanın ali dərəcələrinə vasil olduqdan sonra halına qalib olmuş. Bu surətlə özünü olduğu kimi göstərməyə müvəffəq ola bilməmişdir.¹⁸¹ Təsərrüf qüdrətinə malik kamil bir arif idi. Peyğəmbərlərə qibtə edən həqiqəti görən zümrənin yolundan gedənlərdəndir. Kamillik məqamatına nail olmaq şərəfilə bəxtiyar olan bu zatın həyatının son dövrəsində eşq və məhəbbətin təvafğahına nəql edildiyi sırada, Həzrəti Pir tərəfindən:

“Mustafa əfəndi, mənim sənə hüsnü etimadım vardır. Qəlbinizə kibr gətirməyərək bu surətlə hərəkət ediniz” deyərək əmr etdikləri və bu surətlə eşq və niyaz mərhələsinin son şəhadət mərtəbəsinə vasil olduğu rəvayət olunur.

Ondan qeyri-adi heç bir hal zühuru görülməmişdir. Ancaq vəfatına qədər döşək, yastıq üzü görməmişdir. Zahir halı şəriətə tam riayət göstər-məktən ibarət idi.

Can verərkən yanında oldum. Yataqda meyit kimi uzadılmışdı. Bu sırada qohumlardan Hacı Salman adlı zat yavaşca “Hər halda Xocanın dili tutuldu” deyərək söylədi.

Bu sözü eşitmiş olmalıdır ki,

“Bizim zahir dilimiz tutulsa belə batini dilimiz durmaz” deyərək söylədikdən sonra Xoca Bəhaəddin əfəndiyə xitabən:

“Bax, İxlas surəsinə oxuyaq. Doğru oxuya bilirəm?” dedi və oxudu.

Oxuduqdan sonra “Bu mübarək surəni cənazənin başında üç dəfə oxumaqla ölünün ruhu şad olarmış” sözlərini də əlavə edərək yenə dərin bir sükuta daldı.

Mərhum Hacı Salman dayı sözündən çox məhcub oldu. Bu müsahibənin cərəyanı axşam azanına bir saat qədər qalmış idi. Hücrənin içərisindəkilərin hamısında ümumi bir sükut mövcud idi. Axşam azanı vaxtı gəlib evlərinin altındakı camedə azan oxunmağa başlayınca azan səsi olduğunu fərqləndirəndən olmalıdır ki, olduqca zəif və yorğun qollarını yorğanının altından çıxarıb qulaqlarına apardı. Və açıq bir səda ilə “Allahu əkbər”

أخفاهم عن عيون الخلق اجلالاً
[Allahın izzət qübbəsinin altında elə bir tayfa vardır ki,
O, onları ucaldaraq məxluqatın gözlərindən gizlədir]

*Bir aləmə varmışdır rahili-xarabat,
Kim düşdə dəxi görməz onu əhli-kəramat.*

¹⁸¹ گر بظاہر آن پری پنهان بود
آدمی پنهان تر از پریان بود
[Zahirən pəri gözədən gizlidir amma, insan pərilərdən daha gizlidir].

deyə iftitah təkbirini zikr etdikdən sonra əllərini yenə yanına qoydu. Və bununla da mübarək nəfəsinin sona çatdığı görüldü.

Mübarək qəbri haqqında yuxarıda qeyd edilmişdir. Yaşı doxsan beşi keçmişdi. Vəfat tarixi 1329-cu il (m.1913-1914) ərzindədir. Qanun aylarında idi. Bu şahbazı-ilahinin səadətli nəşini müşayiət edənlərin ümumi sayı ancaq qırx olardı. Nə əcaib, nə qəribə bir vəziyyətdir.

HACI İSMAYİL ƏFƏNDİ

Kırşəhirli olduğu məlum isə də hansı məhəllə və kənddən olduğu bilinmədi. Amasiyaya təhsilə gəlib Çiləxanə adı ilə tanınan Yaqub paşa mədrəsəsində zəmanənin fazil və alimlərindən Şirvani Xoca Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərindən elm təhsil etməkdə ikən təriqətə daxil olmuş bir mücahid idi. Tələbəliyi əsnasında yoldaşları arasındakı ləqəbi Qızıl sufi imiş. Mücahidədəki mətanət və səbatı ağıllara heyrət verəcək dərəcədədir.

Zahiri əhvalı hər kəsin məhəbbətini cəlb etməkdən əlavə bir məcnun olduğu hissini tələqin edərdi. Səssiz qılınacaq namazı səslə qılar, imama uyduğu halda istədiyi kimi hərəkət edərdi. Gah əlini arxasına bağlamaq surətilə namaz qılar, namazda heç bir lüzum və səbəb olmadan “paxlava” deyərək səslənir, söylədiyi sözlər zahir əhlini bezdirəcək mahiyyətdə çirkin görünürdü.

Daxili əhvalı cilalı aynadan daha pak olan bu nurlu vicdan sahibinin hərəkətləri nəfəsi mücahidəsi ilə mütənasib idi.

Sufi Xocanı¹⁸² olduğu kimi göstərə bilmək üçün ayrıca bir risalə tərtib etməyə lüzum vardır. Bir istiğraq aləmində üç gün, üç gecə qibləyə qarşı oturduğu sözünə etibar edilən bir zatın rəvayətindəndir.

Buna əsasən onu görən və bilənlər üçün bu halın qəribə qarşılanacaq bir cəhəti yoxdur. Olduqca qəribə, təhəmmül kəsən hallarının ən bəsitə olan onun bu halı dəxi, hər baba igidin təqlid edə biləcəyi iş deyildir.

Onda görülən süluku-tama bir işarə olmaq üçün bu rəvayəti dərc edirəm. Yoxsa, həyatında nifrət etdiyi bir şeyi vəfatından sonra nəql etməklə ruhunu incitmək istəməzdim. Bu qədərini belə nəql edərkən vicdan əzabı çəkməkdən xilas ola bilmədim. Mələmi tayfasının¹⁸³ fərəhli ələmdarı və istinadgahı idi. 60 yaşını keçdikdən sonra Rəhmanın rəhmətinə qovuşmuşdur. Vəfatı 1320-ci il [m.1902/03] içərisindədir.

¹⁸² Kamillər və mükəmməllər mərtəbəsinə varıb bəşəriyyət və masivadan külliyyəni xilas tapanlara və əbül-vəqt və hakimi-zaman olanlara safi; və ibnül-vəqt olub masivadan batinini uzaqlaşdırıb, nəsf və vicdanını təmizləyənlərə və tam saflığa nail olanlara da deyilir. Mövlanə Cəlaləddin (q.s) öz “Məsnəvi”sində beləcə bəyan etmişdir:

صوفى ابن الوقت باشد پر مثال
لیک صافی فارغ است از وقت و حال
[Sufi vaxtın oğludur;
Ancaq safi vaxtdan və haldan azaddır]

Dəxi Xoca (q.s) həm sufi, həm safi idi.

¹⁸³ الملامى هو الذى لا يظهر خيرا و لا يضر شرا [Mələmi o kimsədir ki, xeyri izhar etməz, şəri də gizləməz].

Amasiyada Varidat müdiri Kırşəhirli Əhməd Gürmüs bəyin rəvayətindən.

8 iyun 1936-cı il, bazar ertəsi günü.

Sufi Xoca Kırşəhirdən beş saat məsafədə 12 parədən təşkil olunmuş Sıdıqlı Böyükoba kəndində Harameyn əşirətindən Gedikli oğullarından bu on iki para obanın ən böyüyü olan Sıdıqlı Böyükoba kəndindəndir.

Qardaşının oğulları vardır. Birisinin adı Səid, digəri İbrahimdir.

11 təşrini-sani 1936 tarixli 4 ramazanül-mübarək 1306 tarixində vürud edən və Varidat müdiri Gürmüs bəy tərəfindən verilmiş məktubdan.

Atasının adı Xəlil, anasının adı Sərvədir.

XOCA BƏHAƏDDİN ƏFƏNDİ

Şeyx Əsvəd əl-Qarabaği övladından Hacı Siracəddin əfəndinin möhtərəm övladı olan bu irfan sahibi zat haqqında mülahizə bəyan etməkdə çox tərəddüd etdim. Yazsam olmayacaq, yazmasam olmayacaq.

Yazsam olmayacaq, çünki o zati-şərifin müqəddəs arifanə nəfəsi sayəsində bir-iki sətir bir şeylər qaralamaq qüdrətinə nail olmuşam. Heç bir şey olmasa dəxi ədəbən olsun, müvafiqət əmrini yerinə yetirmək lazım gəlirdi. Bu isə mənim üçün mümkün deyildi. Çünki özündən soruşa bilməzdim. Başqasını araya qoyduğumda da mənfə cavab alarsam, yazmamaq lazım gəlirdi. Bunu da mən etməyəcəkdim. İştə “Yazmasam olmayacaq” dediyim budur.

Çünki Həzrəti Pirdə qüdsi ləm’aların təcəlli etməsi, tərəqqi və yüksəlişi və bu xüsusda hər cür arifanə keyfiyyətləri mürşidanə əhədiyyət məqamında təkmin qıldığı zaman zövqi müşahidəyə dayanaraq həzm və təmsil edən yeganə bir arifi-billahı tərək etmək əlimdən gəlməyəcəkdi. Əmrə tabe olsam, mənə, çox böyük nöqsan, olmasam ədəbsizlik olacaqdı. Bunun üçün heç soruşmayaraq öz fikrimlə hərəkət etməyə məcbur qaldım. Odur ki, arifanə əhvalı ilə əlaqədar olan xüsusları yazmayacağam. Yalnız, müridlik və mücahidə dövrlərini, xüsusi həyatını yazmaqla kifayət edəcəyəm, daha artıq casusluq işimə gəlməz. Yəni hər kəsin bildiyi kimi tanınması yaxşıdır.

Lahuti dəyərə sahib bir atanın övladıdır ki, ona gələne qədər nəsil-bənəsil əsli cövhərinə irfan nurundan başqa bir şeyə qarışmamışdır. Bir ananın müqəddəs rəhmində əmələ gəlmişdir ki, *كلما دخل عليها زكريا المحراب وجد عندها رزقا* [Zəkəriyyə, onun yanına, məbədə hər girişində orada bir ruzi tapırdı] (Ali-İmran: 37) mübarək ayəsinin ifadə etdiyi hikmətləri zamanımızda təmsil edən Məryəm xislətli, Xədicə təbiətli bir ali mənqibə sahibi, iffətli qadınlardan idi.

Zaman imkan versə bu nəcib ailəyə aid mənqibəni bir risalə halında yazacağam.

Mələkuti ümmanın bu iki sədəfinin bir nadir mirvarisi olan bu zat dörd yaşlarında ikən atası ilə bərabər Rusiyadan [Azərbaycandan] gəlmişdir.

Həzrəti Pirin Rusiyaya [Qarabağa] dönüşü zamanı onun müridinə nəzərində təsadüf edən bu uşaq, çox kiçik yaşda valideynlərini itirmiş. Və deyə bilərəm ki, həyatını Həzrəti Pirin tərbiyəsində keçirmişdir.

İlk təhsilini Həzrəti Pirdən və onun oğlu Siracəddin əfəndidən almışdır. Sirac əfəndinin vəfatı ilə Mir Həsən əfəndinin rəhbərliyində təhsilini tamamlamışdır.

Həzrəti Pir Barsamın evində olduğu əsnada Həzrəti Mövlanəyə davam etdiyi qırx gündə hər səhər bərabərində olmuş və çarığını daşımışdır. Bu zaman 10-12 yaşında imiş. İcazət alar-almaz ilk işi onun müridliyini istəmək olmuş, Həzrəti Pir də Taşovalı Mustafa əfəndi həzrətlərinə göndərmişdir.

Təlim əmrində “Təvəccöh” olan bu zat, ilk irfani vəzifəsini öyrətmişdir. Fəqət, Xoca Qazi əfəndi həzrətlərlə Xoca Mustafa əfəndi həzrətləri arasında baş tutan bir irfani müsabiqə səbəbilə Həzrəti Pir çağıraraq şəxsən özü inabət təlim etmişdir.

Onunla birlikdə Həzrəti Pirin müridi olanlar Səlanik rüşdiyyəsi ilk müəllimlərindən məşhur Rəcəb Xeyri, Amasiya müftisi məşhur fazil Xoca Kamil Hafiz, Merzifonlu Xəzinədarzadə, zəmanənin pak insanlarından Qazi Said əfəndilərdir. Çoxsaylıərbənlər çəkmiş olan bu zat, Həzrəti Pirin İstanbul, Xarput səfərlərində ona yoldaşlıq etmişdir.

Xarputda ikən Kərbəlaya getmək arzusu ilə qaçmış və yoldan Nigarizadə Mahmud əfəndi tutaraq gətirmişdir.

Seyid Sədəddin əfəndi möhtərəm müridin fəaliyyətlərindən bəhs edərkən Xoca Bəhaəddin əfəndinin fərarından aşağıdakı şəkildə bəhs etmişdi:

“Bəhaəddin əfəndiyə gələn bir cəzbə zövqü səbəbilə Kərbəlaya doğru fərar etmişdir. Həzrəti Pir olduğu hücrədən çıxaraq Bəhaəddin əfəndinin getdiyi tərəfə iki-üç dəqiqə baxdıqdan sonra “Gedin, Bəhaəddini gətirin” deyə əmr etmişdir. Gedən adamlar yolda Bəhaəddin əfəndinin bir yerdə durub qaldığını, nə irəli, nə geri gedə bildiyini görmüşlər. Qüdsi təsərrüfat belə olur”.

Yəni Bəhaəddin əfəndi həzrətləri məqamatın təbii seyrini müşahidə ilə əzəmətli bir müriddən qəbul etmiş demək istərdi. Həzrəti Pirin həyatında hər yerdə bərabərində olan bu zatın çoxlu əsərləri vardır.

Çoxsaylı irfani şeirlər yazmışdır. Həzrəti Pirin çap olunmuş farsca divanının sonuna yazdığı tənqidləri onun elmi və irfani bəhrəsini tamamilə göstərə biləcək bir keyfiyyətə malikdir.

Zahiri halı şəriəti-Əhmədiyyəyə riayətlə bu dairənin daxilində keçmişdir. Mənəvi həyatını böyük bir səssizliklə gizli tutmaqdadır.

Hal-hazırda altmış beş yaşını keçmişdir. Ərəb və fars dillərinə vaqifdir. Mütaliəsi geniş, hafizəsinin qüdrəti heyrətverici bir səviyyədədir. Həmd olsun ki, hələ həyatdadır. Cənabı-Haqq ömrünü uzun etsin. Amin¹⁸⁴.

¹⁸⁴ Haqqında danışdığımız həzrət 5 zilqədə 1350-ci il və 12 mart 1348=1932-ci il cümə ertəsi günü alaturka saat beşin yarısı, alafranqa saat on birdə qüdsi nəfəsini tamamlayaraq illiyyin yüksəkliklərinə ucalmışdır.

Xarputda ikən söylədiyi bir qəzəlindən:

*Şurü rüsva könül səhra diyor aləm bu ya,
Dərdmənd olmuş könül Mövla diyor aləm bu ya.*

*Kəsrəti-vəhdət nədir, saqi, peyapəy dur qıl,
Sər-giranəm, bilməzəm aləm nədir, aləm bu ya.*

*Aşiqin könlün alan camə səfalar ərdirən,
Bən derim meydır, könül səhba diyor, aləm bu ya.*

*Pak edən jenki-səvadın kim könül ayınəsin,
Bən derim ladır, könül illa diyor, aləm bu ya.*

*Qaməti-mövzununu yarin xəyal etdim yenə,
Bən derim neydir, könül mina diyor, aləm bu ya.*

*Dərləyüb rüxsarı-həmrasında durmuş jalələr,
Bən derim lülü, könül lala diyor, aləm bu ya.*

*Əşklər saçdım peyapəy türreyi-tərrardan,
Bən derim ceyhun, könül dərya diyor, aləm bu ya.*

*Göstərinçə ərquvanı camdan rüxsarını,
Bən güli-xəmra, könül rəna diyor, aləm bu ya.*

*Vədəyi-busi-ləbiylə yad qılmış aşiqin,
Bən ümid etdim, könül heyha diyor, aləm bu ya.*

*Sər-giranəm bilməzəm halim bu mu aləm-bəha,
Pür-səfa gəncineyi-məna diyor, aləm bu ya.*

HACI MƏHƏMMƏD ƏFƏNDİ

Tiflis ətrafında Qazax uyezdində “Kür”, avam lisanında “Kor” çayının kənarında yerləşmiş “Şıxlı¹⁸⁵” - ora xalqınca məşhur adı “Şahlıq” kəndində dəfn olunmuş zəmanənin qütbü, əmirül-avan əş-şeyx əl-Hac Süleyman əfəndinin nəcabətli övladı ali nişanıdır. Yuxarıda sırası gəldiyində bəhs edəcəyimi demişdim.

Hacı Süleyman əfəndi elmilə, rəşadət ilə fərqlənmiş bir ibnül-vəqt¹⁸⁶ olub, rəşadət ilə bərq vuran səmədiyyət gülüstanının bir bülbülü imiş. Bu

¹⁸⁵ Şıxlı beş məhəllədən və min beş yüz evdən ibarətdir. Əhalisi o zaman on beş minə yaxındır. Məhəllələrin adları belədir: Dəlilər, Sərvərli, Şıxəli, Muğanlı, Padşahlıq. İçərisində üç məscidi, bir məktəbi, iki dükanı vardı. Kəndin boydan-boya uzunluğu 12 kilometr, genişliyi beş yüz metrə qədər olduğu bildirilmişdi. Tiflisə uzaqlığı 90 kilometr, Ağstafa şəhərinə 25 kilometrdir.

¹⁸⁶ .. يقولون : الصوفي ابن وقته ... يريدون بذلك أنه مشغول بما هو أولى به في الحال .. قائم بما هو مطالب به في الحين

zətin möhtərəm həyat yoldaşı Huriyə xanım ki, Həzrəti Pir onun haqqında zamanımızın Rabiəyi-Ədəviyyəsi deyə buyurmuşdur, həqiqətən, bir cənnət hurisi imiş. İki həqiqət çırağının birləşməsindən hasil olan bu irfan didəsinin nuru Hacı Məhəmməd əfəndi idi. Bu zatı-alıqədr zahiri və batini elmləri şəxsən Həzrəti Pirdən öyrənmişdir. Heydər təbiətli, Hatəm xislətli, bir izzət timsalı imiş. Hicaza qardaşı Əhməd əfəndi ilə bərabər getmişdir. Əhməd əfəndi təqva sahibi, alim, fəzilətli bir zat imiş. Hacı Əhməd əfəndi Hicazda vəfat etmişdir. Hacı Məhəmməd əfəndi, sarı saqqallı, uzun boylu, bahadır bir zat olub, heç bir xüsusda nəcabətinə xələl gətirməmişdir. Zarafatı sevməz, ifrat dərəcədə ciddi bir şəxs imiş.

Bir gecənin içərisində mürşidi-əkrəmin əmrilə Merzifondan Amasiyaya və Amasiyadan Merzifona ildırım sürəti ilə gəlib-getməsi ariflər arasında təqdirəlayiq xidmətlərdən hesab edilir. “Dərviş, Hacı Məhəmməd əfəndi kimi olar” deyə iki sadıqın şəhadətini şəxsən eşitdim.

1297-ci hicri ilində [m.1879/80] Rusiyaya [Azərbaycana] getmiş və rus uşaqlarından bəzilərinin casus deyə vəqə olan xəbərdarlıqları üzərinə ruslar tərəfindən tutularaq Gəncədə həbs edilmişdir.

Həbsxanadan fərar edərəkən ruslar tərəfindən güllə ilə şəhid edilmişdir. Mübarək məzarının o bölgə xalqınca ziyarətəgah olduğunu Tiflisdə eşitdim. Təəssüf ki, qəbrinin harada olduğuna dair əldə etdiyim məlumatı unuttum. Gəncə yaxınlığında isə də hansı mahalda olduğunu bilmirəm. *Allah sirrini mübarək qılsın və bizi onun qüdsi bərəkətindən nemətləndirsin.*

Həbsxanada ikən yazdığı mənzum əsərlərinin bir parçasından əlimdə mövcud olan qismini tarixi qiymətə malik olduğu üçün aşağıdakı şəkildə nəql edirəm.

*Badi-Səba, söyləginən Həvva bacıma,
Getdi şirin ömür badə ağlasun.*

*Olmadı əsla bana hasil məram,
Yoxdu cəhan işrə mənim tək nakam,
Qeydi ayağımda əsirəm müdam,
Kafir əlində piyadə ağlasun.*

*Hali-pərişanıma cinnü bəşər,
Vaqif olub o dəm ki, tutdu xəbər,
Ağladılar əhli-zəmin sərbəsər,
Olmaz acəb ki, səmadə ağlasun.*

وقيل : الإشتغال بفوات وقت ماضي تضییع وقت ثان . وقيل الفقير .. لا يهيمه ماضي وقته وأتیه ، بل يهيمه الذي هو فيه وقد يعني الصوفية بالوقت : ما يصادفهم من تصريف الحق لهم دون ما يختارون لأنفسهم

[Deyirlər ki, sufi zamanının oğludur.. Bu ifadə ilə demək istəyirlər ki, o, indi onun üçün ən yaxşı olan şeylə məşğul olur, hazırda ondan tələb olunan şeydə qərar tutur. Deyirlər ki, keçmişlə məşğul olmaq, ikinci, yəni gələcək zamanın zay edilməsidir. Fəqir deyir.. Onu keçmiş və gələcək maraqlandırmır, indi içində olduğu zaman maraqlandırır. Sufilər də “vaxt” ifadəsi ilə bunu nəzərdə tuturlar ki, onlar özləri seçmədən Haqdan onlara verilir.]

*Əhmədi-nakamı gətirsin yada,¹⁸⁷
Fatimə¹⁸⁸ qürbətdə qalıb səhrada,
Gözlərinin yaşı dönüb Bağdada,
Ah çəkib gəldi dadə ağlasun.*

*Ağlayıram qan gecələr ta səhər,
Vermədi çün nəxli-ümidim səmər,
Qaçmağa yoxdur qəm əlindən məfər,
Dərdimi ol pərizadə ağlasun.*

*Dut matəmin ata, ana, bacımın,
Qardaşım Əhməd ol sər-tacımın,
Ah ki, döndü nuru siracımın,
Ağlayıram mən Həvvə da ağlasun.¹⁸⁹*

*Başma gəldi bu qəzavü qədər,
Canı yanar xalq bana sərbəsər,
Çəşmimə layiqdi ki, şamü səhər,
Yaş yerinə qan, qalada ağlasun.*

*Bacıma mən söyləyirəm aşikar,
Oldu firaqında gözüüm xunbar,
Getdi özüm qaldı sözüm yadigar,
İmdidə bən bir quru ada ağlasun.*

*Mir Nigariyə gedərəm dadə,
Yetişür ol pədişahım imdadə,
Qəmdən ölüir Hacı Süleymanzadə,
İsmi Məhəmməd azadə ağlasun.*

Öz bacısına xitabən söylədiyi digər şeir

*Söylə Səba, Xeyrinnisa bacıma,
Kanı-vəfa adı Həvvə bacıma,
Haqq yoluna canı fəda bacıma,
Bağrı yanıq təşnə cüda bacıma.
Rus vurub ayağıma qandalaq,
Hicriylə istər ciyərimi dağlamaq.
Yana-yana halimizə ağlamaq,
Vacib olub sübhü məsa bacıma.
Qıldı bizə gör nə cəfalar fələk,
Günbəgün verdi bəlalər fələk,
Şamü səhər etdi əzalar fələk,
Çəkdi firaq dağı bana, bacıma.*

¹⁸⁷ Əhmədi-nakam – qardaşı Hacı Əhməd əfəndi nəzərdə tutulur.

¹⁸⁸ Fatimə - həmsiərəsi Həvvə xanımın qızı. Seyid Sədəddin əfəndinin xanımıdır.

¹⁸⁹ Həvvə bacısıdır.

*Ağlaya bacım ata, anasım,
İki nakam qardaşımı bacısım,
Məni də onlara qatıb ağlasım,
Səs verələr mama, xala, bacıma.¹⁹⁰
Ağlaya əhvalimə qövmü-əqrəba,
Matəmimi saxlaya dost və aşına,
Yada salıb ağlaşalar daima,
“.....” növhə qara bacıma.
Hicrimə bilməm necə səbr eyləyür,
Gözyaşımı aləmə sətir eyləyür,
Ruzi-cəza bir böyük əcr eyləyür,
Rəhm qıla, bəlkə, Xuda bacıma.
Səbri-məsəib edə bilsə ağər.
Eyləməsin nari-Cəhimdən həzər,
Çünki Məhəmməd onu Haqdan dilər,
Şafi olur ruzi-cəza bacıma.*

Digər müxəmməs

*Ah, səd ah, ey köniül, canandan ayrılmışam,
Səhv edib canan dedim, candan ayrılmışam,
Bir şəhi-xuban, məhi-tabandan ayrılmışam,
Bülbüləm, bir qönçeyi-xəndandan ayrılmışam,
Bir vəliyyəli-nəsəb sultandan ayrılmışam.*

*Hicr dərdilə həmişə canü dil bimar dır,
Gecə-gündüz kar-kirdarım müdam ahü-zardır,
Cismü canım matəm tutub, çeşmim tamam xunbardır,
Mülki-təndə xaneyi-dil dərdü qəm anbardır,
Bir vəliyyəli-nəsəb sultandan ayrılmışam.*

*Nalə, fəryad etməsəm, ey dostlar, can incinür,
Qorxaram ki, eyləsəm də nazlı canan incinür,
Eylilər birdən fəramuş əhdü peyman incinür,
Murinə rəhm eyləməz Sultan Süleyman incinür,
Bir vəliyyəli-nəsəb sultandan ayrılmışam.*

Bu müxəmməs nöqsan qaldı. Əlimdəki kağızda bu yazdığım qismlər olduqca ibtidai bir yazı ilə yazılmış olduğundan kağızın parçalanıb zay olmayan qismlərini eynən köçürdüm.

Bu müxəmməsin son hissəsi yırtılmış olduğundan təəssüf ki, tamam edilmədi. Söylənən sözlər içərisində ədəbi qiymətə malik bir nöqtə görülə-məməkdə isə də ona qarşı həbsxanada baş tutan təcavüzü ifadə etdiyindən və həyatından ümidini üzməsi haqqındakı vəsiyyəti gerçəkləşdiyi üçün tarixi qiyməti vardır. “Qorxaram ki, eyləsəm də nazlı canan incinür” misrasının təsəvvüfi qiyməti çox yüksəkdir. Odur ki, ya əsl və yaxud müqtədir bir

katibin əlilə yazılmış nüsxəsi ələ keçmiş olsa idi, bəlkə, mənzumələrdə görülən nöqsanların olmadığı meydana çıxacaqdı. Təəssüf ki, bundan məhrumam. Qardaşoğlu Bəhaəddində yazıya keçirilmiş əsərləri vardı. Vəfatı ilə itmişdi. Heç cür ələ keçirə bilmədim.

Mənim üçün iftixar ediləcək bir şəxəfdir ki, bu zat anamın dayısıdır, şanlı atam Seyid Sədəddin əfəndi də şəhid olaraq vəfat etmişdir. Hələlik iki şəhiddən sonraya qalan mənəm.

Cənabı-Qadiri-mütləq hüzuu-əhədiyyətində sələflərə xəcalət verəcək hərəkətlərdən məni mühafizə etsin. *Bihörməti-seyyidəl-ənbiya vəl mürsəlin. Amin.*

MUSTAFA ÇAVUŞ

Amasiyanın Quba məhəlləsində yaşadığım zaman bu zatın kimlərdən olduğunu bilmirdim. Ancaq arif bir zatın rəvayətinə görə: “Daireyi-əqtabda (qütblər arasında) səccadə-nişini-mərifət olduğu” (mərifət səccadəsinə əyləşdik) müşahidə edilmişdir. Zahirə əhvalı sadə insanlardan fərqlənəcək bir istisnai xüsusiyyətə malik olmadığından ruhani təsərrüflərinin yaygınlaşmasına yer qalmamışdır. Hicri 1320-ci ildən [m.1902/1903] sonra cənnətə yol almışdır. *Allah ruhunu nura qərq etsin.*

HACI ÇOBAN¹⁹¹

Rusiyanın [Qarabağın] Qazax uyezdinin Nəzərli kəndindəndir. Atası-anası haqqında məlumat mümkün ikən necə oldusa laqeydlik göstərildi. Həzrəti Pirə Amasiyada qoşulmuşdur.

Eşq səhrasının mübtəla bir məcnunu idi. Ömrünü səyahətlər içərisində başa vuran bu həqiqət yolçusu bir dəfə İstanbuldan Bağdada İmamı-əzəm Əbu Hənifə (r.a) həzrətlərinin mübarək sənduqəsinin üzərinə örtülmək üçün göndərilən xirqəni necə olubsa Amasiyada xəbər almış. Arabanın arxasını buraxmadan Xarputa qədər piyada getmiş, Xarputda məmur, onun aşiqanə qiymətini anlayaraq arabasına almış və xirqəni aparıb sənduqəyə ördükdən sonra ziyarət edib ayrılmışdır. Bu hala də mənasız deyənlər olur. Bəli, mühibbanı-Xudavəndi-kibriyanın bu kimi aşiqanə hərəkətləri etməyənlər üçün belədir. Aləmə işıq saçan günəş kimi mübarək qüdsiyyəti kainatı nurlandıran İmamı-əzəm həzrətlərinin türbəsinə göndərilən hər hansı bir əmanəti müşayiət etməyin nə demək olduğunu ancaq İmamı-əzəmi haqqı ilə anlayənlər bilər.

İmamı-əzəm həzrətlərinin sahib olduğu qiymət layiqincə təqdir edilincə bu müştəqanə xidmət dəxi az görünür. Hacı Çoban mələkut seyrində seçilmiş bir sərəzad aşiq idi. Harada vəfat etdiyi məlum deyildir. Ömrü riyazət və mücahidə içərisində keçmişdir. *Allah qəbrini nurlandırsm.*

¹⁹¹ Adı Mustafadır.

ZARALI MAHMUD ƏFƏNDİ¹⁹²

Qələndər ariflərin yeganə ustadı imiş. Bir dəqiqə nəfsini unutmayan bu zata, hər kəs nifrət edirdi. Hətta, nəvələri, Qızılbaş dədə deyə bağirtdirilmiş.

Amasiyanın Zara nahiyəsindəndir. Zahiri elmlərdə tam məlumatı varmış. Fəqət, təsəvvüf yoluna daxil olduqdan sonra cahilanə bir vəziyyətə bürünmüş bahadır. Müaviyəyə olan mənfi tövrü şəxsi həyatı üzərində təsirdən xali qalmamışdır.

Arifanə lətifə və hekayələri vardır. Nəqli qəlbləri şənləndirəcəyi üçün faydadan uzaq olmayacağı düşüncəsilə nəqlinə lüzum hasil oldu.

Müaviyə hekayəsi

Xoca mərhum çox fəqir və kənd imamlığı ilə keçinirmiş. O zamanlar kəndə imam olanların təyinini müftinin də təsdiq etməsi üsuldan olduğu üçün bu zadı da müftiyə söyləmişlər. Müfti Xocanı çağırtdırmış, gəldiyi zaman isə Müaviyə haqqında “Allah razı olsun” deyərsə təyininə izn veriləcəyini, əks təqdirdə imamlığını qəbul etməyəcəyini açıq və qəti bir şəkildə anlatmışdı. Maddi təsir altında sıxılan mərhum Xoca “Müaviyə radiyallahu, hih” demiş. İnsaf edərək bu qədərini kafi görmüşlər. Və Xoca mərhuma imamlığı vermişlər.

Xocanın zühurati

Bir gün Mir Həsən əfəndinin yanına gələn zatlar arasında Xoca da var imiş. Mir Həsən əfəndi onlardan birisinə xitabən: “Bu gün heç kimsənin görüb, sezə bilmədiyi və hər cür müvəffəqiyyət imkanı olan bir yerdə əlinizə ədalətli bir nazənin, müstəsna bir gözəl keçsə nə edərsiniz?” şəklində sual etmiş. Müxatəb olan zat: “Allah göstərməsin, nəfsimin məkrindən Allaha sığınırım” demiş. Mir Həsən əfəndi bu sualı bu surətlə oradakı kimsələrə bir-bir “Sən nə edərsən?” deyə soruşduqunda, kimi nəfsinə etimadən “Bir baxış belə atmam”, kimisi daha irəli gedərək “Qız özü bu xüsusda israr göstərsə belə Allaha həmd olsun ki, zərrə qədər tənəzzül etməm” deyə bu zəmində cavablar vermişlər. Zaralı Mahmud əfəndiyə gəlincə: “Əfəndim, zühurat bilərəm” deyə rindanə zarafat etmiş və məclisdəkilərin şənlənməsinə səbəb olmuşdur.

¹⁹² Amasiyada Şəriət məhkəməsi baş katibi Hacı Hafız Təvfik əfəndi adlı bir zat vardı ki, qələndər məşrəb, xoş söhbət idi. Axırda Köprülü Hacı Hafız Mustafa Təvfik əfəndidən sonra Amasiya müftisi oldu. Doğru sözlü, doğru xasiyyətli idi. Mən şəxsi görüşümə nəzərən onu mərd bir zat olaraq tanımışdım. Mərhum bir gün Zaralı Mahmud əfəndidən bəhs açaraq belə söylədi: Zaralıya dedim ki, Həzrəti Pirin hüzuruna çıxdığı zaman ilahi bir qoxu hiss edilirdi, yoxsa bizim bilmədiyimiz bir qoxu sürtürdü? Zaralı birdən-birə hiddət edərək mənə xitabən belə söylədi -o zaman mən Şəriyyə (məhkəməsi) baş katibi idim. Mövqe etibarıyla baş katib idim. Lakin mənən məhkəmə rəisi, yəni qazi mən idim. Buna rəğmə mərhum Mahmud əfəndi “Be ayı, ona nisbət qoxusu deyərlər. O qövs-i-əzəmlərə Allah tərəfindən verilir. Mənim və sənə kimilər onu necə və nə surətlə anlasınlar” dedi. Şəxsən mərhum müftinin dilindən eşidildiyi kimi yazıldı.

Bir ələkçinin idraki

Xoca qaraçı qızları ilə əylənir. Onlara nəğmə oxutdurur, dinləyərmiş. Təbii ki, bu halı iyrənc görənlər çox imiş. Halbuki, Xoca mərhum لا يخافون لومة لائم [Onlar heç kəsin tənəsindən qorxmazlar] (Maidə: 54) mübarək ayəsinin dəlalət etdiyi məqamın zövqünü kamalı ilə təmsil etmiş olduğundan bu kimi dedi-qodulara əhəmiyyət belə verməzmiş. Qəribədir ki, bir dəfə Xoca kəndlilər ilə bir aralıqda oturarkən bir qaraçı kişi içəri girmiş. Bu adam içəri girər-girməz: “Oh, nə gözəl bir qoxu var, bu qoxu haradan gəlir,” demiş.

Kəndlilər heç bir iy hiss etmədikləri üçün belə bir qoxunun olmadığını¹⁹³ söyləmişlər.

Mərhum Xoca ariflərə məxsus olan nisbət qoxusunun natəmiz bir qaraçı tərəfindən hiss edilib, amma fərz namazlarını imkan daxilində icra edənlər tərəfindən hiss edilməməsinə heyrət etmişsə də, o məclisdə kimsəyə bir şey söyləməmiş. Vəfatı 1320-ci ilə [m.1902/03] düşür. *Allah ruhunu şad etsin və qəbrini nura qərq etsin.*

HACI VƏLİ ƏFƏNDİ¹⁹⁴

Rusiyanın [Qarabağın] Sarılar kəndindəndir. Zahir elmləri Rusiyada [Qarabağda] öyrənmiş bu zat alim, fəzil, təqva sahibi, zahir və batini abad ali nəsəb bir mərd imiş.

Qarabağdan hicrət etdikdən sonra Amasiyada Həzrəti Pirin yanına gəlmiş və intisab etmişdir. Amasiyanın Ələvi nahiyəsinə tabe Küpəli kəndində yerləşərək ömrünü rənçbərliliklə keçirmişdir. Dərs oxuduğu sıralarda Fənarini öz əl yazısı ilə yazmış, həmçinin ona haşiyə əlavə etmişdi.

Elmi qüdrəti nisbətində irfani bəhrəsi mövcud olub 1300-cü ilə [m.1882/83] doğru cənnətməkan olmuşdur. Fəqirül-hal, çoxlu övlad sahibi bir Allah yolunun yolçusu idi. Allah qəbrini nura qərq etsin.

¹⁹³ Zaralının bu halını Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərindən soruşdum. Həzrəti Pir: "Əks edən bir qüdsiyyət nisbətinin əlamətidir. Yoxsa insan bunu istədiyi zaman nə qədər qüvvətli olursa olsun öz-özünə cəlb edə bilməz. Ərşdən qırx müriddə dərəcəsinə görə əks olunur" deyər buyurdu.

¹⁹⁴ Bir gün Hacı Vəli əfəndi Qazi əfəndi xocaya belə bir sual vermiş:
- Əfəndim, Həzrəti Pir seyidlərdəndir. Qövs-i-əzəmdir. Necə olur ki, həmd olsun, Həzrəti Pirə bir fənalıq etmirlər. Haqqında dedi-qodu çıxarıb əzab və əziyyət etmirlər. Ariflərin qütbü Qazi əfəndi ona belə bir cavab vermiş: "Bə hey, axmaq molla, hələ dur, görək. Nə iftiralar, nə böhtanlar ilə Həzrəti Pirin məhvinə necə gedəcəklər. Həzrəti Pir yer üzündəki seyidlərin ən sağlam nəsəblisi və ariflərin şahənşahıdır. Hələ harasıdır, hələ harası". Bu söz üzərinə Hacı Vəli əfəndi mərhum "Ya Rəbbi, mənə o günləri göstərmə" deyər dua etmiş. Həqiqətən də Həzrəti Pirdən üç il öncə Firdövs cənnətinə doğru yol almışdır. (Hacı Vəli əfəndinin oğlu Mahmud xocanın rəvayətindən).

XÜLUSİ ƏFƏNDİ

28 kanunu-əvvəl 1928-ci il [m.9 yanvar 1883] tarixinə qədər bu zat haqqında həqiqi məlumatım yox idi. Bunun üçün ariflər arasında adını çəkməyə tərəddüd etmişdim. Hər nə qədər divanının arasında Abbas Zihni möhrü ilə möhürlənmiş və divanının yazısına bənzəməyən bir yazı ilə yazılmış tərcümeyi-halında onun xəlifə olduğu qeyd edilmiş isə də buna etimad edə bilməmişdim. Çünki Həzrəti Pirdən sonra bu qəbil iddiaçılardan birisi olmaq ehtimalı də varid idi. Axırda apardığım təhqiqat və tədqiqatda bu sərəzad aşıqın məhəbbət dolu bir məcnun olduğunu öyrəndim. Əgər qənaətimlə hərəkət etmiş olsa idim çox böyük bir qüsurlu işləmiş olacaqdım. Allaha həmd olsun, bu alçaqlıqdan qurtulmuş oldum.

Sözünə etibar edilən zatların rəvayətinə görə o təriqət üsulunu təlim etməyə və xətm-xacəgan oxutmağa icazətli imiş. Yəni xəlifeyi-kiramdan imiş.

Müridliyinin əvvəlində ondan zühura gələn aşıqanə bir rəhmani cəzbəni hekayə edərək sonradan Abbas Zihni əfəndinin (Allah günahından keçsin) yazdığı tərcümeyi-halı eynən yazmağı münasib gördüm. Çünki bu zat Xülusi əfəndi mərhumun bütün tərcümeyi-halını – bəzi tərkib, imla xətalı olmaqla bərabər yazmışdır. Allah səyini mükafatlandırın. Amin.

Müridliyə başladığı ilk vaxtlarda Amasiyanın Şamlar məhəlləsində yerləşən Böyükağa mədrəsəsi adı ilə məşhur Hüseyiniyyə mədrəsəsində ərbein çıxarırmış. Zamanımızda bu mədrəsədə Şəhriyatı məktəbinə bitişik İkmal məktəbinin dəmirçi emalatxanası vardır.

Bu zatı-şərif riyazətdə ikən Merzifondan Amasiyaya Hasna xanım adlı bir gəlin gətirilmiş. Fəqət o zamanlarda toylardakı ehtişam, dəbdəbə, həddən artıq olmaqla bərabər, xüsusilə, bu gəlin xanımın gətirilməsindəki təntənə, dəbdəbə bir az da artıq imiş. Bu zat hücrəsindən çıxıb çeşmədə dəstəmaz almaq istərkən birdən-birə qoşanağara, zurnanın eşq və vəcdə təhrik üçün vəsilə olacaq havalarını eşidər-eşitməz dəstəmazı, namazı unutmuş. Dərhal ayağındakı başmaqları əlinə alaraq nağaranın önünə düşmüş. Bu halı gören nağaraçı, zurnaçı işi qızğınlaşdırmışlar. Bu eşq dəlisi, sarığı, fəsini salaraq başı açıq, yalın ayaq, əlindəki başmağın sədasını nağaranın sədasına uyduraraq bir-birinə vura-vura Şamlardan İçəri şəhərə qədər getmiş. Və o toyu bu şəkildə şənləndirmişdir.

İstanbulda, Xarputda Həzrəti Pirin hüzurunda olmuş vəfalı bir sadıqdır. Gözəl hekayələrini eşitdim. Uzatmağa gərək yoxdur. İmkan əl versə öz əlilə yazdığı divanını nəşr edib və öz əsərilə adını əbədiləşdirər və bu surətlə bu aliqədr zata bir xidmət etmiş olaram.

Divanına “Hədiyyeyi-müjdə-rəsan Nicatı-əbədiyyə” adını vermişdir. Bu aliqədr zat mürşidinin vəfatından sonra Rusiyaya [Qarabağa] getmişdir. Orada İslam adını daşıyan əşkiyalər tərəfindən Qazax uyezdində Xanlıq adlanan kənddə şəhid edilmişdir. Divanının qapağındakı:

*Ey Xülusi, hər yetən bi-mehrə həmrəh olma keç,
Bi-vəfalardan həzər qıl, tut təriqi-ehtiyat-*

şeyri olduqca arifanə olmaqla bərabər nə fayda ki, təqdiri-əzəl bu ehtiyatkarlığı yenə yerlə bir etmişdir.

*Alimmidir ol elminə layiq, əməli yox,
Cahilmidir ol eşqə sata iki cəhanı-*

deyən bu cövhər satıcısı arifanə həyatını bu beytində ümumiləşdirmişdir. Yəsari ləqəbi daşıyır və çox gözəl hüsnü-xəttə malik imiş. Abbas Zihni möhrü ilə möhürlənmiş kağızdakı tərcümeyi-hal eynən aşağıdakı kimidir.

“Müəllif¹⁹⁵ (q.s) əfəndimiz həzrətlərinin müxtəsər surətdə əhvalı-sərgüzəşti tarixi:

İstanbulda Qasım paşanın Seyid Əli Çələbi məhəlləsində yerləşən 13 nömrəli evində təxminən 1272 rumi ilində [m.1856-1857] dünyaya gəlmişdir. Anası yeniçərilərdən Samatyalı Əhməd çavuşun qızı mərhumə Nəfisə xanımdır. Atası da Sultan Mahmud zamanında məcburi surətdə Silki-Əskəri-Bəhriyyəyə (Dəniz Donanması) qeyd olunaraq oxuma-yazmada göstərdiyi davamiyyət səbəbilə rütbəcə yüksəldiyindən firqətəyn (bir növ hərbi gəmi) katibi olub sonradan təqaüdə çıxaraq bəzi mülki məmurluqlarda işləyən Çuxadar oğullarından Bartınlı Dəbbağzadə mərhum Mustafa əfəndidir. Həmin bu Mustafa əfəndi 1285-ci il [m.1868/69] tarixində Çanaqqala Zəbtiyyə (polis) Alayı İdarə Əminliyinə təyin olunması səbəbilə Xülusi əfəndi üç ilə yaxın orada elm və yazı, altı aya yaxın Səlanik və iki ildən artıq da Ərzurum və Trabzon Zəbtiyyə Alayı İdarə Əminliyi məmurluqlarında atasına yardım etmişdir. Və hətta, Ərzurumdan Zəbtiyyə Alayının mühasibat işlərini təftiş üçün Muş, Van, Bəyazid, Qars, Oltu, Ərzincan sancaqlarına gedib, o ətrafda və Çanaqqalada, Midilli, Limni, İstanköy, Rodos, Sünbəki və daha başqa adalara və İzmirə səfər edərək gəzmişdir.

1291-ci il tarixində [m.1874/75] başlıca məmurluq almaq üçün Trabzondan İstanbula gedərək Tabor kitabəti üçün imtahanı icra edilərək təyin olunacağı sırada Haqq sübhanəhu və taala həzrətlərinin yardımı ilə təhqiqlə yoluna daxil olmuş və Trabzona dönmüş, Poslu Mahmud əfəndi vasitəsilə Nəqşibəndiyyə təriqətinə intisabla dünya nemətlərindən əl çəkərək 7 təmmuz 1292-ci il tarixində [m.19 iyul 1876] Amasiya qəsəbəsində Mövlənə Seyid Həməzə ən-Nigari (q.s) əfəndimiz həzrətlərinin xidmətinə başlamışdır. İki ilə yaxın orada seyri-sülukla 1294-cü [m.1877/78] ildə atasının yazılı tələbi üzərinə xidmət məqsədilə rəşadət-pənah mürrşidin rüxsətilə may ayının axırlarında Amasiyadan çıxıb Merzifonda və Samsunda zamanını keçirdi. İyulun başlarında İstanbula gələrək dörd ay məmurluq təftişi ilə Babı-Zəbtiyyə və Qalata sarayında xidmət edib, lakin təbdili-qiyafətdən nifrət etməsi və atasının Kastamonu vilayətinə İdarə Əminlik məmurluğuna getməsi səbəbilə istefa etmişdir. Sonra Kastamonuya gedərək atasına yardım etməkdə ikən 18 aprel 1295-ci il [m.30 aprel 1879] tarixində Harsov mühacirlərindən Toqatlı İsmayıl ağanın qızı ilə evlənmişdir. Bir ay

¹⁹⁵ İşarə Xülusi əfəndiyədir.

sonra atasının və üç ay sonra isə qayınatasının vəfatı, 1296-cı il kanunu-əvvəlin 2-sində [m.14 dekabr 1880] oğlu Mustafa Məhərrəmin anadan olması baş vermişdir. Adı çəkilən vilayətin həbsxana kitabında qeydiyyatda ikən 1297-ci ilin təmmuz ayının əvvəllərində [m.1881, iyul/avqust] Tosya və Osmancık yolu ilə qurudan Amasiya qəsəbəsinə səfər və Həzrəti Piri ziyarət edib təriqət xilafəti vəzifəsinin verilməsiylə qayıtmış və avqustun onuncu günü [m.22 avqust, 1881] Kastamonuya çatmışdır. Və bir neçə ay keçdikdən sonra həmin həbsxana kitabından pis hal iftirası ilə xaric etmişlər. Çünki qeyd edilən məmurluğa təyin olunacağı vaxt əyninə geydiyi əhlullah (sufi) libasını dəyişmək və islam dininin əmrlərinə zidd olan təkliflərə tabə olmamaq şərtilə xidməti qəbul etdiyindən Mərkəz Tabor ağası Abdullah əfəndi də Xülusi əfəndinin bu cür müamələlərinə qarşı olub gizləncə digər məmurları aldadıb əleyhində çevirərək onun işdən çıxarılması üçün cəsarətləndirmişdi. Və tənzim olunan qərarnaməni möhürləyənlərdən ixrac səbəbi və sui-halı nədən ibarət olduğu hal dili ilə sual olunduqda, cavab bu oldu ki, xidmətində hər nə qədər tənbelliyi görülməmişdisə də yuxarıdakıların bu xüsusda əmrlərinə qarşı gələ bilmədiyimizə görə onun da artıq xidmətlərimizdə qalmağının mümkün olmayacağını yaqin edərək zərurətən möhürləyib razılıq verdik. Onların adil hakimin hüzurunda mühakimələri nəticəsində məsələnin mahiyyəti aydınlaşmış və bu surətlə təxirə salınmışdır. Yəni Xülusi əfəndi həzrətləri həm zahirdə və həm də batində dürüstlük tərəfdarı idi. Səadət əsrində olduğu kimi islam ədaləti İmam Mehdi həzrətlərinin qiyamı zamanında zahir olacağından bundan sonra bu cür məşru yolda gedilməməsi riza qapısından girmiş olduğundan təvəkkül dairəsində dövrəni və vaxt və hala görə xəlqi-ələmin məzur tutulması tapşırılmışdır. Buna əsasən də iddiasından əl çəkərək 6 təşrinə-əvvəl 1297-ci il [m.18 oktyabr 1881] tarixində bəraət qərarnaməsini alaraq qohum-əqrəbalarını ziyarət etmək niyyətilə övlad və ailəsi ilə birlikdə İstanbula gəlib müşk yaği satmaq və yazıçılıq etmək kimi məşğuliyyətlə üç ay bacısının evində və daha sonra öz evində yaşamışdır. Və rumi 9 şubat 1297-ci il [m.21 fevral 1882] tarixində oğlu vəfat elədiyi və bir həftə keçmiş zövcəsi əvvəlcədən başladığı müxalifəti artıraraq itaət göstərməyib kasıbçılığa dözə bilmədiyi iddiası ilə razılıqla ayrılmışlar. Lakin elə ertəsi gecə qadın peşman olduğundan təkrar izdivac bağlayıb 1299-cu ilin rəcəb ayının 15-də [m.2 iyun, 1882] baldızı Adiləni ərə verdikləri 28 eylül 1298-ci il [m.10 oktyabr 1882] tarixində də miraslarını ayıraraq 11 may 1299-cu ildə [m.23 may 1883] bu zövcəsini itaətsizlikdən ikinci dəfə boşamışdır. Tək qaldığından 15 Şaban hicri 1300-cü ildə [m.21 iyun 1883] Bartına getmişdir. Və Bartında qonaq ikən orada yerləşmiş olduğu halda qəfil daxili sövq-təbiisi ilə 13 zilqədə hicri 1300-cü il [m.15 sentyabr 1883] tarixində İstanbula qayıdaraq 12 gün sonra Samsundan Merzifon tərəfinə ziyarət üçün səfər etmişdir. 2 zilhicce 1300-cü il [m.4 oktyabr 1883] tarixində Həzrəti Mövlanəyə qoşulmuş və doqquz aya yaxın yazı işləri və türk dilində çap etdirilən divanını təshih etmək və sair kimi böyük xidmətlərilə feyziyab olub Mövlanənin əmrilə mübarək ramazana altı gün qalmış geri qayıtmış və bir həftə Samsunda qaldıqdan sonra ramazanın altıncı günü İstanbula çatmışdır. Və Həzrətin farsca divanını

təshih edərək çap etdirmək, qəzəliyat və risalə yazmaq, müəllimlik kimi xidmətlərlə ilə şöhrət tapmışdır.

13 ramazan 1302-ci hicri tarixində [m. 26 iyun 1885] də Trabzonlu Kətxudazadə Hacı Əminə xanımın qızı ilə evlənərək hicri 10 şəvval 1302 [m.23 iyul 1885] tarixində onu qaynanası ilə Trabzona göndərüb özü də dəxi bəzi zəruri səbəblərə əsasən bacısının evində və karvansara hücrəsində və dostlarının evlərində qonaq qalmışdır. Hicri 29 məhərrəm 1304-cü il [m.28 oktyabr 1886] və rumi 15 təşrin-i-əvvəl 1302-ci il tarixində gəmiyə minərək doqquz gün keçdikdən sonra qeyd edilən vilayətə salamat çatıb qəhvəxanada bir həftə qonaq qaldıqdan sonra kirayə evə nəql ilə hicri 23 səfər 1304 [m.21 noyabr 1886] və rumi 7 təşrin-i-sani 1302-ci il tarixində [m.19 noyabr 1886] cümə gecəsi xanımı və qaynanası ilə bir araya gəldikləri və hicri 10 zilhicce 1304 [m.30 avqust, 1887] tarixində, yəni Qurban bayramının ilk çərşənbə axşamı gecəsi sübhə qarşı möhtərəm övladı İsmayıl Sübhinin dünyaya gəlməsi və 1305-ci ilin 30 rəcəbində [m.12 aprel 1888] və 30 mart 1304-cü il tarixində də yola getmədikləri üçün ayrılaraq Amasiyaya gəlmişdir.

Xülusi əfəndi həzrətləri fəqrliklə fəxr edər, onlar isə vaxta və vəziyyətə görə talibi-dünya idilər. Bu ziddiyyətlə aralarında təbii vəzifələr haqqı ilə mühafizə oluna bilməyib xanımı ayrılmağı tələb etdi. Odur ki, iki tərəfin razılıqları ilə ayrıldılar. Əgər islam içindəki yalançılar, yəni Müaviyə və ardıcılıarı sadıqlər idarəsindən zahiri hökuməti almasalardı bu cür fitnəkar ayrılıqlar zühur etməzdi. Çünki səltənətə və şöhrətə rəğbət Müaviyə kimi əhli-dünyadan ümmətin cahilləri arasında fəsadın uyanması üçün mīras qaldı. İndi axır vaxtda istiqamət təliblərinin zülmə ümmət əlindən bihuzur və pərişan olmaları onların, yəni sadıqlərin qədir-qiymətini artırıb yalançıların dünya və axirətdə lənətə haqq qazanmaları ilə çətin əzab qazanmalarına səbəb olur. Xülasəyi-kəlam, sadıq və yalançı bu yolda ayrılır. Hər nə qədər qiblələri bərabər olsa da etiqaad və əməlcə aralarında fərqlər vardır. Əshabı-xeyir ilə əshabı-şər bərabər olmaz. Şərli kimsələri mədh edərsək xeyirli kimsələri pisləmiş olarıq. Şərli kimsələri tənə və lənət ilə xalqı xeyirli yola təşviq etmək asan olur. Trabzondan çıxdıqdan beş gün sonra Amasiyaya çataraq üç gün qonaq qalmış, Mövlanənin təkrarən inşa olunan mübarək türbəsində fəhləlik xidmətindən feyziyab olmaq üzrə ictihad kəmərinə bağlanmışdır. Və mənəvi işarə üzərinə 15 şəvval 1305-ci il [m.25 iyun 1888] tarixində Amasiyadan hərəkətlə İstanbula getmək üçün Samsuna gəlib Abdullah paşa mədrəsəsində müsafir və bayramın dördüncü günü gəmiyə minərək İstanbula vasil olmuşdur.

Yəni şəvvalın altıncı günü [m.16 iyun] İstanbula çıxıb Yeni came həyətində Sərgiçi Həsən Babanın mağazasında və Bərbər Rəcəb ustanın dükanında yerləşərək 18 məhərrəm 1306-cı ildə [m.24 sentyabr 1888] Qasımpaşada bacısının evinə köçmüşdür. 27 səfər 1306-cı il [m.2 noyabr 1888] tarixində də Topqarı yaxınlığında mübarək Qazi Əhməd paşa comesi mədrəsəsində bir hücrəyə köçmüşdür. Və 23 şəvval 1306 [m.22 iyun 1889] tarixindən etibarən münasib zamanlar təyin olunub Xalidiyyəyi-Əhrari üzərinə xətm və təvəccöhü icraya başlamışdır. Allahım, bizi onun qüdsi ziyası ilə nurlandır və bərəkətindən nemətləndir.”

Abbas Zihni əfəndinin mülahizəsi burada sona yetdi. Bir də Həzrəti Pir ilə validə Nigar xanım haqqındakı qəzəllərini yazmaqla bu zata aid mülahizəyə son qoymağı münasib gördüm.

(Eynən hərfi-hərfinə iqtibas olunmuşdur)

“Qarabağ vilayətində Qara Pirim adlı yerdə məxsusi türbəsində dəfn edilmiş Məryəm xislətli anamız olan Nigarı-dilərə (*Allah ondan razı olsun*) üçün müəmma misal mədhiyyədir:

*Saninin sün'una ibrətlə baxan əhli-vəfa,
Məhrəmi-razı-məhəbbət ola dər bəzmi-bəqa.
Gedəməz bəzmə əbəd cövrü sitəmdən saqıman,
Gər nəbi, ya ki mələk olsa da görməyə liqa.
Qüdrəti-saniü seyr et ki, nə hikmətlər açar,
Vəqti gəldikdə olur ziştü ziba peyda.
Necə Fərhad Şirin eşqinə dağlar devirir,
Necə bülbülləri sevdəyi-gül etmiş şeyda.
Oldu icad ilə edama səbəb eşqi-əzəl,
Can verir eşqə onunçün qamu əshabı-səfa.
Aqibət eşq anı məqsuduna vasil edə kim,
Bə'd əz in qəmdə məsərrət bula, rahətdə cəfa.
Hərəmi-xassa səza olsa bir ərbabı-tələb,
Tərki-zöhd eyləyüb axir edəməz kibrü riya.
Dəmi-axirdə görüb rahibərim bi manənd,
Kəşfi-rah eylədi amma ki, nə minhacı-hüida.
Göstərib eşqi-məcəzidə həqiqət yolunu,
Çıxmadı dəbi-şəriətdən əcəbdir əbədə.
Gənc ikən bir pəri kim, namı-dilarası Nigar,
Kəşfi-raz ilə əsir etdi Yaqub dər rəya.
O atəslə gəzüb əlqissə dər Piri-Muğan,
Mələi-hacəti olduqda gedər üqdeyi-pa.
Seyri-dildən necə qeyrət edərək axiri-kar,
Doğar ol şəmsi-həqiqət, saçılır dürri-səna.
Nə səna eyni-məcəzi vəli bi payə künuz,
Əhli-dil eyləyə bir hərfinə bin can fəda.
Oxu Quran və hədis şərhidir əsrarına ə;
Açma ağyara saqın razını nuş et səhba.
Vəsf-i-məhbubu-Xudadır həme övsəfi-nigar,
Görüb ayinədə vəsf etdi üzün vəsfə səza.
Mehdi mi, ya Heydəri-Kərrarmı, ya Miri-sipah,
Yoxsa kim kuhi-təcəllada misali-Ənqa.
Ruhu-İsamı ki, məşriqdə tülu etdi kövnü,
Dolanıb zülmət qərbə doğacaq ruzi-cəza.
Bəlkə, hacir ola kim, mən dəxi İsmayılam,
Dili-qurbanım için Kəbədə çəkdi heyha.
Bildim sən necə mehparəsin, ey tubi-xıram,
Heyranam, anlamam aya nola təqdiri-Xuda.
Bu nə dəvəri-fünunı və nə Leyliyi-cünun,*

*Qamu xadimləri ba kam ola gər bayü gəda.
 Dəmbədəm zahirü batında görüb qurbanım,
 Yazdı sərdarı-cünun bən qulunu kilki-qəza.
 Rövzeyi-eşqdir, ey sərü, məqamın Qarabağ,
 Necə can verməyə züvvarı-şirinkar sana.
 Həcc səvabın bula ixtlasla zair çəkə rənc,
 Uymayub nəfsə edər dəmbədəm ol yolda qəza.
 Qibleyi-zümreyi-müştaq ola ta ruzi-qiyam,
 Nə dilərsə bula bu rövzədəərbabi-dua.
 Şükr kim, bən də ziyarət edüb aldım kamım,
 Qıla təkrarına Bari yenə bin dərdə dəva.
 Acizi-vəsfınəm, ey şah Nigarım, nəzər et,
 Dağlanub sinə, salam aləmə suzişlə səda.
 Can verə məst Xülusi kimi hər ləhzə sana,
 Xəsteyi-hicrinə vəslinlə kərəm eylə şəfa.*

Həzrəti Pir haqqındakı qəzəliyyatından:

Mövlanə mürsidimiz Əş-Şeyx Seyid Həməzə Əl-Nigari (*Allah sirrini müqəddəs qılsın*) əfəndimiz həzrətlərinin gözəl vəsflərindən bir zərrəsi:

*Müştaqı-xəyal ikən nihani,
 Buldum rəhi-vəslilə-laməkani.
 Pür şövq edüb əzm bargaha,
 Ol mənbeyi-nur, mehrü maha.
 Şahənşahi-mülkü-eşqi gördüm,
 Düşdüm qədəmində can verdim.
 Məhv oldu özüm göründü canan,
 Nəfx etdi bu cismə tazə bir can.
 Baxdım ki, yüzündə nuru-Yəzdan,
 Pərvanəsi şəmsü mahi-taban.
 Qaf üzrə misali-mürği-Ənqa,
 Dəstində əsiri cümlə əşya.
 Hər kim görə bər-murad olurdu,
 Qəmmək isə gərçi şad olurdu.
 Sultani-sərir-i-taxtı-irfan,
 Fərmanı ilə dönür bu dövrən.¹⁹⁶
 Mənəndi yox xoş liqadır,*

¹⁹⁶ Bu beyti aşağıdakı şəkildə şərh etmişdir. “Bəsirət sahiblərinə gizli deyildir ki, məmatisuri (zahiri ölüm) ilə məmati-mənəvi lazım gəlməz. Mövlanənin təvəccöh və hakimiyyəti də nam və şanın qiyamətədək qalması ilə görünür. Odur ki, rabitəmizdə olan rəşadət-pənahnın qüvvətini həyatı-suri ilə nüsxəyi-kübra olan vücudumuz mülkündə göstərdiyi kimi “Fərmanı ilə dönər bu dövrən” misrasında olduğu şəkildə nüsxəyi-suğra (kiçik kitab) olan bu aləmdə belə Həyyəi-daimi ilə həyy (diri) olduğunu izhar etmək diləyər: اللهم بشر فتوحاتنا و يسر مراداتنا [Allahım, zəfərlərimizi müjdələ, muradımıza nail et] çünki كل نفس ذائقة الموت [Hər canlı ölümü dadacaqdır] ayəsi də həyat ipinin kəsilməsinə dəlil tutulmaya, çünki bizim muradımız heyvani nəfsin həyatı deyildir, mənəvi övladı isə günbəgün istiqamət elmini yayaraq zəfərlə şöhrət qazanmaqdadırlar. Təkrar, təkrar əlhəmdü lillah”.

*Mehdiyi-zaman desəm səzadır,
 Meydanı-süxəndə fərđi-kamil,
 Seyid özü əmri-Haqla amil.
 Hər bir sözü tiği-bi-əmani,
 Qəsd eyləsə fəth edər cəhani.
 Dəccalı-zəmanə xəlif, amma
 Uymuş o imama Xızru İsa.
 Hər qanda bulunsa bir tələbkər,
 Təyyən sunar ana camı-sərşər.
 Övsafü kəmalı bi-nəhayət,
 Dəryayi-lədiin bi-qeyri qayət.
 Çün oldu Nigari namı-paki,
 Zər eylər o baxsa tirə xaki.
 İxlas ilə bil ki, ol Əlidir,
 Əsrarı-Xudayı gör cəlidir.
 Çəksəm meyi-vəsfı, kamə yetsəm,
 Ta ömrüm olunca şərhin etsəm.
 Yüz bində birin bəyanə yetməz,
 Göftər ilə kənz mədhi bitməz.
 Bən acizi-vəsfı-şiri-eşqəm,
 Şərməndəyi-ruyi-Piri-eşqəm.
 Kəlim desə iftixar edərdim,
 Ol zövqlə can nisar edərdim.
 Ya rəbb bizi ayrı qoma andan,
 Hər dəm keçəlim yolunda candan.*

İSMAYİL ƏFƏNDİ

Bu aliqədr zətı unutmuşdum. Halbuki, mərifət əhlinin rəhbərlərindən biri olan bu zətın irfani məqamda əldə etdiyi qüdsi rütbə çox az kimsələrə nəsib olmuş, bir məhrəmiyyət dərəcəsidir. Özü Qarabağın Qaraman kəndindəndir. Doxsan ildən artıq yaşamış olan bu zətın nəfsinə aludə olmadığı rəvayət edilir. Həzrəti Pirin bu zat haqqında söylədikləri “Allah məni onun ixlasına bağışlasın” heyrətamiz kəlamı bu zətın arifanə mərtəbəsinin ən böyük, müxtəsər bir ifadəsidir. Qocaldığında ona xidmət etməsi üçün bir qadınla evləndirmişdir.

Qadın - “gəcələri bu adamda əcaib hallar zühur edir, mən bununla keçinə bilmərəm, cinmi tutur, dəlimidir, durduğu yerdə bütün sümükləri çatır-çatır çatlayır” demiş. Bu taqətsiz pir Həzrəti Pirdən qorxaraq bu qadının əziyyətinə dözmüş. Sonra qadının keçimsizliyi möhtərəm mürşidin mübarək qulağına vasil olduqda: “Mən onun rahatlığı üçün o qadınla evləndirmişdim. Razi deyilsə tərək etsin” deyə icazə verməsi ilə bu zalım qadından ayrılmışlar.

Vəfatı 1297/98-ci ildədir [m.1879/81], qəbri Şamlar məzarlığındadır. Allah ruhunu fərəhləndirsin və məzarını nurlandırın.

HACI SALMAN

Həzrəti Pirə tam təslimiyyət və məhəbbətlə xidmət edən bu zat, Şəki qəzasının Dəhnə kəndindəndir. Saf, nəzih, abid, zahid bir zat idi. Bütün həyatını halal qazancı ilə keçirmişdir. Qurban bayramlarında Həzrəti Pir üçün lazım olan qoyunları Həzrəti İsmayıl (ə.s) əfəndimizə gələn qurbanlığa bənzər olmaq şərtilə Çorum, Yozqat, Zilə, lazım gəlsə daha başqa məhəllərə, bölgələrə gedərək tapır, alır, gətirmiş. İrfani məsləyini kəsb etdiyi mənəvi zövqün möhkəmləndirilməsi xüsusuna meyilli idi.

1330-cu ilə yaxın [m.1911/12] bir zamanda vəfat etmişdir. Məzarı Şamlarda ailə qəbristanındadır. *Allah məzarını nura qərq etsin.*

İksir təsirli nəzərlərinin düşdüyü bəxtiyar zümrənin nail olduqları ruhani ülvyyə və vicdani təmizlikdən azacıq bəhs etmişəm. Elə bir nəzər ki, həyat bəxş edən qüdrətini əzəliyyətdən almış, əbədiyyətə saçmış bir həqiqət nurunun şüası, bir şüa ki, işıq saçan mələkut aləmi ikən nasuta bağlanmış; nurlu aləmlərin əsirinin qıgılcımı, bir eşq qıgılcımı ki, əlaqə dairəsinə aldığı həqiqət-nişan pərvanəni məhəbbət atəşində لا حترقت [Bir barmaq ucu qədər yaxınlaşsam, yanaram] hədisinin sirrinə məzhər qılmış, bir mərifət günəşinin cahən-şümul ziyası; məhz bu əlaqə ki, cövhərini nübüvvət çırağı ilə dəstəkləyib, maddəsinə şəriət işığı ilə qüvvətləndirib, qüvvətini təriqət nuru ilə nurlandıraraq sonsuzluqda sonsuzluğa, hətta zamansızlığa yürümüş getmiş; ardından gedənlər bu məqamda “Belə bir məcnunu-eşqə “lən tərani” (Əraf: 143) neyləsün” aşiqanə himmətlərini dərğahi-Yəzdana yönəlmişlər. Nə gözəl nəzər! nə gözəl münasibət! Bir məsiha-sifət zat idi ki, وَأَبْرَأُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأَحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ [Anadangəlmə korları, cüzam xəstəliyində tutulanları sağaldar və Allahın iznilə ölümləri dirildərəm] (Ali-İmran: 49) fatihətül-kitab mərifəti, وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ [Səni də (Ya Rəsulum!) aləmlərə (bütün insanlara və cinlərə) ancaq bir rəhmət olaraq göndərdik.] (Ənbiya: 107) həqiqətinin ülvü zirvəsi idi. Bu bir mütləq həqiqətdir. Çünki neçə bəsirət gözündən məhrum olan bəzi kimsələri idrak nuruna nail etmişdi. Ona görə də, وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا [Bu dünyada (Allahın dəlillərini, möcüzələrini görməyib gözü və qəlbi) kor olan axirətdə də kor olar və (haqq) yoldan daha çox azar!] (Əl-İsra: 72) müqəddəs ayəsinin bəyan etdiyi, anladığı zəlalətin dəhşətli uçurumuna düşməkdən qurtarmış idi. Və çeşid-çeşid təhlükəli xəstəliklərə mübtəla olmuş kimsələri ağzının suyu ilə müalicə etmiş şəfaya qovuşdurmuşdu. O qorxulu çuxur – həsrət odundan qurtarmış idi ki, bu kimilər haqqında Həzrəti Müslim (Allah ondan razı olsun) “Səhih”ində rəvayət etdiyi hədisi-şərifdə bildirildiyi kimi “Cənabı-qadiri-qəyyum, baqi ələmdə təcəlli etdiyi vaxt cahilanə bir ədəbsiz tövr ilə -səndən Xaliqu-zülcələlə sığırırıq. Sən bizim həqiqi məbudumuz deyilsən, çünki biz məbudumuzu tanıyır, sübhani təcəllilərini bilirik-” deyə cahilanə tərəddüdlərini zəif idraklarına əsas qəbul edər və bu uğursuz cürətlərini imtiyaz səbəbi hesab edirlər. Nə zaman ki idrak qüdrətlərinə təhvil təcəlli edincə Allahın birliyini təsdiq edirlər. Məhz bu biçarələr xəyali illətləri səbəbilə qeyri-məhdud və qüdrəti-Səmədaniyyəni dünyada ağılları ilə

məhdudlaşdırırlar və bu hüddud çəmbəri dairəsində etiqađ etməkdən əl çəkməzlər. Heç şübhə yox ki, şərtlər və hüddudlar dairəsinə girməkdən uzaq olan vacibul-vücuda qarşı bu hörmətsiz cürət ən böyük zərərdir. Məhz belə bir dərmansız dərdi bir dəfəlik həqiqət dodağını tərپətməklə dəf edən ancaq bu kamil hakimin məharətli müalicəsi idi. Və necə ölü könlü həyat kövsərilə qandıraraq əbədi həyata qovuşdurmuşdu.

“Yekunun hökmü yuxarisindəki miqdara tabedir” sözünün məznununca bu aləm-pənah mürşidin hərəkəti, təmkini, tövr və əməli haqqında qeyd edilə biləcək mülahizələr, bu irfan çeşməsinə doyana qədər bəhrələnmiş olan minlərcə aliqədr zatların ruhani feyzlərindən daha mükəmməl olmayacağından burada bu mülahizəyə son verərək bir neçə yerdə mübarək adı keçən alicənab vali Hacı Həsən Rəfiq paşa həzrətlərindən bəhs edəcəyəm. Çünki bu mələk kimi zat sayəsində Həzrəti Pirin mənsubları bugünkü həyata nail olmuşdur. Sayı minlərə çatan məsumlar etibara alınarsa, bu insan xülasəsinin qiyməti tamamilə deyilsə belə qismən anlaşılmış olar. Fitri xisləti mələkəti ruh ilə əxlaqlanmış olan bu yüksək vəsfi vəzir istiqanlı, orta boylu, peyğəmbərin ali sünnəsinə tamamilə müvafiq surətdə uzadılan çal saqqallı, gülərlü, adının mənasını tam daşıyan, Əhli-beyt xanədanını sevən, dəyanətli, mülayim bir insan imiş. Xarputda Həzrəti Pirə göstərdiyi əlaqə xüsusi bəhsdə qısaca qeyd edilmişdi. Fəqət mən istərdim ki, bu zatın maddi, mənəvi varlığını bütün ülvyyətilə göstərmiş olum. Nə çarə ki, buna imkan əl vermədi. Həmd olsun, vaqə olan tədqiqatım nəticəsində qeyd etdiyimiz zatın indi həyatda olan Sadiq bəyəfəndi adlı nəcabətli bir övladı olduğunu eşitdim. Bu sırada Merzifonda idim. Dərhal Merzifonun əşraf və böyüklərindən hər bərkanı miralaylarından (polkovnik) Hüseyn Bəyzadə Ömər Lütfi bəy əfəndiyə bir ərizə təqdim etdim. Ömər Bəy əfəndi, bu sırada iffətli qızını Sadiq bəyəfəndinin əziz oğluna vermişdi. Bu münasibətlə bu həqir məktubu Sadiq bəyə təqdim lütfü göstərən əsil ruhlu nəcib islam övladı, Sadiq bəyəfəndidən cavabını da alıb, bir də qiymətli əl yazısı ilə bir məktub yazaraq cavab vermişdi. Dünyada ən məsud olduğum anlardan biri bu məktubun çatdığı gün idi.

İstər Ömər Lütfi, istərsə Sadiq bəy və ailələrinə ömür və bəxtlərinin uzun olmasını diləyir, hər iki məktubu eynən dərc edərək şərəf kəsb edərəm.

Ömər Lütfi bəyəfəndinin məktubunun surəti

Möhtərəm əfəndim,

Bu acizin kürəkəni Vəhhab bəyin babası mərhum Həsən Rəfiq paşa haqqında arzu buyurulan məlumatı-tarixiyyəyi mərhumun oğlu və Vəhhabın atası Mehmed Sadiq bəyəfəndidən istədim. Kəndisinin bu mövzuda yazdığı məktubu eynən təqdim edirəm.

Arzu buyurulduğu nisbətdə təfsilatı əhatə etməməklə bərabər yenə bir dərcəyə qədər işə yarayacağını zənn edərim.

Adı çəkilən mərhum, daha əvvəlcə Xəzineyi-hümayun kətxudalığında, Baş Məbəncilikdə, Suriya, Səlanik və Bağdad valiliklərində xidmət etmişdir.

Bu vəsilə ilə bəndənizə qarşı lütf buyurulan təbriklər və iltifatlarda ərzi-təşəkkür edərim, əfəndim həzrətləri.

Ömər Lütfi

Mehmed Sadiq bəyafəndinin məktubunun surəti

Mühibbi-vəfa-şiarım və biradəri-aliqədrim Ömər Lütfi bəyafəndiyə.

Möhtərəm atam və baisi-həyat və səadətim Səlanik sabiq valisi- mərhum Hacı Həsən Rəfiq paşa məmurətüləziz (Xarputda) bulunduğu zaman mən aciz ancaq on dörd yaşında idim. Qütbül-arifin şeyx Hacı Həmzə əfəndi mərhumun həyatı-fazilaneyi-mürşidanələrinə kəmalı-mərtəbə vüqufum olmamaqla bərabər şəfqətli atam qayətlə dindar, abid və zahid və kəmalatı-mənəviyyə ilə bəzənmiş olması mülabəsəsilə mərhum şeyxə qayət hörmət və məhəbbət izhar ilə sonsuz iftixar kəsb eylədiginin şahidi olurdum. Hər bir fürsətdə mərhumu əlindən gəldiyi mərtəbə -vətəninə uzaqlaşdırılmış olduğundan- qəm və kədərini azaltmaq və qətiyyəni -xətrinə dəyilməməsi xüsusuna qayət etinə eylər idi. Və imkan düşdükcə onunla görüşmək şərəfi ilə ruhən sevincli olurlar idi. Mərhum atamın acizlərinə olan ifrat dərəcədəki təvəccöhlərinə binaən, qütbül-arifin mərhumun mübarək və xeyirli dualarına naaliyyətim fikrilə uşaqlığımda iki kərə o mürşidin yanına sövq etmişlərdir. Onunla görüşmək şərəfinə nail olduğum dəqiqələrdə qəlbimdə yaşadığım xoşbəxtlik hissələrini ərz və təfsil etməyə qüdrətim müsaid deyildir. Bir kərəsində atamın adından hal-əhvallarını soruşduğum kimi, ikincisində də əziz orucluq ayı münasibətilə təberrükən atamın evində birlikdə fəkki-mehricam (iftar) etmələri ricasını atamın adından icra etməkdən ibarət idi. Məhz bu dəvət mərhum tərəfindən qəbul edilincə, ziyarətimin ikinci günü axşamı müridlər və qayını Hüsəməddin bəy də onunla birlikdə bir ata minmiş olduqları halda təşrif etmişlərdi. Mürşidin təşrifləri atamın nəhayətsiz sevinc və şükranına səbəb olduğu kimi iftardan sonra -səmadaki mələklər qibtə edəcəsinə- xüsu və xüzuu-tamla (xəşyət və etinə ilə) qılınan təravih namazı o mələklər dərəcəsinə olan ixvan tərəfindən ifa edilmiş idi. Atamın evindən dönüşləri əsnasında layiq olmadığım halda şeyxin qüdsi əlini öpərkən onun xüsusi duaları ilə ikram və təltif edilmiş idim. Acizənə xatirəmdə qaldığına görə o ilin kanunu-əvvəl ayında bir günlük cüzi bir rahatsızlıqlarından sonra cənnətə yolçu olduqları haqda qəmli xəbəri atama çatdırıldıqda bu vaqəyə son dərəcə təəssüf və ələmlə həman daireyi-hökumətdən mərhumun iqamət etməkdə olduqları evə qaçaraq kəmalat mərtəbəsinə sahib olan mürşidləri Mirzə Həsən əfəndini və xanımları olan pakizə Lütfiyə xanıma və qayını Hüsəməddin bəylə, fəzilətli və möhtərəm xidmətçilərinə təziyə və təsəllidə bulunduqları gibi, vaqieyi-şikəstə olmuş, qəlbləri hüzn və məyusluqlarına iştirakla ələmlərini mümkün mərtəbə azaltmaya çalışaraq nə kimi vəsiyyəti olduğunu soruşmuşlardı. Cavabında mərhumun Amasiyada ikən inşasına başladığı və hənüz natamam bulunan türbələrinə sövq və dəfn edilməsi, hazırlıqların buna görə edilməsi gərəkdiki və bunun yerinə yetirilməsini “Vali paşaya tərəfindən söyləyiniz, əməlim hasil olsun” buyurduqları atama bildirilmiş idi. Mərhum isə o zamanın idarəsinə Amasiyada iqamətləri uyğun görülməyərək, müridlərilə

birlikdə Xarputda iqamətləri münasib görüldüyündən, vəsiyyətinə əsasən mübarək nəşinin icazəyə ehtiyac olmadan Amasiyaya aparılmasının həm o günə uyğun və bəlkə də məqsədi təmin etməməsi mülahizəsi atam tərəfindən nəzərə alınaraq mərhumu olan sonsuz məhəbbətlərinə binaən lazımı tədbirlərin görülməsi və təkfinin təşkili Mirzə Həsən əfəndi vasitəsilə aileyi-möhtərəmələri və müridanı-kiramı əfradı bil-axirə istehsal ediləcək müsaadə üzərinə cümləsinin Amasiyaya göndəriləcəkləri vəd ilə türbeyi-qüdsiyələrində dəfn edilmək üzrə Xarputdan göndərmişlər idi. Və sonra hal-əhvalı o zamanın hökumətinə ərz edilmiş, razılıq cavabına görə də möhtərəm ailəsi və müridləri də rahatlıq və huzur içində məmləkətlərinə dönmüşlərdi. Mərhum şeyx qayət boy-buxunlu və təmiz üzlü, kamil bir zat olduqlarından o zaman yaşca kiçik olmama baxmayaraq onun mürşidanə feyzli hallarına məftun olmuşdum. Mürşidi-məğfurun vəfatından beş il yarım sonra atamın Diyarbəkir valiliyi zamanında İstanbula gələrkən Amasiyaya gəlişimi xəbər almış olan rəhmətlinin möhtərəm xanımı qardaşı Hüsameddin bəyi şəhərin xaricinə qədər göndərib behəməhal xaneyi-alilərində gəlməm arzu edilərək fazlasıyla qonaqpərvərlik göstərilməklə təltif edilmiş və Hüsameddin bəyin dəlalətilə mərhumun qüdsi məqamını ziyarət edərək dua ilə feyzi-mənəvilərindən istifadə etməyi istəmiş idim.

Mərhumun Xarputa göndərildiyinə dair vilayətcə rəsmən cərəyan etməsi təbii olan rəsmi yazışmalar zamanın keçməsi ilə zay olmuşdu və bu məsələni aydınlatacaq sənədləri əldə edə bilmədiyimə görə mütəəssirəm. Mərhumun ümman dərəcəsidəki kəmalatı haqqında müfəssəl izahata o zaman yaşım və indi də qüdrətim müsaid olamadığından şeyxin mənəqibini bəyan etməyə və günəşlə ayı tərifə lüzum olmadığı gibi zamanı-həyatlarında kəndilərilə görüşənlərcə məlum idi.

Yalnız bunu bəyan etməyi şükran qəbul edirəm ki, atamın Məmurətüləziz (Xarput) valiliyində bulunduğu zaman mərhumu insanlıq gərəyi eylədiyi xidmət və yardımını mərhum, məğfurun varisi-kəmalatı olan əxlafi-kiramlarınca xatırlanaraq təqdir edilməsi və mərhum mürşidin adına izafətən yazılacaq olan mənəqibdə atamın adı da yad və təqdir ilə ehyasına himmət ediləcəyi müjdəsini qayət sevincli və şükranlıqla bu mövzuda sonsuz təşəkkür və minnətimi və bu xeyirli təşəbbüslərində müvəffəq olmalarını Uca Allaha dua və niyaz edir və qiyabən Mirzadə Mustafa Fəxrəddin əfəndi həzrətlərinə hörmət və təzimimi bəyanla o gözəl əsərinin bikərəmihi təalə nəticəyi-həsənəyə isalında təbərrükən bir nüsxəsinin də bu acizə göndərilməsinə lütf eyləmələrini və cavabınızı yazmanızı uca zatınızdan rica edirəm, əfəndim.

28 avqust, 1928-ci il.

Sabiq Səlanik valisi Hacı Həsən Rəfiq paşanın oğlu Sadiq

Mehmed Sadiq bəy əfəndinin 14 yaşında olması, həqiqətə uyğun etirafları bu xüsusda aid məlumatın nöqsan görülməsinə səbəb olmuşdur. Ona görə də, əsilli-nəsəbli, şərafli, cəmərəd bir atanın xeyirli xələfi olan bu nəcabətli zətin verdiyi məlumatın qiymət və əhəmiyyəti inkar olunmamaqla bərabər bəzi məqamlar haqqındakı bəyanatı əvvəlcə məxsusi qismində bəhs edilən və səhih rəvayətə istinad edilən məlumatla ziddiyyət təşkil etdiyindən izah etmək məcburiyyəti özlüyündə hasil olmuşdur.

Burasını vicdanən qeyd etməliyəm ki, elə əsil-nəcabətli yadigarı tənqid etmək deyil; öz yaşının kiçikliyindən cəsarət alaraq bəzi məqamları izah edəcəyəm.

Özünün əsil ruhunun da, vicdanının da bundan məmnun qalacağına qətiyyənlə əminəm. Bu etimada uyaraq aşağıdakı şəkildə vəziyyəti ərz edəcəyəm.

Məktubda “Mirzə Həsən əfəndi vasitəsilə səadətli nəşin göndərildiyi bildirilir”. Əvvəlcə Mirzə adı ilə tanınan bir zat yoxdur. Ona görə də, bunun Mir Həsən əfəndi adından təhrif olunması ehtimal olunur. Halbuki, Mir Həsən əfəndi də Həzrəti Pirin vəfatında Amasiyada idi; bu vasitəçilik əsas etibarilə həqiqətə müxalifdir. Səadətli nəşi Qazi Osman və Hacı Mustafa əfəndi həzrətlərlə Amasiyaya gəlmişdir. Həzrəti Pirin natamam türbəsinə dəfn edilməsi xüsusundakı rəvayət də həqiqətə müvafiq deyildir. Çünki Həzrəti Pirin sağlığında nə belə bir türbə və nə də belə bir inşaat arzusu olduğuna dair bir şey olmamışdır. Türbə Həzrəti Pirin Amasiyaya gətirilməsindən sonra ixvanın göstərdiyi əlaqə sayəsində meydana gəlmişdir.

Vəsiyyət məsələsi xüsusi fəsildə zikr edildiyi vəchlə şəxsən vali paşa həzrətlərinə edilmişdir. Buna əsasən məktub, ümumiyyət etibarilə əsasla təmas etdiyi üçün çox qiymətlidir. Digər nöqtələrdə əhəmiyyətli bir müxalifət olmadığından bu qədər kifayət edildi.

SEYİD SƏDƏDDİN ƏFƏNDİ HƏZRƏTLƏRİ

Indi gülək şanlı atam, vəli-nemətim, dayağım Seyid Sədəddin əfəndi həzrətlərinə, çünki yeri gəlmişkən bir neçə yerdə ali adı çəkilmişdi. Daha doğrusu, hadisələr adını çəkməyə məcbur etmişdi. Buna əsasən, belə bir əlaqə olmasa dəxi səbəbi-vücudum və həyatımın bəsinə laqeyd yanaşa bilməzdim. Bu səbəblədir ki, şəhid mərhum atamın ümumi və xüsusi həyatından bəhs edəcəm.

Atam 1264-cü il [m.1847/48] tarixində Mir Mustafanın pak sülbündən dünyaya qədəm basmışdır.

Aliqədr atası Mir Mustafa ibn Mir Cəfər ibn Mir Məhəmməd Rza ibn Mir Heydər həzrətləri o diyar xalqının sahibüz-zaman bir Xızırı imiş. Həzrəti Pir Mir Mustafa Baba adı ilə yad edilirmiş. Zati səxavəti Mürtəza kərəminə bərabər olan bu mələk təbiətli zat, mübarək nəfəsilə ölümləri belə dirildəcək bir qüdsiyyətə sahib imiş. Ondən zühur edən xariqülədə hekayələrin həddi- hüdudu yoxdur. Cümləsi səhih olan və alim və ariflərin rəvayətinə istinad edən hekayələri yazmaq lazım gəlsə müntəzəm bir əsər meydana gələr. Bunlarla məşğul ola bilməyəcəyəm. Yalnız bu zatın ömründə uzanıb yatmaması onun irfani bəhrəsinə ən böyük dəlildir. Bir dəfə Cicimlidə evində oturarkən “mənim atımı çəkiniz, Cəbrayılı ilə Mərcanlı biri-birini qırıb keçirmək üzrədir”, deyə atına minərək bir-birinə düşmən yüzlərcə insanın arasına Xızır kimi girib, bir-birilərinə xəfif bir zərbə vurmağa imkan verməyən bu mübarək zat vəfatında da oturduğu yerdə ruhunu təslim etmişdi.

Mühibüddin, Əbdürrəhman, Hüseyin, Sədəddin adlı dörd oğlu, Pərizad, Gülxanım adlı iki qızı qalmışdır.

Mühibüddin əfəndi Yanyanın Bərat sancağında, Əbdürrəhman Rusiyada [Qarabağda] Malakan bazarına [indiki Füzuli] yaxın Rafadinli

kəndində vəfat etmişdir. Məzarı o bölgə xalqınca ziyarətgah olub bir hasar içərisindədir. Hüseyn Sisyanda vəfat edib nəşi Ciciimliyə gətirilmiş və atasının qəbri yanına dəfn edilmişdir.

Sədəddin ibtidai təhsil almış və Həzrəti Pirə -hicrətdən sonra- bütün həyatında yoldaşlıq etmişdir. Əcdadından miras aldığı fəzilətləri haqqı ilə təmsil edirdi. 1325-ci ilin 14 nisanında [m.27 aprel 1909] keçirilən nümayişdə sağ qaşının iki sm. yuxarisından dəyən bir güllə ilə şəhid olmuş və faili məlum olmamaqla şəhadət şərəf və məziyyətini tamamilə qazanmış əzabkeş, səbirli, genişqəlbl¹⁹⁷ bir alixislət zat idi. Məzarı Şamlarda ailə qəbristanındadır. Anasının mübarək adı Mənzərdir.

Mənzər xanım, Mir Ağalar ağanın iffətli qızıdır. Mir Ağalar ibn Mir Məhəmməd Rza ibn Mir Heydər olmaqla ikinci bəndə Mir Mustafanın mübarək pak cəddi ilə birləşməkdədir.

Ona görə də, bu münasibətlə qütbül-əqtab, seyidül-asfiya və sənədül-övlia Mir Heydər (q.s) həzrətlərinin övladlarını bir-bir qeyd etmək lazım gəldi. Bu münasibətlə həm Həzrəti Pirin, ailəsinin və həm də qohum-əqrəbalarının müfəssəl məlumatı verilmiş olacaqdır.

Gələk mətləbə:

Mir Heydər həzrətləri; Sevgili xanım adlı bir xanzadə¹⁹⁸ ilə izdivac bağlamış, bundan Mir Məhəmməd Rza və Ağamir adlı iki övladı dünyaya gəlmişdir.

Sevgili xanım vəfat etdikdən sonra onun bacısı İnsan xanımı almış. Ondan da Mir Məhəmməd Baqir adında bir oğlu olmuşdur.

Mir Məhəmməd Rzanın, Mir Cəfər, Mir Ağalar, Mir Paşa, Mir Səfiüddin adlı dörd oğlu olmuşdur.

Ağamirin ikisinin adı Mir Əli, ikisinin adı Mir Abbas olmaq üzrə dörd övladı dünyaya gəlmiş, bunların hamısı körpə ikən vəfat etmişdir. İnsan xanımın övladı Mir Məhəmməd Baqir da övladı olmadan vəfat etmişdir. Hal-hazırda Sevgili xanımın mübarək ağuşunda yetişmiş Mir Məhəmməd Rzanın övladı mövcud və əlaqədar olduğu üçün aşağıdakı şəkildə bəyan edildi.

Bunların ən böyüyü olan Mir Cəfərin Əbdülcabbar və Mustafa adında iki oğlu olmuşdur ki, Mir Mustafadan bəhs etmişdim.

Mir Əbdülcabbar əcdadından irs aldığı ali fəzilətləri ülvî şəxsiyyəti ilə yüksəltməyə müvəffəq olmuş ilahi bir qüdsiyyət quşudur. Özü həzrəti Pirin həm əmisinin oğlu, həm də yeznəsidir.

Mir Əbdülcabbarın Mir Cəfər Təyyar, Yəhya adında iki oğlu, Sevgili, Ayinə, Zübeydə adında üç qızı qalmışdır.

Təyyar, yuxarıda adı bir neçə dəfə çəkilmiş zəttir. Yanyada vəfat etmişdir.

Mir Yəhya, Təyyar bəy Şamda olduğu zaman Şama getmiş, qayıtdıqda İstanbulda Rüşdü paşaya qonaq olmuş, Amasiyaya gələrək dayısı Həzrəti Piri ziyarət edərək Rusiyaya [Qarabağa] anasının yanına qayıtmış, nəcib, kərim, mətənətli, Heydər təbiətli, kərəm-xislətli bir zat imiş. Sağsağanlı adlı

¹⁹⁷ يحسبهم الجاهل أغنياء من التعفف [Bəqərə surəsi: 273. Belə şəxslər həyalı olub dilənçilikdən çəkindiklərinə görə nadanlar onları dövlətli hesab edirlər] cəlil ayəsinin mükəmməl təsdiqi alicənab bir zati-kərimüs-sıfat idi.

¹⁹⁸ Cavadxanlıdan Əhməd xandır.

mahaldan gələrkən iki-üç ay əvvəl vəfat edən yeganə oğlunun ələmindən mütəəssir olub vəfat etmişdir. Qəbri Cicimlidə atasının yanındadır. Mir Cəfərin xanımı Bərgüşadda Hal adlı kənddən aşağı Xoca Əli kəndindəki məşhur Vəli Bəyin qızı Əcəbnisa xanımdır.

Mir Məhəmməd Rzanın xanımı ki, bu ailənin möhtərəm nənəsi olur, Mir qızı xanım adı ilə məşhurdur. Mirlər ailəsindəndir¹⁹⁹.

Mir Ağalar - bu şərəfli zat ali insani fəzilətləri tamamilən təmsil edən yeganə bir şəxsiyyətdir. Ailəyə şərəf bəxş edən ancaq budur. Həzrəti Pir bu zata qarşı atalıq haqqı gözlərmiş. Fəxrül-mürsəlinin hamisi, dini-mübinin köməyi Həzrəti Əbu Talibin (r.a) peyğəmbər haqqında ifa etdiyi şəfqət vəzifəsini bu zat Həzrəti Pir haqqında eynən icra etmişdir.

Abdullah, Qaffar adlı iki oğlu, Tükəzban, Mənzər adında iki qızı dünyaya gəlmişdir. Bu zat da Safi bəyin²⁰⁰ qızı Xurda xanım adlı pakizə ilə evlənmişdir.

Abdullahın Züleyxa, Heydər adında iki övladı dünyaya gəlmişsə də, ömürləri qısa olmuşdur. Qaffarın Mir Fəttah adında bir oğlu qalıb, hal-hazırda Naxçıvanda bir neçə oğlan və qız nəvələri varmış.

Tükəzban kimsə ilə izdivac bağlamadan vəfat etmişdir. Mənzər Mir Mustafa həzrətlərinin xanımı olmuşdur ki, yuxarıda özü və övladları haqqında lazımı məlumat dərc edilmişdi.

Mir Paşa – Gözəl, Salihə adında iki qızı, Mir Həməzə adında bir oğlu vardır.

Xanımının adı Qızxanımdır. Mustafa Çələbi ailəsindəndir. Gözəl xanım, Mir Əbdülcabbarın xanımdır. Övladı Mir Əbdülcabbar həzrətlərinin sırasında yazılmışdır.

Salihə xanım Mir Qasım varmış və ondan Zeynəb və Mehdi adında iki övladı dünyaya gəlmişdir.

Mir Həməzə, bu mənaqibnamənin sahibi olan zətdir ki, əsasən ondan bəhs edirik.

Mir Səfiüddinin Mir İsmayıl, Mir Yusif adlı iki oğlu dünyaya gəlmiş. Mir Yusif övladı olmadan vəfat etmiş. Mir İsmayılın Hidayət, Mahmud, Hamid, Şihabəddin adlı dörd oğlu dünyaya gəlmişdir. Hal-hazırda Rusiyada [Qarabağda] Mir İsmayılın nəvələri mövcuddur.

Bu hala görə, Həzrəti Pir, Mir Mustafa, Əbdülcabbar, Mir İsmayıl, Abdullah, Qaffar, Tükəzban Mənzərlə Mir Məhəmməd Rzada birləşərək Həzrəti Mir Heydərə silsilə ilə qovuşmaqdadır. Bunların hamısının doğum yeri Cicimli kəndidir. Bu qeyd olunan zatların hamısı dərəcələrinə görə insani kəmalatdan bəhrələnmiş bəxtiyarlardan idilər. Allah ruhlarını şad etsin və məzarlarını nurlandırsın.

Bu vərəq Amasiya nufus dairəsindən o zaman verilmiş nüfus biletidir.

Sadə Nərgis məhəlləsindən evlərindən

Xanə 41/1

Dağıstan mühacirlərindən Şeyx Hacı Mir Həməzə əfəndi ibnu Seyid Paşa vəladəti (Doğum tarixi): 1213

¹⁹⁹ Mirlər kəndindən Mir Abdullaha qızı olub adı Fatimədir. Mir qızı ləqəbilə məşhurdur.

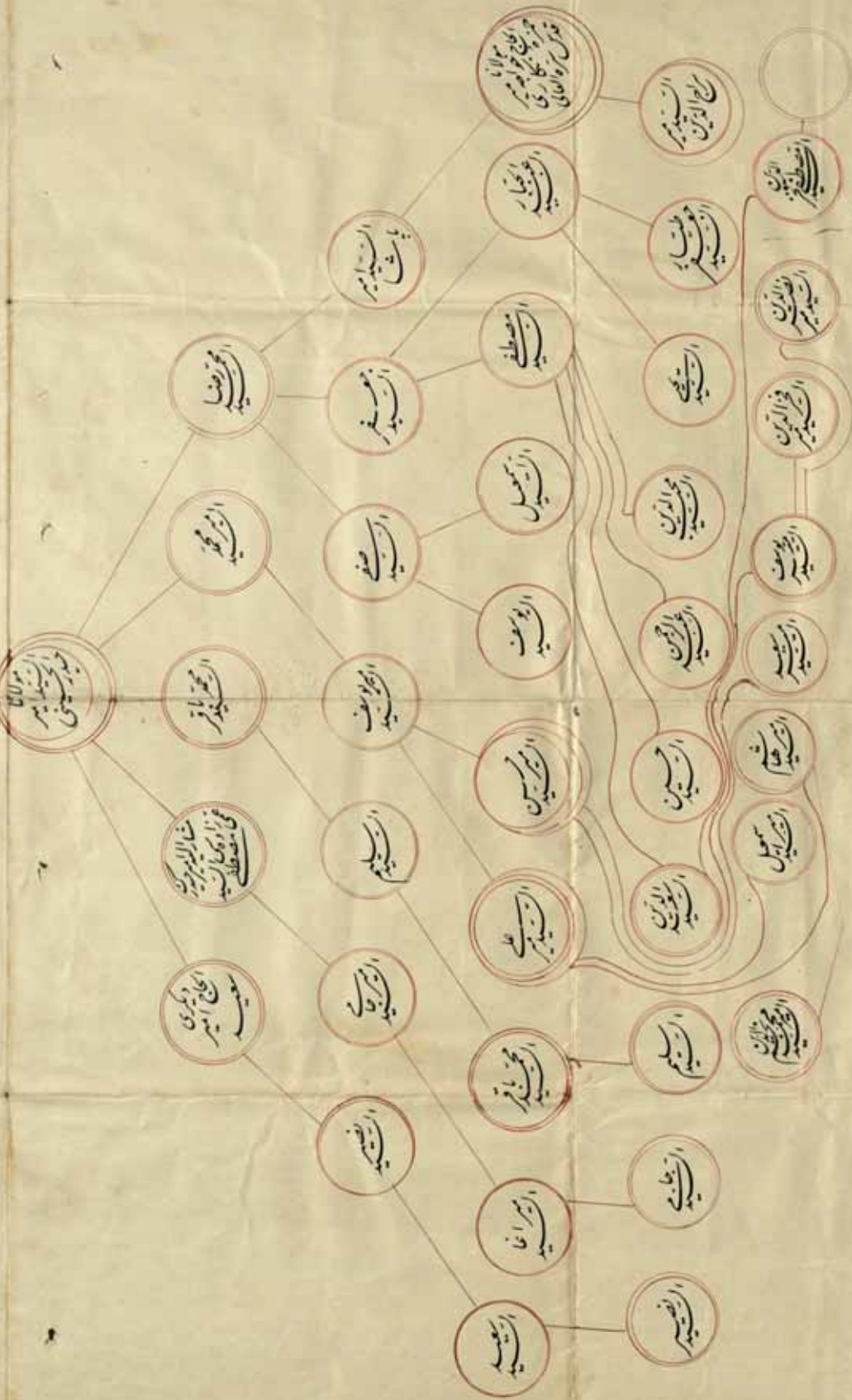
²⁰⁰ Səfiüddin bəy Bərgüşadlıdır.

هذا هو صلب الوصية الذي من الله علينا بفضله وبرحمته...
 في سنة ١١٠٠ هـ...
 وقد علمت بغير شك...
 في سنة ١١٠٠ هـ...

في سنة ١١٠٠ هـ...
 وقد علمت بغير شك...
 في سنة ١١٠٠ هـ...

کرم الله وجهه
 میرزا محمد علی
 صاحب
 میرزا محمد علی
 صاحب
 میرزا محمد علی
 صاحب

OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 355/264273.2

Şəcərəsi, zahiri və batini xüsusiyyətləri

سيد الانبياء
وسند الاصفياء
محمد المصطفى صلى الله عليه وسلم

بنت اكل لوري
وخاتم الانبياء
فاطمة الزهراء صلى الله عليها وسلم

ابن عم امام الانبياء
مزوج فاطمة الزهراء
است الغالب علي ابن ابي طالب صلى الله عليه وسلم

سلطان البائنة
العرفاء والصلحاء
ابن فاطمة الزهراء بنت خير الوري الامام الحسن المجتبي صلى الله عليه وسلم

الشيخ الامير قاسم البطاحي له شيخ الامير حسنه

الامام الامير زيد بن الحسن

الشيخ الامير زيد بن الشيخ حسين

الشيخ الامير حسين بن الشيخ قاسم

الشيخ الامير قاسم بن الشيخ محمد

الشيخ الامير موسى بن الشيخ محمد البغدادي

الشيخ الامير سيدنا ابن الشيخ الامير موسى

الشيخ الامير داود ابن الشيخ الامير داود

الشيخ الامير ابن الشيخ الامير داود

الشيخ الامير احمد ابن الشيخ الامير غياثي

الشيخ الامير ابي بكر ابن الشيخ الامير احمد

الشيخ الامير حسن بن الشيخ الامير ابي بكر

الشيخ الامير محمد بن الشيخ الامير حسن

الشيخ الامير نور الدين بن الشيخ الامير محمد

الشيخ الامير بكر بن الدين ابن الشيخ الامير نور الدين

الشيخ الامير احمد بن الشيخ الامير بكر بن الدين

الشيخ الامير نور الدين ابن الشيخ الامير نظام الدين

الشيخ الامير سجاد الدين ابن الشيخ الامير نور الدين

فخر المحدث
سويدي خانم

الشيخ الامير محمد رضا ابن الشيخ الامير محمد

الشيخ الامير جعفر
الشيخ الامير سراج الدين
الشيخ الامير باقر
الشيخ الامير عبد الجبار
الشيخ الامير السيد مصطفي
الشيخ الامير السيد عبد الله
الشيخ الامير غفار

سید الانبیاء و سید لاصیبا محمد المصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم
(Seydül-ənbiya və sənədül-ösiya Mühəmmədül-Mustafa
səlləllahu taala əleyhi və səlləm)

بنت اکمل النوری و خاتم الانبیاء فاطمة الزهراء صلی اللہ تعالیٰ علیہا و سلم
(Bintür-əkməlil-nöri və xətamül-ənbiya Fətımətüz-Zəhra
səlləllahu taala əleyhə və səlləm)

سلطان الامة العرفاء و الصالحاء ابن فاطمة الزهراء بنت خیر النوری الامام الحسن
المجتبی صلی اللہ تعالیٰ علیہم و سلم
(Sultanul-ümmeül-urəfa və sələhə ibnül-Fətımətüz-Zəhra
bintü xeyril-nöri əl-İmam Əl-Həsənül-Müctəbə səlləllahu
taala əleyhim və səlləm)

ابن عم امام الانبیاء و زوج فاطمة الزهراء أمه الله العطاء العلي ابن ابي طالب صلی
الله تعالیٰ علیہ و سلم
(İbnü-əmmi-iməmül-ənbiya və zövi Fətımətüz-Zəhra
Əxədtullah-qalıb Əli ibn Əbi Təlib səlləllahu taala əleyhi və
səlləm)

الامام الامة الشيخ الامير زيد ابن الحسن
المجتبی
(Əl-İmamül-ümmətü əş-Şeyx
əl-Əmir Zeyd ibnül-Həsənül-
Müctəbə)

الشيخ الامير حسن ابن الشيخ الامير زيد
(Əş-Şeyx əl-Əmir Həsən ibn
əş-Şeyx əl-Əmir Zeyd)

الشيخ الامير قاسم البطاحي بن الشيخ الامير
حسن
(Əş-Şeyx əl-Əmir Qasim əl-
Betahi ibn əş-Şeyx əl-Əmir
Həsən)

الشيخ الامير محمد البطاحي بن الشيخ الامير
قاسم ليتحاوي
(Əş-Şeyx əl-Əmir Mühəmməd əl-
Betahi ibn əş-Şeyx əl-Əmir Qasim
əl-Bethavi)

الشيخ الامير موسى ابن الشيخ الامير محمد
البطحاوي
(Əş-Şeyx əl-Əmir Musa ibn
əş-Şeyx əl-Əmir Mühəmməd
əl-Bəthəvi)

الشيخ الامير ابي بكر ابن الشيخ الامير احمد
(Əş-Şeyx əl-Əmir Əbubəkr ibn
Əş-Şeyx əl-Əmir Əhməd)

الشيخ الامير احمد ابن الشيخ الامير عيسى
(Əş-Şeyx əl-Əmir Əhməd ibn
Əş-Şeyx əl-Əmir İsa)

الشيخ الامير عيسى ابن الشيخ الامير داود
(Əş-Şeyx əl-Əmir İsa ibn Əş-
Şeyx əl-Əmir Davud)

الشيخ الامير داود ابن الشيخ الامير سليمان
(Əş-Şeyx əl-Əmir Davud ibn
Əş-Şeyx əl-Əmir Süleyman)

الشيخ الامير سليمان ابن الشيخ الامير موسى
(Əş-Şeyx əl-Əmir Süleyman ibn
Əş-Şeyx əl-Əmir Musa)

الشيخ الامير حسن ابن الشيخ الامير ابي بكر
(Əş-Şeyx əl-Əmir Həsən ibn
Əş-Şeyx əl-Əmir Əbubəkr)

الشيخ الامير حيدر ابن الشيخ الامير حسن
(Əş-Şeyx əl-Əmir Heydər ibn
Əş-Şeyx əl-Əmir Həsən)

الشيخ الامير نور الدين ابن الشيخ الامير حيدر
(Əş-Şeyx əl-Əmir Nürəddin ibn
Əş-Şeyx əl-Əmir Heydər)

الشيخ الامير ركن الدين ابن الشيخ الامير
نور الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Rükəddin
ibn Əş-Şeyx əl-Əmir Nürəddin)

الشيخ الامير احمد الجدي ابن الشيخ الامير
ركن الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Əhməd əl-
Cündi ibn Əş-Şeyx əl-Əmir
Rükəddin)

قلب الاقطاب الشيخ الامير محمد شمس الدين الملقب بقبالي قدس الله سره العلي ابن الشيخ احمد الجدي
(Qütbül-əqtab əş-Şeyx əs-Seyyid əl-Əmir Mühəmməd Şəmsəddin əl-mütləqqəb bi-Aqabali
qaddəsəllahu sirrahul-ali ibn əş-Şeyx Əhməd əl-Cündi)

الشيخ الامير نظام الدين ابن الشيخ محمد شمس الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Nizaməddin ibn əş-Şeyx Mühəmməd Şəmsəddin)

الشيخ الامير نور الدين ابن الشيخ الامير
نظام الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Nürəddin ibn
əş-Şeyx əl-Əmir Nizaməddin)

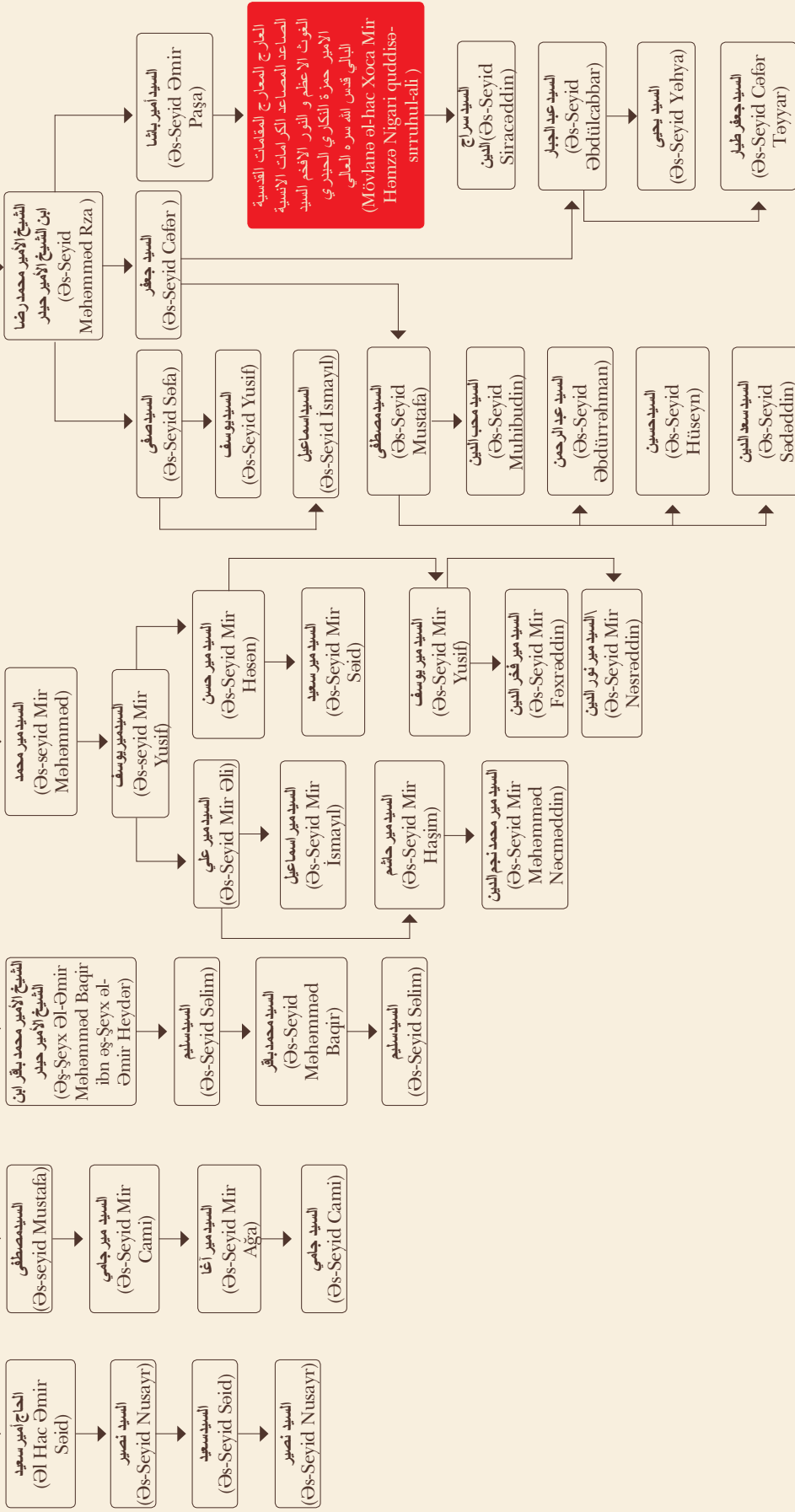
الشيخ الامير بهاء الدين ابن الشيخ الامير
نور الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Behaəddin
ibn əş-Şeyx əl-Əmir Nürəddin)

الشيخ الامير محب الدين ابن الشيخ الامير
بهاء الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Mühəbbəddin
ibn əş-Şeyx əl-Əmir
Behaəddin)

الشيخ الامير ركن الدين ابن الشيخ الامير
محب الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Rükəddin
ibn əş-Şeyx əl-Əmir
Mühəbbəddin)

الشيخ الامير محمد رضا ابن الشيخ الامير
ركن الدين
(Əş-Şeyx əl-Əmir Mühəmməd
Rza ibn əş-Şeyx əl-Əmir
Rükəddin)

العارف الرباني الشيخ الامير السيد الامير قيس الفهره الاظهر ابن الشيخ محمد رضا
 (Əl-arifur-rəbbani əş-Şeyx əs-Seyyid əl-Əmir Həydəd Muhəmməd Rza)

السيد مصطفى فخر الدين
 (Əs-Seyyid Mustafə Fəxrəddin)

ŞƏCƏRƏNİN SURƏTİ

[Allaha həmd olsun ki, insanı sudan yaratdı, ona sülalə və əqrəbəliq verdi, bu sülalə ağacını nəcəbət, ədəb və təqva suyu ilə yetişdirdi, seçdiyi, tərbiyə etdiyi və hidayət verdiyi Adəm (səfiyyullah) onun əsli elədi və zamanımızda onun uca səmərəsini – axirət və dünyanın əfəndisini - yetişdirdi. Bu ağac "əsli yerdə sabit, möhkəm, qol-budağı səmada olan gözəl bir ağaca" çevrildi. Seçdiyi bütün qullarına salat və salam olsun, xüsusilə seydimiz, istinadgahımız, peyğəmbərimiz, bütün məxluqatın ən şərəflisi, paklıq və vəfa ilə vəsf olunanların ən yaxşısı Məhəmməd Mustafaya və onun ailəsi və övladlarına. Çünki onun yaxın-uzaq bütün qohumlarına məhəbbət göstərmək vacibdir. Necə ki, Allah-taala buyurur: "(Ey Peyğəmbər!) de: "Mən sizdən bunun (risaləti təbliğ etməyimin) müqabilində qohumluq məhəbbətindən (Əhli-beytə sevgidən) başqa bir şey istəmirəm." (Şura: 23) Və dəxi (salam) Allah yolunda din əhli olan hidayət rəhbərləri əshabına olsun ki, kim onlara qarşı gəlsə Allaha qarşı gəlmiş olur, kim tabe olsa hidayət üzrə olar. Allah-taala buyurur: "Ey Əhli-beyt! Həqiqətən, Allah sizdən günahı yox etmək və sizi tərtəmiz (pak) etmək istər!" (Əhzab: 33) və həmçinin, İbn Abbasdan (r.a) rəvayət olunan hədisdə Peyğəmbər (s.ə.v) belə demişdir: "Məni və Əhli-beytimi sevmək yeddi qorxulu məqamda insanın dadına çatar: can verərkən, qəbirdə yatarkən, qiyamətdə dirilərkən, əməl dəftərinin qarşısında durarkən, əməllərə görə hesab verərkən, savablar və günahlar tərəzidə ölçülərkən və sirat körpüsünün üzərindən keçərkən". Tirmizidə rəvayət edilən hədisdə deyilir: "Rəsulullah (s.ə.v) buyurdu: "Qul məni öz nəfsindən və ailəmi də ailəsindən çox sevmədikcə Allaha iman etmiş olmaz". Buxaridə rəvayət edilən bir hədisdə Peyğəmbər (s.ə.v) buyurdu: "Kim ali-Məhəmmədin (Əhli-beytin) sevgisi üzrə ölsə, kamil imana sahib bir mömin olaraq ölür və o, sünnət və camaat əhlindəndir". Əhməd bin Hənbəldən rəvayət edilən bu hədis "Zəxirətül-Üqba"dan nəql olunur: "Ali-Məhəmmədin ipindən bərk yapışmaq cəhənnəmdən xilas edər və onlardan ayrılmaq isə fəlakətdir". İbn Abbas və Əbu Zər Əl-Qəfaridən (r.a) nəql olunur ki, Peyğəmbər (ə.s) buyurdu: "Əhli beytim Nuhun gəmisini kimidir, kim ona minsə xilas olar, kim ayrılsa, boğular".]

*Azərbaycandakı şəcərə
(Seyid Əbdürrəhmanın
nəslindən Xaləddin
Xaləddinovdadır).*

Buxari və Müslim bu hədisi təxric etmişlər. Bunlara əsasən, sabit oldu ki, onları sevmək imandandır, büğz edib üsyan etmək isə küfrdür. Əbu Səid əl-Xudridən rəvayət olunmuşdur ki, Əfəndimiz (s.ə.v) buyurmuşdur: Əhli-beytə yalnız cəhənnəmlilər büğz edər. Bunu da Buxari və Müslim nəql etmişlər. Hər müsəlman və mömünə vacibdir ki, Allahın kəlamına və Peyğəmbərin vəsiyyətinə əməl edərək Əhli-Beyt mənsublarının ehtiyaclarını qarşılamaq yolu ilə Haqqa yaxınlaşsınlar.

Bu, Peyğəmbərə (salat və salam, məhəbbət, təzim, təvəssül, təkrim olsun) gedib çatan mübarək şəcərədir.

HƏZRƏTİ PİRİN ZAHİRİ VƏ BATİNİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ²⁰¹

Libası

Rəşadət-pənah qüdsi sifətlərini mühafizə edə biləcək bir tərzdə idi. Olduqca pak, qiymətdar cübbəsinin altında qiymətdar, önü yarıq xalata, ortadan səliqəli bel bağı ilə bağlanmış, sərpüşü sarığı eyni qiymətə sahib bir surətdə imiş.

Cümə namazına təşrifi və camedəki vəziyyəti

Cümə günləri məscidə olduqca təmiz, səliqəli bir surətdə geyinmiş halda gedər, hər hansı came olursa olsun içəri girdiyində arxa tərəflərdə məqsurələrdə (ətrafi barmaqlıqlarda çevrilmiş məscid yeri) –boş yer olarsa sağ tərəfdəki- məqsurədə namaz qılar və yaxud hər hansı bir boş yer gördüyündə oraya oturur orada namazını əda edərmiş. İrəli keçmək, xalqı çeynəmək kimi hərəkətlərdən son dərəcə uzaq imiş.

Qurban kəsmək adəti

Qurban bayramında qurbanları kəsmək üçün şəriət elmlərinə vaqif olan zatlardan birisinə əmr edər, o zat qurbanları kəsərmiş. Qurbanları kəsən zat, əksərən kəsilən qurbanın kimə aid olduğunu bilməzmiş, soruşduqda isə “siz ona qarışmayınız” deyərmiş.

Xanədanlığı

Bu bəhsdə xanədan məşhurlarından Qurd oğlu Məhəmməd bəyin nəvəsi sabiq millət vəkili Həsən Rasim bəyin fikirlərini dərc etməklə kifayətlənəcəyəm.

Bir gün zamanın xanədanlarından bəhs edirdik. Məhəmməd bəy cənnətməkan haqqında ondan sual etdim. “Biz bu zatın olduqca qonaqpərvər olduğunu eşidirik. Rəvayətlərlə tanınan və məşhur olan babanızın əhvalından biraz danışın” dedim. Mərhum (Allah günahından keçsin) Məhəmməd bəyin qonaqpərvərliyindən, hörmətindən, iltifatından cüzi bir surətdə bəhs etdikdən sonra sözü yeri gəlmişkən Həzrəti PİRə bağladı və “Həqiqi xanədan Şeyx əfəndi idi, çünki xanəgaha gələn-gedənin həddi-hesabı olmamaqla bərabər aylarca kim qalsa “nə üçün qaldın?” deyə biləcək bir kimsə olmazdı. Yeyilən, içilənin aranması mümkün deyildi. Fəqət babamın evində bu cür hərəkət olmadığı kimi heç bir kimsə də bu surətlə bu hala davam gətirə bilməzdi. Şeyx əfəndi qədər səxavətli bir zat ola biləcəyini zənn etmirəm” dedi.

Müfti Hafız Kamil əfəndi xoca həzrəti Pirdən söhbət edərkən Ramazan məsrəflərindən bəhs açdı və aşağıdakı şəkildə anladı:

“Mən bir Ramazanda Merzifona getmişdim. Bayram günü Həzrəti Piri bir neçə yoldaşla ziyarətə getdik. Hacı Mahmud əfəndi Rusiyadan [Azərbaycandan] gəlmişdi. Onunla görüşərkən bu sırada bir adam içəri

²⁰¹ Bu başlıq tərəfimizdən qoyulmuşdur. (MR)

girdi. Doğrulayıb nərdivandan çıxacağı sırada Hacı Mahmud əfəndi bu adama hara getdiyini soruşdu. O da Həzrəti Pirin yanına gedəcəyini və özünün qəssab olduğunu, Ramazanda alınan ət pulunu istəyəcəyini söylədi. Hacı Mahmud əfəndi borcun miqdarını soruşdu. O da iyirmi lirə olduğunu söylədi. Mənim yanımda pulu çıxarıb iyirmi lirəni tamamən verdi. O sırada Merzifonda ətin qiyyəsi (1 qiyyə-1282 q.) əlli para idi”, deyər öz gözü ilə şahid olduğunu əlavə etmək surətilə rəvayət etdi.

Yüksək əxlaqı

İndiyə qədər verilən izahət, əxlaqına aid məlumatlara kafi olmaqla bərabər xatiməyə vasitə olmaq üzrə icmal halında burada təkrar edilmişdir.

Tam bir ədəb və vüqarla hərəkət və təmkinini idarə edən bu zatın hikmətamiz kəlamında axıcılıq səlislik, dilində açıqlıq, ifadələrində fəşahət mövcud idi;

Hər kəslə onun ağına görə söhbət edər;

Təvazökar, zəhmli, vüqarlı olub, gülüşü təbəssümdən ibarət idi.

Rəftarı və hərəkətləri şahənə olduğu kimi, mürşidanə vəziyyəti də şahənşahanə idi.

Əhd və əmanəti qoruyar və riayət edər, nurani və qüdsi bəsirəti ilə haqqa dəvət edər;

Məxluqatın etibar etdiyi bəsirət sahibi;

Mən etmək üçün varid olan ilahi xitabı icra etmədə ulün-nüha (ağıl sahibi);

İlahi nurun bəqası üçün Allahın yardımını ilə hifz ediləcək əhvalda ulül-əlbab (ağıl sahibi);

Allahın qoyduğu hüdudları (halal-haram) təcavüz edənlərə qarşı qəzəbnak olan;

Əhədiyyət dərgahından özünə bəxş olunan hər cür ilahi neməti paylayan;

Sübh vaxtları ilahi təcəlliyatın səməyə varma anında Allahdan bağışlanma diləyən, Allahın bəxş etdiyi nemətlərə şükür edən;

Nəcib və gözəl əməllərə -Allah-taalanın rızası üçün- can atan;

Allah vergisi Mərifətullahı qazanmış;

İlahi ehsandan ona bəxş edilən maddi-mənəvi nemətləri sərf edən, bölüşdürən;

Xudavəndi-Kibriyadan vaqə olan müşahidələrin muhsini;

Seçkinliyi ilə məxluqat arasında Mustafa (s.ə.v) yaradılışlı;

Allah düşmənlərinin kəlmələri üzərində Allahın kəlməsini ucaltması ilə Mürtəza tinətli;

Adı Allah dostlarının arasında müqərrəbindən;

İlahi əhkamda hikmət incəliklərilə gizlin ilahi əsrarı mütəfəkkir;

Misaqi-əzəlidə (Əzəli əhdləşmədə) İlahi iqrarın əhdnaməsini daimi xatırlayan;

Allah-taalanın rızasını təhsil üçün dini-mübinin dəstəkçisi, İlliyyin yüksəkliklərinin bir şahənşahı idi.

Cəvad (cömərd) idi. Çünki Allahın bəxş etdiyi nemətləri verəcəyi kimsəyə o istəmədən verərdi.²⁰²

Kərəm-bəxş halını təsvir üçün şairin aşağıdakı ifadəsini bir də-rəcəyə qədər müvafiq hesab edirəm.

تعود بسط الكف حتي لو أنه
أراد انقباضا لم تطعه أنامله
هو البحر من أي النواحي اتيته
فلجته المعروف و الجود ساحله
و لو لم يكن في كفه غير روحه
لجاد بها فاليتق الله سائله

*Əliaçıqlığa o dərəcə adət etmişdi ki,
Əlini bağlamaq istəsə barmaqları bu hala itaət etməzdi.
O bir dəniz idi ki, hər hansı cəhətdən gəlirsən gəl,
Dalğaları yaxşılıq, sahili səxavət idi.
Əgər əlində ruhundan başqa bir şey olmasa onu dəxi sərf edərdi.
Ondan belə anda bir şey istəyənlər Allahdan qorxsunlar,
Yaxud belə bir anda bir şey istəyənlər Allah insaf versin.*

Mürşidanə əliaçıqlığını ifadə edən bir rəvayət

Bir bayram ərəfəsində necə olubsa Həzrəti Pirin əli darlıqda imiş. Yeganə övladı Siracəddin əfəndinin də libası və ayaqqabısı yoxmuş. Mərhum Sirac əfəndi, gəncliyi səbəbilə bu hala mütəəssir bir vəziyyətdə ikən Rusiyadan [Azərbaycandan] gələn bir pulu poçtalyon gətirmiş və boğçanın içərisində Həzrəti Pirin önünə qoymuş. Gələn pulun nişan və xəbərindən otuz lirə olduğu anlaşıncə ümidlənmiş.

Bu arada bəzi səfər ehtiyaclarından bəhs edən qərrib bir qonaq da Həzrəti Pirlə görüşürmüş. Boğça heç açılmadan “Nəsibiniz bu qədərmiş, bağışlayın artıq” deyər mürşid şəfqətinə yaraşan bir təvazökarlıqla pulu qonağa vermişdir.

Bu rəvayət, səkkiz doğru sözlünün rəvayətinə əsasəndir.

Kərim idi. Allah-taala rızası üçün xoş nəfəsindən bir şey istənildikdə hər istəyənlərə təqdimə sөy edirdi.

Bu hal, nə xilqət, nə də həyə əsəri idi. Ancaq və ancaq Allah rızasını qazanmaq arzusuna bağlı idi. Səxavətli idi. Mürşidanə bəxşişini ehtiyac sahibinə ehtiyacı nisbətində verməyə cəhd edirdi.

Musir (başqasının ehtiyacını özünə tərcih edən) idi. İsarı möhtacın hər cür ehtiyacını qarşılacaq mahiyyətdə idi.

İradəsinə malik idi. Çünki heç bir şey iradəsinin pozulmağına səbəb ola bilməmişdi.

²⁰² سوداگر است هر که دهد به آب رو

آن کس که بی سوال دهد اهل همت است

[Kim ki, verdiyinin qarşılığında abır istəyir o sövdəgərdir

Kim ki, istənməmiş verir; o himmət əhlidir]

ZAHİRİ ŞƏMAILİ

Xilqət və əxlaqca insanoğlunun ən kamillərindən olan bu mənəqib sahibi həzrət, dürüst bədənli, əndamı yerində, gümüş dodaqlı, boy-buxunlu, hündür və yaraşlıq, bazuları orta, biləkləri, müqəddəs barmaqları uzun; irfan mənəbəyi olan hikmət dolu bətni lahuti əsrar ilə dolu sinəsilə taraz, ayaqlarının altı çuxur, qəddi-qaməti behbud vücuduna mütənasib olub nə kök, nə arıq, orta çəkiddə bədənə sahib; toxunduqda müqəddəs vücudunda hiss edilən yumuşaqıq, bir feyz bəxş edən ruhun ipək libasa büründüyü zövqünü verəcək dərəcədə lətif, səadətli başı fitrətin nadir kimsələrə nəşib etdiyi bir mütənasiblikdə; qaşları, könüloxşayan sifətinə nəzərən hüsn vəssaflarına illərcə mövzu təşkil edə biləcək bir surətdə ahəngdar; çəkmə burunlu, iki qaşının arası açıq, fəqət bir-birinə yaxın, mübarək qaşları uzun, hikmət nuru saçan mübarək gözləri ala, əzəli məstliklə xumar, canalıcı təsiri ruh və canın taqətini kəsəcək vəziyyətdə idi. Sanki ilahi qüdrətin cəlal və camal feyzi bir cismani nur halına gəlmiş də könülalıcı gözlərin rəssamı olmuşdu. Yanaqları gül kimi qırmızı, mübarək saqqalı sıx, fəqət vücuduna nəzərən nisbətinin tamlığını mühafizə etmiş; zahiri və daxili xüsusiyyətləri həqiqət nurunun ruhani gəncliyini kamilən təcəlli etdirəcək bir qüdrətdə idi.²⁰³

Hasili, əhədiyyət bağçasının əbədi gülüstanında bir bülbül vəhdət eşqindən oxuyarkən necə olursa məst olub vəcdə qapılaraq bəşəri aləmə qarışmış bir can, hər baxışı ilahi bir rəmz olan bu həqiqət aynasının hər nəzəri sevgini və eşqi ifadə edən ülvi aləmlərin xariqə dolu çöllərinə daldıran sübhani istedad idi. Tanrı istədiyi şəkildə xəlvə etmişdi.

هيهات لا يأتي الزمان بمثله
لأن الزمان بمثله لبيخيل

[Heyhat zaman bir daha onun kimisini gətirməz,
Çünkü zaman onun kimülərə çox paxıldır].

Bu beytin yazılma səbəbi və müəllifi²⁰⁴

Həzrəti Pir Ərzurumda iqamət edərkən bir neçə zəvvar Həzrəti Piri gəlib ziyarət edirlər. Bu zatların kimlərdən və neçə nəfər olduğu məlum deyildir. Qarabağa gedib bunlardan Həzrəti Piri soruşan bir və yaxud bir neçə zata içərisindən birisi hamısının idrak və xatırlamasına və müşahidəsinə törcüman olaraq bu beytləri söyləmişdir.

Bu şeir İbn Fəriz həzrətlərinin (q.s) 26 beytlik bir qəsidəsindəndir. Səhihi aşağıda yazılı olduğu kimidir:

سقياً لأَيَّامٍ مضتْ معْ جيرةٍ
كانتْ ليالينا بهم أفرأحا

²⁰³ Bəsirət gözü ilə Həzrəti Piri idrak edən bir zatın təsviri kimi ki [Həmzəni ləmai-xurşid mudian görürük// Pərtövi-şəşaa-i-nuru-təcalla görürük] bir dilənçiyə verdiyi cavabda həqiqəti aydınlaşdırmış olur. Belə bir canlı nur idi.

²⁰⁴ 60, 70, 80 yaşları arasında bir neçə zatın rəvayətlərindən.

حيث الحمى وطني وسكن الغضا
سكني، ووردي الماء فيه مباحا
وأهيلة أربي، وظل نخيله
طربي ورملة وادبيه مراحا
واها على ذلك الزمان وطيبه
أيام كنت من اللغوب مراحا
قسماً بمكة والمقام ومن أتى ألد
بيت الحرام ملتبياً سيحاً
مار تحت ریح الصبا شيخ الربي
إلا وأهدت منكم أرواحا

*Nə gözəldi, qonşularla keçən günlərimiz,
Onlarla gecələrimiz də fərəhli idi.
Himayə olunan vətəndə Nəcd əhli ilə bərabər idim,
Bol sulu səhrada hər istədiyimi edirdim.
Xurmasının kölgəsi nəşəm idi.
Onun vadilərində dincəlirdim.
Vah o zamana və onun xoşluğuna,
O günlər ki, yorğunluğa sevinirdim.
Məkkəyə, məqama və gələn hacılara and olsun ki,
Səba küləyi hər dəfə bağçalara gəldiyi zaman sizə salam gətirir.*

HƏZRƏTİ PİRİN MƏNƏVİ ŞƏMƏİLİ

Başlı-başına müstəqil bir varlıq təşkil edən, bir mövcudiyyət göstərən Həzrəti Pir haqqında tamamən deyil, qismən olsun bir tərif imkanı yoxdur. Bunu mən bir neçə dəfə etiraf etdim.

Mənaqibin yazılması üçün ən böyük irfan əhli və həyatında onu görən zatlar da çalışdı. Bu işi bacara bilməməkdən deyillərdir. Mənim kimi yazdıqdan sonra daha kamilini vücuda gətirə bilərlərdi. Bunu etmədilər. Çünki bilirdilər ki, Həzrəti Pir, Həzrəti Pir olaraq bütün mövcudiyyətiylə izah edilə bilməzdi, ediləməyəcəkdi. Bu vəbaldan, bu nöqsandan qorxdular. Əllərinə qələm belə almadılar. Bu zatın birisinə mən rica etdiyim vaxt “Sənin Həzrəti Pir dediyin zat dağ kimi adamı duz kimi ərirdirdi, mən nə yazacaq və deyəcəkmışim” dedi, bir şey əlavə etmədi. Fəqət mən gücüm yetdiyi qədər çalışdım. Bəlkə, hüsnü-niyyətimdən irəli gələrək bir əcra nailiyyət ümidilə bu mənaqibin ikmalını üçün xeyli əmək sərf etdim. Nəzdi-Cəlili-Rəbbanidə zəyə olmasın! Amin bihörməti seyyidil-mürsəlin.

Bu fəsildə Həzrəti Pirin mənəvi varlığını azacıq göstərməyə çalışacağam.

مناقبه أعجزتني عن الأعجاز
و منقبة الأعجاز أعلى المناقب

*Onun mənaqibi məni bəyəndan aciz etdi,
Zira, onun ecazlı mənaqibəsi ən ali mənaqibədir.*

Həzrəti Pir şəxsən, fitrətən, vicdanən ədalət timsalı idi. Səadətli başı himmətli; camalı, Rəbbi-Vədudun təcəlliyatına məzhər; qaşları mələkuti hilalın işarətinə bənzər; mübarək gözləri lahuti həya mənbəyi; qüdsi alnı təlaqəti-Fürqan tək geniş bir səhifə; mübarək burnu Əhədiyyət gülüstənin nəsim qoxularına zərif bir mücrü idi. Ağzı sədaqət sandığı, elmi vəhdət mədəni; dili hikmət xəzinəsi, əhədiyyət həqiqətlərinin tərcümanı; mübarək boğazında əhədiyyət əlifinin nişanəsi; çiyində cəbərut seyrinin əlaməti; köksündə iman nurunun parıltısı, qollarında Xeybər fəhəhinin qüdrəti, bahadrlığı müşahidə edilirdi.

Biləkləri təvəkkül qaynağının nümunəsi; dirşəkləri ismət və kərəm ocağının rəhmət sütunu, çiyinlərində mürşidanə kərəmkarlığının işığı; barmaqlarında pıranə comərdliyinin ali çöhrəsi görünür; əlləri lütf və səxavətlə dolu; ovucları hər zaman nəcib əliaçıqlığa hazır; sağ əlindən yüksək meymənət, sol əlindən bol bərəkət qaynamaqda və irfan bulacağı olduğunu isbat etməkdədir. Yemək və içməyində vərası, bəşəri şəhvətlərində iffəti adətərdə edinmişdi. Qılçaları imadüddin (dinin dirəyi) istiqaməti, ayaqlarında şəhadətin həyat bəxşi görüldü. Qəlbi ilahi əsrarın mərkəzi, ruhu lədünni elmin qaynağı, mürşidanə həyatları müqəddəs əmanətlərin bir gövhəri idi. Libası zöhd və təqə, tacı təvazökarlıq əklili ilə bəzənmiş; sarığı ilahi heysiyyətin şifrəsi; üzüyü Süleymani hikmətə rəməz idi. Hiddət buyurduğu zaman Heydəri cəladəti və Mürtəzavi əzəmətlə heybəti zahirdi, sükunəti halında rıqqəti-qəlbiiyyəyi-Əhmədiyyə və rəhməti-risaləti-Mustafaviyyə ilə dolu bulunurdu.

Ailə ocağında pıranə tam bir ünsiyyət hali, ariflərin üns məclisində qövsiyyəti-aşıqanə və mürşidanə ilə hidayət şərefilə bəzənmiş idi.

Təriqət üsulunda hidayət çırağı, şəriət furuunda həqiqət qəndili qəbul edilmiş; örtüsünü ilhamı-rəbbaniyi fəhmə; elmini fərasəti-irfaniiyyəyə həsr etməklə Hüma quşu kimi pərvaz edər olmuşdu.

Qazancı, daima fəqr həddində; ağıl təcəlliyatı-sübhaniyyə ilə məşkur; qulaqları ancaq ilahi xitaba yönəlmiş nadireyi-xilqət; nəcib və bənzərsiz bir inci; risalətin kərəmli övladı idi.

Sərmayəsi (mayası) sidq və istiqamət; azuqəsi səbir və səlamət; qidası təqə, təvəkkül, inayət idi. Əməlləri və tərki, vəchullaha yönəlmiş, itaəti və üz çevirməsi Allah rızasına müvafiq idi.

Salehlərin əxlaqından xas elmi, sağlam inançlı seyidlərdən gözəl əxlaqı, ariflərin elmlərindən yüksək halları; müqərrəblərin mülahizələrindən pak vəsfləri iqtibas etmiş və cismi-feyza-feyzində tam mənası ilə təməssül və təcəlli etdirmişdi.

Cəbərut həqiqətlərində lətifələrini mələkutun gözəlliklərinin məhrəm meydanında qüdsi fikir əhlinin arifanə dirayəti və batini həqiqətləri ilə birləşdirmişdi.

Yəni süluk məqamında qəlb dəryasının zikr ilə, iradə məqamında fikrət dənizlərinin qəlbində dalğalanan qüdsiyyətiylə, məhəbbət məqamında – şövqlər dənizində tam açılmış uca ruhu ilə, irfan məqamında qeyb dəryalarının ilham sirrinin səriri ilə; siddiq məqamında və ilhami varidatın yüksək feillərində ərz etdiyi müxtəlif halları (təmkini qüdrəti sayəsində) tam mənası ilə təmsil edərək sifət və əsməi-ilahinin lədünni

mənalarında bulunan qüdsiliyin məhrəmliklərinin və maneələrinin lahuti lətifeyi-əxfaya gizli ilahi lətifəyə sığınaraq sübhagərdən (təsbəh çəkən) olmuşdu.

Ali (şəriət) elmləri hamil, qüdsi idraka şamil, ruhani əsrərə vaqif, Həzrəti əhədiyyətin tilsimli xəzinəsinə arif, ilahi təcəlliyat və vəhdaniyyət təvəccöhləri ilə mümtaz, safi məşrəb, qəlbi ilhamlara açıq, xariqə əməllər, sadıq nəfəsləri ilə sərəfraz biri idi.

İrfani əsrərə, nurani həqiqətlərə, ərşi işarələrə, sufi ibarələrinə, lövhi, vəhbi-ilhami izahlara, lədünni mərifətə, açılan lətifələrə tam nüfuz sahibi olmaqla bənzərsiz və misilsiz bir aşiq olmuşdu.

Muhammədi surət və Mustafavi sirət ilə şəkillənməsi, rəhmani başarı və ilahi ehsanın bol-bol bəxş edilməsi onu bəyaz mirvariyyə, bənzərsiz bədrə bənzətmişdi. Saği hikmətül-ışraq, solu məşəli-uşşaq idi. Mübarək mürşidanə sinələri mənəvi əsrar xəzinəsinin sənduqəsi idi.

Dinində qüvvət, halında həzm və ehtiyat hakim idi. İmanı-yəqinə malik, hörmətən elmi helm ilə qarışmış, varlı ikən bol bol verən, ibadətində xüşi sahibi diqqətli, fəqr halında tam bir rahatlıq halı bəlli olurdu. Çətinlik zamanı çox səbirli, halal, qeyrətli, tamahkarlıqdan son dərəcə uzaq duran, nifrət edən və əməli yalnız saleh əməllərdən ibarət idi.

Gecə qorxu üzrə yatar, fəqət himməti şükrə ..., sübhə girdiyi zaman zikrə yönəlirdi. Yatdığı və oyaq olduğu zaman çəkinilməsi lazım gələndə qəflətdən şiddətlə çəkinər və Xudavəndigarın rəhmət və ehsanından ona gələndə kərəmkar lütfdən münsərih bulunurdu.

Nəfsinə (Ən pis və ən ağır gələndə şeyləri) yüklənər, taqətgüdaz bir hala gəlmiş olsa belə nəfsinin arzusunu yerinə gətirməzdi. Zöhdü ancaq dünya əməllərinə və işlərinə xas idi. Elmini helmi ilə, əməlini sözü ilə qaynaşdırmışdı.

Çox yaxından müşahidə olunan seyidanə hallarından idi ki, dünyəvi amal və hallardan tamamilə sıyrılmış, xətdən ilahi mühafizəyə alınmış, qəlbi Allah qorxusu ilə dolu, nəfsi tamah və acgözlülükdən tamamilə xali, yeməyi aqlığı dəf edəcək miqdardan ibarət idi. Əmr verməkdən çəkinir, dinini sağlam bir qala kimi mühafizə və himayə edirdi. Nur saçan alından xeyri-kəsir püskürür, nəcibanə əhvalından kərəm və comərdlik qaynayırdı. Qafil göründüyü zaman ilhami sərxoşluqla nəşəli, ayıq göründüyü zaman hikmət saqisi və hidayət verəni olurdu.

Ona zülm edənləri əfv edər, ondan əsirgəyənlərə yardımla müamilə edirdi. Dilindən bir dəfə də boş mənasız söz eşidilməmişdi. Haramlar və qadağalardan uzaq qalmış, yaxşıqlarla qaynaşmış idi. İlahi əmrlərə itəatlə yaşamışdı. Xeyrə doğru sürətlə qaçar, şərdən də o nisbətdə uzaqlaşardı.

Bütün cahanı sarsıdan ən dəhşətli faciələr qarşısında vüqarla mətənət nümayiş etdirər, təhəmmül kəsən və ciyər odlayan hadisələr qarşısında tam bir səbir və mətinlik göstərirdi. Bolluq anlarında şükür edirdi. Özünə düşmənlik edənlərə qarşı intiqam hissi bəsləməzdi. Dostlarının hər cür əziyyət və cəfalarını lütf və şəfqətlə, riza ilə qarşılayardı. Heç bir zaman və heç bir surətlə haqqı söyləməkdən çəkinməzdi. Heç bir haqqı və həttə, ən dəyərsiz və qiymətsiz bir yaxşılığı qətiyyənlə unutmaz və xor görməzdi.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِلَهِي حُرْمَةٌ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَخَاتِمِ النَّبِيِّينَ
 أَحْمَدُ الْمُحْتَبَا مُحَمَّدُ الْمُصْطَفَى صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ
 إِلَهِي حُرْمَةٌ أَسْمِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ
 وَرَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ إِلَهِي حُرْمَةٌ سَلَامَانَ

أَفَارِسِي

أَفَارِسِي رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ إِلَهِي حُرْمَةٌ
 قَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى
 عَنْهُ إِلَهِي حُرْمَةٌ إِمَامِ الْهَامِ مَلْجَأِ الْإِفَالِ
 إِمَامِ جَعْفَرِ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ
 إِلَهِي حُرْمَةٌ سُلْطَانِ الْفَارِسِينَ بَابِ زَيْدِ السُّلْطَانِ
 رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ إِلَهِي حُرْمَةٌ مَوْلَانَا
 خَوَاجَةِ أَبِي الْحَسَنِ الْخُرْقَانِيِّ إِلَهِي حُرْمَةٌ
 مَوْلَانَا خَوَاجَةِ أَبُو عَلِيٍّ الْفَارِسِيِّ
 الطُّوسِيِّ قُدَّسَ سِرُّهُ إِلَهِي حُرْمَةٌ مَوْلَانَا

قُدَّسَ سِرُّهُ

Mir Həmzə əfəndidən alınan İcazətnamə (M.Rahim arxivi)

Qonşularına övlad və əqrəba kimi yanaşar, kimsənin müsibətindən həzz duymaz, əksinə din və məzhəb fərqi qoymadan hər kəsin kədərinə xalisanə iştirak edirdi. Batıldən son dərəcə qorxar, daima haqqa yönələrdi. Sükut etdiyi zaman simasında görünən gülümsəmə tərzi, hüzurundakıları şadlandırmağa kifayət edər, güldüyü zaman səsi yüksəlməzdi. Nahaq yerə təcavüzə, iftiraya məruz qaldıqda müqabiləyə tənəzzül etməz, hökmünü Xudavəndi-hakimin əzəli iradəsinə tapşırırdı. Xülasə, ondan ən çox zərər və şiddətli ziyan, əziyyət görünə varsa, o da nəfsi idi. Yaşadığı mühit əhalisinin məzlum və düşkün qismi onun sayəsində fərəh tapmış olurdu. Axirəti üçün dünyasını xarab, nəfsini itab etmiş, xalqın hüzur və rahatlığının təmini üçün varlığını girdaba salmışdı. Ondən uzaqlaşanlara qarşı laqeyd qalması, zöhd və nəzahətinin zərurəti olub təkəbbüründən qaynaqlanırdı. Yaxınlaşanlara qarşı da tam yaxınlıq və əlaqə göstərməsi vüqar, mərhəmət və rəhmətinin təbii bir nəticəsi olub hiylə və fırlıdan tamamilə uzaq idi. Kim olursa-olsun, hidayətə vəsilə olan bir zata tam məhəbbət və itaət göstərər, mənfilikə sövq edən kimsələrdən azadə, uzaq qalmağı seçərdi.

Xülasə: Cahan şahənşahı idi. Fəqət bunlarla bərabər həm də həqiqətpərəst bir dərviş idi. Bəli, dərviş idi. Fəqət mərifətli dərvişlərin bir sahibqran sultanı, bir axirəzzaman mehdisi idi.

شرح و وصفش گر بگویم بر دوام
بگذرد عمر و نه گردد این تمام

[*Davamlı səni vəsf etsəm, ömür sona yetsə də vəsf-in tamam olmaz*]

İstanbul: Əmir Buxari dərgahının şeyxi və ləğv edilmiş Məşixatı-İslamiyyədə məşayix məclisinin rəisi Mustafa əfəndinin Həzrəti Pir haqqındakı duyğularını ifadə edən şeiri:

*Mir Həmzə ən-Nigari, ey eşqin şahsüvarı,
Əhrarın zamanın, çək səndə Zülfıqarı.*

*Övladı-Mustafasan, sərdarı-Mürtəzasan,
Hər dərdə mübtəlasan, Hüseyini-Kərbəlasan.*

*Gördü bu gözlər səni, cəzm eylədi Əlidir,
Bürhanı la fətadır, cümlə dedi vəlidir.*

* * *

*Yüz vermədi əğyarə, dayandı Zülfıqara,
Həp etdi parə-parə, yol vermədi firarə.*

*Ey xadimi-Buxari, ey bəndeyi-Nigari,
Gəl bana doğru söylə gördün mü sən Nigari?*

Və ləhu

Müştaqı ali-əba, sərçəsməyi-Mürtəza
 Həm qəmzeyi-Mustafa, bir bəndeyi-dilgüşa.
 Amasiyada məqamı, kəndisi Qarabaği,
 Üşşaqı sərbazanı seçdi qaradan aği.
 Düşmanları qan qusdu, aciz qaldı, həp susdu,
 Nə altı qaldı, nə üstü, kam aldı bütüin dostu.
 Divanı vardır anın, oxu istərsə canın,
 Həm Fərisi, həm Türki gör halini mərdanın.
 Etsəm nolur sevgindi yoxdur onun mənəndi,
 O nə şəkli şəmail, o qaməti-sərbüləndi.
 Övmüş yaratmış Allah, sununa Maşaallah,
 Birdir iki olamaz la ilahə illallah.

* * *

Bir həqiqət Misrinin Yusufu Kənanını,
 Rişteyi-əqval edüb sirri-hikmət söylədim.
 Nəxli-eşqi etmək şöleyi-pünhanını,
 Xariqə əfşan edüb sirri-vəhdət söylədim.
 Lən tərani rəmzinin nükteyi-Furqanını,
 Cüvəyi-Tura baxıb sirri-rüyət söylədim.
 Rəhnəvərd zülmətə çağırır irfanını,
 Göstərib bəhrində bin sirri-qürbət söylədim.
 Gülfəşani-rəhmətin buyi-üveysanını,
 Zülfü-Əhməddən alub səri-nisbət söylədim.
 (Baği-arami-Rəhman alıb sirri-nisbət söylədim.)
 Həp kitabı-əqdəsin məğzi-heyrət sanını,
 Topladım bir nöqtədə sirri-heyrət söylədim.
 Bir simayı-ənvərin mehri-dirəxşanını,
 Taqi-ərsdən parladub sirri-qüdrət söylədim.
 Razi-aləm aşına, piri-hikmət dananı,
 Fəxri göstərdim bütüin sirri-himmət söylədim.

Merzifonlu mərhum Müəllim Cevri əfəndinin (Hilyətüş-seyx Mir Həmzə Nigari əleyhir-rəhmət) ünvanı ilə yazıb İbnül-Əmin Mahmud Kamala hədiyyə etdiyi mənzuməsindən:

Nigari pak-məşrəb möhtərəm bir şeyx və şairdi,
 Münəvvər-qəlbü sima şöləvər bir şəmi-nairdi.
 Raşiqül-qəddü tam-əndam və əzavü məşairdi,
 Nisabı-hissi-təqvim nəysə öylə bahirdi.
 Böyük çeşmanı qüdrətdən mükahhal eyni-sahirdi,
 Məhasini-müntəzəmdi tabə sərəhu nuru-nasirdi.
 Böyük şarib məşrəbinə bir Heydəri-masirdi,
 Libası-həşməti şəhanə qiymətdar və tahirdi.
 Yürürkən səktəsiz bir cuyu-hari mürği-tairdi,
 Gözümlə gördüm eşqullah hər muyində fairdi.
 Görən məczub olub fəşvarəsindən bərqi-dairdi,

*Cünun iqliminə malikdi ol aləmdə sairdi,
Təsəvvüf ləmi saf mənbəyindən öylə sadirdi,
Kəlamı-şər'ü hikmət, fiqhü tıbb və şeirə qadirdi,
Zühuru gün gibi ənvər bəxşayi-məzahirdi.
Xülasə, bir vücuda-pür-kamal ustadı-mahirdi,
Böyük bir feyzə məzhər olduğu halində zahirdi.*

*Oxurdu şerini İran ədası bir yanıq səslə,
Təmas eylərdi ruha nəğməsi bir əmləs hisslə.
Ləbində sövtü giryən xəndədən xoş eşqi-ənfəslə,
O ağlarda, mən ağlardım ki, eşqə ağlarda hər kəslə.
Səvabit cümlə səyyar olub çərxi-şəmslə,
Olurdu məclisi bər asiman xunnəs kunnəslə.
Vücuda Turi-Sinəyə dönərdi nari-əqdəslə,
Yaxardı masivəyi, qeydi yoxdu xar ilə xəslə.
Uçardı eşqlə həmbəl olurdu çərxi-atlasla,
Hümayı-eşq idi qonmazdı xakə zağü kərkəslə.
Könül bəslərsən ağuşunda öylə bir hüma bəslə,
Dəyişmə piri-məhbubu həzaran şuxi-növrəslə.
Təvəllavü vala vacibdir Əhməddən gələn nəslə,
Füyuzu Ruma daşdı, qalmadı Ləzgi, Çərkəslə,
Gəlirmi vəsfi tədadə muaşşərlə, müxəmməslə.
Xülasə bir vücuda-pür-kamal ustadı-mahirdi,
Böyük bir feyzə məzhər olduğu halində zahirdi.*

*Nə ənfəsı-məsiha verdi nə Xızrı-nihan verdi,
Bu mürdə cismə feyzi-eşqi o ruhu-rəvan verdi.
Hərərət verdi əvvəl, sonra Cami-cavidan verdi,
O verdikcə biz içdik, bizlər içdikcə həman verdi.
Cününü cəzbəsi Xurşidü afaqa şən verdi,
Nicə imalara ol bi-nişandan çox nişan verdi.
Nicə xab-giran əshabına mühriq əzan verdi,
Çıxardı tülküyi indən nəfəslə bir duman verdi.
Xəfifül-məğz olan sufilərə rətli-giran verdi,
Fəzayı-Kərbəlaya eşq ilə meyli-man verdi.
Yüzün Allaha döndərdi iki dünyaya yan verdi,
Nəsi var isə soyundu piri-eşqə ərməğan verdi,
Nigari aqibəti-ali-əba uğrunda can verdi.
Xülasə, bir vücuda-pür-kamal ustadı-mahirdi,
Böyük bir feyzə məzhər olduğu halində zahirdi.*

Amasiya müftisi Xoca Hafiz Kamil əfəndinin ortancıl oğlu fazil və möhtərəm ədib Əhməd Əmri xocaəfəndinin Seyid Nigari haqqındakı tuyuqlarını bəyan edən tərcibəndi. Öz əl yazısından iqtibas:

*Seyid Nigarinin vəsfini lisan,
Vəchi-kamil ilə edəməz bəyan.
Hər halü şanıdır sənaya şayan,
Yazdığım zübdədir bərayi-ixvan.*

*Bir şeyxi-kamildir Seyid Nigari
Şirin kəlamından mərifət cari.
Siracı-Şirvandan aldı nuru fər,
Süllakı-təriqə oldu rahibər.
Mərdi-şir-afgəndir o vala gövhər,
Müxlisi-sadiqdir manəndi-Qənbər.*

*Həzrəti Nigari Seyidi-zi-şan,
Qövlündə zahirdir ənvəri-iqan.
Şəmsül-məarifdir o mərdi-meydan,
Kənzül-məkarimdir o ali bürhan.*

*Eşqü məhəbbətdə haiziül-kamal,
Elmü fəzilətdə nadirül-imtisal.
Şəmi-cəmalına pərvanə misal,
Dəmbədəm eylərdi yaranı iqbal.*

*Meydanı-kərəmdə sabiqül-əqran,
İxlasü-vəfada fəridüz-zaman.
Sədri-münəvvəri məsdəri-irfan,
Qülubun qüvvətidir kəlamı hər an.*

*Bağlamış qəlbini dəri-dildarə,
Baxmamış bir zaman səmti-əğyarə.
Neyl üçün aləmdə əltafı-yarə,
Təhəmmül eyləmiş zəhməti-xarə.*

*Bir şeyxi-kamildir Seyid Nigari,
Şirin kəlamından mərifət cari.*

*Oxutmuş əhlinə dərsi-irfanı,
Yayılmış aləmə şöhrətü şanı.
Eşq ilə yoğrulmuş cism ilə canı,
Bu sözə şahiddir onun Divanı.*

*Vəchi-məlihini görən heyrandır,
İzzətü hörmətə hər dəm şayandır.
Şiveyi-təqriri cazibi-candır,
Nəzmi-dilrübəsi ruhül-bəyandır.*

*Simayı-rəxsanı çəşmi-tabanı,
Qaməti-şirini nitqi-bəyani.
Cəzb edər kəndinə qəlbi-insanı,
Cəlb edər bəzminə əhli-izanı.*

*Göftarü rəftarı calibi-ayan,
Əhval və ətvarı məşhuru-cahan.
Şeirində halavət gün gibi əyan,
Oxu divanını bul səfayi-can.*

*Dəlili-sirəti, nuru-cəbini,
Burhanı-danişi nəzmi-şirini.
Tutmuş iki əldə həblül-mətini,
Çalışmış irşada ixvanı-dini.*

*Raşiqül-qədd idi o ali məqam,
Bəzmi-əfazildə bədr idi tamam.
Eylərdi lütfiylə iradi-kəlam,
Olmuşdu məhbubu qülubi -kiram.*

*Bir şeyxi-kamildir Seyid Nigari,
Şirin kəlamından mərifət cari.*

*Hübbi-peyğəmbərlə sinəsi taban,
Ol şahı-əkvana mərbutul-cənan.
Vəsfində lisani ləali-fəşan,
Yazmışdır nətini manəndi-Həssan.*

*Eyləmiş ol zatı Cənabı-Xəllaq,
Eşq ilə ələmdə şöhrəti-afaq.
Bir nəbzə vəsfindən, Əmri müştəq,
Anlatdı nəzm ilə bərayi-üşşaq.*

Əhməd xoca bu yazısını (5 şaban 1360) 19 avqust 1941 tarixinə təsadüf edən cümə axşamı günü Sel Ağzı ətrafında Cünunzadənin dükanının yanından mübarək Gümüşlü camesinə gedən küçənin başında – çarşının içində verdi. Cənabı-Haqq bu möhtərəm zatı Həzrəti Pirin himmətinə, Həzrəti Peyğəmbərin şəfaətinə, Həzrəti Allahın hidayət və inayətinə məzhər qılsın, peyğəmbərlərin seyidinin hörmətinə amin!

HƏZRƏTİ PİRİN TAC, ÇARIQ, MƏST, İÇ PAMBIQLISI

Sınıq dualı tas, təsbəh və papağı. Bu əşyalar Həmzə əfəndinin müridi Səfər bəyin yaxınlıqlarından olan Çərəli kənd sakini Vidadi, Sərfinaz xanımda və digər müridi Hacı Əhməd əfəndinin nəslindən olan Səfa Əliyevdədir.

Həzrəti Pirin son zövcəsi Lütfiyə xanımdan irsən qardaşı Hüsəməddin əfəndiyə keçməklə mühafizə edilmiş tac, çariq, məst, iç pambıqlısı Hüsəməddin əfəndinin oğlu İnayət bəydə görülməklə təsbit edilən vəsfləri aşağıya dərc etmişdir. İstanbul – 1950, yanvar ayı.

Tac iki qismə ayrılmışdır. Üst qismi səkkiz tərqli, alt qismi dörd tərklidir. Qırmızı zəmin üzərindədir. Nəqşibəndi tacıdır. İyirmi sm uzunluğundadır. Başa geyiləcək hissəsi 56 sm-dir. Aşağı dörd qismə bölünən tərklidir.

Buna bənzər işləmələr vardır. Bu işləmələrin birinci hissəsində (نوشته بر) (بر), ikinci qismində (جنة بحکم لم) üçüncüsündə (يزلي شفيع روز) dördüncüsündə (نوشته بر در جنة بحکم لم يزلي شفيع روز قيامت علي سبط محمد) yazılıdır. [قيامت علی سبط محمد / Cənnətin qapısında Sonsuz olanın hökmü yazılmışdır. Qiyamət günü Muhəmmədin (s.ə.v) övladı Əli şəfaət edəcəkdir] Çariq sarı dəridən emal edilmişdir. 38 sm uzunluğunda, 29 sm enindədir. Yəni çevrəsi tamamdır.

Məst on beş sm uzunluğunda bir boğazlı və cilalanmış qara dəridən hazırlanmış, boğaz tərəfində qırmızı dəridən bir şərid, yanı yarıqsız, altı tablalı bir məstdir.

Son zamanlarda mübarək başına geydikləri mübarək sənduqəsi üzərinə qoyulan yaşıl tac ki, o da dörd tərklidir. Onda da

هستی تاج عارفان از چار ترک
ترک دنیا ترک عقبا ترک هستی ترک ترک

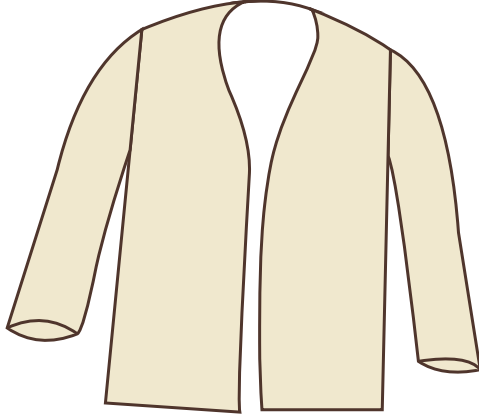
“Həst tacı-arifan öz çar tərki, Tərki-dünya, tərki-üqba, tərki-həsti, tərki-tərki” ibarəsi işlənmişdir” [Ariflərin tacı dörd tərklidir: dünyanı tərki, axirəti tərki, özünü tərki, tərki tərki]

Pambıq içliyin qol uzunluğu 61 sm-dir. Bədən uzunluğu 75 sm-dir. Boynu açıqdır. Pambıq içliyin tikiliş tərzini (düyməsiz və önü tamamən açıqdır).

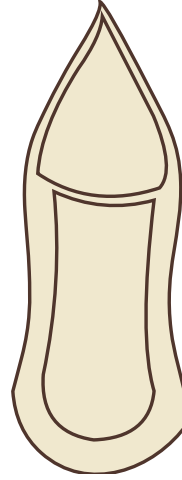

Həmzə əfəndinin köynəyindən və başmağından hissələr (Şərifə Nizamqızında)

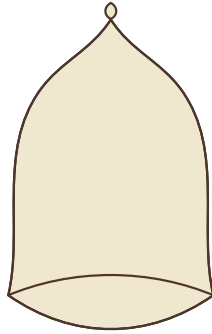

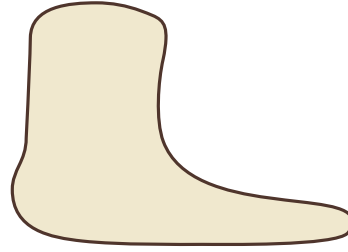
Pambıq içlik

Çarığın ümumi görünüşü

Tacın şəkli

Məst

İşləmələrin şəkli və içindəki yazıların yazılış tərzləri

Birinci tərək

İkinci tərək

Üçüncü tərək

Dördüncü tərək

*Ismayıl Siracəddin
Şirvaninin təriqət tacı-
şərif*

*Həzrəti Pirin təriqət
tacı-şərif*

*Həzrəti Pirin asa,
xəncər və saati*

*Həz. Pirin masti və
başmaqları*

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَالَّذِي يُضَوِّبُ الْمَوْتِ
وَالَّذِي يُضَوِّبُ الْمَوْتِ

Həzrəti Pirin irfan məktəbi

HƏZRƏTİ PİRİN TƏRİQƏT TƏLİMİ TƏRZİ

Müraciət edən zatlar, hər kim olursa olsun, halına diqqətlə nəzər edər, ona görə rəftar edər. Yəni dərviş olacaq kimsənin fitri qabiliyyətini tədqiq etdikdən sonra onun istedadı nisbətində zikr, vird təlim edər. Bəzisinə də fərz olan ibadətləri icra və haramdan uzaq durmasını əmr və tənbeh ilə kifayətlənər, başqaca vird və zikr təlim etməzdi.

Təriqət təlimindəki üsulu

Müridin idrak və zəkasına görə vəsiyyətlər və onun anlayacağı qabiliyyətdə bəyanatlar verər, əlavə istilahlıq, nüktədanlıq (kəlməbazlıq) kimi fikri qarışdıracaq hərəkətlərdən uzaq dururdu. Müqəddəs nəfəsi o dərəcə təsirli idi ki, ən bəsit ifadəsi belə müxatabına zövq və vəcd hasil olmasına kifayət edirdi.

Təvəccöh və mənəsi²⁰⁵

Bu zatın üsulunda “təvəccöh etdi” kəlməsinin ifadə etdiyi mənə, “mürşidin idrak nuru ilə müridin halına nəzər salması” müqabilində istifadə edilməkdədir. Bu kəlmə sonradan avamın²⁰⁶ yəni müstəsvifə (sufi olmadığı halda sufi keçinən) lisanında həqiqi dəlalət etdiyi mənadan çox zidd bir tərzə çevrilmişdir.

Avamın “Mən ona yönəldim”, “o mənə yönəldi, dəf etdim” kimi bayağı təbirləri “təvəccöh etdim” kəlməsinin türkcələşdirilmiş təsəvvüfi bir istilahıdır. Fəqət bu ifadələrinə görə birisi digərinə hökmranlıq təsiri göstərmək üzrə ruhani qüvvəsindən yardım alaraq rəqibini məğlub etdiklərini anlatmaq istəyirlər.

Çilaxana məscidi

²⁰⁵ Təvəccöhün üsulu: Şeyx öz qəlbini müridin qəlbə səviyyəsində qarşılaşdırır. Cənabı-Haqqə və möhtərəm şeyx həzrətlərinin qüdsi ruhaniyyətinə müraciət edər. Və “Ya rəbbi, mənim qəlbimə izhar və varid olan zikrlərin nurlarını bu müridin qəlbinə yetişdir” deyər könlündən keçirərək müridin qəlbə tərəfinə təvəccöh və himmət edər. Təkrarlanan təvəccöh sayəsində müridin qəlbində zikr hərəkəti peyda olmağa başlar. Həbelə şeyx ruhunu müridin ruhu müqabilində tutaraq ruhi lətafətinə varid olan zikr nurunu müridin qəlbinə saçar. Bu, ruhi təvəccöhdür. Xülasə, mürşid müridin beş lətif duyğusuna bir-bir təvəccöh edərək piranə ruhani örtüsündən iqtibas etdikcə qüdsi feyzini müridinə saçar ki, məhz bu təvəccöh üsulunun şəklidir. Beş lətif duyğudakı təvəccöhü tamamlayan mürid hər məqamda ona təlqin edilmiş zikri əks və təhəmmül qabiliyyətini əldə edincə mürşid o müridə nəfə və o zikrini təlqin və ona (oxuna bilmədi) Vacibi-taala həzrətlərinin hüuru-yəqininə qarşı tam təvəccöh peyda eyləməkdir.

Hidayətüt-Talibin, Millət kitabxanası 15/988.

²⁰⁶ Buradakı “avam”dan məqsəd zahiri elmi bilməyənlər demək deyildir. İrfani bəhrədən məhrum olanlar ifadəsinin qarşılığı olaraq istifadə olunmuşdur. İstərsə o kimsə zahiri elmdə kamil ustad olsun.

Təvəccöh vəziyyəti

Miras aldığı ariflərin parlaq tacını (papağını) mübarək başına qoyaraq üzərindən qiymətli bir “Əhmədiyyə-Abani” sarığı sarıyar və bunun bir ucunu sağ çiyinə aşırırmış. “Miraciyyə”-sində vəsf etdiyi şəkildə qıyqac tacının verdiyi həşmət, sarığının qələndəranə, rindanə tövründəki ululuq, arifanə simasında işıq saçan hikmət nuru ilə, bir dəfə təvəccöh hücrəsinə girərgirməz qapının önünə oturarmış.

Bu arifanə hal ilə dolaşan bu hidayət saçan zatı gören müridlərin bayıldıqları çox olurmuş. Təvəccöhə hər gün davam edər, fəqət xətmə-xacə bazar ertəsi və cümə gecələri icra edilirmiş. Təvəccöhdə əksərən Kamal Xocəndinin

مريدان طالب پيرند و پيران ظاهر و پيدا
ديريغا تشنه لب خواهيم مردن بر لب دريا

[Müridlər pır istəyir, pirlər zahir və əyandır,
Təəssüf ki, dəryanın kənarında susuzluqdan öləcəyik].

مگو که اصحاب دل رفتند و شهر عشق شد خالی
جهان پر شمس تبریزی ست کو مردی چو مولانا

[Haqq aşığı, ərənlər getdilər, eşq şəhəri boş qaldı deyə düşünmə, dünya Şəmsi-Təbrizilərlə doludur, amma Mövlana kimi bir insan haradadır ki, həqiqəti görsün]²⁰⁷ şeirini oxurmuş.

Təlim etdiyi əsaslar

İradə əlini uzadan hər hansı müridin -yuxarıda yazıldığı şəkildə- vicdani əhvalı tədqiq dairəsindən keçdikdən sonra “Dəstəməzsiz durmamaq, ayağını uzadıb yatmamaq, haramdan çəkinmək” və istedadının qüdrətinə görə öyrətdiyi viridlərə davamiyyət əmr edərmiş.

Əgər mürid özünün təcridini istərsə xalqdan təcrid edilir və qırx gün -ərbəin- çiləyə qoyulmuş.

Bu şərəfə də hər bəxtiyarın nail olamadığını söyləmək artıqdır. Bəzi müridlərin istəmədiyi halda təcrid edildiyi və bəzisinin də istədiyi halda təcrid edilmədiyi də vəqedir.

Təcrid halında müridin səy və təslimiyyətinə görə zikr dərəcələri göstərir. Və bu sayədə bir çox kamal sahibi zatlar yetişdirilmiş və bir Ramazanda Merzifonda Çələbi Mehmed mədrəsəsində 25-ə yaxın müridin təcridə girdiyi rəvayət edilir.

Kamal əhlindən bəzi zatlardan “təcridin surəti, tərəqqi, feyzlənmək, irfan nurunun iqtisabı, təbdili-zikr” haqqında xeyli məlumatlar dinləmişdim. Bu xüsusə aid mövzulardan da dərc etmək imkanı olmaqla bərabər hələlik buna aid mülahizələrdən gözümlü çəkmək məcburiyyəti hiss etdim.

Çiləxana məscidində
çiləxanalar

²⁰⁷ موسی ای نیست که آواز انالحق شنود

ورنه این زمزمه در شجری نیست که نیست

[Musa yoxdur ki, ənalhəqq sədəsi eşidəsən
O yoxsa, bu ağacdən də səs eşitməzsən]

Başlanğıcda xətmi-xacə tərzü

Əvvəlcə, xətmi-xacəyə xaricdən kimsəyi almazmış. Ancaq sonralar hər kəsin gölməsinə izin vermişdir.

XƏTMI-XACƏGAN

Bismillah

Xacə Bahaəddin əfəndi həzrətlərinin vəfatından sonra məhrəm sənəd qovluğu içində tapılaraq şəxsən Həzrəti Pirin mübarək ağzından çıxan və hər xətmi-xacədə oxuduğu xətm duasının mərhumun öz əl yazısı ilə yazılmış və rəqdən istinsax edilmişdir.

هذا سلسلة ختم شريف خواجهان عزيزان قطب الأقطاب و غوث ... پيرنا و أستاذنا للسيد الأُمير الحمزة النُكاري القره باغي – على ما صدر من فيه المبارك قدس الله سره العزيز. أمين أمين أمين، اللهم بلغ، اللهم بلغ، اللهم بلغ و أوصل و أوصل و أوصل مثل ثواب ما قرأناه و نور ما تلوناه إلى روح أفضل الأنام و مصباح الظلام مولى العرب و العجم سيدنا محمد المصطفى أحمد المجتبي صلي الله تبارك و تعالى و تقدس عليه و سلم، أفاض الله تبارك و تعالى و تقدس علينا ببركاته الأنسية و نورنا بأنواره القدسية (قرة عين خليل منظر خيل نبي/ دو چشم آدم و حوا فداك أُمي و أبي؛ بتكده آنگ رونقى سن ای صنم/ کارگاه قضا سنگ زینتى سن اعجبى؛ علم و بلاغت سگا بخشش لطف خدا/ گورمدن عالم بيلور درسى بر بحثى مكتبى) و إلى أرواح كل من آله و أزواجه و ذرياته و أصحابه خصوصا منهم إلى ابي بكر الصديق و إلى روح عمر الفاروق و إلى روح عثمان ذي النورين و إلى روح علي المرتضى كرم الله وجهه المكرم رضوان الله تبارك و تعالى و تقدس عليهم أجمعين أفاض الله تبارك و تعالى و تقدس علينا ببركاتهم الأنسية و نورنا بأنوارهم القدسية

و إلى روح مولانا سلمان الفارسي و إلى روح مولانا قاسم و إلى روح إمام الهمام ملجأ الأنام مولانا الإمام جعفر الصادق و إلى روح مولانا طيفورابي زيد البسطامي رضوان الله تبارك و تعالى و تقدس عليهم أجمعين أفاض الله تبارك و تعالى و تقدس علينا ببركاتهم الأنسية و نورنا بأنوارهم القدسية

و إلى روح مولانا خواجه ابي الحسن الخرقاني و إلى روح مولانا خواجه أبي العلي الفارمدي الطوسي و إلى روح مولانا خواجه يوسف الهمداني و إلى روح مولانا خواجه عبد الخالق غجدواني و إلى روح مولانا خواجه عارف ريوكري و إلى روح مولانا خواجه محمود انجير فغنوي و إلى روح مولانا خواجهان عزيزان علي الراميتي و إلى روح مولانا خواجه محمد بابا السماسي و إلى روح مولانا السيد أمير كلال و إلى روح إمام الطريقة و غوث الخليفة ذي الفيض الجاري و النور الساري مولانا الأعظم وأستاذنا الأكرم و شيخنا المكرم و سيدنا المحترم مولانا فداه روحنا مولانا الشيخ بهاء الحق و الملة و الدين الشيخ بهاء الدين السيد محمد بن محمد البخاري المشهور بشاه نقشند قدس الله تبارك و تعالى و تقدس أسرارهم العزیزة أجمعين أفاض الله تبارك و تعالى و تقدس علينا ببركاتهم الأنسية و نورنا بأنوارهم القدسية (بزم كرويلره دائره ميناده/ بگزمز دائره شاه بهادن غيری/ همت كاوس كى و شوكت خاقان چين/ و سلطنت قيصرست خدمت شاه بها)

و إلى روح مولانا شيخ علاء الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ علاء الدين عطار ابن محمد البخاري و إلى روح مولانا يعقوب چرخى و إلى روح مولانا ناصر الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ ناصر الدين خواجه عبيد الله الأحرار، يا ولي (چه ميگويم ز وصف آن كرامى/ در وصفش چنين سفتت جامى؛ مقام خواجه برتر است از گمانست/ برون از حد تقدير و بيانست)

و إلى روح مولانا محمد الزاهد و إلى روح مولانا درويش محمد و إلى روح مولانا خواجگی
امکنگی و إلى روح مولانا خواجه محمد باقی بالله و إلى روح الإمام الربانی و غوث الصمدانی
مجدد اللآلف الثاني الشيخ أحمد الفاروقي السرهندي محبوب سبحاني و إلى روح مولانا عروة
الوثقی خواجه محمد المعصوم و إلى روح مولانا سيف الدين محمد الحسن و إلى روح مولانا سيد
نور خواجه محمد البدواني و إلى روح مولانا حبيب الله مظهر شاه ميرزا جان جانان و إلى روح
مولانا السيد عبد الله دهلي (پير ما كه هست اندر زمانش/ ولايت حصر اندر آستانش: نشد جز
بندگی آرامگاهش/ از آن شد نامش عبد الله شاهش)
و إلى روح مولانا الشيخ ضياء الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ ضياء الدين خالد شاه
سليمانی (خالدا اگر نیستی دیوانه صحراء نورد/ تو كجا كابل و غزنین و خاك قندهار: ز جام فيض
خود كن خالد درمانده را سیراب/ كه او لب تشنه تيهست تو دریا احسانی (عمانی)
و إلى روح مولانا الشيخ سراج الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ سراج الدين شاه إسماعيل
شروانی (دليل كوي گلزار نگارم باقی بالله/ سراج الدين ذبيح الله إسماعيل شروانی)
و إلى روح مولانا الشيخ محي الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ محي الدين عبد القادر
الگیلانی و إلى روح مولانا الشيخ شهاب الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ شهاب الدين عمر
السهوردي و إلى روح مولانا الشيخ نجم الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ نجم الدين الكبرى
(يكنظر افكن كه مستثنا شوم از ابناي جنسی/ صد شد منظور نجم الدين كبرى سرورست) الله
تبارك و تعالی و تقدس أسرارهم العزیزة أفاض الله تبارك و تعالی و تقدس علينا ببركاتهم الأنسية
و نورنا بأنوارهم القدسية و إلى أرواح كل من مريديهم و منتسبهم و مخلصيهم و محبيهم أجمعين
أفاض الله تبارك و تعالی و تقدس علينا ببركاتهم الأنسية و نورنا بأنوارهم القدسية
و خاصة إلى أرواح آبائنا و أمهاتنا و أجدادنا و جداتنا و أعمامنا و عماتنا و أخواننا و خالاتنا
و لمن وصانا بدعاء الخير و إلى أرواح جميع المؤمنين و المؤمنات و المسلمين و المسلمات و
الأحياء منهم و الأموات برحمتك يا أرحم الراحمين بحرمة محمد المصطفى عليه أفضل الصلوة
و أكمل التسليمات و بحرمة آله الأجداد عليهم أفضل الصلوة و أكمل التسليمات. الهي، بحرمة
عزیزان محبوبان خدا را اغفر لنا خطايانا و اجلبنا إلى محبتك بمحبة أولياءك و ارزقنا التوفيق و
الاستقامة على طاعتك برحمتك يا أرحم الراحمين يا خالق السموات و الأرضين و يا خالق الماء
و الطين...

[Bu, silsileyi-xətmi-şərif qütbü-əqtab, qavs ..., pırimiz, ustadımız Seyyid
əl-Əmir əl-Həmzə ən-Nigari əl-Qarabağının (q.s) –mübarək ağzından çıx-
dığı şəkildədir. Amin, amin, amin. Allahım, oxuduqlarımızın savabını və
tilavət etdiklərimizin nurunu insanların ən fəzilətli, zülmətlərə çıraq olan,
Ərəbin də, Əcəmin də mövlası, əfəndimiz Muhəmməd Mustafa, Əhmədül-
müctəbanın (*Bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allahın salat və salanı
onun üzərinə olsun*) ruhuna yetişdir, yetişdir, yetişdir. Vasil eylə, vasil eylə,
vasil eylə. Bütün qüsurlardan pak və münəzzəh olan Uca Allah bizi onun
ünsiyyətinin bərəkətilə nemətləndirsin və müqəddəs nuru ilə nurlandırın.
(*Xəlilin gözünün nuru, Nəbinin çobanı/ Adəm və Həvvanın iki gözü, atam-anam
sənə fəda; Bütəkəy-i-ələmin rövnaqisən, ey sənəm/ Kargah qəzasının zinətisənmi
yoxsa?!/ Elmü bəlağət sana bəxşişi-lütfü-Xuda/ Görmədən ələm bilür dərsi bər-
bəhsi-məktəbi*)

O cümlədən, əhlinin, zövcələrinin, zürriyyətinin, səhabələrinin, xü-
susilə, Əbubəkr Siddiq, Ömərül-Faruq, Osmanı-Zinnureyn və Əliyyə-
Mürtəzanın (*Allah onun mübarək üzünü şərəfə nail etsin*) (*Bütün qüsurlardan
pak və münəzzəh Uca Allah onlardan razı olsun*) ruhlarına yetişdir. Bütün
qüsurlardan pak və münəzzəh olan Uca Allah bizi onların ünsiyyətinin
bərəkətilə nemətləndirsin və müqəddəs nurları ilə nurlandırın.

Və Mövlanə Səlman əl-Farisinin, Mövlanə Qasımın, Mövlanə İmam əl-Hümamın, bütün məxluqatın sığınacağı İmam Cəfəri-Sadiqın, Mövlanə Tayfur Əbu Zeyd əl-Bistaminin (*Bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allah onlardan razı olsun*) ruhlarına yetişdir; Bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allah bizi onların ünsiyyətinin bərəkətilə nemətləndirsin və müqəddəs nurları ilə nurlandırın.

Və Mövlanə Xacə Əbul-Həsən əl-Xəraqani və Mövlanə Xacə əbi Əli əl-Farmədi ət-Tusi və Mövlanə Xacə Yusif əl-Həmədani, Mövlanə Xacə Əbdülxaliq Gücdüvani və Mövlanə Xacə Arifi-Rivgəri və Mövlanə Xacə Mahmud İnciri-Fağnəvi və Mövlanə xacəgani-əzizən Əli ər-Ramitəni və və Mövlanə Xacə Muhəmməd Ata əs-Səmmasi və Mövlanə əs-Seyyid Əmir Külal və imamımız, təriqətimizin imamı, məxluqatın qövsü, feyzi-cari və nuri-sari (əbədi feyz və daimi nur) sahibi, böyük mövlamız, kərim ustamız, hörmətli şeyximiz və möhtərəm seydimiz, böyüyümüz, ruhumuz ona fəda olsun, Mövlanə əş-Şeyx haqqın, millətin və dinin zinəti Şahı-Nəqşibənd adı ilə məşhur, əş-Şeyx Bəhaəddin əs-Seyyid Muhəmməd bin Muhəmməd əl-Buxarinin ruhlarına yetişdir, (*bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allah əziz sirlərini müqəddəs etsin.*) Bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allah bizi onların ünsiyyətinin bərəkətilə nemətləndirsin və müqəddəs nurları ilə nurlandırın. (*Bəzmi-kərubilərə daireyi-Mimada/ Bənzəməz daireyi-Şahı-Bəhadan qeyri/ Himməti-Kavusi-Key və şövkəti-xaqani-Çin/ Və saltənəti-Qeysərarəst xidməti-Şahı-Bəha*)

Və haqqın, millətin və dinin ucalığı Mövlanə əş-Şeyx Əlaüddin Əttar ibnu Muhəmməd əl-Buxari və Mövlanə Yaqubu-Çərxi və Mövlanə əş-Şeyx, haqq, millət və dinin yardımçısı, yardımını Mövlanə əş-Şeyx Nəsirüddin Xacə Übeydullah əl-Əhrarın ruhlarına yetişdir, ya vəli (*O möhtərəm, əzizin vəsfində mən nə deyim ki/ Cami onun vəsfində dürr kimi sözlər düzmüşdür. Xacənin məqamı gümandan üstündür, əladır/ Təqdir və bəyana da sığmaz.*)

Və Mövlanə Muhəmməd əz-Zahid və Mövlanə Dərviş Muhəmməd və Mövlanə Xacəgi Əmkənəgi və Mövlanə Xacə Muhəmməd Baqi-billah və əl-imamur-Rabbani və qövsüs-samədani mücəddidil-əlfis-sani əş-Şeyx Əhməd əl-Faruqi əs-Sərhəndi Allahın sevgilisi və ürvətül-vüsqa (mətin ip) Xacə Muhəmməd əl-Məsum və Mövlanə Seyfüddin Muhəmməd əl-Həsən və Mövlanə Seyid Nur Xacə Muhəmməd əl-Bədəvani və Mövlanə Həbibullah Məzhəri-Şah Mirzə canı-canan və Mövlanə əs-Seyyid Abdullah Dehlinin ruhlarına yetişdir (*Zamanımızın pürinin asitanəsindədir vilayət, onun aramgahına bəndə oldu, ona görə də adı Abdullah Şah oldu.*)

Və Mövlanə əş-Şeyx, haqqın, millətin və dinin ziyası Mövlanə əş-Şeyx Ziyaəddin Xalid Şah Süleymaninin ruhlarına yetişdir (*Xalida, əgər divanə tək sərgərdan olub səhraları dolaşmazsan,/ Sən hara Kabil, Qəznəyn, Qəndəhar torpaqları hara?! Öz feyz camından biçərəni doyuzdur, Xalid,/ Çünki o, suya təşnə bir dodaqdır, sənə bir əhsan dəryası.*)

Və Mövlanə əş-Şeyx haqqın, millətin və dinin qəndili, Mövlanə əş-Şeyx, Siracəddin Şeyx İsmayıl Şirvaninin ruhuna yetişdir (*Bəldəmizin gülzarının dəlili Nigarımdır, Baqi-billah,/ Siracəddin Zəbihullah İsmayıl Şirvani.*)

Və Mövlanə əş-Şeyx, haqqın, millətin və dinin muhyisi (dirçəldəni, canlandırıcısı) Mövlanə əş-Şeyx Mühyiddin Əbdülqadir əl-Gilani və

Mövlanə əş-Şeyx, haqqın, millətin və dinin göləsi Mövlanə əş-Şeyx Şihabəddin Ömər əs-Sührəverdi və Mövlanə əş-Şeyx Əbi Əhməd əl-Çeşti və Mövlanə əş-Şeyx, haqqın, millətin və dinin parlaq ulduzu Mövlanə əş-Şeyx Nəcməddin əl-Kübranın (*bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allah əziz sirlərini müqəddəs etsin*) ruhlarına yetişdir. (*Bir bax ki, insanlar içində müstəsna idi./ Mənzurumuzun sənədi olan Nəcməddin Kübra sərurər idi.*) Bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allah bizi onların ünsiyyətinin bərəkətilə nemətləndirsin və müqəddəs nurları ilə nurlandırın. Və onun bütün müridləri, müntəzibləri, müxlisləri və mühiblərinin ruhlarına yetişdir. Bütün qüsurlardan pak və münəzzəh Uca Allah bizi onların ünsiyyətinin bərəkətilə nemətləndirsin və müqəddəs nurları ilə nurlandırın.

O cümlədən, xüsusilə, ata və analarımızın, baba və nənələrimizin, əmi və dayılarımızın, xala və bibilərimizin, bizə xeyir-dua edənlərin, bütün mömin, müsəlman kişi və qadınların, onlardan həyatda olanlar və ya dünyadan köçənlərin ruhlarına yetişdir, ey mərhəmətlilərin ən mərhəmətlisi, rəhmətinlə, Muhəmməd Mustafanın hörmətinə, ən fəzilətli dua və ən kamil salamlar onların üzərinə olsun və onun şərəfli əhlinin hörmətinə, ən fəzilətli dua və ən kamil salamlar onların üzərinə olsun. İlahi, əziz məhəbbətlərinin hörmətinə bizim səhvlərimizi bağışla, bizi sənə məhəbbətinə, övlialarının məhəbbətinə cəlb et, ey mərhəmətlilərin ən mərhəmətlisi, ey yerlərin və göylərin, suyun və torpağın xalığı, bizi taətimdə müvəffəq et və istiqamət üzrə eylə.]

Həzrəti Pirin şəxsən dürr tökülən dilindən zühur edən xətm-xacə burada ikmal edildi. Həzrəti Pirin bəqa (əbədiyyət) diyarına səfər etdikdən sonra hörmətli xəlifələr və möhtərəm əzizlər toplanıb bir arada oxuduqları xətm-xacəyə yenə eyni tərzdə davam olunub yalnız Həzrəti-Pirin mübarək adı gəldiyində Şah İsmayıl Şirvani həzrətlərini təqib edir. O zaman Həzrəti Pirin rəşadətprənah adını aşağıdakı tərzdə oxumaqda idilər. Burası da qeyd edilməyə dəyər ki, bu xətm-xacə Həzrəti Pirin mübarək türbəsində Mir Həsən əfəndi tərəfindən oxunan deyildir. Bu xətm-xacəni oxuyan zatlar irfani kəmalatdan haqqı ilə bəhrələnmiş olanlardır ki, bunların xətm-xacəni oxuduqları indi kimsə tərəfindən görülməmişdir. Bu mübarək zatların Həzrəti-Pirin adı gəldiyi sırada oxuduqları hissə aşağıda qeyd edilmişdir:

و إلى روح إمامنا إمام الطريقة و غوث الخليفة ذي الفيض الجاري و النور الساري مولانا الأعظم و أستاذنا الأكرم و شيخنا المكرم و سيدنا المحترم مولانا فداه روحنا مولانا الشيخ أمير الحق و الملة و الدين مولانا الشيخ أمير الدين السيد الأمير الحمزة النكاري القره باغي البركشادي الحيدري البالي قدس الله تبارك و تعالى و تقدر علينا ببركاتهم الأنسية و نورنا بأنوارهم القدسية

[Və imamımız, təriqətin imamı ğavsul-xəliqa (məxluqatın qövsü), zil-feyzis-sari və n-nurul-cari (bol feyz və əbədi nur sahibi), əzəmətli Mövlanə və kərim ustadımız, mükərrəm şeyximiz və möhtərəm seyidimiz, Mövlanə, ruhumuz ona fəda olsun, Mövlanə əş-Şeyx, haqqın, millətin və dinin əmiri Mövlanə əş-Şeyx Əmirud-din əs-Seyyid əl-Əmir əl-Həmzə ən-Nigari əl-Qarabaği əl-Bərgüşadi əl-Heydəri əl-Bali, Uca Allah əziz sirrini müqəddəs qılsın və bizi onların ünsiyyətinin bərəkətilə nemətləndirsin və müqəddəs nurları ilə nurlandırın) ruhuna yetişdir.]

Bu mübarək ünvandan sonra Şeyx Əbdülqadir Gilani həzrətlərinin şanlı adına yenə Həzrəti Pirin tərzü üzərinə davam edilməkdə idi.

Həzrəti Pirin (q.s) şəxsən təriqət üsulu tərzü olub Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinin məhrəm sənədləri içində öz əl yazısı ilə yazılı kağızdan köçürülən təriqət üsulu surəti eynən aşağıya dərc edilmişdir.

Təriqəti-aliyyəyi-Nəqşibəndiyyəyi-Xalidiyyəyi-Seyyid Nigari qüddisə sirruhul-ali

“Əvvələn, talibi-təriqəti-aliyyə olan kimsə üçün daima əbdəst üzrə olmaq lazım və əhəmiyyətlidir. Saniyə (ikincisi), diz üzərində qibləyə doğru və ya pirinin olduğu məhəllə mütəvəccih (yönəlmiş) olaraq oturmaq gərəkdir. Salisən (üçüncüsü), zikrə məşğul olmazdan müqəddəm (əvvəl) iyirmi beş kərə istiğfari-şərif yəni *استغفر الله العظيم من الغفلة و من سائر الذنوب* [Qaflet və digər günahlara görə Uca Allahdan məğfirət diləyirəm] və yenə beş kərə ya on beş kərə salavati-şərifə yəni *اللهم صل على سيدنا محمد و إله الأجداد بعدد ذرات الف مرآت* [Allahım, seyidimiz Muhəmməd və şərafti ailəsinə min dəfə zərrələr qədər salatu salam et] və bir kərə *الم نشرح لك* [Biz sənəni köksünü açib genişlətdikmi] (İnsirah: 1) sureyi-şərifəsi və üç ədəd İxlası-şərif və bir ədəd müavizəteyn (Fələk və Nas surələri) və bir kərə Fatihəyi-şərifə və bir də surəyi-Həşrin axırıncı, yəni *لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ* [Əgər biz bu Qurani bir dağa endirsəydik] (Həşr: 21) ayəti-kəriməsini qiraət etdikdən sonra hasil olan əcr və savabını sərvəri-ənbiya *aleyhi əfdalüt-təhaya* əfəndimizin ruhu-mütəhhərlərinə (paklaşdırılmış ruhuna) və çari-yari-ba səfanın (Rəşidi xəlifələr) ərvahi-musəffalarına (saflaşdırılmış ruhlarına) hədiyyə etdikdən sonra silsileyi-Nəqşibəndiyyəyi-Xalidiyyəyi-Nigariyyə ki, Nəbi və Siddiq və ilaxir *qaddəsallahu və təbarəkə və taala və təqaddəsə aleyhim əcmain* əfəndilərimizin ərvahi-tayyibələrinə ihda (hədiyyə) və istimdad etdikdən sonra bir miqdar rabiteyi-şərifə ilə məşğul ola. Rabiteyi-şərifə ki məbdəi-feyz olan piri-dəstgirin mübarək qaşlarının mabeynini (arasını) xaneyi-xəyalında təsəvvür etməkdən ibarətdir. Təriqəti-aliyyədə əslil-üsul rabiteyi-şərifədir. Rabiteyi-şərifəyə nə qədər diqqət olunsa o qədər füyuzatın təzayüdünə (çoxalmasına) bais olur. Çünki təriqəti-aliyyəyi-Nəqşibəndiyyəyi-Nigariyyənin məbnası üçdür: Fəna fiş-şeyx, fəna fir-rəsul, fəna fillahdır. Bu rabiteyi-şərifə fəna fir-rəsulun və fəna fillahın müqəddəməsidir. Əlhasil, pirin surəti-zahirəsi, bəlkə, mübarək iki qaşının arası durmaqda, oturmaqda, yeməkdə, söyləməkdə xatirdən getməyə. Gedərsə, təriqi-feyz o kimsə üçün bil-külliyə münkəşif olub rabiteyi-cənabi-sərvəri-ənbiyaya və huzuru-Mövlaya istedad kəsb etmiş olur. Nitəkim kəndi kitabı-bəlağət nisabında əhvəli-süluku bəyan sədədində buyurur: “Öylə sərf eylə kim dili-dildarə Zərrə qədər yer qalmasın əğyarə” “Dəşti-təvəlladə ol zəhrimarə; Rabiteyi-qəlbdir mücərrəd tiryak”. Əl-hasil zikr olunan rabiteyi-şərifə lisanını (dilini) üst damağına sühulətlə (asanlıqla) yapışdırıb qəlb sənubəri ki çam (şam) qozası şəklində məhəlli sol məmədən iki barmaq aşağıdadır. Nəzəri-bəsirətini məhəlli-məzkura (qeyd olunan yerə) həsr ilə nəfəsini həbs edib qəlb ilə “Allah, Allah, Allah” ləfzini zikr edə və bu zikrə ismüz-zat

derlər. Və bu zikrin miqdarı iyirmi dörd saatda beş mindir. Beşdə, ya on beşdə, ya iyirmi beşdə nəfəsini ixrac edib *رضاك مطلوبي و الهی انت مقصودي* [İlahi, məqsudum sən, mətlubum sənin rizandır] deyər, yüzdə, ya iki yüzdə zikr olan rəbitəyə diqqət oluna və bu zikrin məcmusu bir məclisdə, yəni bir oturuşda tamam olursa, nə əla və illa (ya) iki məclisdə və ya üç məclisdə də tamam olsa, bə's yoxdur.

*Olmam bən əgər vasili-məqsud, ey can,
Ola ki sən olam layiqi-vəsli-canan.*

Bu kağızdakı məlumat da burada sona yetdi. Bu vasitə ilə Həzrəti Pirin təriqətinin əsl üsulu da tapılmış və dərc edilmiş oldu. Allaha min şükür.

Nəhayətdəki təriqət təlimindən
bəhs edən bir rəvayət

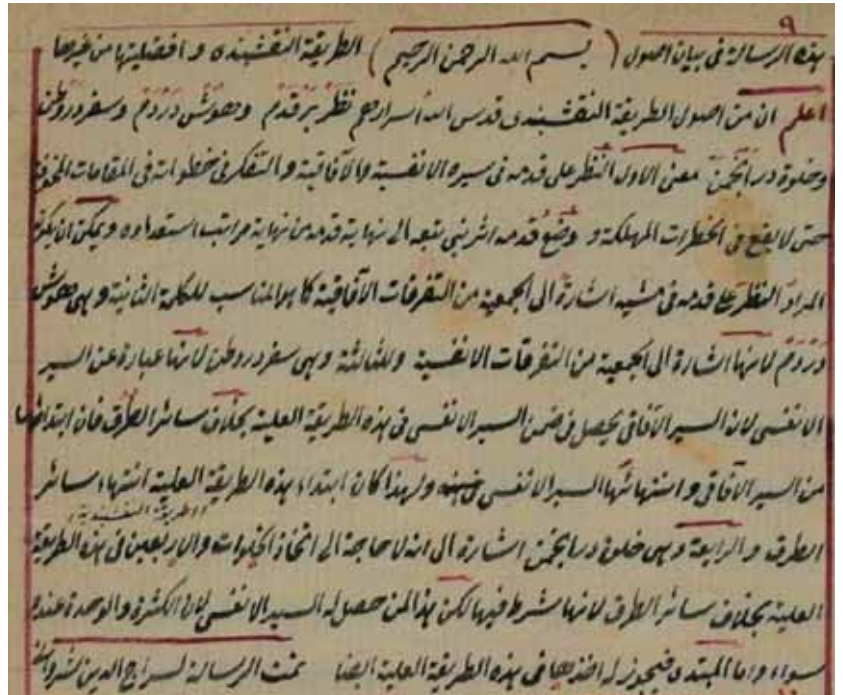
İcazət almış, zamanının ən hazırlıqlı xocalarından olan bir neçə zatın müridlik üçün müraciətlərində ilk tövsiyələri “Siz alim adamlarsınız, mənə baxmayacaqsınız, mənəim əvvəlki halımı görəndə siddiq, indiki halımı görəndə zındıq olur. Mənim təriqətimdə dəstəmazsız durmaq, ayağını uzadıb yatmaq yoxdur“ dedikdən sonra çalışmaları lazım gələn zikri təlim etmişdir.

Bu ifadə onun arifanə məqamını göstərən mürşidənə bir bəyanat olduğundan İmam Qəzali [Əbu Hamid Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzali] həzrətlərinin bu ifadə haqqındakı mülahizələrini eynən yazdığı münasib gördüm.

Tərcümə surətilə nəql edə bilməməyim bəzi mülahizələrə əsasəndir. Çünki bu kimi ifadələri öyrənib satmağı bilən hiyləgərlər hələ də vardır. Ərəbcə olması etibarilə çox kimsələrin nüfuz edə bilməyəcəyi təbiidir. Bu tərz seçməyi zaman və hala müvafiq görürəm.

*İsmail Siracəddin
Şirvaninin Nəqsibəndi
təriqətinin fəzilətinə dair
risaləsi*

قال بعضهم: من رأني في البداية صار صديقاً، ومن رأني في النهاية صار زنديقاً، إذ النهاية ترد الأعمال إلى الباطن وتسكن الجوارح إلا عن رواتب الفرائض؛ فيتراءى للناظرين أنها بطالة وكسل وإهمال، وهيهات فذلك مرابطة القلب في عين الشهود والحضور وملزمة الذكر الذي هو أفضل الأعمال على الدوام؛ وتشبه الضعيف بالقوي فيما يرى من ظاهره أنه هفوة تضاهي اعتذار من يلقي نجاسة يسيرة في كوز ماء ويعلل بأن أضعاف هذه النجاسة قد يلقي في البحر والبحر أعظم من الكوز فما جاز للبحر فهو للكوز أجوز. ولا يدري المسكين أن البحر بقوته يحيل النجاسة إلى ماء فتقلب عين النجاسة باستيلائه إلى صفته، والقليل من النجاسة يغلب على الكوز ويحيله إلى صفتها، انته

حضرت پیرک و بر دیکي خلافتنامه لردن

برضورت

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد الاعتراف عن اداء حمد كل السنة الفحول البلغاء وحاو فيه الانبياء =
والاولياء حتى افرأكل افرأهم بعدم احصاء الثناء وعن الصلوة والسلام
على خاتم الرسل و سلطان الاصفياء وآله وصحبه نجوم الاهتداء وشموس
الاقضاء

يقول العبد الذليل لاقل من كل القليل الخبز الحسنى قد اجزت الاخ الجليل
والمشفق النبيل مولانا ..... بالتوجه
وتلقين الذكر وتربية الطلاب في الطريقة العلية النفسبندية قدس اسرار
موالها ووفق على اتباع السنة جميع اهلها فهو مالم يخالف اصول الطريقة
لحمها وسداها الشريعة ولنجاه يوم القيامة ورضاء مولا جل سلطانه
اعلى ذريعة بل التمسك بها عبادة بغريم الشرع الانور مع دوام المراقبة
ورؤية الفصور والاعراض عن الانهماك في الشهوات وعن الكسل في الطاعات
والتجا في عن دار الغرور فرقه ردى وقبوله قبولى ويده يدي ومدته مدتي
واوصيكم واياه بنفى الوجود وبذل الجهد والوفاء بالعهود والقناعة =
بالموجود والتوكل التام في جميع المهام على المهين الودود وتصحيح العقائد
على وفق آراء الفرقة الناجية السنية والعض بالنواجذ على هدى الاصحاب
الكلوم السنة السنية وترك الخوض في مشاجراتهم وحسن الظن بهم فانهم
هداة الامة ونقلة الكتاب والسنة فالقاذح منهم كالمسجل على نفسه
ببطلان دينه وليس ورائه وراءه ونسئل الله العافية والمحمد رب العالمين
اضعضا العباد خادم تراب اقدام الفقراء النفسبندية
والفادرية والسيهرو رديّة والكبروية والمجستة

السيد الامير المحمّد الحيدري البالي

الحسنى القرى باغ البركشادى

عبد المحمّد

HƏZRƏTİ PİRİN VERDİYİ XİLAFƏTNAMƏLƏRDƏN BİR SURƏT

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد الاعتراف عن اداء حمد كل السنة الفحول البلغاء و حاوفيه الانبياء و الاولياء حتى أقر أكمل أفرادهم بعدم احساء الثناء و عن الصلوة و السلام على خاتم الرسل و سلطان الاصفياء و آله و صحبه نجوم الاهتداء و شمس الاقتداء. يقول العبد الذليل الاقل من كل القليل الحمزة الحسنی قد أجزت الاخ الجليل و المشتفق النبیل مولانا ..... بالتوجه و تلقين الذكر و تربية الطلاب في الطريقة العلية النقشبندية قدس أسرار مواليها و وفق على اتباع السنة جميع أهاليها فهو ما لم يخالف أصول الطريقة لحمها و سداها الشريعة و لنجاة يوم القيامة و رضاء مولا جل سلطانه أعلى ذريعة بل التمسك بها عبادة بغرايم الشرع الانور مع دوام المراقبة و رؤية القصور و الاعراض عن الانمهاك في الشهوات و عن الكسل في الطاعات و التجافي عن دار الغرور فرده ردي و قبوله قبولي و يده يدي و مده مدي و اوصيكم و اياه بنفي الوجود و بذل الجهود و الوفاء بالعهود و القناعة بالموجود و التوكل التام في جميع المهام على المهيمين الودود و تصحيح العقائد على وفق اراء الفرقة الناجية السنية و العض بالنواجذ على هدى الاصحاب الكرام السنة السنية و ترك الخوض في مشاجراتهم و حسن الظن بهم فانهم هداة الامة و نقلة الكتاب و السنة فالقادر متهم كالمسجل على نفسه ببطلان دينه و ليس ورائه وراء و نسئل الله العافية و الحمد لله رب العالمين اضعف العباد خادم تراب اقدام الفقراء النقشبندية و القادرية و السهروردية و الكبروية و الجشتية السيد الامير الحمزة الحيدري البالي الحسني القره باغي البركشادي.

عبدہ میر حمزہ

[Rahman və Rəhim Allahın adı ilə

En gözəl sözləri deyən alimlərin dilləri ilə (Allahu-taalaya) həmd, övləyə və anbiyanın (Allahu-taalayı onun özünə etdiyi kimi sənə etməkdən) aciz olduqlarını etiraf elədikləri sənə şəkliylə sənə, peyğəmbərlərin sonuncusu, əsfiyalar sultanına, onun ailəsinə və ihtida ulduzları, iqtida günəşləri səhabələrinə salat və salam etdikdən sonra,

Bu zəlil, naqislərin ən naqisi, Əl-Həmzə Əl-Həsəni şərəf və zəka sahibi olan qardaş Mövlana

.....ə, ali Nəqşibəndi (Allah bu təriqətin öndərlərinin sirrini müqəddəs qılsın, qiyamətdə nicat tapmaq və səltənəti uca Mövlanın rızasını qazanmaq üçün yol əhlinə sünməyə uymağı nəsb etsin) təriqəti üzrə təvəccöh və zikr tələq etməyə, tələbələr tərbiyə etməyə icazət verdim. (Bu şərtlə ki,) Təriqət üsul və əsasları şəriətə ən sadə məsələlərdə belə zidd olmamalı, əksinə, mübarək şəriət hökmlərinə ibadət olaraq qəbul edilib mühafizəkərləq göstərilməlidir. Eyni zamanda davamlı müraqibə, nöqsanları görmək, şəhvətlərə dalmaqdan çəkinmək, təətdə tənbellik etməmək, dünyadan əl götürmək gərəkdir. (Bilinə ki) Onun rəddi rəddim, qəbulu qəbulum, əli əlim, mürəkkəbi (yazısı) mürəkkəbimdir.

Sizə tövsiyəm nəfəyül-vucud etmək (varlığından keçmək), çox çalışmaq, əhdə vəfa göstərmək, əlindəkilə qənaətlənmək, bütünlü məsələlərdə Müheymin Vədud olan Allaha tam təvəkkül etmək, nicat tapmış ulu firqənin (əhli-sünnənin) görüşlərinə görə əqidəsini təshih etmək, əshabı-kiramın yoluna əsasən sünməti-səniyyəyə dişləriylə ısrır kimi bərk yapışmaq, onlar haqqında davaya girişməmək, səhabəyə qarşı hüsnü-zənn bəsləməkdir, çünki onlar millətin hədilər, kitabı və sünməni nəql edənlərdir. Buna şübhə edən, qəbul etməyən nəfəndə müsəccəl kimi dində batil olmaqla ittihad edilir və onun arxasında arxa yoxdur.

Allahdan afiyət diləyir və ələmlərin Rəbbinə həmd edirik.

Qulların ən zəifi, Nəqşibəndiyyə, Qadiriyyə, Sührəverdiyyə, Kübrəviyyə və Çiştiiyyə fəqirlərinin ayağına tozu,

Əs-Seyid Əl-Əmir əl-Həmzə Əl-Heydəri Əl-Bali Əl-Həsəni Əl-Qarabaği Əl-Bərgüşadi

Abduhu Mir Həmzə.]

HƏZRƏTİ FƏXRİ-ALƏMDƏN ETİBARƏN HƏZRƏTİ PİRİN DƏ DAXİL OLDUĞU HALDA XACƏGAN SİLSİLƏSİNİ TAMAMƏN EHTİVA EDƏN FARSÇA MƏNZUMƏ

نبی و صدیق و سلمان و قاسمست و جعفر و طیفور
که بعد از بو الحسن شد بو علی و یوسفش گنجور
ز عبد الخالق آمد عارف و محمود را بهره
کزیشان شد دیار ماوراء النهر و کوه طور
علی بابا و کلّال و نقشبندست و علاء الدین
پس از یعقوب چرخى خواجه احرار شد مشهور
محمد زاهد و درویش محمد و خواجهگى و باقى
مجدد عروة الوثقى و سيف الدین و سید نور
حبيب الله و مظهر شاه و عبد الله پير ما
کز انها رشک صبح عيد شد ما را شب ديجور
پس از ایشان ظاهر شد ضياء الدین خالد شاه
از آن پس با سراج الدین این اسرار شد میسور
از آن شاه جهان آمد امير الدین مير حمزه
که با فیضش دل ویرانه عشاق شد معمور

Ya Həzrəti Şeyx İsmail
Siracəddin əş-Şirvani
ən-Nəqsibəndi əl-Xalidi
quddisə-srrihul-ali
(İ.Şirvaninin türbasından)

Peyğəmbər, Siddiq, Səlmən, Qasim, Cəfər və Tayfur
Əbülhasəndən sonra Əbu Əli və Yusif xəzinəyə sahib oldu.
Əbdülxaliqdən sonra arif oldu və Mahmuda bəhrə verdi.
Onlara görə Mavəraünnəhr və Tır dağı əmələ gəldi.
Əlibaba və Külal və Nəqsibənd və Əlaəddindir.
Yaqubi-Çərxidən sonra Xacə Əhrar məşhur oldu
Məhəmməd Zahid və Dərviş Məhəmməd və Xacəgi və Baqi
Mücəddidi-ürvətül-vusqa və Seyfəddin və Seyyid Nur
Həbibullah və Məzhər Şah və Abdullah pirimizdir.
Qaranlıq gecə bizim üçün bayram səhəri oldu.
Onlardan sonra Ziyaüddin Xəlid Şah zahir oldu.
Ondan sonra Siracəddin bu əsrərə vardı.
Ondan sonra cahanın şahı Əmirüddin Mir Həməzə gəldi.
Onun feyzindən aşıqlərin divanə könülləri abad oldu.

Tükənüb də bənim abü-danə,
Girincə məzari-xakdanə,
Sənədim olsun namı-arifanə,
Qəbula kitab bana bəhanə.

FƏXRİ-ALƏM, NƏBİYYİ-ƏKRƏM SƏLLƏLLAHU TƏALA ƏLEYHİ VƏ SƏLLƏM ƏFƏNDİMİZƏ UZANAN MÜQƏDDƏS NƏQŞİBƏNDİ TƏRİQƏTİNİN QOLLARI

(1) Xoca Bəhaəddin Nəqşibəndi həzrətləri Seyid Əmiri-Külaldan, o da Xoca Məhəmməd Baba Əl-Simmasidən, o da Xoca Əli ər-Ramitənidən, o da Xoca Mahmud İnciri-Fağnəvidən, o da Xoca Arifi-Rivgəridən, o da təriqətin sədri Xoca Əbdülxaliqi-Gücdüvanidən, o da Xoca Yusif Həmədanidən, o da Şeyx Əbu Əli əl-Farmədidən, o da Şeyx Əbülhəsən əl-Xaraqanidən, o da Əbu Zeydi-Bistaminin ruhaniyyətindən, o da müsəlman imamlarının seyidi İmam Cəfər əs-Sadiq həzrətlərinin ruhaniyyətindən, o da ana babası olub yeddi fəqihdən biri olan siddiqi-əkbərin (Əbu Bəkr) oğlu Məhəmmədin oğlu Qasımdan, Qasım da Səlmanı-Farisidən, o da Siddiqi-əkbərdən, Həzrəti Siddiq də kainatın fəxri, insanların və cinlərin peyğəmbəri olan əfəndimizdən feyz əxz etmişlər.

Həzrəti Pirin oxutduğu xətm-xacə, bu xacəgan silsiləsini təqib etməkdədir.

(2) Həzrəti Şah Bəhaəddin Nəqşibəndi təriqətin rəisi və xilqətin qövsü olan Xoca Əbdülxaliq Gücdüvaninin müqəddəs ruhaniyyətindən, o da yuxarıdakı kimi dərəcələrlə silsiləvi surətdə xacəgandan Rəsulullaha (səlləllahu əleyhi və səlləm) yetişib bu surətlə ikmal edilməkdədir.

(3) Xoca Əbu Əli əl-Farmədi həzrətləri şeyx Əbülqasımı-Gürganidən, o da Şeyx Əbu Əli əl-Katibdən, o da Şeyx Əbu Əli əl-Rudbaridən, o da tayfanın seyidi Cüneydi-Bağdadidən, o da Səri-Səqətidən, o da Mərufi-Kərxiyədən, o da möminlərin imamlarının əmiri imam Əli Rzadan, o da atası Museyi-Kazımdan, o da atası imam Cəfəri-Sadiqdən, o da imam Zeynəlabidindən, o da atası şəhidlərin seyidi imam Hüseyndən, o da atası şahı-vəlayət əmirəl-möminin Əli ibn Əbu Talibdən, o da kövneynin seyidi və ins və cinin rəsulu əfəndimiz həzrətlərindən ruhani feyz kəsb etmişlərdir ki, bu silsiləyə ariflər arasında “Silsilətüz-zəhəb” (Qızıl silsilə) adı verilmişdir.

(4) Haqqa vasil olan ariflərin sultanı Mərufi-Kərxi, Davudi-Tai, Həbib-Əcəmi, Həsən Bəsr-Əli ibn Əbu Talibdən, o da peyğəmbərlərin və elçilərin seyidi əfəndimizdən feyz əxz etmişlər.

Bu surətlə Nəqşibəndi qolu ikisi Şah Bəhaəddini-Nəqşibəndin, birisi Xoca Əbu Əli əl-Farmədi ət-Tusin, birisi Mərufi-Kərxinin irfan kəsb etmələri səbəbilə dörd qola ayrılmış və hər qism ayrı-ayrı xacəgan vasitəsilə ikisi Siddiqi-əkbərdən, ikisi Şahı-vəlayətdən olmaq üzrə Həzrəti fəxri-ələmə qovuşmuşdur.

*Ya Şah Həzrəti Pir
Muhəmməd Bəhaəddin
Nəqşibəndi əl-Buxari
quddisə-sirrhu
(İ.Şirvaninin türbəsindən)*

[İCAZƏTLİ OLDUĞU TƏRİQƏTLƏRİN SİLSİLƏLƏRİ]

Qadiriyyə şəcərəsi

Mövlanə Xalid
Qulam Əli əl-məruf bi-Şah Abdullah əd-Dəhləvi
Mürşidi-bər-haqq Şəmsəddin Həbibullah Mirza Canı-canan
Şeyx Məhəmməd Abid
Şeyx Əbdül-Əhəd
Şeyx Məhəmməd Səid
İmamı-Rəbbani Ömər əl-Faruqi əs-Sərhəndi
Şah Sikəndəri
Şah Kamal Küyənli
Seyid Gədayi Rəhmani-Sani
Seyid Gədayi Rəhmani-Əvvəl
Seyid Əbül-Həsən
Seyid Şəmsəddin Səhrayi
Seyid Uqeyl
Seyid Əbdül-Vəhhab
Seyid Bəhaəddin
Seyid Şərəfəddin
Seyid Əbdürrəzaq
Seyid Əbdülqadir Gilani
Şeyx Əbu Səid Mahzumi

Çeştiyyəyi-Behiştiiyyə şəcərəsi

Mövlanə Xalid
Qulam Əli əl-məruf bi-Şah Abdullah əd-Dəhləvi
Həbibullah Mirza Canı-canan
Həzrəti Məhəmməd Arif
Həzrəti Əbdül-Əhəd
Həzrəti xəzinur-rəhmə Məhəmməd Səid
İmamı-Rəbbani
Şeyx Əbdül-Əhəd
Şeyx Zeynəddin
Şeyx Əbdül-Qüddüs Kühəngi
Şeyx Məhəmməd Əbdül-Haqq
Şeyx Məhəmməd Arif Əbdül-Haqq
Şeyx Əbdül-Haqq
Şeyx Məhəmməd Cəlaləddin ...
Şeyx Şəmsəddin Türk
Şeyx Məxdum Əli Sabir
Həzrəti Fəridüddin Gəncəşkəri
Həzrəti Bəxtiyar Kaki-Üşi
Muinuddin Həsən Şəcəri-Çeşti
Şeyx Osman Haruni

Hacı Şərif Zəndəni
 Şeyx Murdur Çeşti
 Şeyx Yusif Çeşti
 Şeyx Əbul-Həsən Karşi
 Şeyx Əbul-Fərəc Tartusi
 Şeyx Əbubəkir Şibli
 Şeyx Cüneydi-Bağdadi
 Şeyx Əbul-Həsən Səri-Səqəti
 Şeyx İmam Mərufi-Kərxi
 İmam Musa ər-Rza
 İmam Musa əl-Kazım
 İmam Cəfəri-Sadıq
 İmam Məhəmməd Baqir
 İmam Zeynəlabidin
 Əmirəl-möminin Hüseyn
 Əmirəl-möminin Həsən
 Əmirəl-möminin Əliyyül-Mürtaza
 Həzrəti Seyidi-kainat səlləllahu əleyhi və səlləm

* * *

Həzrəti Məhəmməd Çeşti
 Şeyx Əbu Əhməd Çeşti
 Şeyx Əbu İshaq Şami
 Şeyx Mimsadı-Dinəvəri
 Şeyx Sirətül-Bəsri Hübeyrə
 Həzrəti Hüzeyfə Maraşi
 Şeyx İbrahim Ədhəm
 Şeyx Fudayl İbni-Abbas
 Şeyx Əbdül-Vahid bin Zeyd
 Həzrəti Həsəni-Bəsri
 Həzrəti Əliyyül-Mürtəza
 Həzrəti Seyidi-kainat səlləllahu əleyhi və səlləm

Sührəverdiyyə şəcərəsi

Şeyx Xalid
 Qulam Əli əl-məruf bi-Şah Abdullah əd-Dəhləvi
 Şəmsəddin Həbibullah Mirza Cani-canan
 Şeyx Məhəmməd Abid
 Dəlilür-Rəhman Şeyx Əbdül-Əhəd
 Xazinur-rəhmət Məhəmməd Səid
 İmami-Rəbbani
 Həzrəti Məxdum Əbdül-Əhəd
 Şeyx Rükəddin Kənkühi
 Şeyx Əbdül-Qüddus Kənkühi
 Şeyx Əhməd Əvdəhi
 Şeyx Bəhraici
 Şeyx Əhməd Ciyunpuri
 Cəlaləddin Buxari

*Ya Həzrəti Şeyx Sultan
 Seyid Əbdülqadir
 Gilani (q.s.).
 Xəttat M.Şəfiq*

*Həsən Bəsridən
Əbun-Nəcib Sührəverdiyə
qədər silsilədəki adlar:
Xəttat M.Rihtim*

Şeyx Rüknəddin Əbül-Fəth Təbrizi
Şeyx Sədrəddin Məhəmməd
Şeyx Bəhaəddin Zəkəriyyə Multani
İmamüt-təriqət Şeyx Şihabüddin Sührəverdi
Şeyx Əbun-Nəcib Ziyaəddin Sührəverdi
Şeyx Vəchüddin Əbul-Hafs
Şeyx Abdullah Əməvi
Şeyx Yar Məhəmməd
Şeyx Məhəmməd Bəkri
Şeyx Əsvəd Dinəvəri
Şeyx Mımşad Dinəvəri
Cüneydi-Bağdadi
Səri Səqəti
Mərufi-Kərxi
Davud Tai
Həbib-i-Əcəmi
Həsəni-Bəsri
Əlliyyül-Mürtəza
Həzrəti Seyidi-kainat səlləllahu əleyhi və səlləm

Kübrəviyyə şəcərəsi

Mövlanə Xalid
Qulam Əli əl-məruf bi-Şah Abdullah əd-Dəhləvi
Həbibullah Mirzə Canı-canan əş-Şirazi
Məhəmməd Abid
Dəlilür-Rəhman Şeyx Əbdül-Əhəd
Xazinur-rəhmət Məhəmməd Səid
İmamı-Rəbbani
Məxdum Əbdül-Əhəd
Şeyx Rüknəddin
Şeyx Əbdül-Qüddüs Kənkuhi
Şeyx Dərviş Ahməd Əvdəhi

Şeyx Burhan Bəhraici
 Şeyx Əcmər Ciyunpuri
 Şeyx Həmiduddin Səmərqəndi
 Şeyx Şəmsəddin bin Məhəmməd
 Şeyx Əbul-Ətaya Xalid
 Şeyx Əhməd
 Şeyx Baba Kamal
 Şeyx Nəcməddini-Kübra
 Şeyx Ammar Yasir
 Şeyx Əbun-Nəcib Ziyaüddin Sührəverdi
 Şeyx Əbubəkir Nəssac
 Şeyx Əbul-Qasım Gürgani
 Şeyx Əbu Osman Məğribi
 Əbu Əli Katib
 Əbu Əli Rudbari
 Cüneydi-Bağdadi
 Şeyx Səri Səqəti
 Mərufi-Kərxi
 İmam Musa Əli ər-Rza
 İmam Musa əl-Kazım
 İmam Cəfəri-Sadiq
 İmam Baqir
 İmam Zeynəlabidin
 İmam Hüseyin
 İmam Həsən
 Əmirəl-möminin Əliyyül-Mürtəza
 Həzrəti Seyidi-kainat səlləllahu əleyhi və səlləm

*Mövlanə Xalid
 Bağdadının türbəsi.
 Dəməşq*

MÖVLANƏ ƏŞ-ŞEYX XALİDİN (ALLAH ƏZİZ SİRRİNİ MÜQƏDDƏS QILSIN) MƏKTUBATINDAN

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى من العبد الساعي في هلاك نفسه الملهى بشغل
 يومه عن جزاء غده و ذنوب أمسه خالد إلى مخاديمه السيد عبد الغفور و الملا محمد جديد و موسى
 الجوري السلام و رحمة الله و بركاته. أما بعد فإوصيكم و أمركم بالتأييد الأكيد بشدة التمسك بسنة
 السنية و الاعراض عن الرسوم الجاهلية و البدع الردية و عدم الاعتذار بالشطحات الصوفية و
 ترك صحبة العوام المسمين او باشا بالترجي لهم عند أمير أو وزير أو باشا لأنه ينجر إلى اتهامكم
 بما يشين و اذا تعارضت المفرقات فارتكاب أهونهما لازم و السعيد من اتعظ بغيره فلا يوهنكم أن
 قضاء حاجة الإخوان من أعظم العبادات لأنه بما اذا لم يتولد منه ما هو أكبر منه و لا تتداخلوا مع
 الملوك و الأمراء و الأغوات و أعوانهم فانكم لستم ممن له اصلاح هؤلاء و لا تغتابوهم و لاتسبواهم
 بطرا و غرورا برغم أنهم ظلمة و أنتم صلحاء فانه عجب و جهل اذ ما منا أحد ليس بظالم بل عليكم
 بالدعاء لولي الأمر و أعوانه بالتوفيق و الاصلاح فقد روى الطبراني في معجمه الكبير و الاوسط
 باسناده أنه صلى الله عليه و سلم لا تسبوا الائمة و أدعوا لهم بالصلاح فان صلاحهم لكم صلاح

انتهى و لا تدخلوا الطريقة بعد هذا اليوم أحدا منهم و من أعوانهم و لا من التجار المتفككين بالدنيا و المتهمكين في الشهوات و لا من العلماء و طلبة العلم الذين جعلوا العلم وسيلة الجاه عند الخلق و جمع الحطام و لا من البطالين الذين يستندون إلى الطريقة بسبب البطالة فيحمل أثقالهم إلى رقاب الناس باسم الصلاح و الإرادة و لا من الذين اذا تيسر لهم رتبة من مناصب الدنيا وثبوا عليه وثبة النمر و قد كانوا يغضبون اذا تساوي بهم أحد من الخلفاء فضلا عن غيرهم من المريدين و لا من الذين يريدون الخلافة ليشتهروا لما رأوا أن بعض الناس صارت لهم الشهرة و جمع الفلوس بسبب الخلافة و اعلموا ان أحبكم إليّ أقلكم اتباعا و علاقة بأهل الدنيا و أخفكم مؤنة و أشغلكم بالفقه. و قد ورد في بعض الحديث ما ازاد رجل من السلطان قربا الا ازاد من الله بعدا و لا كثرت اتباعه الا كثرت شياطينه و لا كثر ماله الا كثر حسابه و حينئذ لم يبق وجه الميل إلى تكثير السواد بهؤلاء الا الطمع و حب الشهرة و الجاه و أخذ الدنيا بالدين و جميع هذه النيات فسادها غني عن البيان و لا يخدعنكم الشيطان بان فائدة الخلافة و قدره القاء الجذبات يصل النفع إلى الخلق و بأنكم اذا ما كثرت اتباعكم ما تيسرت لكم الختوم القرآنية كل يوم لأنني تركت لكم الطلاب الصادقين و الذين لا يتصفون بشئ من الذمائم المارة و ان كانوا نادرين لكن و أحدا منهم أحسن من الوف من البطالين و ختم القرآن يكفيه نحو ثلاثين مريدا مع أنه يمكن بالمخلصين من الجيران و ان لم تيسر فلا يكلف الله نفسا الا وسعها و ليترك تردد النساء إلى بيت عبيد الله افندي للتوجه فانه لخروجه عن الطريقة و دخوله فيما دخل بطووعه صار له هبوط عظيم و سادة هذه الطريقة لا يتلاعب بهم و اخذ عبيد الله بسبب وقوع اسم الخلافة عليه و زعم كونه أقدم من غالب الخلفاء لا يشبه أمر الذي دخل في الطريقة و هو من أهل الدنيا و لا الذي لم يدخل و هو من أهل الدنيا كأخيه المرحوم طاب ثراه أئمة هذه الطريقة طردوا المريدين بادنى انصراف بعد الإرادة فضلا عن الخلافة فراجعوا الرشحات عند رد امام الطريقة بهاء الدين النقشبند و عبيد الله الاحرار لبعض من استأذن بالحج او قبل التدريس في المدارس من المريدين فان خالفتم فلستم على عهدي و أنتم تعلمون و سيعلم الذين ظلموا اي منقبت ينقلبون

Mövlanə Xalid (q.s) əfəndimiz həzrətlərinin şərəfli məktubunun eynən tərcüməsi:

Həmd Ulu Tanrı üçündür. İç üzlerini paklaşdırmış olan Allah qullarına salam olsun. Öz nəfsinin həlakına çalışan; gələcək gününün cəzasından, keçmiş gününün günahlarından ötrü yaşadığı günün işlərilə məşğul olan quldandan (Xaliddən) öz güzidə tərbiyəsi və yetişdirmələri olan Seyid Əbdülqafur və Molla Məhəmməd Cədidə və Musa Əl-Cəburiyə... Cənabı-Haqqın salamı, rəhməti, bərəkətləri (sizə) olsun... Sizə sünnəti-səniyyəyə möhkəm yapışmağı; cahiliyyə adətlərindən üz döndərüb qaçınmağı; pis-pis bidətlərdən qorunmağı; Sufiyyənin şathiyatına aldanmamağı; baldırı çılpaq, arsız tayfasından olduğu halda bəylərin, paşaların yanlarında sözləri keçdiyindən dolayı onlardan bir mənəfət təmin etmək ümidilə evbaş (arsız) adlandırılan avamın məhəbbətindən uzaqlaşmağı tövsiyə edər və qəti olaraq əmr edərim.

Çünki bu saydıqlarımdan qaçınmamaq sizə ayıb gətirici şeylərlə töhmət altına girmənizə səbəb olar.

Fəqət, qaçınılması mümkün olmayan iki fənalıq arasında qalsanız; o zaman zərəri az olan şərin tərəfini tutunuz.

Xoşbəxt o kimsədir ki, digərlərinin mübtəla olduqları bəlalardan ibrət və nəsihət alır.

Saqın ixvanın ehtiyaclarını yerinə gətirmək ən böyük ibadətdir zənninə qapılmış olmayınız. Zira vəhm öz şəniiyyəti--zatiyyəsilə öz heysiyyəti-mütləqəsinin fəvqündə bir fayda təmin etməz. (Bu hal din qardaşlarına xidmətdən daha önəmli bir iş olmadığı zaman keçərlidir.)

Padşahlarla, bəylərlə, şürefayam deyən güc və məqam sahibi adamlarla, bunlara mənsub kimsələrlə danışmayın, bir araya gəlməyin. Siz bunları islah edəcək vəziyyətdə deyilsiniz.

Siz özünüzü salehlərdən, bunları da zalımlar güruhundan sayıb qürurunuz əsaslanaraq ayıblarını arxadan, üzdən söyləməyin. Söyüb, danlamayın. Çünki bu hal uc (özünü bəyənmə) və qürurun, cəhəlat və axmaqdır.

Biz heç bir zalim tanıyıb, bilmərik. Bəlkə, bu cür xüsuslarda sizə düşən vəzifə, bu kimi nüfuz sahibi olan şəxslərin islahı və Cənabı-Haqqın müvəffəqiyyətinə qovuşmaları üçün dua etməkdir.

Həzrəti Rəsuli-əkrəm (səlləllahu əleyhi və səlləm) əfəndimizin “Xalqın işlərini idarə edən, həll etməyə müqtədir olan kimsələri söyməyiniz, onlara dua ediniz, çünki onların salahi sizin salahınızdır” deyərək bu yurdu mübarək əmri Tabərani “Mucəmu-Kəbir” və “Əvsat” kitablarında isnadla rəvayət etdi.

Bu gündən sonra: bəylərdən, paşalardan, bunların mənsublarından, dünya işlərinə ömrünü həsr etmiş olan tüccarlardan, zənginlərdən, şəhvetinə düşkün olan kimsələrdən, alimlərdən; elmi dünya, mənəb və rütbəyə alət edən tələbədən; öz yükünü başqalarına daşıdırmaq ümidilə təriqətə girməyə həvəs edən təbəllərdən – ki, xalqın boynuna yüklərini salah və iradə adıyla yükləyər. (Hələ müridlər bir yana dursun) əvvəlcə düşmənçilik etdikləri halda dünya mənəblərindən bir məmurluq qarşılına çıxdığında həmə onə təvəccöh edərək o məmurluğa canavar kimi atılıb yapışanlardan; şöhrət üçün, pul və dünya malını toplamaq üçün xilafət arzusunu bəsləyənlərdən bir kimsəni təriqətə soxmayın, qəbul etməyin.

Bunu da bilin ki, sizin mənə ən sevgili olanınız, əhli-dünya ilə əlaqəsi və müridi az olan, dünya həvəs və ehtiyacı ən xəfif, fiqh ilə məşğuliyyəti ən çox olandır.

Həzrəti Rəsuli-əkrəm səlləllahu əleyhi və səlləm əfəndimizin hədisi-şəriflərinin bəzilərində:

“Bir adam nə qədər sultana yaxın olsa Allahdan o nisbətdə uzaq olar. Təbeliyində çox adam olanın şeytanı, malı çox olanın hesabı çox olur” deyərək varid olmuşdur. Bu təfsilata görə anlaşılmışdır ki, artıq təbeliyində olanların çoxluğuna meyl və həvəs etməyə lüzum qalmamışdır. Çünki bu həvəs, ancaq tamah, şöhrətə düşkünlük, izzət və məqam sevgisindən, din ilə dünyanı almaq istəyindən irəli gəlməkdədir. Bu əməl, bu arzuların fənalığı harada qaldı ki, müridlik zamanında belə bir fərzə əməl etməyəcək və dərhal bunu qənimət hesab edəcək və dini dünyaya dəyişdirəcəkdir. Bunun fəsadının isə (günəş kimi zahirdir) izaha, bəyana ehtiyac yoxdur.

Baxın, sizi şeytan aldatmasın. Çünki xilafətin faydası və qədəri cəzəbələrin varid olması və xalqa mənəfəət çatdırmaqdır.

*Ya Həzrəti Mövlana
Məhəmməd Ziyaul-haq
ved-din Şeyx Xalid
ən-Nəqsibəndi
əl-Müəcəddidi qəddəsə
sirrahus-Səmədi.
Xəttat M. İzzət*

*Ya Həzrəti Muhəmməd
Bəhaəddin Şah Nəqşibəndi
qaddəsallahu sırrahu.
Xəttat M.Şövqi*

Eyni zamanda, Şeytandan çox çəkinin. Çünki tabeləriniz çox olursa hər gün Qurani xətm etməyə müvəffəq olamazsınız. Mən sizə (yuxarıda bir-bir saydığım fəna işlərdən çox qaçınan, mənfi xasiyyətləri tərək etmiş–hər nə qədər az isələr də) sadıq talib və müridlər tərək etdim. Bunlardan birisi tənbellərin minindən çox gözəl və yaxşıdır.

Bir Quran xətmli otuz müridin tərbiyəsinə bərabərdir. Buna əsasən, qonşulardan müxlislər olarsa, bunun da xeyri, faydası inkar olunmaz. Fəqət beləsi tapılırsa, bunun tərbiyəsinə öhdəyə götürməkdə bir zərər yoxdur. Tapılmazsa, belələrini axtarmağa da lüzum yoxdur. Çünki Cənabı-Haqq hər müslihə gücünün yetə bildiyindən artıq bir yük verməmişdir.

Übeydullah əfəndi öz evinə təvəccöh üçün gələn qadınların gəlib-getmələrini tərək etsin. Qəbul etməsin, şayət belə etməzsə, təriqətdən çıxması və öz arzusu dairəsində girmək istədiyi vəziyyətə girməsi hasil olar ki, bu da onun üçün yuxarıdan aşağıya düşməsinə səbəbdır...

ان من اتبلى برد ولايته شيخ كامل و لو امتلأت الأرض بالمشايخ و ارباب الولاية و هو يتمسك بزبل ارادتهم غير أن شيخه رده لا يمكن لأحدهم اعانته و اخراجه من ورطه الرد الا ما شاء الله كما في التأويلات النجمية (روح البيان، الجزء الأول، في سورة التوبة في صحيفة 925)

(Əgər bir kimsə mürşidi tərəfindən rədd edilərsə, yer üzü şeyxlərlə dolu olsa və o kimsə onların iradələrindən yapışsa, “Təvilatin-Nəcmiyə”də göstərilədiyi kimi Allah istəmədikcə onların heç birisinin ona köməyi dəyə bilməz, heç kəs onu rədd uçurumundan xilas edə bilməz).

HƏZRƏTİ PİRİN TƏSƏVVÜFÜ

Həzrəti Pir təsəvvüfü kitablardan görmüş, öyrənmiş deyildi. Yetişdiyi məqamatın hallarını mücahidə yolu ilə, şəxsi səylə qazanmışdı. Bəzi nəzəriyyəçi şeyxlərə təsadüf edildi. Bunların təsəvvüf istilahlara da vüqufu olduğu görüldü. Fəqət bu dediyin hallar, hansı məqama, müridin seyri-sülukunda hansı dövrəyə aiddir, bu halların səbəbi nədir? deyildiyində cavabsız qalır.²⁰⁸

Halbuki, Həzrəti Pir təsəvvüfün incəliklərinə, məğzinə tam vəqif idi. Məsələn, Qaraqaşlı Əhməd əfəndi həzrətlərinə yazdığı məşhur məktubunda “Lətaifi-xəmsəm (5 mənəviduyğu) ki, qəlb, ruh, sirr, xəfi, əxfadan ibarətdir” deyir. Bunların hər birinə varid olan halları və vəzifələrini, qüdsi seyrələrini tamən müşahidə nəticəsində bilir və lazım gələrsə müridinə bu seyri və nurani axışı müşahidə ilə göstərə bilirdi. Həzrəti Pirin təsəvvüfi iqtidarı bu mərkəzdə idi. Rütbəsinin ülviliyi və dərəcəsinin ucalığı bu mülahizə ilə anlaşılacağından bu qədər ilə kifayət edildi.

²⁰⁸ Ağıllı olanlara layiq olan yalnız tövhid əhlinin sözlərini hifz və onların mənalarını təxəyyül ilə kifayətlənməməkdir. Onu kamal mərtəbələrindən bir mərtəbə saymaq ziyanın nəhayəti və məhrumiyyətin sonudur.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه خبايا كثيرة لا يدركها العقل ولا يحيط بها العلم ولا يبلغها النظر
وانه الشيق والصديق الذي علم القليل من افهامه والقليل من الموديات بالبر والسداد والالتفات الى حياضها والالتفات الى
زاويةها من عظمة وجماله واجل على الطيبين فيمنه وتوالت في ذكر المنهج والارشاد في الطريقة العليقية التي تبينها بعد
ثابتة نظره للطلال من اقتداره على الفناء في النوارس في حجابها واما اجرة الان بعد الاجازة من السواد والبيضاء والاشارة
البيضاء فليقتسم بحسب كل من الترتيب لطريقة الابداء من كل من علم في علم امره فمنه ان نال ما يحيط به العقل والوجدان
واوصية بالنسك والكتابة السنه والادب في حياض العقائد بمقتضى آراء اهل السنه الذين علم الفقه القاميه على طريقه العليقيه
والوجدان واوصيه بتجربته القرآن والفقهاء وفضل الصدور في النهج ونهاية البيداء في النهج والاشارة في النهج
ويزل الذي وكفى الصغرى غير ان الاخوان والاصحاب في النهج والاشارة في النهج والاشارة في النهج والاشارة في النهج
فضاء الروح التي لا ينجس فانها لا ينجس من عمل عليه وان لا يبر في الجنة الا في الصدق والاصلاح في النهج والاشارة في النهج
عمر صلى الله عليه وآله وسلم وان لا ينجس من عمل عليه وان لا يبر في الجنة الا في الصدق والاصلاح في النهج والاشارة في النهج
يفتقر امره الى الله ولا يخلو في نفسه من غير الله فان من مشيخه في هذه الطريقة العليقيه كما لا يدركها العقل ولا يحيط بها العلم
بارة فانه بعدة الله في امره ويكون صلى الله عليه وآله وسلم في العالمين انا الفقيه المسكين خالده النقشبندى الحمد لله
ومراة الى وسلم سبحانك انت اعلم بما تكلمت به من الخير والفضل بسم الله الرحمن الرحيم

İsmayıl Sıraceddin Şirvaniyə Mövlana Xalid Bağdadi tərəfindən verilən İcazətnamə. (İ.Şirvaninin türbəsindən)

اولیای الاقافى كور فرعون سده كند و بره ارض صابه عه اولى جنه كند
وزنه قديم كون بره خيابان دولتى صاده خانه ات ايندركه عه جسد بر فرعون عه

وار و عاقدند سيدى كى كه سركاين كاهنوى نركاوى و از نازا ايمسوي نيم بلبلان حسن ايجال باعنه بر كل
سار كسره احتياجى رد كور موبينه ماخرى دستت سائر لردن مستغنى قيله جتا بولارى تعال موبين مستغنى
اولونك سمون اوليك بعث كس سويلا ايمسوي كس مانور بنا و كل ايك نشون بنای مكرم اير اقولم ايك مسلك مغزينه
در مد بعثان و حقيقت بين امله بعث نيز اير بنای معظم اليه بنای مجتهد بنای محبت نه درجه متمناى در و شام و شين
اكلا سيدى جان افشانا لقيه ضايقه تيم بغيره مجال و بر مزايى باخه و كره جتا ايك سنگى نيم موى سار كس
زرد سيمزى كل بلبل و جوم نون مندرو شامعه عزيز و مكرم ريز اتم الهات و كامل الغيرت و صادق الحجت
والاجان افشانا مقدمه بقصور كير كور نيز اير بنى المنتهى الله دو تو رايه خردنى و نيز كدال سودازد در مع تازرو و انى
مشتاق ديبلوز احوال غريبامرى حامل ساله عيا و بيان خواهر نمود ذى الحجة الحوامك اول انجى انجيسنه
تخبر بنده آل عبا نكارى دلفكار غلامش بر ااسير عشق نكار

الدينه شفا كاه
ب طوطى به ط
اوله رصه
خيلك عالميه
ده سوزلغه
موفقه اوله
وسعانه بو
لحم سادونك
لاج سوسه باهيكه

الدينه شفا كاه
ب طوطى به ط
اوله رصه
خيلك عالميه
ده سوزلغه
موفقه اوله
وسعانه بو
لحم سادونك
لاج سوسه باهيكه

به معلومه كونه بخرات كده صحن ريشلوسه اولوندم شقم مورخا فقه اعظم بود بود
يعنى طرف و اوله اير اقام اولونه اقا حقيقه كورى بو عزم نفعه عه ريشلوسه
نفعه اير اقام نفعه اولور اوز اقام اقام حقيقه
عاشق
عاشق
عاشق

Məktubat

Həzrəti PİRƏ yazılan və
özünün yazdığı məktublar

معرضه داعیه
راغنا به طے جواز
خانه انت انک
اولی نفسی کجندہ دانند
تفہ نہ برقمه این
مؤلفه حواله اولیا
و بد حاله طے جیبه روح
عابدینا محی زکوره نثرین
را بر لونه بینه عصبه و جان
نمن و بنانه ایدر کس صغایک
معرضه محمدی عزادین
حکومتی اظہر بیاگنہ و انما
عقبه اخذتک دھی طابانہ
بر ما جردیم اشراقه ان طهر

HƏZRƏTİ PİRƏ GƏLƏN MƏKTUBLARIN SURƏTİ

Bismillahi və kəfa və səlamun ala ibadihil-ləzinəstafa, xüsusən minhum aləs-siracil müniril-Mustafa.

قلم را آن زبان نبود که سر عشق گوید باز
ورای حد تقریرست شرح ارزمندی

Fəzilətlü, fətanətlü, siyadətlü, fəkahətlü, səmahətlü, məşixətlü, səniyyül-himəm, kərimüş-şiyəm kəsirül-lütf vəl-kərəm biradəri-əkrəm əfəndi sütudəşiyəm həzrətləri.

Həmvarə təriqi-ifadə və istifadədə müstədam və səbili-irşad və istirsadda bər davam və dovheyi-iqbalları müzəddad və qönçeyi-amalları şüküftə və bərgüşad olmaları niyazi rəfi-bargahi-Həzrəti vacibül-vücut (tənəzzəhə zatuhu aniş-şuhud) qılındığı vərasında nümudəyi-sənakarlarıdır ki, əz qədim zətü-ülyasifatı-fazilanələrinə olan məhəbbəti-səmim üzrə ruzü-şam bəl aləd-davam əzkarı-cəmileyi-səniyyəniz ilə övqat-güzər olduğumuz əsnada, beyt ki,

قاصدی برسید ز سوی نگار من
حکایتی برسانید بر دل فکار من
تو گوی طازه جان آمد بر دل حزین دوست
الان قرار گرفت دو چشم انتظار من

Əl-haqq məhəbbət-nameyi-vəfa-ələməninin bədə əz vusuli-dili-mihnət-mənzili-acizəyə sürurdad olmasının nəhayət və qayəti olmadığı əllamül-quyub həzrətlərinə əyandır. Xudayi-təalənin süruru-sərmədiyyəsilə məsrur olasız. Və əhvalı-acizi inayəti-Həzrəti Mənnan və himməti-ixvanı-

علمی که در او خون جگر باید خورد
علم و ادب و کتاب که دارد سود
توحید حق ای خلاصه مخترعات
باشد به سخن یافتن از ممتنعات
روی نفی وجود که از خود یابی
سری که نه یابی از فصوص و لمعات
این همه گفت و گوی توحیداست
راه وحدت ترک و تجرید است
سخن وحدت است هم چو سراب
از سراب ای پسر که شد سیراب
سخن وحدت آن که از آمی
زان چه خیرد به غیر بدنامی
اسرار حقیقت نه شد حل به سوال
نی نیز به دریافتن حشمت و مال
تا دیده و دل نکنی پنجه ای سال
هرکیز ندهند راحت از قال به بال

[Ciyərinin qanını içmək lazım gələn bir elm
Faydası olan elm, ədəb və kitabdır.
Tövhid-i-haqq, yəni yaradılışın xülasəsi
Qadağan olunmuş şeylərdən çəkinməkdir.
Özündə tapdığın nəfisi-vücudu
“Füsus” və “Ləmaat”da tapa bilməzsən.
Bunlar hamısı tövhiddən bəhs edir.
Vəhdət yolu tərək və təcriddən ibarətdir.
Vəhdət kəlməsi ilğim kimidir
İlğimdan ey oğul, kim doyunca içə bilər?!
Vəhdət kəlməsini başa düşməyən insanlardan
bədnamlıqdan savayı heç nə gözləmək olmaz.
Həqiqət sirləri sualla həll olmaz
Zənginlik və mala sahib olmaqla da olmaz
Gözünü və ürəyini zaman pəncəsindən
qurtarmayana qədər sən quru söz-söhbətdən
qurtarıb qanadlana bilməyəcəksən.

Əvhədüddin Kirmani]

xeyirxahan ilə əkdar və əsquamı-zəmanədən mübərta olaraq ovqat güzəran olunur isə də lakin çe fayda, beyt.

*Nameyi-qasid peyamiylə xoş olmaz xatirim
Öz ləbindən ləhcəyi-güftarın eylər arzu-*

dərgahı-vahibul-atayadan məsul oldur ki, kəma kunnə neməti-vüsləti be xeyrü-xubi müyəssər eyləyə

و کنا باجماع کالتريا و صيرنا الزمان بنات نعيش

Bu dəfə dəxi tabı-həqaiq nəbi-fazilanənizi istifsar işbu şüqqai-acizanəmin təhririnə ictisar qılındı. İnşaallahur-Rəhman muhatı-elmi-aləm-araları bu-yurulduqda haqqı-namüstəhaqq bəndəganımı ədiyəi-xeyriyyələrdən fəramuş buyurmamanız və əhvali-şərəfət-iştimalınızı təhrir birlə dili-qəmdidəmizi məsrur qılmanız muqtəzayı-şiməyi-biradəranələridir. Əzizim, vəs-səlam əleykum və alə mən lədəykum və ala mən ittəbəal-hudə və xaləfən-nəfsə vəl-həva.

Fi 5 zilhiccə sənə 1260. [m.16 dekabr 1844]

Və fəzilətli Hacı Rəsulun rəfiqilə Məkkeyi-Mükərrəməyə (kərrəməh-allahu təalə) əzimət etdilər. Aminən və salimən və bən də dəxi ya bu sənə yaxud sənəyi-atiyədə əzm edəcəyəm. İnşaallahu təalə.

Məlum ola ki, Mövlanə həzrətlərinin məxdumu Əbdülhəmid əfəndi İslambola gələn vəqtdə Hacı Yəhya bəyin uşaqları olan gəmidə rakib imiş qariqi-bəhri-rəhmət olmuş.

Sadələşdirilmiş mətni:

Allahın adı ilə. O kafidir. Salam seçkin bəndələrinə, xüsusən, nur saçan qəndil Mustafaya olsun.

*[Hədəsi-eşqə tab olmaz qələmdə ta bəyan etsin,
Kəlamın həddi çatmaz şərhi-qəlbi-arzuməndə.]*

Fəzilətli, müdrək, səyidlik sahibi, dərin anlayışlı və cəmərəd şeyx, uca himmət və əxlaq sahibi, kərim təbiətli, bol lütfli və əli açıq, öyülməyə layiq, kərəmli qardaşım, əfəndi həzrətləri.

Həmişə icra və istifadə yolunda yürüyən, irşad etməkdə və irşad yolunda davamlı və iqbal ağacları çoxalan və əməl qönçələri açılan, qol-budaq salmış olmaları -zatını görünməkdən münəzzəh qıldı, ancaq sənətkarlığının arxasında görülən- Həzrəti vacibül-vüçudun uca dərgahından niyaz ilə, yüksək sifətli və fəzilətli zatınıza dərin məhəbbət üzrə gecə-gündüz daim uca gözəl zikrinizlə vaxt keçirməkdə olduğumuz əsnada, beyt ki,

*[Nigarım tərəfdən bir qasid yetişdi,
Mənim yaralı könlümə bir hekayə söylədi.
Sən de ki, dostun həzin qəlbinə tazə can gəldi,
İndi intizarda qalan gözlərim qərar tapdı]*

Həqiqətən, vəfa dolu məhəbbətnaməniz möhnət mənzili olan köniülə yetişincə sevinc və şadlığımızın həddi-hüdudu olmadığı Qeyblərin bilicisinə əyandır. Allah-taalanın əbədi sevinci ilə xoşbəxt olasınız. Və mən acizin əhvalı və vəqtləri Həzrəti Mənnanın (nemət sahibi Allahın) və xeyirxah ixvanın himməti ilə zamanənin dərd və xəstəliklərindən uzaq olaraq keçir isə də, nə fayda. Bəyt:

Nameyi-qasid pəyamiylə xoş olmaz xətirim

Öz ləbindən ləhceyi-göftarın eylər arzu.

Nemətlər bəxş edən dərgahından istəriz ki, olduğu kimi vəisal nemətini xeyir və gözəlliklə müyəssər eyləyə.

[Sürəyyə ulduzu kimi topladıq

Zaman bizi Nəşin qızlarına çevirdi]

Bu dəfə dəxi həqiqət saçan fəzilətli xəbərlərinizi soruşmaq bu acizənə məktubumun yazılmasına casarət verdi. İnşallahur-Rəhman, aləmi bəzəyən geniş elminizin sayəsində sizə layiq olmayan nökrəninizi xeyr-dualarınızda unutmazsınız. Şərəfətli əhvalınızı genişcə yazaraq qəmgin qəlbimizi nəşələndirməniz qardaşlığın təbii şərtlərindəndir. Əzizim! Sizə və sizinlə bərabər olanlara, Xudaya tabə olanlara, həva və nəfsinə müxalif olanlara salam olsun!

5 zilhiccə 1260-cı il. [m.16 dekabr 1844].

Və fəzilətli Hacı Rəsulun yoldaşı ilə Məkkeyi-Mükərrəməyə (Allah-taala kərəmli etsin) doğru yola çıxdılar. Əminliklə və sağlıqla vəsilə olsun. Mən dəxi İnşallahu taala ya bu il, yaxud gələcək il gədəcəyim.

Məlum ola ki, Mövlənə [İsmail Sıracəddin Şirvanı] həzrətlərinin oğlu Əbdülhəmid əfəndi İslambola gələcək vaxt Hacı Yəhya bəyin uşaqları olan gəmiyə minmiş imiş. Allahın rəhmat dənizində qərq olmuş.

Digər

بذروه مقدس عالی تبار افلاک سایه بلند پایه عالیجناب شیخ الشیوخ والا بارگاه ملانک پاسبان درویشان پناه مبتلای نگار نیکوکردار فرهادپی بدل گلنک شعار سالک طریقت عاشق دیدار. عمده الاکابر و الاعظم و ذبده الامجد و المحاسن ملاذی مطاعی صاحبی می رساند. چندانکه ماهی آنچه دار کهکشان در بحر نیلگون فلک کجرفتنار جولان نمانست سایه مرحمت و ظل حمایت آن صاحبی ام از سراین فقیر عاجز و از فرق این ذروه چیز کم مبدا بحق محمد و آله الامجاد بعده از صیاد ماهی آنچه دار دعوات اجابت سمات اظهار مقاصد و مدعیات آنست که چون درین زمان میمنت نشان فرمان همایون از لطف ایزد بیچون از برای استعمال مجاری حالات و سایر مطالب و مطالبات ابلاغ و ارسال فرموده بودند در وقت خوب و آوان مرغوب بمصاحبت نور دیده عالی حضرت ملا علی کالماء علی الظماء بدست حسرت کشان بوادی هجران رسید سر ذلت باوج عزت فراشت آنچه که مضمون محبت آیین آن بود معلوم و خاطرشان گردد سنگ مزار عرضش سه چاریک و طولش سه زراع مع بیتهای محققانه بدست خود نوشته پارسال بر سر مزار آن مرحومه المغفوره جنت آرامگاه رضوان جایگاه نگار لاله عذار همشیره مهربانی ام نهادیم و حصارش انشا الله تعالی بهمت دعای آنصاحبی بزودی بسر آورم و اگر رأی عالی قبول فرماید این بیتهای بنویسم یعنی خواهش داریم که چند بیت از طرف نگار مناسب به بیتهای جناب بنویسم وار مغانیکه فرستاده آید جناب ملا علی جابجا رسید یعنی چار عدد تسبیح و دو عدد پیش ازین بصاحبش وصول شد و تحیه و سلام آن صاحبی ام به اهالی ادبیه معهوده رسانیدیم که صغیرا و کبیرا اناتا و نکورا از شادی بآن محبت بپرند و تسبیحیکه پیش ازین باین فقیر اعطا و اشفاق فرموده اند همان تسبیح را تعویذ جان ساخته اند هر کسی رنج آورد یا دیوانه شود خلاصه بهر دریکه مبتلا گردد بر گردنش آویزند از همت دعای ایشان شفا یافته و خلاص باید همواره و همیشه بدعاگوی عمر و

افزونی جاه و مرتبت آن صاحبی اشتغال داشته و میدارند و این فقیر علی الدوام چندانکه عمر باقی است در روضه مطهره منوره نگار پایدار دل افکار شعر و اشعار آن صاحبی و سوزان ساخته از درگاه واهب العطایا مسئلت استدعا آنست که این فقیر را از خاطر دریا مقاطر آن صاحبی فراموش نفرموده و سایه مرحمت کستراش از سرما کوتاه ندارد امید و آراست که بدرگاه قاضی الحاجات این دعای خالی از ریب و ریا بهدف اجابت مقرون سازد بحق محمد و آله الامجاد و عله حده بر رأی آن صاحبی مخفی و محجوب نماید که سابق برین در عهد آن مرحومه مغفوره جنت آرامگاه و رضوان جایگاه و در حال حیوة آن همشیره مهربانی نظر شفقت و مرحمت در باره این فقیر داشته اند حالا زیر نظر کیمیا اثر محو و فراموش نفرمایند و همه اوقات منتظر ملاقات هستیم خدای تعالی میسر کرداند. آمین یا جامع المشتاقین و دیگر از طرف ما و از طرف اهل قریه معهوده از هر جهة خاطر جمع و مطمئن القلب همی باشند انشا الله تعالی

مادمکه نظر کیمیا اثر آن صاحبی نیکوتر و سرایشان جلوه گراست هر کار و بار ما و ایشان به نیکو و خوشی مبدل شود

و دیگر چنان خواهش دارمکه در نزد روضه مطهره یعنی بجای قرابیریم سکونتی دارم هرگاه رأی صاحبی قبول فرماید و اجازتی بدهد مارا مطلع فرماید بر رأی او عمل نمایم و حالی که این عریضه را بنوشتیم در اول شهر ذی الحجة الحرام می بود باقی با نامل شریفه رنجه فرمود او لا از احوالات جناب خود شان و سائر عیال و درویشان بر صحیفه نوشته بدین گونه وسیله دل نوازی خاطر پریشان و خاطر خوبی عقیدت کیشان فرمایند

سلام فراوان از طرف مفاقر و حبیبه و از طرف ملا عبد الله و عاشر او غلی محمد بکنار سجاده مبارک آن جناب برسد

سلام بی نهایت از طرف احمد افندی و اهل و عیال او بخاک پای توتیا آسای آن صاحبی و بدرویشان او انشاء الله برسد

سلام علیکم علیکم سلامی و روحی فدایم و قلبی لدیکم
عیونی دواتی و دمی مداری و طالب فراقی و شوقی الیکم
و ان طال عمری یجمع الله بیننا و ان جاء موتی فالسلام علیکم

Tərcüməsi:

Ali nəşab sahibi, kölgəsi fəlaklər kimi geniş, yüksək məqama nail, alicənab, şeyxlər şeyxi, maləklərin sahib olduğu uca mərtəbəyə malik, dərvişlərin pəsibanı, Nigara mübtəla olanların pənahı, Fərhad kimi könüldən külingə sarılmış əməli-saleh, didara aşiq təriqət yolçusu, böyük zatlarn öndəri, şərəf və əhsan sahiblərinin qaymağı, sığınacağı, itaətində olduğum sahibimin uca hüzuruna ərz edirəm.

Kəcəraftar fələyin mavi dənizində kəhkəşanın aqçedar mahisi cövlan etdiyi müddətə, Məhəmməd (s.ə.v) və şərəfli əhlinin haqqına, nə bu sahibimin himayə kölgəsi və mərhəmət sayəsi bu aciz fəqirin başından əksik olmasın, nə də bu zirvənin təpəsindən bir şey kəm olmasın.

Dualara icabət edən aqçedar mahi ovçusuna [bu məktubu yazmaqda] məqsəd və məramımız budur ki, bu səadətli, hümayün fərmanlı zamanda şərki olmayan Allahın lütfü ilə hadisələrin gedişatı və sair mətləb və istəklərdən xəbərdar edil-mənizlə əlaqədar göndərdiyiniz xəbər (məktub) tam uyğun bir vaxtda gözümlün nuru Cənab Molla Əli vasitəsilə, susuzluqdan yananda tapılan su kimi, hicran vadisində həsrət çəkənlərin əlinə yetişdi. Zillətli başlardan onun taxtının izzətli zir-vəsinə yetişən məhəbbət məzmunlu [məktub] belədir. Məlumunuz olsun ki, məzar daşının eni üç çeyrək, uzununu üç arşındır. Keçən il öz əlilə yazdığı beytlərlə birlikdə o mərhumə, məğfurə, cənnətməkan, sevgili, lələzar, mehriban bacımın məzardaşını qoyduq. Hasarı da inşaallah sahibin duasının himmətilə tezliklə başa çatdıracağıq.

Əgər rəyi-alinizə uyğundursa, aşağıdakı beytləri məzardaşına yazardığ. İstəyimiz odur ki, cənabınızın beytlərinə münasib şəkildə Nigar tərəfindən bir neçə beyt yazacaq.

Cənab Molla Əli göndərdiyiniz hədiyyələri yerinə çatdırdı. Yəni dörd ədəd təsbəh və 2 ədəd də bundan qabaq sahibinə çatmışdır. Sahibimin salam-dualarını da əhaliyə çatdırdım və böyük, kiçik, kişi, qadın piri bu məhəbbətindən şad oldular. Bundan qabaq bu fəqirə ata və lütf etdiyi təsbəhi can dərmanı kimi qoruyurlar, kimsə əziyyət çəkirsə, ya divanə olubsa, xülasə, hansısa dərdə tutulubsa, onun boğazından asırlar, cənabın duasının himmətilə şəfa tapır. Gərək həmişə və hər zaman zəhmətinin həyatı və məqam və mərtəbəsinin uzunömürlülüüyü üçün dua etsinlər. Və Nigarın pak, parlaq bağçasında sabitqədəm, o zatın şeir və nəzminin aşığı bu fəqir ömrü vəfa etdikcə, yangılı bir şəkildə o ehsan sahibinin dərğahından umur ki, bu fəqiri dərya genişliyindəki xatirəsindən çıxarmasın və mərhəmət kölgəsini başımızdan çəkməsin. Ümidvarıq ki, Qadiyül-hacatın (qullarının ehtiyaclarını qarşılayan Allahın) dərğahında şübhə və riyadan uzaq olan bu dua Məhəmməd (s.ə.v) və əhli-beyti hörmətinə qəbul olar. Gizli qalmasın ki, o sahib bundan qabaq o mərhumə, məğfurə, cənnətməkan zamanında, mehriban həmsirənin sağlığında bu fəqir haqqında şəfqət və mərhəmətini göstərmişdir. İndi də kimyə təsirli nəzərlərini unutmazın. Daima onunla görüşə müntəzirik. Xudayi-taala müyəssər eyləyə, amin, ey həsrətliləri qovuşduran. Və tərəfimizdən, adı çəkilən kəndin əhalisi tərəfindən hər yöndən xatircəm və qəlbiniz rahat olsun, inşaallahu taala.

Madam ki, o sahibin kimyə təsirli nəzəri və sirri üzərində təsirini davam etdirməkdədir; bizim və sizin hər işimiz yaxşılıq və xoşluğa doğru dəyişsin.

Və həmçinin xahiş edirəm ki, pak bağçada, yəni Qarapirim toprağında süknət tapam. Əgər sahib bu fikri qəbul edərsə və icazə verərsə biz onun əmrinə uyğun hərəkət edərək. Bu ərizəni yazdığımızda zilhicə ayının əvvəli idi. Şərəfli barmaqlarına əziyyət verib əvvəlcə özünün və ailəsinin əhvalından və dərvişlərin halından kağız yazsa, bu vəs ilə pərişan qəlbimizi rahatladığı, xatirəmizi də xoş eylər.

Mamaqız və Həbibə tərəfindən, Molla Abdullah və Aşir oğlu Məhəmməd tərəfindən bol salamlar o cənabın səccadəsinin kənarına varsın.

Əhməd Əfəndi və onun ailəsi tərəfindən sonsuz salamlar onun tutiya misallı ayaq toprağına və dərvişlərinə çatsın inşaallah.

*Salamün əleyküm, əleyküm salam,
Ruhum sizə fədadır, qəlbim yanımızdadır.
Gözlərim divitdir, gözyaşım mürəkkəb,
Fıraqlımın və şövqüm sizədir.
Ömür vəfa etsə Allah bizi qovuşdursun,
Əgər acəl gəlsə, assələmu əleyküm]*

*[Təriqi-əşqdə sənsən əgər yarı-vəfadarım
Rızayi-haqq için Həmzə, olma qafil Nigarından]²⁰⁹*

*Didarınıza müştəq
Əhməd Qaraqəşi*

²⁰⁹ Yazmaq istədiyi beyt budur. [Qeyd edək ki, bu məktub Həmzə əfəndinin yazdığı (bax: Mir Həmzə Nigari. Divan, Bakı, Elm və Təhsil, 2010, s.750-751) məktuba cavab olaraq yazılmışdır]

Digər

Rəşadətli zəhadətli mürşidis-salikin Əş-Şeyx Əs-Seyid Əmir Həmzə əfəndi həzrətləri hamidən və musalliyən və müsəllimən zati-rəşadətlərinin salam və duaları hüccacı-zəvil-ibtihac vasitəsilə təbliğ və təfhim olundu isə də daima təhri-ratı-fazilanələrilə sihhəti-əxbarının tərəfi-müxlisiyə vüsulu ilə şad əndər şad olacağımız dərkər olduğundan müxlis və müridinizdən ixvanı-təriqəti-aliyyədən Ladikli Hacı Əhməd əfəndi vasitəsilə ərz və xü-lusu-müxli-sanəmizi yazıb dualarını rica edərim. Bu sənə Qars tərəfindən və Amasiya tərəfindən xeyli müxlisləriniz ilə mülaqat oldu. Bundan böylə Hüccac vasitəsilə təhri-ratı-fazilanələrini təmənnə edərim. Və daima zikri-cəmiləniz hü-zuru-beyti-müəzzəmədə və məqamı-“oxunmamışdır”da²¹⁰ dualarınız ilə məşğul olub müxlislərinizi xətm və təvəccöhlərdə mənsi buyurmayasız. Əs-səlamu əleykum və ələ mən lədeykum. 2 zülhiccə sənə 86.

Xəlil Həmdi Əl-Nəqşibəndi Əl-Xalidi Əl-Mü-cəddidi

Mü-caviri-Məkkə Dağistani Qutqaşin

Əs-sakin fi cəbəli-Qarən

Fi təkyəti-Xalidiyyə.

Təberrükü-mükərrəmə sübhasından hədiyyə olundu.

Məxdumumuz Abdullah bəy nəbirəmiz Əbdürrəhman bəy

Sadələşdirilmiş mətni:

Rəşadətli (kamil) zöhd sahibi, təriqət yolçularının mürşidi Əş-Şeyx Əs-Seyyid Əmir Həmzə əfəndi həzrətləri həmd, salat və salam ilə rəşadətli zatınızın salam və duaları sevincli hacılar vasitəsilə təbliğ və izah olundu isə də daima fəzilətli məktubları ilə və səhhət xəbərlərinin müxlislərə vüsulu ilə çox şad olacağımız məlum olduğundan müxlis və müridinizdən və təriqəti-aliyə ixvanından Ladikli Hacı Əhməd əfəndi vasitəsilə ərz edib və xalisanə bağlılığımızı səmimiyyətlə yazıb dualarını rica edərim. Bu il Qars tərəfindən və Amasiya tərəfindən xeyli müxlisləriniz ilə görüşmə oldu. Bundan böylə hacılar vasitəsilə fəzilətli yazılarınızı təmənnə edərim. Və daim zikri-cəmiləniz müəzzəm beytullahda və məqamı-“oxunmamışdır”da dualarınız ilə məşğul olub müxlislərinizi xətm(-i xacəgan) və təvəccöhlərdə unutmayasınız. Sizə və yanınızdakılara salam olsun.

2 zülhiccə il 86.

Xəlil Həmdi əl-Nəqşibəndi əl-Xalidi əl-Mü-cəddidi

Məkkədə yerləşən Dağistani Qutqaşinli

Qarən dağındaki Xalidiyyə təkyəsində yerləşən

²¹⁰ Mübarək ramazanın 23-ü pərşəmbə günü 1270 və 15 haziran/1267 və 28/haziran 1951-ci ildə İstanbul Fatih Millət Kitabxanasının təsnif məmuru ikən həmin kitabxananın Şəriyyə qismində 1154/2 nömrəsində qeydiyyatda Xəlil Həmdi əfəndinin 1208-ci il tarixində [m.1793/94] İstanbulda Mahmud bəy mətbəəsində təb edilmiş təriqəti-Nəqşibəndiyyənin üsul və ayini və adab və ərkanını bəyan edən “İrşadür-rağibin” adlı bir əsəri görüldü. Əvvəli belədir:

الحمد لله علام الغيوب و ستار العيوب و كشاف الكروب و بذكره تطمئن القلوب و ينال به المطلوب و الصلوة و السلام على من عنده حبيب و محبوب الخ

Bu əsərin dibaçəsidən anlaşıldığına görə müşarün-ileyhin Şeyx Abdullah Əl-Məkki həzrətlərinin xü-ləfasından olduğu anlaşılmışdır.

*Tabərrükü-mükrərrəmə təsbehindən hədiyyə olundu.
Oğlumuz Abdullah bəy, nəvəmiz Əbdürrəhman bəy.*

Digər

HUVƏ

Rəşadətli əfəndim həzrətləri,

Əqrəbaya-alilərindən Amasiyaya hicrət edən on üç xanə xalqının əmri-məişətləri haqqında məclisi-İdareyi-livadan bit-tənzim bir qitə təhrirət-fazilanələrinə ləffən irsal buyurulan mazbata və mütəfərriat sairəsi bil-vürud mucibincə bu kərə məclisi-İdareyi-Vilayətdən yapılan təfərrüatla bərabər ləffən iadəyi-savbı-aliləri qılınmış və məzkur mazbatada devlətlü vali paşa həzrətlərinin möhürü bulunduğu cəhətlə ayrıca inha təstirinə lüzum görünməyəcəyi bədihi bulunmuş olduğunu bəyanı ilə tərqi-mi-cavabnameyi-aciziyə ibtidar olundu, əfəndim.

5 s. sənə 1290. [m.4 aprel 1873]

Bən

Naibi-Sivas Abdullah Şakir.

Sadələşdirilmiş mətni:

O,

Rəşadətli əfəndim həzrətləri,

Dəyərli qohumlarından Amasiyaya hicrət edən on üç xanə xalqının məişət işləri haqqında vilayət idarəsi məclisindən tənzim edilərək zərif içində göndərilən, içində bir parça fəzilətli yazılarının da olduğu qərarnamə və təfsilatı gəlib çatması səbəbindən bu kərə vilayət idarə şurası tərəfindən edilən təfərrüatla bərabər zərfin içində siz alicənabə geri göndərilmiş və qeyd edilən qərarnamədə vali paşa həzrətlərinin möhürü olduğundan ayrıca rəsmən təbliğ edilməsinə lüzum görünməyəcəyinin aydın olduğunun bəyanı ilə cavab yazısı sürətli bir şəkildə bu acizə yazdırıldı, əfəndim.

5 safər sənə 1290 [m.4 aprel 1873].

Mən

Sivas naibi Abdullah Şakir.

Digər

Xaki-payı-itrnaki-həzrəti mürşidi-əkrəmiyə.

Rəşadətli əfəndim həzrətləri,

Tabayii-bəşəriyyənin hali-mu'tadəsindən olduğu üzərə məxdumu-nəcabət-mövsumları əfəndinin vücudu-nazikanələrinə ariz olan inhirafimizacın nəhayəti itmamı-ənfasi-madud ilə "ircii" əmrinə ləbbəyk-zən icabətlə mürği-canı təndən pərvaz edərək dari-fənadan səmti-üqbaya rihlət etdiyi xəbəri-hüzn-əsəri vasili-səmi-acizanəm olduqda bu xüsusu-mütəəllimə Xuda bilür ki, cümlədən ziyadə çəkəri-xaki-bərabərlərinin məhzuniyyətini mucib olduğu halda hıyamı-kainat küreyi-ərzdə məzkur olduqca vücudu-lazimul-mövcud mürşidanələri Kəməli-təndürüsti və afiyətdə bər-qərar və mütəvəffayi-muma-ileyhin ruhu-pür-fütuhu vasili-rövzeyi-cinan olmaq təhiyyəti-məxsusəsi virdü-təzkar qılınmışdır. Zət-dəqiqə şinasiyi-mürşidanələrini təsəlliyyə haddim olmayıb ancaq cənabı-

rəbbil-ələminin إنما يوفى الصابرون أجرهم بغير حساب [səbr edənlərə (axirətdə) saysız-hesabsız mükafat veriləcəkdir] (Zumər:10) ayəti-kəriməsinin müfədi-cəlili üzərə bu hala səbr və təhəmmüldən başqa çarə olmayacağından mübarək xatiri-atirlərin aludə-rəng buyurulmaması ricası ilə min qeyri hədd ifayı-təziyətkariyə mücasərət qılındı. Ol babda əmr və fərman Həzrəti mən ləhul-əmrindir.

29 nisan sənə 291

Şahinzadə əz Kətəbeyi-muhasəbəyi-vilayəti-Trabzon
Əbdürrəhman Hilmi.

Sadələşdirilmiş mətni:

Ən kərim olan həzrəti mürsidən xoş qoxulu hüzuruna
Rəşadətli əfəndim həzrətləri

İnsanlığın bağlı bulunduğu təbii hallardan olduğu üzrə nəcib övladlarının nazik vücuduna düçar olan hədsiz xəstəliklərin mizacına təsiri və nəhayət sayılı nəfəslərin tükənməsi ilə “ircii” (dön!) əmrinə ləbbeyk deməklə cavab verərək can quşu təndən uçaraq puçluq aləmindən əbədi axirət dünyasına köçdüyü haqda hüznü xəbəri mən acizə çatdıqda, Allah bilir ki, bu xüsusda hər kəsdən artıq toprağımızın köləsinin hüznünü mucib olduğu halda kainat çətrində yer kürəsində anılıqca mürsidən varlığı lazım olan vücudu sağlıq və afiyətdə və rəhmətlinin əziz ruhunun cənnət bağçalarına vasil olması üçün xüsusi dualar və zikirlər edilmişdir. Siz mürsid həzrətlərini təsəlli etmək həddim olmayıb ancaq cənabi-rəbbil-ələminin إنما يوفى الصابرون أجرهم بغير حساب [Səbr edənlərə axirətdə saysız-hesabsız mükafat veriləcəkdir] ayəti-kəriməsinin uca mənası üzrə bu hala səbir və təhəmmüldən başqa çarə olmayacağından mübarək uca xatirinizin rahatsız olmaması ricası ilə həddim olmadan baş sağlığı verməyə cəsərət edildi. Bu xüsusda əmr və fərman əmr sahibi həzrətidir.

29 aprel il 291.

Trabzon vilayəti mühasibə katibliyindən Şahinzadə
Əbdürrəhman Hilmi.

Digər

Vəli-nemətimiz Mövlanəzadə Sədri-Əzəm Rüşdü paşa həzrətlərinin məktublarının surəti

Rəşadətli ruhum əfəndim həzrətləri,

İstanbulda dəsti-təkrim ilə almış və tənvi-ri-bəsireyi-ibtihac və şükranıyyət eyləmiş olduğum məktubu-məhəbbət-üslubu-mürşidanələrinə cavab yazılmaq üzərə ikən Hələb vilayətinə məmuriyyətimiz vüqu bulmasıyla bir taqım məşəğil və məvaniin heylulətindən dolayı cavab təhririnə müvəffəq ola bilməmişdim. Bu babda zühura gələn təqşirətı-acizanəmin əfvini rica edərəm.

ألا كل شيء ما خلا الله باطل [Allahdan xali olan hər şey batildir]²¹¹ məsduqunca zillizail və sərabi-bi-tail hökmündə olan mənasib və məşəğili-dünyəviyyədən əl çəkib ixtiyarı-üzlet və hüzur-tam və fərağı-bal ilə imrarı-vəqt və saat

²¹¹ Cahiliyyə dövrü ərəb şairlərindən Ləbid bin Rəbiə Əl-Amirinin (v:661) şeirindən. (MR)

olunmaq ötədən bəri əqsayi-məqasidi-acizanəm ikən keçən sənə sadarət məmuriyyəti zühur etmişdi. İşbu məmuriyyətin ənvai-qavail və məşəğili-taqət-fərsasına səbr və təhəmmül edərək hasəbül-istutaa milləti-islamiyyənin xidmətində bulunmuş isəm də könlümün arzu eylədiyi dərəcədə xidmətlərə müvəffəqiyyətin mümkün olamayacağını cəzm və izan eylədiyimdən sədarət məmuriyyətindən təxlisi-giriban için hər türlü əsbaba təşəbbüs olunaraq nəhayətül-əmr qətiyyəni istefa edib məmuriyyəti-məzkurədən qurtuldum. Və bundan dolayı cənabi-İzədi-mütəalə çox həmd və şükr eylədim. Dünyanın kaffeyi-mənəşib və məratibi və ənvai-niam və ləzaizi görüldü və görülmədik bir şeyi qalmadı. Bunların cümləsi batil və nəticələri xüsrən və nədamət olduğunda şübhəm olmadığından və ibadullahın xidmətində bulunmaq bir növ ibadət isə də zaharal-fəsad fil-bərri vəl-bəhri mısdaqı-cəlilincə bu vəqtlərdəki məmuriyyətlərin seyyiatı hasənətina qalib olduğundan xalqdan inqita ilə Cənabi-haqqa təqərrübün əsbabı istihzar olunmaq üzərə kəndi ixtiyar və varidatım ilə xidməti-sədarətdən qurtulub ixtiyarı-uzlət olunmuş idi. Əhkamı-müqəddəratı-ilahiyədən olaraq keçən də Hələb vilayəti məmuriyyəti zühur edib dəfinin çarəsini bulmadığımdan biz-zərurə Hələbə gedilib Hicaz məmuriyyəti arzu olunduğundan lütfi-məxsusu-ilahi olaraq Hələbə müvasalatının iyirminci günü Hicaz məmuriyyəti zühur eylədi. Madəm ki, məmuriyyətdə bulunulacaqdır, Hicaz məmuriyyəti cümlə məmuriyyətlərdən əhvən və əsləm olması ilə məat-təşəkkür Hələbdən hərəkət və Hicaza mütəvəccihən İsgəndərünə müvasalat olundu. Və işbu ərizə İsgəndəründən yazıldı. Bila məmuriyyət həcc etmək əvla və əhsən olduğunda şübhə yox isə də iradəyi-sübhaniyə bu surətlə zühur etmiş olduğundan buna razı olmaqdan başqa çarə olmadığı cəhətlə hər işdə məhz xeyrə müvəffəqiyyəti-acizanəm için duayı-məxsusu-mürşidanələrini rica edərim. Cənabi-Qadiyul-hacat aqibəti-umurumuzu xeyr əyləyib hüsnü-xatimə ehsan və halımızı əhsənühala təhvil buyursun. Amin bi-hörməti-habibi-rəbbil-aləmin. Əl-həmdü lil-lahi təalə vücudu-acizanəm səhhət və afiyət üzərə olub hər halü-karda təvəccöhəti-müfeyyizul-bərəkət rəşadət-pənahlilərini istida edər və Məkkeyi-mükərrəmədə təhrirəti-aliyyəyi-mürşidanələrini intizar əylərim, əfəndim. “Ananki, xak-ra be-nəzəri-kimya konənd”²¹². İla axirihi.

5 cəməziyə-axir sənə 291.

Əs-Seyid Mehmed Rüşdü

Sadələşdirilmiş mətni:

Vəli-Nemətimiz Mövlanəzadə Sədri-Əzəm (baş nazir) Rüşdü paşa həzrətlərinin məktublarının surəti

Rəşadətli ruhum əfəndim həzrətləri,

İstanbulda hörmət ilə əlimə aldığı və sevinclə göz aydınlığı olaraq şükür etdiyim məhəbbət dolu mürşidanə üslublu məktublarınıza cavab yazılmaq üzərə ikən Hələb vilayətinə məmurluq təyinatımızın çıxması ilə bəzi iş-güc və problemlər səbəbilə cavab yazmağa müvəffəq ola bilməmişdim. Bu xüsusda meydana gələn acizənə qüsurumun əfvini rica edirəm.

ألا كل شيء ما خلا الله باطل [Allahdan xali olan hər şey batildir]²¹³ ifadəsinin təsdiqinə müvəqqəti, faydasız və ilğim hökmündə olan dünyəvi məşğuliyyət və məqamlardan əl çəkib güşənişinliyi seçmək, tam rahatlıq və istirahət ilə vaxt keçirmək ötdən bəri acizənə məqsədım ikən keçən il sədrəzəmlik məmurluğu zühur etmişdi. Məhz bu məmurluğun müxtəlif müşkilatına və taqətkəsən işlərinə səbir və təhəmmül edərək gücüm çatan qədər islam ümmətinin xidmətində olsam da, könümün arzu elədiyi dərəcədə xidmətlərə müvəffəqiyyətin mümkün olmayacağını qəti anladığımdan sədrəzəmlik vəzifəsindən azad edilməmə üçün hər cür yola baş vuraraq nəhayət qəti şəkildə istefa edib bu məmurluqdan qurtuldum. Və bundan dolayı cənabı-Allaha çox həmd və şükür etdim. Dünyanın bütün mənsəb və dərəcələrindən və müxtəlif növ nemət və ləzzətlərindən görmədiyimiz bir şey qalmadı. Bunların hamısının puç və nəticələrinin peşmançılıq olduğundan şübhəm olmadığından və xalqa xidmət etmək bir növ ibadət isə də, “quruda və dənizdə fəsad zühur etdi” kəlamının təsdiqinə bu dövrdəki məmurluqların şəri xeyrinə üstün olduğundan xalqdan uzaqlaşmaq Cənabı-Haqqa yaxınlaşmanın səbəbləri hazır olduğu üzrə öz ixtiyar və istəyim ilə sədrəzəmlik xidmətindən qurtulub güşənişinlik seçilmiş idi. İlahi təqdirin hökmü olaraq keçən dəfə də Hələb vilayəti məmurluğu zühur edib dəfina çarə tapmadığımdan məcburən Hələbə gedildi, Hicaz məmurluğu da arzu olunduğundan ilahi bir lütf olaraq Hələbə gedişimin iyirminci günü Hicaz məmurluğu zühur etdi. Madam ki, mütləq məmurluq edilməlidir, Hicaz məmurluğu bütün digər məmurluqlardan daha yaxşı və doğru olduğundan təşəkkür edərək Hicaza getmək üzrə Hələbdən hərəkət edib İsgəndərünə vasil olundu. Və bu ərizə də İsgəndəründən yazıldı. Məmurluq məcburiyyəti olmadan həcc etmənin daha yaxşı və gözəl olmasında şübhə yox isə də, ilahi iradə bu surətlə zühur etmiş olduğundan buna razı olmaqdan başqa çarə olmadığından hər işdə məhz xeyrə müvəffəq olmam üçün bu acizə xüsusi mürsidənə duanızı rica edirəm. Ehtiyacları yerinə yetirən cənabı-Allah işimizin sonunu xeyirli eləsin, son nəfəsində gözəl sonluq ehsan etsin və halmızı ən yaxşı hala çevirsin. Aləmlərin rəbbinin həbibini hörmətinə amin. Əl-həmdü lillahi taala, acizənə vücuda səhhat və afiyət üzrə olub hər iş və halda feyzli və bərəkətli təvəccöhünüzü yardımsevər rəşadətli zatımızdan rica edir və Məkkəyi-mükkərrəmədə uca mürsidənə cavabınızı intizar etdiyim, əfəndim. (Onlar torpağa dərman nəzərlərilə baxanlardır). İla axirih.

5 cəmaziyəl-axir il 291.
Əs-Seyid Mehmed Rüşdü.

Digər

Bərquq-arifin, nurul-kamilin, dövhetül-əsrar və müəllimül-əzkar Əl-Hac Şeyx Həməzə Nigari əfəndi həzrətlərinin xaki-payı-alilərinə ərizəmdir.

Nə həddim var yazam namə, rəşadətli əfəndim,
Aman əfv et, ey şeyxim, əya irşadməndim.
Varub, ey ərzi-halim, busi-damən etlə qövsi,
Anın nim nigahıyla, dila, bul sən də fövzi.
Muhibbi-dərvişanəm bəndəyə lütf et, əzizim,
Sənindir rəfət və şafqət sənəin rəyi-ləzizim.
Murad ancaq rizayı-alidir qeyri deyil, bil,

²¹³ Cahiliyyə dövrü ərəb şairlərindən Ləbid bin Rəbiə Əl-Amirinin (v:661) şeirindən. (MR)

*Bu "mürdə" könliyə, şeyxim, inayətlə dəvə qıl.
 Əzizim, rövzeyi-əsrərə gülşən, bən də bülbül,
 Liqayı-eşq için bu binəvadır talibi-mül.
 Himəmkara, budur mətlubum ancaq eylə ehsan,
 Rəhi-na-cüstə içrə bəndəni sən etmə gıryan.
 Nə dövlətdir qəbula olsa şayan ərzi-halim,
 Pərişanı-ləfz və na-ımla və bi-məna məqalim.
 Əfəndim, sadıqəm billah sözümdə, dərvişanəm,
 Vəli sinəm dindir öylə bir fərtutə-şanəm.
 Havadarım, həvəskarım, irişdir himmətin sən,
 Zəlalət içrə qalmış bəndələrdən əvvəlüm bən.
 Həman bir zərrə dənli himmətin qıl bana həmrəh,
 Məvəddət zövqini bilsün, o dəm olsun dil ağah.
 Vəsilə oldu atidə gələn işbu kəlamım,
 Hüzuru-aliyə irsalə işbu həsb-i-halım.
 Eşitdim ki, əfəndim, xanəgahım oldu təcdid,
 O dərgahı-müəllə həm də cayi-əhli-tövhid.
 Bulunsun bir əsər bəndən o dərgahı-ələdə,
 O cihətlə bu bəndən, şeyxim, olsun müstəfadə.
 Bunu təzkar edərkən himməti-ali erişdi,
 O dəmdə qiteyi-rəngin birdən könlə düşdü.
 Ərizəmdə o qitə ləffiyə irsal olundu,
 Hüzuru-alidə vəfqi-rizə üzrə bulundu.
 Səri-muyindən ..... [əlif vav bə zə] ola babı-xanəgaha,
 Mədədrəs ola şeyxi-təkkə bu kari-günaha.
 Vüsulunda qəbuliylə bəni şad eylə şahım,
 Keçib nöqsanını himmət irişdir ruyi-mahım.
 Bu Tahir bəndeyi-müxlisdir, amma bi-nəvadır,
 Mühibdir, mötəqiddir, öylə bir sadıq-ədədir.
 Ərizəm ərdi payanə xəta etdim isə əgər
 Qüsürüm əfv qıl, şeyxim, be-haqqı-eşqi-Heydər.*

*Sivas əhalisindən Üryan Zimmi məhəlləsindən
 Hafiz Ömər əfəndi məxdumu Mehmed Tahir
 Əs-Seyid Mehmed Tahir*

Digər

Ma bihil-iftixarımız Mir Cəfər Təyyar bəyin tarixi bir məktubu.

Hüzuru-aliyi-vəliyyün-nemətə məxsus pusulai²¹⁴-məhrəmanədir.

Hala bir məmuriyyət təhsil olunmadığından beqayət üsrətdəyiz. Dövlətli paşa əfəndimiz həzrətlərlə indiyə qədər iki dəfə görüşüldü və hənüz kəndisi dəxi məmuriyyətsizdir. Sayeyi-aliyyəndə kəsb olunan istihqaqa nəzərən bəzi məhəllərin şəhbəndərlik məmuriyyəti çakərlərinə təklif olunmuş isə də taşra məmuriyyətlərinin adəmi-ixtiyarı haqqında səbqət edən iradəyi-səniyyəniyə və o məhəllərin bi-səmt olmasına məbni qəbuldan

²¹⁴ İşbu pusula mütaliə buyurulduqdan sonra digərinin əlinə keçmək üzərə şəqq olunması ... rəyi-aliləridir.

istinkaf olunmuşdur. Ancaq bəzi mülahizə və mütalihə üzərinə Tehran yani İran səfərəti məmuriyyətini əməl etməkdə və bu əməlin qüvvədən vücuda və feilə gəlməsi isə mücərrəd möhtacı-himməti-mənəviyyə və zahiriyyəyi-səniyyələri bulduğu dərkardır. Bu əməl nəzdi-səniyyəni tənsib və təsvib buyurulduğu halda icrayı-icabına təşəbbüs olunmaq üzərə keyfiyyətin lütfən işar buyurulmasını istirham eylərəm. Bu babda və sair xüsusda qulunuz paşa əfəndimiz həzrətlərinə tövsiyyə buyurulur isə Hacı İsa əfəndi və sairə xəbərdar olmamaq iqtiza edər. Çünki zərərləri müşahidə olunmuşdur. Bu dəfə paşa əfəndimizi xaki-payinizə pək müxlis surətdə görməkdəyim. Baqi bəqayı-təvəccöhatı-münimanələrini aşuri dərəcə iltimasa cürət edə bilirim.

*Fərman həzrəti mən ləhul-əmrindir.
Qulları Cəfər Təyyar*

Sadələşdirilmiş mətni:

İftixar etdiyimiz Mir Cəfər Təyyar bəyin tarixi bir məktubu.

Əlahəzrət vəlinəmətimin hüzuruna məxsus²¹⁵məhrəm bir məktubdur.

Hələ heç bir məmurluq əldə olunmadığından qayət sıxıntıdayıq. Cənab paşa əfəndimiz həzrətlərilə indiyə qədər iki dəfə görüşüldü və hələ özü də məmurluq intizarındadır. Siz alicənabın sayəsində nail olduğum etibara görə bəzi məhəllərin şəhbəndərlik (ticarət hakimliyi) məmurluğu bu qulunuzda təklif olunmuş isə də təşəbbüs məmuriyyətinin qəbul edilməməsi haqqındakı uca iradəni və o məhəllənin bi-səmt olmasına əsasən qəbuldan imtina edilmişdir. Ancaq bəzi mülahizə və mütalihə üzərinə Tehran, yəni İran səfirliyi məmurluğunu ümid etməkdə və bu ümidin reallaşmasının isə mənən və zahirən sizin uca himmətinizə mücərrəd möhtacı-himməti-mənəviyyə olduğu aşkardır. Bu ümidin uca hüzurunuzda münasib görülüb bəyənilməsini və icrasına təşəbbüs edilməsi üzərə vəziyyətin xəbər verilməsini lütfən xahiş edirəm. Bu mövzuda və sair xüsuslarda qulunuz paşa əfəndimiz həzrətlərinə tövsiyə edilirsə, Hacı İsa əfəndiyə və sairəyə məlumat verilməməsi gərəklidir. Çünki zərərləri müşahidə olunmuşdur. Bu dəfə paşa əfəndimizin hüzurunuza pək ixlaslı surətdə olduğunu görməkdəyəm. Ehsan və diqqətinizin davamını həddimi aşaraq xahiş edirəm.

*Fərman uca əmr sahibinindir.
Qulları Cəfər Təyyar*

Digər

Sultanul-arifin qavsül-vasilin əmirüd-din sərəfraz şahım həzrətləri.

Əfəndim, bu bəndeyi-qıtmirlərinin hədiyyeyi-acizanəm cüzi və kəmtər olduğundan müəxxərən zühurat icabı ilə hər nə isə qəbulunu mütərəccii və qüsuru-çəkərlərini tərəhhumən əfv buyurulmaq mütəmənnayı-niyaz babında ol babda iradə Həzrəti mən ləhul-əmrindir

*21 Rəcəb sənə 1298 [m.19 iyun 1881]
Əbdi-acizləri Rəcəb bin Həsən əfəndi*

²¹⁵ Bu məktub mütalihə edildikdən sonra digərlərinin əlinə keçməməsi üçün parçalanması ... o alicənabın əmridir.

Sadələşdirilmiş mətni:

Ariflərin sultanı, Haqqə ulaşanların gövsü, dinin əmiri, başı uca şahım həzrətləri

Əfəndim, bu həqir qulunuzun acizənə hədiyyəsi cüzi və qüsurlu olsa da, müəxxərən zühurat icabı ilə hər nə isə qəbulunu rica və qulunuzun qüsurunun mərhəmətinizlə əfv edilməsini təmənni edirəm, bu xüsusda iradə bəyanı uca əmr sahibinə məxsusdur.

21 rəcəb il 1298 [m.19 iyun 1881].

Acizənə qul Rəcəb bin Həsən əfəndi.

Digər

Huzuru-aliyi-kərimanələrinə,

Məruzu qullardır ki,

Mütəvəffa İsmayıl bəyin kitabı haqqında şərəf-varid olan əmirnameyi-samiləri məali məlumi-çakərləri olmuş və keyfiyyət Nasuhzadə məkrə-mətlü Əbdürrəhman əfəndi sənəvərlərilə bərabər təbliğ olunduqda qassam dəftəri iradə olunduğundan üç bin səkkiz yüz quruş fiyatla divana müqabil zövcələri iffətli Hacı xanıməfəndiyə mal edildiyi görülmüş və məzburə iltifatı-mürşidanələrindən fəvqəl-qayə məmnuniyyət izhar edərək dünyunu-məzburun təsviyəsinə iqtidarı olmadığından bəhslə zəruri qiymətinin tələbində bulunduğunu dəxi bəyan etmişdir. Və biradərləri Əhməd bəyin vasitəsilə qiyməti-məzburdan bin səkkiz yüz quruş aşağı varılaraq iki bin quruşa qərar verilmiş idiyindən və çakərləri isə yarım bəminneyi-təalə Ərzincana mütəvəccihən hərəkət edəcəyimdən rəyi-aliyi-mürşidanələrinə təvafuq etdiyi halda tərəflərinə təslim olunmaq üzərə tələbində bulduqları iki bin quruşun əfəndiyi-muma-ileyhə irsalını və yaxud Ədliyyə müfəttişi bu günlər Amasiyaya varıb sifarişləri üzərinə təhsilinə qiyam edəcəkləri anlaşıldığından lütfən və ehsanən kitabı-məzburun isbalını təmənni etlərəm.

Ol babda əmr və fərman Həzrəti mən ləhul-əmrindir.

3 rəcəb sənə 1299

Katibi-alay Seyid Xəlil Rıfat 1298

Sadələşdirilmiş mətni:

Uca kərəmli huzura

Qulların ərzidir ki,

Rəhmətli İsmayıl bəyin kitabı haqqında sədarət məqamından gələn əmirnamənin məzmunu qulunuza məlum olmuş və vəziyyət izzətli (qaziaskər müstəşarı) Nasuhzadə Əbdürrəhman əfəndinin əlaqəli yazıları ilə bərabər habərdar olunduqda miras təqsim dəftəri ortaya qoyulduğundan üç min səkkiz yüz quruş qiymətlə divana müqabil zövcələri iffətli Hacı xanıməfəndiyə mal edildiyi görülmüş və adı keçən şəxs mürşidinin iltifatından fəvqələdə məmnuniyyət izhar edərək adı çəkilənin borclarının ödənilməsinə iqtidarı olmadığından bəhslə zəruri qiymətini tələb etdiyini dəxi bəyan etmişdir. Və qardaşı Əhməd bəyin vasitəsilə qeyd edilən qiymətdən min səkkiz yüz quruş aşağı düşülərək iki min quruşa qərar verildiyindən və mən qulunuz

isə sabah Allah-Təalanın yardımını ilə Ərzincana hərəkət edəcəyimdən uca mürsidənə rəyinizə müvafiq olduğu halda tərəflərinə təslim olunmaq üzrə tələb etdikləri iki min quruşun adı çəkilən əfəndiyə göndərilməsini və yaxud Ədliyyə müfəttişinin bu günlər Amasiyaya varıb sifarişləri üzərinə toplamağa başlayacaqları anlaşıldığından lütfən və ehsanən adı çəkilən kitabın göndərilməsini təmənni eyləyirəm.

Bu xüsusda əmr və fərman uca əmr sahibinindir.

3 rəcəb 1299-cu il

Alay katibi Seyid Xəlil Rıfat 1298

Digər

عاجنابان مقدس القابان بدروشان مخدوم ارشاد مآبي ولايت ملاذي شاه مولانا حاجي مير حمزه افندي مد الله ظل ارشاده الي يوم القيام
سقى الله سقيا لا يام مضت مع حيرت كانت ليالينا بهم افراها آه على ذاك الزمان و طيبه ايام
كنت من اللفوب مراحا . ياد باد آن روزي که در ميخانه منزل داشتيم جام مي بر دست و جانان
بر مقابل داشتيم قصه کوتاه از شمول فيض پيري می فروش بود حاصل هر تمنای که در دل
داشتيم نياز و افتقار و عجز و انكسار بموقف عرض رسانيده ميشود . التماس آنکه دور مانده
گان در مانده را بالکليه از گوشه خاطر خاطر فراموش نگزرانند. بيت
ای به بزم وصل حاضر غايبانرا دستگیر
زانکه دست حاضران از غايبان کوتاه نيست
عجبت لمن يهواك كيف اصطباره . و من شاق ذكراك كيف قراره
هر دیده که روزي بخجالت نکريست چون از تو جدا ماند چرا خون نکريست
هر چند که بی تو زيستم حيرانم زان کس که رخ تو دید دور از تو بزيست
نکويست که سلامم بآن جناب رسان نياز زره مسکين بافتاب رسان
ولی درود دو چشم رمد رسیده من بخاک مقدم آن شاه کامياب رسان
دولت جهانبانی و سعادت جاودانی محصل باد و السلام انشاالله اميدم از واجب الوجود آنست
که بهمت بمضمون همت الرجال تعلق الجبال عنقريب ديدار شما بخير خوبی دیده شويم. آمين يا
جامع المشتاقين
باقی عمرکم طويل عدوکم ذليل باد
المشتاق الي جناب ديدارکم
حاجی علی بن حاجی محمد²¹⁶

Tərcüməsi:

[*Alicənab, müqəddəs, dərvişlərə irşadgah və vələyət istinadgahı olan əfəndi Şah Mövlənə Hacı Mir Həmzə əfəndiyə. Allah onun irşadının kölgəsini qiyamətədək zail etməsin.*

Nə gözəldi qonşularla keçən günlərimiz,

Onlarla gecələrimiz də fərəhli idi.

Vah o zamana və onun xoşluğuna,

O günlər ki, yorğunluğa sevinirdim.

Hey gidi dünya. Yadına sal o günləri ki, meyخانədə yerləşmişdik, cami-mey alimizdə, canan qarşımızda idi. Bir pirin feyz dairəsindən qısa bir qissə satılırdı, qəlbimizdə olan hər təmənna, niyaz, iftiqar, əcz və inkisar yerinə yetirdi. İltimas olunur ki, gedənlər qalanları öz xatirlərindən çıxarıb unutmasınlar. Beyt:

²¹⁶ Yaxud Hacı Əhməd və ya Hacı Səməd olmaq ehtimalı vardır.

*Ey vüsal məclisi üçün qeybdə olanları əlində hazır edən
Bil ki, hazırların əli qeybdə olanlardan qısa deyildir.*

Səni sevənin səbrinə, səni zikr etməyə çətinlik çəkənin qərarına heyrat etdim. O göz ki bir gün xəcalət çəkəcək, niyə səndən ayrıldıqda qan ağlamadım deyə?! Mən sənsiz yaşadığım üçün sənin üzünü gördüyü halda səndən uzaq yaşayan kimsəyə heyrat edirəm. Deyirlər ki, salamım o cənaba çatıb, zərrənin miskin niyazi günəşə çatıb. İki xəstə gözümlə göndərdiyi salam o xoşbəxtlər şahının ayağının torpağına çatıb. Cahanı saran dövlət və cavidani səadətə nail olsun vəssəlam.

İnşallah, Vacibül-Vücuddan təmənni edirəm ki, “ricalm (Allah dostları, kişilər) himməti dağları yerindən oynadar” ifadəsinin məzmununa uyğun olaraq, ən yaxın zamanda sağ-salamat didarınızı görmək nəsb olsun. Ey həsrətliləri qovuşduran, duamı qəbul et. Ömrünüz uzun, düşməniniz zəlil olsun.

Didarınıza müştəq Hacı Əli bin Hacı Məhəmməd].

Digər

Huzuru-lamiin-nur Həzrəti Mövlanəyə.

Mərufi-çakərləridir,

Təşrini-sani yigirmi tarixli şərəf-vürud edən fərmanamələri mucibincə həman istiqrazən yigirmi liranın tədarük və təharrisinə qiyam olunmuş isə də himəmi-qüdsiyələri bərəkətiylə ixvanı-ba-səfa və xullanı-badəkəşanə qeyrət gəlib yeddi lira cəm və tədarükiylə keçən həftə potçu ilə Bəhaəddin əfəndi vasitəsilə təqdim qılınmışdır. Bu həftə dəxi tədarük olunan on iki lira poçta təslimən və alınan bileti ləffən təqdimi-hüzuru-lamiin-nurları qılınmış olmağın o babda əmr və fərman Həzrəti vəliyyil-əmrindir.

2 kanunu-sani 1301 [14 yanvar 1886]

Çakərləri Tayyib Əhməd

Bu məktubun haşiyələri

Mehmed əfəndi sənakarınız müsəadəyi-səniyyələrilə be-misahatı-Dağıstana gedəcəkdir. Münasib isə Hacı Mahmud əfəndiyə əfəndimiz tərəfindən yazılacaq məktubu-samiləri Mehmed əfəndi ilə göndərilməsi və övdətində Mehmed əfəndiyə təslimən əfəndimiz için mühda olan əmanətləri irsal eyləməsini məktubu-səadətlərində dərc və izbar olunması bariyi-dər-kənar olmuşdur. Fərmanı-divançələrdən dəxi beş-on cild götürməkliyi münasib isə arzu edir qolayca götürüləcəyini bəyan edir. Fərman əfəndimindir.

Zirdə əsamiləri muharrər ixvanı-ba-səfanın hədiyyələri miqdarı:

Sadələşdirilmiş mətni:

Nur saçan Həzrəti Mövlanənin hüzuruna.

Tanış qulunuzdan,

Təşrini-saninin iyirmisi tarixində gələn fərmanamələrinin gərəyincə dərhal borc olaraq iyirmi liranın tədarük və araşdırılmasına başlanmış isə də qüdsi himmətlərinin bərəkətilə safalı ixvan və dostlara qeyrət gəlib yeddi lira cəm və tədarükiylə

keçən həftə poçtu ilə Bəhaəddin əfəndi vasitəsilə təqdim olunmuşdur. Bu həftə dəxi tədarük olunan on iki lirənin poçta təslim edilib və alman bilet zarf ilə nur saçan zatın hüzzuruna təqdim edilmiş olduğundan bu hususta əmr və fərman uca əmr sahibinə məxsusdur.

2 kanunu-sani 1301 [14 yanvar 1886].

Qulunuz Təyyib Əhməd

Bu məktubun haşiyələri

Sizin sənakarımız Mehmed əfəndi uca razılığımızla Dağıstan tərəfinə gedəcəkdir. Münasib isə Hacı Mahmud əfəndiyə əfəndimiz tərəfindən yazılacaq uca məktubun Mehmed əfəndi ilə göndərilməsi və geri qayıdanda Mehmed əfəndiyə təslim edilən əfəndimiz üçün hədiyyə edilmiş olan əmanətlərin göndərməsini səadətli məktubunda dərc və bildirməsini qeyd etmişdir. Mümkünsə Divançələrdən (kiçik şeir külliyyatı) dəxi beş-on cild götürülməsini arzu edir, asanlıqla götürüləcəyini də bəyan edir. Fərman əfəndimindir.

Aşağıda adları yazılan səfalı ixvanın hədiyyələrinin miqdarı:

Dəhnəvi Mustafa əfəndidən	300 lira
Muhamməd əfəndidən	100 lira
Hacı Həsən ağadan	300 lira
Yekun	700
Keçən həftə poçtla təqdim və göndərilən	700
Hafiz Muhamməd Kaşif əfəndidən	600 lira
Əqdəmcə qırx lira meyanında istiqrazən irsal olunub bu kərə tərək və təbərta olunan fərman	500
Bu dəfə nəqdən verdiyi	1100 lira
Əttar Kərim əfəndidən	100 lira
Monla Nəbi əfəndidən	50
Monla İsmayıl əfəndidən	100
Ara yekun	250
Sədəddin əfəndidən	21
Əbdürrəhim əfəndi Quranidən	19
Ara yekun	290
Talikof (Təliqov-red.)	290
Tatarlızadə Əhməd ağadan	50
Xirədmənd Mustafa əfəndidən	100
Ara yekun	540

Təşrini-əvvəl və sani maaş (maaşdan 600)	660
Istiqrazdan (borc) 60	
Yekun	1200
Altun ədəd	12
Əli əfəndiyə verilmək üzərə Molla Rəsulun göndərdiyi	50
Sədəddin əfəndiyə verilmək üzərə Molla Hamid tərəfindən göndərilən	25
Yekun	1275
Altun çaryək	3

Digər

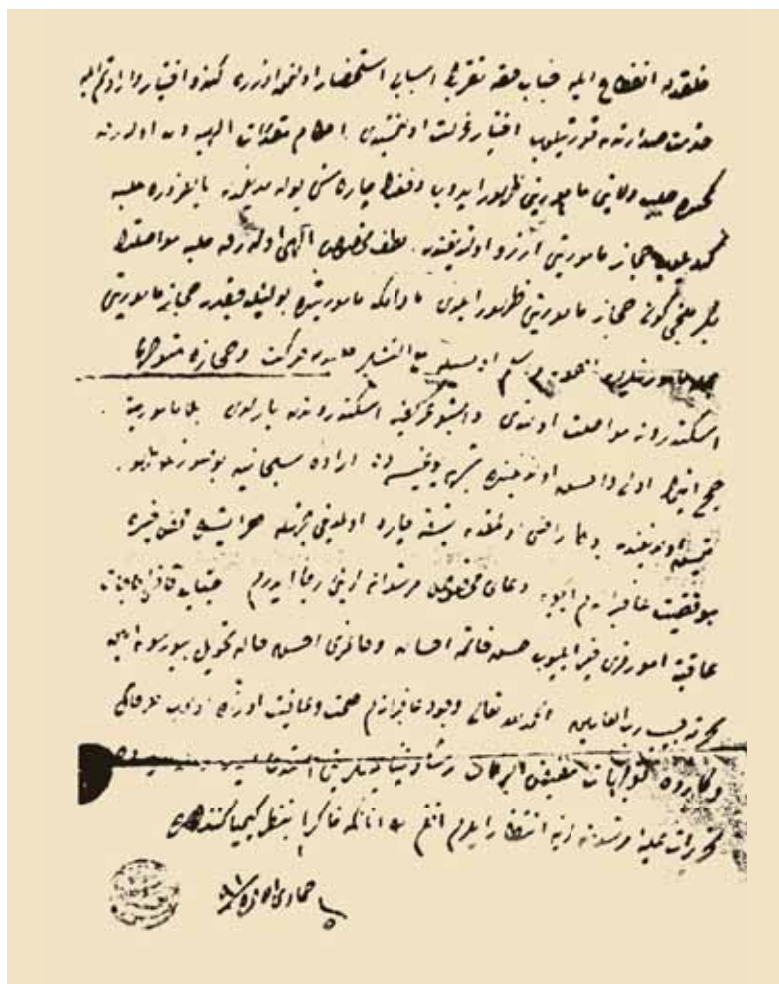
Hüzuru-lamiin-nur Həzrəti Mövlanəyə.

Mərufi-çakərləridir ki,

Zəbt katibi Fəttah əfəndi və Mənzilçi Ömər ağa ilə konuştum. Əsbi fūruxt edəcəyiz. Gələnələr ilə göndərilməsi ərz olunur. Qonağın bağçasının yarpağını iyirmi səkkiz ədəd məcidiiyyəyə fūruxt edüb əsmanını tamamən validələrə göndərdim. Ol babda əmir və fərman Həzrəti Vəliyyəil-əmrindir.

M.Rüşdü paşanın
al yazısı

21 Nisan 1299 [m.3 may 1883]
Çakərləri Əhməd Tayyib

Sadələşdirilmiş mətni:

Nur saçan Həzrəti Mövlanənin hüzuruna.

Tanış qulunuz ki,

Zəbt katibi Fəttah əfəndi və Mənzilçi Ömər ağa ilə danışdım. Atı satacağıq. Gələnələr ilə göndərilməsi ərz olunur. Qonağın bağçasının yarpağını iyirmi səkkiz ədəd məcidiiyyəyə satıb səkkizdə birini tamamən analara göndərdim. Bu xüsusda əmr və fərman uca əmr sahibinindir.

21 Nisan 1299 [m.3 may 1883]
Qulunuz Əhməd Tayyib

HƏZRƏTİ PİRİN YAZDIĞI MƏKTUBLAR

Nömrə 1

Bir füqəraya müavinəti tövsiyyə edən məktubunun surəti:

Əlhəmdü lillahilləzi kəfa vəs-salatu ala ibadihilləzinə istəfa. Əmma ba'du Məkkeyi-mükərrəmə - şərrəfəhallahu təalə - mücavirlərindən silsilətün-nücbail-izəm və əfdalül-mühacirin fi səbilillah Əl-mərhumul-məğfur Əl-Hac Əl-Əmir Qasım əfəndi Əl-Qarabaği keçən sənə məkanı-müşrifdə darül-iztirabdan rihlət və darül-qərarda qərar-dadə olduqda fəqirul-hal kəsirül-iyal tərək etdikdən mə adə vacibül-ədə deyni-kəsir zühur etməsinə məbni əzizimiz fərzəndi-ərcüməndi Əl-Hac Mir Məhəmməd əfəndi həzrətləri tərəfi-Qafqazyaya "Kafkasiyaya" əzimət eylədi. Rızayi-Mövlayi-mütəali talib olan cəmaati-müslimin və kaffeyi-möminin belə "böylə" fərzi-darı-bi-bədəl və fəqirul-hali-bi-misl mühacir fi səbilillah və mücaviri-beytillah olan füqəralara ehsan və atıyyə minəl-vacibat və sairül-ihəsanat nə dərəcə icabət və nə mərtəbə qəbulda olduğı aşikar indəllah və ində rəsulillah zərrətun min əzrar zayi və əbəs olmadığı hüveyda pəs sahibil-xeyrat vəl-hasənət olan mömini-müvəhhidlər sədaqəti-vacibiyyə və sair ehsanlar ilə əfəndiyi-müəzzəm-ileyhi məsrur və məmnun buyurmaları mütəmənnayi-dərvişanəmdir.

Sadələşdirilmiş mətni:

Bir fəqirə yardım edilməsini tövsiyə edən məktubunun surəti:

Əlhəmdü lillahilləzi kəfa vəs-salatu ala ibadihilləzinə istəfa. Əmma badu (amma sonra) Məkkeyi-mükərrəmə -Allah-taala şərəfləndirdi-n sakinlərindən böyük nəciblər silsiləsindən və Allah yolunda hicrət edənlərdən rəhmətlik bağışlanmış Əl-Hac Əl-Əmir Qasım əfəndi Əl-Qarabaği keçən il uca məkanı-müşrifdə əzab eziyyəət yurdu dünyadan köç edərək əbədiyyət yurdunda yerləşmiş olub fəqir olmaqla arxasınxa xeyli arvad-uşaq tərək etdiyindən, ödənilməsi vacib olan çoxlu borcları da zühur etdiyindən əzizimiz möhtərəm oğlu Əl-Hac Mir Məhəmməd əfəndi həzrətləri Qafqaza tərəf yola düşdü. Uca Mövlanın rızasını arzu edən bütüin müsəlmanlar və möminlər Allah yolunda hicrət edən və Allah evinin sakinləri olan belə fəqirlərə ehsan və bəxşis verməyin vacib və başqa ehsanlar Allah və rəsulullah qatında necə qəbul olduğı aşkar, və zərrəsi zay və əbəs olmadığı aşkardır, bu səbəbdən xeyir və yaxşılıq sahibi olan müvəhhid və möminlərin vacib sədaqələr və sair ehsanlar ilə uca əfəndini məsud və məmnun etmələri dərvişanə təmənnəmdir.

Nömrə 2

Vələdi-əzizim izzətli qaimməqam
Şükrü bəyəfəndi həzrətlərinə

Oğlum bəyəfəndi,

Risaleyi-mərsuləniz mütaliəyi-dərvişanəm oldu. Məsrur və məmnun oldum. Cənabı-Mövlayi-mütəalin daima sayeyi-iltifatı ilə məsrur və həbibikibriyanın zilli-inayəti ilə müdam məmnun olasız (olasınız). Amin bi-hörməti-

Seyyidəl-mürsəlin. Bu karı-taba²¹⁷ iqdaminiz vəqt və saətdə olsaydı olurdu ki, baisi-müqtəzayı-kərəm tabı-ali və vüsət ...*(oxunulmadı)* olaydı. Lakin böylə vəqti-zərurət və adəmi-vüsətdə bu Barı-Girani bar ...*(oxunulmadı)* ədd etməyüb məsruriyyət ilə itmamına sərfi-himmət buyurmanıza bais, məhzi-məzhəri-lütfi-Xuda və nəzərgahi-Muhammədül-Mustafa olmanız kəş-şəms zahir və hüveydadır. Xudavəndi-mütləq həzrətlərinə bəndeyi-ali-əba və Seyid Həmzəyi-bi-nəvanın şükrü daima vacibdir ki, cənabın kibi bir bəndeyi-xassı-Xuda və məqbulu-Muhammədül-Mustafaya ixvan və dai olmuşum. Əlhəmdü lillah vəl-minnə.

Sadələşdirilmiş mətni:

Əziz oğlum izzətli qaimməqam Şükrü bəyafəndi həzrətlərinə.

Oğlum bəyafəndi,

*Göndərdiyiniz risalənizi dərvişanə mütalə etdim. Məsrur və məmnun oldum. Cənabı-Mövlanın daima iltifat kölgəsi ilə məsrur və həbibı-kibriyanın lütfkar kölgəsi ilə daim məmnun olarsınız. Amin bi-hörməti-Seyyidəl-mürsəlin. Bu nəşr işlə məşğul olmanız vaxt və saatda olsaydı, olardı ki, bu çox dəyərlı və yüksək nəşr işinə vüsət .... *(oxunulmadı-müəllif)* olaydı. Lakin belə bir zəruri vaxt və çətinləkdə bu ağır yükü *(oxunulmadı)* baxmayaraq sevinc ilə tamamlanmasına himmətinizi sərf etməyibə bais, Allahın lütfünün təzahür qaynağı və Məhəmmədül-Mustafanın nəzərgahi olmanız günəş kimi zahir və aşkardır. Xudavəndi-mütləq həzrətlərinə Ali-əba bəndəsinin və binəva Seyid Həmzənin şükrü daim vacibdir ki, cənabınız kimi bir Allahın xas quluna və Məhəmmədül-Mustafaya məqbul bir ixvan və dəvətçi olmuşam. Əlhəmdü lillah vəl-minnə.*

Nömrə 3

Qaimməqam Şükrü bəy həzrətlərinə

Bəy həzrətləri,

Zatı-xocəstə simatınızın əhvallarını və divanların keyfiyyəti-məallarını havi olan filan, filan tarixli məktubu-sami və risaleyi-mərsueyi-kərəm-sayı-bəşəşət-inzar məəl-hədəya məqbultərin ki bir qiyyə çayı-əla və on doqquz qiyyə şəkəri-əhladan ibarətdir mənzuru-nəzəri-dərvişanəmiz oldu. Cənabı-Mövlayı-Mütəal lillahi və fillahi karu girdarı-xalisanələrinizi bil-müqabələ rızayı-şəriflərinə müqarin və dareyndə sayeyi-əltafi-bi-nihayəsində aramsaz və zilli-şəfaəti-hümayunu-Muhammədiyəsində qərar-əndaz və həmsayeyi-Mahmudiyəsində pay-dar və iqamət-saz eyləyə. Amin bi-hörməti-həbibə-rəbbil-aləmin. Umrükum taval və aduvvükum zəlil.

Sadələşdirilmiş mətni:

Qaimməqam Şükrü bəy həzrətlərinə.

Bəy həzrətləri,

Səadətli zatınızın əhvallarını və divanların mənasını əhatə edən filan, filan tarixli bizi sevindirən məktubunuz və çox məqbul hədiyyəniz, bir qiyyə (1282 q.) əla çay və on doqquz qiyyə şirin şəkərlə birlikdə acizənə hüzurumuza çatdı. Bil müqabələ Cənabı uca Mövlə Allah üçün onun yolunda olan işlərinizi və ixlaslı məşğuliyyətinizi

rızasına yaxın və hər iki dünyada öz sonsuz lütfələrinin kölgəsində sakin və Hz. Məhəmmədin (s.ə.v) uca şafaətinə nail və onun kölgəsində iqamət etdirə. Aləmlərin rəbbinin həbibinin hörmətinə amin!

Ömrünü uzun və düşmənləriniz zəlil olsun!

Nömrə 4

Oğlum Qaimməqam Şükrü Bəy Həzrətlərinə

Bəy həzrətləri,

Bədət-təhiyyə vəs-səna filan tarixli Merzifona tabe olan Marincə karyəli Əli oğlu yədiylə irsal buyurulan məktubu-məhəbbət-amiziniz Trabzondan göndərilən hədəyələr ilə bit-təمام vasili-hüzuru-dərvişanəm oldu. Lakin hədəyələr oğlum bəy həzrətlərinin məktubu-xülusanələrinə vasitə olmasından ziyadə məsrur oldum. Cənabı-Mövlayi-Mütəal nailiməram eyləyə, amin bi-hörməti-məhbubu-rəbbil-aləmin.

16 cəmaziyə-əvvəl, sənə 301.

Sadələşdirilmiş mətni:

Oğlum Qaimməqam Şükrü bəy həzrətlərinə.

Bəy həzrətləri,

Salam və məhdən sonra filan tarixli Merzifona tabe Marincə kəndindən Əli oğlu əliylə göndərilən məhəbbət dolu məktubunuz Trabzondan göndərilən hədiyyələrlə taməmə dərvişanə hüzurumuza yetişdi. Lakin hədiyyələrin oğlum bəy həzrətlərinin ixlaslı məktubuna vasitə olmasından çox məsəd oldum. Cənabı Mövla məramınıza nail eyləyə, aləmlərin rəbbinin məhbubunun hörməti naminə amin!

16 cəmaziyə-əvvəl, il 301 (14 mart 1884)

Nömrə 5

Oğlum Qaimməqam Şükrü bəyəfəndiyə

Badə iydi-Ramazanil-mübarək tərəfi-Qafqaziyyədən kitabların cəlbi üçün məxsus adamlar gələcək. Lakin divanı-Farisiyyənin tabı üçün rəyi-aliniz nə mərkəzdə olduğu məlumum deyil. Əcəba, tərəfi-alinizdən həvalə edəcək şayəstə adam varmı ana həvalə buyurasız vəya in Ərzurumlu İzzət əfəndiyəmi həvalə buyurmaq münasibdirmi? Hansı tərəfi tərcih buyurasız məlum buyurasız ki, bə'dəl-iyd tabına mübaşərət oluna. Əd-dua vəs-səlam.

23 Şaban, sənə 301.

Sadələşdirilmiş mətni:

Oğlum Qaimməqam Şükrü bəyəfəndiyə.

Mübarək Ramazan bayramından sonra Qafqaz tərəfindən kitabların gətirilməsi üçün xüsusi adamlar gələcək. Lakin Farsca divanının nəşri üçün uca rəyiniz nə olduğu mənə məlum deyil. Əcəba, uca tərəfinizdən bu işi həvalə edəcək layiqli bir adam varmı, ona həvalə edəsiniz? Ya da ki, Ərzurumlu İzzət əfəndiyə həvalə etmək münasibdirmi? Hansını tərcih etsəniz məlum ediniz ki, bayramdan sonra divanın nəşrinə başlansın. Əd-dua vəs-səlam.

23 Şaban, il 301 (1884-cü il 18 iyun).

Nömrə 6

Fütüvvətli bəy həzrətləri,

Məktubu-bəlağət ünvanınızın mütaliesindən məhcub oldum. Fil-həqiqə hər nə ki, ifadə buyurmusuz doğrudur və zərrə miqdarı xilafı yoxdur. Tərəfi-dərvişanəmdən cənabınız çəkdüğü zəhməti əgər şəxsin babası olsa çəkməz. Lakin cənabınız bu qədər zəhməti qəbul buyurmanız bəy və bəyzadə olmanızdan məadə zatı-alilərinizin füqərə-pərvər və dərviş-nüvazlığındandır. İndəllah və ində rəsulillah zəyə olmadığından başqa əldən gələn miqdarı tərəfimizdən qonağının hər nə xəsarəti var isə ədasına və rizayi-şəriflərinin təhsilinə və məhcubiyətdən rəhayab olmaya hazırım. Ümid-varı-lütfi-ilahiyəm ki, aqibətül-əmr tərəfi-dərvişanəmdən olan zəhmətlərin təlafisi bil-muzaaf əda ola.

16 kanunu-əvvəl sənə 99.

Sadələşdirilmiş mətni:

Lütfkar bəy həzrətləri,

Bəlağətli məktubunuzu-bəlağət ünvanınızın mütaliesindən məhcub oldum. Həqiqətən, hər nə ki, ifadə buyurmusuz doğrudur və zərrə miqdarı xilafı yoxdur. Mən fəqirə cənabınızın çəkdiyi zəhməti əgər şəxsin atası olsa çəkməz. Lakin cənabınızın bu qədər zəhməti qəbul buyurmanız bəy və bəyzadə olmanızdan artıq uca zatınızın fəqirlərin dostu və dərvişlərin hamisi olmanızdandır. Allah və rəsulullah qatında zəyə olmamaqla yanaşı əlimizdən gəldiyi qədər qonağının hər nə xəsarəti var isə ədasına və uca rızanızı əldə etməyə və məhcubiyətdən qurtulmağa hazırım. Allahın lütfündən ümidvaram ki, sonunda tərəfindən acizənə çəkdiyim zəhmətlərin qarşılığını ziyadəsiylə əda olunar.

16 kanunu-əvvəl sənə 99 (28 yanvar 1884)

Nömrə 7

Oğlum Qaimməqam Şükrü bəyəfəndiyə.

Vələdi-əzizim,

Şəriəti-Əhmədiyyə və təriqəti-Muhammədiyyədə bər-qərar və ixlası-Qənbəriyyə və himməti-Cəlalyyədə payidar olmanız Mövlayi-Mütəal həzrətlərindən mütəmənnayi-dərvişanəmdir. Samsuna təşrif buyurduğunuzdan oğlum Tayyib əfəndi biradərinizin tərkim buyurması ilə məsruriyətim varisə də lakin (*oxunmadı-müəllif*) bəhcət-əfza bədə təhsil-rüsxəti-mülaqəti-əzizənəndən xəbər verməsi ilə bi-qayə məsrur və bila-nihayə məmnun oldum. Cənabı-Mövlayi-Mütəal xoş-hali-bila-mələl didarı-bedidar həm-göftar olmamızı müyəssər eyləyə. Amin, bi-hörməti-seyyidil-mürsəlin.

Şölə-əfza qaz yağına şəşəə-nüma bir sənduqə mumu dər-aqab ilhaq buyurmanız xurşidi-ittihadı-məhəbbət-taba işarə olması kəş-şəms hüveyda. Cənabı-Mövlayi-Mütəal qəndili-dünyəviyyə və çıraqı-üxrəviyyəni müdam və şəmşəgahi-qürbət və nurgahi-Muhammədiyyədə bər-davam eyləyə. Amin, bi-hörməti-siracı-münir.

Sadələşdirilmiş mətni:

*Oğlum Qaimməqam Şükrü bəyafəndiyə.
Əziz oğlum,*

Şəriəti-Əhmədiyyə və təriqəti-Muhammədiyyədə bər-qərar və ixlası-Qənbəriyyə və himməti-Cəlalyyədə payidar olmanız Mövlayi-Mütəal həzrətlərindən acizənə təmənnəmdir. Samsuna təşrif buyurduğunuzdan oğlum Tayyib əfəndi qardaşınızın yazılı xəbər verməsi ilə məsud olsam da, lakin (oxunmadı-müəllif)) sevinc verici, siz əzizlə görüşmə rüsxəti haqqında xəbər verməsi ilə sonsuz məsud və məmnun oldum. Cənabi-Mövlayi-Mütəal xoşhal ilə sıxıntıdan uzaq, sevgili dostla üz-üzə həmsöhbət olmamızı müyəssər eyləyə. Peyğəmbərlərin səyidinin hörmətinə amin!.

İşıq üçün olan qaz yağına parlaqlıq verən bir sənduqə mumunu dərhal əlavə etməyiniz məhəbbət ittihadının günəşinə işarə olması günəş kimi aydındır. Cənabi-Mövlayi-Mütəal dünya və axirət qəndilinizi və ıraqınızı daimi və Məhəmmədi nurani məkanda bərqərar eləsin. Nur saçan Məhəmmədi qəndilin hörmətinə, amin!.

Nömrə 8

Xüləfadən Hacı Maqsud Çələbini
tard etdiyinə dair yazdığı məktub

Əbdül-Cər Məqsuda.

Məlumu-rəyi-həva-pərvəriniz olsun ki, indiyə qədər həvayi-nəfsə tabe olub hər tərəfə cəlbi-cifeyi-dünya üçün kərkəsi-əsapərvaz edib balu pərşikəst etdiyiniz ayəndə vü rəvəndə və səyyahu cihan-gərd və qələndərlərdən alət-təvatür təhqiqənə məsmuumuz oldu isə də na-məqul karu girdarlara mütənəbbih olub damanı-nədəmətə yapuşursuz deyə səbr etdik. Lakin “tərkül-adət mucibül-mərəz” iqtizasınca məlum oldu ki, adətiniz mucibincə tərkül-adət və təbzili-əxlaqı-zəməməyə qadir deyilsiz. Zira bu adəti-qəbihə ki, tərkül-əfkarı-leyliyyə və nəhariyyə və cərrarlıqdır. Yəni rızayi-Bariyi tərk edib bit-türki o qapıda, bu qapıda abru töküüb dilənçilik etməkdir. Sizin gedişinizə görə sizə əl-iyazu billahi təalə rızayi-Baridən ziyadə məhbubdur. Bundan sonra qəbula qərin karınız yox məgər ki, pəndimizi qəbul edib doqquz il xinzir güdəsiz vəyain qırx dörd ərbain alət-təvali məar-riyazət ki, mücərrədi-ab və nanu nəmək ilə süluk etməkdir tamam idəsiz, şıqqının hansını (hansısını) qəbul etmədə (etməkdə) muhəyyərsiz. Əgər bər mucibi-nəsihət mütənəssih olursuz fəbiha və illa əl-veylu ləkə, əmr və pəndə icabət və gəlmək lazım deyil.

*Ey kalbi-həva, bir nan ilə bir məşrəbə su kafi deyil mi
Kİ şamü-səhər cərr eşiyində dolanursan.²¹⁸*

²¹⁸ Xəlifələri bölməsində qeyd edildiyinə görə, Hacı Maqsud Çələbi bu məktubdan sonra ayılmış, mürşidi tərəfindən əfv edilmiş və ömrünün sonuna qədər Həzrəti Pirin əmrinə müvafiq yaşamışdır.

Nömrə 9

Hacı Maqşud Çələbinin tardından sonra
Hacı Məhəmməd Əli əfəndiyə göndərilən
əmirnamənin surəti

Əzizim Hacı Məhəmməd Əli əfəndiyə.
Əziza,

Bədət-tahiyyə vəs-səna məlum olsun ki, Əbdülcər Maqşudun cərrarlığından məədə qəbahətləri var ki, o cümlədən (cümlədən) buna məbnidir ki, kaç sənə bundan əqdəm Rumelili (Rum illi) Hacı Məhməd əfəndi məhbubu-ruhumun ki, kamalatı-ruhaniyyə və nuraniyyəmə baisi-azamdır ziyarəti için və səbəbi-iftixarımız Ağabali və Mir Heydər və Məlik Əştər (Malik Əştər) və sair əsbabı-vücudumuz həzrətlərinin ziyarətləri için Qarabağa getdikdə əsla riayət etməməsidir və ba-xüsus təriqəti-aliyyəyi-Bəhaiyyəyə görə tərəfi-dərvişanəmizin kəlbinə riayət lazım ikən və ba-xüsus kərəmi-ilahidən təbi-sevdazədəmə tali olan qəzəllərdən bu beyt ki, beynəl-üşşaq baisi-iftixarımdır. “Bir kəlbin ayağından öpdüm dedilər kim; Bu kəlban səri-kuyi-dildar ilədir əhbab”.²¹⁹ Meyxaneyi-rəyyanımda avazı-büləndanə və tərənnümi-kəlbakanə ilə nəvasaz olduğumda guşdar olmuş əya ümmi-əxlaqi-zəminə ki, cərrarlıq və kibrdarlıqdır. Bunlara bais nə olduğu məlumumuz deyil, məgər bir məsləhət için dəst-rəs olduğu məlfufənin həqiqətini cəhli-mürəkkəblikdir. Yoxsa məlfufədə yəduhu yədi və nəfsuhu nəfsi kəlimalərinin həqiqətinə nail olsaydı nim nana möhtac və padişahı-aləm olsa cərrarlıq və kibrdarlıq etməzdi. Allahümməhfəznə min şururi-ənfusinə.

پیراهنی که آید از او بوی یوسفم
ترسم برادران غیورش قبا کنند

[Yusifin atri galə hər bir o köynəkdən ağər,
Kİnlə qardaşlar edərlər axırı bir gün qaba]

Əbdülcərə irsal buyurulan məlfufənin surətini cənabınızın xəbərdar olmağı və elan və ifşa etmək için irsal olundu. Əl-məmur məzur deyib ətrafa elan etmək lazım və xahiş edənlərə təlimi-rabitə və təlqini-zikr etmənizə izn və icazə baqi əd-dua vəs-səlam aleykə və alə kulli mən lədeykə.

Nömrə 10

Tərəfi-dərvişanəmdən məhbubu-canım və həbib-i-cananım və vələdi-ercüməndim.

Hacı Mahmud əfəndi cənablarına,

Kimyayi-ixlası-qənbəranə və iksiri-himməti-cəlaliiyyəyi-mövləviyyələrinizi Cənabı-Mövlayi-Mütəal əfzun və karu-girdarı-bi-riyalarınızı rıyayi-

²¹⁹ Həzrəti Pirin bu şeirləri Buğyə ibnül-Vəlidin “İnnəl-müminə izə əhəbbəl-müminə əhabbə kəlbəhu (Bir mömin digər mömini sevəndə onun iti də ona sevimli olar) hikmətamiz kəlamına müvafiqdir. Hücətül-islam, s.139. Mehmed Əli Ayni

سگ به ز کسی باشد کو پیش سگ کویت

جان را محلی بیند دل را قدری داند

Sənin məhəllənin önündəki it o kəsdən yaxşıdır ki,

Ürəyi məhəllədədir, ancaq qorxudan yanaşa bilmir.

şəriflərinə məqrun eyləyə. Amin, bi-hörməti-məhbubi-rəbbil-aləmin. Bu sənəyi-mübarəkədə lillahi fillahi etdiyiniz xidməti-uzma yəni türbeyi-möhtərəməyi-mayeyi-canımı fəvqəl-qayə məhbub və mərğub təsviyə buyurmanızı zəh zəh zəh Allahummə yəssir ləna ziyarətəhə bir xidməti-bi-nəzir olduğu gibi hədiyyəyi-bəhiyyəyi-bi-həmta olan nuru-çəşmim Mahmud əfəndi²²⁰ və əz bərayi-ziyarət məa məşrəbə ruhu-əfza ki, yadigarı-nigarımdır ki, dər fərah dadi tanə-zəni-cami-cəməst tərəfi-dərvişanəmə irsal buyurmanız bir karı-bi-adil və guşeyi-gülşəni-xatirimdə cay-gir olmanız bəisi-bi-misildir vah, vah, vah. Cənabı-Mövlayi-Mütəal çox kəsləri və ələl-xüsüs bu bülbüli-gülşəni-sevda bu mühriqi-atəş sevda və pərvaneyi-şəmi-bi-həmtayı dünya və üqbada cənabınızın ixlası-xassı-qənbəranə və himməti-cəlalıyyəyi-mövləviyyələrində bağışlaya, amin bi-hörməti-həbibirəbbil-aləmin xidməti-üzma və hədiyyəyi-bəhiyyəyi-bi-həmtalarınızın şükranələri için bəh bəh bəh müddəti-mədidə nəzəri-dərvişanəmdən mətrud olan bi-ədəblərin qüsurlarını bila-vasitə və bila minnət əfv etdim.

Sadələşdirilmiş mətni:

Acizənə tərəfimdən sevgili canım və həbib-i-cananım və şərəfli övladım Hacı Mahmud əfəndi cənablarına,

Qənbər misalə ixlasınızı və mollalığınızın cəlalə himmət iksirini Cənabı-Mövlə riyadan uzaq həddindən artıq iş və əməllərinizi rizayı-şəriflərinə yaxın eləsin. Aləmlərin rəbbinin məhbubu hörmətinə amin! Bu mübarək ildə Allah üçün onun yolunda etdiyiniz ulu xidmət, yəni mayeyi-canımın möhtərəm türbəsinə fəvqəl-qayə sevimli və bəyənələn şəkildə bitirməniz nə gözəldir. Bəh bəh bəh. -Allahım, onun ziyarətini biza müyassər elə-. Bir misilsiz xidmət olduğu kimi dəyərli və bənzərsiz bir hədiyyə olan gözümin nuru Mahmud əfəndi Nigarizadə və ruha can verən o yerin ziyarəti ki, nigarımın yadigarıdır və cana fərah verən cami cəmdir, bizim dərvişanə tərəfimizə göndərməniz misilsiz bir iş və gül bağçası kimi olan xatirimizin guşəsində yer tutmanıza vəsilə olmuşdur. Vah, vah, vah. Cənabı-Mövlayi-Mütəal çox kəsləri və ələlxüsüs bu sevda gülşəninin bülbülünü bu yandırıcı sevda atəşi və bənzərsiz şamın pərvanəsini dünya və axirətdə cənabınızın qənbəranə xas ixlasına və cəlalə himmətinizə bağışlasın. Aləmlərin rəbbinin həbib-i hörmətinə, amin! Böyük xidmətinizin və gözəl, bənzərsiz hədiyyənizin şükranələri üçün bəh bəh bəh! Uzun müddət dərvişanə nəzərimdən qovulmuş olan bi-ədəblərin qüsurlarını bilavasitə və minnətsiz olaraq əfv etdim.

Nömrə 11 İsmi yox

Nəzdinizdə olan Türki divanında “Dün seyrə çıxdı ol gül açıq al yanağımı” tərkibbənd mümtaz və güzidə olmadığı için anı ixrac edib anın yerinə bu tərkibbənd ki, anın güzidə və mümtazdır yazasın ki, mətbularda bu ola Türkiyə qitələrinin əvvəlki qitəsi ki, (Gəldi bir gün və getdi bir gün bir dəxi gəlməz rəsul; Nazil olmaz vəhyi-ayət və Cibril etməz nüzul) qitəsidir anın aqabində bu qitəyi-cədidəni yazasız ki, mətbular bu qitədən xali olmaya.

²²⁰ Nigarizadə Mahmud əfəndidir. (Nigar xanımın qəbrinin abad edilməsi səbəbiylə yazıldığı anlaşılmaqdadır MR.)

Sadələşdirilmiş mətni:

Adı yox

Yanınızda olan Türki divanında “Dün seyrə çıxdı ol gül açıq al yanağımı” tərkiyəndə bəyənilmədiyi üçün onu çıxarıb əvəzinə bu bəyənən tərkiyəndə yazınız. Çap variantında olan Türki qitələrin əvvəlki qitəsi ki, “Gəldi bir gün və getdi bir gün bir dəxi gəlməz rəsul; Nazil olmaz vəhyi-ayət və Cibril etməz nüzul” qitəsidir, ondan sonra bu yeni qitəni yazınız ki, çap variantı bu qitədən xali olmasın.

Nömrə 12

Vələdi-Əzizim Əli əfəndi²²¹

Tərəfi-dərvişanəmiz xadimlərindən və füqərayi-mühacirindən Məhəmməd tərəfinizə irsal olundu. İmam olduğunuz köydən və xatirinizə riayət edən kəslərdən və köylərdən az və çox nə olursa olsun füqərayi-məzkuru məsrur buyurmanız mütəmənnayi-dərvişanəmdir.

Sadələşdirilmiş mətni:

Əziz oğlum Əli əfəndi²²²,

Dərvişanəmiz xadimlərindən və füqərayi-mühacirindən olan Məhəmməd tərəfinizə göndərildi. İmam olduğunuz kənddən və xatirinizə riayət edən kəslərdən və kəndlərdən az və çox nə olursa olsun bu adı çəkilən fəqiri sevindirməyiniz dərvişanə təmənnamıdır.

Nömrə 13

Vələdi-Əzizim Alicənab
Poslu Mahmud əfəndiyə

İnallahə la yudiu əcrəl-amilinə bil-hasənət. Zilhiccənin yirmi iki, təş-rini-əvvəlin on iki tarixli risaleyi-mərsuləniz məal-məlfufat ki, övraqı-mətbular ilə mültəcayi-dərgahı-izzətiniz İzzət əfəndinin tövbə və istiğfar-naməsidir, mənzuru-nəzəri-dərvişanəmiz oldu. İndəl-avam vəl-xəvass dərəcəyi-qəbuldan saqit qəbahatı-naşayəstələri məhzən mültəciyi-dərgahı-müxlisləriniz olduğu için əfv və qüsur güzəştlərin bağışladım. Və əfv-naməni məlfufən irsal etdim. Ol məktuba “tuizzu mən təşau və tuzillu mən təşau” ayət ..... (oxunmadı-müəllif) tərqiş buyurmanızın hərçənd axir məhmili var isə də, lakin ..... (oxunmadı-müəllif) bəzi münkiranı-təriqət və müanıdanı-ərbabı-həqiqət və hasudanı-bi-mərifət və mütəəssibani-pür-cəhalət ilə uğraşılıb aqibətul-əmr lillahil-həmdü vəl-minnə əhli-haqqın qələbə və izzətinə var babı-qərəz və əshabı-bütlanın məğlubiyət və zillətinə işarə anlatmış olduğundan Cənabı-Mövlayi-Mütəəlin əltafi-bi-nihayələrində həmdi-bi-qayələr edib dəsti-niyazanəmi dərgahı-bi-niyazə urub səcdəi-sükürlər eylədim. Xoş, xoş, xoş.

²²¹ Merzifonlu Hacı Başzadə Əli əfəndidir

²²² Merzifonlu Hacı Başzadə Əli əfəndidir.

Sadələşdirilmiş mətni:

Əziz oğlum alicənab Poslu Mahmud əfəndiyə,

(Allah xeyir əməl edənlərə mütləq əcir verər. Zilhiccənin iyirmi iki, təşrinisəvvəlində on ikisi tarixli göndərdiyiniz risalə içində nəşr olunmuş yazılar və izzətli dərğahınıza sığınan İzzət əfəndinin tövbə və istiğfarnəsi olan məktubla birlikdə dərvişanə hüzzurumuza gəldi. Məhz dərğahınıza sığınan müxlislərdən olduğu üçün avam və xaslar yanında qəbul ediləməyəcək nalayiq qəbahətlərini əfv və qüsurlarını bağışladım. Və əfvnaməni məktubla birlikdə göndərdim. Ol məktuba “İstədiyini əziz edər, istədiyini zəlil edər” ayətini .....(oxunmadı-müəllif) əlavə etməyiniz hərçənd bir mənası var isə də, lakin .....(oxunmadı-müəllif) bəzi təriqət inkarçılarına və həqiqət əhlinə qarşı olanlara və mərifətsiz həsədçilərə və pürcahil təəssübkeşlərə qarşı sonunda Allaha həmd minnət olsun ki, əhli-haqqın qələbə və izzətinə və qərəz əhlinin və batil yolda olanların məğlubiyət və zillətinə işarə anlatmış olduğundan Cənabı Mövlayi-Mütəəlin sonsuz lütfərinə sayızsız həmdlər edib dua və ümid əlimi niyəzləri geriyə çevirməyənin dərğahına uzadıb şükür səcdəsi elədim. Xoş, xoş, xoş.

Nömrə 14
İzzət əfəndi

İnnallahə yaqbəlu təvbətət-taibinə anis-seyyiat. Poslu Mahmud əfəndi vələdi-əzizimin bargahı-izzət-pənahına dəxalət etdiyini için qəbahət-mənhusəni Cənabı-muazzəz-ileyhə bağışladım. Fitnətün-nisa əşəddü innə kəydəhunnə azim.

پیر ما گفت خطا بر قلم صنع نرفت
آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد

Sadələşdirilmiş mətni:

İzzət əfəndi,

“Həqiqətən, Allah pisliklərdən tövbə edənlərin tövbəsini qəbul edəndir” Əziz oğlum Poslu Mahmud əfəndinin izzətli dərğahına daxil olduğun üçün o uğursuz qəbahətini Cənabı-muazzəz-ileyhə bağışladım. “Qadınlarnın fitnəsi şiddətlidir. Hiylələri böyükdür”.

Qələmi-sun'da yoxdu xəta dedi pərimiz
Aferin olsun bu xətanı örtən pak nəzərə. ²²³

Nömrə 15 telqraf
Trabzonda Ərzurumlu Poslu Mahmud əfəndiyə

Merzifonlu əsgər Əhmədin təzkirəsini almağa səylə məmləkətinə göndərməyinizə sana məktub yazmış idim. Ondan hala bir məktub yoxdur, səbəbini bildir cavablıdır.

Abduhu əs-Seyyid Həmzə.
15 kanunu-sani sənə 1298

²²³ Tərcümə (Divan-ı Hafiz. Fərisi-Türki)dən alınmışdır.(MR)

Nömrə 16

Alicənab Vələdi-Əzizim Poslu Mahmud əfəndiyə

Ramazanı-şərifin yirmi birinci günü tarixiylə müvərrəx məktubunuz səhri-şəvvalın on birində dəst-rəs oldu. Məfhumatı məlum oldu, lakin ba'dəl-müşavərə oğlum bəyəfəndinin rəyini qəbul etdik ki, ziyadə tab olunub məsarifini əda etdiyi qədər fūruxt ola. Lakin ba'dəl-əda kəndimizə qalan bin iki yüz cild Türki Divanı və altı yüz cild Fərisi Divanı olursa ancaq kafi olur əgər əla talik hattı ilə daş basması olursa ziyadə məqbulumdur. Baqi əd-dua.

Sadələşdirilmiş mətni:

Alicənab əziz oğlum Poslu Mahmud əfəndiyə,

Ramazanı-şərifin iyirmi birinci günü tarixli məktubunuz şəvval ayının on birində əlimizə çatdı. Məzmunu məlum oldu, lakin müşavirədən sonra oğlum bəyəfəndinin rəyini qəbul etdik ki, ziyadə çap olunub məsarifini ödədiyi qədər satılsın. Lakin məsarifləri ödədikdən sonra kəndimizə qalan min iki yüz cild Türki Divanı və altı yüz cild Fərisi Divanı olursa ancaq kifayətdir; əgər əla təliq xətti ilə daş basması olarsa daha ziyadə məqbulumdur. Əbədi dualarla.

Nömrə 17

Vələdi-əzizim Poslu Mahmud əfəndiyə

Merzifoni sufi Muhamməd ilə risaleyi-mərsulənizin vüsulu cızılmış olan misra, beyt və qitələrdən bir hərf və bir nöqtə qalmayaraq məcmuunun təb olunmasına sərfi-himməti-biqayə və səyi-bi-nihayə buyurmanız bir xub xidmətdir ki, əl-halətu həzihi bundan ziyadə bir xidməti-aşıqanı-Muhammədiyyə və müştəqanı-Əhmədiyyələri...(*oxunmadı-müəllif*) olmadığı kəş-şəms aşikara və kəd-duha məaş-şəms hüveyda. İnşaallahur-rəhman ümidvarı-əltafi-Xudayam ki, bu göftarı-məhəbbəti-Muhammədiyəm an-qəribiz-zaman məlumumu-müştaqan ola. Divanı-Türkiyə və Fərisiyə təkmlil olub tərəfi-dərvişanəmizə irsal olunduğundan bir kaç gün sonra dörd nüsxə ilə əsl nüsxə Maarifə verilmək lazım isə verilə. Əgər mətbulardan sual olunsu getdi deyilə.

15 səfərül-xeyr sənə 301.

Risaleyi-mərsulənizdə olan müxlislər və ixvanların məcmuuna təbliği-səlam²²⁴.

Sadələşdirilmiş mətni:

Əziz oğlum Poslu Mahmud əfəndiyə,

Merzifoni sufi Məhəmməd ilə göndərdiyiniz məktubun çatması altı cızılmış olan misra, beyt və qitələrdən bir hərf və bir nöqtə qalmayaraq hamısının nəşr olunmasına

²²⁴ Bu məktub divanların çapına dair yaxşı bir sənəddir. Çünki çap olunmazdan öncə Divanı-Məclisi-Kəbiri-Məarifə verilmiş və bu məclis tərəfindən tədqiq edilərək Müaviyə haqqındakı təcavüzləri ehtiva edən beytlər cızılmış və bu surətlə çapına izin verilmiş. Halbuki, Poslu hoca mərhum bu mətbəəçi ilə uzlaşaraq cızılmış yerlər də daxil olduğu halda hamısını çap etdirmiş və keyfiyyət Həzrəti Pirə bir məktubla ərz edilmiş olmaqla bu hərəkətdən məmnun olması dolayısıyla bu məktubu hoca mərhuma göndərmişdir.

sonsuz himmət və səy etməyiniz yaxşı bir xidmətdir ki, hal-hazırda bundan daha ziyadə Məhəmmədiyyə aşıqlarına və Əhmədiyyə heyranlarına bir xidmət .....(oxunmadı-müəllif) olmadığı günəş kimi açıq-aşkar sübh şəfəqi kimi aydındır. İnşallahur-rəhman, Allahın iltifatından ümidvaram ki, bu Məhəmmədi məhəbbətlə dolu olan sözlərim ən yaxın zamanda aşıqların məlum olacaq. Divanı-türki və farisi təkmil olub, dərvişanə tərəfimizə göndərildiyindən bir neçə gün sonra dörd nüsxə ilə əsl nüsxənin Maarifə verilməsi lazım isə verilsin. Əgər nəşr olunanları soruşulsa Dağıstana getdi deyilsin. 15 Səfərül-xeyr, sənə 301 (16 dekabr 1883)

Göndərdiyiniz məktubunuzda olan müxlislər və ixvanların hamısına salamımı çatdırın.

Nömrə 18

Ba'dəs-səlam tərəfi-alilərinizdən Hacı Salih ağa böylə təqdir eylədilər ki, əhaliyi-Qafqaziyyəni uyarmaq və təşviq eyləmək və ixtilal-əndazlıq üçün bir mötəmid kimsənə arar ikən fəqiri dər-xatir buyurmuş, məsrur və məmnun oldum. Cənabı-Mövlayi-Mütəal mərami-alilərinizə nail eyləyə. Amin, bi-hörməti-Seyyidil-mürsəlin bu kar mərami-alilərinizcə əgər etimad buyururlar isə füsüqda məzkur olan iki şəxsin əlindən gəlir. Zira bu iki şəxs əhaliyi-Qafqaziyyənin məlum və əhaliyi-Qafqaziyyənin rical və kibar və əllərindən iş gələnləri bunların məlumlarıdır və oraca bunlar mötəbər və mötəməd olan şəxslərdir. Zira Qafqazyanın əksəri Ləgzistan (Ləzgistan), Çeçenistan və Gürcüstandır. Şəxsi-məzkurlar o tayfalara hökmdar və zabit olmuşdurlar. Və anlara kimi göndərmək şayəstədir və kimsə göndərmək şayandır eyu bilirlər və anlar da şəxsi-məzkurların sözlərinə və məktublarına etimad və etibar edərlər. Və əlavə şəxsi-məzkurların kəngisində etimadınız yox isə fəqirə əmir buyur fəqir etimad etdirməkdə və zati-alilərinizdə şəxsi-məlumların cəlbində müzayaqa buyurulmaya²²⁵

Sadələşdirilmiş mətni:

Salamdan sonra tərəfi-alilərinizdən Hacı Salih ağa belə ifadə elədilər ki, Qafqaz əhalisinə xəbərdarlıq və təşviq eləmək və ixtilal etmək üçün etibarlı bir şəxs axtararkən mən fəqiri xatırlamış, məsud və məmnun oldum. Cənabı-Mövlayi-Mütəal uca məramınıza nail ələsin. Peyğəmbərlərin seyidinin hörmətinə amin! Əgər uca cənabımız tərəfindən etimada layiq görülərsə, bu iş aşağıda adları qeyd edilən iki şəxsin əlindən gələr. Çünki bu iki şəxs Qafqaz əhalisi tərəfindən tanınır və onların özləri də Qafqaz əhalisininn əlindən iş gələn şəxsləri tanıyırlar və onlar mötəbər və etimad edilən şəxslərdir. Çünki Qafqazın əksər hissəsi Ləgzistan (Ləzgistan), Çeçenistan və Gürcüstandır. Adları çəkilən şəxslər isə o tayfalara hökmdar və zabit olmuşdurlar. Və onlara kimi göndərmənin uyğun olduğunu yaxşı bilirlər və onlar da bu qeyd edilən şəxslərin sözlərinə və məktublarına etimad və etibar edərlər. Və əgər bu şəxslərin hansı birinə etimadınız yox isə, fəqirə əmr buyur, fəqir etimad etdirməkdə və zati-aliləriniz də bu şəxslərin gətirilməsində təzyiq göstərilməsin.

²²⁵ Çox təəssüfə layiqdir ki, bu məktubun kimə yazılmış olduğuna dair müsvəddədə bir qeyd olmadığı kimi tarix də mövcud deyildir. Məktubda adı yazılı Hacı Salih Ağa da bilinmədi. 93 (1877-78 Rus-Türk) hərbi əsnasında yazılmış olmasını zənn edirik

Nömrə 19

Qəsəbəyi-Ladikdə bulunan cəməti-ixvana
Nazı-bi-həddi-nigara deməzdim lal olduğum,
Başqa bir şeydən deyil illa ki, “la” dandır bana.

Nömrə 20

Talibi-feyzi-ilahi olan cəməti-ixvana,
Mazbata mucibincə hüsnü-zənninizə görə münasib gördüyünüz
bəndeyi-Xuda Əl-Hac Hafiz Hüseyn əfəndiyə lillahi fillahi qiraəti-xətmi-
xacəgan için izin və tərəfi-dərvişanəmizdən məzuniyyəti və bəndeyi-nacizi
dər-xatir buyurub əd'iyeyi-xeyriyyə ilə yad eyləməyiniz mütəmənneyi-
dərvişanəmdir. Vəffəqanəllahu təalə vaffaqakum. Əs-səlam ala mən
ittəbəal-hudə.

Sadələşdirilmiş mətni:

İlahi feyzə talib olan ixvana,

*Qərarnamə şərtincə hüsnü-zənninizə görə münasib gördüyünüz Allah bəndəsi
Hacı Hafiz Hüseyn əfəndiyə Allah üçün xətmi-xacəgan qiraəti üçün izin və
dərvişanə tərəfimizdən məzuniyyəti və mən aciz bəndəni xatırlayıb xeyir-dualar
ilə yad eləməyiniz dərvişandan təmənnə edirəm. Allah müvəffəqiyyətinizi artırsın.
Hidayət üzrə olanlara salam olsun!*

İyirminci – yəni iyirmi nömrəli- məktuba aid mülahizə

Bu məktubun Ladik qəzasındaki müridana aid olduğunu zənn etmişdim. Bu zənn üzərinə keyfiyyəti Lütfi bəyə söylədim. Lütfi bəy, Ladik əşrafından Dərviş əfəndidən soruşmuş. Və verdiyi məlumatı təsbit etmiş. Gətirdi verdi. Eynən dərc edilmişdir.

Məktubda adı çəkilən Hacı Hüseyn əfəndi, Uzun Hacı Hafiz adı ilə bilinən və tanınan ümmətin salihlərindən bir arifi-billah imiş. Özü Ladikin Kilyas məhəlləsində iqamət edirmiş. Mənəvi nüfuzu kamil sülukla mütənasib olub hüzurunda olmaq şərəfinə nail olanlar mənəvi zövq tapır və arifanə əxlaqından hissəmənd olurlarmış. Xətmi-xacə oxutduqları zaman həmişə özünün yazdığı:

الهي لا تعذبني فإني
مقر بالذات ان كم فاعف عني
يظن الناس خيرا لي فإني
أشر الخلق إن لم فاعف عني

şeyrlərini oxur, ağlar və xətmi-xacədəkiləri də ağladırmiş.

Yuxarıdakı şeirə aid mülahizə

Bu şeirin ravisi olan Dərviş əfəndi, zaman keçdikcə qeydini unutmamış isə əslində təhrif vardır. Çünki bu münacat, irfan sahibi, şahənşah Həzrəti

Əliyyül-Mürtəza (*kərrəmallahu vəchəhu*) əfəndimiz həzrətlərinindir ki, eynən aşağıda yazıldığı şəkildədir:

Əsli:

ألهي لا تعذبني فإني
مقر بالذي قد كان مني
فما لي حيلة إلا رجائي
لعفوك فأحطط الأوزار عني
فكم من زلة لي في البرايا
وأنت علي ذو فضل ومن
إن فكرت في ندمي عليها
عضضت أنا ملي وقرعتُ سني
يظن الناس بي خيرا وإني
لنشر الناس إن لم تعف عني

*[Ya rəbbi, mənə əzablandırma, çünki mən
Özümde olan hər şeyi iqrar ediciyəm.
Mənim üçün əfvini diləməkdən və sübhani lütfünə
ümid etməkdən başqa bir çarə qalmamışdır.
Mənim bir çox xətalərim vardır ki,
Yadıma düşdükcə barmaqlarımı dişimə götürmüşəm,
çeynəmiş və dişlərimi qırmışam.
Hamı məni insanların xeyirlisi zənn edir, halbuki, mən
Sübhani əfvinizə məzhər olmasam insanların ən bədəmaliyəm.]*

Hər halda ravinin Hacı Hafız əfəndiyə isnadla onun öz şeiri deməsinin və bu şeirləri qeyd etməsinin yanlış olduğuna şübhə yoxdur. Çünki o tərzdəki ifadə, məna nöqtəyi-nəzərindən heç bir mənanı ifadə etmir. İstidlal, təvil, tövhid surətilə də yenə səhih, qənaət-bəxş bir məfhum çıxarmaq imkanı yoxdur. Bu qədər var ki, bu nöqsan qeyd, ravinin ərəb dilinə bələd olmamasına rəğmən qırıq-dökük mühafizə etməsindəki səyinə bağlıqlana bilər. Buna əsasən, təşəkkürə layiqdir.]

Xəstəliyi əsnasında Seyid Əhməd Kəbir (Allah sirrini müqəddəs qılsın) həzrətlərinin təkyə və türbədarı Hafız Arif əfəndi ilə birlikdə Dərviş əfəndi ibadət üçün yanlarına getmişlər və bir az söhbətdən sonra vəfatında Seyid Əhməd Kəbir həzrətlərinin türbəsi içərisində dəfn etmək arzusunda olduqlarını söyləmişdir.

Cavabında “Mən hüzurə girməkdən ədəb saxlamam. Ancaq mən dəfn ediləcəyəm məzarı yuxuda gördüm. İçərisində uzun bir daş vardır, fəqət yerini təyin edə bilmirəm” demişdir.

Həqiqətən, bu zatın vəfatını xəbər alan Dərviş və Arif əfəndilər evinə getmişlər. Gəlib də məzarın yerini təyin edincəyə qədər qəbirqazanlar Seyid Əhməd Kəbir həzrətlərinin türbəsinin qapısı önündə qazdıqlarını görmüşlər. Qazıntı irəliləyincə göstərildiyi şəkildə uzun daşın çıxması üzərinə bu zata qarşı olan təvəccöhü bir qat daha artmışdır. Doxsan yaşlarında rəhmət dənizinə qərqlənmişdir. Əvvəlcə bilinməməsi bu həzrətin xəlifələr sırasına yazılmasına səbəb olmuşdur. Məktub mündəricatına görə salah

və irfan kəsb edən bu mübarək zatın qüdsi məqamata məzhər olduğu anlaşılmıqdır. Allah ruhunu şad etsin.

Nömrə 21

Xeyrül-mühacirin cəmaəti-həmşəhriyə,

Ba'də mə vacəbə ələynə minət-təhiyyə Zati Həsən və Əyyub məqbulunuzdur və nə çarə Süleymanı da qəbul buyurmanız mütəmənnayi-dərvişənəmdir. Həsən və Əyyub ağaların yayla vaxtı qonşuluğun qəbul buyurmusuz və Süleyman ağanı da qəbul buyurmanız.

Sadələşdirilmiş mətni:

Mühacirlərin xeyirlilərindən olan həmşəhriyə,

Üzərimizə vacib olan salamdən sonra Zati Həsən və Əyyub məqbulunuzdur və nə çarə Süleymanı da qəbul buyurmanız dərvişənə şəkildə təmənna edirəm. Yaylaq vaxtında Həsən və Əyyub ağaların qonşuluğunu qəbul buyurmusuz və Süleyman ağanı da qəbul buyurmanız.

Nömrə 22

Cənab Hacı Ömər əfəndiyə.

Alicənab Hacı Mahmud əfəndi tərəfi-dərvişənəmizə ziyarət için gələn vəqtdə arqadaşlarından Mustafa oğlu Abdullah nəzdinizdə əmanətən qoyduğu iyirmi yeddi lirayi-Osmaniyəni və on ədəd manatı-Moskof qaiməsini aləl-acələ tərəfimizə irsal buyurmanız mütəmənnayi-dərvişənəmdir.

Sadələşdirilmiş mətni:

Cənab Hacı Ömər əfəndiyə.

Alicənab Hacı Mahmud əfəndi tərəfi-dərvişənəmizə ziyarət üçün gələn vaxt yoldaşlarından Mustafa oğlu Abdullahın yanınızda əmanətən tərk etdiyi iyirmi yeddi osmanlı lirasını və on rus pulunu-təcili olaraq tərəfimizə göndərməni dərvişənə təmənna edirəm.

Nömrə 23

Və bir də məlumu-aliniz ola ki, Divanı-bəlağət-ünvan təkmil olub an-qəribiz-zaman İstanbuldan tərəfimizə gələcəkdir. İmdi ol tərəfə Farisi və Türki qaç cilt lüzum olacağını və götürməyə oradanmı məxsus adam gələcək yoxsa buradanmı göndəriləcəyini, dəryadan mı yaxud qurudan mı gidəcəyini nə təriq ilə gitməsi əhvən olur isə məlum edəsiz. Zira buraca kitabların irsalı nə təriqlə əhvən olur gedib gələn olmadığından məlumumuz deyil. Zayə olmasun deyü istəriz ki, bir karı-yar ər ilə götürülə ki, axiri təəssüfə bais olmaya²²⁶.

²²⁶ Bu məktubun kimə yazıldığı məlum deyildir. Bu məktubun yarısı başqa bir yazı ilədir. Yarısı Həzrəti Pirin digər məktubları kimi öz əl yazısı ilə olduğundan eynən istinsax edildi

Sadələşdirilmiş mətni:

*Və bir də məlumunuz olsun ki, Divanı-bəlağət-ünvan tamamlanıb ən yaxın zamanda İstanbuldan tərəfimizə gələcəkdir. İndi ol tərəfə Fərisi və Türki neçə cild lazım olacağını və götürməyə oradan xüsusi ada mı gələcək, yoxsa buradan mı göndəriləcəyini, dəniz yolu ilə, yaxud quru yolu ilə gedəcəyini, hansı yolun daha yaxşı olacağını məlum etməyinizi xahiş edirik. Çünki gedib- gələn olmadığından kitabların hansı yolla göndərilməsinin asan olub-olmadığını bilmirik. Zay olmasın deyər, iş bilən bir adamın o kitabları aparmasını istəyirik ki, axırda pəşmançılıq olmasın.*²²⁷

Nömrə 24

Ankara vilayəti-cəلیلəsi Muhasəbatı-ətiqə sər-katibi rifətlü Süleyman əfəndiyə şüqqai-dərvişanəmdir

Cənab Süleyman əfəndiyə²²⁸.

Əfəndim həzrətləri,

Kənunu-saninin səkkizi tarixli qatırçı ilə irsal buyurulan məktubu-ixlas-nüma bər-mucibi-siyahi məal-hədəyə vasili-mütaliəyi-dərvişanəm oldu, məsrur oldum. Cənabı-Mövlayi-mütəal məramı-dareyninizi müyəssər eyləyə. Amin bi-hörməti-seyyidil-mürsəlin. Rifətlü Hülusi bəyin əq-dəmcə yəni sənəyi-sabiqədə tel ilə tərkim buyurduğu məktubu vasili-nəzəri-dərvişanəm oldu isə də bila-cavab olduğu bu tərəflərdə olduğu Amasiyanın münkiranı-ərbabı-qərəzlərinin əqvali-kazibələrinə uyub bürudət ilə müamilə etməsindən başqa bir axir bais olmadığı əgər işrəti-ummül-xəbaisdən və sair muharrəmatdan inabəti-sadiqə və tövbeyi-xalisədə sabit-qədəm və tərkimən dəm urduğunuz ixlası-xass və söz və güzari-məhəbbətdə gərm-dəm isə sayeyi-Süleyman vayənizə dəxalət etdiyi için məqbulum və Xuda xaneyi-can və dilimdə .....(oxunamadı) və zevcəyi-mutahharası kənizi-Fatimatüz-Zəhra və ummətü-şahən-nisa həmsirəm dəxi kəza. Ərzi-niyaz edən müxlislərə təbliği-salam. Vəs-səlam 25 kanunu-sani sənə 99.

Sadələşdirilmiş mətni:

Ankara vilayəti muhasəbatı köhnə baş katibi uca Süleyman əfəndiyə dərvişanə məktubumdur.

Cənab Süleyman əfəndiyə²²⁹.

Əfəndim həzrətləri,

Kanunu-saninin səkkizi tarixli qatırçı ilə hədiyyələrlə birlikdə göndərilən ixlaslı məktubunuzu dərvişanə şəkildə oxuyub məsud oldum. Cənabı uca Mövlə hər iki dünya arzunuzu müyəssər eyləsin. Peyğəmbərlərin seyidinin hörmətinə amin! Xülusi bəyin daha əvvəl, yəni keçən il teleqram ilə göndərdiyi məktubu tərəfi-dərvişanəmizə çatdı isə də cavab verilmədiyi Amasiyanın qərəzli müxaliflərinin yalan sözlərinə uyub

²²⁷ Bu məktubun kimə yazıldığı məlum deyildir. Bu məktubun yarısı başqa bir yazı ilədir. Yarısı Həzrəti Pirin digər məktubları kimi öz əlyazması ilə olduğundan eynən istinsax edildi.

²²⁸ Hacı İzzət Paşa məsələsində adı çəkilən Qarslı Süleyman əfəndidir

²²⁹ Hacı İzzət Paşa məsələsində adı çəkilən Qarslı Süleyman əfəndidir.

soyuq davranmasından başqa bir şeyə səbəb olmadı. Əgər bütün xəbəslərin anası olan eys-ışrətdən və sair haramlardan sidq və ixlasla tövbə edib bunda sabitqədəm və daim bəhs etdiyiniz ixlas və məhəbbətdə qeyrətli olsanız, Süleymanın yardımçımız olmasını Xuda xanəsi olan can və könliümdə məqbulum .....(oxunmadı-müəllif). Və təmiz zövcəsi kənizi-Fatimeyi-Zəhra və ümmətin qadınlərinin şahı anası bacım dəxi.. Ərzi-niyaz edən müxlislərə salam. Vəs-səlam 25 kanunu-sani il. 99.

Nömrə 25

Alicənab Hacı Məhəmməd Əli əfəndiyə.

Risaleyi-mərsuləniz be-mucibi-siyahi rəsid. Hamili-məlfufə əhvalatı-türfəmizi əyan və bəyan xahəd nəmud. Əd-dua vəs-səlam.

Sadələşdirilmiş mətni:

Alicənab Hacı Məhəmməd Əli əfəndiyə.

Məktubu gətirən halımızı əyan və bəyan sizə anlatacaqdır. Göndərdiyiniz məktub gəldi. Dua və salam sizinlə olsun.

Nömrə 26

Əşrəfzadə Hacı İbrahimə.

Bədət-təhiyyə və-s-səna irsal buyurulan məktub vasil, məmnun və məsrur oldum kamranı-dareyn olasız. Məlfufədə Çoban Vəli²³⁰ və mərhum Allahyar Ağazadə mərhum Hacı Rəhim ağadan bəhs etmişiz (etmişsiniz). Çoban, Musa-məşrəb səri-kuhda məzənnəsi müqtəzasınca etdiyi xidməti sairləri ilmi mucibincə etmədiyi hüveyda. Zira Ramazanzadə dostumuz Əbdürrəhman əfəndinin zadı-bumu olan Xanlıqlarda²³¹ dörd mah məksimizə elmi hasil ikən rugərdan olub tərəfimizə əsla meyl etmədiyi məlumanız və ba-xüsus beynimizdə olan hüquq və məhəbbətə görə tərəfi-Hicaz-ı məğfirət-tirazdan canibi-Qafqaziyə əzimətimizi mazannə bilsə yenə Ərzuruma və daha irəluya (iləriyə) qədər istiqbal etməsi məmul ikən vətəni-əslisi olan Xanlıqlarda müddəti-mədidə məksimizə yəqinən elmi hasil ikən xilafı-məmulda bulunması aşikarə imdiyə qədər nə miqdar məlfufatı-niyazanələri gəlsə nik və ya bəd bir cəvaba nail olmadığı etdiyi karı-na-məquli-qəbihə məbnidir. “Mən əz biganəkan hərgiz nənaləm” Cənabı-dərvişanəmizin iqaməti əyyamında mərhum Ağazadə Hacı Rahim Ağanın kərrat və mərratılə hasbətən lillah ixlası-xalisəsi mucibincə bəxti yavər olub söhbətimiz ilə müşərrəf və dili-sevdazədəmizdə cay-gir olması hüveyda və Əşrəfzadə Hacı İbrahimin məhəbbəti-drinə və xidmət güzəştə və mənzuru-nəzərimiz olmasına görə əsaləti-mülaqatı-mütəaddidə lazım ikən ziyarəti-Hicaz vasitəsilə təbəiyyətən də görüşməyib rugərdan olması daireyi-məhəbbətdən xaric və haley-i-xlasdan birun bir bəxti-mənhusdur.

²³⁰ Çoban Vəli adlanan bu eşq və məhəbbət pərvanəsi Akkaya yaylasında dağın dibindən təpəsinə qədər bir qoyunu alıb çıxarmış. Və Həzrəti Pir oturmazdan əvvəl qoyunu xakipayinə qurban etmək kimi bir məhəbbəti-aşıqanə ibrazına müvəffəq olmuş bir bəxtiyardır.

²³¹ Xanlıqlar nunun şəddəsilə Azəri şivəsindədir. bu kəndin adı Xanlıqlardır. Ağstafa rayonuna 5 km məsafədə yerləşmişdir.

“Məra hər ançə kərd an aşina kərd”. Ama görmədiyimiz və bilmədiyimiz atəşzədə və sinə-suzan və cigər-büryan talibi-həqiqət olan möhtərəmlər vardır ki, atəşi-iştiaq və narı-məhəbbətlərinə məbni gəlib və getmədən sirab və rəyyan olmayıb “ələtaş əl-ataş deməkdən fariğ olmazlar. Jənki-sinələrinə və qəlbi-səyyahlarına günbəgün qubarı-təriq cila və ziya verməkdədir. Əl-minnətü lillah. Qaraqoyunlu və sair yerlərin xalis-müxlisləri və mühriqləri kimi ki, qəhrimizi lütf və zəhrimizi şəhdi-musaffa və dərdimizi şəfa və cəfamızı şəfa və səngi-xaramızı ləli-giranmayə bilib məcmuunu canı-əzizləri gibi sineyi-bi kinələrində hifz edərlər. Bihamdillahi vəl-minnəti. Niyyəti-xalisə və ixlası-xaslarına binaən nə miqtar nimətə nail olduqlarını Mövlə və rəsuli-Mövlədən başqa bir kimsə bilməz bu तरीq ilə süluk edənələr ixlası-sadiqanələrinə məbni mükafat və ihsanət-rəbbaniyələrini ruzi-cəzadə gördükdə “ah niçin daha ziyadə “daha ziyadə” तरीqi-ixlasa salik olmadıq” deyə təhəssürləri zahir ...*(dörd kalimə oxunmadı-müəllif)* başqa Mövləyi-Mütəal həzrətlərinə məlumdur ki, bu babda nəfsimi mədh eyləyib meydana çıxarmadım. Xuda nə kərdə əgər xilaf söylərsəm Əfrənclərdən bədtərəm, bəlkə, söylədiklərim məhzi-iştiaq-keş məzkurların ixlası-xaslarının nə dərəcədə olmasını bəyan etmədə və pəsəndideyi-ərbabı-təriq olmalarında dəryadan bir qətrə bəlkə nim qətrədən əqəlli-qalildir. Allahumməcalnə minəl-muxlisin bihörməti-Seyyidil-mürsəlin.

Sadələşdirilmiş mətni:

Əşrəfzadə Hacı İbrahimə.

Salam və məhdən sonra. Göndərilən məktubu alıb məmnun və məsud oldum. Hər iki dünyada bəxtiyar olasınız. Məktubda Çoban Vəli və mərhum Allahyar Ağazadə mərhum Hacı Rəhim²³² ağadan bəhs etmisiz. Çoban, Musa-məşrəb kimi dağ başında məzənnəsi müqtəzasınca etdiyi xidməti sairələrin elmlərinə görə etmədiyi aşkardır. Çünki Ramazanzadə dostumuz Əbdürrəhman əfəndinin doğma yurdu olan Xanmışlarda dörd ay gözlədiyimizi bildiyi halda üz döndərüb tərəfimizə əslə meyl etmədiyi məlumunuz və xüsusən aramızda olan hüquq və məhəbbətə görə Hicazdan Qafqaz tərəfinə yola çıxdığımızı məzənnə bilsə yenə Ərzurum və daha irəliyə qədər qarşılamağı gərəkirken əsl vətəni olan Xanmışlarda uzun müddət gözlədiyimizi bildiyi halda alışılmışın əksinə hərəkət etdiyi aşkardır. İndiyə qədər nə miqdar xahiş məktubu yazsa da, yaxşı və ya pis bir cavab ala bilməməsinin səbəbi etdiyi ağılsız iş və qəbih əməllərdən qaynaqlanır. Dərvişanə cənabımızın iqaməti günlərində mərhum Ağazadə Hacı Rəhim Ağanın dəfələrlə Allah rizası üçün səmimi ixlası gərəyinə bəxti yavər olub söhbətimiz ilə müşərrəf və sevdə ilə yaralı qəlbimizdə öziyə yer tutması aşkar və Əşrəfzadə Hacı İbrahimin qədim məhəbbətinə, xidmətlərinə etdiyimiz güzəştə və daim nəzərimizdə olduğuna görə bizimlə dəfələrlə görüşməsi lazım ikən Hicaz ziyarəti vasitəsilə dolayısıyla dahi bizlə görüşməyib üz döndərməsi onun məhəbbət dairəsindən xaric və ixlas həlqəsindən kənar bir bədbəxt olduğuna uğursuz işarədir. “İnsan bildiyinə aşina olar”. Amma görmədiyimiz və bilmədiyimiz elə atəşli və ürək yandıran və ciyər dağlayan həqiqət arzusunda olan möhtərəmlər vardır ki, özlərində olan şövq və məhəbbət atəşlərinə görə gəlib və getmədən mənən qanmış və doymuş olmayıb “yandırdım”, “yandırdım” deməkdən uzaq olmazlar. Küftü sinələrinə və siyah

²³² Əbdürrəhim Dilbazi

qəlblərinə günbəgün tariqin tozları cila və ziya verməkdədir. -Şükür və minnət Allahadır- Qaraqoyunlu və sair yerlərin xalisi-müxlisləri və mühriqləri kimi ki, qəhrimizi lütf və zəhərimizi saf bal və dərdimizi şəfa və cəfamızı səfa və sərt taşımızı qiymətli ləl bilib məcmusunu əziz canları kimi kinsiz qəlblərində hişz edərər. -Allaha həmd və minnət olsun-. Xalis niyyət və xülusi-ixlaslarına binaən nə qədər nemətə nail olduqlarını Mövlə və rəsulu-mövlədən başqa bir kimsə bilməz. Bu təriqətin yolu ilə gedənlər sədiqanə ixtlaslarına görə mükafat və ilahi ehsanətə axirət gününü gördükdə "ah neyçün daha ziyadə ixtlas yolunda olmadıq" deyər həsrət çəkərlər. ....(dörd kəlmə oxunmadı-müəllif) Uca Mövlə həzrətlərinə məlumdur ki, bu xüsusda nəfsimi mədh eləyib meydana çıxarmadım. Allah göstərməsin, əgər xilaf söylərsəm firənglərdən bətarəm. Bəlkə, söylədiklərim məhz iştiaqlı məzkurların ixtlası-xaslarının nə dərəcədə olmasını bəyan etmədə və təriqət bağlularının seçkinlərindən olmalarında dəryadan bir qətrə, bəlkə, yarım qətrədən də azdır. Allahım, peyğəmbərlərin seyidinin hörmətinə bizi ixtlaslılardan qıl.

Nömrə 27

Vələdi-əzizim Qaimməqam Şükrü bəyəfəndiyə.

Bəy həzrətləri,

Poslu Mahmud əfəndidən məktub gətirən müxlisani-Bəhaiyyədən Sufi Məhəmməd nam -həmdüllahi vəl-minnəti- sıhhat və səlamət xəbəriniz ilə daiyi-müştaqanı məsrur və məmnun eylədi. Cənabı-Mövləyi-Mütəal məa sıhhat və səlamət təcəlliyi-zatiyyəsi ilə zümreyi-müştaqanı və ba-xüsus cənabı-iştiaq-məabınızı məsrur və məmnun eyləyə. Amin bi-hörməti-Seyyidil-aləmin. Əlimizdən nə gəlir xeyir duadan qeyri. Poslu Mahmud əfəndiyə məlfufən irsal olan risalənin tərəfi-müşarün-ileyhə aləl-acələ irsalına sərfi-himmət buyurmanız mütəmənnayi-dərvişanəmdir.

Fi 15 səfərül-xeyr sənə 1301.

Sadələşdirilmiş mətni:

Əziz oğlum Qaimməqam Şükrü Bəyəfəndiyə.

Bəy həzrətləri,

Poslu Mahmud əfəndidən məktub gətirən Nəqsibəndiyə müxlislərindən Sufi Məhəmməd adlı şəxs Allaha həmd və minnət olsun ki, səhhat və sağ-salamat xəbəriniz ilə müştaq duaçularınızı məsud və məmnun eylədi. Cənabı-Mövləyi-Mütəal səhhat və salamatlıqla zati təcəllisi ilə aşıqlər zümresini və xüsusən iştiaqlı cənabınızı səvinçli və məmnun eləsin. Aləmlərin seyidinin hörmətinə amin! Əlimizdən xeyir-duadan qeyri nə gəlir. Poslu Mahmud əfəndiyə məktubla göndərilən risalənin qeyd edilən şəxsə təcili olaraq göndərilməsinə himmət buyurmanız dərvişanə təmənnə edirəm.

15 səfərül-xeyr il. 1301.

Nömrə 28

Həmşireyi-Mehribanım Hacı xanıma

Həmşirəm xanım,

6 teşrini-sani sənə 99 tarixli məktubu-ixlas-nümayı-aliniz vasili-mütəaliyyə-dərvişanəm oldu məmnun və məsrur oldum. Cənabı-Mövləyi-Mütəal vasili-məramı-dareyn eyləyə. Amin bi-hörməti-Seyyidil-mürsəlin

bir ləhzə rabitai-qəlbiyyə və əfkarı-ruhaniyyədən fariğ olmıyasın zira bu karı-bi-manəndiniz xatiri-dərvişanəmdə cay-gir olmanıza baisi-bi-adildir. Kənzqanı-şahən-nisa və həmsirəganı-təriqətialıyyə olan xanımlara təbliği-səlam.

Fi 11 kanunu-sani sənə 99.

Sadələşdirilmiş mətni:

Mehriban bacım Hacı Xanıma.

Həmsirəm xanım

6 təşrinə-sani, 99-cu il tarixli uca ixlasımı göstərən məktubunuz dərvişanə mütalimə vasil oldu. Məmnun və məsud oldum. Cənab uca Mövlə hər iki dünyada arzunuza nail eləsin! Peyğəmbərlərin seyidinin hörmətinə, amin! Bir an da qəlbi rabitədən, ruhani fikirlərdən uzaq olmıyasın. Çünki bu bənzərsiz işiniz dərvişanə xatirəmdə qalmanıza baisdir. Qadınlar sultanının kənzləri və təriqəti-aliyyənin həmsirələri olan xanımlara salamımı çatdırın.

11 kanunu-sani il 99.

Nömrə 29

Cənab Seyid Sədəddin əfəndiyə.

Hamili-məlfufə qəhrəman için Şimali mürur təzkərəsinə sərfi-himmət buyurmanız mütəmənnayi-dərvişanəmdir. Əd-dua vəs-səlam.

Sadələşdirilmiş mətni:

Cənab Seyid Sədəddin əfəndiyə.

Məktubu gətirən qəhrəman üçün şimala getmə vəsiqəsinə yardımçı olmanızı dərvişanə təmənnə edirəm. Dua və salam olsun.

Nömrə 30

Cənab Seyid Sədəddin əfəndiyə.

Cənabınız və sair əhbabların əlinizdən gəldiyi miqdarı mərdudun rəğminə o bi-namusu bu karı-na-məquldən nə təriqlə olursa olsun keçirməyiniz lazımdır. Və ba-xüsus Sabri²³³ əfəndi həzrətləri iqdam etsə bu karın başa gəlməsinə şübhə yoxdur. Əgər bu işi başa gətirərsə kəndinə yarar xaneyi-dildarında bir yer qazanmış olur. Səy lazımdır. Əd-dua vəs-səlam.

Sadələşdirilmiş mətni:

Cənab Seyid Sədəddin əfəndiyə.

Cənabınız və sair əhbab əlinizdən gəldiyi qədər o rəddolunmuşu rəğmən o binamusu bu ağılsız işdən necə olur olsun vəz keçirməlisiniz. Və ələxüsus Sabri əfəndi həzrətləri cəhd etsə, bu işin düzələcəyinə şübhə yoxdur. Əgər bu işi yerinə yetirərsə, kəndinə yarar xaneyi-dildarında bir yer qazanmış olar. Səy lazımdır. Dua və salam olsun.

²³³ Zilədə üsyan əsnasında Rafət paşa tərəfindən asdırılan Mumcuzadə Sabri əfəndidir. Dünyada və o yağmagir dövrlərdə bu zat qədər məsum olaraq şəhid edilmiş heç bir kimsə yoxdur.

Nömrə 31²³⁴

Molla İsmayıl əfqarü-füqərə və məsakini-mühacirindən bir mərdi-fəqirdir. Ana hörmət lazım ikən bi-hörmətlik bi-münasib olması məlum və ba-xüsus ki, sizin ricanız ilə bən o biçarəni qəbul etdim. İndi qəbahəti məlum deyil ki, qəbahətin var diyəm bi-qəbahət ana bir söz söylənməz. İsmayıl bir söz söyləmədi ama sən bildiyin hər kəsin qəbahəti var isə o getsin gözümə görünməsin. İsmayıl məqbul qəbahəti olan mərdud. Baqi əd-dua.

Sadələşdirilmiş mətni:

Molla İsmayıl fəqirlərin ən fəqiri və mühacirlərin miskinlərindən olan bir fəqir kişidir. Ona hörmət lazım ikən hörmətləksizlik edilməsinin münasib olması məlum olsun və ələlxüsus ki, sizin ricanız ilə mən o biçarəni qəbul etdim. İndi qəbahəti məlum deyil ki, qəbahətin var deyim. Günahsız olduğundan ona bir söz söylənməz. İsmayıl bir söz söyləmədi, amma sən bildiyin kəsin qəbahəti var isə, o getsin gözümə görünməsin. İsmayıl məqbuldur, qəbahəti olan rədd olsun. Qalanlara dua olsun.

Haşiyə

Bu kitabın mücəllidi Hafiz Həsən əfəndinin ricası üzərinə dərcinə lüzum hiss edilən məlumat

Hafiz Həsən əfəndi Merzifonludur. Həzrəti Pirin müxlislərindəndir.

Bu qənaəti atası Hacı Başzadə Əli əfəndidən almışdır. 549-cu səhifədə 12 nömrəli məktubun bu zata yazılmış olduğunu dərc etmişdik. İndi özünə aid məlumatı –vaqə istirhama əsasən- burada zikr edirəm. Əli əfəndini gördüyüm zaman çox fəqir idi. Həqiqətən, mülayim deyilə biləcək bir əxlaqa malik idi. Həzrəti Pirə intisab etməklə bərabər irfan zövqündən bəhrədar olmuşdu, deyilə bilməz. Fəqət, Həzrəti Pir haqqındakı görüşləri hər cür tərif və tövsifin fəvqündə idi.

Onun üçündür ki, həyatında ən böyük iftixar duyduğu şey, (Həzrəti Pirin Havzada olduğu zaman hamamda Həzrəti Piri şəxsən yuyundurmaq) xidmətini göstərməsi idi. Bunu məhrəmiyyətinə dəlil hesab edər və onu hər yerdə –münasibətli-münasibətsiz- söylərdi. Etirafa layiqdir ki, Həzrəti Pir üzündən uğradığı danlaq və məzəmməti səbr və sükunətlə qarşılamaş, bu səbəbdən ona qarşı dillərdə gəzən söhbətlərdən ələm yerinə zövq duymuşdur. Ömrünü Həzrəti Pirin gözəl sənəsini yad və təkrar etmək və başqa cür məclislərdə olmaq surətilə başa vurmuşdur. Ona xitabən yazılan bu məktubu Divanın nəhayətinə bir sıra yaldızlı kağızlarla bəzəyərək yapışdırmışdır. Başqaca qeydə və söyləməyə dəyər bir halı məlumum deyildir. 1335-ci ildə [m. 1916/17] şiddətli ehtiyac içərisində vəfat etmişdir. Təvəkkülü təhəmmülün fəvqündə idi. Bu halı onun ülvyyətinə dələlət etməyə kafidir. Qəbri Merzifonda Dəli Osman oğlu bağçasının yanındakı qəbristandadır. Allah təqsirindən keçsin.

²³⁴ Bu məktubun sərlövhəsi yırtılmışdır. Fəqət bu məktubun xüsusi fəslində adı yad edilmiş möhtərəm müridlərdən Hacı Vəli əfəndiyə yazıldığı anlaşılmaqdadır. Bu məktubun göndərilməsinə səbəb Küpəli kəndində adının söylənməsi doğru olamayan birisinin nalayiq bir iş etməsi səbəbilə vəziyyət Həzrəti Pirə ərz edilmiş. Xətəli olduğundan Hacı Vəli əfəndi tərəfindən o şübhəlinin uzaqlaşdırılması əmr edilmişdir.

XOCA BƏHAƏDDİN ƏFƏNDİ HƏZRƏTLƏRİNİN SƏNƏDLƏRİ ARASINDA OLAN MƏKTUBLARIN SURƏTİ

Əziz oğlum cənab Tayyib əfəndiyə.

İyulun üçü tarixli göndərdiyiniz risalə dərvişanə hüzurumuza çatdı. Sərf edilən ləvazimatdan məsud oldum. Cənab uca Mövla ən yaxın zamanda üzbəüz söhbətimizi müyəssər eylesin, peyğəmbərlərin seyidi hörmətinə amin!

Bəzi əhvalı yazmışdın, valilərin dəyişilməsindən nə qəm, nə də ələm eyləmə, olacaqda xeyir var. Mövla görəlmiş neylər, neylərsə gözəl eylər.

Gözümün nuru Seyid Cami əfəndiyə²³⁵ göndərdiyim məktuba əməl etsin. Xarput valisinə yazılan şəhadətnamə əldən çıxmış. Əgər etibarınız var isə yenidən birisi yazılıb göstərməlidir.

Dua və salam olsun.

*Rüşdiyyə məktəbinin baş müəllimi
Osman əfəndiyə salamımı çatdırın.*

Bu dəxi

Gözümün nuru Seyid Cami əfəndiyə,

Əqrəba və bağlılarımıza salam çatdırın. Və Mustafa Ağaya və Hacı Nəbi əfəndiyə dəxi villasının üst qatında ayna gillərinin olması namünasib olduğu üçün ücrəti biz vermək üzrə münasib bir evi ücrəti ilə tutub rahat etdirəsən, inciməsinlər. Dua və salam olsun.

Bu dəxi

Tayyib və Sədəddin və Qazi və Şükrü əfəndilərə

O dəli... Hacı'nın yalançı dəli olduğunu biliriz. Dəli ...n sözünə niyə etibar edərsiz. Məktub çatanda möhlət vermədən ixrac ediniz. Və qardaşlarını ziyadə danlayın ki, bu yalançı dəli...n sözlərinə niyə etibar edib özünü pərişan etdiniz. Buraya gəlməsinlər, hara gedərlərsə, getsinlər. İstər öz yerlərinə, istər sair yerlərə. Ağılları yox imiş, hamısı, hamısı dəli imiş ki, bir məcnunun sözünə tabe olub özlərini pərişan etmişlər. Dəlinin və qardaşlarının üzlərinə qarşı oxuyub anladasan və əməl edəsən.

Bu dəxi

*Əla lə təhzən ixvanül-bəliyyəti
Fəlir-rəhmani ətəfun xafiyə
(Əsla, dostlar bəlalardan məhzun olmasınlar
O bəlalarda Rəhmanın gizlin iltifatları var).*

²³⁵ Həzrəti Pirin dayısının oğludur.

Əziz oğlum Pusuluzadə dərviş Əhməd əfəndiyə və ixlaslı sadıqım filan əfəndiyə Hafiz əfəndi ilə göndərilən məktublarınız dərvişanə hüzuruma çatdı. Məhəmmədi təriqətdə və Əhmədi yolda gördüyümüz bəlalara şükr edirəm. Çünki əgər Məhəmmədi dərgaha və Əhmədin eşqinə qəbul edilməsəydik, onun yolunda bəla və ələmə düşər olmazdıq. Bu nemətə nail olduğumuza görə “əlhəmdü lillah vəl-minnəti” kəlməsi dilimin virdi və əfkari-cinanımdır.

Aşiqəm der isən, bəlayi-eşqdən ah eyləmə.

Bir məktub

Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinin bu sənədləri arasında özünün Merzifondaərbəində (çilədə) və seyri-süluk əyyamında ikən qardaşı Hacı Məhəmməd əfəndi həzrətlərinə yazdığı bir məktub var ki, bu məktub Həzrəti Pirin mürşidanə qüdsiyyəti, arifanə saflığı və ilahi məqamını tam açıq bir ifadə ilə göstərdiyindən, bundan başqa bu məktubun içində zikr edilmiş xanımların həm özlərinin, həm də Həzrəti Pirə bəxş etdikləri şalın mənəvi qiyməti arifanə bir dil ilə rəmzi şəkildə elan edildiyindən Həzrəti Pirin ruhani ucalığının qüdsi dərəcəsinə izaha bais olan bu məktub da eynən əslindən iqtibas və istinsax edildi.

Xanımların mənəvi məmuriyyət və ruhaniliklərinin xatirdən uzaq tutulmaması bəsirət və irfan əhlindən təmənni olunur.

Məktubun surəti

Əziz qardaşım Məhəmməd əfəndi həzrətlərinin ali hüzuruna,
Qardaşım əfəndi həzrətləri,

Tamam gözəl bir dəstxəttilə göndərilməsinə himmət buyurulan bir qitə dəyərli bir məktub kimi əlimizə çatdı. Xeyli bəyəndim. Cənabı-Haqq tövfiqini anbaan yoldaş edib adına uyğun olaraq tay-tuşlarına üstün dünya və axirət kamalı ilə, yəni dünyəvi və mənəvi elm və irfanı ilə aləmdə məşhur edib hər iki dünyada arzuna nailə yləsin. Acizənə əhvalımız soruşularsa, Allaha həmd və şükür olsun ki, rahatıq. Qulaq asın. Bir gün Mövlanə dərgahında iqamətdə ikən bir fayton zühur edib qapı döyüldü. Qapıçı İlyas əfəndi dərgahı açdı. İki gözəl müstəsna xatun ki, sanki əsrin Asiyə, Sarası, sevimli bir ərəblə bərabər içəriyə təşrif buyurdular. Mövlanənin hüzurunu ziyarətlə “Əfəndim, Cənabı-Haqqın yardım və lütfü ilə biz zəifə cariyələriniz seyidlik şərafətinizin müqəddəs feyzindən istifadə və Cənabı-Nəqsibəndiyyə misalı səhhətverici əlinizdən müridlik almaq üçün atabəy timsalı şahanə mərtəbəyə və nur saçan qüdsi hüzurunuza acizlik və qüsurla gəldik. Biz zəifləri qara üzümüzlə şərafə-qəbulunuzla müşərrəf buyurun” dedikdə Cənab Mövlanə dəxi bunlara müridlik təlimini və rabitə məfhumunu izah edib üzlərində məhəbbət nuru parladi və başında səadət quşu olaraq faytona minib məhəlləyə təşrif etdilər. Bununla birlikdə hansı yerin məftunedici kəkliyi, hansı səhranın toxumu və hansı yerin bəyənilmiş quşu olduqları əsla

bilinmədi. Və sual olundu isə dəxi “kaş ki, və olabilsin ki” ilə cavab verib gizli və örtülü xəzinə misalı özlərini gizlədikləri ravinin rəvayətindən anlaşıldı. Qulaq asınız. Bir həftə keçəndən sonra qeyd edilən xanımlar bu kərə sözü keçən sevimli ərəb yanlarında olmadan digər bir kimsə ilə təşrif buyurdular. Mövlanənin ayağının torpağını öpəndən sonra Cənabı-Həzrəti Mövlanə bunlara çürümüş sümüyü dirildən ruhül-qüdsün feyzi kimi bir nəzər etdilər. Bunun müqabilində zərrənin günəşə və qətrənin dənizə nisbəti qəbilindən olması günəş kimi aydıdır. Təvəccöh əsnasında təsəlli bəxş edər şəkildə gah “Nə qəmim var cihan içrə bənim yar bənim; Nəyim əksikdi bənim yar bənim var bənim” tərənnüm edər və gah “Mənəm, ya rəb ki, canan ra zi lələş busə mi çinəm; Duayı sübh dəm didi ki çün aməd bekari-axir” təltif edici lətafət bəxşilə və gah “Fələk sərgəştəyi-zülfü-mütərrayı Məhəmməddir; Qəmər və xurşid Məcnunu-du Leylayı-Məhəmməddir”) könül oxşayan işarəsi ilə söz atan və yenə aşiq müridlərin könuülləri ilahi cəzbə ilə dolu olub hər birisi bir tərəfə dalğın bir məst halda düşdüklərində “Saqi, məgər, vəzifeyi-hafiz ziyadə dad; Kaşifdə kəşf türreyi-dəstari-mövləvi” qəmzəylə münasibət quran və gah “Ya qıllam kuhu-səhrada həbibə iştiaqımdan; Məhəbbət atəşi qaynar nə yerdə olsam ocağımdan” yaxıcı qəzəli ilə qədəh oynadar və gah üslub...²³⁶ “Bizlər dəxi yəni Seyid Sədəddin əfəndi qardaşımız və Poslu Xacə və Trabzoni Mahmud Ağa və acizləri həsrət qəmxanasında və heyrət yuvasında sərgərdan və qəlbən coşmuş ikən -....”

Eyvallah əzizim, hu dost, Allah sədəsə səməyə yüksəldi.

Qısaca, yarım saat qədər ... ondan sonra o nəzəninlər məhəbbət şərəbindən bir neçə qədəh nuş etdiklərinə görə məhəbbət qıgılcımı qəlblərində alovlanıb həzin göz yaşları ilə ağlayaraq “biz necə edək, ayrılıq atəşinə necə tab edərək?” deyərək bir neçə addım irəli varıb, təkrar geri dönüb “va hasrətə va firqətə” (vah həsrət, vah ayrılıq) deyərək bir-birlərindən ayrı düşmüş ahu misalı heyran və valehedici şəkildə yan-yörələrinə nəzər edərək səadət yuvasından çıxıb faytona minərək getdilər. Qulaq asınız. (Nəmlətun cəət biriclin min cəradin. “Tu Süleyman kun ey ali nijad. Hərçənd hədiyyeyi-həqirəst, bepəzir ki, töhfeyi-fəqirəst” (Bir qarışqa gəlib: Ey Süleyman, sən alicənab ol. Hədiyyə həqir olsa da, fəqirlərin töhfəsini qəbul et) - hərçənd hədiyyəmiz nalayiq isə də izzətlilər məqbul sayıb dedi (hədiyyətün-nəml li Süleymanə (Qarışqanın Süleymana hədiyyəsi). Bu kimi sözləri nəticəverici kəlamlar və bir şal xirqə və bir sarıq ilə və bir abaniyə (Əhmədiyyə) sarıq şahı-lahuta hədiyyə götürmüşlər. Bu səadətli xirqədən bəhs edək. Lahuri denilən şal bunun müqabilində xaşak²³⁷ səviyyəsində olduğu və kəşmir adlansa da kəşmir şalının əlasından əla olub bunun fəvqündə bir şal olmadığı və xarici olmayıb yerli mal olduğu haldan anlaşılmışdır. Fəfhəmu ya məşərəl-xullan. (Anlayın, ey dostlar) Bu səadətli xirqəsi xoş qoxulu cənab şahın keçmişdə geyindiği şərəfli xirqədən bir barmaq miqdarı uzun

²³⁶ Kağızı qat kəsdiyindən altı söz oxunmamışdır. Hər halda çətinliklə oxumaq da mümkün olmadı. Ancaq (üslub məst ayini ilə, yaxud məlahat ayini ilə müsəfirlərə hörmət və yaxud sağır qəzəlxan) kimi şəkillərə bənzər bir yazı təzi zənn edilə bildi, yəni qat yerlərində qalan əlamətlər bu qədər dəqiqləşdirilə bildi.

²³⁷ Çör-çöp –red.

və içərisində astar yerinə istifadə olunan bir qumaş var ki, mütəxəssislərə görə qiyməti iyirmi beş, yaxud otuz lirədən artıqdır. Dəyərini siz düşünün.

*Nə xirqə, xirqeyi-səadət,
Sər ta be pa qamu lətafət,
Nəqqaş ona eyləyəndə xidmət,
Vermiş ona dürlü zibu-zinət.
Hər naxışda bin acibə zahir,
Hər xətdə bin sania bahir.
Ətraf və həvalisində cövlan,
Zərrat qılır çü ... dövrən.
Gər görsə idi anı Süleyman,
Ehsan qılırdı ona bin can.
Asaf nəzər eyləyəydi bir dəm,
Tərk eylər idi vəzarətin həm.
Hərb etdi İskəndər ilə Darat,
Bu şal için, ey əziz, mərrat.
Zənn etmə ki, camü mal içindir,
Etdikləri hərb bu şal içindir.
Cəm olsa əgər həkimi-Yunan,
Əflatun, Risto, dəxi Loğman.
Bilməzlər anı nə maldır bu,
Kəşmiri-Acəm nə şaldır bu.
Geydikdə anı o şahı-xuban,
Yandı su içrə şəmsi-taban.
Vəsfində bəhanəyi-aczə vardı,
Rövnəqi anın cahanı sardı.*

Bir məktubda da abaniyə (sarıq) mədh olunur. Seyid Sədəddin əfəndi qardaşımız rahatlığını əlimdən aldı. Tez, “poçt indi gedir” deyərək “bütün qohumlara salamımızı çatdıraraq məktubumuzu oxumağınız”. (Bundan sonra altı sətir vardır ki, ailə salamlarından ibarət olduğu üçün dərc edilmədi.)

22 fevral, 1300.

Haşiyələrdən biri:

Qardaşım Seyid əfəndi qardaşımızın məktubunda xəbərlər çoxdur. Qıraət edərsiniz. Kök Abdullahın Qazaxdan gəlməsi və xəbərləri olduğu şəkildə yazması və sıxıntı xəbəri qıraət olunursa, anlaşılır.

Qazi Osman əfəndinin kitabları
arasından züھر edən məktub

Ey əziz,

Rəbiül-əvvəl ayının axırında əzizimiz Mühib əfəndini məmləkət tərəfə cəlb, fəqirənə ev üçün göndərmə və rəbiül-axir ayının axırında Ərzurum şəhərindən köç və Bayburd qəsəbəsində yerləşmə və Ulu cameyi-şərif dərşanəsində sakin, ondan sonra əzizim, Maraşlı Osman əfəndini bu tərəfə cəlb və rəcəbül-mürəcəb ayının on ikisində tərəfimizə gəlişi və tərəfi-əzizimizdən xoş xəbərlər ilə bizləri məsrur eyləməsi və xoşnud olduğumuz bundan sonra aybəy olduğu kimi əziz əhvalınızı yazıb göndərmədə qüsurlu eyləməyib və ol tərəfdə olan ixvanların cümləsinə salami-biriyalarımızı təbliğ etmədə əskiklik etməyib və xəbərlərimizə müntəzir olasız.

Əs-Seyyid, əş-şəhid (Əs-Seyid Abdullah Həmzə)

Şabanı-şərifin iyirmisində yazılıb

Bu məktub 82-ci səhifədə bəhsi keçən məsələ üzərinə yazılmışdır.

Seyid Nigarinin Qaraqaşlı Əhməd əfəndiyə yazdığı məktubun surəti
(bu məktubun cavabı kitabda 386-388-ci səhifələrdədir)

الله اعلى

ترکستان ترک

Ðlavələr

MƏZARLARA AİD BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR

Cicimli kəndinin məzarlığı başlı-başına bir tarixdir. Böyüklərin məzarları mövcud olduğu kimi məzar daşları üzərində bir çox rəsmlər də vardır. Rəsmlər əksərən zireh, qalxan, pəhləvan, əlində mizraq tutmuş bir süvari, kəsici alət və bəzi qoyun başlarından ibarətdirsə də belə rəsmlə məzar daşlarında yazı yoxdur. Fəqət, bu rəsmlərə görə bu cür məzarların çoxluğu nəzərə alınarsa vaxtilə buranın olduqca möhkəm bir qala – bir hərbi mərkəz olduğu söylənilə bilər. Ən çox rəsmlər hərbi alətləri şəkilləridir. Makas (mıqraz) və qoyun başları həkk olunmuş məzar daşları digərlərinə nisbətə azdır. Bunlar arasında yazısının gözəlliyi və məzar daşının forması ilə digərlərindən fərqlənən bir məzar vardır. Müstəsna bir vəziyyətdə düzbucaq şəkilli olan “*şəhid məzarı*” deyilməklə məşhur məzar daşının yazısı eynən köçürülmüş və digər Həzrəti Pirin əcdadına aid məzarlar da ayrıca göstərilmişdir. Rəsmlə məzarların şəkli əksəriyyət etibarilə buradakı məzar daşlarına bənzər olub içlərində tabuta oxşar uzun və üçbucaq şəklində də daşlar vardır. Beş gündən artıq qalmamağım istədiyim kimi tədqiqat aparmağa imkan vermədi. Mühüm olub dəftərə təsbit edilən qismlər ardıcıl olaraq aşağıda bir-bir göstərilmişdir.

CİCİMLİDƏKİ MƏZAR DAŞLARININ YAZILARI VƏ MÖVQELƏRİ

Həzrəti Pirin möhtərəm babası Mir Heydər həzrətlərinin mübarək babası ariflər sultanı Mir Agabalı həzrətlərinin şərəfli qəbri məzarlığın ortasına doğru Mir Heydər həzrətlərinin qəbri olan hasarın qapısı bərabərində Həzrəti Pirin atası Rükəddin, əmisi Mir Ağalar, kürəkəni Mir Əbdülcabbar, əmisi oğlu Mir Mustafa, bacısı Gözəl xanımın olduğu çevrənin şimal tərəfində yerləşmişdir. Baş daşında “*Həzəl-mərhum (bu mərhum) Şeyx Hacı Məhəmməd*” ibarəsi həkk olunmuşdur. Və bundan başqa heç bir yazı yoxdur.

Seyidül-əfsiya Mir Heydər həzrətlərinin mübarək qəbri, məzarlığın olduğu yerin Bərgüşad tərəfinə baxan hasar içərisindədir. Bu hasar daşdan hörülmüşdür. Başında böyük bir qoz ağacı vardır. Qəbrinin şəkli aşağıdakı kimidir.

Mir Rükəddin, Mir Ağalar, Mir Əbdülcabbar, Mir Mustafa, Gözəl Xanım və Seyid Hüseyin uyuduqları yerlər, məzarlığın tam ortasına düşür. Yarım metrə hündürlüyündə daşdan hörülmə divarla əhatə olunmuşdur. Bu divar içərisində adı çəkilən zatlara qəbirlərinin yeri şəkildə göstərilirdi kimidir. Bu qəbirlərdə bir əlamət yoxdur. Üzərləri daş ilə də qaldırılmışdır.

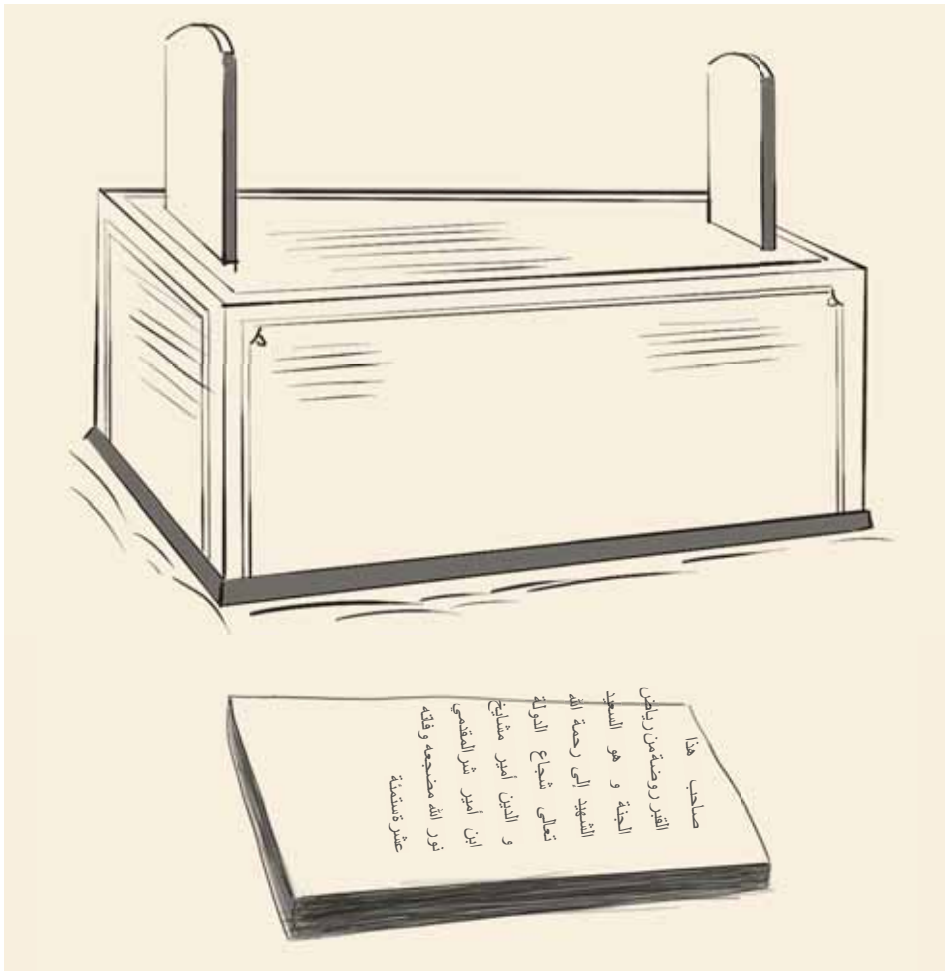
Şəhid qəbri adı ilə məşhur məzardaşındakı yazı, xətt və imlası ilə eynən aşağıda göstərilmişdir. Bu məzara hörmət hissi bəslənilsə də kimdir, nəçidir,

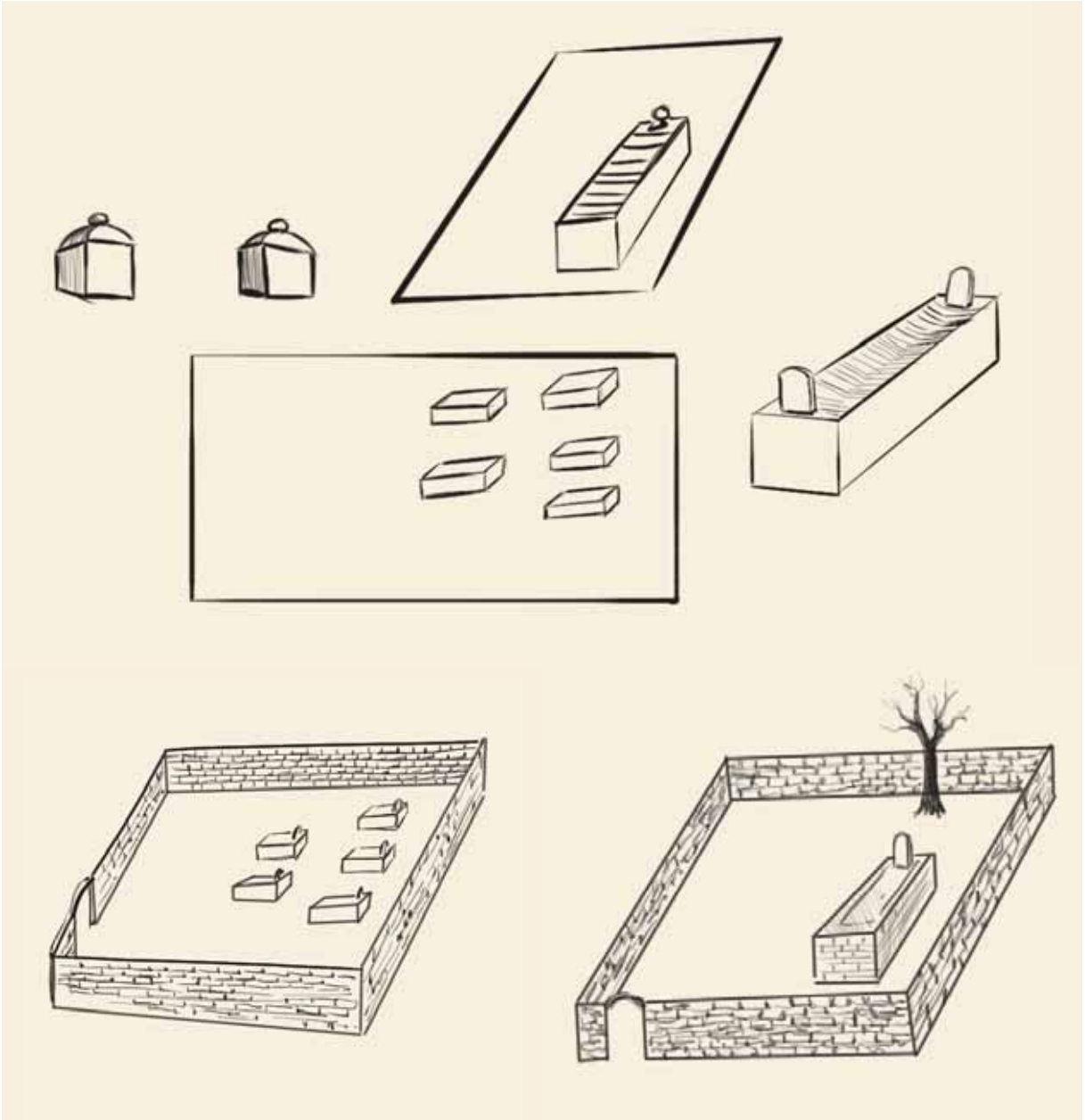
buna dair kimsədə qənaətbəxş bir məlumat yoxdur. Kənd əhli arasında adı “şəhid məzarı” adı ilə məşhurdur. Məzardaşı mərmər düzbucaq şəkilli və tək parça olub təqribən metrə yarım uzunluğu, 60-70 sm genişliyindədir. Yazısı süls xətti ilədir. Bu xətt, həqiqətən, bir ustad əlindən çıxmışdır. Yazılarda indiyədək bir nöqsan görülməmişdir. Qəbrin yazısı:

صاحب هذا القبر روضة من رياض الجنة و هو السعيد الشهيد إلى رحمة الله تعالى شجاع الدولة و الدين أمير مشايخ ابن أمير شرالمقدمي نور الله مضجعه وفاته عشرة ستمئة

[Bu qəbrin sahibi cənnət bağçalarından bir bağça, Allah-taalanın rəhmətinə qovuşmuş bəxtəvər şəhid, Əmirşir əl-Müqəddəminin oğlu, şeyxlərin əmiri Şücaəddindir. Allah qəbrini nura qərq etsin, vəfatı altı yüz on].

İmla və ibarələrdə bəzi nöqsanlar olduğu nəzərə alınaraq ərəb dilinə tam vəqif olan bir zat tərəfindən yazılmadığı anlaşılmaktadır. Bu yazıya əsasən şəhid, əmir olduğu və altıncı hicri əsrin adamlarından olduğu anlaşılmada isə də indiyə qədər bu xüsusda apardığım araşdırmalarımda bu zatın adına və ya bununla əlaqədar bir kimsəyə təsadüf etmədim və bu zat haqqında arzu etdiyim mülahizənin ortaya çıxarılmasına imkan olmadı. Bu yazılı daşı qaldırmaq və məzarın altındakının vəziyyətini görməyi çox istədim isə də bu arzuma kimsə razılıq göstərmədiyindən təbii olaraq vaz keçdim. Məzarın şəkli eynilə şəkildə görüldüyü kimidir.

Cicimlidaki qəbirlərin şəkli (müəllifin çizimləridir)

TƏXMİSLƏR

Əbdüləziz Məcdi əfəndinin Seyid Nigari
həzrətlərinin qəzəlinə nəzirəsi

*Bəxtin yox isə neməti-dünya ələ girməz,
Hökmünlə sənin hikməti-Mövla ələ girməz.
İstərsə Xuda qətrən olur bəhri-müəzzəm,
Kim der o zaman qətrədə dərya ələ girməz.
Hübbi-əzəli şöləsi doğmazsa könüldə,
Peymanə ilə nəşveyi-ülya ələ girməz.
Məşhudu-du didən dəxi olmuşsa əvalim
Zövqün yox isə sirri-hüveydə ələ girməz.
Dünya nə imiş anla bu əmvacı-vücuda
Yoxsa şərəfi-dövləti-üqba ələ girməz.
Çəsmindən axıtmazsan əgər çeşmi-niyazi,
Sər-çəsməyi-fəyyazi-müsəffa ələ girməz.
Eşq olmazsa zümzümeyi-qəlbinə məqrun,
Dil ahı ilə dilbəri-rəna ələ girməz.
İmdada ərişməzsə miftahı-məali,
Mətlubun olan həddi-müəmma ələ girməz.
Məcdi, nə yaman şair imiş Mir Nigari,
Əşarı gibi şəri-müəlla ələ girməz.*

Amasiyalı Nəlmə təxəllüslü Təhsin əfəndinin
Seyid Nigari həzrətlərinin qəzəlinə təxmisi²³⁸

*Nə gəlir başa əcəb səngi-qəzadan qeyri,
Hökmi-təqdirə nə var əldə rizadan qeyri,
Edəməm bən yənə haqqında duadan qeyri,
“Sana bir söz deməzəm lütfi-Xudadan qeyri,
Etməsən də bana sən cövrü-cəfadən qeyri.”*

*Bu qədər cövrünü haqqında inayət bilirəm,
Aşiqim bən dəmi-hicranı səadət bilirəm,
Sinəmə yarələri mərhəmə-rəhmət bilirəm,
Nə cəfalar edəsən canıma minnət bilirəm,
“Verməz ol kar bana zövqü-səfadən qeyri!*

*Qətlimə əmr edə fərmanımı şu qönçə fəmin,
Gül-izarındakı tərdən yaza qaşı qələmin,
Cövrə mail diyəməm hasili yoxdur sitəmin,
Sana bi-mehrü vəfadır deməzəm ki kərəmin,
Etməz, ey nuru-gözüm, mehrü vəfadən qeyri.*

²³⁸ Yənə Əhməd Əmri xocanın qeydlərindən:

Razıyam zülfi-səmənbar nə edərsən bana et,
Qeyrə cövr etmə, a dilbər, nə edərsən bana et,
Olma na-əhlə sitəmkər nə edərsən bana et,
Qılma ağyarə cəfa hər nə edərsən bana et,
Kim çəkər möhnəti-sultanı gədədan qeyri.

Yöğikən cövrü cəfa etmə sənin huyində,
Bağladın canımızı kaküli-xoşbuyında,
Dəmbədəm gəzmədəyiz anın üçün suyında,
“Vermədin bir mahal aya nə üçün kuyında,
Neylədik biz sana ol yerdə sənadan qeyri”

Keçsə də zərrə qəbula yoxdur dadlı sözüüm,
Qalmaq halımı ərz etməyə, ey yar yüzüm,
Yana qanunu-bələyayi-fıraq içrə özüüm,
Xalü zülfün dilər eyvah bu ağılara gözüüm,
İstəməz qərqeyi-girdabi-qaradan qeyri.

Varmıdır başa gələn hökmü-qədərdən özgə,
Qalmaq bir işimiz canı hədərdən özgə,
Yox imiş bəhrə bizə dərdü-kədərdən özgə,
Kim bilir dərdimizi daği-cigərdən özgə,
Kim sora halimizi badi-bələdan qeyri.

Badi-möhnət ilə bu qönçeyi-rahət solsun,
Badeyi-qəm ilə bu şişeyi-qəlbim dolsun,
Sana təqdimə münasib bu gədəda nolsun,
Yox ki, bir varisim layiqi-dərgah olsun,
Nə isə çarə nədir canı fədədan qeyri.

Edəməz mədhini bir kimsə nigarın hərgiz,
Dəri-əsrarı bilinməz o qəddarın hərgiz,
Kim bilir baisini dildəki zarın hərgiz,
Cabeca vəsfi-dilaranı yarın hərgiz,
Söyləməz tabı-nəzərgahı-Xudadan qeyri.

O fəlakətədə Məcnun dolaşır səhrada,
Yöğikən mərhəməti lütfü kərəm Leylada,
Yinə ümidi-vəfa eylər idi hər cədə,
Bəzmi-kərubilərə dairəyi-Minada,
Bənzəməz dairəyi-Şahi-Bəhadan qeyri.

Kim demiş könümün əndişəvü-zarı yoxdur,
Nəlmnin lütfü-vəfa sahibi yarı yoxdur,
Sövqü-eşq içrə anın şövqilə karı yoxdur,
Bəzmi-rindanə gəl, ey Mir Nigari, yoxdur,
Canfəza eşqi-Xuda mehrü-vəfadən qeyri.

Möhtərəm fəzil Əhməd Əmri əfəndi
qardaşımızın qeydlərindən iqtibas Mövlənə
Seyid Nigarinin qəzəlinə təxmis

*Sirrimi açdı çıxıb naleyi-ney çahımdan,
Dəmi-suzanı gəlür sanma atəşgahımdan,
Gizlidür narı-dil ər münkiri-bədxahımdan,
Yaqlur nəcmi-sürəyya gecələr ahımdan,
Tutuşur ərşi-bərrin ahi-səhərgahımdan.*

*Qadirəm hər şeyə sevdə gibi həmrəhim ilə,
Ki təərrüf edərim aləmə dilxahım ilə.
Olmuşam mərdi-müsəlləm nəzəri-mahım ilə,
Xaneyi-xurşidi bir ahi-səhərgahım ilə,
Tariümar eylər idim olsa izin mahımdan.*

*Kuyi-dildarda dil şövqlə cövlan eylər,
Dideyi-xun-fəşan cismimi al qan eylər.
Narı-firqət alışub bağrımı büryan eylər,
Gahü bigah yanar aləmə əfqan eylər,
Öylə kim, od saçılır ahi-cigərgahımdan.*

*Həmdü lillah, bən ol xəncəri-bərranəm kim,
Hər cəhətdən kəsəram ədlilə seylanəm kim.
Münkirə dərdi-əbədə möminə dərmanəm kim,
Ərsəyi-mehrdə bir nadiri-dövrənəm kim,
Fəthdir pişrəvim nüsrət Allahımdan.*

*Mütribi-bəzm bu gün nəğməyi-rahi söylər,
Saqiyi-əşq dəxi vəsfi-riyahı söylər.
Meyi-gülfam coşub razı-fələhi söylər,
Səri-meyxorda qülqül ki, sürahi söylər,
Məst olur badə-pərəst xəndeyi-qahqahımdan.*

*Şərəri-əşqi-ilahi ki, bana verdi qəbəs,
Hər nə hal üzrə isəm sönmədi ol nari-həvəs.
Guşi-can qanda bulunsam duyar avazi-cərəs,
Gər cünunam vəli qafil deyiləm nim-nəfəs,
Qorxarım kim, qəzəbi-Leyliyi-agahımdan.*

*Necə bir xof, Xülusi, yetər artıq kədərini,
Əfv edər yarisini zayi olur mu hünərin?
Dəri-rəhmətdən ümidənə ayırma nəzərin.
Bu nə aşüftəlik, ey Mir Nigari, xəbərin
Yoxmudur heç məgər kim, kərəmi-şahımdan.*

Hüseyn Xülusi

Təxmis

Son dövr qütblərdən İstanbulda Kəlami dərğahı postnişini (şeyxi) əş-Şeyx əl-Hacc Məhəmməd Əsəd Ərbili (Allah sirrini müqəddəs qılsın) həzrətlərinin Həzrəti Pirin qəzəllərindən seçib yazdığı təxmis eynən mərhum həzrətin divanınının 41-ci səhifəsindən iqtibas olunur.

“Nəqşibəndi şeyxi Əmir Nigari həzrətlərinin şeirinə təxmisdır:”

*Nuru-bəsərim, sərdəki sevdəyi Muəmməd,
Sevdəyi-sərim, didəyi-şəhləyi Muəmməd,
Arami-dilim, sünbülü-rənəyi Muəmməd,
Sinəmdədir ol dağı-təmənnəyi Muəmməd,
Könlümdədir ol nari-təvəlləyi Muəmməd.*

*Həç qalmadı başda həvəsi-lələyi-əhmər,
Etməz dili-şeyda tələb sağəri-kövsər,
Hər dəm edər əzvaqımı haqqıyla müəttər,
Hər ləhzə qılır könlümü rəşk-avəri-ənbər,
Əfkəri-du gisuyi-saman-səyi Muəmməd.*

*Bir şəxsın olursa, gər ixlas rəfiqi,
Tövfiq olur, albəttə, anın yari-şəfiqi,
Mışkati-hidayətlə bulur feyzi-təriqi,
Əltafi-Xudadır verir imani-həqiqi,
Dildadələrə zülfü-çəlipəyi Muəmməd.*

*Ey tutiyi-xoşquyi-qələm, dalma sükuta,
İzhar ediyor ol haqqı varmış ki, sübuta,
Miracı verib şəşəə təxti-cəbəruta,
İsrada salıb vələvələ mülkü mələkuta,
Rəftarı-şirin qamətü baləyi Muəmməd.*

*Təşrifü-qüdümlə mələk xürrəmi xandan,
Ənvəri-füyuzilə fələk cənnəti-Ədnan,
Ya rəb, bu nə dövlət, bu nə izzət, bu nə əhsan,
Əyyamü-ləyali həmə sərgəştəvü heyran,
Rəşk-zadəyi-leyleyi-İsrəyi Muəmməd.*

*İxlasım edincə Haqq için hali xələldən,
Ayinəmi saf etdi Xuda jəngi-əməldən,
Əndişə yox artıq nə əməldən, nə əcəldən,
Əl-minnətü lillah ki, mənəm ruzi-əzəldən,
Pərvanəyi-əsməyi-müsəmməyi Muəmməd.*

*Ehsan edəli feyzini ol piri-müfəxxəm,
Oldum şü kəşafətlə bir ixlasi-müçəssəm,
Əsad sana mövdui-vəsəyayi-mükərrəm,
Ey Mir Nigari, bana məxsusu müsəlləm,
Sər-xidməti-meyxaneyi-sevdəyi Muəmməd.*

Dəhnəli Hacı İsmayıl əfəndi Gərəkli bir məktub münasibətilə bir mülahizə

Dəhnəli bir Hacı İsmayıl əfəndi vardı. İmkan daxilində Həzrəti Pirin xidmətində olmuşdu. Müttəqi, abid bir zat idi. Fəqət Həzrəti Pir bu zata xilafət verməmişdi. Bununla bərabər çalışqan, yəni vird və zikrlərinə davam etdiyi bir çox zatlar tərəfindən rəvayət edilən bu zat, son zamanlarda İstanbula gedib-gəlirdi. Bu səfərlərində zəmanə adamlarından bir neçə zatla görüşmüş, necə olubsa bəziləri üzərində xoş təsir əmələ gətirə bilmişdi. Bir dəfə Hərbi nazir və sədrəzəm Mahmud Şövkət paşa ilə görüşmüş və edilən rəvayətə görə paşa tərəfindən xoş qəbul edilmişdi.

Sonralar bu xoş qəbulun təsiri ilə olmalıdır ki, bir neçə dəfə İstanbula getdi, gəldi. İstanbula gedişində Həzrəti Pirin farsca divanını da çap etdirdi. Həqiqətən, kitabların çapında mərhum Hacı İsmayıl əfəndi yardımçı olmaqla bərabər, bütün məsrəfləri Kəşfi Əfəndizadə Kaşif və Bəhri bəylər ki, Həzrəti Pirin müxlislərindən idilər və şəxsən Həzrəti Piri görmüşdülər-tərəfindən təmin edilmişdi. Bu iki nəcib ruhlu zatlar sərmayələrini bu uğurda itirmiş və qətiyyənlər hüznəlməmiş yeganə vəfakar, kərəmxislət kimsələrdir. Cənabı-Haqq ikisinin də qəbrini nurla doldursun. Amin bi-hörməti-seyyidil-ənbiyayi-vəl-mürsəlin.

Hacı İsmayıl əfəndi mərhum İstanbulda yaşadığı müddətcə Həzrəti Pirin qüdsi namına qoşularaq təriqət təlim etmiş və bir çox zatlar ona mürid olmuşdurlar. Bunu ona gələn məktublardan anlamışdım. Çünki cavablarını mənə yazdırırdı.

Bunlardan birisi poçt-teleqraf naziri Haşim bəy əfəndidən gəlmişdi. Mən bu məktubu saxladım. Həzrəti Pirin irfan qaynağından zərrə qədər bəhrələnmiş olan zatların dəxi bir-birinə zidd olaraq iqtibas etdikləri ruhani nəzərin mənəvi təsirinin dərəcəsini göstərmək üçün illərdən bəri saxladığım bu məktubu eynən aşağıya dərc edirəm. Bu müttəqilər sultanı və ariflər hakimi həzrətlərinin mürşidənə himmətinin nəticəsidir ki, şəfqət nəzərlərinin qovuşduğu zatların cümləsi öz istedadı nisbətində irfan feyzindən bəhrələnmiş olmuşdur.

Haşim bəyin məktubunun surəti

Mürşidi-dil-agahım, əfəndim,

Kaşif Bəy qardaşımız vasitəsilə göndərilməsinə yardım buyurulan lütf-nameyi-mürşidənələrini sevinc və iftixarla aldım. Təqdimi-ərizədə qüsurlu çoxdur. Fəqət bilmirəm mürşidin qulağına çatdımı? İki ilə yaxın bir zamandan bəri min cür əhvala məruz idim. Qətiyyənlər arzu etmədiyim və təkrarən rədd etdiyim poçt və teleqraf nəzarətində bir müddət xidmət etməyim fəlakətə səbəb oldu. Maaşdan, məmuriyyətdən məhrumiyət kimi

maddi ziyandan başqa Bəkir ağa zindanlarında və əsgəri Divanı-hərblərdə səbəbsiz və haqsız olaraq süründürüldüm. Nəhayət pirin himməti ilə haqq təcəlli edərək azad edildim. Ancaq bu davamlı fəlakətlər cismən və ruhən bəndənizi pərişan eylədi. Təsirlərindən atam və yoldaşım xəstə oldular. Bir tərəfdən dərdimə yanmaqda digər tərəfdən xəstələrlə məşğul olmaqdayam. Hər zaman olduğu kimi fəlakət anlarında da qəlbən zati-mürşidanələrindən ayrı deyil idim. Möhtac və müftəkir olduğum himməti-aliyələrinin bi-dirig və ibzal buyurulmasını xüsusi olaraq niyaz edirəm. Keçənlərdə Divanı-Hafizdən təxmin eyləmiş idim. Bu beyt zühur eylədi:

گوشه‌گیری و سلامت هوسم بود ولی
شیوه‌ای می‌کند آن نرگس قتان که میرس

[Muradım, istəyim guşənişinlik və salamatlıq idi
Lakin o fitnəkar gözəl elə bir əda (fitnə) etdi ki, soruşma]

Bu fal bəndənizi xeyli düşündürdü. Pərişan fikrim səhih bir surət tapmadı. Mürşidimin fikrini soruşmağı münasib gördüm. Mürşidanə nəzərinizin feyzinin mən acizin üzərində daim olması təmənnisi ilə möhtərəm əllərinizi öpürəm, şeyxim, əfəndim. 9 fevral, il. 1336.

Əl-fəqir Həsən Haşim.

ƏLAVƏ

Gözəl Qarabağımızın Qaradağlı kəndindən Hesabdarzadə Əbdülmüttəlib oğlu Rəsul əfəndi adlı zatın kiçik yaşından bəri ailəsi ilə birgə haqqında göstərdiyi müxlisənə məhəbbətini zikr etmədən keçmək qədər böyük bir günah olmaz mənim üçün.

Odur ki, zaman uyğun, fürsət əlverişli ikən atası Əbdülmüttəlib, oğlu Rəsul kimi bir xoş təsadüf məzhər olan bu zatın adını xatiməyə sihriləhəl qəbilindən olmaqla qeyd edirəm. İnsanlıq məfhumunun əmr etdiyi əsaslardan xəbərdar olanlar mənim bu hərəkətimi çox böyük dəyərləndirər və təqdir edər. Olmayanlara deyəcəyim yox.

Bu zat nəsx və süls xətlərində zamanımızın Yaquti-Müstəsimisi idi. Xoş əxlaqlı, təvazökar, dəyanətli bir zətt. Külfət sahibidir, kasıbdır. İftixar etməyə dəyər ki, gözəl Qarabağımızdan belə bir nadir kimsə yetişmiş. Və yazısı ilə əlaqədar xeyirli xidmətlər etmiş, çox əsərləri Əmir Teymurun Sədəddin Təftəzani həzrətləri haqqında buyurduğu kimi orduların qılıncının girə bilmədiyi yerlərə qədər bu zatın əl yazısı getmişdir.

Həqiqətən etirafa layiqdir ki, istərsə Həzrəti Pirin buna təvəccöh edən kimya nəzərlərinin təsiri deyilsin, yaxud özünün dəyanətli bağlılığının əsəri olsun. Həzrəti Pirin divanının əlavələrini, minlərcə nüsxə yazmış olduğu kimi hər necə oldusa mənim bu yazdığım mənəqibin üzünü ağartmaq şərəfi də bu zata nəsib oldu.

Doğrusunu söyləmək lazım gəlsə, onun o gözəl, ruh oxşayan yazısı məni çox yaxşı təşviq etdi.

Qarabağlı xəttat
Rəsul əfəndinin gözəl
dəsti-xətti ilə Hz. Pirin
Divanına yazdığı
səhifələrdən biri

Mən də bu sayədə Allaha həmd olsun ki, bu əsərin ikmalına müvəffəq oldum. Cənabı-Haqq bu zati hər iki dünyada bəxtiyar buyursun, duasını Allahın dərgahına yönəltməyə müqtədir oluşumu xatiməyə xoş sonluq hesab edərəm.

Darül-Xilafə (İstanbul) müəllimlərindən Zəkəriyyə Bəyəfəndiyə

Fəzilətli əfəndim,

İnsaniyyət nöqtəyi-nəzərindən hüzurunuza təqdim edilən bir ricamın inayətiniz ilə hasil olmasına yardımçı olmanızı fəzilətli zatınızdan rica edirəm.

Buna əsasən, ilk olaraq heç bir surətlə bir məcburiyyət qarşısında qalmaq üçün bir səbəb yoxdur. Ancaq, pak vicdanınızın, ülvü hissələrinizin yüksək bir nümunəsinə şahid olmaq bəxtiyarlığımı idrak edəcək olursam, mənə təzə bir ruh bəxş etmiş olacaqsınız. Bilmirəm ki, əsil duyğularınızdan doğan bu hərəkət də bir növ mənəvi təzyiqlə dəlalət edərmi? Hər nə isə demək istədiyimə daha doğrusu, ricama, xahişimə gələk, daha açıqcası istəyimə:

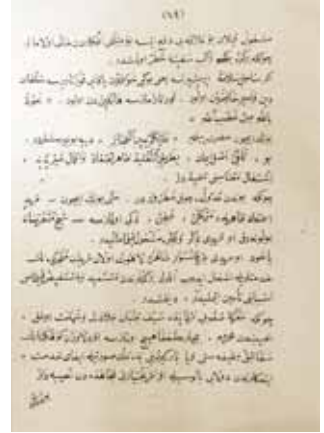
Bu məktubuma əlavə olaraq təqdim etdiyim öz əlimlə yazılı risaləmi məktəbinizin müdiri Fəzlullaha verəcək olursanız, əbədiyyən minnətdar olaram. Çünki onun əlinə keçdiyi vaxt bunu heç görməmiş kimi bir laqeydlik içərisində unutmazlıq eyləməsi ehtimal daxilindədir.

Təbii olaraq bəndənizi tanımayacaqsınız və tanıya bilməyəcəksiniz. Onun üçün – qaibənə – zati-alinizə qarşı nə surətlə hissi-hörmət bəslədiyimi də təqdir edəmməyəcəyinizi zənn edirəm.

Müdiriniz əfəndinin, əvvəlki əhvalını çox yaxşı bildiyim kimi yaxın zamanlara qədər əhvali-ruhiyyəsini də çox yaxından tədqiq etmişəm. Özünə bir süs vermək üçün hər cür saçma sapan sözünə irəli gəri danışması bu iddianı təsdiqləyir. Atasının İranın Xoy tərəfindən hicrət etdiyini bilən zatlar hələ də axirətə köç etməmişlər. Bəzi yerə sünni yeridir, Şiraza şüə yeridir deyən əfəndinin, bu müqəddəs vətənlə hələ bir maddi və mənəvi münasibətini görmüş və eşitmiş deyilik. İndi neçə yaşında olsa da, hələ də millətin hamıyyət kisəsindən gözünü ayırammır. Özünün layiq olmadığı bir irfan yuvasını şantajçılıqla, reklamlarla, ikinci dərəcəli sövqlə mövcud iddianın xilafına olaraq müdiriyyət kimi müqəddəs bir vəzifəyə yiyələnməyi, idarə etməyi özünün fəvqəladə təqdir edilən şərəfindən sayır. Bu özündənrazi halı bir də uca təriqət libası altında icra etdiyinizi çox yaxşı bilir ikən Şam valiliyini ələ keçirən zat ki, nəzərimizdə dinin əsaslarını ta təməlindən zəiflətdiyinə əqli və dini dəlillər ilə qəbul etdiyimiz bir mutasallıtın çürümüş sümüklərini boyunumuza nəzərlik olaraq taxmaq cəsarəti göstərir.

Əgər iddiası səhih isə bir dilim çörək ilə bir içim su ona kafi və yetər olacaqdı.

Halbuki, mədrəsə kimi bir irfan mənəbəyinin qarısına, bəlkə, çay içmək üçün gəlmiş olmaqdan başqa maddi və mənəvi bir münasibətinin olub-olmadığını bilmirəm.

*Qarabağlı xəttat
Rəsul əfəndinin
dəsti-xətti ilə Hüməyi-ərsin
səhifələrindən biri*

Göstərdiyi Şirazla bizim heç bir əlaqəmiz yoxdur. Həmd olsun gəldiyimiz bölgə xalqının elm və irfanda öndəri olmaqdan başqa günahımız olmadığı kimi tam və kamil bir ləyaqətimiz olmadan müsəlmanların beytul-malına - azacıq olsun - nəzər atmağı belə düşünmədiyimizi bölgə xalqı etiraf edər. Əqaidə keçən zalım sultanları, tarixdəki ürək parçalayan hekayələri biz yazmadıq. Vicdanımız ülvidir. O ülviyyətdir ki, ələviyyətlə olan ortaqlığımızı təmin etmişdir. Həzrəti Əmmar radiyallahu anh haqqında gələn peyğəmbərin şərəfli hədisini də səhihi-Buxaridə biz qeyd etmədik.

Biz, Rəbbani imamdır, filandır deyə hədisi-mərfuu, mövzu, uydurma səviyyəsinə düşürməkdən vicdanən uzağıq. Bizə görə xüsusi şərəfini qəbul etdiyimiz şanlı peyğəmbərimizin ən kiçik kəlməsi kainatın fəvqündədir. Bu kimi dini tələqqilərimiz qarşısında səssiz qalan şəxslərə etibar etməməyi də peyğəmbər əleyhissəlam (Əleyhi əkbərüt-təhiyyat) əfəndimiz həzrətlərinin adına izafətən etdiyimizi əlavə olaraq qeyd edirəm. Əliyyül-Qari gibi möhtərəm bir müəllifin sözü də bizim halımıza oxşamaqdadır ki, “Şam eşik-ağasının haqqında uydurulan və və’z edilən hədislərin cümləsi əhli-sünnə cahillərinin xarakteristik cəsarətidir” deyir.

و من ذلك ما وضعه بعض جهلة أهل السنة في فضائل معاوية قال اسحق بن راهية لا يصح في فضل معاوية ابن سفيان عن النبي عليه السلام شي

“Mövzuat”, Əliyyül-Qari, səhifə 123 sətir 19.)

Özünü div aynasında böyük görməsin. Əgər mətbəə olsaydı mənzum, mənsur hər ikisini də aləmlərə ibrət olmaq üçün nəşr etdirəcəkdim. Əhli-beyt nədir, nədən ibarətdir, kimlərə deyilir, bunları bilməkdən çox aciz olan əfəndi, şeyxlik iddiası ilə qarışıq bir lisan altında mötədillik əmr edir. Turuqu-aliyyə əhlinin böyüklərindən sayılan Əbdülqadirilər, Seyid Əhməd Rufailər, Mövlanə Camilərin, hörmətli müctəhidlərin böyüklərindən olan İmam Şafiinin ilham dolu kəlamlarını buraxıb feyz və irfan dərəcəsi ən ibtidai səviyyədə olan bir dərviş tərəfindən idrak edilə biləcək bəzi şəxslərin mənasız sözlərinə tabe olmaq da əlimizdən gəlmir. *رحم الله امرئ طوره عرف قدر نفسه و لم يتعدى [Allah, nəfsinin gücünü bilib həddini aşmayana rəhm etsin.]* hikmət dolu hədisinin uca məfhumunu ehtiva edən qüdsi mənanı əfəndiyə xatırladıram. Elm və fəzl qabımıza heç çata bilməyən əfəndinin, özünü təqdir etməsi ilə yanaşı onların ardınca getməyi vacib bir vəzifə qəbul etməsini arzu edirəm.

Allah bilir ki, bundan sonra bu kimi nalayiq hərəkətləri ixtiyar edəcək olursa, iç üzünü tamamilə üzə çıxaracağam. Və bunun üçün ayrıca bir məktub da lazım olan yerlərə yazdım. Hələ bir az “Əmsilə”, “Bina” oxusun ondan sonra özünə bir hissə ayırmağa haqqı olsun. Zamandan istifadə ilə Ayıntaba Maarif müdiri olduğu üçün özündə fəvqəladə bir şərəf olduğunu təsəvvür edirsə, çox yanılır. Əsl vəzifəmiz olan irşad fəaliyyətini əfəndiyə indidən etməyi dini vəzifələrimizdən sayar və namuslu şəkildə layiq olmadığı o müdiriyyət məqamını əhlinə verərək istefa etməsini ona tövsiyə edərik.

Vətən övladının artıq cahil əllərdə -quş kimi can çəkişməyə- taqəti qalmamışdır. Bundan otuz dörd il əvvəl uğursuz bir məsələ üzündən Xarputa sürgün edilən zatın ən aciz bəndlərindən belə xeyirxah tənbehlər

əsasən vicdan saflığının kamilliyindən qaynaqlandığını bəyan və bu vəsilə ilə ehtiramımı ərz edirəm, əfəndim. Hidayət üzrə olanlara salam olsun.

11 sentyabr il. 338. (1919-1920) Bəndeyi-Şahi-Bəha.

MƏŞHUR XƏTTAT DAĞDUROĞLU

Merzifonda Dağduroğlu adı ilə bilinən bir xəttat var idi ki, ixlası tam, dəyanətli, etiqadlı, vicdan əshabından idi. Bu zat ömrü boyunca yüz ədəd Quran yazmış, təzhib etmişdir. Eyni zamanda dini viridlər və zikrlər, risalə və məcmuələrdə də çox yazmışdır. Rüşdiyyə məktəblərində yazı müəllimliyi etmiş və çox tələbə yetişdirmişdir. Məşhur Tokatlı Nuri ilə bir-birini həcv etmişlərdir. Həzrəti Pirə məhəbbəti çox olan zatlardan birisi də budur. Tam qənaət əshabından təvəkkül sahibi bir zat olub yazdığı Quranlardan birisini Həzrəti Pirin şərəfli oğlu Siracəddin əfəndiyə hədiyyə etmişdir.

Adı Mustafa Rüşdü əfəndidir. Merzifonun Sofular məhəlləsindəndir. Siracəddin əfəndi həzrətlərinin vəfatından mütəəssir olduğundan haqqında mərsiyə, Həzrəti Pir haqqında da müxlis olaraq ixlası bir mədhiyə yazmış olmaqla eynən aşağıya dərc edildi. Allah günahından keçsin.

Həzrəti Pir haqqındakı beytləri:

*Tələb eylə ol şahın, Feyzi, dəryayi-səfid olmuş,
Gəlibdir ali-Zəhradan bu əsrə Bəyazid olmuş,
Təcəlli eyelədikcə haqq bərabər xoş-nüvid olmuş.*

*Bənim Seyid Nigarim Mir bu dəhr içrə fərid olmuş,
Onu inkar edən münkir Xudasından bəid olmuş.*

*Təriqi-Nəqsibəndidən geyinmiş xil'əti-irfanı,
Rəvişi ol Ziyaüddin Xalid Şahi-Süleymani,
Rəsuli-kibriya nəslə olubdur ruhu-sultanı.*

O cümlədən

*Yazub övsafını bir-bir vəlayətlə olub agah,
Sülukundan necə əvvəl xəbər vermiş ricalullah²³⁹,
Həbib-i-nəslə-Haşimdən gəlirdir bir ahlullah.*

O cümlədən

*Bəsirət gözləri kühli-həqiqətlə mücəlladır,
Ona vəhbi olan ilmi-lədünni səd müəmmadır²⁴⁰,
Cəməli-pəkinin nuru biza şəmsi-təcəlladır.*

²³⁹ Əşrəfoğlu Ruminin və yaxud Seyid Seyfullahın Həzrəti Pirin adı ilə əvvəlcə gələcəyini xəbər vermiş olduğu haqqındakı rəvayəti dəstəkləyir.

²⁴⁰ Ən vaqifanə söylədiyi misra budur.

O cümlədən

*Gözün aç kim nəfəsi-ülyaları müxlislərə kimya,
Dəmadəm vaqifül-əsrar olub ol eyləməz ifşa,
Çalar Mənsur-veş tabl, ənalhəq söyləməz əsla.*

O cümlədən

*O zatın damənin bus eyləmək haqdan hidayətdir,
Və lakin kor gəlib getmək bu dünyaya həmaqətdir,
Muhamməd Mehdiyə varınca ta sahibi-əmanətdir.*

O cümlədən

*Nə mümkün əbdi-naçar Rüşdiyə vəsfın edə itmam,
Sənin şanın pək əladır; nə anlar zahidi-bədnam,
Çü tabi ruhuna ərvahı-əhlullah ulül-əfham.*

Siracəddin əfəndi haqqındakı şeirindən

*Rihlət etdi bu fənadən ol Muhamməd çeşmin aç,
Gör ki təqdiri-Xudayı möminə verməz rəvac,
Oldu əhbabın qülubu münkəsir misli-zücac.*

*Gənc ikən nuş eylədi camı-əcəldən ol Sirac,
Heç kimsə bulmadı dərdinə onun ilac.*

*Kim tuta indiniz və bu xalqda onun yerin,
Vah yazıq, güc eylədi bundan əvvəldir səmin,
Daş dökünsün bədə mə səbu səməvatü zəmin.*

O cümlədən,

*Bunca ixvan validini dərdə etdi mübtəla,
Matəm etsün ağlasun ta həşrədək əhli-vəfa,
Munis olmuşdu ana elmu helmu ədlü səxa.*

O cümlədən,

*Yad olunca aşiq ismi var idi sahibi-ədab,
Deyələr getdi Siracəddin əfəndi bi-səbəb,
Qönçeyi-gül ikən soldu eyvah, Seyidi-ali-nəsəb.*

O cümlədən,

*Rüşdiyə, heç kimsəyə baqi deyildir bu cihan,
Kim gəlürsə gediyor; bu gedişdən əl-aman,
Əl-aman, ey çərxi-zalim, tiği-zülmündən aman.*

MERZİFONLU HACI BAYRAMZADƏ XOCA SİDQİ ƏFƏNDİ

Bu zətin Həzrəti Pirlə əlaqəsi olmamaqla bərabər, onun fikir və qənaətləri vasitəsilə fikirlərini cəmləşdirdiyi üçün ondan bəhs edilmək lüzumu, zərurətən, hasil oldu. Bu səbəbdən xoca haqqında da məlumatı mən əlavə edirəm.

Xoca həzrətləri, 65-70 yaşları arasındadır. Bu zətlə bundan üç il öncə tanış olmuşdum. İndi 1348 hicri və 1931 miladi ildir. Merzifonda, Amasiyada, İstanbulda, təhsil almış bu Xoca əfəndi (Allah ona salamatlıq versin) qısa boylu, çubuq içər, zarafatçı, hazır cavab, tərbiyəli, son dərəcə səxavətli, nöqtəyi-nəzərində çox israr göstərir, heç bir qüvvə öz qənaətindən çevirə bilməyəcəyi kimi, dünyada heç kimsəyə baş əyməyəcək qədər də ülvyyəmə malik, öz kəsbilə keçinir, sərt, qatı olduğu qədər həlim, sağlam, hətta, təəssüb dərəcəsinə varan əhvali-ruhiyyəsi qədər müstəqil, həqiqətşünas olduğu qədər nöqtəyi-nəzərində ifratçıdır. Hasilə, bir təzad məcmuəsi olan xoca əfəndi eyni zamanda ədib və xiridardır. Vicdanının qibləgahı olan Şeyxi-Əkbər Mühyiddin Ərəbi həzrətlərinə və xələflərinə çox küskün, Səddəddin Təftəzani həzrətlərinin fəqir şagirdidir.

Tanışdığımız gündən bəri Merzifona getdiyimdə bir-birimizdən bir dəqiqə ayrı dura bilmədiyimiz halda Şeyxi-Əkbər həzrətlərinin vəhdəti-vücud bəhsindəki məsələsini ortaya atar və hər zaman da bir-birimizi hər bir halda incidəcək qədər gurultu etməmizə rəğmənlə yenə o axşam birləşməkdən vaz keçə bilməmək kimi bir məhəbbət göstərərək, bu surətlə xoca əfəndi ilə demək olar ki, günümüzün ən çox qismi bərabər keçirdi.

Bu il 1931-ci ildə yenə Merzifona getdiyimdə Xoca ilə görüşərək və dərhal qeyd olunan məsələ üzərinə münaqişə etdik. Fəqət bu hallar heç bir zaman səmimiyyətimizi pozmadı. Əksinə şiddətlənirdi. Xocanın bir halı vardır ki, hər şeyə etiraz edər, qəti, qəfil bir mühakimə yürüdür. Bunun üçün bu kitabı yaxşıca tədqiq və hər nöqtəsinə mülahizəsini qeyd etməsini rica etmişdim. İki ay qədər bir zaman kitab xoca əfəndinin yanında qaldı. Təbii, yazdığı şeyləri tərbiyə və əsələtindən vermədi. Fəqət iki yerə – ki biri 512-ci, digəri 609-cu səhifələrdədir- karandaşla yazmış. Öz əl yazısı olduğu üçün silmədim. Öz qənaətinin ifadəsi olduğu üçün Xoca əfəndinin anlayışına ən böyük şahiddir.

İştə nöqtəyi-nəzəri-ittihadı - Həzrəti Pirlə - bu məsələdədir. Adı çəkilən həzrət əhli-təriqətə də darqındır şəriətə də xalqa da. Xoca əfəndi həzrətlərini kimsə ilə bərabərlikdə də mümkün deyildir. Mətanəti, vəfası, qənaətinə sahib çıxması, tərbiyyəsi, səxavəti, həqiqətən, təqlidə layiq bir təhqiqatın məhsuludur. Çox çilə çəkmiş, fələyin uğramadığı silləsi qalmamış fəqət heç bir şey qənaətini sarsıtmamışdır. Hal-hazırda özü rəncbərlik edir, təmiz, namuslu bir həyata malikdir. Allah ömrünü uzun etsin duasını da hər zaman Xoca haqqında ifadə etməkdən özümü saxlaya bilmirəm. Xocanın incəliyindən və əhvali-ruhiyyəsinin ifadəsindəndir ki:

“Bir gün Vergi idarəsi məmurları xocanın qaçaq tütününü –bir qəlyan-yaxalamışlar. (Xoca qaçaq tütün içər və çubuq içmək adətidir. Qəlyanı da

xətri sayılacaq dərəcədə böyükdür, 25-30 dirhəmlik tütün alır). Təbii ki, Xocanı da Vergi idarəsinə götürmüşlər və qəlyanı da idarə müdirinin önünə buraxmışlar.

İdarə müdiri xocaya xitabən:

- Xoca əfəndi, bu qəlyandakı nədir?

- Heç, qara bir duman ilə quru imanımız vardı, ona da əl qoydunuz, əfəndim – deyə ciddi və olduqca təbii bir cavab vermişdir.

Xoca (6 səfər, 1377; 19 avqust 1373); 1 sentyabr 1957-ci il bazar günü Haqqın rəhmətinə qovuşmuşdur”.

NƏCİB BƏY

Fələklə bəşəriyyət bir-birinə zidd bir heysiyyətin, əks bir vəziyyətin, inadkar bir mahiyyətin, bir-birinə bağlı bir nəticənin amili olduqlarını – ta kiçik yaşından bəri- müşahidə etməkdəyəm. Məsələn, çərxi-fələk hər zaman cahil, axmaq, əxlaqsız, vicdansızlara zahir; bəşəriyyət aləmi isə vicdanının sədalarına uymayaraq hər an bu hərəkətlərə –istər-istəməz- itaət göstərirlər kimi çalışırlar.

Yəni qəlb əhli, fəzilət və vicdan əhli, hər yerdə, hər zaman məğlub, töhmətli, dərdli, danlaqlı, borclu olurlar. Nəcib bəy deyə yazdığım bu zat da bunlardandır.

Özü Gümüşhacı kəndinin Obruq kəndində doğulmuş, fitri istedadı sayəsində elm və irfan kəsb etdikdən sonra sürgünə göndərilənlər fəqirlik və səfalət, qürbət, sürgün kimi taqəti tükədən hallarla həyatının ən şirin dəqiqələrini acı, kədərli, fəlakətlərlə keçirmiş olan bir zatdır. Əliaçıq, dostpərvər, vəfakar, fəqirlərə mehriban, ədib, dindar bir kimsə olmaqla bərabər hər il məruz qaldığı müsibət və bəlalar üzündən yorulmuş. Bu hala baxmayaraq səmimi, dindaranə etiqadı üzündən bunların hamısına təvəkkül edərək səbr və sükutla müqabilə etmiş, şəxsi, özünəməxsus bir məchuliyət içərisində keçməkdə olan bu vəfakar dostumun da gələcəkdə ruhən bərabər yaşamağımıza səbəb olması üçün bizdən sonraya qalacaq olan bu əbədiyyət abidəsinə adını qeyd etməyi bir qədrşünaslıq addımı hesab etdim. Nə də olsa bir həmsəhərlim, bir fikir yoldaşımdır. Məlumatını ömrünün səviyyəsinə qədər qaldıran, əxlaqını öyrəndiklərilə saflaşdıran, əməllərini vicdanına tətbiq etmiş olan bu zat heç şübhə yox ki, bu gün də sabah da axtarılacaqdır. Məhz bunun üçün bu sətrləri də mən qaraladım.

Hələ də Vəqflər müdiridir. Məclisi-ümumi üzvlüyündə, Əncüməni-daimidə (şura), Muhasibə müdirliyində çalışmışdır. Gözəl xasiyyəti səadətinə bir neçə yerdə əngəl olmuşsa da yenə Cənabı-Haqqın yardımı ilə nəmərdə möhtac olmayacaq bir həyat ilə ömrünü keçirməkdədir. Şirin, səlis ifadəsi vardır. Ədəbi qiyməti çox yaxşıdır. Ruhi, mənəvi inkişafı maddi səadətdən üstün tutur. Həm ruhi qəbul, həm əxlaqi fəziləti və həm də şeirdəki ədəbi məharətini göstərən və Həzrəti Pirin (q.s) səhifələr dolusu söylənilməklə ifadə edilə bilməyən mürşidanə vəsfini parlaq bir surətdə canlandıran aşağıdakı şeiri iddiama bir həqiqi sənəd olaraq qeyd etdim.

Vacibi-taala həzrətləri ixlasını etiqadına zahir və yardımçı qılsın. Amin bi-hörməti-seyyidil-mürsəlin.

Töhfeyi-təzim... Həzrəti-Nigarinin ruhuna

*Yüksəlir getdikcə qədrin, izzətin, şanın sənin,
İğtirab etmiş deyildir nəcmi-tabanın sənin,*

*Nuru-taqət-suz Haqqın bir təcəlligahıdır,
Cəzbədən xali deyilmiş tövri-vicdanın sənin.*

*Hangi səhradan mürur etmişsə ehya eylənmiş,
Bir müəzzəm nəhrə bənzər feyzi-cuşanın sənin.*

*Əhlinin hifzində, yaxud dəsti-təzimindədir,
Bir ilahi töhfədir aləmdə Divanın sənin.*

*Sən səxa taxtında bir sultan imişsən, adətə,
Rəşki-Xatəmmiş mühəqqəq cudü ehsanın sənin.*

*Əhli-beytin hübbü, ruhun mənliyini qərq eylənmiş,
Ruhu-peyğəmbər bu yüzdən afərin-xanın sənin.*

*Mənəvi bir səltənət qurdun ki, ixlas əhli həp,
Canü dildən oldular münqadi-fərmanın sənin.*

*Şəhpəri-Cibrilə bənzərmiş mübarək lihyəniz,
Bir müşəxxəs nur imiş simayi-rəxşanın sənin.*

*Yadı afaqında hala çalxanır pək çox yerin,
Gərçi keçmiş səfhayi-tarixə dövrünün sənin.*

*Tabdar etmiş mühitin sahnı dövrə dövrünü,
Feyzi-irşadınla həmpə fəzlü irfanın sənin.*

*Bir nəzər kafi gəlirmiş müzmiratın kəşfinə,
Lövhü-qüdrətdən oxurmuş çeşmi-im'anın sənin.*

RƏNCUR XANIM²⁴¹

Ağstafa qəzasından Bayraqdarzadələrdən Abdullah bəyin qızıdır. Bu zatın oğlu Ağabəy rus jandarma komandanlarındandır. 1305-ci il [m. 1887/88] tarixlərində Rəncur xanım həyatda imiş.

²⁴¹ Ravi Hacı Xəlilzadə Əhməd əfəndidir. Gələcəkdə özündən və ailəsindən bəhs ediləcəkdir.

Ağstafa şəhərinin Ağgömlək məhəlləsindədir. 1305-ci il tarixlərində qırx yaşlarında olduğuna görə 1265-ci il [m. 1848/49] təvəllüdüdür.

Həzrəti Piri Hacı Mahmud əfəndi vasitəsilə tanınmışdır. Qaibanə məhəbbət edən bu Leylayi-ərş Şahnigar adlı bir xanım idi. Şeirdə Rəncur təxəllüs etmişdir. Doğulduğu yerdə də vəfat etmiş və Ağgömlək məzarlığında torpağa tapşırılmışdır.

Bu xanım evli ikən gənc yaşında zövcünün vəfatından sonra bir daha izdivac etməmiş. Sonra Hacı Mahmud əfəndiyə bağlanaraq fitri istedadı sayəsində az bir zamanda irfani feyz kəsb etmiş və Həzrəti Pirin mürsidanə ruhaniyyətindən feyz almağa müqtədir olmuş Firdövsi-İllyyin cənnətinin bir hurisi imiş. Qəlbində daşdığı məhəbbət atəşinin nümunəsi olaraq, öz əlilə bir səccadə toxumuş və üzərinə özünün yazdığı bir beyti işləmiş və kərəmli mürsidin rəşadət hüzuruna göndərərək, qəbul etməsini rica edən ədibanə bir məktub da təqdim etmişdir. Ravi (Hacı Xəlilzadə Əhməd əfəndidir. İrəlidə özü və ailəsindən bəhs ediləcəkdir. F.Ağabali) səccadə üzərindəki beylə məktubun məzmununu bilmədiyini, xatırlaya bilmədiyini əlavə etmişdir. Həzrəti Pirin həyatı boyunca bütün namazlarını bu səccadə üzərində qıldığını, vəfatından sonra Həzrəti Pirin xanımı Lütfiyə xanım tərəfindən Trabzonda saray xanımlardan birinə hədiyyə edildiyini söyləmişdir. Həzrəti Pir bu ilahi rizaya uyğun hədiyyədən çox təsirlənərək aşağıdakı beyləri söyləmişdir. 11 beytdən ibarət olan şeirin hamısı yazılmadı. Yalnız səccadənin göndərilməsindən Həzrəti Pirin təsirləndiyini ifadə edən bir-iki beylə səccadəyə işarə edən beyt yazılmışdır.

*Nigarı-nazənim fərşi-bəzm-araya göndərmiş,
Nigariş eyləmiş rəngi-tərin şeydaya göndərmiş.*

*Məgər, şuridəsin yad eyləmiş kim, Şahnigarım tək,
Fərah-əfzavü dil-ara töhfeyi-rənaya göndərmiş.*

*Dəgil bimanə bu ikramı-ziba, ol sənəm-sima,
Əmir Həmzəyə, əlbəttə, bir mənaya göndərmiş.*

*Əcəb xoşnud olurmu iltifatımdan deyü sovuqat,
Kərəm qılmış Nigaranə bəni-rüsvaya göndərmiş.*

Rəncur xanımın aşiqanə qəzəllərindən əlimə keçən qismi tamamən aşağıya dərc edilmişdir. Şəxsən öz əlyazmasından iqtibas edilib. Eynən:

Bismillahir-rəhmanir-rəhim

*Kimdi fəryad-rəs, ey dil, Rəbbi-ə'ladan qeyri,
Nə deyim birliyinə həmdü sənadan qeyri.*

*Bəndeyi-ruyi-siyaham, qəddin aləmdə nigar,
Qeyrə nisbət deməzəm, nəxli-Tubadan qeyri.*

*Firqəti-vəslin ilə munca ki, fəryad edərəm,
Kim edə nagrah xəbəri badi-Səbadan qeyri.*

*Dil ki, hər ruz çəkər ahına bin həsrətlə,
Nə bulur anda baxan türlü cəzadan qeyri.*

*Kim edər cürm, şaha, dəhridə məndən özgə,
Kim edər əfv dəxi Hayyi-bəqadan qeyri.*

*Afüvvü Rəhman eşidər fəth edə rəhmət babın,
Nə olur əbdin işi cürmü xətadan qeyri.*

*Həm bizə Fatimədən onca şəfaət kim edər,
Kim tutar məhəbbəti ol huri-liqadan qeyri.*

*Ol qiyamətdə qamu, ümməti-Məhəmməd də dəxi,
Kim salar sayə, məgər, həmdi-livadan qeyri.*

*Dəhridə, Şah Nigar, xəstə Rəncuri sənin,
Nə qalar həzrətina canı fədadan qeyri.*

* * *

*Əl-qüdrətü lillah ki, nəzmi-qəzəlidən,
Kim qıldı anın təbini şirin asəlidən.*

*Hər dəm könül eylər tələbi layəzəlidən,
Avarə dəxi qılma bizi xoş əməlidən.*

*Ya Rəb, bəni ayırma şahənşahi-vəlidən,
Ya Rəb, bəni dur eyləmə övladı-Əlidən.*

*Seyl eylə sirişkin bu gün, ey çeşmi-giranım,
Dil qafil ikən çün dökülür ömrü-xəzanım.*

*Bir gün irə fərmanı-Xuda, həm çıxsa canım,
Peyvəstə dilindən bunu yad etmə dəhanım.*

*Ya Rəb, bəni ayırma şahənşahi-vəlidən,
Ya Rəb, bəni dur eyləmə övladı-Əlidən.*

*Halim ki əyandır sana, ya Qadiri-Sübhan,
Əfv eylə ki, çox eyləmişəm cürmilə isyan.*

*Mən mücrimə qıl mərhəmət, lütfiylə ehsan,
Qıllam rəhi-eşqində anın canımı qurban.*

Həmçinin:

*Könlüm ki edər munca ki fəryad Muamməd,
Qıl duzəxdən bizləri azad Muamməd.
Çün gördüm edər nəzm dil-abad Muamməd,
Bildim ki, o şəhzadədir övladı-Muamməd.*

Həmçinin:

*Hər ləhzə ki, dildən bu qədər söz olur pəyda,
Ey arifi-billah, demə kim, söyləmə bica.
Gər cusa dəhəndən qəmi-dərdi-dili şeyda²⁴²
Tərk etmə dilindən bunu hər ruzü leyla.*

Həmçinin:

*Həmd eylə Haqqın birliyinə, ey dili-bimar,
Yüz şükr ki, aləmdə qılıb lütfünü izhar.
Pərvanə edüb, ey mürği-könül kuyinə səyyad,
Dərgahına yüz qoy bunu di, sidqilə yalvar²⁴³*

Həmçinin:

*Sən çəkmə əlin saqidən, ey xəstə Rəncur,
Daim anın əla nəsəbindən²⁴⁴ dilə mənzur.
Çün eylər anın nəzmi dəxi dilləri məmur,
Bu misrayi-isneyni dəmadəm eylə məzkur.*

Həmçinin:

*Sanma kim candan, Nigara, dərdi-pünhanım çıxar,
Qılmasan feyzi-nəzər dilimdən suzanım çıxar.*

*Odlu könlüm naləsindən dağ, daş eylər fəqan,
Dövr olur ahım həvada lövhi-dumanım çıxar.*

*Nagəhan fəvvarəyi-çəşmim nəmi eylər xüruc,
Nuhi tufanım keçər, gərdunə ümmanım çıxar.*

*Tutiyayi-xaki-payindən əgər bulmaz əsər,
Dur olur hər dəm ziyadən, çəşmi-giryanım çıxar.*

²⁴² Yazılışı belə isə də qaydaya görə izafət zənciri (qəmi-dərdi-dili-şeyda) şəklində olmalıdır.

²⁴³ (Dərgahına yüz qoy, bunu de, sidqlə yalvar) çox qiymətli, canlı ifadələri və beytin mənə cəhətindən ruhunu ifadə edən vəciz bir cümlə.

²⁴⁴ Nəsəbindən – kəlməsi ya “mənsəb” mənasında istifadə edilmişdir. Yaxud “nəsəb” deyilmək istənilirdi halda imla xətası edilmişdir.

*Aləm işrə ol münəvvər mahi-ruyin görməsəm,
Saqiya, hicranla min canı-nadanım çıxar.*

*Qafil olma, ey köniül, sən gözlə rahın hər zaman,
Seyr edər hər dəm Qazaxa şahı-sultanım çıxar.*

*Pərtövi-mehri-ruxi səhraları eylər ziya,
Əks alur mirat yüzindən mahi-tabanım çıxar.*

*Nuri-ruyindən dəmadəm aləmə nisyan yağar,
Laləgun eylər cahanı qürbi-Sübhanım çıxar.*

*Kəsmə ümidin dəmadəm, ey dili-bimarımız,
Gözlə şafqət xanəsindən, bəlkə, dərmanım çıxar.*

*Xəstə Rəncuri der bu nameyi-aşüftədən,
Sən özün əfv eylə, ya Rəb, hər nə nöqsanım çıxar.*

* * *

*Kəsilüb taqəti-tabım, tutuldu dizlərim, saqi,
Qalub bin intizar ilə yolunda gözlərim, saqi.*

*Rəhi-əşqində əş'arı bana ruzi qilub Tari,
Sənin şanın səzavərdir olurmu sözlərim, saqi?!*

*Eşit əmalımı şahım, aya dəhr işrə dilxahım,
Tutub yer yüzünü ahım, havayı tozlarım, saqi.*

*Qulağım qilü-qalımda, xəyalım rəşki-alımda,
Günahım yükü dalımda qırub omuzlarım, saqi.*

*Nigara, xəstə Rəncuram, səninlə çeşmi-piür-nuram,
Dərində könlü məmuram, utanur yüzlərim, saqi*

Buraya qədər olan beytlər hamısı öz əl yazmasından hərfi-hərfinə iqtibas olunmuşdur.

Vəfalı dostum Hacı Xəlilzadə Əhməd əfəndinin gətirdiyi əlyazması divanında mövcud olanların hamısı aşağıya dərc edilmişdir. Şeirləri dərc etməzdən öncə Hacı Xəlilzadə Əhməd əfəndidən bəhs etmək lazımdır. O zat müqəddimədə adı keçən Hacı Xəlilzadə Mustafə mərhumun böyük qardaşdır. Atası, cənnət-məkan Hacı Xəlil Dayı Çaykənd əhalisinin irəli gələn əsilzadə bir ailəsindəndir. Rus hökuməti mərhum Hacı Xəlil dayını təhlükəli hesab edib Qarabağın Zəngəzur uyezdindən Sisyan mahalında Şəki kəndinə sürgün etmişdir. Bir il sonra əfv olunaraq yenə geri öz kəndlərinə qayıtmışdır. O zaman oğlu Əhməd əfəndi 12 yaşında imiş. Hacı Xəlil dayı, Həzrəti Pirin türbəsinin inşasında ən böyük sədaqət və vəfadarlıq göstərən zatlardan olub öz məhəbbət və hörmətini oğullarına tamamilə miras

buraxmış bir zat idi. Oğulları, atalarının bu xüsusdakı varlığını tamamilən irs almış və Həzrəti Pirin çox hərəətli və səmimi sevənləri olmuşdur. O zaman Ağstafa qəzası idarəsində olan bütün Qaraqoyunlu əsirəti, oymağı arasında nüfuz sahibi olan bu zat, türbə adına verilmiş hədiyyələrin heç bir sui-istifadəyə məruz qalmaması ilə əmin əl, göstərdiyi sədaqət ilə bir fəzilət örnəyi və bir xilqət nəcibi olduğunu isbat etmişdir. 1312 rumi hicri [m.1896] ilində Rusiyadan [Qarabağdan] hicrət edərək Amasiyaya gəlmiş. Amasiyada mühacirətindən irəli gələn qürbətçədəliklə bərabər fəqirlik və ehtiyaca düçar olduğu halda bir an belə olsun kədərlənməmiş və hər zaman Rusiya hökumətindən qurtularaq islam ölkəsinə gəldiyini yad edərək şükür etməsi və vətəndəki firavanlıq və səadətə buradakı fəqirlik və zərurətini üstün tutması onun islami imanının sadıq bir meyarıdır. 1321-ci hicri (m.1903/4) ilində Rəhmanın rəhmətinə qər q olmuşdur. Mərhumun xanımı olan Gülistan xalanın şəxsimə göstərdiyi hörmət və məhəbbət bir vəsilə olmaqla hər ikisini də burada yad etməyi özümə borc bilirəm. Allah qəbirlərini nurlandırın. Amin, bi-hörməti-seyyidil-mürsəlin. Əhməd əfəndi bu atanın oğludur. Həzrəti Pir haqqındakı iman, qənaəti, məhəbbəti, ta kiçik yaşından bəri yaşı ilə mütənəsb bir surətdə irəliləyərək bu gün Həzrəti Pirin aşiqi deyilə biləcək bir səviyyəyə gəlmişdir. İndi həyatdadır. Altmış altı yaşında olduğunu özü ifadə etmişdir.

Bu ailədən Hacı Həsən əfəndi adlı zat bir sərazad aşiq elmilə məhəbbəti bir-birinə nur saçmış bir mərifət günəşi olub hidayət yolunda səbata ayaq basaraq Həzrəti Pirdən feyz əxz etmiş və Nigari məhəbbətinin pərvanələri sırasına daxil olmuş sərfirazandandır. Həcc ziyarətini icra etmək üçün hərəmi-şərifə səfər etmiş, rövzeyi-mütəhhərəni ziyarət etdikdən sonra vaqə olan bir duayi-dindaranəsinin qəbul olması kimi fəvqəladə bir halın təsadüfi ilə 24 saatlıq ufaq bir xəstəlik nəticəsində rövzeyi-mütəhhərəyə yollanmışdır. Bu alikərəm zat türbə üçün bir dəfə 25 ədəd balalı sağmal inək hədiyyə etmişdir. Bu halı kərəminin ölçüsüdür. Allah qəni rəhmət eyləyə, amin.

Rəncur xanımın şeirləri (əlyazmasından iqtibas edilmişdir):

*Aşiqin peyvəstə, şahım, biqərar olmaq nədən,
Gahi bihuş, gahi dərguş, gahi kar olmaq nədən?!*

*Gahi xəndan, gahi xürrəm, gahi pür-qəm, gahbegah,
Alışub başdan-ayağa küli-nar olmaq nədən?!*

*Guşeyi-firətdə aşiq gah sərdi-ah ilə,
Gahi cismi-natəvani dağdar olmaq nədən?!*

*Söylə, ey müşkül-güşa, bin ah dili-suzan ilə,
Aşiqin aləmdə dərdi səd hezar olmaq nədən?!*

*Dəmbədəm dərdi-nihani aşiqi-dilxəstənin,
Ey gözüüm nuru, cahanda aşikar olmaq nədən?!*

*Ərzi-didar ilə can vermək dilərkən daima,
Hər zaman məşuqdan aşıq kənar olmaq nədən?!*

*Tövbə qul min bəd deyirlər yoxdu hikmətdən sual,
Xəstə Rəncuri sualın munca var olmaq nədən?!*

* * *

*Sənsiz, ey şahım, xəyalin bir mədari yoxdu, yox,
Firqətin ahından özgə qeyri kəri yoxdu, yox.*

*Səyeyi-mehrində bir qəm çəkməzəm dünya üçün,
Könlümün bir zərrə dərdi, bir fikəri yoxdu, yox.*

*Rövzeyi-kuyin dilər can mürgi aram eyləməz,
Ruzü şəb bir ləhzə səbri, bir qərarı yoxdu, yox.*

*Ah kim, aləmdə hər dəm tiğ bin hicran ilə,
Bir qulun səndən savayı tən nizarı yoxdu, yox.*

*Düşsə aşıqlar məzacı istiqamətdən dəxi,
Qeyri bir ümidgahı, ey Nigari, yoxdu, yox.*

*Xəstədir könlüm ki, sihhat vir meyi-sərşar ilə,
Səndən özgə bir həbibim, camı-cari yoxdu, yox.*

*Nicə səbr etsün bu dərdə aşıqi-biçarələr,
Nicə vəsf etsün ki dərdi-dil, şümarı yoxdu, yox.*

*Olma qafıl, şimdi əl çək dari-dünyadan gönül,
Çünkü bildin bu fənanın etibarı yoxdu, yox.*

*Qıl təmaşa, xəstə Rəncuri, cihan bağında gör,
Hansı gülzar içrə bir gül var ki, xarı yoxdu, yox.*

* * *

*Bihəmdillah, mən də bir qulam, Pərvərdigarım var,
Nəbim muxtar Əhməddir, kənizəm çar-yarım var.*

*Günahım gərçi əksərdir, nə qəm vardır ki, haqda,
Əbubəkir, Ömər, Osman, Əli tək lütfkarım var.*

*Çəhar yarə qarşı ol kərəmət taxtı üstündə,
Həsən namında bir şahım, Hüseyn tək şəhriyarım var.*

*Dəri-dövlətdə Zeynəlabidin və Baqir və Sadiq,
Dəxi Musa ilə Kazım və Rıza tək şahsuvaram var.*

*Və pənahım ol Tağı, Əkbər, Nağı, Mehdi həm Əskər,
İmamı-on iki sərvarındən, ey dil, nizarım var.*

*Necə təqrir edim vəsfın kamalı aləmə məşhur,
Camalı haqq-nüma bir mürsidi-kamil Nigarım²⁴⁵ var.*

*Siyah-ru xəstə Rəncuram əlim daməni-pakında,
Nə qəm Mahmud əfəndi tək bir ustadı-kibarım var.²⁴⁶*

Hacı Mahmud əfəndi tərəfindən Rəncur xanıma hədiyyə edilmiş Həzrəti Pirin divanına görə şairə tərəfindən təşəkkür mahiyyətində yazılan:

*Kitabın ol şahənşahın bana kim qıldın ərzani,
Nidər min bə'd gönlüm, ey əzizim, mali-dünyanı.*

*Dikərdi rahi-dərmana gözün dil bin niyaz ilə,
Bu gün əlhəmdü-lillah kim yetirdün dərdə dərmani.*

*Giriftar ola bin dərd içrə canım badəha xovfu
Əcaldən etməzəm, çün içirdün abi-heyvani.*

*Muqim olgil sərivində təriqi-Nəqşibənd üzrə,
Nazil olsun sana hərdəm Haqqın bin fəzli ihsanı.*

*Həbibə, dər cihan daim mütəhhər cismin içində,
Ola ayineyi-könlün nəzərkərdəyi-Rəhmani.*

*Nə türfə mahu sal içrə nə xub gündür ki lütf etdin,
Firavan iltifat ilə bana, ey canımın canı.*

*Nə xoş saatda yad etdin, nə zibə ərmağan ilə,
Anıbsan xəstə Rəncuri gibi bir kəlbi-ədnani.*

* * *

*Əla, ey məhşəri-xəstə, sana çox-çox duam olsun,
Və həm Şah Nigarinin salamı sübhü şam olsun.*

*Varub daim otur söylə, anımla rubəru söylə,
Alub şevqilə nuş eylə, müdam dəstində cam olsun.*

*Otursun əldə camı-Cəm müridi çəkməsin bir qəm,
Müqabili-məclisə hər dəm həmişə pür-nizam olsun.*

²⁴⁵ Həzrəti Pirə işarə

²⁴⁶ Xəlifə Aslanbəyli Hacı Mahmud əfəndi

*Açılsun qəlbi-gümrahın Nigaridir çü dilxahın,
Münəvvər cismi ol şahın hüzurunda imam olsun.*

*Namazı sübhü şam öglə anınla qıl, dua eylə,
Sana yüz bin səxa ilə anın beyti məqam olsun.*

*Gəzdim kuhu səhranı gördüm zirü balanı,
Umaram dinü imanı virən anı Xudam olsun.*

*Kamal ərməz kəmalinə ulaşmaz göz camalınə,
Anın əla cəmalinə fəda ata-anam olsun.*

*Könül yad eyləməz hərgah diyər anlara həp billah,
Ərib lütfi-rəsulillah şəfi-yəvmi-qiyam olsun.*

*Həzaran sad həzar, ey dil, Xudanın rəhmi var, ey dil,
Cihanda yadigar, ey dil, sana Rəncuri nam olsun.*

* * *

*Gedərsən şahı-üşşaqə çü rahi-açığın vardır,
Xəbər ver ziri-dəstimdə sənün bir aşiqin vardır.*

*Sərapa ahu əfqanı tutubdur kuhü səhranı,
Vəşi-Fərhadü Məcnunun misalı-Vamiqin vardır.*

*Şərabı-nabı-ləlinçün dəxi bin intizar ilə,
Dili-məcruhu-pür-dağın cigəri yanıqın vardır.*

*Əcəb səyyadı-kamilsən ki, tirin tirəgahında,
Keçüb firqət sarayında yatar bir yazıqın vardır.*

*Çü sənün xəlfeyi-kamil bi-həmdillah ki, ol şahın,
Hüzuru-sərvi-qəddində qılub sadıqin vardır.*

*Dili-bimarında zarın, həbibə, dərdi-düşvarın,
Görüb bin ərzi-hal eylə çün öylə hazıqin vardır.*

*Balayı-bi-şümarınçün nə qəm var, xəstə Rəncuri,
Ki bin bin himməti-pirin, rəhim bir xalıqin vardır.*

* * *

*Hifz eyləsün gözdən Xuda kim cəm olub məstanələr,
Saqi eylər sağdan nida əldə dolu peymanələr.*

*Var eyləsün Haqq yarmı, kar eyləsün inkarını,
İzhar edib ənvərini rövnaq bulub meyxanələr.*

*Çıxub əldə zərrin qədəh cövlənə can eylər fərah,
Gəh dövr eylər, gəh rəqs, gəh ağlar, gülər divanələr.*

*Öpüb dəsti-əltafını umarlar camı-safını,
Almış qamu ətrafını Rəncur tək suzanələr.*

* * *

*Çəküb əl qəhri-dünyadan, könül, cövrü-cəfadən keç,
Fənadır axiri albat fərəhlənmə səfadan keç.*

*Həzər qıl ruzi-məhsərdən olan sorğu-sual üçün,
Qılıb fəryadı-vaqifanlar bu gün çeşmi-ziyadan keç.*

*Bilürsən nəfsi-insani çox eylər bunda üsyanı,
Kərəm qıl Hayyi-Rəbbani qamu əhli-xətadan keç.*

*Sualı-yeddidən hifz et, siratı-müstəqimindən,
Bağışlagil asilərin və həm yüzü qaradan keç.*

*Dərində gözləri giryən edər bu xəstə-dil Rəncur;
Günahın məğfirət eylə olan fərzi-qəzadan keç.*

* * *

*Ah kim, ey dil, çü gitti xəlfeyi-xan ağlaqlı,
Vah kim bu il Qazağı oldu vıran ağlaqlı.*

*Qəm çəküb qan-yaş döküb gözlərim giryən edər,
Qərq olub dərdi-dərunə zarı-zaran ağlaqlı.*

*Can verüb eşqində daim an gibi şəhzadənin,
Seyl edüb hər sirişkin misli-ümman ağlaqlı.*

*Eyləyüb beytin ziyarət görmədən didarını,
Bulmadan andan fənədə dərdə dərman ağlaqlı.*

*Ey gözüm, olmazmı əhvalı pərişan aləmin,
Güc edər andan sora bu xəlqə şeytan ağlaqlı.*

*Gözləyib rahi-şərifin gəlməyin Haqdan dilə,
Kəs anın payı-şərifini altında qurban ağlaqlı.*

*Eylədin cürmi-kəbiri nəfsi-əmmarədən həzər,
Dur müqabili-həzrətində bağla dəstan ağlaqlı.*

*Söyləsün lütfi-nəsihət elmi-bürhandan sana,
Dut qulağın dinlə anı nalə əfqan ağlaql.*

*Həm sualı-Nəkrü Münkir, həm əzabı-qəbr üçün,
Gözlərindən eylə daim xuni-əfşan ağlaql.*

*Heyətindən xof edüb hər dəm saqın ol Xalığın,
Rəhmətindən istə hər dəm lütfü ehsan ağlaql.*

*Cənnətindən qıl təmənnə ol Qafurun hər zaman,
İbrat eylə duzəxindən istə əman ağlaql.*

*Şimdi, ey dil, hali-zarın oldu Məcnundan betər,
Dari-dünya içrə gönliün yaxdı hicran ağlaql.*

*Xastə Rəncuri, otur bir guşeyi-səhrada sən,
Gahi izhar eylə dərdin, gahi pünhan ağlaql.*

* * *

*Ol dəm ki, bən səndən cüda, biganə mən, biganə mən,
Olsam acəbmi, ey gözüüm, divanə mən, divanə mən.*

*Ey can ki, məndən bu cahan, heyfa ki, həm zühur olub,
Can vermədim, can vermədim, mərdanə mən, mərdanə mən.*

*Fərhadvəş səndən cüda bu aləmə salmış səda,
Olsam acəb düşsəm əgər əfganə mən, əfganə mən.*

*Düşdüüm qəmi-zaman ilə hər ləhzə ki fəğan ilə,
Bu didəyi-giryən ilə hicranə mən, hicranə mən.*

*Gözyaşımı ümman ilə, gül yüzümü tufan ilə,
Seyr eylədim Məcnun gibi hər yanə mən, hər yanə mən.*

*Gəldim dəri-cananına bən xəstəyi-didarına
Baxmazmı heç bizarına qurbanə mən, qurbanə mən.*

*Sürdüüm yüzüm dərgahına, qıldım səna Allahına,
Ərz eylədim əhvalimi sultanə mən, sultanə mən.*

*Hərçənd ki, qüsur luyam, mən bu dərgahın quluyam,
Acizəm, yetim Rəncuriyəm, loğmanə mən, loğmanə mən*

Qütbül-arifin, qövsül-vasilin, zübdətül-kümməlin, qüdvətül-əkməlin, əş-Şeyx əl-Hac əl-Əmir əl-Həmzə əl-Qarabaği əl-Bərgüşadi əl-Heydəri əl-Bali qaddəsallahu sırrahul-ali həzrətlərinin dərgahı-feyz-iktinahında mişkati-həqiqətdən bəhrəyabı-feyz və irfan olan zatlərin idrak etdikləri arifanə məqamları həqiqətdən bir zərrə olaraq rəmzən təsvirə inayəti-rəbbani raygan buyurulan acizanə bir layihədir.

*İstila etmiş bütün qəlbimi eşqi-Nigar,
Malik deyiləm nəfsə yox əldə bir ixtiyar.*

*Gecə, gündüzlər daim sevdəyi-Nigar ilə,
Qəlbim fəryad edərdi çün Qeysü Leylayi-zar*

*Bu hal bəni ilətti dəryəyi-mərifətə,
Gör ki, nələr gördüm bən çün şahid Girdi-gar.*

*Bir rüxi-alışanın həlqeyi-irfanında,
Dürmüş niçə arifan ki, həleyi-qəmərvar.*

*Nəfəsim atub büryanə sifəti-qəlbə doğru,
Təvaccöh eyləyərk oldum vaqifi-əsrar.*

*Kim idi dirsən o ruh, bir şahı-zil-cənaheyn,
İsmi Həmzə, şahənsah ləqəbi Seyyid Nigar.*

*Geymiş İlahi bir tac, qoymuş başına qıyqac,
Əfsəri-mübarəkdə bir nur eyləmiş qərar.*

*Bir nur ki, nuru-əkvən deyil yanında şəm,
Şübhəsiz, yədi-qüdrət etmiş onu şölə-dar.*

*İnikas etdikcə nur qəlbimdə əksi-ziya
Anlatdı arifanı göstərdi həp aşikar.*

*İştə bu şəmsi-Haqqın pəyki-irfanı olan
Mahi-tabandan zərrə eyləyim bən də ixbar.*

1 - Biri onun salıkdı təriqi-hidayətdə,
Durmaq üzrə eyləmiş əhdü misaqü iqrar.
Gərçi səyahət eylər kürəyi-zəmin üzrə
Qaibdə, amma ki o bəhri-lədunda səyyar.

2 - Digər biri vardı ki sirri-həqiqə o,
Vasil olmaqla olmuş müntəxəbi-Gird-gar.
İşi, gücü onun həp samitü əbkəm olmaq,
Gər söyləsəydi aləm yanardı pərvanəvar.

- 3 - Üçüncüsü bunlardan haliylə qaim olmuş,
 Bir təşnəlik hissini duymamış nəfsi-qəddar.
 Lakin bu haliylə bir sirrinə bax ki, onun
 Həft dərya edəməz sirab ilə kəmkar.
- 4 - Üsvətü-sadat idi dördüncü olan bir zat,
 Bunun vəsfin nə deyim xalq içrə bir nigəhdar.
 Gərçi zahirdə yoxdu xalqdan ayrı bir fərqi,
 Amma ki mənada o bir qəməri-nur-nisar.
- 5 - Dördüncüdən bir rütbə yuxarı olan zat ki,
 Əhvah olmuş onun günəş gibi aşikar.
 Ziyasını ətrafa nəşr etmək ilə məmur,
 Hikmət-cuyanı-Haqqa eylər i'lamı-əsrar.
- 6 - Bu zatın ziddinə bir şatih ünvanın alan,
 Bir dərbani-mərifət vardı ki, ulül-əbsar.
 Kəndisini sətr etmiş bin bir pərdə içində,
 Davayı-Haqq eylər o, xalq etməz onu iqrar,
 Kim bunu etsə inkar odur axmaq bi-şübhə,
 Ədiüvi-ilahidir həm də bu cəhli-məkkar.
- 7 - Yeddincisi ustadın mülkü-qəlbə təsərrüf,
 Ümuru-behinində bir şahı-Bəhai var.
 Əzmü səbatiylə onun cəbhəsində ləməan,
 Eyləyən nuri-ziya etmiş məhrəmi-əsrar.
- 8 - Bu Xudai saliki təqib edən bir aşiq,
 Siddiqi-əkbər gibi sinəsuzandır hər bar.
 Sirrül-xəfada bu zat aləmi nurlara qərq,
 Edən budur neyləyim görməzsə bi-nəngü-ar.
- 9 - Sahibi-nəfəsdi bundan bir dəvəcə balatər,
 Ənfəsi-mübarəki bu Çərxi eylər dəvvar.
 Gər həbsi-nəfəs etsə bir dəmdə şəmsü qəmər,
 Heç şübhəsiz, olurlar püfkərdeyi-ruzigar.
- 10 - Bu aşiqin yanında duran sadatı-arif,
 Sərinə versə dəxi sirrin eylərdi inkar.
 Bunların qürbiyyəti şöləyi-bərqıyyəyi,
 Yad etdirdi olmasın bana baisi-ərvər.
 Çün biri aşiq idi bülbül tək eylər əfqan,
 Biri atəşə düşsə dərdin etməzdi izhar.
 Bu vadidə bir çox raz söyləmək mümkün, amma
 Naməhrəmə bu gibi sirr söyləməkdir düşvar.
 Ancaq bunu deyim ki, bu zatı-alışanın
 Mənəvi rütbəsində adı katimül-əsrar.

11 - *Tam mərkəzi nöqtədə vardı bir arifi-Haqq,
Simasında səcdənin asarı həp nümunar.
Bu zatın məqamının icabı idi hər hal,
Rahətə olsa kəndin bələyə eylər düçar.*

*Gər birisi istəsə dərdinə bulmaq çarə,
Çarə-cuyi-bələyə olurdu düşnam-şümar.
Bunun səfayı-qəlbin sənə nə əql edərsən,
Şəmsü qəmərdən parlaq olduğun eylə iqrar.*

12 - *Bir bülbüli-xoşəban vermiş halqaya rövnaq,
Namusu-əkbar idi peyki-əmini-Nigar.
Vəzifeyi-irfanı ilhami təfsir etmək,
Muhamməd Mustafanın şər'in eyləmək izhar.*

*Surətən görünüşü rəsmi xocalar gibi,
Sirəttə lakin o zat Kərubu-ərşi-Ğəffar.
Beynəl-ürəfa adı həm seyyidül-qövüm idi,
Bilir isən bu zatı demə kimsəyə zinhar.*

13 - *Sağa doğru oturan rast pişeyi-kamilan,
Məqamı-riyazətdə bulmuş idi istiqrar.
Məqamı-təlvin ilə kəmalatı-məkini,
Etmişdi onu biz-zat irfan evinə sərdar.
Əyyub görəydi onu səbrin edərdi təqdir,
Zindan içrə pa-bəndkən olurdu qəhqəhadar.*

14 - *Bundan ötə birisi kərim ibnül-kərimdi,
Məzhəriyyəti icabı namı-namiyi-Ğəffar.
Öylə dərya-dildi ki, dünyada hər bir günah,
Nəzdi-qüdsində onun layiqi-əfvi-Səttar.*

15 - *Bununla həmhal olan bir zatı-zi-meymənət,
Cihan olsaydı onun eylərdi əlbət isar.
Guya ki, füqərəyə yardım için xəlq olmuş,
Özgə için eyləmiş dərdi özünə şiar.
Bunun hali əcibdi taqətgüdaz idi həp,
Gecə-gündüz hər daim hali olmaqdı bidar.*

16 - *Mirətı-dilə malik jənki-səvaddan azad,
Bir zat ki, eyləmişdi məclisi nurul-ənvar.
Sirri-təcəlli hər dəm qəlbində şölə-afza,
Onun qəlbinin əksi şəmsi etmiş ziyadar.*

*Bir masivə halindən onu məşğul qılmamış,
Daim rəbbiylə qaim vücutu eylər əzkar.
İdrak etdiyi halat tavqı-bəşərdən xaric,
Bu bir görüşdür amma vəsfinə yox iqtidar.*

- 17 - *Vəchi-Haqqə hər daim müvazi bir zat vardı,
Rəxsən edərdi yüzün təcəlli-yi-Gird-gar.
Haqda Haqq ilə qaim olmuşdu o kərəmvar,
İrfanı dərəcəsin bən eyləyəməm təzkar.*
- 18 - *Bu zat ilə birisi cinah-pərdəz olaraq,
Alay-i-illiyində olmuşlardı kamkar.
Gahi üruc edərlər fəvqəs-səma bir yerə,
Bu hallarıyla onlar olmuşlardı payidar.
Hangi mənzil əshabı olsa bunların dəxi,
Görməklə yüzlərini duyarlardı iftixar.*
- 19 - *Bir şahsüvarı-irfan meyi-heyrətlə sərməst,
Heyrəti izdiyadla olmuş idi bərxurdar.
Hər vadiyi dolaşmış hər şeydən kəsmiş ümid,
Gər heyrəti azalsa dərhal olurdu bizar.
Tuhafliğin bir gör ki, diləkləri tərək etmiş,
Heyrət-fəza olmaqçün əlin səmayə açar.*
- 20 - *Bu şahbazın yanında bir məxmuri-əzəli,
Meyi-eşq ilə olmuş sərməsti-rüxi-dildar.
Sunmuş qədəhi buna saqi-yi-əzəl əvvəl,
Bil ki, bunu içərkən yoxdu bir taku xammar.
Tə o gündən bəridir ayılmaq heç bilməmiş,
Fəqət saqi hər zaman olmuş ona şərəbdar.*
- 21 - *Oturmuşdu bununla ərbabi-dirayətdən,
Bir xidivi-mərifət Kəbi, ali namdar.
Azadəyi-səkrdi hali-səhv ilə pəbənd,
Olmuşdu, lakin əzmi kəndisinə pərdə-dar.
Bu pərdə deyil hicab; budur hali-müstətab,
Qibtə-keşi-ənbiya məqam budur, ey dildar.*
- 22 - *Bu aşiqi-dilsuzun yəminində muqimdi,
Ustadı-vəcdü ğaram, xeyrül-xalq vəl-əbrar.
Bu zatın eşqi idi Ruhi-Qüds ilə həmzad,
Məcnunü Kərəm, Fərhad bunun yanında şirxar.*
- 23 - *Bir arifi-rəbbani vardı bu zata həmsər,
Bunlar idi be hərhal bir-birindən bəxtiyar.
Lakin bu zatın hali bir dəryayi-ümmandı,
Bütün müqərrəbinə bu idi dürri-şəhvar.*
- 24 - *Bir qüdsi vəzifəylə həm mələi-ələda,
Məmur olan bir zat ki, sahibqranı-ədvar.
Kamillikdə təkini özünə adət etmiş,
Şərarəyi-eşqindən ələmi-əkvan yanar.*

25 - *Hələ bir saliki-Haqq o məclisə sərəfza,
Olmuşdu, lakin onun hər hali idi muxtar.
Qüdsi məhabətiylə ərşi edərkən lərzan,
Təb'indəki lətafət tifti eylər cürətkar.*

26 - *Cəlilül-qədr bir zat kürsiyi-eşqdə yekta,
O mə'səri-irfana o idi sipəhsalar.
Ol varisi-kəmalat əhrarı-ürəfayı
Əmvacı-tufanıdən odur Nuhu-xilaskar.
Bir məqama ərmiş kim xəyalı belə muhal,
Onu ancaq ərdirən bilir Xudavəndigar.
Tamməyi-mübarəki Cövza ilə mütəvvəc,
Nəleyni-şərifı həm Süha ilə zinat-dar.
Budur beynəl-ürəfa isbatü həm iqrarım,
Sahibi-rüşdü fəzli, ey Haqqa pərəstişkar.*

*Qüdrətim daxilində gördüyüm etdim təsvir;
Mümkünmü ki, dadmayan zövqdən olsun xəbərdar.
Bu nurlar mənbələri mənim gördüklərimdir,
Heç şübhəsiz binlərcə vardı bəndeyi-Nigar.
Hər biri bir məqamın sahibi-yeganəsi,
Olmuş nicə arslanlar bunlar gibi səd həzar.
Bir təcəlliyyə məzhər idi ki, ol şahinşah,
Zülmətdə Zülqərneynə edərdi nəşri-ənvər.
Bən yazdığım məqamat ali-əbəyi-qüdsün,
Sayəsində ərilməmiş bir məqamı-feyz-ənvər.
Heç kimsəyə olmamış dünya olalı nəsib,
Böylə irfan ocağı, böylə mürsidi-əbrar.
Gər görsəydi Bəyazid bu piri-kümməlini,
Dərhal olurdu mürid canın eylərdi nisar.
Vəsfinə gücüm yetməz sən şu qədər anla ki,
Əsas mürsidi idi onun Heydəri-Kərrar.
Tinəti-Mürtəzayı əxlaqi-müctəbaya,
Məzc edərək olmuşdu piri-səadət-mədar.
Seyyidüş-şühədəyə xeyrül-xələf olmaqçün,
Yədi-qüdrət etmişdi tərbiyəsin ixtiyar.
Ol sərüəri-kainat sayəsini hər zaman,
İbzal buyurmuş ona ta ki olmuş aləmdar.
Onun için demişdi: "Mən Məsiha nəfəsəm"
Həzrəti-fərdiyyətdə bulmuşdu cayı-qərar.
Gər anladımsa sözüüm ruhani dərgahından,
Həman eylə təfəyyüz ol vasili-Gird-gar.
Demə saqın ölmüşdür naqisliyi bərtərəf
Eylə, dərhal et şitab ta olasın kamkar.
Bundan fazla əsrarı açmaya qüdrətim yox,
Sən ziyadə bilirsən eylə izahı-əsrar.
Bundan sonra qaldı bir nəfsimə dua etmək,
Əhli-hal isən sən də amin de, ey vəfakar.*

*Ya Rəbb, zatına məxsus sirrül-əsrar haqqıyçün,
Ya Rəbb, sirri-rəsul Əhmədi-muxtar haqqıyçün,
Ya Rəbb, Xədicə, Fatimeyi-razdar haqqıyçün,
Ya Rəbb, Əli, Həsən sahibul-əsrar haqqıyçün,
Ya Rəbb, sirri-şəhadət Hüseyini-kamkar haqqıyçün,
Ya Rəbb, bəqayi-şər, ruzi-şümar haqqıyçün,
Ya Rəbb, nəsl-i-pəki-rəsuli-Gird-gar haqqıyçün,
Ya Rəbb, mühacirini-əshabü ənsar haqqıyçün,
Ya Rəbb, ya Rəbb, ürəfayi-əbrar haqqıyçün,
Ya Rəbb, pıranü salikanı-əxyar haqqıyçün,
Bu əbdi-həqiri etmə sən də ruzi-şümar,
Əcdadına şeyn-avərü bimədar.*

*Ya Rəbb, zatını etdiyən səna haqqıyçün,
Qürbi-qabə qövseyn əv ədna haqqıyçün,
Ya Rəbb, həbibin Muəmməd Mustafa haqqıyçün,
Ya Rəbb, ərbabı-eşq və əhli-səfa haqqıyçün,
Ya Rəbb, firistəganı-mələi-əla haqqıyçün,
Ya Rəbb, kərubi-la xəla la məla haqqıyçün,
Ya Rəbb, ənbıya, övliya, əsfiya haqqıyçün,
Ya Rəbb, şühədə, ürəfa, ətqiya haqqıyçün,
Ya Rəbb, hərımı-Qüds ilə bəzmi-üns haqqıyçün,
Səni zikr eyləyən afaq və ənfüs haqqıyçün,
Babam, anam dəxi cəddat və əcdad,
Həm fər və əslim nə ki var dəxi ustad,
Cümləsi olalar qərini-qüdsində dilşad,
Bi-hörmətin-nəbiyyil-kərim və alihil-əmcad.*

Cənab Mühyiddin bəy tərəfindən Siracəddin əfəndinin qəzəlinə yazılmış nəzirə

Mərhum Nigarizadə Sirac əfəndinin bir qəzəlinə Cənab Mühyiddinin nəzirəsi

*Ləb-təşneyi-füyuzam, lütf eylə badə, saqi,
Meyxaneyi-əməldə bən namuradə, saqi.
Səhranəvərđi-eşqəm yıllarca xəstə məhcür,
Bir şəhsüvar ikən bən düşdüm piyadə, saqi.
Sağər deyil əlindən hurmətlə aldığım cam,
Mişkati-mənəvidir rahi-Xudadə, saqi.
Miyani-zövq edərlər Allahu Əhli-beytin,
Da' ma kədərdə, saqi, xuz ma səfadə, saqi.
Allah ki anındır həp gönüllərdə, yerdə hər şey,
Bi-intəha meyanda təhtəs-sərada, saqi.
Məhbubu-qurəbayı təqdis için yetişməz,
Əqlama cümlə aşcar, dərya midadə, saqi.*

*Təbcili-qədər zətı bi-ibtidadır həp,
 Təkmili-mədh zətı bi-intihadə, saqi.
 Uğrunda ta əzəldən üftadədir könüllər,
 Uğrunda ta əzəldən canlar fədadə, saqi.
 Əlbəttə, bir şərəfdir narı-məhəbbətiylə,
 Suzan olub tükənsəm, dönsəm rəmadə, saqi.
 Sultanı-ənbıyanın ümmül-kitab içində,
 Vəqfi-izamı olmuş Mövlə sənadə, saqi.
 Təşrif için qüdümu arşı-bərrini bir an,
 Namusu-əkbər ilə Allaha ricadə, saqi.
 Açsun səmmi məftun fəxri Mustafaya,
 Gəncineyi-şəfaət ruzi-cəzadə, saqi.
 Pərvanəyi-siracı-eşqü həqiqətəm bən,
 Yanmaqdayım üfulü gəldikcə yadə, saqi.
 Bir bidatul-bətül qüdrət ki, feyzi-təbii,
 Olmaz zülalə-vəsli camı-fənadə, saqi.
 Şəmsi-Muhammədidən aldığca tabı-ilham,
 Hər misram bədəl bir Banət Suadə, saqi.
 Bədri-Muhammədidən həmdən ki, müstəzirəm,
 Bir şəbi-müsafərətlə ali-abadə, saqi.
 Bir camı-nəşə doldur sibindən cənabə,
 Həmxanəyi-Əlidə bəzmi-ələdə, saqi.*

Fəzilətli müfti Kamil əfəndinin övladı Əhməd Əmri tərəfindən yazılan

*Meydanı-ibtiladə dərdim ziyadə, saqi,
 Şəhrəhi-etiladə qaldım piyadə, saqi.
 Dili-əninində əfqan manəndi-mürği-nalan,
 Bir nəbzə eylə ehsan bən namuradə, saqi.
 Qəlbim həmişə qəmgin, çeşmim pür əşkü xuniş,
 Keçməkdə ömrü-şirin səhvü xəradə, saqi.
 Könlümdə var məlalim, təqrirə yox məcalim,
 Məhv oldu mahü salim cövrü-cəfadə, saqi.
 Gəldim bu xakidanə qəm çökdü cismü cana,
 Dil başladı fiqanə .... , saqi,
 Yox mu qəmə nəhayət göstər rəhi-səlamət,
 Eylə bana inayət məşərdə, saqi.
 Qəflətlə keçdi əzman oldum bu halə giryan,
 Təxlisə yoxmu imkan mülki-fənadə, saqi.
 Bir əbdi ru-siyahım, çoxdur bənəm günahım,
 Lütfi-Xuda pənahım hər macərədə, saqi.
 Əmri, Siracə peyrəv olmaqla buldu pərtöv,
 Yazdı misali-Xosrov bir nəzmi-sadə, saqi.*

Fəzil müfti Xoca Hafız Kamil əfəndinin fəzilətli oğlu Əhməd Əmri
əfəndi qeydlərindən iqtibas:

Seyid Nigari Həzrətlərinin nələyni-nəbəviyi
istiqlal münasibətilə söylədiyi qəzələ
Əbdüləziz Məcdi əfəndinin təxmisi²⁴⁷:

*Pərtöv salalı eşqimə ənvəri-Muhamməd,
Atəşfigənim, sinədədir narı-Muhamməd,
Oldum olalı aşiqi-didarı-Muhamməd,
Könlümdə gəzər ləli-gühərbarı-Muhamməd.
Ta təhir ola lülü-əsrarı-Muhamməd,*

*Gülzarı idər sinəyi Sina gibi gülşən,
Güftarı qular qəlbi-siyəhpərəyi rövşən,
Nəfxindən alır ruhi-nevin, mürdə olan tən.
Səhhət bulur üşşaqı-mərazdar ləbindən,
Peymaneyi-candır ləbi-gülnarı-Muhamməd.*

*Miftahı-xəfayası olur Həzrəti-Quran,
Övsafına qüdsiyyət ilə olmada bürhan,
Məhbubu-Xuda olmağı zənn eyləmə asan,
Bir xoş düşün, ey talibi-sərçəsməyi-heyvan,
Gör kim, nə rəvan-bəxşdir əfkarı-Muhamməd.*

*Hər hüzməsi bin sirr ilə zərtarı-hudadır;
Nuru-siyəhi qibtədihi-şəmsi-səmadır,
Məcnun dilimə silsileyi-ali-əbadır,
Azdır demə gəncineyi-əsrarı-Xudadır;
Sər ta bə-qədəm türreyi-tərrarı-Muhamməd.*

*Əzdadı əziüb cəm ilə bir məşərə qoymuş,
Üşşaqı yaxub dillərini əxkərə qoymuş,
Qüdrətlə qədər sirrini bir dəftərə qoymuş,
Sərrişteyi-tədbiri-cihanı yerə qoymuş
Sərbəstəi-sər-kakili-sərdarı-Muhamməd.*

*Sahnı-dilini eylə səfazarı-məhəbbət,
Əsrarı-Muhamməd ilə ol vaqifi-hikmət,
As sineyi-səd-pərəyə bir şəmsi-həqiqət,
Baxmaz ruxi-gülzara, deyil talibi-cənnət,
Meyl eyləməz əğyarə taləbkarı-Muhamməd.*

*Payindən alub buyi könül eşq ilə məstdir;
İrsə yetişir payı dəxi məstinə dəstdir;
Məlbusu-nəbi nəğməzəni-bəzmi-ələstdir;
Həp alidən əladır qamu pəst həme pəstdir;
Nələyni-sərəfrazı-şərəfdarı-Muhamməd.*

²⁴⁷ Əbdüləziz Məcdi əfəndi (Girit-Hanya) ədəbiyyat müəllimliyi, sonra ticarət vəkilliyi, yene ticarət, Vəqflər Şurası üzvlüyü, daha sonra da Şəriyyə (şəriət), Vəqflər nazirliyi müstəşarlığı etmiş, 12-13 ildən bəri də guşənişinliyi seçmiş, hərtərəfli yüksəlmiş bir zətdir. Eyni notdan.

*Fəxr eylə könül fəxri-cahan hubbu sərəpə,
Fərqi-səri-Məcdidə olub şəmsi-müçəllə,
Baş əydi cahan baxtımə, lütf eylədi Mövlə,
Başımə qərar eylədi ol sərvi-dilərə,
Dəmənim öpərsə yeridir ərşi-müəllə.*

Sirac əfəndinin “Saqınamə”sini təxmis:

*Qalan çə səhrədə şəbi-yeldədə, saqi,
Düş suqü məzadə peyambərzadə, saqi,
Sicni-hicrana sadə bənim üftadə, saqi,
Meyxaneyi-bələdə zərəm ziyadə, saqi,
Hər kimsədən ziyadə ver bana badə, saqi.*

*Bilqeysi-mülki-mayə verdi dilim yağmayə,
Sultanı-gəvs-payə saldı sərime sayə,
Asafı-bərxiyayə hüdhüdü-rəhpəymayə,
Həmdəm olub hümayə, pərvaz edüb həvayə,
Sordum səni Səbəyə, səmti-Səbadə, saqi.*

*Bir məclisi-vəfadə, bir cayı-dilgüşadə,
Ba yarı-gərm adə olduqca bir aradə,
İrdikcə hər muradə zövqi-tarab fəzadə,
İşrətinə səfadə nuş eylədikcə badə,
Sal aşınanı yadə, meyl etmə yadə, saqi.*

*Sufi bu nə təğafül, fərdəyə həp təmayül,
Siyəh nədir təxəyyül cənnət etdi təməssül,
(Ol gisuvanı-sünbül virdi əhdə təzəlzül,
Sufi etmə təəmmül beyhudə bu təxəyyül,)²⁴⁸
Mişkintər oldu kakül, vəcdə gəldi həp könül,
Gül gəldi güldü bülbül, açıldı bağda sünbül
Gəl içəlim meyi mül bu xoş həvadə, saqi.*

*Meyxorü camü səbu saz və nəyi-nəvəgu,
Əndəlib vəhdətəcu güli-həmra vəşbu,
Bərrəqi-asiman pə cümlə əşya mu bə mu,
Zülfündən aldı bir bu, durmaz edər təqəpu,
Beyhudə doğmaz ahu mülki-xətadə, saqi.*

*Seyr et kuyi-dildarı, düşün cismi-meyxori,
Tərk eylə namü-arı, güldür bu qəmküsəri.
Ölməzdən əvvəl bəri be-əşqi-Şah Nigəri,
Ver bana camı-cari ta kim bulam qərarı,
Verməm bu ruzigarı beyhudə badə, saqi.*

²⁴⁸ Ol gisuvanı-sünbül virdi əhdə təzəlzül,
Rindan etdi təşəkkül səbil oldu meyi-mül.
Mişkintər oldu kakül vəcdə gəldi həp gönül,
Gül gəldi güldü bülbül, açıldı bağda sünbül.

*Yarımsızın fıraqı etdi təşdid məraqı,
Çal neyzənim Üşşaqı, çımlat bütün afaqı.
Təqsimində, ey saqi, bul nöqtəyi-mehraqı,
Ur mutriba Əraqı, dil eyləsün məzaqı,
Qalsun bu nəşə baqi, irsün muradə, saqi.*

*Vadiyi-atəş-zarı vəhdəti-peyam o narı,
Vəhyi-hikmət nisarı çöhrə-nümun dildarı,
Şahrəhi-ərs mədarı xitabi-Gird-garı,
İstər könül Nigari həm eylər ahü zarı,
Neylər tən nizarı yetməzsə dadə, saqi.*

*O ruhların fəhhacı o gözlərin vəhhacı,
O başların sərtacı könüllər ibtihadı,
Yəni ki, Mir Siraci oldu bəla amacı,
Atəşlərə Siraci, yandı nədir ilaci,
Gəl ol sən ona naci sübhü məsadə, saqi.*

**Polatxanəli əski mal müdirilərindən Salim əfəndinin təxmisləri
eynən əlyazısından Amasiya şəhərində füyuzat dolu məkanda uyuyan
qütbül-vasilin, qavsül-aşiqin Mövlanə Əs-Seyyid Mir Hacı Həmzə Nigari
(q.s) həzrətlərinin arifanə qəzəlinin təxmisidir:**

*Behin tərz, behin tarh, behin gülzardır sevdə,
Gözəl qamət, gözəl şivə, gözəl rəftardır sevdə.
Zəhi surət, zəhi sirət, zəhi göftardır sevdə,
Əcəb nəqşü əcəb nəqqaş əcəb pürkardır sevdə,
Əcəb eşqü əcəb üşşaq, əcəb xoşkardır sevdə.*

*Gönül iqlimini zəbt eyləmiş bi-rayətü ləşkər,
Sərirə-arayi-vəcdü cəzbədir ol lafəta sərəkər.
Səri-üşşaqə sayə bəxş edüb açmış idi şəhpər,
Əcəb bi-yaru bi-yavər, əcəb bi-tirü bi-xəncər,
Bəhadır şiri-cəngavər, əcəb sərdardır sevdə.*

*Yıxar nəqsi-sivaullahı verir ağyarına rüxsət,
Yapar beyti-Xuda seyrrdə şirani edər dəvət.
Könüllər ləhdidir Mehdiyi səvadiül-eyn vəcdiyət,
Əcəb halət ki, bi-alət əcəb hikmət ki, bi-zəhmət,
Məşəqqətsiz dili-viraneyi əmmardır sevdə.*

*Sarayı-(li maallah)a güşadə rahi-əsradır,
Məqamı-(qürb əvədna)yə muvassal bərqi-bicadır,
Mutalsam ismi zati müctəmi bir Xızrı-ülyadır,
Açılmaz bir memardır bilinməz elmi-kimyadır,
Mücərrəd qeybdir düşvartər əsrardır sevdə.*

*Üsuli-danışü idrak başqa sahədən peyda,
Dəsətiri-üqulü rədd edər bunda dili-şeyda,
Cünunu-xass ilə eylər rəşadət Qeysi bi-həmta,
Dəlili-rahi-Leyla məhrəmi-əsrardır amma,
Əbul-üşşaqdır fərzəndi-hüsnü-yardır sevdə.*

*Təmənniyatı-(əfqar) ərzinə mehrab və minbərdir;
Hərimi-izzətə meracı-ülyayi-müqərrərdir;
Cəmalullahı seyr etdirməyə miratı-ənvərdir;
Miyanı-aşiq və məşuqə dair bir peyğəmbərdir;
Nəbiyyil-aşiqandır; Cibrili-dildardır sevdə.*

*Hüsuli-məqsədi-üşşaq için haqqıyla raifdir;
Ki (ədin minni) razın kəşfə ciddən müxalifdir.
İradəti-Haqdadır hər dəmdə ilhama müsadifdir;
Ədibi-kudəkan məktəbi-elmü-məarifdir;
Ki rəbbil-arifandır pərvəriş-kirdardır sevdə.*

...
...
...
...

*Buyursun rindi-piri-Muğana amidi meyxana,
(Və səqahum şərabən) zövqü ilə sunmaqda peymanə.
Dəri-Mir Nigariyə yürü (Salim) zəlilənə,
Nigari damənin dut xaki-pəyin öp ki, musirranə,
Yədi-Xeybər güşadır; fatihi-didardır sevdə.*

Cevri əfəndi

Cevri əfəndi İbnül-Əmin Mahmud Kamal bəyin “Son əsr şairləri” adlı əsərindən eynən iqtibas (səh. 249).

İbrahim Cevri əfəndi rica üzərinə göndərdiyi vərəqdə deyir ki:

“İbrahim Cevri bin Hüseyn bin Əhməd bin Mustafa bin Abdullah Merzifoni.

1267-ci ilin məhərrəm ayında [m.1850 noyabr/dekabr] Merzifonun Hacı Salih məhəlləsində atam Hüseyn əfəndinin evində dünyaya gəldim.

İki yaşında ikən atam vəfat etməklə anamla bərabər ana babamın yanına yerləşdik. Bu ev xalqı istər kişi, istər qadın و طلب العلم فريضة على كل مسلم و مسلمة (Elm hər bir müsəlman kişi və qadına fərzdir) əhkamına əvvəldən də riayət edənlərdən olduğundan, hələ kiçik yaşlarımdan evdə Quran qiraəti, təcvid, elmi-hal (ibtidai dini biliklər) və risaleyi-əxlaq kimi elmləri təlim etdilər. Bir az daha böyüyüncə məhəllə məktəbinə göndərərək Quran hafizliyinə və ondan sonra süls xətt ilə yazmaq üçün bir xəttata və daha sonra Rüşdiyyəyə davam etdirdilər.

Rüşdiyyədən sonra mədrəsə dərslərinə davam ilə sərf, nəhv (ərəb dilinin morfolojiyası və sintaksisi), məntiq, fiqh oxuduqdan sonra 1291-ci ildə [m. 1874/75] İstanbula gələrək təhsilimi tamamlamaqda ikən 1292-ci

ildə [m. 1875/76] bir müsabiqə imtahanı ilə Beşiktaş Əsgəri Rüşdiyyəsinə türkçə müəllimi təyin olundum. Məşhur mərhüm şair Nabizadə Nazim ilk tələbələrımızdendir.

Üç il qeyd edilən müəllimlikdə qaldıqdan sonra Səlanikdə “Tərəqqi” adlı yenicə təsis olunmuş xüsusi məktəbə nəql edildim. Yeddi il tədrislə məşğul olduqdan sonra Mülkiyə İdadisinə məmur getdim.

Səlanik Əsgəri Rüşdiyyəsinin türkçə və daha sonra ərəbcə müəllimliyinə təyin olundum. 1324-cü ildə [m. 1906/07] Amasiya millət vəkilliyinə seçildiyimdən Məclis buraxılana qədər çalışdım.²⁴⁹ 1328-ci ildə [m. 1910/11] Gelənbəvi İdadiyəsində ədəbiyyat və Mərcan İdadiyəsində türkçə müəllimi oldum. Bir il sonra qeyd edilən məktəblər Sultaniyyəyə təhvil edilməklə Gelənbəvi Sultaniyyəsinin ədəbiyyatı öhdəmdə qaldı və fəlsəfə dərsi də birləşdirilərək xidmətim Gelənbəvi ilə məhdudlaşdı.

1331-ci ilin [m. 1912/13] martında vəzifəm artırılaraq Bəzmi-ələm Validə Ünas (qızlar litseyi) Sultaniyyəsinə ədəbiyyat müəllimliyinə keçdim.

1333-cü ildə [m. 1914/15] İsparta vəkilliyinə seçilərək noyabra qədər qaldım. Bəzmi-ələm müəllimliyi öhdəmdə qalıb məclisin toplanmasına qədər dərslərimi keçirdim.

21 eylül (sentyabr) 1337-ci ildə [m. 1918/19] yaşımaya görə təqaüdə çıxdım.

Səlanikdə 1301-ci ildə [m. 1883/84] evləndim. İndiyə qədər üç oğlum dünyaya gəldi. Birincisi olan Mehmed Nurul-hüda dünyadan getdi. Digər ikisi ki, Əhməd Azmi və Həsən Safidir həyatdadırlar. Kimsə ilə görüşməz, iqbal arxasından qaçmaz, izdihamı sevməz, guşənişin təbiətli, halına qane bir adamam.

Bu da 1271-ci ildə [m. 1854/55] atam vəfat edərək yetim qaldığımdan, anamı qeyb etdikdən sonra hüzn ilə böyüyərək bu halın damarlarıma və bədənimə işləmiş olmasının nəticəsidir.

Son. İbnül-Əmin Mahmud Kamal bəyin sözləri.

Müəllim Cevri əfəndi elmilə fəzilət əhlinin ən seçilmişlərindəndir. İllərcə oxumuş, illərcə oxutmuş, elmdə məharət hasil etmişdi.

Ərəb və fars dillərinə ana dili dərəcəsinə vəqif və üç dildə –o dillərin ən mühüm şair və yazarları mərtəbəsində nəzm və nəsrə müqtədir. Fransızcaya aşınadır. Hətta, La Martinin “Göl” mənzuməsini nəzmən tərcümə etmişdir. Sürətlə və asanlıqla şeir söyləyənlərdəndir. Şeirlərində ağırlıq yoxdur.

Şeyxül-islam Əbus-Suud mərhumun Sultan Süleyman haqqındakı ərəbcə məşhur mərsiyəsinin tərcümə edilməsini vaxtilə bəzi fazillərə təklif etmişdim. O zaman Səlanikdə olan Cevri əfəndi –bir neçə saat

²⁴⁹ Cənnət-məkan mərhüm Cevri əfəndi birinci dövrdə Amasiya millətvekili təyin olunmuşdu. İkincidə mərhumu amasiyalılar seçilməyə qoya bilməzdilər. Səbəbi də onun millətvekilliyi zamanında bir kərə də olsun, seçki dairəsinə gəlməməsi idi. O zaman “İttihad və Tərəqqi”nin nümayəndəsi olaraq Sivasda olan mərhüm Mustafa Nəci bəy onun Amasiya vəkilliyinə seçilməsini və özünün çox dəyərlı, fəzilətkar bir zat olduğunu söyləmiş isə də, yuxarıdakı bəhanəni gətirməklə onun təyininə israr edilməməsini özündən rica etmişləmiş.

(Səbiq, yəni Məşrutiyətdən sonra ikinci dövrə millətvekilliyinə seçilən Qurdoğlu Həsən Rasim bəyin rəvayətindən).

içində mətanət və lətafət ilə həm nəzmən həm də nəsrən tərcümə etdi. Tərcümələrini mərhum Əbus-Suud görsə təqdir edərdi. Şeirləri əksəriyyətlə mütəsəvvifanədir.

Yenişəhirli Avni bəy istisna edilərsə, Cevri əfəndi təsəvvüfi şeir söyləyənlərin hamısına üstün ola bilər.

Hikmətamiz və aşiqanə şeirlərində də mətanət və nəfislik müşahidə edilməkdədir.

Əski və yeni üsulda söyləmiş olduğu yaradıcı şeirləri bir neçə divan təşkil edəcək miqdardadır. Təəssüf olunur ki, bu qiymətli əsərlər, kitab halında çap oluna bilmədi. İtmək təhlükəsindən qurtula bilmədi. Elmi və fəziləti onu tanıyanlar tərəfindən qəbul edilən qardaşım Əhməd Təvfik bəyin ölümünün ardınca Cevri əfəndi – o zaman iqamət etdiyi Yeşilköydən göndərdiyi məktublardan birində (6 haziran 1339; m: 6 iyun 1923) deyir ki:

“Kimin kimdən əvvəl öləcəyi bəlli deyil. Əgər mən sizdən əvvəl yolçu olsam, məni Sünbül əfəndiyə nəql və dəfn ediniz. Mübarək pir Merzifonlu olduğundan həmişəhərlimdir. Əlbəttə, yanında mənə bir yer verir. Təqva sahibi olan ədiblər bir qədrşinaslıq göstərüb qəbrimə daş tikmək himməti göstərərlərsə, kitabə olaraq bu qəzəli nəqş etsinlər.

*Şeirdən başqa səfa peymanəsin nuş etmədim.
Bikri-mənzumdan başqa duxtər dər-ağuş etmədim.
Məsti-fikrim, nəşeyi-idrak ilə dəmsəz olub,
Vəqti söylətdim zəbanı-halımı xamuş etmədim.
Bi-səda ahəngi-ilhamata etdim vəqfi-guş,
Sazı-ruhanı tarbdan başqa səs guş etmədim.
Nəşeyi-ulayı əsla bulmadım xalis əyyar,
Nəşeyi-üxrayı beyi-nəqd məğşuş etmədim.
Haqqı-heyvaniyi buldum bər qələndər iştiha,
Səbrə həbs etdim gər zəbər-xanə bərduş etmədim.
Qılmadım dəryuzeyi-mirü vəzirü padşah,
Xirqeyi-heysiyyəti bir baba məfruş etmədim.
Əndəruni-səniyyəyi rüşdümlə təvsih eylədim,
Sədrimi tıflana zibayəşlə mənquş etmədim.
Tacü dəstərin qürurundan təməş eylədim,
Nuru-irfan üstünə tərcihi-sərpuş etmədim.
Çox şey öyrəndim unutdum nəqşi-xatir namına,
Bir təsəlli qaldı kim haqqı fəramuş etmədim.
Yetmiş üç ildir keçirdim niku bəd ruzigar,
Bən təbaxxiir eylədim, Cevri, fəqət cüş etmədim.*

Yetmiş üç il qeydi təxminidir. Nəqş vaxtı vəznə xələl gəlməmək şərt ilə bir şair tərəfindən vəfat ilimə uyğunlaşdırılsın”.

Rahatlıqla daha çox zaman yaşaması ilahinin lütfündən təmənni edilir. Mahmud Kamal bəyin mütaliəsinin sonu.

Həzrəti Pirə kitabən yazılmış kiçik bir kağız parçası tapılıb istinsax edilən, lakin müəllifi məlum olmayan beytlər:

*Rəhm qıl ey şafim və ey müşfiqim, ruhum nigar,
Pəncü-car ali-əba və hörməti-pərvərdigar.*

*Pür qüsuram, əfv kun rahi-tələbdə, piri-mən,
Ey şafül-müznibin, ya cəddi-paki Mir Nigar.*

20 may 1946 tarixində İstanbulda Universitet kitabxanasının 5480 nömrəsində qeydiyyatda alınmış Firudun Köçərlinin ikinci cild birinci hissəsinin 199-cu səhifəsindən alınan qeyddən:

Şeyx Mir Həmzə əfəndinin əsl vətəni Qarabağ mahalında Zəngəzur uyezdində Cijimli adlanan kənddəndir ki, burada Cijimli seyidlərinə bağlı mötəbər və möhtərəm bir ocaq var ki, qudurmuş heyvan tutan xəstələrə və sair naxoşluqlarda ondan çarə olunur. Və bu Cijimli seyidləri dəxi çox nəcib və camaat arasında möhtərəm sayılan kəslərdir. Hacı Mir Həmzə əfəndinin seyidliyinə və Cijimlidən olmağına bu şeir dəxi şəhadət verir:

*Zi gülzari-nübüvvət dəsti-səbzə,
Cicimli ibn Paşa Mir Həmzə.*

Hacı Mir Həmzə əfəndini görəni şəxslərdən cənab fəzilət sahibi Hacı Mirzə Əbdülkərim axund ki, indi Şuşa uyezdində Ağcabədi və Xəlfəddin kəndlərində mollalıq edir.

Belə rəvayət edir ki, mərhum şeyx uca boylu, xoş-sima və xoşrəftar, mülayim bir şəxs imiş. Hər nə qədər təbiəti etibarilə adətən təvazökar, həlim və biçarə görünə də, bir o qədər də ibadət vaxtı və namaza durduğu əsnada halı dəyişilib başqa bir hala düşərmiş. Bu halda onun simasından nuranilik yağarmış və müqəddəs bir şəkildə görünərmiş. Belə ki, kənardan onun bu qəribə halını görənləri heyrət və əndişəyə salarmış.

Həzrəti Pirə qəzəl

Xoca Bəhaəddin əfəndinin sənədləri arasında olub kim olduğunu bilmədiyim Feyzi adlı bir zat tərəfindən Həzrəti Pir haqqında söylənilən bir qəzəl olduğu üçün eynən dərc edilən lətif beytlər aşağıdakı şəkildədir:

*Olsaydı bu zamanda Fərhadı-nik-ada,
Bir ah ilə verirdi daği-vücudi bada.
Görsəydi çeşmi-Məcnun Şahı- Qarabağımı,
Mürgi-canı uçardı, cismi qalırda sada.
Xəlqi-cahanda vardır gərçi kim dürlü sevda,
Amma mənəm aşüftə şirin Bərgüşada.
Bir kəz nola görünsə qəddi-sərvi-nigarım,
Məstanə rəqs edərdim canı fəda rizada.
Aşiqmidir o kəs kim yar eyləyə ağyarı,
Tərk qılıb könüldən yol verməyə fuada.
Azadəyi-du aləm olmaq dilərsən, ey dil,
Bəndi-zülfü-nigar ol dünyayı-bi-bəqada.
Gər nail olam dirsən, Feyzi, lütfü-Xudaya,*

امضيت لدا لانا القاصي مصطفى افندي بك شاه

امضيت لدا لانا القاصي افندي بك شاه

محرر امضيت مصطفى افندي بك شاه

بمعنا لا افندي بك شاه

در این سینه رسیده است که در این سال ملک کتک سر بلوغ و لا یتدک لمور کله لرینه و قولند

لرینه کظام ویریکدن لوتیر کسیر لظهور عظیم طرفدن موضع موعین اولان موکلان لود لود

در خصوص شخص اولان ماموران لرباط قولین بجای و فضل هر وقت چون که قطب الزمان

در کزیده مشایخ دوران غلظه غایبه رسیده است از احمد عمر مولد کتک سر بلوغ و قولند

حضرت غریب اولادکم و لحداد غیر العز و الاحمد لیریک هموز لباد مبارک لود و موجه اولان

فرایین و کسیرینه جاب و وظائف و تعینات و شمولیه و فایز با قوس لافعل معلومین و لکیر کتک سر

عالمیا و خارقی العالیا لاولان کر لایه خبر متوال لیریک سوسو عیر اوله و غیر نظر همان مفسدین و مز کیره اوله

و غیر اخیر اولان اولاد کبار کتک سلاطین ماضیه و شایان سابقه اولان فزایل و کسیرینه

و مزاجیات و تعینات و فایز جاب و شمولیه نام لیریک طرأ و فاطمه و رضا و احمد قی لود لیریک طرأ

در اولد معر و عجیب شین الیه هر ک و لکن علاوه لود ذات فریضه لایه لاد کتک سر بلوغ و قولند

حال جولایه موجود اولان ضیا العالین شجاع الله الدین مرکز است عین شهنشین بختیج و لکیر کتک سر

مولانا در حقیقت امجد علی العلیا حضرت غریب لیریک کتک سر بلوغ و قولند و مرابن جلیله عینه جاب کتک سر بلوغ و قولند

تحریر لایه ۱۲۸۹

Çar Rusiyası zamanında Həmzə əfəndiyə verilən, seyidliyini və nəslinin öncəki imtiyazlarını təsdiq edən Qarabağ və Bərgüşad qaziləri tərəfindən imzalanmış 1289 (1872)-ci il tarixli sənəd

BU NƏCİB AİLƏYƏ MƏXSUS QƏRİBƏ XÜSUSİYYƏTLƏR BARƏDƏ OLAN RƏVAYƏTLƏR

Abbasilərin ülvü xanədanına –son zamanlarda rəva gördükləri– təzyiqdən bezar olaraq Bağdaddan Xorasana, oradan da Qarabağa hicrətə məcbur qalan Agabalı şöhrətilə məşhur Şeyx Məhəmməd Şəmsəddin Qarabağa gəlmiş və Cicimlidə məskunlaşmışdı. Bu hicrət hicri beşinci əsrin ortalarına təsadüf edir.

Bu kənddə yerləşən bu möhtərəm zat o gündən etibarən şərəf, nəcəbət, incəlik, çoxsaylı fəzilətlərilə xalqın yolgöstərənə olmuşdur.

Bir qüdsi hərəm mahiyyəti kəsb etmiş bu zatın səadətxanəsi hər dərdlinin dərmanına bir dəva mənbəyi vəzifəsini icra etmişdi. Yəni maddimənəvi hər düşkün, biçarə, zəiflər bu əziz həzrətin mübarək hüsurunda kədər və ələmlərindən azad olmuşlar.

Bu cümlədən olmaq üzrə borclunun borcu burada ödənilir, yetim, kimsəsiz, biçarələr bu xanəgahda firavanlıq və səadətə yetişir, ilan çalan bu dərgaha üz tutar, quduz dalayan, məcnun olan bu qüdsi şəfaxanədə dərdinə dərman taparmış.

Xülasə, bütün şanlı peyğəmbərlərin qüdsi təbiətlərini miras almış bu xanədanın bu mübarək övladı zəlalətdə olanları hidayətə, dəvasız dərdliləri səhhət və afiyətə qovuşduran yeganə bir müdrək mürşid, məharətli nəzər sahibi idi.

Miras aldığı şərəfətindəki mənəvi varlığını övladına –irsən- tərkdən bu zatın övlad və nəvələri tam yeddi əsrdən bəri o mühit xalqı tərəfindən mübarək sayılır, bu günə qədər mübarək nəfəsindən istifadə və feyz almaq üçün hər din və məzhəbə mənsub millətlər bunlardan mədəd umurdu.

O cümlədən olmaqla zamanımıza qədər davam edən bir üstün cəhəti vardır ki, xalq arasında səhih rəvayət sayılmaqla sabitdir.

Yeddi yüz ildən bəri öz mənəvi varlıqlarını mühafizə etdikləri kimi Agabalı həzrətləri tərəfindən inşa edilən yeddi əsrlik evlərini də eynən mühafizə edən bu ailənin Qarabağdakı bu evləri hər gün yüzlərcə zəvvarın qüdsi nəzərgahı idi. Mən bunu öz gözümlə gördüm. Bu xanənin bir neçə adı vardır: Ağ Baca, Cicimli ocağı, Seyidlər mülkü.

Bu kənddə yalnız bu evin bacası kirəc ilə suvanmış olduğundan bu adı almışdır.

Cicimli ocağı adlanması, Agabalı (q.s) həzrətlərinin möhtərəm xanımının hər kəsə analıq etməsi, minlərcə kimsəsiz, fəqir, zəifləri sevindirməsi və şad etməsi, yetimləri böyüdüv ev-eşik, ocaq sahibi etməsi, evini təchiz etmək kimi nəcəbət və alicənablığa yaraşan hər cür fəziləti bir ana şəfqətilə –hər təbəqədən xalqa minnət qoymadan göstərmək surətilə haqlı olaraq hər kəsin hörmət və məhəbbətini cəlb etməsi ona ana mənasını ifadə edən və ora xalqınca indi də anaya deyilən “cicim” ünvanını təmin etmiş və hər kəs tərəfindən bu adla yad edilmişdir.

Sonradan xalqın dilində yaygınlaşan bu ad üzərinə bir-birinə rastlaşan iki yoldaş bir-birilərindən haraya getdiklərini soruşduqlarında “Cicimgilə” deməklə başlamışlar. Bunun bu şəkildə ümumiləşməsi kəndin əsl adı olan Nevşəhir xüsusi ismini unutturmuş. “Cicimgilə” sözü bir az yüngülləşdirilərək “Cicimli” ünvanı üstün gəlmiş, bu surətlə bu kəndin adı da Cicimli qalmışdır. Onun, daha doğrusu, sakinlərinin qüdsiyyəti xanəyə keçərək evə də bir şərəf qoşulduğundan “ocaq” deyilmiş, zamanımızda Cicimli ocağı adı ilə tanınmaqdadır.

“Seyidlər mülkü” deyilməsi bu ailənin Əli xanədanına mənsub olmalarından irəli gəlmiş bir ünvandır.

1327-ci ilə qədər [m.1909/1910] bütün o bölgə xalqı bu ocaq üzərinə yəmin və and etməkdə idilər.

Mövzumuzun əslini təşkil edən məsələ - bunların yeddi yüz ildən bəri xalqa şəfa bəxş etməsi və dərdlərinə dəva olmalarıdır. Zamanımızda da məşhur olan beş kəramətləri vardır:

- Maralların hər cümə günü bu ocağa gəlməsi;
- Ağzı əyilənlərin əsl halına qayıdışı;
- Məcnunların bu ocaqda şəfa tapmaları;
- İlan çalanların bu evdə şəfa tapmaları;
- Quduz heyvan tərəfindən dalanan kimsələrin burada sağlması

Maralların gəlməsi

Ora təbirincə marallar, hər cümə günü gün qaraldığı əsnada sürü ilə bu ocağın önünə gəlir, o evin ən böyük xanımı şəxsən bunlara həyətdəki daşın üzərində duz verir, duzu yalayan bu munis heyvanlar yenə sürüləri ilə dağlara çəkilir, gedərlərmiş. Yenə gələn cümə günü eyni vəziyyət təkrar edilərmiş. Böyük xanımlardan bəziləri bəzən bunlardan süd sağar, bəzən balalı maralları içlərindən ayıraraq balası böyüyənə qədər evdə bəsləyərdilər.

Heyrətamiz olan cəhət, bu evə mənsub ailə üzvlərinin heç birindən qaçmayan heyvanların yad adamlardan dərhal qaçması idi, bir də ardıcıl bir surətlə heç yanılmadan hər cümə günü eyni saat və eyni dəqiqədə gəlmələridir.

Mir Mustafa zamanına qədər davam edən bu hal, ailə fərdlərindən birinin bu marallardan birinin ölümünə səbəb olması üzərinə bir daha təkralanmamışdır.

Ağzı əyilmişlərin sağlması

Bu dərdə düçar olan xəstə, dərhal bu evə gəlir, ailə üzvlərindən ən yaşlı olan zat (qadın, kişi bərabərdir) əlilə xəstənin üzünə bir sillə vurur və bunun ardınca xəstə dərhal şəfa tapırmış. Əcdadlarından qalma bir çarıqla da vurduqları olurmuş. Çarığı mən gördüm. Hansı zata ad olduğunu bu evdə 1327-ci ildə [m.1909/1910] yaşayan Mir Nizaməddin ibn Mir Həsən ibn Mir Mustafadan soruşdum. Bilmədiyini söylədi. Mən Cicimliyə getməzdən əvvəl Malağan bazarı adı ilə tanınan qəzaya bitişik, Qıraxtın qəzasına dörd saat məsafədəki Rafadinli kəndində Seyid Xaləddin ibn Seyid Əbdürrəhman bin Mir Mustafanın evinə getmişdim.

Bu evə ağzı əyilmiş bir qarı gəldi. Üç gün qonaq qaldıqdan sonra səhət taparaq kəndinə döndü. Ağlımda qaldığına görə qadın Əfəndilər adı ilə məşhur kənddən idi.

Qadından ağzının əyilməsi səbəbini soruşdum. Bu şəkildə anlatdı:

Seyid Xaləddin bir kəndə getmiş. Bu qadının zövcü dostu olduğu üçün onun evinə qonaq olmaq üzrə birbaşa oraya getmiş. Qadının ərini soruşduğunda “evdə yox” demiş. Halbuki, evdə imiş. Bundan irəli gəldiyinə qane gördüm. Qadının şəxsən özündən dinlədim. Hər nə isə qadının sağlması istəniydi. Üç gün içərisində o da baş verdi.

İlan çalanın qurtarılması

İlan çalan adam zəhər bədəninə girdikdən dərhal sonra qaça-qaça bu evə gəlirmiş. Gəlincəyə qədər zəhərin təsirinə qapılamayacaq olursa evə yetişər-yetişməz dərhal o adam, ailə rəisi tərəfindən çeynənir. Çeynəndikdən sonra yuxuya dalar, ayıldığı zaman zəhərdən əsər qalmaz imiş. Fəqət bunun digər cəhəti də var. İlan da eyni şəkildə ocağa doğru gəlirmiş. Şayəd ilan, çaldığı adamdan əvvəl gələrsə, o adam ölür, əgər adam gələrsə, ilan ölmüş.

Həzrəti Pirin möhtərəm xanımı, Siracəddin əfəndinin anası Əminə xanım məşhudatını belə anlatmıştı:

Bir gün bu evə müsafir gəlmiş imiş. O zaman bu evdə Mir Mustafanın böyük qardaşı Mir Əbdülcabbar yaşayırmış. Bunlar onbeşinci səhifədəki planda göstəriləni şəkildə bu zatın xanımları Seyidətün-nisa Gözəl xanım ilə bərabər oturarkən bir ilanın bacadan sallanmaqda olduğunu görmüş. Özü qorxduğundan dərhal o biri xanıma söyləmiş. O da başını qaldıraraq elanı gördüyündə:

- Çəkil, mələm. Allah bəlanı versin. Hansı məsumun ocağını söndürdün, demiş.

Bundan sonra ilan çalan bərgüşadlı bir adam içəri girmiş. Ocağın başına çatar-çatmaz ölmüş.

Dəliləri yaxşılaşdırılması

Hər hansı səbəblə olursa olsun, dəlilər bu evə gətirilir. Evin daxilində qapıdan içəri girildiyində sol tərəfdəki birinci dirəyə olduqca qüvvətli ip və ya örkən ilə (yaşına və qüvvətinə görə) sarılır. O gecə o evdə qonaq qaldıqdan sonra şəfa taparaq qayıdarmış.

1227-ci ildə [m.1812/13] mən bu kənddə qonaq ikən Mikayıl adlı bir adam dəli olmuşdu. Bunu bu surətlə bağladıqlarını gördüm. Bu evdə o zaman oturan Mir Nizaməddin qayın Abdullah əfəndinin evinə getmiş, mən də qardaşı Mir Seyfəddinin evinə getmişdim. Bilmirəm necə olubsa dəli ipdən xilas olmuş və kəndə vəlvələ salmışdı.

Sonra mir gələrək dəliyi çağırmış. Aralarında bu şəkildə bir söhbət cərəyan etmiş. Vəqəni şəxsən dinləyən kənd sakini İsmayıl Əfəndizadə Şəmsəddin əfəndidən eşitdim. Bu surətlə hekayə etdi:

Seyid Nizaməddin dəliyi çağıraraq, yanına gəlincə dərhal:

- Ağ, bən çox fəna bir iş tutdum.

- Nə etdin?
- Daha nə edim. mundarlandım, onu deyirəm.
- Elə isə qarşımdan cəhənnəm ol. Allah cəzanı versin. Heyvan.
- Ah, cəddin olmasaydı, sənə bu sözləri sorardım, deyib ayrılmış və qaçaraq getmiş. Özünü yenə bu evin önünə dərəyə atmış. Baş daşa dəymiş, beyni tökülmüş və ölmüş.

Seyid Nizaməddindən işin əslini soruşdum. Hadisəni eynən təsdiqlədi. Nə üçün “cəhənnəm ol” dedin, deyə verdiyim sualıma: “Dəli pislilik yedikdən sonra şəfa tapmaz” cavabını verdi.

Quduz müalicəsi

Quduz dalayan kimsələr, bu ailədən -istisnasız- hər hansı bir fərdinə -kişi olmaq şərtilə - müraciət edər. O zat buna qan verər. Və bu surətlə qudurmaq təhlükəsindən azad olar. Kişilər tapılmasa bu ailəyə mənsub olan qadınlar da qan verə bilər. O qadının atasının mütləq o ailədən olması şərti vardır.

Lakin qadının, qan verdiyi zaman heyz omaması şərtidir.

Qan vermək üsulu

Sağ ayağın ən kiçik barmağı iplə yaxşıca boğulur. Sonra bir iynə ilə dırnağın ucundan qanadılır. Çıxan qan kiçik çörək parçalarına bulaşdırılır, gələn adama verilir. Bu adam verilmiş çörəyi dörd günə bölər. Dörd gün ac qarnına bu çörəyi və bir də duzsuz şorba yeyər. Başqa cür yeməklərdən pəhriz saxlayar. Suyu tər-təmiz tasdan, bardaqdan içər. Bunu layiqincə icra edən xəstə dörd gündən sonra bu xəstəlikdən qurtular. Ancaq dörd gün pəhriz, quduz it tərəfindən dişlənən adama görədir. Pişik olursa yeddi gün pəhriz etməsi lazım gəlir, qurd olarsa on gündür.

Quduz tərəfindən dişlənən kimsə 7 gün ərzində bu ailədən qan almaq zərurətindədir. Ən çox on gün müddətini keçirənlərə qan qətiyyənlər verməzlər. Bunun üçün uzaq yerlərdən insanların gəlib qanlı çörək alaraq götürdüklerini gördüm. Duz da almışlar. Quduz bir heyvan tərəfindən dişlənən, sığır və davar cinsindən olarsa duzu qana batıraraq kifayət qədər duzun içərisinə qarışdırılır, heyvanlara duz yalattırılır. Bunlar üçün pəhriz, təcrid yoxdur.

Köpək cinsindən olarsa bunlara çörək, ət kimi yeməklərinə qarışdırılaraq verilir. Fəqət bunların dörd gün bağlı qalması və duzlu şeylərdən pəhriz etdirilməsi lazımdır.

Bədənin hər hansı bir hissəsindən çıxan qanı vermək qadağandır; hətta, bu ailədən birisinin burnu qanamış, burun qanını çörəyə batıraraq bir biçərəyə vermiş, o da qudurmuş. Bunun üzərinə o ailə fərdləri hamısı buna ortaq hesab edilmiş, bu ailə üzvlərindən heç kim qan almamışdır.

Bir xətanın qurbanı olduqlarını anlatmışlarsa da, özlərinə bəraət qazandıрмаğa müvəffəq olmamışlar. Bunu rəvayət edən Seyid Sədəddin ibn Mir Mustafadır.

Mənim gördüyüm zatlar 10 gün müddətini keçirənlərə qan vermirdilər. Qarabağda yaygın bir rəvayətə görə bu ailədən yalnız Mir Mustafa

zamanında quduz dalamış bir adamı bu zata gətirmişlər. Gələn xəstə 20 gündən artıq imiş ki, bir quduz köpək tərəfindən fəna bir surətdə yaralanmış imiş.

Həzrəti Seyid bu xəstənin sahiblərini bir az danladıqdan sonra xəstəni ağır bir surətdə çeynəyib. Son dərəcə ağır bir vəziyyətə düşən xəstənin ağzından, burnundan qan fışqırmış. Bu arada mədəsindən çox fəna bir şəkildə parça-parça qan laxtaları tökülmüş. Sonra öz qanından çörək vermiş, xəstə də sağalmış. Bu vəqəəni şəxsən görən adamın oğlundan dinlədim. Fəqət bu, yalnız Mir Mustafaya xas bir müalicə üsulu imiş.

Onun üçün Mir Mustafa Baba adı ilə yad olunan bu zatın övlad və nəvələri Qarabağda ən nəcib və ən şərəfli olaraq tanınmaqdadırlar.

Bu beş üstün xüsusiyyət Qarabağın Zəngəzur bölgəsindən Qars, İrəvan, Təbriz, Naxçıvan, Bakı, Şəki, Dağıstana qədər bütün şəhərli, kəndli, avam, möhtərəm hər din və məzhəb əhlinin təsdiq və etirafı altındadır. Mir Nigari həzrətlərinin Türkiyəyə hicrətindən sonra bu üstün xüsusiyyətləri bu zatın uğradığı Ərzurum, Sivas, Amasiya ərazilərindəki əhali tərəfindən də təsdiq edilmişdir. Yarım əsrdən bəri də bu ailədən sevib müraciət edənlərə qan verilmiş, Allaha həmd olsun heç bir mənfi aqibət baş verməmişdir. Fənnin təkamülünü və hadisələrin nəticələrini tam mənası ilə idrak və təqdir edən, hər xüsusu maddi olaraq düşünən və mühakiməsini maddi ehkama tətbiq ilə məsələni həllə çalışan zatlardan olub bu hadisənin bir çox nümunəsinə şahid olan, heç bir müalicə üsuluna tabe olmadan yalnız qan almaqla quduz illətindən həyat tapdığını öz gözü ilə görən yüzlərcə kimsələrə bu məsələni bir qərarnamə şəklində təsdiq etdirən ailənin qanvermə üsulu tam mənası ilə tarixi olmasıdır. Bunların bu üsulu əcdadlarından miras aldıklarına şübhə yoxdur. Bunun belə olduğunu “Kümeyt bin Zeyd”in bir şeirində anlatmış və qeyd etmişdim. Bu məsələni yazacağım sırada heç cür tapa bilmədim. Tam on gün araşdırdım. Çox məyus oldum. Sonra məmləkətimizin məşhur fazillərindən (təəssüf ki, Nafia katibi²⁵⁰) möhtərəm ədib Əhməd Əmri əfəndidən bunu nəql etməsini rica etdim.

Hər bir arzumu ifadə indiyə qədər çox şey göstərən bu zat, ertəsi günü yazıb gətirdi, verdi.

Bu gün (hicri 1355-ci ilin zilhiccə ayının 4, 1352 şubatının (fevral) 3, 16 əfrənci şubat 1937 (2)-ci ilin çərşənbə axşamı) aşağıda yazılacaq yuxunu nəql etdi.

Dəlil olaraq yazacağım o şeiri sevgili, vəfakar dostumun yazısını dəyişdirmədən eynən aşağıya dərc etdim.

احلامكم لسقام الجهل شافية
كما دماؤكم تشفي من الكلب

Üftadə əfəndinin mübarək nitqindən sonra bununla əlaqədar olaraq digər beytlər yazılmışdır.

²⁵⁰ Nafia-İnşaat işləri (MR).

Bu beyt öz şahid olduğu bir hadisənin xülasəsidir. Əhli-beyt (Allah onlardan razı olsun) haqqında söylənilmişdir. Müəllifi Kümeyt bin Zeyddir.

Beytin mənası:

Ey Əhli-beyt, siz kamil ağıl və fəzilətli elm sahibi olduğunuz üçün cəhalət xəstəliyi aradan qalxır. Odur ki, əşraf və rəislər olduğunuz üçün qanlarınız quduzluq xəstəliyinə şəfa verməkdədir. Bunun şahidi təfri olmasıdır Beytin müəllifi Kümeyt ibn Zeyd əl-Əsədidir ki, Muaz şairlərindən bir şairdir. Əməvilər dövləti zamanında idi. Abbasi əsrinə yetişməmişdir.

(“Qövlü-ceyyid”dən, səhifə 434-dən).

Beytin məzmunu “Qövlü-ceyyid”də təhlil edilmişdir:

و قال قوم ان المكلوب اذا شرب من دم انسان شريف بريئ من ساعته و أنشدوا على ذلك قول الشاعر:
احلامكم لسقام الجهل شافية
كما دماؤكم تشفي من الكلب

7 mart 1937 bazar günü

بُناة مكارم و أساة كَلَم
دماؤهم من الكَلَبِ الشفاءِ

Bu beyt bəhri-vafirdən və mutavvəl şəvahiddəndir. Cəsur kəlimələrdir. Həməsə divanının əlavə qismində dərc edilmiş şeirlərdəndir. Qaili Əbu Əbrəc əl-Qıssım bin Hənbəldir.

(بُناة مكارم)=Məkarim (gözəl əxlaq) baniləridir mənasında həzf olunmuş mübtədaya xəbərdir. (هم بُناة مكارم) nəzərdə tutulmuşdur.

جراح (اساة)- da جراح (بناة) - kəlməsi (باني)-nin cəmidir. Ona ithaf edilmiş (اساة)- da جراح “cərrah” mənasındadır.

(عاصي) vəznində (آسي) “asi” sözünün cəmidir.

(كلم) yara mənasındadır.

Beytin mənası: “Onlar gözəl əxlaq baniləri və yara təbibləridir. Qanları kələbə=quduzluq xəstəliyinə tutulmuşlara şəfadır” deməkdir.

Kələb (كلب) quduz it dişləməsindən insanda görünən dəlilik bənzəri haldır. Beytləri şərh edən Mustafa Üsamüddin əfəndidir ki, Əhli-beytin düşmənlərinə və qanlarını içməyə qəsd edənlərə ərəz olunur. Çünki Əhli-beyt düşmənləri qudurmuş itlər sırasındadır. Onların qanları ilə şəfa tapırlar. Çünki dünya istəklərinə dalmışlar və bunlar haqqında peyğəmbər kəlamı vardır.

الدنيا جيفة و طالبها كلاب
من خير بيت علمناه و أكرمه
كانت دماؤهم تشفي من الكَلَبِ

“Bizə elm elə xeyirli və kərəmli insanlardan təlim olundu ki, onların qanları quduzluq xəstəliyinə şəfadır.” (Müəllifi Abdullah ibn əz-Zübeyr əl-Əsədidir). (“Hayətul-heyvan”, c. 1, s. 47).

Amasiya müftisinin katibi Hafiz Mehmed əfəndinin notlarından iqtibas.

“Okyanus”un (kələb-كلب) maddəsinə baxılsın.

Əhməd Əmri əfəndinin yazısı burada bitdi.

“Həyatul-heyvan”dan nəql etdiyi ərəbcə ibarənin türkcəsi “quduz itin dişlədiyi bir insan, şərif (seyid) olan bir zatın qanından içdiyi anda o xəstəliyə mübtəla olmaqdan qurtular, deyə bir rəvayət söyləməkdə və iddiasını da şairin “sizin həyatbəxş edən ağılınız, cəhalət dərdinə şəfadır. Necə ki, qanlarınız quduzluğu aradan qaldırmağa çarədir” mənasını əhatə edən sözü ilə möhkəmləndirməkdədir) deməkdir.

Bu hal da göstərir ki, bu ailə 1355 illik ailə qanını pozulmadan və dəyişmədən tamamən və qüsursuz olaraq mühafizə etmişdir.

Kümeytə aid qısa bir tərcümeyi-hal və Əhli-beytin murdarlıqdan pak olduğuna dair şeyxül-əkbər, Mühyiddin bin Ərəbi (q.s) həzrətlərinin bir mülahizəsi bu mövzuya aid olduğu üçün ayrıca əlavə edilmişdir.

Yuxu

Bu tarixdən beş-altı gün əvvəl görülmüşdür. Mən bu zatın evinə getmişəm, Həzrəti Pirin yanına getdiyimi, onun da mənimlə bərabər getməsinə rica etmişəm. Fəqət bu sırada o, üzrlü və dəstəməzsiz imiş. Xətrimə dəymək istəmədiyindən mənə yoldaş olmağı qəbul etmiş. Özlüyündə bu surətlə getməsində bir məsələ görməmiş. Yalnız zikir, təsbeh, xətimi-xacə kimi bir ayin icra ediləcək olursa iştirak etməməsinə düşünmüş və Həzrəti Pirin olduğu yerə bərabər getmişik. İçəri girdiyimizdə Həzrəti Pir hələ təşrif etməmiş imiş. Otaqda bir adam varmış. Samovarı qalamış, o da Həzrəti Pirin gəlişini gözləyirmiş. On beş dəqiqə sonra Həzrət təşrif etmiş. Təbii ki, hər üçümüz ayağa qalxmışıq. Həzrəti Pir yerinə oturduqdan sonra “Divan varmı?” deyə soruşmuş. Hücrədəki zat divanı vermiş.

Həzrəti Pir divanı açıb bir az oxuduqdan sonra mənimlə ayağa qalxaraq bərabər dövrə vurub rəqs etmişik. Bir müddət rəqsdən sonra yenə oturmuşuq. Bu sırada hücrədəki zat, Əhməd Əmri əfəndiyə qənddandan iki qənd vermiş və hərərətin yaxud xatırlaya bilmədiyi bir dərdin aradan qaldırılmasına səbəb olur demişdir. Bundan bir az sonra Həzrəti Pir gözünün ucu ilə Əhməd əfəndiyə baxaraq qənddandan iki qənd alıb otaqdakı zata vermiş. Bunu da Əhməd əfəndiyə ver, demiş. O zat o qəndləri də Əhməd əfəndiyə vermiş və Əhməd əfəndi qəndləri yemiş. Bundan sonra Həzrəti Pirin ayağa qalxaraq evinə getmək üzrə olduğu anlaşılınca mən dərhal çarıqları gətirib önünə qoymuşam. Çölə çıxdıqda Həzrəti Pirin mənə “Qırx beş” deyə bir şeylər söylədiyini Əhməd əfəndi eşitmiş, bu arada bir çox sözlər də söyləməkdə imişsə də heç cür anlaya bilməmiş. Əhməd əfəndi də getmək istəmiş, amma mən ona xitabən “Mən Həzrəti Piri evə aparım, gələm bərabər gedərik. Mən gələnə qədər burada otur, demişəm. Əhməd xoca da otaqda qalmış. Lakin qayıdış və görüş səhnəsini görməyə fürsət qalmadan yuxudan oyanmış.

Cənabı-Xalığı-ləmyəzəl hər ikimizi bu əzizin müqəddəs pirlük ruhaniyyətindən və irfanından feyzləndirsin. Peyğəmbərlərin seyidinin hörmətinə amin!

Kümeytin qısa bir tərcümeyi-halı

Kümeyt ərəbcədə “təşğir” (əzizləmə və kiçiltmə) şəkli ilə Kufəli Əsəd qəbiləsinə mənsub Zeydin oğludur. Xətib, fəqih, gözəl yazı yazan bir xəttat,

nəsəb elminə vaqif, insanpərvər, şair, nişançı, cəsür, comərd, olduqca dindar bir adamdı. Əgər Bəni-Əsəd qəbiləsinə şərəf verəcək fazillər olmasa dəxi Kümeytin o qəbiləyə mənsubiyyəti onlar üçün şərəf və iftixara kifayət edərdi..

Kiçik yaşında ikən şeir deməyə müqtədir idi. Bu zəkasına Fərəzdəq vaqif oldu və bir gün “Ay uşaq, mən sənin atan olsaydım, çox məmnun olardın, deyilmi?” deyə soruşdu. Cavabında:

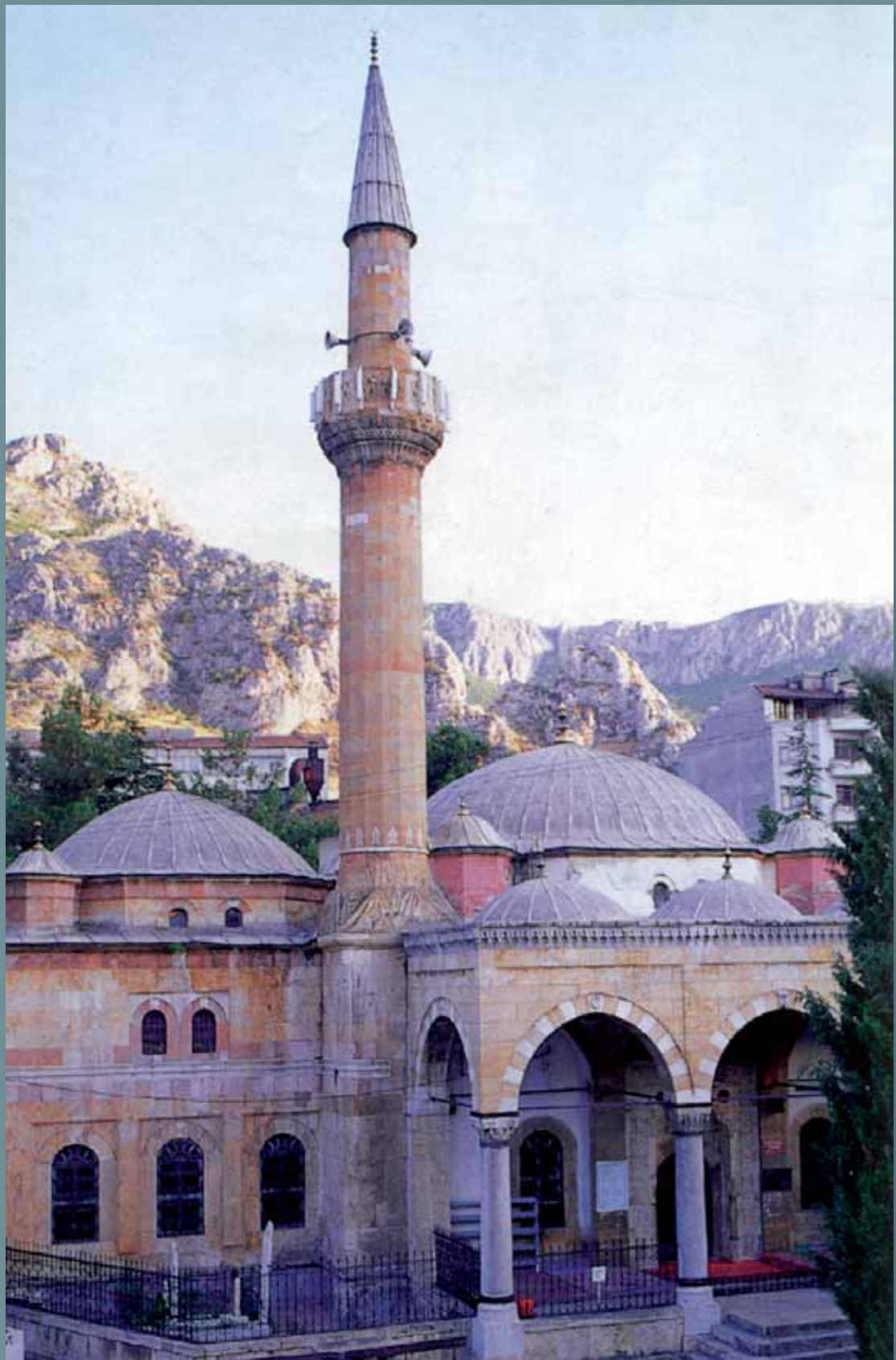
“Mən atamla heç bir fərdin bir dərəcədə olmasına razı olmaram. Fəqət sən mənim anam olsaydın sevinərdim” demiş və Fərəzdəqi çox xəcalətli vəziyyətə salmışdır.

Fərəzdəq, “ömrümdə bunun kimi məni çətin vəziyyətə salan bir kim-səyə təsadüf etmədim” demişdir. Hicri 120-ci ildə vəfat etmişdir.

(Mavərdinin “Ədəbüd-dünya vəd-din“ şərhindən tərcümə, s.339).

*Xəmsəyi-ali-əbanın
adları (Muhəmməd
aleyhissəlam,
Əli, Fatimə, Həsən,
Hüseyn rıdvanullahi
aleyhim əcməin)*

*Şirvanlılar məscidinin
və türbənin 2014-cü ildə
restavratsiyadan sonrakı
görünüşü. (Türbə Mir Həmzə
afəndinin müridi Çərəli kənd
sakini Səfər bəyin nəslindən
olan Nərminə xanım və oğlu
Murad bəyin dəstəyi ilə bərpa
edilmişdir.)*

Məscidin minbər və mehrabı

Şadırvan

ƏHLİ-BEYT HAQQINDA BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR

Əhli-beyt haqqında Mühyiddin
Ərəbi həzrətlərinin mülahizəsi

(*Fütuhatı-Məkkiyyə, cild 1, 196-197-ci səhifələrdən eynən tərcümə*)

Kainatın sərvəri (s.ə.v) əfəndimiz xalis qul olduğu üçün Vacibi-taala (*Əzzə şənuhu*) həzrətləri onu və Əhli-beytini xəbis hallar və qəbih əməllərdən və şərəflərini ləkələyəcək işlərdən pak və münəzzəh etdi. Çünki (rics - رجس) ərəb dilində murdar mənasına gələn (qazr-قدر) müqabilində istifadə edilməkdədir. Dilçilərdən (Fərra) da belə hekayə etmişdir.

Cənabı-Haqq-taala Qurani-Kərimində: *إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا* [Ey Əhli-beyt! Allah sizdən çirkinliyi (günahı) yox etmək və sizi tərtəmiz (pak) etmək istəyir] (Əhzab: 33) deyərək buyurmuşdur. Bunun üçün bunları şərəfləndirəcək bu vəsflərdən başqa bir sifət qoşula bilməz. Ancaq “mütəhhər” (pak) sifəti nisbət edilə bilər. Bu da zəruridir və lazımdır.

Bu, Həzrəti fəxri-aləmin Səlmanı-Farisi (r.a) həzrətləri haqqındakı “təharət və ismətlə Allahın hifzi altında” olmasına dair şəhadətilə sabitdir. Bundan dolayıdır ki, Həzrəti sərvəri-kainat bu mübarək zat haqqında “Səlman bizdən, Əhli-beytimizdəndir” dedi.

Bu surətlə Əhli-beytin Allahın mühafizəsi altında olduğuna, pak olduğuna və murdar sifətlərdən azad tutulduğuna, yəni murdarlığın bunlardan arındırılmış olduğuna şəhadət etdi. Madam ki, Cənabı-Haqq belə bir şəhadət etmişdir, bunlara da ancaq pak, müqəddəs sifətlər aid edilə bilər.

Bu kimi qurani vəsfləndirmə və bu qəbil sifətləri mücərrəd hesab edənlərə izafət səbəbilə ilahinin lütfünə nailiyyət imkanı hasil olur. Sən Əhli-beyti nə zənn edirsən? Onlar paktırlar. Bəlkə, təharətin özüdürlər. Bu ayə də dəlalat edər ki, aləmlərin uca yaradıcısı Əhli-beyti bu ayənin mübarək məzmununda gizli olan əsrarda Həzrəti fəxri-aləmə ortağ etdi. O mübarək ayə budur:

لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ [Allah (bununla) sənin əvvəlki və sonrakı günahlarını bağışlayacaq] (Fəth: 2) günah işləməkdən daha ziyadə insanın üzünü qaraldan və murdarlıq artıran görəsən nə kimi şey vardır? Vacibi-taala həzrətləri peyğəmbərini əfv etməklə bu cür töhmətlərdən arındırdı, pak və münəzzəh qıldı. Bir şey ki, bizə nisbətlə günahdır. Aləmin fəxri əfəndimizdən belə bir hal baş verərsə, o surətdə günah ola bilər, fəqət mənadada qətiyyəni günah deyildir. Çünki Cənabı-Allahdan bu günahı səbəbilə ona məzəmmət gəlməz, şərəni bizə də gəlməz. Əgər həqiqətdə bu günah aləmlərin fəxri üçün mənadada da günah olsaydı, o zaman günahın zəruri etdirdiyi hökm səbəbilə məzəmmətin olması doğru olardı. O zaman Vacibi-taala həzrətlərinin *إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا* [Allah sadəcə sizdən günahları arındırmaq və sizi tərtəmiz təmizləmək istəyir] (Əhzab: 33) müqəddəs ayəsinin məzmununu doğru olmazdı.

Yuxarıdan bəri izah etdiyim surətlə Əhli-beytin pak və təharətli olduğu anlaşılmışdır. Odur ki, bunlara kimlərin daxil olduğunu bildirmək lazım gəlir. Əhli-beytə Fatimənin övladından olan şəriflərin (seyidlər) hamısı və Əhli-beytdən sayıldığına dair peyğəmbərin şəhadət etdiyi Səlmanı-Farisi kimi kimsələr daxildir.

Cənabı-Vacibül-vücuda həzrətlərinin bunlara qarşı olan əzəli lütfü və rəbbani ixtisası şərtincə qiyamət gününə qədər bu mübarək ayədəki gıfuran hökmü səbəbilə pakdirlər. Bunlara olan lütfü-cəlibə, məhz Cənabı-Haqqın Həzrəti fəxri-ələmə bəxş etdiyi və ona ehsan buyurduğu lütf və şərəfdən irəli gəlir. Bu şərəfin hökmü ancaq axirət evində zahir olur. Çünki onlar ilahi əfvə məzhər olaraq həşr olunurlar. Fəqət dünyaya gəlcə, bunlardan şəriətə görə cəzanı zəruri edən bir günah əmələ gələrsə o cəza tətbiq edilir. Günah işləyib tövbə edən kimsəyə şəriətə uyğun cəza tətbiq edildiyi kimi.

Qazi bunlardan birisinin (zina, oğurluq, şərab içmək kimi) günahlarına vaqif olduğu təqdirdə bunlar üçün məğfirət təhəqqüq etməklə bərabər bənzərlərinə edildiyi şəkildə şəriətə görə cəza tətbiq edilir. Lakin o kimsənin qınanması caiz deyildir.

Allahın göndərdiyi ayətə iman edən mömin və müsəlmana layiq olan *إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا* [*Allah sadəcə sizdən günahları arındırmaq və sizi tərtəmiz təmizləmək istəyir*] mübarək ayəsinin uca mənasını təsdiq və Əhli-beytdən zühur edən hər şeyin bağışlanacağına etiqad etməkdir. Allah tərəfindən pak olduğuna şəhadət edilmiş bir kimsəyə məzəmmət etmək və onların haqqına təcavüz etmək müsəlmana yaraşmaz.

Cənabı-Haqqın onlardan murdarlığı götürməsi işlədikləri bir əməl və ya əvvəlcə işlədikləri keçmiş bir xeyir əməldən dolayı deyildir. Bəlkə, əzəli iradəsində onların haqqında zühur etmiş bir lütf və inayəti sayəsindədir. *ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُعْطِيهِ مَنْ يَشَاءُ* [*Bu Allahın fəzlindəndir, istədiyinə verir*]. Yəni bu ilahi bir lütfdür ki, dilədiyinə verir. Şübhəsiz Cənabı-Qadiri-Qəyyum geniş ehsan sahibidir.

Səlmanı-Farisi həzrətləri haqqında varid olan hədisi-şərif həqiqətə müvafiqsə bu aliqədr zat da Əhli-beytin nail olduğu dərəcədədir.

Əgər Səlmandan şəriətin zahirinə müxalif bir hal baş versə, Əhli-beytə daxil olduğu halda ondan nəhsliyin qaldırılmamış olduğunu ifadə edər.

Bu isnaddan Əhli-beyt də eyni nisbətdə pay sahibi olmalıdır, halbuki, onların pak olduqları nəss (Qurani-Kərim) ilə sabitdir. Səlmanın da Əhli-beytdən olduğuna şəkk yoxdur.

Mən çox candan, ürəkdən diləyirəm ki, Əlinin digər ailəsindən olan oğulları, nəvələri, o cümlədən, Səlmanın oğulları, nəvələri (Həsən, Hüseyin oğulları, nəvələri kimi) bu xüsusi mübarək lütfə nail və Əhli-beyt sırasına qoşulsunlar. Hətta, Əhli-beytin məvalisinin²⁵¹ də bu şərəfdən məhrum qalmamasını diləyirəm. Allahın rəhməti çox genişdir, dostum!

Bu qulun şərəfi Allah yanında bu səviyyədə olarsa o qula qoşulmaqla o kimsə də şərəflənər. Elə deyilmi, əzizim? Bir kərə diqqət etsək, ah...

²⁵¹ Bu bəhsin sonuna yazılmışdır

Bir kimsə ki, şan və şərəf sahibi və ondan başqasına həmd edilməyən bir varlığın (*İlahi şərəfin sahibi Allahdır*) müqəddəs rəbbani nəfsinə, ulu və mübarək zatına bağlanmış olunsun, məhz o bağlanmış kimsə, axirətdə heç bir kimsənin onlar üzərinə üstünlüyü və imtiyazı olmayacaq olan qullardandır. Allah İblisə xitabən “sənin mənim qullarıma təhəkküm və təcəbbürün yoxdur,, dedi. Quranda عبادي (ibadi=mənim qullarım) deyərək Allahın zatına bağlanmış bəxtəvərlərdən başqasına müraciət edildiyini görməzsən. Bu xitab bəxtəvərlərə xas bir istifadə şəkli. Başqa qullar haqqında عباد (ibad=qullar) deyərək gəlmişdir.

Sən Cənabı-Haqq tərəfindən mühafizə edilənləri və məsum olanları nə zənn edirsən? İbadət və itaətlərində tamliqlə mahir olub seyidlərinin cızdığı hüddud dairəsində vəzifəsini yerinə yetirənlər də kibriyaya nail olmuş qullar cümləsindəndir. Onların şərəfləri də əla, mükəmməl və tamdır. Bu zatlar bu məqamın qütbləridir.

Bu qütblərdən Səlmanı-Farisi Əhli-beytin məqamının şərəfinə varis oldu. *Allah ondan razı olsun*. O həzrət Cənabı-kibriyanın qulları üzərindəki hüquqa, qulların nəfsləri və onları yaratmaq xüsündəki hüququna insanlar arasında dərindən vəqif olub bu hüququ həyata keçirməkdə hər kəsdən artıq müvəffəq olanı idi. Onun üçün aləmin fəxri əfəndimiz

لو كان الايمان بالثريا لنالته رجل من فارس [Əgər iman sürəyyə ulduzunda olsa idi, əhli-farsdan bir kişi ona nail olardı] deyərək buyurmaqla Səlmanı-paka işarə vurmuşdur.

Son.

“*Məvali*” kəlməsini Mühyiddin Ərəbi burada gətirməklə çox mənalar ehtiva edən bir ifadədən istifadə etmişdir. Çünki “*məvali*” kölə və cariyyə, dost və əhbaba da deyilir. Daha bir çox mənası varsa da burada müvafiq olmaz.

Bu hala görə Əhli-beyt xanədanının kölələri, cariyyələri, sevnələri, dostları hər zaman bu ilahi müqəddəs lütfə naildirlər deməkdir.

Əhli-beyt haqqında bəzi mütaliələr

Mühyiddin Ərəbi həzrətləri

(*Allah pak sirrini müqəddəs qılsın*)

جعلت ولائي آل أحمد قربة
على رغم أهل البعد توارثني القربا
و ما طلب المختار أجرا على الهدى
بتبليغه الا المودة في القربى

[Mən (düşmənlərimin ziddinə olaraq) bütün məhəbbətimi - yaxın olmaq arzusu ilə ali-Əhmədə (Əhli-beytə) həsr etdim, çünki ali-Əhmədə məhəbbət aləmin fəxri əfəndimizə yaxınlıq gətirən bir haldır. Kainatın sərvəri Həzrət peyğəmbərlik təbliğatı ilə xalqı hidayətə yetişdirmək üçün onlardan bir ücret istəmədi. Ancaq Əhli-beytinə sevgi və məhəbbət istədi]. (İbn Fariz divanı, c. 1, s. 94)

İbn Fariz (q.s) həzrətlərinin:

ذهب العمر ضياعاً و انقضی
باطلاً إن لم أفرمك بشي
غير ما أوليت من عقدي و لا
عترة المبعوث حقاً من قصي

Ah, ömür boşuna keçdi, batil uğrunda tələf oldu. Ömrün batillik içində keçib getməsilə heç bir şeydən şikayətlənmədim, fayda görmədim, fayda gördüyüm bir şey var isə kainatın sərvəri həzrətin (*salamların ən fəzilətlisi və mükəmməli üzərində olsun*) övladlarının məhəbbətinə qəlbimi bağlamağımdır ki, o nəbi-Qusay övladından göndərilmiş bir haqq peyğəmbərdir. (İbn Fariz divanı, c.1, s.93).

قل لا أسئلكم عليه أجراً إلا المودة في القربى

“إلا المودة” qəti istisnadır. (القربى)dakı (في) kəlməsi nəzərdə tutulan şeyə aiddir. (أي المودة الكائنة في القربى) - Yaxınlığa həsr edilmiş sevgi deməkdir) mənası qətiyyətlə əcri kənar etməkdir. Yəni əcrlərdən hər hansı birini mən sizdən gözləmir və istəmirəm. Ancaq və ancaq Əhli-beytimə sevgi və məhəbbət istəyirəm, deməkdir. Çünki Həzrəti fəxri-aləmin Əhli-beytinə məhəbbətin səmərəsi onlara məhəbbət edənlərə aiddir. Çünki bu sevgi məhəbbət edənlərin nicat tapmalarına səbəbdir; məhəbbət məhşərdə Əhli-beytə məhəbbət edənlərin bir arada həsr olunmasını zəruri edər.

Bu səbəbdəndir ki, Həzrəti rəsuli-əkrəm bu mənada المرء يحشر مع من أحب [İnsan sevdiyi ilə bərabər həsr olunur] deyə buyurdu.

Kainatın sərvəri əfəndimizin Əhli-beytinə sevgi ilə əmr buyurması bir əcr və əvəz olaraq tutulmağa uyğun deyildir. Ruhu saflaşma və arınma qəbul etməyən və onlardan ruhən və tərbiyə cəhətindən uzaq olan kimsələrin onlara məhəbbət etməsi, həqiqətən, qeyri-mümkündür. Ruhu nurlanıb, qəlbi inkişaf edib Allahı bilən və məhəbbət bəsləyən tövhid əhlinin də bunlara məhəbbət etməməsi mümkün deyildir. Çünki bunlar kainat sərvərinin Əhli-beyti, fütüvvət və ləyaqət sahibi, ilahinin əzəli lütfü ilə məhəbbət, yüksək, ali mövqe və məqamlara nailiyyət və münasibət kəsb etmək üçün vəzifəlidirlər (yəni, bunlar bu zərurət və istedad üzərinə yaradılmışlardır, deməkdir). Risalət-pənah əfəndimizin Əhli-beytinə ancaq Allaha və rəsuluna məhəbbət edənlər və Allah və peyğəmbərinin məhəbbət etdiyi kimsələr məhəbbət bəsləyərlər. Əgər bunlar, əvvəlcə Allah tərəfindən sevilmiş olsalardı, kainatın sərvəri əfəndimiz bunlara heç məhəbbət göstərməzdi. Çünki Həzrəti Peyğəmbərin məhəbbəti eynəl-cəm məqamında vəqə olduqdan sonra surəti-təfsildə Cənabı-Haqqın məhəbbətinin eynidir. Bir az əvvəldə qeyd olunan hədislərdə nəzərdə tutulan Əhli-beyt dörd nəfərdən ibarətdir. Görmürsənmi ki, aləmin fəxri əfəndimizin bunlardan başqa bir çox övladı, hətta, bunlarla eyni dərəcə yaxınlıqda və bərabər bir çox qohumları vardı. Bunların heç birisini anmadı və ümmətini bunlara da məhəbbət etməyə təşviq etmədi. Sadəcə bunların məhəbbətinə həvəsləndirdi, yəni şiddətlə təşviq etdi, ancaq bunların adlarını çəkməklə kifayətləndi.

Rəvayət olundu ki, bu mübarək ayə nazil olduğu zaman birisi peyğəmbərə xitabən:

“Ya Rəsulullah, sevməyimiz vacib olan qohumlarınız kimlərdir? - dediyində kainatın yaradılış qayəsi əfəndimiz bu sualın cavabında:

- Əli, Fatimə və oğulları Həsən və Hüseyndir, deyə buyurdu. Fəqət burada yetdi.

Məhz bu yaxınlıq ruhani cinsiyyəti zəruri etdiyindən mizaci bir münasibəti gərəkli etmişdir. Bu səbəblə bunların övladı olub bunların getdikləri yola gedənlər, bunların hidayətinə tabe olanlar eynilə bu dörd zatın hökmündə olurlar. Yəni Əhli-beyt sırasına daxil olurlar. Bunun üçün kainatın sərvəri əfəndimiz bunlara ehsan etməyə təşviq etdi. Bunlara məhəbbət buyurdu. Bunlara zülm və əziyyət etməyi qadağan etdi. Məhəbbət edənlərə peyğəmbər vədi verdi, zülm edənlərə qadağa ilə xəbərdarlıq etdi.

Həzrəti fəxri-ələm (salləllahu aleyhi və ələ alihi vəsəlləm) hədisi-şərifində belə buyurdu:

حُرِّمَتِ الْجَنَّةُ عَلَى مَنْ ظَلَمَ أَهْلَ بَيْتِي وَ أَذَانِي فِي عَتْرَتِي

- Əhli-beytimə zülm edənə və nəslimə əziyyət edənə cənnət haram qılındı.
من اصطنع إلى أحد من ولد عبد المطلب و لم يجازه عليها فأنا أجازيه عليها غداً إذا لقيني يوم القيامة
- Bir kimsə Əbdülmüttəlib oğullarından birisinə bir iş edər və o iş üzündən cəzasını almazsa, sabah qiyamətdə mənimlə üzləşdiyi zaman mən onun cəzasını verərəm.
من مات على حب آل محمد مات مغفوراً له
- Bir kimsə ali-Muhəmmədə (Əhli-beytə) məhəbbətlə ölərsə, bağışlanmış olduğu halda ölür.
من مات على حب آل محمد مات تائباً
- Bir kimsə ali-Muhəmmədin məhəbbətilə ölərsə, tövbə etmiş olduğu halda ölür.
الا و من مات على حب آل محمد مات مؤمناً
- Ey (adam), xəbərdar ol, bir kimsə ali-Muhəmmədə məhəbbət edərək ölərsə, mömün olduğu halda ölür.
الا و من مات على حب آل محمد مات شهيداً مستكمل الإيمان
- Bir kimsə ali-Muhəmmədə məhəbbətlə ölərsə, imanlı və şəhid olaraq ölür.
الا و من مات على حب آل محمد بشره ملك الموت بالجنة ثم منكر و نكير
- Bir kimsə ali-Muhəmmədə məhəbbət edərək ölərsə, öncə ölüm mələyi, sonra Münkər və Nəkir onu cənnətlə müjdələyər.
الا و من مات على حب محمد و آل محمد يزف إلى الجنة كما تزف العروس إلى بيت زوجها
- Bir kimsə Muhəmmədə və ali-Muhəmmədə məhəbbət edərək ölərsə, o kimsə (gəlin ərinin evinə süslənib getdiyi kimi) cənnətə eləcə gedər.
الا و من مات على حب آل محمد فتح له في قبره بابان إلى الجنة

- Bir kimsə ali-Muhəmmədə məhəbbətlə ölərsə, öldüyü zaman onun qəbrində cənnətə onun üçün iki qapı açılır.
الا و من مات على حب آل محمد مات على السنة و الجماعة
- Bir kimsə ali-Muhəmmədə məhəbbətlə ölərsə, əhli-sünnə vəl cəmaətdən biri olaraq ölür.
الا و من مات على بغض آل محمد جاء يوم القيامة مكتوباً بين عينيه آيس من رحمة الله
- Bir kimsə ali-Muhəmmədə düşmənçiliklə ölərsə, qiyamət günündə iki gözünün arasında Allahın rəhmətindən məyus adam deyə yazılı olduğu halda gələr.
الا و من مات على بغض آل محمد مات كافراً
- Bir kimsə ali-Muhəmmədə düşmənçiliklə ölərsə, kafir olduğu halda ölür.
الا و من مات على بغض آل محمد لم يشم رائحة الجنة
- Bir kimsə ali-Muhəmmədə düşmənçiliklə ölərsə, cənnət qoxusunu qoxlaya bilməz.
و من يقترف حسنة بمحبة آل رسول نزد له فيها حسناً بنتاعته لهم في طريقتهم لأن تلك المحبة لا تكون إلا لصفاء الاستعداد و بقاء الفطرة و ذلك يوجب التوفيق لحسن المتابعة و قبول الهداية إلى مقام المشاهدة فيصير صاحبها من أهل الولاية و يحشر معهم في القيامة
- Bir kimsə peyğəmbər nəslinə məhəbbət etməklə savab qazanarsa, onların üsul və adətinə itaət etdiyi üçün biz də onun savabını artırırıq. Çünki məhəbbət, ancaq saf istedad və daimi fitrət ilə hasil olur. Saf istedad, daimi fitrət isə yaxşı itaətdən, müşahidə məqamına hidayəti qəbul üçün uzlaşmağı vacib edər (Yəni Cənabı-Haqq o kimsəyə müvəffəqiyyətini yoldaş edər. O da bu sayədə onların üsul və adətinə nöqsansız tabe olur və hidayəti qəbula, dolayısı ilə də müşahidə məqamına istedad kəsb edər), bu əxlaqla əxlaqlanan kimsələr vəlayət əhli olur və məhşərdə onlarla birlikdə həşr olunur.
(إن الله غفور) بتنويره ظلمة صفات من أحب أهله
- Vacibi-taala həzrətləri Əhli-beytə məhəbbət edən kimsələrdə olan zülmət sifətini nurlandırmaqla onları bağışlar.
(شكور) لسعي من ناسبهم
- Vacibi-taala həzrətləri Əhli-beyt aşiqlərini nisbət qazana biləcək bir hala sövq edər və bu yolda çalışmasını artırır. (Muhyiddin Ərəbi təfsiri c.2, s. 108) Əhli-beyt xanədanı haqqında Mövlanə Cami:

هر کس ز خاندان نبوت نصیب یافت
تعظیم او وظیفه هر بی نصیب نیست
هست او غریب دهر براه محبتش
گر مال و ملک و جان ببازی قریب نیست

[Bir kimsə ki, peyğəmbər xanədanına mənsub olmaq şərəfinə nail oldu, Hər nəsibsizin o kimsəyə qarşı haqq təzimini icra etməyə qüdrəti çatmaz. O, təbiətin qəribidir. Əgər onun məhəbbəti uğrunda mal, mülk, can ilə fədakarlıq edə bilsən təəccüblü olmaz. (Baharistan, s 62)].

Üftadə əfəndinin fikri:

Böyük seyidlərə ehtiram göstərmənin lazım olduğuna etiraz yoxdur. Hətta, təriqətimizin qaynağı Pir Üftadə (q.s) “məclisimə ali-Rəsuldən bir kimsə qədəm bassa, necə təzim edəcəyimi bilmərəm” demişdir. “Səvaiq”də də Əhli-beytə hörmət haqqında uzun-uzadı bəhs etmişdir. Lakin ali-rəsul olanlara hörmətsizlikdən də qaçınmaq lazımdır (Fərahur-ruh, c. 2, s. 158.).

İmam Şafii (r.a) həzrətləri:

يا آل بيت رسول الله حبيكم
فرض من الله في القرآن أنزله

Ey Əhli-beyt, aləmin yaratıcısının nazil etdiyi Qurani-Kərimindəki ilahi əmrə əsasən sizə məhəbbət etmək fərzdır.

يكفيكم من عظيم الفخر إنكم
من لم يصل عليكم لا صلاة له

Sizə ən böyük şərəf və fəxarət cəhətindən bu kifayətdir, hər kim sizə salavat gətirməzsə, namazı caiz deyildir.

Sahibi-Mişkat (r.a) həzrətləri:

قريش خيار بني آدم
و خير قريش بنو هاشم

Adəmoğullarının xeyirlisi Qureys qəbiləsi, Qureysin xeyirlisi isə Haşimoğullarıdır.

و خير بني هاشم كلهم
سراج الوجود أبو القاسم

Bəni-Haşimin ən xeyirlisi kainatın yaradılış səbəbi Əbülqasım Muhəmməd Mustafa (*səlləllahu aleyhi və səlləm*) həzrətləridir.

و أشرف كل الورى بعده
سلالته الطهور من فاطم

Həzrəti fəxri-ələmdən sonra bütün insanların əşrəfi Həzrəti Fatimədən (*aləyhəs-salatu vəs-səlam*) gələn sərvəri-kainatın pak sülaləsidir.

Həzrəti Həsənin övlad və zövcələri haqqında fəsil²⁵²

“Kitabüs-Safvə”də on beş oğlu, səkkiz qızı var idi, deyilib. “Kitabı-Məvalidi-Əhli-beyt”də cəmi on oğlu, bir qızı var idi ki, adları - Abdullah, Qasım, Həsən, Übeydullah, Əbdürrəhman, Əhməd, İsmayıl, Hüseyn, Aqıl və Ümmül-Həsən idi, deyilib. “Kitabı-Zaxairil-Uqba fi Mənaqibi-Zəvil-Qurba”da Həsən vəfat etdikdə Həsən, Abdullah, Ömər, Zeyd və İbrahim adlı oğulları qaldı, deyilib.

“Tarixi-Müxtəsəri-Cami”də Həsənin övladları Həsən, Zeyd, Ömər, Hüseyn, Talha, Əbdürrəhman, Qasım, Əbubəkr və Abdullahdır ki, bu sonrakı üçü Həzrəti Hüseynlə birgə Kərbəlada şəhid olub. Həzrəti Həsənin

nəsli ancaq Həsən ilə Zeyd adlı iki oğlundandır. Sair övladlarının nəsli kəsilməmişdir, deyilib.

“Camiut-təvarix”də qeyd olunmuşdur ki, Həzrəti Həsən çox evlənmiş və çox boşamış olub, hətta, öz atası həyatda ikən müxtəlif vaxtlarda doxsan və ya yüz on xatunla nikahlanmış, gözəl əxlaqlı da olsa, cüzi səbəblə hər aldığı qısa zamanda boşamışdır. Adı kimi surət və təbiəti gözəl olduğundan hər xatun ondan kamal və eşqi-məhəbbətlə ayrılıb. Həzrəti Əli:

يا اهل الكوفة لا تزوج الحسن فانه رجل مطلق (Ey əhli-Kufə, Həsənə qız verməyiniz. Çünki çox qadın boşayıdır.) deyib, məclisdəkilərdən biri ²⁵³لنزوجه فمارضي امسك وما كره طلق (Əlbəttə, ona qızımızı verərik. Bəyənersə, yanında saxlayar, bəyənməzsə, boşayar, deməkdir.) dedi. İçlərindən biri nikahlandıqda o xatun buna yüz cariyə göndərmiş, hər birisini min axça ilə göndərmişdi.

Sona çatdı.

Əhli-beyt haqqındakı şeirlərdən

هم القوم من أصفاهم الود مخلصا
تمسك في أخراه بالسبب الأقوى

“Əhli-beyt elə bir nəcib qövmdür ki, onlara hər kim ixlasla qəlblərini saflaşdırıb məhəbbətini vicdanında bərqərar edərsə, axirətdə qüvvətli bir səbəbə, mətin bir ipə yapışmış olar”.

هم القوم فاقوا العالمين مناقبا
محاسنهم تحكى و آياتهم تروى

“Əhli-beyt elə bir ulu əşirətdir ki, mənqibə cəhətindən bütün aləmlərə üstünlük qazandıqlar. Onların yaxşılıqları hekayə edilməkdə, kəramət və ülvyyətləri nəql edilməkdədir”.

موالاتهم فرض و حبهيم هدى
و طاعتهم وُدّ و وُدّهم تقوى

“Onları sevmək fərzdür, onlara qarşı sevgi hidayətə aparır,

Onlara itaət sevgini icab edər və onlara qarşı sevgi təqvanı lazımlı edər.

Ərzurumdan Nemət Əfəndizadə Arif əfəndinin göndərdiyi məktubdan çıxmışdır. Həzrəti Pirin vəfatı üçün söylədiyi anlaşılır isə də Arif əfəndi əsl müəllifin adını yazmayıb özünü yazmışdır. Bununla hicrətdə olduğunu ifadə etmək istəmişdir.

²⁵³ لو فتشوا قلبي لألقوا به

سطران قد خطا بلا كاتب

العدل و التوحيد في جانب

و حب اهل بيت في جانب

[Qəlbimi araşdırsanız görərsiniz ki,

Qəlbimə katib əli dəymədən iki sətir yazılıb.

Ədalət və tövhid bir tərəfdə,

Əhli-beyt sevgisi bir tərəfdə.]

12 mart 1937 tarixində gələn məktubdan:

*Həsrətilə tərək edüb getdi bizi,
Ey əzizim, əl-fıraq, ah əl-fıraq.*

*İftiraqın narın yaxdı bizi,
Ey əzizim, əl-fıraq, ah əl-fıraq.*

*Dəvətullaha etdin imtisal,
Əl-hökmü lillahil-kəbiril-mütəal.*

*Neyləyim, biz zəif və bi-məcəal,
Ey əzizim, əl-fıraq, ah əl-fıraq.*

*Aşiqə pərdeyi-hicab imiş cihan,
Sirri-təsərrüfatıdır kövünü məkan.*

*Cənnətül-məvayı qıldın aşıyan,
Ey əzizim, əl-fıraq, ah əl-fıraq.*

*Əmri-Haqq irdi ona yoxdur səbil,
“Küllü şeyin halikun” dedi cəlil.*

*Əmri-Bariyə gərək səbri-cəmil,
Ey əzizim, əl-fıraq, ah əl-fıraq.*

*Köçdü şeyxim Şeyx Həmzə vəli,
Arif mücrimi yetim etdi vəli.*

*Tiği-həsrət çək edüb canü dili,
Ey əzizim, əl-fıraq, ah əl-fıraq.*

ابلهان تعظيم مسجد ميکنند
در خراب اهل دل جد ميکنند

آن مجاز است این حقیقت ای خران
نیست مسجد جز درون سروران

مسجدي کان اندرون اولیاست
سجدگاها جمله است آنجا خداست

*[Axmaqlar məscidi ucaldar və ona təzim edər, amma
Könül əhli xarabatda səy edər
Halbuki, o məcazidir; ay ulaqlar, bu həqiqət.
Sərvərlərin könüllərindən başqa məscid yoxdur.
Övliyaların könülləri olan məscid*

*Hamının səcdəgahıdır; Xuda da oradadır.
Mövlana Cəlaləddin Rumi, Məsnəvi]*

من از مهر حیدرم هر لحظه اندر دل صفاست
از پی حیدر حسن مارا امام راهنماست
*[Mən Heydəra aşiqəm, qəlbim həmişə səfadadır;
Heydərdən sonra mənim rəhnümmam (yolgöstərənim) Həsəndir.*

همجو کلب افتاده ام بر آستان بو الحسن
خاک نعلین حسین بر هر دو چشم تو تیاسب
*Əbül-Həsənin qapısında hər zaman köpək olaram,
Hüseynin ayağının tozu hər iki gözümə mərhəmdir.*

آبدین تاج سر و باقر دو چشم روشنم
دین جعفر بر حقست و مزهّب موسی رواست
*Abidin başım tacı, Baqir gözlərim nurudur;
Cəfərin dini haqdır, Musanın yolu doğrudur.*

ای موالی وصف سلطان خراسان را شنو
ز ره ی از خاک قبرش دردمندان را دوا
*Ey dost, Xorasan sultanının vəsfini dinlə,
Qəbrindən bir zərrə belə dərdlilərə dəvadır.*

پشوای مؤمنان است ای مسلمانان تقی
گر نقی را دوست داری بر همه مزهّب رواست
*Təqidir, ey müsəlmanlar, möminlərin rəhbəri,
Naqini sevsən, bil ki, hər məzhəb rəvadır.*

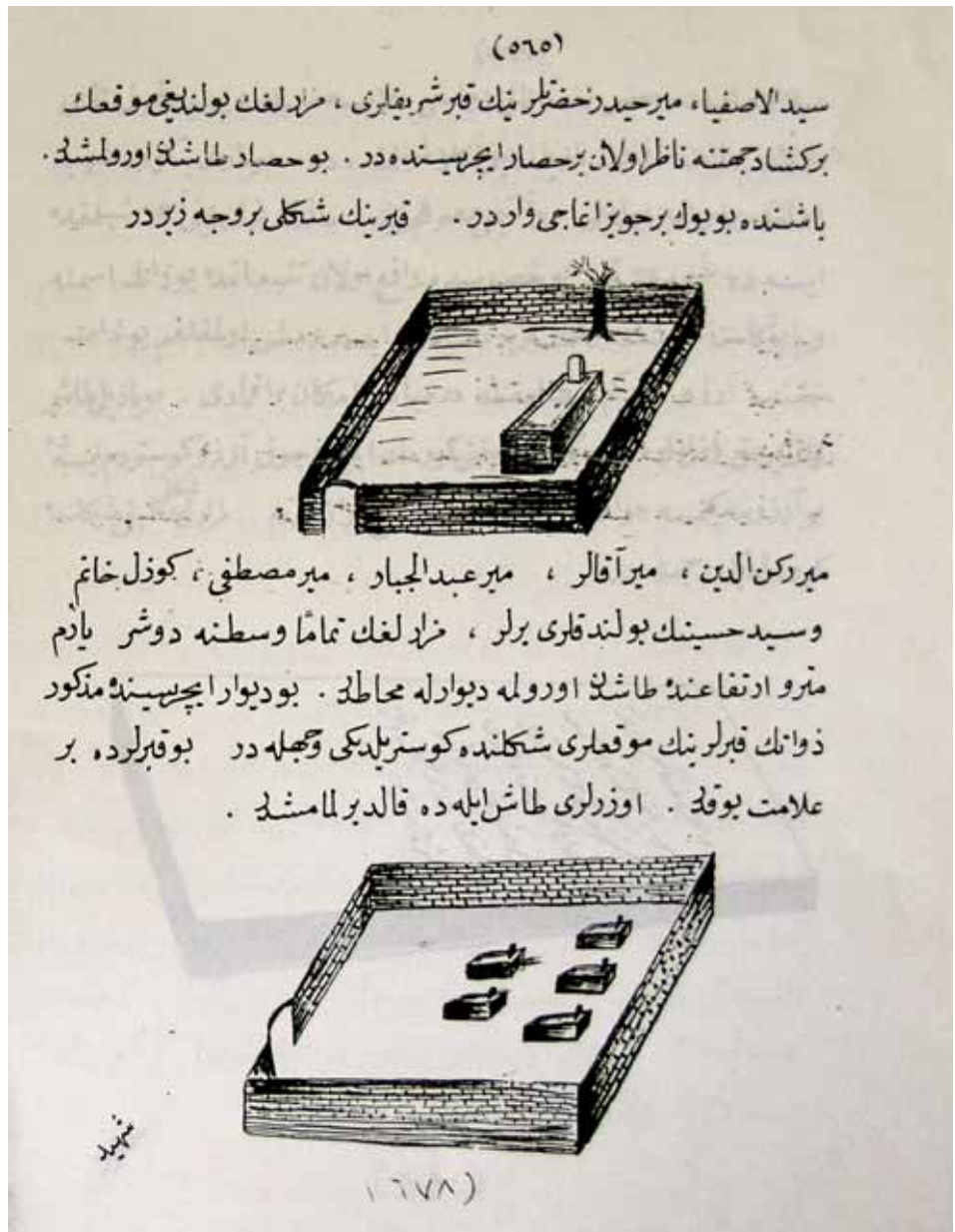
عسکری نور دو چشم عالم است و آدمست
همجو یک مهدی سپه در عالم کجاست
*Aləmin də, Adəmin də iki gözüdür Əsgər;
Mehdi dünyaya gəlsə, görən aləm hara gedər.*

قلعه ی خیبر گرفته آن شاهنشاه عرب
ز آن که در بازو ی حیدر نامه ی الاقتاست
*Xeybər qalasını aldı ol şahənşahi-ərəb,
Çünki Heydərin gücündə İllafəta naməsi vardır.*

شاعران از بحر سیم و زر سخنها گفته اند
احمد جامع غلام خاص شاه اولیاست
*Şairlər gümüş və qızıl dənizindən kəlimələr söylər;
Əhməd Cami Şahi-Övliyanın xas quludur]*

Bir həqiqət Misrinin Yusifi-Kənanını,
Riştəyi-əqval edüb sirri-hikmət söylədim.
Nəxli-eşqi etmək şöləyi-pünhanını,
Xariqə əfşan edüb sirri-vəhdət söylədim.

Lən tərani rəmzinin nüktəyi-fürqanını,
 Cilveyi-Tura baxıb sirri-rüyət söylədim.
 Rəhnəvərd zülmətə çağırır irfanını,
 Göstərib bəhrində bin sirri-qürbət söylədim.
 Gülfəşani-rəhmətin buyi-üveysanını,
 Zülfi-Əhməddən alub səri-nisbət söylədim,
Baği-arami-Rəhman əhb sirri-nisbət söylədim.
 Həp kitabı-əqdəsin məğzi-heyrət şanını,
 Topladım bir nöqtədə sirri-heyrət söylədim.
 Bir simayı-ənvərin mehri-dirəxşanını,
 Taqi-ərşdən parladub sirri-qüdrət söylədim.
 Razi-aləm aşına, piri-hikmət dananı,
 Fəxri, göstərdim bütün sirri-himmət söylədim.

Tənqidlərdən qaynaqlanan yekun nəticəni zəruri edən son mülahizə²⁵⁴

Bu kitabı yazdıqdan sonra Həzrəti Pirin xüsusi və ümumi həyatına daha yaxşı bələd olan alimlərdən Amasiya müftisi kamil hafiz və təsəvvüfdən tam bəhrələnmiş olması və mükəmməl vüqufu ilə seçilən Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətlərinə, həmçinin Həzrəti Piri görüb-əşidən və haqlarında özlərinə görə məlumatı olan ona yaxın zatlara verdim. Və bunu yaxşıca mütalihə edərək lazım gələn tənqidlərin edilməsini rica etdim. Təəssüf ki, heç bir kimsə istər kəlmə və məna, istərsə sair xüsusa aid müsbət, mənfə bir tənqid etmədi. Ancaq rəvayətlərin bəzilərinə vəqə nöqsan və bəzilərinin yanlış qismləri Xoca Bəhaəddin əfəndi həzrətləri tərəfindən göstərildi. İftixarla - o göstərilən xətalara- həqiqətə uyğun olduğu üçün- ayrıca əlavə edilməsinə və bir xüsusi mövzu olaraq dərcinə -minnətdarlıqla- səy etdim. Bu həzrət tərəfindən göstərilən xətalara, ifadəsinin əsasını dəyişdirməməyə etina etmək şərtilə, eynən yazdım. Səhifə və sətir nömrələrini də -aid olduğu cəhətlər asanlıqla tapılsın deyərək- göstərdim. Bununla belə, bu şərait dairəsində tamamlamağa müvəffəq olduğum bu kitabın bu surətlə hər cür ləkədən qorunması “mənim üçün” iftixar və şükranla qeydə layiqdir. Bunun üçün Cənab əhkamül-hakiminə minlərcə təşəkkür edər, dünya durduqca istifadə edib feyz alanların çoxluğunu, əlaqəli olaraq da əhli-kamal və vicdanın xeyirli dualarına məzhər olmağımı İlahinin dərgahından dua və niyaz edərəm.

Tənqid edilən məqamlar:

(səhifə 31, sətir 13) Şeyx İsmayıl Şirvaniyə əlaqədarlıq” ünvanı altında yazılan səhifədə İsmayıl Şirvani həzrətləri həyatda ikən Gümüşlüdə məşhur hücrələrin birində süluk edib Rusiyaya [Qarabağa] getmişdir. Həzrəti Mövlanənin vəfatından sonra Rusiyadan [Qarabağdan] təkrar geri qayıdıb Saraçxanə mədrəsəsində iqamətlə Saraçxanə cəməsinə xətimi-xacəgan oxutduqları və inabət-dərvişlik təlim eylədikləri səhih rəvayətlərdəndir.

(səhifə 186, sətir 4) Lütfiyə xanımla izdivac və zifaf Hacı İsa əfəndinin evində vəqə olmuşdur.

(səhifə 84, sətir 9) Ərzurumdan qayıdışda Amasiyanın məşhur alimlərindən Kazzazzadə Hacı Əhməd əfəndi həzrətləri də bərabərdir.

(səhifə 93, sətir 5) Amasiyaya qayıtdığı zaman Taşabadi Mustafa əfəndi həzrətləri Ərzurumda qalmış və sonradan ona xilafət göndərilmişdir.

(səhifə 93, sətir 15) Hacı Əli paşanın malikanəsində bir neçə il iqamətlə hicri min iki yüz səksən yedinci ildə Merzifona havasını dəyişmək məqsədilə səfər etmişdir. Altı ay iqamətdən sonra yenə qayıdaraq adı çəkilən evdə iqamət etmişdir. Rüşdü paşa həzrətləri bu evə təşrif etmiş və o ilin baharında Merzifona gedilməyib Çakallı bağlarında Sübyəci Xəlil əfəndinin köşkünə icarə etmişlər və Rüşdü paşa həzrətləri bu köşkə təşrif etmişdir.

²⁵⁴ Kitabın tərtibinə görə bu hissənin bura alınması münasib gürüldü.(MR)

(**səhifə 100, sətir 16**) Xədicə xanımla izdivac Əli paşanın mülkündə baş vermişdir.

(**səhifə 173, sətir 20**) Təyyar Bəy Rüsdü paşa həzrətləri Amasiyada ikən, İstanbulda imiş. Rüsdü paşa həzrətlərinin sədrəzəm olmasından sonra Siğirt sancağına mütəsərrif olaraq göndərilmiş. İstanbuldan gəlişində Həzrəti Pir Barsamın evində imiş. Bir neçə gün müsafir qalmışdır. Təyyar bəy, Rüsdü paşanın İstanbuldan Amasiyaya sürgünü zamanı deyil, Hələb və Hicaz məmurluqlarında İstanbuldan uzaqlaşdırıldıqdan sonra Siğirt mütəsərriffiyindən uzaqlaşdırılmışdır. Belə fısıltı kimi hallar –yəni Rüsdü paşa həzrətlərilə Həzrəti Pir arasında- baş verməmişdir.

(**səhifə 198, sətir 13**) Mor Əli Babanın ziyarəti Həzrəti Pir Əli paşanın evində iqamət etdiyi zaman vəqə olmuşdur.

(**səhifə 199, sətir 16**) Qazi və Mustafa əfəndilər həzrətlərini danlama Həzrəti Pirin Uzunyolda Şərif Hafizin evində iqamət etdiyi zaman vəqə olmuşdur.

(**səhifə 204, sətir 16**) Qazi Məhəmməd paşa həzrətləri Həzrəti Pirin Hacı Nəcibə xanımın mülkündə iqamət etdiyi zaman gəlmiş və bu evdə müsafir qalmışdır.

(**səhifə 315, sətir 1**) Kavakda bir gecə yatılmışdır.

(**səhifə 317, sətir 8**) Xoca Mustafa əfəndi -xəlifə- həzrətləri də ayrıca beş lirə öz yanından vermişdir.

(**səhifə 319, sətir 4**) Bir dəfə Şam valisi İzzət paşa həzrətləri də ziyarətə gəlmişdir. Fəqət bu zatın haralı və kimlərdən olduğu məlum deyildir.

(**səhifə 346, sətir 16**) İstanbulda xəlifeyi-kiramdan Poslu Xoca da həbs edimişdir.

(**səhifə 361, sətir 1**) Amasiyadan o gün Cələda qədər gedilməmiş. Əzinəpazar nahiyəsinə yaxın Rusiya [Azərbaycan] mühacirlərinin yaşadığı və Kömürcü Məhəmmədin olduğu kənddə Məhəmmədin evində qonaq qalınmış və ertəsi səhər hərəkətlə Cələda qədər getmişlər.

(**səhifə 361, sətir 10**) Xarputa bərabər gedənlər arasında Dəhnəli Cəlal əfəndi, Lənbəranlı Molla Məhəmməd, Həsənqalalı Şalvarıböyük oğullarından İbrahim ağa oğlu Mustafa da varmış.

(**səhifə 364, sətir 13**) Alacaxan, Həsən Çələbidən əvvəl yazılacaqdır.

(**səhifə 370, sətir 18**) Bu Ramazanda Poslu Mahmud əfəndi həzrətləri “Məsnəviyi-Şərif”dən vəz etmiş və Qubalı Dəli Hafiz camedə müqabilə oxumuşdur.

(**səhifə 375, sətir 17**) Sufi Xoca Kırşəhrinə sürgün edilmiş və Kırşəhrinə gedib sərbəst buraxıldıqdan sonra özbaşına Xarputa getmişdir.

(**səhifə 392, sətir 15**) Güzəl qoxunu rəvayət edən erməninin adı bıçaqçılıq edən Bıçaqçı Qaraqdır.

Mütaliə əsnasında bu işarətlərə təsadüf edildiyində açılıb baxılması möhtərəm oxuyuculardan xahiş edilir.

102-ci səhifədə Rüsdü paşa həzrətlərinin səhifəsinə əlavə ediləcək qeydlərdən

Ravi – Razi bəyin oğlu.

Rəvayət etdiyi yer - Ankara otelində 10 nömrəli otaqda.

Rəvayət etdiyi tarix - 15/19/946

Razi bəyə rəvayət edən zat – Ziya paşanın tərzi və tərkib-bəndinə nəzirə yapmış olan şair, hafiz, alim, arif, Antakya müftisi ikən 1313-cü ildə vəfat edən Hacı Yəhya əfəndi həzrətlərinin oğlu, atasından nəqlən, Hacı Mehmed Adalı əfəndi Hacı Yəhya əfəndi həzrətləri demişlər ki: “Bu zat Rüşdü paşa həzrətlərinin Hicaz valiliyində bərabər olmuşdur”.

Hicazda Rüşdü paşa ilə birlikdə hədis oxumuş. Hacı Yəhya əfəndi mərhumun şəxsən müşahidəsinə və anlatdığına görə:

“Rüşdü paşa mərhum kimi xeyli dindar və üsuli-dinə riayət və təzimdə lazımi şəkildə əlaqədar bir zat yox imiş. Hətta, o dərəcədə ki, hədisi-şərif oxuyarkən iki saata yaxın davam edən tədris əsnasında dizlərini qətiyyənlə açmaz və bu surətlə təzim ədəbinə ifrat dərəcədə diqqət göstərirmiş. Bir dəfə ustadının nəzərini çəkən bu hal üzərinə: (dərsi bir az buraxaraq)

- Bir az rahat oturunuz, demiş. Cavabında:

- Əfəndim, oxuduğumuz dərsin heysiyyəti-mənəviyyəsi, başqa cür vəziyyət və tövrlə hüsurda oturmağıma mane təşkil etməkdədir.

25 aprel 1928-ci il, 1345 bazar gecəsi.

Şeyx Fəzlullah əl-Qadiri əl-Müçəddidi əs-Sivasi adı ilə məşhurlaşmaq istəyən əleyhdara qarşı yazdığım cavabnaməni aşağıdakı şəkildə dərc edirəm. Nizamsız isə də bununla sükut yolunu seçməyə məcbur qalan Həzrəti Pirin əleyhdarlarının elmi-irfani bəhrələrini göstərmək üçün yaxşı bir sənəddir.

Buna əsasən, əsrlər tarixə qarışdıqca hər əsrin doğuracağı bir həqiqətə səbəb olar ümidilə eynən yazmağı münasib hesab etdim. Ədəbi qiyməti olmadığını çox yaxşı anlamışlardanam. Elmisi də o nisbətdədir. Yalnız uşaqlıq zamanına təsadüf edən bir əsərim –bir şey hökmündə olmasa da- bir arada olmasını hər kəs kimi mən də arzu etdim. Bununla belə, Həzrəti Pirin fikirləri ilə əlaqədar və bu dedi-qodu o zatın şəxsi münasibətilə meydana gəlmiş olduğundan ayrıca səbəb təşkil etdi. Mən də ayrıca bu kitaba əlavə etdim. Nəfəs sahibi olan möhtərəm zatların dualarını rica edirəm. Sevdiklərinin hörmətinə bu himməti bu günahkardan və çox sevdiyi və ayrıldığı Sənihasından əsirgəməsinlər. Çünki bu kitab qismən qızımın yoxluğu ilə məni məşğul etmiş, daha doğrusu, bu əsər əbədi övladım olmuşdur. Bu sətirlərlə həqiqi bacısından sonra dünyaya gəlmiş bu yeni doğulmuş körpə hər zaman onu yad etdirəcəkdir. Xüsusi qismində yazmış olduğum vəchlə bu qırıq-dökük mənzumə məcmuəsinin adını “Əl-fikrül-istiqlal li-mən yühıbbul-al” (Əhli-beyti sevənlər üçün istiqlal fikri) qoymuşdum. Kitabın üst tərəfinə “Biz xaki-payi-Heydəri-Kərrarlarız; Yəni ki, laini-ibni-cigər-xorlarız” deyər yazmışdım. İçərisi eynən aşağıda yazıldığı kimidir.

Bismilləhir-rahmənil-rahim

*Tənqid edirmiş bizləri bir qaç naqis,
Müqəyyəd olmadıq zira: **in təhmil aleyhi yəlhəs.**
Eylədik ziri-bağal seyfi-qələmi gərçi,
Susmadı ol məsduq **əv tətrukhu yəlhəs.**
Mümkünmü edə xilqəti-əvvəldə ki əksin
Qul küllün diyor Allah, bu deyil, albəttə, əbəs.
Biz-zərur gərđişi-əyyama baxıb tirimizi
Çəkəlim, ta görə şiri -Xudazadəyi, əxbəs.
Biziz, ol zadəyi-məzhəri-ləvlakə, ləvlak,
Sizsiniz, ol məzhəri-lənəti-sübhan bəs.
Gördümü dövr olalı şanı-Aliyi tarix,
Dinə etdimi xidmət ondan əla bir kəs.
Görmüşmü cahən ta xəlq olalı aləmdə
Şiri-Yəzdan kimi ali ruhu-müqəddəs.
Edərək bəhsi dönəlim şəriət sözüənə,
Anlasın xəlq bütün qalmaya məstur bir səs.
Əmri-peyğəmbərimə eyləyəlim məbdə bəhsə,
Vəhyi-münzildənmi edəlim ta ola ənfəs.
Yoxsa adətina əshabın olalım peyrəv,
Ağulla istəsən əgər oluruz onda da əbhas.*

Baytarlıq müdiri Vəhbi Ərdər bəyin məktubudur

Möhtərəm Mustafa bəy qardaşıma,
Kitabınızı başdan-aşağı oxudum. Mən də özümə görə müstəfiz (feyz almış) oldum, həzlə bitirdim, təşəkkür edirəm. Səyinizə, səylərinizə təşəkkür olsun. Bu və bənzəri vadidə himmətə müvəffəqiyyətlərinizi, nəşə və afiyətlərinizi diləyirəm, əziz qardaşım.

Baytarlıq müdiri

İmza

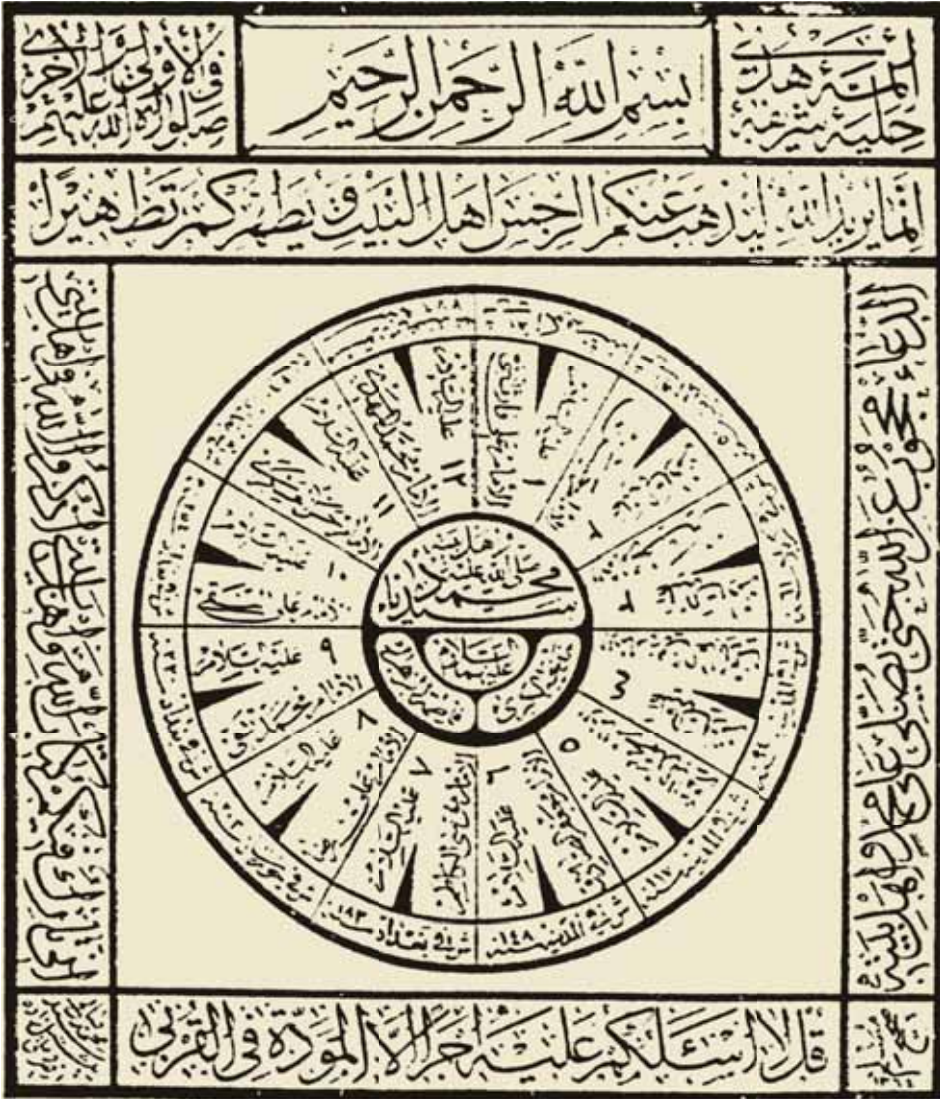
30/6/1961

Kitab və tətimmətü bərabərdir, əfəndim.

Bilmərəm, bu kitabı nə vaxt çap və nəşrə müvəffəq olacaqsınız. Tez müvəffəq olmanızı və ancaq bir daha həddeyi-tədqiqimdən keçirərək daha müntəzəm bir şəkildə tədvinən sahəyi-intişara çıxarmanızı ürəkdən, acizənə şəkildə diləyirəm, əfəndim.

A.Tə

12 imamın mübarək adlarının yazılı olduğu lövhə

Amasiyanın Cərcürüm qışlarında kain 56-cı alayda ehtiyat zabiti olaraq əsgərliyə keçən və anası Mosul vilayətinə tabe Ərbil qəzasından Doğramaçızadələr nəslinə mənşur ailədən olan gənc dostum bu kitabı oxumaq üzrə almışdı. Kitabı geri qaytaranda arasına bu hilyəyi-şərifəni qoydu. Mən də təbərrükən açıq olan bu səhifəyə yapışdırdım. Cənabı-Haqq bu hilyəyi-şərifədə namı-namiyi-rəhmət nisariləri olan şəfii-ruzi-cəza əfəndilərimizin xidmətinə bizləri rəhmət və atifəti-sübhaniyyəyə məzhər buyursun.

Çərşənbə 8 məhərrəmül-haram il 1368

12 təşrin-i-əvvəl 1364

3 təşrin-i-sani 1948

Əlyazmanın 574-601 səhifələrinin burada şəkilləri dərc edildi.

XATİMƏ DUASI

فالواجب لي أن أختتم بالدعاء لنفسي و لأسلافي فالأحق أن يؤدي الواجب إذا كان الأمر كذلك فأقول مستعينا بالله و مستمدا من روحانية رسول الله و مستندا بأنفاس أولياء الله اللهم ربنا يا ربنا تقبل مني ختم هذه التذكرة أجرا جميلا و رحمة من عندك لأنه تذكرة فمن شاء اتخذ إلى ربنا سبيلا و احسن مني إخبار أوليائك و انزل الي رحمتك كما قيل عند ذكر الصالحين تنزل الرحمة اللهم اعذني و احفظ أبائي و أمهاتي و أجدادي و جداتي و أعمامي و عماتي و أخوالي و خالاتي و أقربائي و أصدقائي و أزواجي و أولادي من مكر الشيطان و ضعف الايمان و عذاب القبر و النيران و استيلاء الحشر و غلبة العصيان في الميزان و بحرمة نبينا و رسولنا المجتبي صلى الله تعالى عليه و سلم و بحرمة الأنبياء و الملائكة و المرسلين صلوات الله عليهم أجمعين و بحرمة الاولياء و الخلفاء الراشدين و الأئمة المهديين رضوان الله تعالى عليهم أجمعين

Özüm və məndən sonra gələnlər üçün dua ilə bitirməliyəm. Doğrusu budur ki, belə olan təqdirdə vacib olanı yerinə yetirəsən. Allahdan yardım istəyərək, rəsulullahın ruhaniyyətindən mədəd umaraq, övliyaların nəfəslərindən yardım diləyərək deyirəm:

Allahım, ey Rəbbimiz, bu təzkirənin xitamını məndən qəbul et və gözəl əcr və rəhmətinə müvəffəq et, çünki bu təzkirə ilə kim istəsə Allaha yaxınlaşa bilər. Məni övliyalar haqqında gözəl danışmağa müvəffəq et, rəhmətini endir, saleh kimsələri zikr edərkən rəhmət endiyi deyildiyi kimi. Allahım, məni, ata-anamı, babalarımı, nənələrimi, əmilərimi, bibilərimi, dayılarımı, xalalarımı, qohumları, dostları, zövcələrimi, övladları, şeytanın məkrindən, iman zəifliyindən, qəbir və cəhənnəm əzabından, həşr vahiməsindən, tərəzidə üsyanımızın üstünlüyündən, çoxluğundan qoru. Peyğəmbərimiz, rəsulumuz (s.ə.v) hörmətinə; bütün peyğəmbərlər, mələklər və göndərilmiş peyğəmbərlər (s.ə.v) hörmətinə; övliyalar, rəşidi xəlifələr, yol göstərən imamlar (*Allah onların hamısından razı olsun*) hörmətinə.

*Əhli-beytin fəziləti ilə
alaqəli beytlərin yazılı
olduğu xətt*

بسريرة جيفة ذنباي ذي سالاد دين بخي شده
اعاكه در صورت ايشان. فبشرهم بعذاب اليم بوسند شدة هم بخت
بست كه جيفة شان دزد غلب نهادرا سب عز واليقان باشد
خداي عزوجل كه طاعتش موجب قربت كونه بود. لايه في معرفت
طاعت خلق از نسيده حق به ^{رسد و هم خار و سوسه} ~~بهر~~ ^{بهر} ~~من~~ ^{من} ~~بشكوه~~
امان خيال بگذراينده دزين بود. تحول نمود. سيبه لغترا يادم
آمد. باعث اين حال آنست كه من درين زمان كنت از دور رهلا الدنيا
قدما بعد فم واؤخر رهلا لآخره كذا وكذا
كاتبين لي الازر هكذا كنت وزيمت الي الله وقلت استغفر الله =
من كه در زمان منست شدگان اين دنيا بوم. چه حالتست كه بپر
تعرضيد ببنادم. اين نصو كه از دلم بگذشت. كمدى كند به
« وسيعا الذين ظلموا اى متقلب يتقلبون » دهم -
قبود و قسرو. لانعوا يلزر صادوا بزاد الزمان -
وهم نعمون بالاذناد الذين ظلموا في البلاد حكايه ايشان بزموجب
ان مشاهد اهل حاله جلال الدين الدوان قدس الله سره العالم
ذكرب ووز. بيان كرد. در زاي فائده مشصفا از دوزخ كيشتم
حكايه است.
روي الانشاء العالم الفاسل غير الله والذين همذ الانصارى قصرتة
غلا

نقل عن بعض من لا فاء من النفاة. انه كان في بعض ايام فارسي
رسول من الاوليا. فدخل عليه ذات يوم واحمد من اهل الدنيا. وكان
ذلك الولي مستغفرا في حاله.
فقال نظر اليه. قال خادمه.
« اخرج هذا لهما » ولم يكن يرى منه الا سودة الحمار. ثم بعد ان
زال عن هذه الحال. اخبره الخادم بما جرى. فقال ما قلت. الا ما
رايت ولم تكن واقفا على ما تقول.
ففسر الازار ان في ذلك لبرة لا ولي الا انصار.
بهذا الاستطراب افقت جميع الغالات في ضمن الانجال فصلت المزم وكفة
الموفق لايشاء:
فالواجب لي ان احتمم بالله. لئلا في الاصلاح فالأحق ان يؤدى
الواجب اذا كان الازر كذا ان فاقول مشعبا بالله ومستجدا من
رؤسايته وسؤالاته ومشتبكا بانفس اوليا. الله اللهم وانا بارئنا نقل
مضى عثم هذه التكمرة اجز بيملا ودمعة من عندك لانه تكمرة فمن شاء
اتخذ لي رثا سبلا واخسن منى اخذنا اوليا بك واولى الى رحمتك
كاقبل عند ذكرا الصالحين بزلا لرحمة اللهم اعذب واشقق آتاي وانهاين
وايضا دى وحدان واعماي وعماي واخوليا وشالان واقراني واصدقاني
وازواجي. واذلاذي من متبا اللطمان وسنتب الايمان وعذاب القبر والقيوم

واشيدا. المشتر وعقبة العضبان والميزان حجة مينا ورسولنا المحيي لله
نعالى عليه وسلم وحجة الآيباء واللايكه والمزين سلوات الله عليهم لجمعين
وحجة الاوليا. والخلفاء الراشدين والآفة المهديين رسولان الله تعالى
عليهم اجمعين
٥٥ نيسان سنه ٩٢٨ - ٣٤٥ بازار كجه سي

سخ فضل‌افه القادری، اجددی السیواسی منوایله آشیر، رمد ایسته .
معارضه قاشی باز دیم جوانامه بی برجه نیر دوج ایدینه ره .
ریطر ، ضبطر ایسه ده بو تکه طریق سکون اختیار بحبه ، خالات
حضرت پیرل معارضتینک بهره علیه وعرفایه لری کوشمک ایجون ای
بر وثیقه در .

بنا علیه عسرل تاریخه قاریشدقیه هر عسک دوغوداجنی برحقینه
مذد اولور امیدیه مینا یازمای مناسب بولیم . بخت ادبیه سر
اولادینن پک ایی آکامشردیم . علیه سوه اونستده در . باک
چو بعلقم زمانه مصادق براتم — ولو لاشی حکمنده اولشو —
بر آزاده بولونسنی هر کس کی بنده آرزو ایندم . مع مایه حضرت پیرل
تلفیسی ایه علاقه دار و بو بدی . قودی او ذلک شخصی مناسبه
حصوله کوش اولسی ابرجمه سبب تشکیل یئک . بنده آریجه بوکتابه
تذریل ایندم . صاحب نقش دولت کریمک دعالری رجا ایندم . سون کفرینک
حرمتنه بوهمی بوکتابه کاردن و یک سو کی و ابر بدینی سینه سند
اسیرکه مه سبیلر . چونکه بوکتاب قسماً قیزیک قیوی ایه بی شعول
ایشن داهاد و غریبی بوزاده طبع . ایچ بر اولادم اولمش . بوسطه
حقیق قارداشنی یاد ایندر . چک اولان ایسته اولک سوکل دنیا کس
بو طفل نوزاد اولاشق . بخت مخصوصنده یازمش اولیم و صله بو قیز
دو کول منطومه جموعه سنک اسمنی « الفکر الاستقلالین نجی الال »
نوسیم اینجدم .
کتابک اوست طریقه « بزخالی حیدر کارلوز : بقره لامن ایچر خوارلوز ،
دیه یازمشدم . ایچری مینا اشاغیده یازیل اولان کییک .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقیه ایدیموشن بزلی بر قاج ناکس
ایلدک بز بعل سینی ، قلی کرچه
مکنی ایدم خلقت اولده کی عکسین
بالضرو در کوش ایامه بانوب نیریزی
بز ، اول زاده مظهر لولاک ، لولاک
کوردی دور اولالی شان علی بی تاریخ
کوردی حسان نا خلق اولالی عالمده
ایده دک بجنی ، دوکه لم شریعت سوزینه
ایچری مری ابله یلم مبدأ بحثه
یوقسه عاداتنه اصحابک اولالم پرو
خوفن یوق بز اول لعنت این هندون

موضوع بیلنه تاسویله یلم مبدأ بجنی
آجدیلر شمدی بنه ابن سفیانک درسی
اوا بمش کویا کاتب وحی ، صحافی کزین
ایشیدک اجمعت ، رسوایی ایشیدک
بیه دک آناسی جکر عم رسول تقیلتان
نه دوادر . برایت اولاشی کونینک

اولادق باباسی بر قاج کره مزید و سفیه
دینیلور شیددی او کچون اولدی میرا بیه
طافه دق قرآن خزانقه ایدیمی شهر
یوقسه فوت نمار له ایدمی حدیثی تغییر
ایده دک جمعه بی اغفال ابله ذات حسنک
دبشترین دو کدر مدعی بطنه اول با ستمک
جلد خرم نطین ایدم دک ولد صدیق
یا قدر ماد می مصرده ابن سفیان زندگی
اولیورکن ایدیموردی او غلته تعلیم فساد
نه اولور حال بوبله لرن دَرَبُومَ تَنَا د

سوه حاله خببتک مکنی اوله غایات
شرح تللمده اونک قبل ان تنفد الکلمات
ایشته :

بواساسلردکه بز شرح اولمش
امثال اربی سینه مزع زرع اولمش
بیلرز ،
کله به چک بردنی بی ورسول
آخیق قرآن ابله دزد دَکُو رحمانه وصول

حب حیدر ده کی ؛
افراطی کور میوروز .
— امر حفده میدر آیا ؛
افراط ؛
بیلیوروز .

کیمدر اوکه :

ایده لایق حسن ادا

امر قیانی — اولامظهر لطف خدا
دویماشمی او کریمان حقدده ؛
عجبا :

بزبان وحی خدا « وَ اَهْلِ عَمَّآءَ »

یوقسه ، دوران حکم قرآن ده اینک تاثر
ایده من اولدق مفهومی دَرَدَکَ وَ تفسیر

بوق ، بوق

بودکل ،
بلکه ده
اولمغوث

(ماکان) او قونمغله اولدی شریعت مغبون شیمدی .

اولادلری طوقوبور عادتی
آلوده لعنت اولان ردالتی

بافیکز ای صاحب وجدان !
قرآنه

نه دیمش ، اولاد رسول حفته کی ،
ایذانه

نه دیبور ، شرع شریف دین ایدنه ،
آلات

میرداقله ساتیلیرمی .

قرآن

هبهات

دزدیوادی انشا ایدیبورکن غمار ،

حفته بیلیر مینسک نه دیمش

احمد مختار

— « دعوت جنت ایدرکله چکده سنی زار

چونکه اول قرآنی باغیبه پزاشراد

سوی

سنکی وجودی نابود ایدنه چک ،
آخرنده نوزلرین ناسود ایدنه چک ،
دعوت حفته سنک اول زمزمی دین ،
ایسته چککار اولاسک دار حفته قرین »

بله بن واری حدیثی ایندیکی بن تغییر

فکر خود ملعنتیله مضمون تفسیر

کوچه بوحد بندد .

لکن ،

اول صاحب وحی

حفته دکلی .

آیت « ان هوالا وحی »

کاتمک حفته ایکن لعنت الله : کیم ایدر اظهار حقاقتدن آکراه ...

ایلدی بزلی وحی نی ،

بند حنیدر

بوقسه نه طایر دق اون ،

ای ولید عشر

لمی ، لمندن اولان ،

اول دوشرفک

وحدت صدقن بیله رک ،

طوندق طرش

جد بکزه عوه سی آخاق بیک ای سوردی

معذور کوردوز

شیمدی !

آیه سینکن کوردی .

بیجی بیلیر ایکن هادم شرع شریف

ایتمدی لغینه اول مرته .

ردیف ...

بافا دکمی روح البیانه تفسیرک .

نه دیمش « فاسطون » حفته .

دیت قدیرک .

نه وت هر شیده دنور « لیکل شئی سنبیا »

« اما لنا سطلون ککانو لیمم حطبا »

لغت تالمه طولو دقت قرآت

مبدأ ظلم اولانه لعن ایدنه دز هر آیت

زیبرا : مؤمنی قتل ایدنه تلعیس ایدنه دز

« من نل » آبانته تابع کیده دز

چاره نه

رور وجود اید بور بیلنه براب

رور کست ایمه آیشتریه دوز

رور خدیجه برود تا نفع مور

شوق

چاره نه :

کر او فودسه ک « ان بقیت ی

ترجیحه محل واری ؟

ابن سفیان حمصی

ایمه مک دور علی بی ادلاک : ایدبور سزلی . هم بزلی

عناک

ماده اجتماع بورا سیدر اما

افزافه قولانک وبر ، آکلا .

کو کلسه یدک جمله خرابیت اوزمان

بزا اولوردق جزب علی ،

سزدیکر

ابن سفیان ...

خلفنرزه هرچنده که : اولدی تعویق

بو حال ایستد ،

یکدیگر بزدن تفریق

واری انکار و محل بونلی

ایدیکمیسک حالاکفره ای بیجه بزید

اصرار ،
وعنید

(۵۸۲)

کندی ... اول دو رکیم خنزبروش دده لرك
چيقوب اينوردی منبرينه فلکزه ده لرك
نوزيوردی همه، هوسمه هرگون ، بر دبلابه ايدیوردی
نقل اولاد علی ، شتم اسباط ايدیوردی
کسيوردی ؛
آسيوردی ؛
ايدیوردی دربند .

ماضيکذا خاطرسي ايدیوردی سزلی پر درد

بوراسی

اسلام بربدر ،
اولاد علی بربدر .
کوره منسک ماضيکی بود ده ،
چوکه ؛
وسى بربدر
دده نکل اربنی اغلابه چالیش ،
کیت شامده
ايده منسک خبىکی تعيم ؛
بو وطن عالی نامده

بوراسی

(۵۸۳)

بوراسی ؛

کوفه دکل ،

شام دکلدر هيچ .....

بوراسی ؛

اربربدر ، از .....

اخيلا اولاماز پيچ .

برکزه دوشوت .....

عکاشه ايله رسول نعلينک

حقتده کی احفانفی اوغز دوکونينک

جسم پاکنى دشى تجريد ايده دک پرهشتدن

اعتراضاً سوز چيقادی مبارک دهنندن

صاحب شرع دشى اولونجه مکلف بوبله

ابن سفیانة اربچه قرآن ايندىمى ؟

— سوبله ...

— بوقمى شمولی اوکاده امرؤ نك .

— بوبله اولدقه نولورحالی او شيطانک .

— .....

(۵۸۴)

ديسه کر ؛

فرعونته موسا ، نمروده خليل .

بی محابا دیپورز برده .

الله وکیل

واد اکین الله سَنَد ، لایقیمی برفاج شخصک

ايده لم قوليله عمل .

هم امرالمعکسین

سوبلدی بومصرعی کوزلری اولاسی مکحول

« الله بولودر ، حق بولودر ، طوتدوغز بول »

شیخ نجدی بيله قومیشدی آدینی حاجی

محشرده کوردولور کبدر ،

فرقه ناهی .

بر حکمه کو عقل ايله نقل اولسامز درد

عقلک احکامندن اولما ....

متمیزه .....

چون عقلدر ، موصلحق ، مغفیل ایمان

عقلدر جوهر امکان ، هم دشى عرش زمان

(۵۸۵)

۱ — یا اولور مزید وخبیث چسقارقی دیندن

۲ — یا اولور چون فاسق ،

عروم .

لذت حور وعیندن

۱ — دییه مدم عجا : لایسنلیکزه اومی ؟

۲ — پیغمبریکزه ، یانرسلیکزه اومی ؟

— اوایسه گر ؛

کف لسان ايله به لم

امر زمانده اتباع ايله به لم

« لانسبوالذین » بوبوردی سبحان

ایلدک جانمزی .

اوبورولنی به قرآن

شیفته دلی بزکن حفق روز الستدن ،

چکشرجام شهادت بز عمر الستدن ،

وبرمشز جانمزی

چامنه

بر خرعه سنک .....

آمانلز اولدی قرآن ، بر خرعه سنک .....

دیسه کر

(۵۸۷)

عقلد پرتوشعشعه نور تجلا ،
عقلد بارقه حق شمع نولا ،
عقل اېږد داه سعادتك ،
عقل اكسېر پدېر كېباي رشادتك ،
عقل ؛
عقل ؛

هم حكم وجدان ؛

هراوې ، امر اېدېد شوبله بر ايمان ؛

باب عليدد ، ملياً اصحاب صفا
باب عليدد ، مغتبر اصحاب وفا
باب عليدد ، منزل صاحب وجدان
باب عليدد ، مسكن صاحب عرفان
مركز نور حقيقتد ، علي
منهبط نور هدايتد ، علي

علي ؛

دائرة سیدد امکان وجودك

علي ؛

ناظره سیدد ضیای محمودك ،

اولنامه

(۵۸۸)

اوغزنامه داهن اكر بر كېسه ، بودد ،
اورسون داشي اله كېد كچه البته سره ،
اپليه دك ناكسلكي همد نوزينه ،
بيله دك چكسه نقاب ؛ اوغزاد يوزينه ،
كېرسه او قابودن كمشكن دهره ،
نوه دن بولا حق بول ؛
او مقدس شهره ؛

.....

فرعون بيله ايلدي صوك دمده حيا ؛ غرق اوليوركن دېغا « برينوسى -
كَيْلَشْ
ابن سفيا نه كلنجه معباد ؛ شيطانى اولدى اونك مزدا
هانبا ؛
او غلخيسته ايتسون تبعيت ،
ديبه

ابن عاصه ايلدى وصيت

« كرين فولورسه م شوزمانده ؛ بنى سن قوى او شغرف ايترا نده ،
« چون هرزده ياد غادم سن ابدك ؛ يا عت اقبال ، اديارم سن ايتك ،
« بيك عيلم سنكله اولدى اعرج ؛ عقباده سنكله اولوق ديلم زوج »

(۵۸۹)

ابن عاصه بويابه ديوركن .... بريد ،
ايدېوردى ايرجه او غلخيشتى ... بزيده

« هر كس ابد كېد اما ابن عاص ، ايتريسكا بيعت . اول آخاش ،
« فويده بنى خفرومه او شيطان ، باشنده دوروب ايله اوڤي پريشان ،
« چيقاق وفتنه طونوب بالينر ، خېري كوستر ، ابسته بهر دك بيعتى »
« كر ايدسه سكا بيعت ....

پك اعلا .....

« ايتزسه اگر .....

اولدورده اوڤي ذرا ؛

« كله جكد ملنى ايلو اسلال ، بوسبيك سنډ اولورسك پامال »

ايليجك تعليم فسادى اتمام

بيك عملى نيكا اوڤ دوزخه اعزام

اوغلنك نصب نظر ايمان

اولدى بو وصيت شيطانى

يا پادى حرفي محرف او غل تطبيق

— اوصره نه ديدك ابن عاص ؛

اي زنديق

.....

اولنامه

(۵۹۰)

شكره زنده سنډل سار
دزنيكاه علم وفضل سانه

— بوملعنى الك صوك ايتدك اجر ،
« تبالك تبالك تبالك تبالك »
« هر كس اوڤي دانه نغز سيني
سوي او نغز بهر دد نغز سيني
شونه

ديبه دك ؛

بيعتى ايتد او لعين

لعنة الله عليهم اجمعين .

— نفسك واد اكن ايله به سك جمله كناه ،

ترضية عوامى اولور مقبول دركاه .

بيله دك يا پدېجيون اول طائفه شيطانه ،

ابن عاص ،

ابن حكيم ،

سكجچه سقبا نه .

ايدم دم كوند ، بوئون لعنتى ؛

هرم هوسم

ابديكجه اوليور مزدا .

كوكسيه هم نفسم .

ذكرو تسبيح بوني قېلدى خداوند اذنان ؛ باشى اوياد ، كر ملوكي پيغ عدوان

فور قازم احفاد بنى سفيا ندن

اولشم پرورده شيرى عدناندن

(۵۹۱)

نیج خامه م کوره کر .
خَیْبَ وَعَنْتَر

ایده اسلامی اظهار ، فالناز ابدی ابر
دینیلیر کرمه حقه ، جوق لاف و کذاف
بویله اولور شیدی بزدلرله مصاف
ایدیوردی جتم میدان شہامتہ شیری
تمش اخلوند سَبِقُ لَدَہ یوغیکن تیری
حمد و ثنا اللہہ کہ :

شیدی و ووزن

طلوب اولدی صد هزار حیدری خوان
و بروب هم حز لسانہ حَقِّن

ایضا اولوروی یارب . شکرده حَقِّک

سنسن اول بخین آموان که عالمده
ایلدک خلق زبان جا مید اولان خامه
یلد بر رسک بکام دپیه دک ایشته عَنَتَر
نه کوزل لبلدک که بودر خاشه این خیدر
ویره دک حق جباریم مسعود بو زمانده
دَژ بَدَ اَیْدِک اعدالی جمله مکانه

(۶-۷)

بودر

(۵۹۲)

بودر فیض اذل بن کبی عاصی فولنه
که و پروبد قدرت وور ماغه شیطان فولونه
ایده دم قُدَسِیَّتِ کَلِمَکِ ایله سفیا نلرک
دیلبورن اَکَم کوزلرین کور مروانلرک

گر ایدن طعن بزه :

عَلْمِدَه بیره سنک

أذِیْق باری اولسه عرفان .

پیس زهر سنک

نه غمیدی که : .....

ایده گر دَعْوِی اَهْل سَنَت

ایتمزد اونی بوباره ده هیچ مذمت

لِیْلُ

یوغیکن مذهب حاضر دن دَرَه

نه در آیا صورگیز اوندن برکزه

— بر معاویدر که طویب ذنباله سنی ،

آقوب طویبور ، یلیورد کا و ساله سنی ،

(۵۹۳)

سَنک اصحاب کُف بویله ایش .

اولدی .

زَیْد لَه عَمْرُ فُلان شو بویله ایش .

اولدی .

اجسی لازم کلری ایش .

سَنید بزه .

جَنَّة العَرْدِوسی مکات .

اوختیز بزه .

— « الله ده واریمجی و لجب رحال : بومیدر قول عفاند ، بومیدر شرفیلا

« زاده نوحله هسر لوط اولدی »

« نوح ایله لوط اواصحاب اَکَم اولدی »

« سوز میدر یولار ، که : دکه بر پازله »

« امرؤ آن ایله شخصیت کیردی آرایه »

« اولور کتری ایله بونون تا بصباح : سهوا ایدم مخالف برده با شر الیه »

« کوره سنک که نه اولور حال جبار لرد : بیکارجه نکلتمع ائیمور آواره لرد لانا »

« آدمک بر شلی اونی دور د یار ایشک : سنه لوجه اشکنی سبیل ده یاز ایشک »

« دنج ، خلیل ، عیسا ، موسا : جمله سی فاللا د باری گمزه آسا »

« اگر خدای تا بند زنده خوشنود + شغافت هرین بران نزار رسود »

کدر

(۵۹۴)

« نَبَرَت بیغایه سبیه اولورکن مغرور .

« بومیدر حضرت حقه وصول ایله حضور .

« کر بویسه ؛

« جمله نمرود ایله شیطان .

« بولاجقار قاب آو اذ ناده مکان .

— آغلا بود مشن کوزلری کویا ! اوختسینه

نه ایش سنسنت محبت من این

— اینا نیری یوکا هیچ صاحب عرفان : اولور یورکن ماح این سفیان

« وَخَدَت حَسْبُ کَرِه اوتقلر کاهه : لایق اولاکیم خیمه زن شاهه »

« برده اولا اکی ضد متجانب : کوددی — یا — ایشیتدیم تسابع »

« مُنْظَر کَلْ او ؛ بلکه لاند شیطان : ایشرضندلری برده استکان »

« بیله دک حق طونانلر مکنتوم : سوره منافقه حالدی معلوم »

« اوله مخلوط زدن و تیبید بریزد ، : سوبله اللہن سورسه ک وجد آرد ،

« وجدان دکل او ،

صالیانغوز کوفه سی »

« یا خربله فروشک میزان کفه سی »

« حمدا و خلاقه که اولبورشیدی سفیه »
 و تیغ حیدرله بوئون هرچه کر به »
 « اولنق ایسته سه کر برکس اهل الله اوکا لازمه اوله دخیل آسه الله »
 « هرکیم که باب علیک دوندی شعله ایمانی درحال سوندی »
 « اینتم بزیدانی بوخصوصه رسوا عیبته کور اولوب فالسبب برجا »
 کر ایسته سه مجلسه دخیجی
 قورفمازم چونکه نیم ابن وصی
 جان نه در یواغورده کر اوله خدا البته اولور بوقغیره باشقا شجلا
 حیضکم آجیه رق یازدم سوزلر چونکه اولاد بزید اولدی بد تر
 نولا بدی :
 اولنک جذنک کی کفر و عناد :
 اوله رق !

نجی دخی ایده بد یار بز باد
 معصوم اولارق بوینومک کفر خون لود : جیمله اولایم عازم رب و دود
 کوره بد یار حالزی اهل محشر
 بیله بد یار ناصل اولد فارین کفر
 سویدی شوایکی مصرعی بر ذات
 سنده اینان تا اولاسک کر و ب سقا

«

« اولسه ظلمی سعادت سببی ابن سقبانک »
 « نادر سوزانی قالمیر کندیسنه نیرانک »

شجید بلک بو فدر کافی انسان اولاد
 آکلاد یلماز سخن حق این سقبان اولاد
 رحمت ایله قائلنی ایلیه دک یاد
 ایلم نهایتده کی منقلومه بی وارد
 [یارب بی آیدر ما شهنشاه ولیدت]
 [یارب بی دود ایله اولاد صلیدت]
 بو اثری لف ایده دل کوندردیم مکتوبک سورق اشاعیده در

ذال الخلاقه مقلید نیدن زکر یا بلک فدیله به
 فضیلتند افندم
 خاکپا بجزه انسانیت نقطه نظرک برجامک حیز آرای حصول بولماسنه
 دلالت فاضلان لرب رجایده دم .

بنا علیه اول امرده هیچ برصونله بر مجبوریست فارشیسند بولونق
 ایچون بر اسباب بوند . آنجی ، تریه و جدا تکزک ، علوی احتساستکزک
 بر نمونه عال لغاله شاهد اولق غنبار لغنی ادراک ایده جک اولور سه م
 بکایکی بر دوح بخش ایش اولاجمکزک . بیلمکه ، اصل طوبیغولر کیزدن

کندیستک لایق اولمادیغی بردار عرفانی شاننا زجیلقله ، ره فلامیه .
 سوق طالعه ادعی واقعنک خلاقه اولارق مدیریت کی امور مقدسیته
 تسلط . تحکم اتمک ، کندیستک فوق انقدر بر شرف قدره عدلیتیر .
 شو حال دیو پستانه سنی برده طریقت علیه کسوه سی آلتده اجر ایتمکی
 پک این بیلیر ایکن والی مستولک شام که نظر یزده اساسات و بنای دی
 ناملندن رخنه دار ایندیکنه استدالات نقلیه و عقلیه ایله قائل
 اولدیغیز بر متسلطک عظام ریمی اعناقزه حرز جان و شن طاقدر مق
 جساد تنده بولونور
 اگر ادعای صحیح ایسه بر دیلم اکک ایله بر ایچیم صوا و کا کافی و وافی
 اولاجقدی .

حالبوکه مدرسه کی بر منبع عرفانک فایسندن بلکه جای ایچک ایچون
 اوغرامش اولمقدن باشقا بر مناسبت ماده و معنوی سنی پله بیورم .
 کونردکی شیراز له بزم هیچ برصونله علائق یوقه .

حمد اولسون کلدیکر محیط خلقنک علم و عرفانده پیشواسی اولمقدت
 باشقا کنایه اولمادیغی کی لیاقت کامله من و نامه من اولمق سزین بیتانال
 مسلمینه - آزیق اولسون - برلحه بصریله عطف اتمدیکر بیخیز
 خلقنک تحت اعتراف و تسلیمده در . عقائدده کی ملک عضو سزلی ،
 نادیخده کی حکایات جان خراشی بز باز مادی . وجدانز غلو بید . اولغوبندکر

متولد ، بو حرکت ده بر نوع جبر معنوی به دلالت ایددی ؟ هر خایسه
 دینک ایسته دیکه داها دوغروسی رجامه ، استرحامه کله لم ،
 داها آچینه سی معروضاته :
 شو مکتوبه لغا تقدیم ایتدیم کندی المله یازیلی رساله می مکتبکزک مدبری
 فضل لله ویر ، جک اولور سه کزالی لاید منندد قالمیم .
 چونکه کندی ایله کچدی و قنده بوق هیچ کورمه مشرکی بر لاقبت ایچیسینه
 منواری نسیان ایلمی پک عتملدر .
 بالطبع بنده کزی طاینا به چمکز و طاینا ما یا جفکز . اونک ایچون
 - غایبانه - ذات مالکزه فارشی نه صورتله حسن حرمت بسلدیگی ده
 تقدیر ایده میه چکیزی ظن ایده دم .

مدبرکز اقدنک احوال ابتدا لیه لری پک صریح بیلمیکر کی یاقین زماناره
 قدر احوال روحیه سنی پک یاقیندند تدقیق ایشمه . کندیسنه بر سو
 ویرمک امنیه سیله هر دولو هذیان آتوب ، طوماسی ده بومد عای
 عاجزی بی مؤیددر . با یاسنک ایرانک خوی طرفندن هیرت ایندیکی
 بیلن ذوات هنوز سر نهاده لحد اولما مشلورد . بعضی بره سنی بریده
 شیراز شیبی بریده دین اقدنک ، بو وطن مقدسه هنوز بر
 مناسبت ماده و معنوی سنی کوروش و ایشیمش دکلز . شیعیه
 قاج یاشنده بولونور سه حال ملنک کیسه حینندن کوزنی بیلمایلو

کنیزند

تَلَوْتِه مَشَارَكْتَرِي نَأْمِين اِيْمَشُدَر . حَضْرَت عَادِ دَضَلِيقَه عَنْه حَقْنَد
شَرْفُوَاد اَوْلَانِ حَدِيثِ نَبَوِي بِي بَخَارِي شَرْبِه بَزَقِيْدَا اِيْمَدَك .

بَز . اِمَامِ دَبَائِيْدَر . فَلَانْدَر دَبِيَه حَدِيثِ مَرْفُوَعِي ، مَوْضُوْع دَرَكِه سَنَه
نَهْرِيْل اِيْمَكْدَن وَجِدَانِز بَرِيْدَر . بَزَجِه شَرْفِ مَحْضُوْمِنِي دَر مَحْصَدِ اَنْدِيْكِيْمَز
بِيْعَبَر دَبِيَشَاغْرَك اَك اَوْفَاقِ لُغْطِي كَا شَانْدَن بَزْتَرْدَر . بُوَكِي دَبِيَلْفِيَانِز
فَارَشِيْسِنْدَه مَخْتَصَفِ فَاْلَانِ اشْخَاصَه اَعْتِبَار اِيْمَه مَكِي دَه . بِيْعَبَر
عَلَيْه اَلْحَيْةُ الْاَكْبَرُ اَقْدَمَز حَضْرَتِ رَيْكِ نَأْمَلِيْنِه اَضَافَةَ يَأْمَقْدَه اَوْلَدِيْمَرِي
عِلَاوَةً قَبْدَا يَدَه دَم . عَلِيُّ الْفَارَاقِي كِي مَحْتَرَمِ بَر مَصْتَفَكِ مَطَالَعَاتِي دَه
بَرَمِ حَالِزِي اَوْقَشَا مَقْدَه دَرَكِه « شَامِ كِيَا سَنَكِ حَقْنَدَه تَضْفِيعِ وَ
وَضْعِ اِيْدِيْنِ حَدِيْثِ بَلَرَكِ جَمْلَه سِي سَمَلَه اَهْلِ سُنَّتِيْكَ جَسَارَتِ مَجْبُوْلَه لَرِيْدَه »
دَبِيُوْر . ۱۱

كَنْدِيْسِي دَبُو اِيْمِيَه سِنْدَه كُوْر مَسُوْن . اَكْر مَطْبِعَه اَوْلَسَه يَدِي
مَنْظُوْم ، مَشُوْر هَر كَبِيْسِي دَه غَيْرْتَمَائِي عَوَالِمِ اَوْلَقِ اِيْجُوْنِ طَبْعِ
وَشَر اَبْتَدِرَه جَكْم . هِنُوْر-آل نَه دَر ، نَه دَن عِبَادَتِيْدَر ، كَبْلُوَه
دَبِيْلَبُوْر ؟ بُوْدَلَرِي بِلْمَكْدَن بَكِ عَاجِزِ بُوْلُوْنَانِ اَفَنْدِي ، اِدْعَائِي
شَيْخُوْخَشَلَه نَمْتِيْجِ بَر لِسَانِ اَلْسِنْدَه اَعْتِدَالِ اِمْر اِيْدِيُوْر . مَلَقِي عَلِيْتَه
اَسْحَابِكِ اَعَاظْمِيْكَ مَعْدُوْدِ بُوْلُوْنَانِ عَبْدِ الْقَادِرِيْز ، سَيِّدَا سَمِيْدَرِ فَاعِيْلَا
مَوْلَانَا جَا مِيْلَرَكِ اَعَاظْمِ مَجْتَهِيْدِيْنِ كُوْر اَمَلِيْنِ بُوْلُوْنَانِ اِمَامِ شَافِعِيْنِيْكَ كَلَامِ الْعِلْمِ
۱۱ بَر اَسْمَاءِ مَطَالَعِ (۶۰۱) مَر مَحْمُوْدَرَه رَر

مَأَلْمَرِي بَر اَقْوَابِ دَه دَرَجَه قِيْضِ وَعَرْفَانِ اَلِ مَسْنَدِي رُوْدَر وِيْشِ طَرَفِيْدَن
اِدَاكِ اِيْدِيْلَه بِيْلَه جَكِ بَعْضِي كَسَانِكِ شَطْحِيَانَتَه تَبَعِيْتِ اِيْمَكِ اَلْبُرُوْدَتِ
كَبِيُوْر . وَ رَحِمَ اللهُ اَمْرًا عَرَفَ قُدْرَه وَ لَمْ يَتَعَدَّ طُوْرَه ، « حَدِيْثِ حَكِيْمَتِ
اِيْسِنَكِ مُؤَذَايِ جَلِيْلِنْدَه مَنْدَرَجِ مَعَانِي قُدْسِيَه بِي اَفَنْدِي حَاظِرِ اَلْبُرُوْمِ
عِلْمِ وَ فَضْلِيْكَ دَهَا كَبِيْتَه اَبْرِيْشَه مَهِنِ اَفَنْدِي ، كَنْدِيْسِي اِيْجِه تَغْدِرِ
اِيْمَسِي دَه تَرْدِيْتِ اِيْمَكِي بَر وَجِيْبَه تَلَقِ اِيْلَرَم .

الله بِيْلَرِي كِه بَعْدَمَا بُوَكِي حَرَكَاتِ نَأْمِيْجَارِي بِي اَخْتِيَارِ اِيْدَه جَكِ اَوْلُوْر سَه
نَمَائِيْلَه تَشْبِيْر اِيْدِيْجَكِم . وَ بُوْنَكِ اِيْجُوْنِ اَبْرِيْجِه بَر مَكْتُوبِ دَه مَقَامِ عَائِدَه
يَا زِدَم . هَلَه بَر اَزْ اَمْتِيْلَه ، بِنَا اَوْ فَوْسُوْنْدَه اَوْدَن سُوْكَر كَنْدِيْسِيَه
بَر حَصَه اَبْر مَآغَه حَقِ اَوْلَسُو . ذَمَانَدَن اِسْتِفَادَه اِيْدَه عِيْنَتَا بَه مَعَارِثِ
مَدَبَرِي اَوْلَدِيْنِي اِيْجُوْنِ كَنْدِيْسِنْدَه بَر شَرْفِ فَوْقِ الْعَادَه وَ اَر دَبِيَه نَصُوْر
اِيْدِيُوْر سَه بَكِ بَأَكِيْلَبُوْر . وَ طَبَقَه اَصْلِيَه مَر اَوْلَانِ اِزْشَادَانِ
اَفَنْدِي يَه شَيْمِيْدِ بَدَنِ يَأْمَعِي وَ جَائِبِ دِيْنِيَه زُوْدَن عَدَا يَدَه وَ
نَأْمُوْسَكَا رَانَه لَأِيْنِي اَوْلَدِيْنِي اَوْ مَدَبَرِيْتِ مَقَامِي اَهْلِنَه تُوْدِيْعِ اِيْلَه
كَبِيْرِي چَكِيْلَسِي كَنْدِيْسِيَه نَوْصِيَه اِيْدَه رَز .

اَوْلَادِ وَ طَنَكِ اَدْنَقِ جَاهِلِ اللُّرْدَه — چُوْنِ مَرِيْجِ نِيْمِ نِيْمِيْلِ — چَانِ
چَكِيْشِدِرِمَه سَنَه طَاقَتِي قَالَا مَشُدَر . اِيْشْتَه بُوْنْدَن اَوْتُوْر
دَرْتِ سَنَه اَوْلِ مَسْئَلَه مَخْوَْسَه يُوْزْدَن خَرِيْطَه نَقِي وَ اَجْرَالِ اِيْدِيْنِ

ذَاتِكِ اَكِ عَاجِزِ بِنْدَه لَرَنْدَن بُوِيْلَه اِخْطَاوَاتِ خَيْرِ خَوَاهَانَه مَحْضَا =
صَافِيْتِ وَجِدَانِيَه نَكِ اَكْمَلِيْتِيْنَدَن مَسْبُوتِ اَوْلَدِيْنِي بِيَانِ وَ بِالْوَسِيْلَه
عُرْضِ اَحْتَرَمِ اِيْلَرَمِ اَفَنْدِي . السَّلَامُ عَلَيْنَا وَ اَسْبَغِ الْوَسْمِيْ
ع ۱۱ اَبْلُوْلُ شَهْرَه ۳۳۳۳ بِنْدَه شَاهِ اِيْجَا

Hümayi-ərs

Qarabağlı Şeyx Mir Həməzə Nigarinin Mənaqibnaməsi

MİRZADƏ MUSTAFA FƏXRƏDDİN AĞABALI

Nəşriyyat redaktoru: Suğra OSMANOVA
Texniki redaktor: Rauf KƏRİMLİ
Bədii redaktor: Fəxri VƏLİYEV
Dizayner: Fərəh MƏMMƏDOVA

Yığılmağa verilmişdir: 11.03.2015
Çapa imzalanmışdır: 02.05.2015
Nəşrin ölçüsü: 57x82 1/8
Fiziki çap vərəqi: 63,5
Sifariş: 075/15. Sayı: 500 ədəd.

— NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ —

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78 / Tel: 4977021
Faks: 4971295 / E-poçtu: office@nurprint.com

Hümayi- ârş

